غۇلام ئۆمەر

باباۋاندىگى كوچىلىخان

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ISBN 7-228-08202-8

ISBN 7-228-08202-8

بابا ۋاندىكى گۈلخان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

غۇلام ئۆمەر

باباۋاندىگى كولخان

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

野火/吾拉木·吾买尔著. —乌鲁木齐：
新疆人民出版社，2003.8
ISBN 7—228—08202—8

Ⅰ.野… Ⅱ.吾… Ⅲ.长篇小说—中国—当代
—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 067330 号

责任编辑：依明江·艾木都拉
责任校对：热娜·阿不里米提
祖来哈·艾则孜
封面设计：艾克拜尔·萨力

野火(1) （维吾尔文）
（历史长篇小说）
吾拉木·吾买尔 著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编：830001）
新疆新华书店发行
乌鲁木齐市大金马印务有限公司印刷
850×1168 毫米 32 开本 14.125 印张 2 插页
2003 年 8 月第 1 次印刷 2003 年 8 月第 1 版

ISBN 7—228—08202—8 总定价：60.50 元

بېغىشلىما

دالا ۋە ئورماندا، تاغدا، چۆللەردە
كارۋانناڭ چۈشكۈنى ـ ئۆتەڭلىرى بار.
ھارارەت، نۇر ئۈچۈن يېقىشىپ گۈلخان،
شۇ يەردە دەم ئالار، تۈنەر كارۋانلار.
كارۋانلار بۇ يەردىن كەتكەندە ئۈزاپ،
چۆللەرنى يورۇتۇپ قالىدۇ گۈلخان.
چىرىسلاپ ئۆچىدۇ يالقۇنى ئاستا،
قارىيىپ بىر گەۋدە بولۇدۇ ئورمان.
چوغلارنىڭ يۈزىنى توسار كۈل ـــ پەردە،
شۇ يوسۇن ئۆتىدۇ يەنە بىر زامان.
(يا چوغ بار، چوغ ئۆچسە كۈلدە ئىسسىقى)
سالقىنلار يەلپۈسە پىلىلدار شۇئان.
باشقىلار بۇ يەرگە باسقاندا ئاياغ،
بولۇدۇ كۈل ئىزى ئۇلارغا نىشان.
ئاخىرقى چوغلارنى تېپىپ كۈللەردىن،
كېيىنكى كارۋانلار ياقىدۇ گۈلخان.

كىشىلەر ماڭا:'ئەگەر سەن تاتلىق ئۇخلاۋاتقان قۇلنى كۆرگىنىڭدە ئۇنى ھەرگىز ئويغاتما، بەلكىم ئۇ ئەركىنلىكنى چۈشەۋاتقاندۇر' دەيدۇ. مەن ئۇلارغا: 'ئەگەر سىلەر تاتلىق ئۇخلاۋاتقان قۇلنى كۆرسەڭلار ئويغۇتۇپ، ئەركىنلىك ھەققىدە سۆزلەپ بېرىڭلار' دەيمەن.

ـــ خ. جىبران: «ياش ۋە كۆلكە»

ھەقىقەت يولدا ئىزدىنىش ھەقىقەتكە ئىگە بولۇشتىنمۇ قىممەتلىك.

ـــ لېسسىنگ(نېمىس پەيلاسوپى [1729 ـ 1781])

ھاياتنىڭ مەخسىدى ھاياتتىنمۇ يۈكسەك بولغان نەرسىنى قوغلىشىشتۇر.

ـــ خ. جىبران.

مەيلى شېئىر، مەيلى غەزەل ـ بومبا ۋە بايراق،
غەزەلچىنىڭ مۇددىئاسى ـ سىنىپنى ئويغاتماق.

ـــ مايا كوۋىسكى

بىرىنچى قىسىم

سۇبھى

ياخشى سۆز ۋە كەچۈرۈش كىشىنىڭ ئەزىيەت يەتكۈزىدىغان سەدىقىدىن ئەۋزەل.

ــ «قۇرئانى كەرىم» سۈرە «بەقەرە» 263 ـ ئايەت.

ــ دۇنيانىڭ قىزىقى نېمىدىلىكىنى بىلەمسەن؟

ــ خۇشچاخچاق بولۇشتا. ھەتتا ئىش ئۆتكىدىن كەلمىگەن تەقدىردىمۇ خۇشچاخچاق بولۇشتا.

ــ ۋ. گىيوتى

كۈلكە كۈچلۈكلۈك ئالامىتى بولۇپلا قالماي، بەلكى كۈچلۈكلۈكنىڭ ئۆزىدۇر.

ــ ئا. لۇناچارىسكى

خۇشچاخچاق كىشىنىڭ بۈگۈنىمۇ، ئەتىسىمۇ قۇۋناق ئۆتىدۇ.

ــ ل. ن. تولستوى

بىرىنچى باب

1

بوغۇزنىڭ سالقىنى ئېسەتتى. بۇ سالقىن باھارنىڭ ئەلچىسىدەك، يېقىملىق، ئاللىقانداق پۇراقلارنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ يۈرەتتى. بۇ پۇراقتا يېپىقىن كەچمىشىنىڭ خاتىرىلىرىنى قوزغىتىدىغان نېمىدۇر يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى. زېمىستان قىش مەھرۇم قىلغان شۇ نەرسە پات يېقىندا ھاياتقا قايتا كىرىپ كېلىدىغانلىقىنىڭ بىشارىتى «قىستۇرۇلغان» سالقىننىڭ سوغۇقى ئەنە شۇ سەۋەپتىنمىكىن بەك ھېس قىلىنمايتى؛ ئەكسىچە ئۇنىڭ تېخىمۇ بىر ئاز بىلىنەرلىك ئۇرۇلىشىنى كۆڭۈل ئىستىگەندەك قىلاتتى. قەلبىلەر ئۆزىگە تونۇش، ئەمما يەنىلا نېمىلىكى پۈتۈنلەي ئېنىق بولمىغان، «چالا تونۇش» ئاللىنېمىگە ئالدىرايتى.

بوغۇزدىن شەرقتە ۋە شەرقتىن ئوڭ قولنى بېسىپ يەلپۈگۈچ شەكىللىك ــ تا غەربىي جەنۇپقىچە بېقىلغىنىدا، قەدىمىي يۇرت ئاتۇش ئالقاندىكىدەكلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھازىر تېخى دەل- دەرەخلەر يوپۇرماق چىقىرىپ، قاراڭغۇلىشىشقا ئۇلگۈرمىگەچكە، ھېچبىر يۇرت ئورمانلار قۇچىقىغا يوشۇرۇنمىغان، ھەربىرىنى ئوچۇق ئىلغا قىلغۇدەك ھالدا ئىدى. ئەگەر سول تەرەپتىكى پارچەتاغ دەپ ئاتالغان، ھېچبىر تاغ تىزمىسىغا چېتىلمىغان، سۈنئىي دۆڭلەپ قويۇلغاندەك ئىدىرنىڭ ئۇستىگە چىقىپ قارىسىغۇ ھەممە يەر بىر پەتنۇس ئۇستىدىكىدەكلا ــ تا مېيىدىن[1] قۇمسىغىچە[2] پەرق قىلارلىق كۆرىنەتتى.

---

[1] [2] ئاتۇشتىكى قۇمالتاغ بويلاپ جايلاشقان ئىككى يېزا. بىرى ئەڭ غەربىتە، بىرى ئەڭ شەرقتە، — ئا.

ئۇلۇغ تەرەپتىكى تاغنىڭ بوغۇز تەرىپى قەدىمىي ئەپسانىلەردە زىكرى قىلىنىدىغان بەھەيۋەت پالۋانلارنىڭ قىلىچىدا، بىرلا چېپىش بىلەن كېسىپ چۈشۈرۈلگەندەك تىك ــ تا ساينىڭ يۈزىگىچە چۈشسە؛ جەنۇپ يۈزى ئىشتاچى يېزىسى تەرەپكە تەدرىجى پەسلەپ بارغان يانتۇلۇق؛ غەربى بولسا ئەجدىھارنىڭ دۈمبىسىدەك، ئۇستۇنئاتۇش تەرەپكە «سويلاپ» كېتەتتى.

قەدىمقى ئەجداتلار بەلكى بوغۇزدىكى مۇشۇ ئىگىزلىكتىن تۆۋەنگە ــ يۇرتلار جايلاشقان ۋادىغا باققان ۋە تەبىئىي ئالاھىدىلىككە كۆرە بۇ يۇرتلارنى ئىككى چوڭ سۇغۇرۇش رايونىغا ئايرىغان بولسا كېرەك: ئۇلۇغ قول تەرەپتىكىسى ئۇلۇغ ئېرىق؛ سول تەرەپتىكىسى سول ئېرىق دەپ ئاتالغان بۇ ئىككى رايون، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن فونېتىك ئۆزگۈرۈشلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ، «ئۇلۇغ ئېرىق» ــ ئوڭۇرۇق، «سول ئېرىق» ــ شورۇق دېگەن يۇرت ئىسىملىرىغا ئايلىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك. ئەمما ھازىرغىچە بوغۇزدىن ئېقىپ چىققان سۇ ئىككى ئاساسىي بۆلەككە بۆلۈنۈشتەك ئەنئەنە داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

باھار دەل- دەرەخلەرنىڭ يېڭى شاخلىرىغا بىرىنچى «ئەستەر بويىقى»نى بېرىشكە باشلىغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. قەدىمدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان نوروز بايرىمىنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان بولۇشىغا قارىماي، نوروز ھارپىسىنىڭ كەيپىياتى بىلىنمەيتتى. تەبىئەتتىكى ئويغۇنۇش ۋە جانلىنىشقا ئۈيغۇن ئىنسانلار كەيپىياتىدىمۇ جانلىنىش، شادلىق تۇغدۇرىدىغان، ھاياجان قوزغايدىغان نوروزنىڭ جىمجىت، ساداسىز بىر پېچىمدە كېلىشى ۋە كېتىشى كۆتۈلەتتى. چۈنكى، بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئايىغى ئۈزۈلمىگەن يېغىلىقلار ھاياتنى ئىزدىن چىقارغان، ئادەملەرنىڭ ھايات ھەلەكچىلىكى بىلەن، بايرام تەنتەنىسى سۈرگىدەك ھەپسىلىسىنى قويمىغانىدى.

بەزى ئالامەتلەرگە دىققەت قىلغان بىلەرمەنلەرنىڭ دېيىشىچە، يېغىلىقلار ئاساسەن بېسىلىپ قالغانمىش، يېڭىشەر- يېڭىسار ئەتراپىدا بىر ئاز توقۇنۇشنىڭ داۋام قىلىۋاتقىنىنى ھېساپقا ئالمىغاندا، پالاكەتلەر

ئۆتۈپ كەتكەندەك قىلارمىش. بۇ توقۇنۇشلارمۇ تۈگىگانلار بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ئەسكەرلىرى ئارىسىدا «بەزلىشۋالغان» شەكىلدە، بىر خىلدا داۋام قىلىۋاتاتتى. ھېچبىر تەرەپتە ئىلگىرىلەش، يېڭىش ـ يېڭىلىش بولمايۋاتاتتى.

گەرچە بۇ تەرەپلەر تىنچلىق قالغانىدەك قىلسىمۇ، ئانچە يىراق بولمىغان قوشنا شەھەردە ئاتموسفېراغا تۇتەپ تۈرغان پوروخ ھىدى، يۇرىگالدى بولۇپ كەتكەن خەلقنى خاتىرجەم قىلمايتى.

تەبىئەتنىڭ بۇنىڭ بىلەن نېمە ئىشى؟ ئۇ ئۆزىنىڭ قانۇنىيەتلىك قەدىمىنى بېسىپ كەلمەكتىدى، ھەر گىيانى ئۆز رېڭىدە بويىشقا، تۇپراقنى يۇمشىتىپ، ئۇنىڭدىن «توپا ھىدى» ئۆرلىتىشكە، قىشچە ئۆلۈك بىر تەرزده ئۇيۇپ قالغان ھەر نەرسىدە ھاياتلىق قىملىتىسى پەيدا قىلىپ، ھەممە نەرسىنىڭ خاس پۇراقلىرى بىرلەشمىسىدىن ئومۇمىي «باھار ئاتموسفىراسى» ھاسىل قىلىشقا داۋام قىلماقتا ئىدى.

«ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەندەك، يەنە يېغىلىقلاردىن ئېشىپ قالساق، جاھان لازىم بولۇدۇ ئەمەسمۇ، دېگەنگە ئىشەنگەن ئادەملەر، كۆڭۈلسىزرەك مىدىرلىسمۇ ھەرھالدا باھارنىڭ ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشاتتى؛ كۆچەت تىكەتتى، ئېتىز ـ ئېرىقنىڭ ھازىرلىق ئىشلىرىنى باشلىۋەتكەن ئىدى.

پوستەك توپىلىرى يۇمشاپ يېڭىۋاشتىن چېڭىشقا باشلىغان يېزا يوللىرىدا، خۇددى باھاردەكلا، ئىنسانلار جەمىيىتىنىڭ بالاسى، قازاسى بىلەن ئىشى يوق، غەمسىز ھالدا ئۆز كۆڭۈل خاھىشىنى ئىپادىلەشتىن چەكلەنمەيدىغان بالىلار، خوشال قىقاسلىرى، سۆگەت تاللىرىدىن چىقىرىلغان «بۇت ـ بۇت»لىرىنىڭ تۇم ـ ئىنچىكە ئاۋازلىرى بىلەن مەھەللىنى تولدۇرماقتا ئىدى. باھار ئەگەر زۇۋانغا كەلسە جەزمەن بۇ كىچىك بەڭۈاشلارنى سۆيۈپ قالغانلىقىنى بايان قىلغان بولاتتى؛ ئۇلارنىڭ ئۆز پەلسەپىسىگە كۆرە ھەركەت قىلىش خۇسۇسىيىتى، ئۆز مەنتىقىسى بىلەن ياشاش ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە ئوخشىتىپ، ئۇلارغا يېقىنلىق ئىزھار قىلغان بولاتتى.

بەزى بالىلار ھەتتا يېغىلىقلارنىڭ ئىلگىرىسىدىكىدەك، نوروز تەييارلىقىدا بولۇپ، موللىكىسىغا «نوروزلۇق» يازدۇرۇپمۇ يۈرەتتى. كاشكىدى، بۇلارنى ئوقۇغىدەك پۇرسەت، سورۇن، ئىمكان بولسا. ئاللاھ شۇنىڭغا نېسىپ ئېتەرمىكىن، بالىلارنى نوروز قوشاقلىرى ئوقۇشقا؟ سايغا ياكى جەمەتلە[1]گە يىغىلىپ، ھەر خىل ئويۇنلارنى كۆرۈشكە؟...

2

بالىلارنىڭ سەبىي قەلبىدىن مىكرو دولقۇنىدەك تارالغان ــ تىل بىلەن ئېيتىلمىغان تىلەكلەرنى ئاللاھ ئىجابەت قىلغانىدەك ئىش بولىدى. ئۇلارنىڭ موللىكىسى ياكى خەلپەتلىرىگە يازدۇرۇۋالغان بىرەر كۇپلىت «نوروزلۇق»لىرىنى ئوقۇشىغا، تەڭتۇشلىرى بىلەن چېلىشقا چۈشىگە، ... پۇرسەت بولىشى بىلىنگىلى تۇردى. ساي بويلىرىدا نوروزنىڭ ھارپا ئاخشىمى ۋاقىتلىق ئوچاقلار ياسىلىپ، ئەتىكى جامائەت توپلانغان پۇرسەتتە بىر ئاز تاپاۋەت قىلىشنى نىيەت قىلغان بازارلىقلارنىڭ ھازىرلىق ھەركىتىدىن خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. بوزتاغ باغرىدا ــ جەمەتلە ئەتراپىدىمۇ بۇنداق بىشارەتلەرنى بار دېيىشەتتى.

نىزامىددىننىڭ بالىلىرى بۇ خەۋەرنى ئۇقىشى بىلەنلا ئۆيگە چېپىشتى. ئۇلار بىر نەچچە كۈندىن بېرىلا دادىسىغا نوروز سەيلىسى ئۇچۇن سايغا ئېلىپ بېرىش ھەققىدە يېلىنىپ يۈرەتتى. بۇنداق بىر توپلىنىشتىن ئۈمىدى بولمىغان نىزامىددىن بولسا، ئۈمىدسىز تۇتۇم ئىپادە قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارنىڭ نوروزلۇق يېزىپ بېرىش ھەققىدىكى تەلەپلىرىنى بىر باھانىلەر بىلەن رەت قىلىپ يۈرەتتى. مانا ئەمدى بازار تەرەپتىن كەلگەنلەرنىڭ كەلتۈرگەن خەۋىرىدىن ئەتە سەھەردىن

---

[1] جەمەتلە ــ ئاتۇشنىڭ تەختىھون يېزىسى بىلەن، بوز تاغ ئارىسىدىكى يانتۇ كەتكەن سايلىق (ھازىرقى ئۈرۈمچى - قەشقەر تاشيولى بويى) بۇ يەرگە شۇ نامىلىق بىر مازار جايلاشقانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان ــ ئا.

باشلاپ ساي بويىنىڭ قىزىپ كېتىدىغانلىقى ئېنىق بولدى. بالىلار ئەمدى دادىسىنىڭ ھەرقانداق باھانىلىرىگە ئۇنىماي، ئۇنى نورۇزلۇق يېزىپ بېرىشكە قىستاشقا باشلىدى.

ــ ياماننى ياردا قىستاڭ دېگەندەك، مېنى ھەممىڭلار قىستىساڭلار، ھەممىڭلارغا نورۇزلۇققا نەگە باراي؟ نەدىن تاپىمەن ئۇنچە گەپنى؟ ــ دەيتى نىزامىددىن بالىلىرىنىڭ تاتلىق ئەركىلەشلىرىدىن سۆيۈنگەن ھالدا يالغان ئاغرىنىپ.

ــ مولىكاڭلار بولغان بولسىغۇ، نورۇزلۇق دېگەنگە كۆمۈپلا قويىاتتى، ــ دەپ گەپ قىستۇردى زورىخان، ــ ئۇنىڭ ئىچى بىر دەريادى. دە، قوشاق يازغانغا تۇگەيدىغان ئەمەس...

ــ شۇنى دەيمەن، ــ دېدى نىزامىددىن ئايالىنىڭ گېپىدىن ئىنىسىنى يادىغا ئېلىپ ۋە چىرايىمۇ بىر ئاز قارىداپ كەتتى، ــ مەمتىلى بولغان بولسا، پۈتۈن بويامەتنىڭ بالىلىرىغا نورۇزلۇق يېزىپ بەرسىمۇ گېپى تۇگەپ كەتمەيتى،...

دادىسىنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگۈرۈشنى بىرىنچى بولۇپ بايقىغان غېنى، نورۇزلۇق ھەققىدىكى غەلۋىنى قويۇپ، دادىسىغا ئىچى ئاغرىغاندەك، گەپنىڭ تېمىسىنى باشلامچىلىق بىلەن بۇرىدى:

ــ مولىكامنىڭ گېپىنى تولا قىلىپمۇ بىزنى كۆمەي تۇرۇپلا ئۇنىڭغا ئامراق قىلىۋەتتىڭلا، مولىكام توغرۇلۇق گەپ قىلىپ بەگىنە بولمىسا.

ــ مولىكام بۇگۈن ئاخشام كېلىپ قالسا كۆرۈڭ...

ــ ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ، ــ دېدى نىزامىددىن ئاللىقانداق ئۈمىد بىلەن پەپىلىنىپ، ــ ئاللاھقا ئاسان...

ــ ۋاي خۇدايىمەي، ما ئەدەمنى، ــ دېدى زورىخان يېقىملىق تەرزدە ئېرىنى ئەيىپلەپ، ــ كىچىك بالىدەك، شۇ گەپ بىلەنلا ئەمدى كەلسەكەن دەپ قويسا، كېلىدىكەن دېگىلى تۇردىغۇ...،

ــ ياق،... دېگىنىڭ بىلەن، مەن بىكادىنلا خىيالىمغا كەلگەننى دەۋاتمايمەن، يېقىنىنكۈزى چۈشلىرىمدە سەل باشقىچە، تۇنۇگۈندىن بېرى قاپقىمدا توختىماي تارتىۋاتىدۇ، دېدىمغۇ.

بىراق زورىخانمۇ ئېرىنىڭ تۇرقىدىكى بىچارىلىكنى پەملەپ، كۆڭۈل ياساپ گېپىنى ئوڭشىدى:

ــ راست دېگەندەك، كېلىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس، جۇمۇ. بىر نەچچە كۈن بولدى، ئىشىك ئالدىدىكى تېرەكتە سېغىزخان ساراپ قېلىۋاتىدۇ.

ئەمدى ئۇلار نوروز ھەققىدىكى تالاشلىرىنى ئۇنتۇپ، بۇ ئۆيدە ھەرقاچان سېغىنىش ۋە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىپ يادلىنىپ تۇرۇدۇغان مەمتىلى ھەققىدە پاراڭغا چۈشتى.

ــ مۇللىكام شۇنداق ئىشقۇاز ئادەمكەن، قوشاق يازسا تۇگمەيدىكەن، سەن نېمىشقا يازالمايمەن دەيسەن؟ ئاكىسى بولغاندىكىن، سەن ئۇنىڭدىن چوڭ بولغاندىكىن، مەنچە سەن تېخىمۇ بەك يازىدىغان يەدە...؟

ــ دېدى ھەيران بولغان ئايىمگۈل، ــ سەن ئەجەپ ئۇگەنمەپتىكەنسەنا؟

ــ چوڭ بولغانغىلا بولۇدۇغان ئىش ئەمەستە بۇ، بالام. بۇ دېگەن ئاللاھ سالغان بىر ئوت. بۇنداق ئوتنى ئاللاھ ھەممە ئادەمگە سېلىۋەمەيدىغۇ؟ ئۇ دېگەن بىر يەردە ئوقۇپ ئۇگىنىلىدىغانمۇ ئىش ئەمەس.

ئۇلار مەمتىلىنىڭ يۇرتتىكى ۋاقىتلىرىنى، بالىلارنى قاتار قىلىۋېلىپ، مەش دەسستىپ يۇرۇشلىرى، ئۆزلىكىدىن ئۇلارغا دەرس بېرىپ يۈرگەنلىرى، شۇنىڭ بىلەن كىچىك تۇرۇپلا «ئەپەندى» ئاتىلىپ قالغىنى، تەمبۇر چېلىشىدىكى ئۇستۇلۇقى،... ھەققىدە بالىلارغىمۇ ئاساسەن ياد بولۇپ كەتكەن، ئەمما ئاڭلىسا ئاڭلىسا يەنىلا يېڭى تۇيۇلىدىغان ئەسلىمىلەر بىلەن ئۇزاقىچە ئېچىلىپ- يېيىلىشتى.

ئۇلار ئائىلىدىكى ئەڭ كۆڭۈللۈك ۋە قىزىق تېما بولغان مەمتىلى ئەپەندى تاغىسىنى ئەسلەشتىن كېيىنمۇ ئەتىكى نوروز ھەققىدىكى ئارزۇسىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. نىزامىددىن ئۇلارنى بۇ تەلەپلىرىنى ئۇنتۇپ قالغاندۇر دەپ ئويمىد قىلىپ تۇراتتى، ئەمما گەپ ئاخىرىدا يەنىلا بۇ ھەقتە ۋەدە ئېلىۋېلىشىنى ئۇنۇتمىغان غېنى:

ــ شۇنداق قىلىپ، ئەتە سايىغا ئاپىرىشىڭ راست بولىدىغۇ؟ ــ دېدى قىستاپ.

بۇ قەدەر كۆڭۈللۈك ئەسلىمىلەردىن كېيىن بالىلارنىڭ سەبىي

ئۇمىدلىرىنى يەردە قويۇش نىزامىددىنىڭ قولىدىن كەلمەيتى. شۇنداق بولسىمۇ بالىلارنىڭ تەرىپىنى ئېلىشقا ھازىر تۇرغان ئانا رەت قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىراپ سالا قىلدى:

ــ ئەمدى ماقۇل دەڭ، ئۆزىڭىزمۇ كىچىككىنە ئېچىلىپ قالاسىز، تونۇش بىلىشلىرىڭىز بىلەن شۇ يەردە ئۇچقىشىپ، بىردەم- يېرىمدەم ئىچ قانىڭلانى تۆكىشۋالسىلە، بالىلامۇ بى پۇخانىدىن چىقسۇن، بىچارىلار تولا دەپ كەتتى.

ــ مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇرىۋاتىمەن. ئەمىسە بالدۇراق يېتىپ ئەتە ئەتىگەن قوپۇشقا ھازىر بولۇڭلار، ئەمما نورۇزلۇق يازدۇرىمەن دەپ مېنى قىينىمايسىلەر. تۇغرا، ئەگەر سايى بويىدا تونۇشلاردىن قولىدىن كېلىدىغانراق بىرەسى بالدۇراق ئۇچراپ قالسا يازدۇرۇپ بېرەرمەن.

ــ كىممۇ ئۇچقىشا دەيسىز؟ ــ دېدى زورخان يەنە بالىلارغا يان بېسىپ، ــ بولسا بولمىسا ئىككى كەلمە بىژنىمىنى پوملاپ بېرەي دېمىدىڭىز.

ــ ئۇ دېگەن پوملايدىغان نەرسە ئەمەس، ئۇ دېگەن شېئىر، ــ دېدى نىزامىددىن زورخان چۈشەنمەيدىغان بولسىمۇ شېئىرغا بولغان ئەستايىدىل مۇئامىلىسىنى بايان قىلىپ.

ــ خەقلەچىلىكقۇ قاملاشتۇراردىڭىز، ئۆلگەن جېنىڭىزدا...

ــ ئەمما مەن خەقتەك ئويلىمايمەن، تۇزى يوق بىژ نېمىنى شېئىر دەپ مېنىڭ بالىلىرىم ئوقۇپ يۈرمىسۇن دەيمەن، ــ ئۇ يەنە جىددي تارتىشقا باشلىغان قاپىقىنى بارمىقى بىلەن بېسىپ، پىچىرلاپ بىرنېمىلەر دېدى.

ئۇنىڭ قاپىقى تارتىۋاتقىنىنى بىلگەن زورخانمۇ:

ــ ياراشقىلى نېسىپ قىلار، ئىلاھىم،... ــ دەپ تىلىكىنى بىلدۈردى.

3

باچاڭ تەرەپتە تاڭ شەپقىنىڭ قىزىللىقى رەڭسىزلىشىپ ئاقىرىپ بېرىۋاتقاندىلا ساي بويىدا ئوچاقلار تۈتەشكە باشلىغاندى. بازار ئەتىگىنى بولمىغان بۇ كۈندە ساي بويىدا بولۇۋاتقان بۇ ھەرىكەتلەر يۇرتتا سۆزى ئۆتىدىغان ئادەملەر تەرىپىدىن بۇ كۈن نورۇز پائالىيىتى قىلىنىدىغانلىقىنىڭ جەزمەنلىكىدىن ئىدى. لەڭپۈڭچىلاردىنمۇ ياخشىراق دوقمۇشتىن ئورۇن ئېلىشنى كۆزلىگەنلىرى غالتەكلىرىنى سۆرەپ، ئۆزى ئەپلىك دەپ بىلگەن جايلارغا توختۇتۇپ ئۇلگۈرگەندى.

كىملەردۇر ساي ئىچىدىكى كەلكۈن قۇم تاشلىغان يەرلەرنى تۈزلەپ قويغانلىقى بۇ يەردە چېلىش ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن ھازىرلانغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. يۇرت- يۇرتلاردىن بۇنداق كۈنلەردە پالۋانلار بىر توپ ئىخلاسمەنلىرىنىڭ ئارىغا ئېلىۋېلىپ، يېقىنچىلىق قىلىشلىرى ئىچىدە بۇنداق سورۇنلارغا كەلمەي قالمايتى. ھەممىدە يېڭىش ئىستىكى بولاتتى؛ بىرلىرى ئالدىنقى قېتىملىق مەغلۇبىيىتى ئۈچۈن ئۆچ ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كېلەتتى. بۇنداق چاغلاردا قانلىق جىدەللەر بىلەن تۈگەيدىغان بۇ پالۋانلىق تالىشى، ئۇزاق زامانلار ئۈچۈنمۇ يۇرتلار ئارا زىددىيەت ئۇرۇقى بولۇپ قالاتتى.

داڭلىق قوچقارلىرى بولغانلار، داڭلىق خورازلىرى بولغانلار، داڭلىق ئىتلىرى بارلارمۇ بۇ سورۇندا ئۆزىنى كۆرسۈتۈشنى قولدىن بەرگۈسى كەلمەيتى. ھەتتا ھايۋانلىرىنى سوقۇشقا سېلىشنىڭ ئارقىسىدىنمۇ قانلىق جىدەللەرگە كېتىلەتتى. بۇ مۇسابىقىلارنىڭ ئارقىسىدا تەڭگىلەر، قويلار، ھەتتا تىللا ياكى ئاتلار قولدىن قولغا ئۆتىدىغان قىمار ياتاتتى. ئەمما ناھايىتى كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدىغان ئاۋام ئۈچۈن يەنىلا بىر كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى، يىلدا بىر قېتىملا بولۇدۇغان مەنىۋي ھوزۇر ئىدى.

بالىلارمۇ ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن چوڭلار مۇسابىقىلىشىدىغان ھەممە تۈرلەر بويىچە ئويۇنلىرىنى باشلىۋېتەتتى. ئۇلارنى ئاساسەن بەزى شوخ، ساياق يىگىتلەر خۇددى ئىتنى كىش- كىشلىگەندەك بىر - بىرلىرى بىلەن يا چېلىشقا سالاتتى، ياكى مۇشتلاشقا سالاتتى. كىمنىدۇر

چېقىۋېلىش، كىمنىدۇر ئېزىۋېلىش بىلەن گويا خۇمارى چىقىدىغانىدەك ئىچى قارىلىق، دۈشمەنلىك توپلۇمنى چولغىۋالغىنى ئۈچۈق بىلىنەتتى. دوستانىلىق، قېرىنداشلىق ناھايىتى تار دائىرىلەردە قاپسىلىپ قالغاندەك ئىدى.

ئۇقۇمۇشلۇقلارغىمۇ ئۆزلىرىگە يارىشا سورۇن بولاتتى: ئىلمىي مۇھاكىمىلەر، مۇلاھىزىلەر، ياكى مەلۇم بىر كىلاسسكىنىڭ بىرەر ئەسىرى ھەققىدىكى تالاش- تارتىش؛ مۇشائىرە، لەپەر ئېيتىشلار ئۇقۇمۇشلۇقلارنىمۇ ئازدۇر- كۆپتۇر خۇماردىن چىقىراتتى.

ئادەملەر غولداشقا باشلىشى بىلەنلا، ئۇ يەر، بۇ يەردە توپلار شەكىللىنىشكە باشلىدى. ھەركىم ئۆزى قىزىققان توپقا باراتتى. كىملەردۇر بىر نەچچە بالىنى چېلىشقا سېلىپ قويغانىدى. كىشىلەر رەسمىي پالۋانلارنىڭ چېلىشى باشلانغىچە ئادەتتە سورۇننى مۇشۇنداق شەكىللەندۇرەتتى.

توپلار ئارىسىدا پۈتلىشىپ بىر ئاشىق مۇڭلۇق ھۆكمەت ئېيتىپ يۇرەتتى. ئۇنىڭ ھۆكمىتى ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى ئازاپلىق جاراھەتنى قايتا يېڭىلىغاندەك، ئاچچىق بىر لەززەت — تىراگېدىيە لەززىتى بېرەتتى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئەقلى بىجىرىم بولمىغاچقا ھە دېگەندىلا ھۆكمەتنى كېسىپ، خەلق ناخشىلىرىدىن بىرىگە بۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇ توپتىن توپقا ئۆتۈپ، ھەر توپتا ئەڭ دەسلەپ ئۆزىگە نېمە تەسىر قىلسا شۇنىڭغا كۆرە بىر نېمىلەرنى دەيتى ياكى پەقەت ئاشىقلارلا چۈشۈنۈدۇغان غەلىتە تەسەۋۋۇرى، بۇ تەسىراتتىن باشقا بىر تۇرلۇك ئىنكاس تۇغدۇرۇپ، ئۇ ئەنە شۇنى ئىپادىلەيتى. كۆرگىنى بىلەن دەۋاتقىنىنىڭ ئالاقىسى يوقتەك، تازىمۇ «كاللا دېسە پاقالچاق» دېگەندەك كۆرۈنسىمۇ، دىققەت قىلىنسا ئۇنىڭ ئارىسىدا سىرلىق بىر باغلىنىش، غەلىتە مۇناسىۋەت بارلىقىمۇ سېزىلەتتى. گويا بۇ ئۇقۇمۇشلۇقلار سۆزلەيدىغان «ئۇلانما تەسەۋۋۇر»دىن ئەنە شۇنداق چاتاقلاپ كەتكەندەك.

— كۆزەڭگە قاراڭا، سارائ سولامچى!... — دېگەن ئاچچىق ھاقارەت، ئاشقىنى مەڭدىتىپ قويدى. ئۇ بىر لەڭپۈڭچىنىڭ ھارۋىسىغا پۈتلىشىپ

كەتكەندى، ــ ئىت پوق يېمەستە سەن سولامچىغا نېمە بادۇ...

ــ ئانچىۋالا تىللىمىساڭچۇ ئۇكاموي، ئاللاھنىڭ ئاشىقىنى. ئاللاھ سەن بىزنى ئىبرەت ئالسۇن، تۇۋا قىلسۇن دەپ ياراتقان پەرىشتىدەك بىر جانغۇ بۇ، ھېچكىمگە زەرەرى يوق...

ــ ماڭ- ماڭمۇ، پالان...تولا يېمەي، ئىشىڭنى قىلە! ھېلى بىكار خامىرىڭنى يارىمەن.

ــ ماڭا قاراڭ، بولدى قىلىڭ، گەپ قىلماي مايانغا مېڭىڭە، ــ ئۇنى بىرسى يېڭىدىن تارتتى، ــ بىلمەمتىڭىز بۇ بازارلىق ئۇششۇقلارنى، دادىسىنى «خوتنۇڭنى!...» دەپ تىللايدىغان ياۋايى ئېشەكلەرنى؟ بىكاردىن ئەتتىگەندىلا ئۆزىڭىزنى رەنجىتىۋالدىڭىز.

ــ ياق، دەيمىنا،...

ــ شىش، ئۇنىڭىزنى چىقارماڭ، «خوشولغاي»[1] دەڭ. دادىسى بىلەن بىر تاۋاكادا ئويناىدىغان بۇ قىلىقسىزلار بىلەن تەڭ تۇرغىلى بولامتى. ھېلى ھەممىسى ھۆمۈرۈلەپ كېلىدۇ بۇ خەقنىڭ. ئاستا يولىڭىزغا مېڭىڭ. راھمان ساراڭمۇ شۇلارنىڭ ئۆزىدىن، ئۆزلىرى چىقىشىۋالاتتى، سىز بىز ئارىلاشمىساقمۇ...

بۇلارنى بالاغا قويغۇچى راھمان ساراڭ بولسا ئەمدىلەتىن توپ بولۇشۇۋاتقان، پاكىز سەللىلەرنى ئوراپ، رەتلىك كېيىنگەن ئۇقۇمۇشلۇقلارنىڭ توپىغا بېرىپ بولغانىدى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خەلپىتىم، سىلىدەك مۆتىۋەرلەگە بۇنداق سورۇندا نېمە بار؟ ــ دېدى ئۇ ئۇچلۇق ساقال، ئاۋاقراق كەلگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشىگە تازىم بىلەن سالام قىلىپ.

سالاپەتلىك ئادەم بىر ئاز مەڭدەپ قالغانىدەك بولدى، ئەمما ئۇ تەربىيە كۆرگەن ئادەملەردەك سەممىيلىك بىلەن راھمانغا جاۋاپ بەردى:

ــ خەلق بار يەردە بىزمۇ بولىمىز- دە، راھماناخۇن، نېمىشقا بىزگە ياراشماس بولۇپ قاپتىكەن؟

[1] ئاتۇش شۇڭسىدە «ئەلھەزەر، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت» مەنىلىرىنى بېرىدۇ. ــ ئا.

ــ نەغـمە- نـاۋا، ئۇسـۇل- سـاما، جـىدەل- مـاجرا بولۇدۇغـان يەرلەردە دەيمەنغۇ،... ــ راھمان ئەمدى تامامەن نورمـال ئـادەملەردەكلا سـۆزلەيتى. ئـۇ ئەنە شـۇنداق، بەزى چـاغلاردا ئاجايىـپ چوڭقـۇر پىكـىر قىلىـپ كېتىـدىغان، كـىشىلەرنى ئويلاندۇرۇپ قويـىدىغان بولغاچقـا، بەزىلـەر ئـۇنى يالغـان سـاراڭ، «جاھان ساربگى» دەپمۇ قارايتى. شـۇڭا ئـۇنى كەمسـىتىپ «سـاراڭ» دېيـىش ئورنىغا «ئاشـق» نامـىنى قوللـىناتتى.

ــ ماڭا بولمىسـىمۇ، يـاش تـالىپلىرىم بـار ئەمەسـمۇ، ئـۇلارنى ئېلىـپ كەلمىسـەم كـۆڭلى يېـرىم بولـۇدۇ- دە، ــ دېـدى خەلـىپەت يەنە شـۇنداق سـەمىمىي ئاھاڭـدا. ئەمـما ئۇنـاڭ بـۇ باھانىسـىدە يەنە زامانىسـىناڭ رەسىملەشكەن قاتمالللىقلىرىدىن ھېيىققىنى، شـۇڭا بـىرەر ئىشـنى سـەۋەپ قىلىپ كۆرسەتمەكچى بولغىنىمۇ بىلىنەتتى.

راھمان بۇ يەردىنمۇ چاپسانلا زېرىكتـى ۋە بـۇ سـورۇن تۈپەيلىمـۇ، ئەيتـاۋۇر ئابـدىقادىر دامـوللا ھەققـىدىكى مەرسـىيەلەردىن بـىر نەچـچە كـۆپلىتنى ۋارقىرىغاچ كېتىپ قالدى.

ــ ئەسـسالامۇئەلەيكۈم، تـاھىر خەلىپـىتىم، راھمـان ئاشـق بـىلەن بەك سۆزلۈشۈپ كېتىپلىغۇ؟

بۇ سالام ئۇچلۇق ساقاللىق ۋىجىك خەلىپەتنى مەڭدىتـۇەتتى.

ــ ۋۇي، ۋۇي، نـىزامىددىنغۇ بۇ؟ سـىزمۇ كەپسـىز - دە؟

نـىزامىددىنمۇ بالىلىرىنى باھانە قىلدى:

ــ بـالىلار قويمـىدى، نەچـچە كـۈن بوغـان، بـاش ئـاغرىتقىلى تۇغـان. ئـاخىرى قۇتۇلالمـىدىم، ــ ئەمـما ئـۇ ئۆزىنىـڭ تاماشـاغا كەلـگەن «ئەيىبـى»نـى بەكمـۇ ئـاقلاپ كەتمـىدى، ــ ئۆزۈمـمۇ شـۇ ھەبىسـلىرىدەك پىكـىر ساھىپلىرىنى خۇمـاداپ، ئـۇچراپ قاسـا بـىردەم يېرىمـدەم كۆڭۈلنـاڭ خۇمارىنى باسامەن دەپ ئۈمـىد قىلىـپ كەلگەنـتىم. مانـا، يولـۇم ئوچـۇقكەن، ئەتتىگەنىلا سىلىگە يولۇقتۇم.

ــ مەنمـۇ شـۇ، مەنمـۇ شـۇ، ــ دېـدى تـاھىر خەلـىپەت ئوچـۇق يورۇقلـۇق بىلەن، ئەمدى ھېچ باھانىگە ئورۇن قالمىغانىدى.

ــ تېخـى بالىلىرىمغـا «نورۇزلـۇق» قەرزىمـمۇ بـا دېسـىلە، ئۇلاغـا بـازادا

بىرە نەزمىچى بۇرادەر ئۆچراپ قاسا يازدۇرۇپ بېرەمەن دەپ ۋەدىمۇ قىلغانتىم. قارىغاندا بۇ ۋەدەمدىمۇ ئوسال بولمىغۇدەكمەن.

ــ ھە، ھە،... سىلىنىڭ قەستلىرى نېمىدىلىكىنى بىلىدىم، ئەمما مەن نەدىمۇ نەزمە پۈتكۈدەك بولاي، ...

ــ باھانە كۆرسەتمىسىلە، مېنى ئوسال قىلمىسىلا، خەلپىتىم! ــ ئۇلار ئېچىلىپ سۆزلىشىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە غېنى باشچىلىقىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى ساي بويلىرىنى بىر ئايلىنىۋېتىپ يېتىپ كەلگەنىدى. نىزامىدىن ئۇلارنى كۆرسۈتۈپ داۋام قىلدى، ــ مانا «قەرز ئىگىلىرى»مۇ كېلىشتى، ــ دەپ بالىلىرىنى كۆرسەتتى.

تاھىر خەلىپەت مەدەنىي ئادەملەرنىڭ ئادىتىگە ئۇيغۇن مۇلايىم، ئاتىلارچە ۋە سەممىي تەلەپپۇز بىلەن بالىلارنى بىر قۇر ئەركىلىتىپ، ئىسىملىرىنى سوراپ، تونۇشۇپ چىققاندىن كېيىن:

ــ ئەمما نا ئۈمىد بولۇشقا ئورۇن يوق، مېنىڭ كونا تالىپلىرىمدىن بىرسى با، ئۇ ھازىر ئۆڭۈرۈقتا مەمتىمىن سوپىزادىدە ئوقۇيدۇ. ئاڭلىسام ئۇنى قالتىس شېئىرلانى يازىدۇ دەيدۇ. ئەمما ئۆزى بەك تارتىنچاق بولغاچقا مەن تېخى كۆرۈپ باقمىدىم. ئىنىم ۋە ئۇنىڭ بىر نەچچە دوستى بۇگۈن مېنى ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ يەرگە ئازدۇرۇپ كەلدى: ئۇنى مۇشائىرىگە چۈشۈرەمىش.

ــ مانا بۇ بىر ياخشى گەپ ئىكەن، قېنى ئۇلار؟

ــ بۇ ياقتا كەلسىلە، ــ تاھىر خەلپەت بىر توپ ياشنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى. ئۇلار نېمە توغرىسىدىدۇر تالىشىپ، قىزىشىپ سۆزلىشىۋاتاتتى، ــ مانا بۇ مېنىڭ ئىنىم، ئابلىمىتقارى، كۆرۈشكەنمىدىلىكىن؟ بەلكىم ئەسلىرىدە يوقتۇ، ماۋۇسى ئېلى ئۇستىنىڭ مۇھەممەت قارى، بۇنىسى سابىت، قوشنىمىز، ھەپتىيەك بىلەن قۇرئاندا مەندە ئوقۇغان، ئەمدى مېنى ياراتماي ئۆڭۈرۈقتا بېرىۋاتىدۇ، ــ بۇ گەپتىن كېيىنلا پولامپاي ھەركەتلەر بىلەن نىزامىددىنغا قول ئۇزاتقان بەستلىك، قوپال ئۇسقان يىگىت، بەستىگە ياراشمىغان بىر خىل نازاكەت بىلەن قىزىرىپ، ئۇستازىنىڭ چاخچىقىدىن ئۇجۇقۇپلا كەتكەچكە، نىزامىددىنغا تۇرۇكرەك سالام ـ سائەتمۇ

قىلماي، مېيىقىدا كۈلگىنىچە تىكىلىپ قالدى.

ــ ئابلىمىت قارىنىغۇ كۆرگىنىم ئېسىمدە، سابىتقارىم بىلەن تونۇشۇپ قېلىشقا نېسىپ بولماپتىكەن، ــ دېدى نىزامىددىن.

ــ ئەمما ئۇنى سابىت ئەپەندى دېسىلە تېخىمۇ ئۈيغۇن كېلىدۇ. سىلىنىڭ ئىنى مەمتىلىگە ئوخشاپ كېتىدىغان تەرەپلىرى نۇرغۇن.

ــ ھە، ماندا دېسىلە، ــ دېدى نىزامىددىن ۋە ئىنىسىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن يەنە تېنى شۇڭا قىلىپ يېنىپ كەتتى. ئۇ دەرھال گەپكە كىرىشىپ، بۇ يارىنى ئۇنتۇش ئۈچۈن، ــ سىلىگە مېنىڭ شۇ بالىلىرىمنىڭ بىر ئىلتىماسى بار، ئەمما بۇنداق دېگىلى تۇرسام يەنە «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم»، دېسە، «ھە، ھېلىقى بەش تەڭگەمنى بېرىۋېتىڭ» دەپتۇ» دېگەندەك چۈشۈنۈپ قالماڭ، بۇ بىر ئىھتىياج، يەنى، بالىلار «نورۇزلۇق» يېزىپ بېرىشكە قىستاپ ھالىمنى قويمىغانتى، ئەمدى مانا شۇنىڭدىن بىر قۇتقۇزىسىز ـ دە...

سابىت يەنە قىزىرىپ كەتتى. تارتىنچاقلىق بىلەن دۇغدۇيۇپ، نە ئۆزرەخالىق ئېيتىپ رەت قىلىشنى، نە خۇشخۇي ئادەملەردەك، «چاتاق يوق» دەپ كۈلكە بىلەن ئۆتكۈزۈۋېتىشنى بىلمەي، مەڭدەپ تۇراتتى، ئابلىمىت قارى سۆز ئېلىپ،

ــ نەزمە ـ قوشاق دېگەننىڭ پادىشالىرى كېلىدىغۇ ھېلى، ــ دېدى.

ــ يەنە كىملەر ئۇ؟ ــ تاھىر خەلىپەتمۇ چۈشىنەلمەي.

ــ تېجەندىن مولالا ئېزىز دامولالامنىڭ ئوغلى ئەمەت مەخسۇم كېلىدۇ، ئىشتاچىدىن چوڭاخۇنبايىنىڭ ئابدىراھمانلار كېلىدۇ، يەنە باشقا بىز بىلمەيدىغان شائىرلارمۇ كەلسە كېرەك.

ــ ھە، مانا ئەمدى بىلدىم، ــ دېدى تاھىر خەلىپەت، ــ سابىتنى مۇشائىرىگە ھازىرلىغىنىڭلارنىڭ تېگىدە گەپ بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئاڭلىغان، ئاڭلىغان، سىلىمۇ بىلىلا، ــ دېدى ئۇ نىزامىددىنغا، ــ چوڭاخۇنبايىنى، قاراشەھەردىمۇ نۇرغۇن يەر زېمىنلىرى بار ئادەم. ئۇ ھەمە بالىلىرىنى ئوبدان يېتىشتۇرۇپتىكەن، چوڭ ئوغلى ئابدۇكېرىماخۇنمۇ، ئىككىنچىسى ئابدىرېھىماخۇنمۇ قەلەمدە يېتىشكەنلەردىنمىش. مانا

بۇگۈن نېسىپ بولۇپ، بۇلارنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقمىدىكەنمىز- دە! ياخشىمۇ كەپتىمەن، ئەمدى كەلگىنىمدىن رازى بولدۇم. ئەمەت مەخسۇمنىڭ ئوبدان بىلىمەن، سورۇنى بار يېگىت، پىكرى ئۆتكۈر. شېئىرلىرىنىمۇ كۆرگەنمەن. ئەمما سىلەرنىڭ ئىچىگىلاردىن جىدەل چىكەتمەس؟ ئاۋۇ ئىت تالاشتۇرۇدۇغانلار،... دەك؟ ــ ئۇ چاخچاقتەك دېگەن بولسىمۇ، جەمىيەتنىڭ بۈزۈقچىلىقىغا، مەھرى مۇھەببەتنىڭ سۇنۇپ، دۇشمەنلىكنىڭ ئېغىرلاپ كېتىۋاتقىنىغا بولغان ئېچىنىش ئاھاڭىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

سابىت ساۋاقدىشى ئابلىمىت قارى بىلەن مۇھەممەت قارىنىڭ زورى بىلەن بالىلارغا بىرەر كۇپلىتتىن نورۇزلۇق يېزىپ بەردى. ئەمما ئۇنى دوستلىرىغا كۆرسەتمەيلا بالىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ نېرى كەتكۈزۈۋەتمەكچىدى، مۇھەممەد قارى يېپىشقاق مىجەزى بىلەن بۇنى كۆرمىگىچە قويمىدى.

ــ مانا قارالڭ، خەلپىتىم، ــ دېدى ئۇ بالىلاردىن ئېلىۋالغان قەغەزنى تاھىر خەلىپەتكە تەڭلەپ، ــ تالىپكۇرنىڭ كارامىتىنى كۆرۈپ بېقىڭ، بالىلارغا يازغاندىكىن دەپ، تەپمەھالال قىلىپلا قۇتۇلماي، قارالڭ، قانداق يېزىۋەتكەن!

ــ بولدى قىلە، تازىمۇ... ــ دەيتى سابىت ئۇنى ئۇستازىنىڭ كۆرىشىدىن توسماقچى بولۇپ.

ئاۋال نىزامىددىن ئېلىپ، تاھىر خەلپەتنىمۇ، سابىتنىمۇ خجالەتتىن قۇتقازدى. نىزامىددىن ئانچە جىددىيەتسىز هالدا كۆز يۈگەرتىپ كۆرۈپ، يۈرىكىدە نېمىدۇر داۋالغۇپ كەتكەندەك بىر سېزىم بىلەن سابىتقا بىلىندۈرمەي بىر قارىۋېتىپ:

ــ بالىلارغا بۇ قەرزگە بوغۇلۇپ تازىمۇ بېشىم قاتقانىدى، هەجەپمۇ قۇتقازدىكىز مېنى، ئاللاھ رەھمەت قىلسۇن، ــ دېدى ئۇ. ئۇنىڭ راسا ماختىغۇسى باردى- يۇ، سابىتنى تەڭلىككە سالماسلىق ئۈچۈن ئاددىيلا رەخمەت ئېيتتىش بىلەن چەكلەندى.

ــ مەن بۇلارغا ئۆزەم يادلىتىمەن، ــ دېدى مۇھەممەد قارى، ــ

كېيىنكىلار، مەن ئوقۇپ بېرىمەن، سىلەر يادلايسىلەر، ــ ئۇ بالىلارنى چەتكىراق ئېلىپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ يېپىشقاقلىقى ئۈچۈن سابىتىنىڭ سەت كۆرمەسلىكنى كۆزلەپ قىلىنىۋاتقان ياغلىمىچلىقى ئىدى. سابىت بۇنى چۈشۈنۈپ كۈلۈپ قويدى.

بۇ جەريانىدا يېغىلىقلارنىڭ ئەۋۋىلىدە بولىدىغىنىدەك، نورۇز كەيپى ساينى ئۆز قۇچىقىغا ئالغانىدى. ئاللىقەيەردە راۋاپنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن بىللە، ئەلنەغمىچىلەرنىڭ خەلق ناخشىلىرى ياڭراشقا باشلىغانىدى. چېلىش سورۇنىدىكىلەرنىڭ شاۋقۇنلىرى يوقۇرى پەللىگە چىققان بولسا، ئىت تالاشتۇرۇش سورۇنىدىن ئىتلارنىڭ قاۋىشى ۋە كىشىلەرنىڭ ئەپسانە تىللاشلىرى ئاڭلىناتتى.

مۇشائىرە باشلاش ئۈچۈنمۇ ئاۋال بالىلار، كىچىك تالىپچاقلارنى ئوتتۇرىغا ئىتتىرىپ كىرگۈزۈپ، نورۇزلۇقلىرىنى ئوقۇشقا زورلاشتىن باشلاشتى. دەسلەپ ھەركىم تارتىنىش بىلەن تەرەجەپ مەيدانغا چۈشكىلى ئۇنىمىغان بولسا، «غورا غورىنى كۆرۈپ ئالىيىپتۇ» دېگەندەك، بارا- بارا نۆۋەت تالىشىش ۋەزىيىتى شەكىللىنەتتى.

بالىلارنىڭ نورۇزلۇق ئوقۇشلىرى ئۇستىگە زىكرى كەچكەن ئەمەت مەخسۇم، ئابدىراھمان، مۇھەممەد قارى دېگەن ئوخشاش ئىسىملىكتىن يەنە ئىككى يىگىت تەرەپ- تەرەپتىن كېلىشىپ، توپقا قىستالدى. تاھىر خەلىپەت ۋە نىزامىددىنلار بۇ ياش يىگىتلەر بىلەن كۆرۈشتى. بەكرەك تەرىپى بولۇدۇغان ئابدىراھمان يۈزىنى دانىخورەك باسقان بولىشىغا قارىماي، بۇ دانىخورەكلەر خۇددى يىگىتلىكىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان بىر تەركىۋىدەك ياراشقان قىزغۇچ چىراي يىگىت ئىدى. بىر كۆرۈشتىلا نىزامىددىن ئۇنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭدا چوڭ كىشىلەردەك سالاپەت، يېقىملىق ۋە ئېغىر- بېسىق مىجەز ئاجايىپ جىپسىلاشقان بولۇپ، چوڭ كىشىلەرمۇ ئۇنى تەڭتۇشۇمىكىن دەپ قالىدىغان بىر خىل تەسىراتقا كېلىپ قالاتتى. ئىككى مۇھەممەد قارى سۇنتاغدىن كەلگەنىدى. بىرى راۋاپ، تەمبۇر دېگەنلەرنى ئوينىتىۋېتەتتى. ھېلىمۇ ئۇ تەمبۇرنى كۆتۈرىۋالغانىدى.

شائىرلىقى ھەققىدە تەرىپى بولۇنغان يىگىتلەرمۇ نىزامىددىن بىلەن تونۇشقىنىدىن مەمنۇن بولۇشتى. چۈنكى نىزامىددىنمۇ زامانىسىنىڭ ئۇقۇمۇشلۇقلىرىدىن سانىلاتتى. ئۇ بىر زامان تاغىسى تاشاخۇنۇمنىڭ سودا ۋەكىلى بولۇپ رۇسلار بىلەن بىللە ئىشلىگەن بولغاچقا رۇسچە بىلەتتى. بۇ ھال ئۇنى ياشلار ئىچىدە «مەشھۇر» ئورۇنغا ئىگە قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرىپى، ئۇنىڭ ئىنىسى مەمتىلى تۇپەيلىدىن ئىدى. بىر زامان يۇلتۇزدەك چاقناپ ئۆچكەن بۇ يىگىت ھەققىدە يۇرتتا كۆپ ھىكايىلار بارىدى. شۇڭا ھەممە مەمتىلى ئەپەندى دېگەن قانداقراق ئادەمدىكىن؟ مۇشۇ ئاكىسىغا ئوخشامتىكىن دەپ ئۇنىڭغا قارىشىپ قويىاتتى.

بۈگۈنمۇ ياشلار ئۇنىڭدىن ئىنىسى ھەققىدە گەپ سورىدى. ھەممە ئۇنى چەتئەلدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتىدۇ، كېيىن قايتىپ كېلىپ يۇرتقا خىزمەت قىلىدۇ، دەپ بىلگەچكە، ئۇنىڭ قاچان كېلىدىغانلىقى، نەلەردە يۈرگىنى ھەققىدە سوراپ كېتىشتى.

باللارنىڭ نورۇزلۇق ئوقۇشى قىزغىلى تۇرغانىدا نىزامىددىن بالىلىرىنى مەيدانغا ئۈندىدى. ئۇلار سەل تارتىنىپ تۇرسىمۇ يەنىلا مەيدانغا چىقىپ، قوللىرىدىكى سابىت يېزىپ بەرگەن نەزمىلەرنى ئوقۇدى. ئۇلارنىڭ ئوقۇغىنى كېيىن كەلگەن ياش تالىپلارنى ھەيران قالدۇردى.

ــ بۇلارنى مەمتىلى ئەپەندى يېزىپ بېرىپ كەتمىگەن بولغىيدى؟

ــ دېدى ئابدىراھمان چاخچاقلىمۇ راستقىمۇ ئوخشىمايدىغان ئاھاڭدا.

ــ سابىتنىڭ چاخچىقى بولمامدۇ، ــ دېدى مۇھەممەدقارى دوستى بىلەن ئىپتىخارلانغان ئاھاڭدا، ــ چاخچاقنىڭ ئورنىدا مۇشۇنداقلا ئىلمەپ قويسا ئاشۇنچىلىك چىقىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ.

ــ ھەي سابىت، ھەي سابىت، ــ دېدى ئابدىراھمان، ئۆزىگە دەۋاتقاندەك، ــ ھەمىشە بىر قىلىقى بىلەن توككىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ ئادەم ھەيران قالدۇرۇشقا ئۇستا ـ دە.

ــ ھەبىسلىرى بىلەن بۇگەن (بۇگۇن) مۇشائىرىدە تۇتۇشماقچى، ــ دېدى ئابلىمىت قارى ئەمەت مەخسۇم بىلەن ئابدىراھمان ئارىلىقىدا تۇرۇپ

پەقەت شۇلار ئاڭلىغىدەك قىلىپ.

ــ شۇنداقلا بولسا ياخشىدىغۇ، ئەمما ئۇنى ئوتتۇرىغا چىقارغىلى بولماسمىكىن؟ ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ بۇ يېقىنى مۇھەممەد قارىغا قويۇۋېتىڭلار، ئۇ چاپلاشقاق بىر نېمىلەر قىلىپ، ئۇنى چىقىرىدۇ. ئۇ قىزىتىشنىڭ ئېپىنى بىلىدۇ.

ئەمدى ياش تالىپلارمۇ بىرەر شېئىر ئوقۇپ بەرسە دېگەن كىرىش سۆز بىلەن، مۇشائىرىنى باشلىتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن سۇنتاغلىق مۇھەممەد قارى تەمبۇرنى سازلاپ بىر پەدە چالدى. كىمدۇر تېپىپ كەلگەن داپنى يەنە بىر مۇھەممەد قارى چالدى. مۇڭ بىلەن خالايىق دەققەتكە كەلگەن پۇرسەتتە داپ چالغان مۇھەممەد قارى كۆپچۈلۈكنى دەققەتكە ئۈندەپ:

ــ ئەمدى ياش تالىپلىرىمىزدىن نەزمە ئاڭلاپ باقايلى، قانداق دەيسىلەر؟ ــ دېدى. كۆپچۈلۈك تەرتىپسىز سۈرەن سېلىپ، ئالقىش ياڭراتتى.

تارتىنمايدىغان ھەۋەسكارلار ئوتتۇرىغا چىقىپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىغاندىلا، مۇھەممەد قارى سابىتنىڭ بېقىنىغا كىرىۋېلىپ، ئۇنى «بىلەشكە» باشلىغاندى. لەپەرلەر، شېئىرلار ئوقۇلۇپ، ھەتتا زور ئالقىش ئىچىدە ئابدىراھمان ۋە ئەمەت مەخسۇملارمۇ نورۇزغا ئاتىغان نەزمىلىرىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن سابىت ئاران ئەيۋاشقا كەلدى ۋە قىزارغانچە ئوتتۇرىغا چىقتى.

بىرىنچى مىسرانى تارتىنىش ئىچىدە خىرىلداپ، ئاۋازى ئارانلا ئاڭلانغۇدەك باشلىغان سابىت، بارا- بارا شۇ سورۇننى تامامەن ئۇنتۇپ، ئۆزىنىڭ شېئىرىي ئالىمگە پەرۋاز قىلىپ كەتكەچكە، قىزىپ كەتكىنىدىن شۇنداق گۈزەل ئاھاڭدا ئوقىدىكى، شېئىر چۈشۈنۈدۇغانلارنىڭ يۈرەكلىرىدە ئىسسىق ئېقىم تېنىگە يامراپ، كۆزلىرى ياشاڭغۇراپ كېتىشتى. كىمدۇر ئۇنىڭ شېئىردىن توختاپ قېلىشىنى خاھلىمىغاندەك ئارقىدىن بىر نېمە دېۋىدى، سابىت ئۇنىڭغا جاۋابەن بىر رەددىيە شېئىرنى ھازىر جاۋاپلىق بىلەن شۇئاندىلا توقۇپ

ئوقۇپ كەتتى.

ھەممىدىن بەك سۆيۈنۈپ كەتكىنى ئابدىراھمان ئىدى. چۈنكى ئۇ ھەممىدىن بەك چۈشەنگىنى، شېئىرنىڭ ئەھلى ئىدى. ئۇ سابىتنى مۇرىسىدىن مەھكەم قاماللاپ سىلكىتىپ، مەنۇنلۇقىنى ئىپادە قىلىۋىدى، ئارىغا كىرگەن مۇھەممەد قارى:

ــ دوستۇمنىڭ قانداق ئىكەن؟ ــ دېدى.

ــ ھەممىدىنمۇ سېنىڭ ئۇنى قانداق قىزىتقىنىڭ قىزىق تۇيۇلۇۋاتىدۇ، شۇنى بىزگە ئېيتىپ بەرگىنە، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ بۇ بىر سىر. ئەمما سوئالىمغا جاۋاپ بېرىڭلار، دوستۇمنىڭ قانداقراق ئىكەن؟ ــ تەكرارلىدى ئۇ.

ــ دەيمەنغۇ، ئۇ ھەر زامان كۈتمىگەن بىر يەردىن چىقىپ، ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

تاھىر خەلپەتنىڭ چېھرىسىدىمۇ شاگىرتى قۇچقان شەرەپكە بىر ھەغدالىق ئىپتىخارى بىلىنەتتى. ئۇ نىزامىددىنغا قانداق دېگەندەك قارىۋىدى، نىزامىددىنمۇ ئۇنىڭ كۈلۈمسىرەش بىلەن باش لىڭشىتىپ قايىللىقىنى ئىپادىلىدى. ئارتۇقچە ماختاشلار بىلەن سابىتنى خىجالەت قىلماسلىقنى ئويلىغانىدى.

ــ ئۇ مانا شۇنداق، ــ دەپ خۇلاسىلىدى ئابلىمىت قارى، ــ سۆزگە كىرىشۈالغۇچە قىز بالىدەك ئۈياتچان، قىزىشىپ كەتكەنىدىن كېيىن ھېچكىمگە نە يول، نە گەپ بەرمەيدىغان مەمەدانە.

ئەمدى يەنە تەمبۇرچى مۇھەممەد قارىنى بىر پەدە چېلىشقا ئۇندەشتى.

ئىككىنچى باب

ئۇلۇغ پەزىلەت بولمىسا، ئۇلۇغ ئادەم بولمايدۇ.

— رومىن رولللان

ھەركىمنىڭ تىلى تاتلىق، گۈزەل بولسا، دوستلىرى كۆپ بولۇدۇ.

— «قابۇسنامە»

تەبىئەتنىڭ سەنئەتكار قولى دالىلارغا يېشىل رەڭ بەرگەن، ئورمانلار يىراقتىن گويا يامغۇردا يۇيۇلغاندەك توق يېشىل رەڭدە كۆرىنەتتى. دەل-دەرەخلەر باھاردا بەكرەك يېشىل بولامدۇ ياكى قىشچە قاخشال ھالەتنى كۆرۈپ ئۇگەنگەن كۆزلەرگە تەبىئەتنىڭ بۇ يېڭى ئەسىرى ئاشۇنداق يېشىل كۆرۈنمەمدۇ، ئەيتاۋۇر باھاردا سۆگەتلەر گوستاڭ بولغاندا شۇنچىلىك پاكىز ئوچۇق كۆرۈنەتتى. تۈپراقتىن باھارغا خاس پۇراق كېلەتتى، يېشىل رەڭدە بۇيالغان زېمىن — يەكەن دەريا ۋادىسى تاكى ئۇپۇققىچە تەپتەكشى سوزۇلۇپ ياتاتتى.

قاغىلىق (قاغىلىقتىن كېيىن يىلقىچى) تەرەپتىن چىققان خېچىر قوشقان ھارۋا ئەگرى-بۈگرى يېزا يولىدا توپا تۆزۈتقان ھالدا شىمالغا قاراپ كېلەتتى. ھارۋىدا چەتئەل پاسوندا كىيىنگەن ئۇچ كىشى، يەرلىك كىشىدىن ئىككىسى ۋە ھارۋىكەش بولۇپ ئالتە كىشى قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى.

ھارۋىكەش 25 ياشلاردىن ھالقىغان، ئەما كۆرۈنۈشىدىن 30 ياشلاردا كۆرۈنىدىغان يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ ئورۇق يۈزى سەپەر چاڭلىرى بىلەن ئاقىرىپ تېخىمۇ جۆدەڭ كۆرۈنەتتى. بىراق ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزى ئۇيغۇر يىگىتلىرىگە خاس شوخلۇق بىلەن ئوينىاپ تۇراتتى. ئوڭ تەرەپتە ئۇنىڭ بىلەن ياندىشىپ ئولتۇرۇپ بىر پۇتنى شوتىغا ئېلىۋالغان ئاق- سېرىق،

مەڭزى قىزىل، يۇمىلاق يۈزلۈك، قاڭشىرىنىڭ ئاستىغىلا كىچىكىنە بۇرۇت قويۇۋالغان، كۆزلىرىدىن ئەقىل- پاراسەت نۇرى چېچىلىپ تۇرغان، ئاق شىلەپە، سۇررەڭ كاستيۇم- بۇرۇلكا كېيگەن 30 ياشلار چامىسىدىكى كىشى ھارۋىكەش بىلەن سۆھبىتىنى ئۈزۈلدۈرمەي كېلەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر- بىرىگە قىيا بولۇپ، ھارۋىنىڭ يېنى تەرەپتىن پۈتىنى ساڭگىلىتىپ يۈك - تاقلار ئۈستىدە ئولتۇرغان ئىككى كىشىنىڭ بېرى سۇررەڭ شىلەپە، ئوچۇق يوللۇق رەختىتىن كاستيۇم- بۇرۇلكا كەيگەن، كاستيۇمى بىلەن ماسلاشتۇرۇپ يىپەك گالىستۇك تاقىغان، پۇتىغا ئېنگىلىز ئۈتۈكى كېيگەن، ئىنتايىن سالاپەتلىك، سېمىز، قاۋۇل، جىددي كۆرۈنىدىغان 35 ياشلار چامىسىدىكى كىشى ئىدى. يەنە بىرى بوي - بەستى كىچىك بۇرۇت قويغان ئەپەندىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان، ئەمما چېھرىسى تۈتۈق، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرىدىن ئېغىر غەمكىنلىك چىقىپ تۇرغان 30 ياشلار چامىسىدىكى كىشى ئىدى. ھارۋىنىڭ ئارقا تەرىپىدە بىر- بىرىگە يانداشقان ھالدا سەپەر يۈنىلىشىگە ئارقىسىنى قىلىپ، ھارۋىدىن پۈتلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان ئىككەيلەن چەكمەندىن چاپان، ماتادىن كۆينەك، پۇتلىرىغا كونىراپ كەتكەن كۆك چورۇق كەيگەن 20 ياشلاردىن سەل ھالقىغان دېھقان يىگىتلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ياشلىق ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇراتتى. كۆزلىرى بولسا ئارقىدا قېلىۋاتقان مەنزىرىگە تىكىلگەن ئىدى. بۇلار ئاشۇ چەتئەلچە كىيىنگەن جانابلارنىڭ مۇلازىملىرىدەك قىلاتتى.

ــ مەمتىلى ئەپەندى ئاجايىپ كىشىكەن جۇمۇ، ــ دېدى مۇلازىم يىگىتلەرنىڭ بىرى، ئۇ بېشىغا چۆچۈرە بادام دوپپا كەيگەن قىلىقلىرىدىن شوخلۇق چىقىپ تۇرۇدۇغان، تولا گەپ قىلىدىغان يىگىت ئىدى. ئۇ تېخىچە قىشنىڭ تەۋەرۈكى بولغان ئۈزۈنچاق ئاق تۇمىقىنى تاشلىمىغان ھەمرىيىغا ھارۋىكەش بىلەن قىزغىن سۆھبەتلىشىپ كېتىۋاتقان كىچىك بۇرۇتلۇق كىشىنى ئىشارە قىلىپ داۋام قىلدى، ــ بەك چىقىشقاق ئادەمكەن، ھارۋىكەش بىلەن بىردەمدىلا قەدىناس بولۇپ كەتتىيا.

ــ توختاجىكام ھېرىپ بولالمايلا قاپتۇ، ــ دېدى تۇماق كىيگىنى

جاۋابەن، يۈك- تاقىلار ئۈستىدە ئولتۇرغان سېمىز، قاۋۇل كىشىنى ئىما قىلىپ.

ئۇلارنىڭ پۈتكۈل سەپەر جەريانىدا قىلغۇدەك گېپى قالماي، ئەمدى جانابىلارنى باھالاشقا باشلىغانىدى. دوپپىلىق يېگىت گەپنىڭ ئۇزۇلۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك داۋام قىلدى.

ــ ئەخمەت ئەپەندىغۇ گەپنى پۈلغا ساتىدىغان ئادەمكەن، مۇگدەپلا ماڭدى. ھازىرغا كەلگىچە بىرەر ئېغىز گېپىنى ئاڭلىغىنىم يادىمدا يوق، ــ بۇ گەپ چېھرىدىن غەمكىنلىك چىقىپ تۇرۇدۇغان قويۇق قاشلىق، يوغان كۆزلۈك كىشىگە قارىتىلغانىدى.

ــ نېمە دېيىشۇاتىسىلەر، يېگىتلەر؟ ــ دەپ سوردى توختاجى چالا يۈمۈۋالغان كۆزلىرىنى ئېچىپ، يېگىتلەرنىڭ نېمە دېيىشۇاتقىنىغا قىزىقىپ ئەمەس، زېرىككەنلىكىدىن سۆھبەتكە قوشۇلۇشقا قىزىقىۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ يېنىدىكى ھەمرىيىنى نۇقىدى، ــ ئەخمەد ئەپەندى، كۆزلىرىنى ئاچسىلا ئۇخلاۋېرەملا دەيمەن.

ئەخمەد ئەپەندى كۆزلىرىنى ئاچتى ۋە بېشىنى چايقاپ قويدى. بۇ ئۇنىڭ «ئۇخلىمىدىم» دېگىنى ئىدى. مۇلازىم يېگىتلەر توختاجىنىڭ پاراڭ قىلىپ ماڭغۇسى كېلىپ قالغانلىقىنى سېزىپ:

ــ بىز ئاۋۇ مەمتىلى ئەپەندىنى دەيمىز- يا، بەك چىقىشقاق، قىزىق كىشىكەن، ھارۇنكەش بىلەن بىردەمدىلا ئەسرا بولۇشۇپ كەتتى، ــ دېدى.

ــ بۇ ئۇنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگىنىدىن خۇشلىقىنى ئىچىگە پاتقۇزالمىغاي قېلىۋاتقىنى، يەنە كېلىپ ھارۇنكەش ئەسكەر بولغان يېگىتكەن ئەمەسمۇ، ئۇنىڭدىن ئىنقىلاپ ھەققىدە سوراپ تىنمىغاي كەتكىنى شۇ- دە، ــ مۇلازىم يېگىتلەرگە ۋەتەن ئاتالمىسى ئۈ قەدەر تونۇشلۇق بولمىسىمۇ يۇرتىنى كۆزدە تۇتىۋاتقىنىنى بىلدى ۋە بۇ سۆز مەدەنىي تۇيۇلدى.

ــ سىلىچۇ، توختاجىكا؟ يۇرتقا قايتىپ كەلگەنلىرىدىن سىلى خۇش بولمايۋاتامدىلا؟

ــ مەنمۇ خوش، بىراق مەن بۇ ئىككى ئەپەندىدەك ۋەتەندىن

ئايرىلغىلى ئۇزۇن بولغانلاردىن ئەمەستە. مەن سودا ئىشى بىلەن ھەمىشە كېلىپ - بېرىپ تۇرىمەن. ماڭا ھەممە يەر «قوغۇنلۇقنىڭ يولى» بولۇپ كەتتى. مەمتىلى ئەپەندىگە ۋەتەندىن ئايرىلغىلى يەتتە يىلچە بولۇپ قالغانىدى. ئەخمەد ئەپەندىگە تېخىمۇكۆپ بولدى.

ــ ئەمسە ئەخمەد ئەپەندى نېمىشقا جىملا مۇگدەپ ئولتۇرىدۇ؟

ــ بۇ دوستۇمىز ھامان شۇنداق،ــ دەپ چاخچاق باشلىدى توختاجى، ــ «بۇ ئالەمنى توپان باسسا ھوشۇقىغا ئالمايدىغان» لاردىن، «ئىچىدىن پىشقان سىر بەرمەس» دېگەن شۇ. مەمتىلى ئەپەندىنى ئادەم دورىيالامدىغان، ئۇ دېگەن بىر پارچە ئوت- دە.

ــ توختاجى يېنىدىن سىگارت چىقىرىپ ئاۋۇال ئەخمەد ئەپەندىگە تۇتتى، ــ چەككىلىرى كەلگەندۇ؟ ئۇيقۇلىرى قاچىدۇ، بىر تال چەكسىلە، ــ ئاندىن مەمتىلى ئەپەندىگە تەڭلىدى، ــ چېكىۋالسىلا، ئەپەندى، نىمانچىلا تۇگىمىگەن گەپ بۇ؟ ــ دېدى چاخچاق قىلىپ، ئارقىدىن مۇلازىم يېگىتلەرگە تەڭلىدى. ئۇلاردىن دوپپىلىق يېگىت ھازىرغىچە تارتىنىپ ئەپەندىلەرنىڭ چېكىدىغان نەرسىسىنى ئالمىغان ئىدى، ئەمدى سىگارتنى ئېلىپ چەكتى.

ــ قالتىس نېمىكەن بۇ، شۇ بىر قاپچۇقى قانچە پۇل شۇنىڭ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ ھەممىگە قىزىققۇچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ.

توختاجى ئۇنىڭغا سىگارتنىڭ نەرقىنى قەشقەر پۇلىغا سۇندۇرۇپ ئېيتىپ بېرىۋىدى، يېگىتنىڭ قاشلىرى ئويناپ كەتتى:

ــ ۋاھ، يېرىم چارەك قوناقنىڭ پۇلىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى سىگارتنى ئېلىپ تۇتاشتۇرىۋالغاندىن كېيىن دوستىغا ئەدەپ بىلەن رەخمەت ئېيتىپ كۈلۈپ قويدى ۋە يەنە ھارۋىكەش تەرەپكە قايرىلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرلۇق چاقنىشى، قىزىللىق تەپكەن يۈزلىرىدىن دائىمي تەبەسسۇم يېغىپ تۇرىشى، ئۇنىڭغا بۇ ئۇزۇن سەپەرنىڭ ھېچقانچە تەسىر قىلمىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

ــ شۇنداق قىلىپ، جەڭلەردىمۇ بولدۇم دەڭ، ــ دېدى ھارۋىكەشنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ يېقىملىق تەبەسسۇم بىلەن ئۇنىڭ گەپ-

سۆزلىرىدىكى ئاھاڭنىڭ يېقىملىقلىقى، چىرايىنىڭ ئىللىقلىقى ھەر قانداق كىشىدە شۇئانلا بىر خىل يېقىنلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلاتتى. كۇلۇمسىرىگەندە كۆزلىرى سەل - پەل يۇمۇلۇپ، ئوڭ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىكى بىلىنەر- بىلىنمەس تاتۇق يۇمۇلۇشتىن ھاسىل بولغان تالا- تالا پۇرۇكلەر ئارىسىدا كۆرۈنمەي قالاتتى. بۇنداق كۇلۇمسىرىشى ۋە شۇ چاغدىكى كۆزلىرىنىڭ يۇمۇلۇش ھالىتى بەكمۇ يېقىملىقىدى.

ــ ھە، ــ دېدى ھارۇنكەش،ــ خوتەنىدىن قەشقەرگە قاراپ ماڭغان «ئىسلام قوشۇنى»[1] مېنى ئەسكەرلىككە ئېلىپ ماڭغانىدى. يەكەنده جەڭگە قاتناشتىم، دەسلەپ تازا قوقتۇم، كېيىنچە ئانچە قوقمايدىغان بولدۇم، ئەمما- زە، قىلغان ئىشىمىزنىڭ ھېچ تۈتامى يوقتەك، ئۇيان سېكىلدەپ، بۇيان سېكىلدەپلا يۇرىمىز، مۇشۇنداغلام تاينى يوق ئۆلەپ كەتسەم، ئارماندا كەتمەي دەپ ئۆيگە كېتىشنىڭ ئېپىگە چۈشتۇم.

ــ قانداق قايتىپ كەلدىڭىز؟ قاچتىڭىزمۇ يە؟

ــ ھەئە، قاچتىم، ــ دېدى ھارۇنكەش ۋە ئارقىدىنلا داۋام قىلىپ، ــ بۇ يىل قىشتا خوجانىياز ھاجى، مامۇت سىجاڭلار[2] قەشقەرگە كەلدى. بۇ چاغدا بىز، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ[3] ئەسكەلىرى ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەتنىڭ باشچىلىقىدا يېڭىشەھەردىكى «چولاق زىخۇي[4]» بىلەن ئورۇشۇۋاتقاندۇق. خوجانىياز ھاجىلار كېلىپلا يېڭىشەر ئۇرۇشىغا قاتناشتى. ماجەنسەڭلار ئاجىزلىشىپ بەل قويۇپتەي دېگەندە ئۇرۇسلاردىن يېڭىلىپ ئۇرۇمچى تەرەپتىن چېكىنىپ كېلىۋاتقان مافۇيۇەن، ماشىمىڭلار كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدارلىرى ھەر تەرەپكە تېزىپ كەتتى. سابىت دامۇللا ئۆزىنىڭ سىپاھلىرى بىلەن يېڭىسارغا قاچتى، بىزدەك ئاددىي سولتەكلەرنىڭ

---

[1] مەتتىمىن بۇغرا باشلامچىلىقىدىكى خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنى دېمەكچى - ئاپتۇر.

[2] مەھمۇت مۇھتىنى جەنۇپ خەلقى مامۇت سجاڭ دەپ ئادەتلەنگەن.

[3] 1933- يىلى 12- نۇيابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىنى دېمەكچى.

[4] چولاق زىخۇي - ماجەنسالىنى دېمەكچى.

بىرمۇنچىسى خۇجانىياز ھاجىنىڭ قوشۇنىغا قېتىلىپ، پەيزاۋات، مارالۇبشى ئەتراپىدا ئۇرۇش قىلدۇق، ئاخىرى تۆڭگانلارنىڭ جەمئى ئادەمى ئۇرۇمچى تەرەپتىن كېلىپ ئاۋۇپ كەتكەچكە، خۇجانىياز ھاجى ئازراق ئەسكەر بىلەن ئاتۇش ئارقىلىق سايىزغا[1] كەتتى. بىلەرمەنلەرنىڭ ئېيتىشچە سايىزدا توختاملىشىپ قويغان قوراللىرى باركەنمىش، بىر قىسمىنى ئاقسۇدىكى ۋاقتىدا ئالغانكەن؛ بەزىلەر ئۇنى تۆڭگانلاردىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى دەيدۇ، ئىشقىلىپ، ئۇ سايىزغا كەتكەندىن كېيىن ئېپىنى كەلتۇرەلىگەنلىرىمىز خۇدانى بىردەپ جاننى ئېلىپ قاچتۇق. كەلسەم ئۆيۈاقامنى ھادىن قاچقان، يادىن قاچقان ئەسكەرلەر قۇرۇقداپ قويغانكەن، شۇنىڭ بىلەن خەقنى يالىلىنىپ ئىشلەپ جان بېقىپ يۈردۇق، ئاكا.

ــ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن نىمىلەرنى ئاڭلىدىڭىز؟

ــ ھەرخىل پاراڭلارنى ئاڭلاپ تۇردۇق...

ــ بىلگىنىڭىزنى سۆزلىگەچ ماڭمامسىز، تۆڭگانلار قەيەرگىچە كەلدى؟ يەكەندە بارمۇ؟

ــ بەزى خەقنىڭ پارىڭىغا قارىغاندا يېڭىساردا بار ئوخشايدۇ، يەنە بىر خىل كوچا پارىڭىدا يەكەنگىمۇ كەلدى دېيىشىدۇ. لېكىن، يېقىندا قەشقەرگە بېرىپ يانغان بىر يۇرتلىقىمىز يېڭىشەردىن باشقا يەردە تۆڭگان كۆرمىدىم دەيدۇ، قايسى راستىكىن تاڭ، ئىشقىلىپ يەكەنگە كىرىشمىسىلە، چىمدۇدىن كاچۇڭغا ئۆتۈپ، كاچۇڭدىن ئوتتۇرلا كۆكراۋاتقا ئۆتۈپ كېتىشسىلە.

ــ بولمىسا تۆڭگانلار ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالىدۇ، دەپ ئويلامسىز؟ ــ دەپ سوردى مەمتىلى ئەپەندى چاخچاق ئارىلاش.

ــ ھېچنىمە دەپ بولمايدۇ- يا، ــ دېدى ھارۇنكەش ئەستايىدىللىق بىلەن، بۇ خەق بى بالاكەن- يا، ئىمانى با دېگەن بىلەن، ئەجەپلا باغرى

[1] سايىز رۇسچە: سويۇز (СОЮЗ ــ ئىتتىپاق) سۆزىدىن، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئىلگىرى ئۇيغۇر دېھقانلىرى تىلىدا شۇنداق ئاتالغانىدى، ــ ئاپتور.

قاتتىق خەقكەن، ئاڭلىساق مۇشۇ ئىككىنچى ئايدا قەشقەردە شۇنداق قەتلىئام قىپتىمىشكى، ئادەملەنىڭ قېنى بىلەن كوچىلار چىلىق-چىلىق بولۇپ كېتىپتۇ.

ــ ئىككىنچى ئايدا؟ نېمىشقا؟

ــ ئەمەلىي ئەھۋالنىغۇ بىلمەيمەن، مېنىڭ ئاڭلىغىنىمۇ شۇنچىلىكلا.

ــ «ئەر كىشىنى جەڭگە ياراتقان» دەيدىغان گەپ بولۇدۇغان، سىز ياش تۇرۇپلا ئەسكەرلىكتىن قېچىپسىزغۇ؟

ــ گەپلىينى قالىسىلا، بىكادىن- بىكا جاننى دوغا تىكىپ بېيىدىغان ساراڭمۇ مەن؟ بىي كۇن بوسمۇ كۈننىڭ سېيىقىنى كۆمەيلىمۇ، ــ ھارۇنكەش دېھقانلارچە نادانلىق ۋە كۆزى كىچىكلىك بىلەن شۇنداق دېگەندىن كېيىن يەنە ئۆزىنى ئاقلاپ، ــ دېدىم يا، بىز يا ئۇ خەقنىڭ قىلمۇاتقان ئىشىنى بىلمىسەك، يا پايدىسىنى كۆمىسەك؛ بىزدەم ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشۇڭ، بىزدەمدىلا بىزلىشىڭ، تازىمۇ ئەتى - مەتى يوق ئىشقۇ ئۇ؟ بەھۇدە كەتمەمدۇ، كىشى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن بىر ھەقىقەتنى چۈشەنگەندەك بولدى. دېھقان يىگىت ئۇنى ھەيران قالدۇردى. دېمەك، ئىنقىلاپ قىلغاندا بىر نەچچە ئادەم ئۆزلىرى بىلگىنچىلا ئىش كۆرىۋەرسە، ئاددىي ئەسكەرلەر ھېچنەرسىنى ئۇقمىسا، ئۇلاردا ئاڭلىق پوزىتسىيە، جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىش روھى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ــ ئەسكەرلىكتە يۈرۈپ خېلى كۆزىڭىز ئېچىلىپ قاپتۇ جۇمۇ، ئىنىم، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى دوستانە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ــ قالىسىلا، يەكەن دەرياسىغا كېلىپ قالدۇق، ئالدىمىزدىكى يۇرت چىمدۇ. چىمدۇنىڭ ئارقىسىدا يەكەن دەرياسى. ھەربىرلىيىي بىلەن مۇشۇ يەردە خوشلىشىمىز. مۇشۇ ژۇتتىن قېيىقچى تېپىپ كاچۇڭ تەرەپكە كەتكىلى بولىدۇ، چېغىمدا، ــ دېدى ھارۇنكەش بىر كۆجۇم مەھەللىگە يېقىنلاشقاندا.

ــ ھوي، ئەپەندىلەر، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ،

ــ مەنزىلگە كېلىپ قالدۇق، ئۇخلاپ قالمىغانسىلەر؟
ــ ئۇخلىمىدۇق، ــ دەپ ئاۋۇال جاۋاب بەردى ئارقىدىكى يىگىتلەردىن بىرى.
ــ ھاجىم، ئۆزىڭىزنى قانداقراق ھېس قىلىۋاتىسىز؟ سېمىز ئادەمنىڭ ئىشى تەسقۇ دەيمەن؟ ــ دەپ چاخچاق قىلدى مەمتىلى ئەپەندى توختاجىغا قاراپ، ئاندىن ئەخمەد ئەپەندىگە بۇرۇلۇپ، ــ سىزچۇ، دوستۇم؟ خياللىرىڭىز بىلەن ئوبداق مۇڭدىشىۋالغانسىز؟
ــ شۇنداق، تەۋپىق، ــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى ئۆزىگە خاس غەمكىن كۈلۈمسىرىشى بىلەن مەمتىلى ئەپەندىگە، ئاندىن يەنە شۇكلەپ كەتتى.
ــ سىلىزە، كەلمەي تۇرۇپلا نۇرغۇن ئەھۋال بىلەن تونىشىۋاللا ـ ھە؟
ــ دېدى توختاجى، ــ ئەمدى قەشقەرگە بارغىچە بىزگە سۆزلەپ بېرىلا جۇمۇ.
ــ ئەلۋەتتە شۇنداق بولۇدۇ ـ دە، ئۇنىڭسىزمۇ يول تۈگىمەيدۇ.
ــ ۋو! ۋو! ــ دېدى ھارۇنكەش ئاتلارغا خىتاپ قىلىپ، مەھەللىنىڭ دەسلەپكى ئۆيلىرىگە كەلگەندىلا ئاتنى ئاستىلىتىشقا باشلاپ.
ــ چۈشمىزمۇ، ئىنىم؟
ــ «بىلمىگەن يەرنىڭ ئۇيغۇرى تولا» دەپتىكەن ـ يا، يەنە كېلىپ بۇ دېگەن تازىمۇ ئەنسىز ژىللا ـ دە، مۇشۇ يەدە خوشلىشىمىز. مەن بۇ يەدە بىرەسىنىڭ ئۆيىدە ئاتلىرىمنى چالدۇرۇپ، ئارقامغا ياناي، بولسىغۇ قەشقەرگىچە بىللە بارسام ياخشى بولاتتى، كۆنىشىپ قاپتىكەنمىز، .... ــ ھارۇنكەش راستىنلا يېقىن قېرىنداشلىرى بىلەن ۋىدالىشىش ئالدىدا تۇرغانىدەك كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا دېدى، ــ ھەربىرلىيىڭنىڭ خىزمىتىدە بولالمىدىم، خاپا بولۇشماي رازى قېلىشالا...
ــ سىزنى ئاۋارە قىلدۇق، ئىنىم، رەخمەت سىزگە، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ھارۇندىن ئىرغىپ چۈشۈپ، ــ چۈشەيلى، ئەپەندىلەر يارەملىشەيمۇ، ھاجىم؟ ــ دېدى ئۇ توختاجىغا، ھەم ئىتتىكلا ئۇنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ھارۇندىن چۈشۈشىگە يارەملەشتى.
مۇلازىم يىگىتلەر چامادانلارنى بىر ـ بىرلەپ چۈشۈرۈپ، بىر تال

بادرىنى بالداق قىلىپ تۇتقۇچىلاردىن ئۆتكۈزۈپ كۆتۈرۈپ ماڭدى. ئەپەندىلەر قول سومكىلىرىنى ئېلىشىپ، ھارۇكەش بىلەن خوشلاشتى. مەمتىلى ئەپەندى ھارۇكەشنىڭ دوستانىلىق ۋە يېقىنلىق بىلەن قايتا- قايتا ئېيتقان خوشلىشىش سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئۇنىڭغا ياخشى تىلەكلەرنى تىلىگەندىن كېيىن ھېلال ئاي سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن دورا سومكىسىنى تاسمىسىدىن مۇرىسىگە ئارتىپ، قول سومكىسىنى بېلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئۆزى گويا مۇشۇ يېزا كىشىسىدەك ئەڭ ئالدىدا يول باشلاپ، يېنىك قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئەمدىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان بالىدەك ئەتراپقا تويماي قارايتتى. توختاجى مۇلازىم يىگىتلەر بىلەن پاراڭلاشقاچ كېلەتتى. ئەخمەد ئەپەندى بولسا ھېچقانداق مەۋجۇدات ىنى سەزمەيۋاتقاندەك ھېچ ياققا قارىماي، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە كېلەتتى. باھارنىڭ كېلىشى بىلەن يامغۇردىن كېيىنكى باغچىدەك گۈزەللەشكەن يېزىلارغا، ئەگرى- بۈگرى يېزا يولىغا، پاكار ئۆيلەرگە، سازلىقتا بۇلتۇردىن قالغان قۇرۇق ئوتلارنى قىدىرىپ ئوتلاپ يۈرگەن پادىلارغا قارىغانسىرى كىشىگە يېقىن ۋە راھەتبەخش تۇيىلاتتى. ھاۋامۇ ئۆزگىچە ساپ، نەمخۇش ئىدى. يولۇچىلارغا ئەڭ ئەۋزەل ئۇچرىغان ئادەم ئون نەچچە ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا بولدى. بالا غەلىتە كىيىنگەن مېھمانلارنى كۆرۈپ بالىلارغا خاس قىزىقىشى بىلەن بىردەم قاراپ تۇردى ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنراق كېلىشىنى كۈتمەيلا ئارقىسىغا بۇرالدى.

ــ قاچما، ئوغلۇم، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئاتىلارچە مېھرىۋانلىق بىلەن سۇغۇرۇلغان ئاھاڭدا، ــ بىز يامان ئادەم ئەمەس، سەندىن بىرسىنى سورىماقچىمىز.

ــ كىمنى ئىزدەيلا؟ ــ دېدى بالا ئارقىغا بۇرۇلۇپ مۇلدۇرلەپ تۇرغان كۆزلىرىنى مېھمانلارغا تىكىپ، شۇنداقلا ئاستا يىراقلاشقاچ، ئۇنىڭ بېشىدا ياغلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپا، ئۇچىسىدا كۆك بويالغان ماتا كۆينەك، تامبال باربدى، پۇتى يالىڭاياقىدى.

ــ بىز دەريادىن ئۆتمەكچىدۇق. قېيىقچى بارمۇ؟ دەريادىن ئۆتكۈزۈپ

قويسا پۇلنى جىق بېرەتتۇق.

بالىنىڭ سەبى قەلبى مېھمانلارنىڭ يامان ئادەملەر ئەمەسلىكىنى پەملەپ، قەدىمنى توختاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بالىنىڭ يېنىغا كېلىپ، دورا سومكىسىنى ئۇ مۇرىسىدىن بۇ مۇرىسىگە يۆتكۈۋالغاندىن كېيىن، يانچۇقىدىن بىر نەچچە تال كەمپۈت چىقىرىپ ئۇنىڭغا تەڭلىدى.

ــ مە، يىگىن، تاتلىق نەرسە، ــ دېدى ئۇ كۆيۈمچان ئاتىلاردەك، ــ يەنە قورقۇۋاتامسەن؟

ــ ياق، مەن دېگەن ھېچنەرسىدىن قورقمايمەن. يا، ــ دېدى بالا مەغرۇرلۇق بىلەن، ــ مەن دېگەن بىر قېتىم پوسكامدىن بۇ يەگە چېرىكلەر كەگەندە تامنىڭ كەينىدە تۇرۇپ چامما ئاتقانتىم، تېخى!

ــ ھە بەللى! ئوغۇل بالا دېگەن مانا شۇنداق بولىشى كېرەك، شۇنداققۇ، ئەپەندىلەر؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ھەمراىرىغا قاراپ، ئاندىن يەنە بالىغا قاراپ، ــ سەن باتۇر بالىكەنسەن، بىز تونۇشۇپ قويايلى، مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، سېنىڭ ئىسمىڭ نېمە؟ــ دەپ سورىدى.

ــ ئېتىممۇ؟ ئېتىم سۇلايمان.

ــ ھە، مانا تونۇشۇپمۇ قالدۇق، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى سۇلايمانىنىڭ بېشىنى سىلىغاچ كېتىۋېتىپ، ــ سۇلايمان، بىزگە قېيىقچىنى تېپىپ بېرەلەمسەن؟

ــ مېنىڭ دادامنىڭ قېيىقى با ـ يا، ئاشىدە بىر قولتۇقتا باغلاغلىق.

ــ شۇنداقمۇ؟ بىزنىڭ ئۇچرۇشۇشىمىز خاسىيەتلىك بولغان ئىكەن. دە! سەپىرىمىزنىڭ ئالدى ياراشتى، بۇرادەرلەر، ئەمدى بۇ كىچىك دوستىمىز دادىسىغا تونۇشتۇرۇپ قويمدۇ، شۇنداقمۇ سۇلايمان؟

ــ ھەئە، ــ دېدى سۇلايمان قەتئىيلىك بىلەن.

ــ داداڭنىڭ ئىسمى نېمە؟

ــ تۇداخۇن.

بالا بىردەمدىلا بۇ ئىللىق تاغلىرى بىلەن چىقىشىپ قالدى. ئۇ ھەتتا تەۋپىقنىڭ دورا سومكىسىنى كۆتۈرۈشۈپ بەرمەكچىمۇ بولدى، بىراق مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ رەت قىلدى.

ــ سەن بۇنى كۆتۈرەلمەيسەن، ئوغلۇم، ــ دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن، ئاندىن بالىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن قول سومكىسىنى بەردى، ــ بۇنى كۆتىرىۋالساڭمۇ چوڭ يارىدەم قىلغان بولىسەن.

بالا سومكىنى ئېلىپ ئۆزىنى چوڭ بولۇپ قالغاندەك ھېس قىلدى.

بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقانلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چىقىشقاقلىقىدىن ھەۋەسلەنگەندەك، بىر- بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ قويدى. توختاجى ئەخمەت ئەپەندىگە قاراپ:

ــ تەۋپىقە ھەم ھەۋەس قىلمەن، ھەم ھەيران قالمەن. ئۇ خۇددى ئون نەچچە بالىلىق ئائىلىنىڭ ئاتىسىدەك، يانچۇقىدىن تاتلىق- تۇرمىلەرنى ئۆزمەيدۇ. خەق بىلەن بىردەمدىلا چىقىشىپ كېتىدۇ. ئەگەر مەنمۇ بالىلارغا تاتلىق- تۇرۇملەرنى بەرسەم ئۇلار ئالدۇ- دە، قاچىدۇ، يەنىلا دوست بولۇپ قالالمايمەن. مەنغۇ ئاتىقى چىققان بايىنىڭ ئوغلىمەن، دەپ چوڭچىلىقمۇ قىلمايمەن، شۇنداقتىمۇ قىياسىمچە كىشىلەر مېنى تەكەبۇرراق كۆرىدىغان ئوخشايدۇ... تەۋپىق بولسا تامامەن باشقىچە ئادەمكەن- دە، ئۇنى ماڭا قارىغاندا ئوبدانراق چۈشىنىلا ھەقچان، مەن دېگەن سىلەرگە تېخى يېقىنىدىلا قوشۇلۇپ قالغان ئادەم، بىراق مۇناسىۋەتسىز ئادەتتىكى سەپەرداشلىقتىن ئۆتۈپ، نەچچە يىللىق قەدىناسىلاردىن بولۇپ كەتتۇق، بۇمۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاللىقاندىاق سىرلىق كۈچىدىن بولغان گەپ، بۇ ئادەمدە نېمە خىسلەت بارىكى؟

ئەخمەد ئەپەندى ئويچان كۈلۈمسىرەپ، قويۇق قاشلىرىنى ھېمىرىتىپ قويۇپ:

ــ ئۇنىڭ قەلبى پاكىز، ناتلىقلىق سەنئىتى ھەممىدىن كارامەت، ئۇ كىمگە قانداق سۆزلەش كېرەكلىكىنى ناھايىتى ئوبدان بىلىدۇ، ــ دېدى. ئىككىسى دوستىغا ھەۋەس بىلەن قاراپ جىم مېڭىشتى. بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندى سۆلايمان بىلەن پاراڭلىشىپ كېتىۋاتاتتى:

ــ مەكتەپتە ئوقۇمسەن؟

ــ سۆلايمان بېشىنى چايقىدى.

ــ مەھەللەڭلاردا مەكتەپ يوقمۇ؟

ــ مىچىتنىــڭ يېنىــدا تــاتۇق مــوللام بــالا ئوقۇتــقۇ، مەن ئــۇ يەرگە بامايمەن. دادام ئەۋەتمەيدۇ.

ــ ئۆيۈڭلاردا سەندىن چوڭلار بارمۇ؟

ــ يوق، ئۆلۈپ كېتىپتىكەن، ھازىر ھەممىسىدىن مەن چوڭ، ئىككى ئۇكام بار.

ھويلىلارنىڭ پاكار تاملىرىدىن يېزىلقلار يات مېھمانلارغا قىزىقىش، قورقۇش، ھەيران قېلىش بىلەن تولغان كۆز نۇرىدا قارىشاتتى. كىچىك بالىلار بولسا مېھمانلار بىلەن بىللە كېلىشىۋاتقان سۆلايمانىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا تارىلىقى كەلگەندەك بولۇپ، ئانىلىرىنىڭ توسقىنىغا قارىماي ھويلىلاردىن يۈگرەپ چىقىپ، مېھمانلار بىلەن قاتارلىشىپ مېڭىشتى. سۆلايمان تەڭتۇشلىرىغا ۋە ھويلىلاردىن مارىشىۋاتقان چوڭلارغا قاراپ قويۇپ، مەغرۇر ماڭاتتى. ئۇ دوستلىرىنىڭ تېخىمۇ تارىلىقىنى كەلتۈرۈش ئۈچۈن قولىدىكى خۇرۇم سومكىنى ئەتەي ئۇ قولىدىن بۇ قولغا يۆتكەپ قويياتتى. بەزىدە بالىلارغا قىزغىنىش تۇيغۇسىدا ھۆرپىيىپ قويياتتى.

ــ مەيلى، بىللە ماڭسۇن، ئوغلۇم، ــ سىلەرنىڭ ئۆيگە بارغاندا مەن ئۆلارنىڭ ھەممىسىنى مېھمان قىلىمەن.

باشقا بالىلار بۇ چىرايلىق بۇرۇت قويغان مېھرىۋان كىشىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، يۈرەكلىنىپ تېخىمۇ يېقىنراق مېڭىشتى. مۆلازىم يىگىتلەر بالىلار بىلەن چاخچاقلىشىپ ماڭدى. توختاجىمۇ ئۆلاردىن ئۇنى - بۇنى سوراپ قويياتتى. پەقەت ئەخمەد ئەپەندىلا بالىلارنىڭ توپىـ چاڭ باسقان يۈزىـ كۆزىگە جۆلىـ جۆل كىيىملىرىگە قاراپ، بەتتام بىرنەرسىنى يۇتۇۋاتقاندەك تۇپۇرىكىنى يۇتۇپ قويۇپ جىم ماڭاتتى.

ئۆلار سۆلايمانىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە ئەگىشىپ كەلگەن بالىلار سۆلايمانىنىڭ باش ئېغىتىشى بىلەن دەرۋازا تۇۋىدە قېلىشتى. سۆلايمان مېھمانلارنى باشلاپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۆلارنىڭ ئەڭ ئاۋۋال كۆرگىنى ھويلا سۇپىسىدا يىغىلاۋاتقان بەش ياشلاردىكى قىز ۋە ئۇنى بەزلەۋاتقان ئايال بولدى. خوجايىن ئايال مېھمانلارنى كۆرۈپ تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. ئۇچ يىللىق يېغىلىق كىشىلەرنى خۇدۇكچان قىلىپ

قويغانـدى. شـۇڭا بـۇ ئايـالمۇ دەسـلەپ يوچـۇن مېھمانلارنـاڭ كـرىـپ كەلگىنىدىن قورقۇپ كەتتى. بىراق، مېھمانلارنـاڭ ئالدىـدا خۇشـال- خـۇرام كۆرۈنۈشـتە بولۇشـقا تىرىشـتى. يىغلاۋاتقـان قـىزچاقمۇ يىغىسـىنى توختۇتۇپ بولارغا قاراشقا باشلىغانىدى.

ــ ئاشـۇ يىغلاۋاتقـۇ مېنىـاڭ كىچـىك ئۇكـام، ئېتـى تەلەيقـىز، ــ دېدى سۇلايمان.

بۇ گەپ ئانىنىمۇ، تەلەيقـىزنىمۇ ھەيران قالدۇردى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، تۇققانلار ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى سـۆزىنى يېقىن كەلگەندە ساھىپخانغا سالام قىلىپ.

بۇ مېھمانلاردىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشـنى يـاكى تۇرۇۋېرىشـنى بىلمەي تېڭىرقاپ ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ قالغان ئايال سالامنى ئىلىـك ئېلىـپ باش لىڭشىتتى ۋە:

ــ ئۆيدە ئەكىشى يوق... ــ دېدى، بىر خىل چەكلىگۈچى ئاھاڭدا.

ــ بىـز سـۇلايمان بىـلەن يـول ئۈسـتىدە دوستلۇشـۇپ قالـدۇق، يېڭىلىشىمسام يەڭگىمـز سـۇلايماننىاڭ ئانىسـى بولىسـزغۇ دەيمەن؟ ــ دەپ سـورىدى مەمتىلـى ئەپەنـدى قىلـچە تارتىنىـپ تۇرمـاي، بىـر خىـل ئىشـەنچكە تولغـان تەلەپپـۇزدا ئـۆزىنى ئەركىـن، ئـازادە تۇتـۇپ، ــ بىـز تۇرداخۇنكامغا ھاجىتىمـز چۈشۈپ كېلىۋاتاتتۇق.

ــ ھە، ... ۋايەي، ئېسىم قۇرسۇن، ئۆيگە چىرىشسىلىيا، بىـر پىيـالا چـاي قۇيۇاي...

ــ رەخمەت يەڭگە، بىـز مۇشـۇ سـۆپىدىلا ئولتـۇرايلى، سـۇلايمان بىـزنى تۇرداخۇنكـام بىـلەن تونۇشـتۇرۇپ قويمـاقچى بولغانىـدى. بىـز كاچۇڭغـا ئۆتمەكچىدۇق.

ــ ئۇبدان بوپتـۇ، دادىسـى بىـر ياققـا كەتكەنىـدى، كېلىـدىغان ۋاقتىمـۇ بولۇپ قالدى. خاپا بومـاي بىـردەم ئولتـۇرۇشـۇپ تۇرۇشسـىلا، ــ دېدى ئايـال سـۆپىغا كېڭىـز سـېلىپ، ئانـدىن مېھمانلارنـاڭ ئۇنىمىغىنىغـا قويمـاي كۆرپە سېلىپ. بۇ چاغدا توختاجى مۇلازىم يىگىتلەرگە پىچىرلاپ:

ــ قانداق، مەمتىلى ئەپەندى بولسـىلا بىـزگە ھەر يەردە كـۆرپە-يىكەنـداز

ئۈستىدە ئورۇن بار. ئۇنىڭغا ھەممە ئادەمنىڭ ئۆيى ئۆزىنىڭكىدەك ــ دېدى چاخچاق قىلىپ.

ــ راستىنلا، ئۇ قالتىس ئادەمكەن، نەچچە كۈننىڭياقى كۆرىۋاتىمىز - يا. ئاقتامدا[1] ئۇ نورۇز دەپ بىردەمدىلا يۇرتنى قىزىتىۋەتمىدىما...

توختاجىمۇ ئاقتامدا بولغان نورۇز پائالىيىتىنى ئەسلەپ، ۋۇجۇدى قايتا ھاياجاندىن قىزىشىپ كەتتى. دەل نورۇز كۈنلىرىدە مۇشۇ يېزىغا يېتىپ كەلگەن يولۇچىلار، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەشكىللەش تالانتىنى جانلىق ئەمەلىيەت ئۈستىدە كۆرۈپ ھەيران قالغانىدى: ئۇ بۇ ناتونۇش مۇھىتتا بىردەمدىلا كىشىلەر بىلەن تونۇشۇپلا قالماي، بىر قانچە سائەتتىنى تاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۆزى باشلامچىلىق بىلەن ساز چېلىپ، بىر نەچچە يىللىق يېغىلىقتىن كېيىن بۇ يەردە تۇنچى ۋە كىشىلەر ئۆزاقتىچە ئۇنتۇلمىغۇدەك بىر نورۇز كېچىلىكى ئۇيۇشتۇرغانىدى. يېزىدىن خوشلۇشۇپ چىققانلىرىدا بىر مۇنچە بالىلار ۋە ياشلار كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا، خۇددى قەدىناس ئادەمدىن ئايرىلىۋاتقاندەك ئۆزۈتۈپ قېلىشقانىدى...

ئۇلار ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى بايا ئۆزلىرىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بالىلارنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ قارىسىغا كېلىپ ئولتۇرغان سۇلايمانغا:

ــ ئوغلۇم، بىز يالغانچى بولۇپ قالغىلى تاس قاپتۇق ئەمەسمۇ، بۇ يەردە بالىلارنىڭ ھەممىسىنى مېھمان قىلىشقا ۋەدە بەرگەن ئەمەسمىدۇق. يۈگۈر، بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى باشلاپ كىر، ــ دېدى.

بالىلارنىڭ جىمىسى دەرۋازا تۈۋىدە چۈۋۈلدىشىپ تۇرۇشقىنى ھويلىدىكىلەرگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇلار ھايال بولمايلا بىرىنى ئالدىغا ئىتتىرىشكەن ھالدا كىرىشتى. مەمتىلى ئەپەندى بالىلارغا قاراپ كۈلۈمسىرە تۇرۇپ:

ــ كەچۈرۈڭلار، بالىلىرىم، مەن سىلەرگە سۇلايمانىنىڭ ئۆيىگە بارغانىدا

[1] ئاقتام ــ پوسكامغا تەۋە يېزىلاردىن بىرى، ــ ئا.

مېھمـــان قىلـــمەن، دەپ ۋەدە بېرىـــپ قويـــۇپ، ئېســـىمدىن چىقىرىـــپ قـــويغىلى تـــاس قـــاپتىمەن، كـــېلىكىلار، يېقىنـــراق كـــېلىكىلار، يېقىنـــراق كـــېلىكىلار، ـــ مەمتىلـــى ئەپەنـــدى ئۇلارنـــىڭ ھەممىســـىگە كەمپـــۈت تارقىتىـــپ بەردى، ـــ ســـىلەرنى مانـــا شـــۇنچىلىكلا مېھمـــان قىلـــمەن، ئـــاز بولســـمۇ مېنىـــڭ كۆڭلـــۈم، ـــ مەمتىلـــى ئەپەنـــدى ئەســـتايىدىللىق بـــىلەن، گويـــا تەڭتۇشـــلىرى بـــىلەن سۆزلىۇشـــۇاتقاندەك سـۆزلەيتتى. بـــالىلار بولســـا بـــۇ كـــشـــىنى چاپســـانلا يـــاقتۇرۇپ قېلىشـــقاندى. بـــۇ چاغـــدا قاياقتىنـــدۇر چـــوڭ ئۇكســـىنى تېپىـــپ كەلگەن سۆلايمان، ئـــۇنى مېھمانلارنـــىڭ ئالـــدىغا باشـــلاپ كەلدى.

ـــ بـــۇ مېنىـــڭ چوڭ ئۇكام، ھەمراجان، ـــ دېدى سۆلايمان.

مەمتىلـــى ئەپەنـــدى 7ـ 8 ياشـــلار چامســـىدىكى بـــۇ بالىغـــا قـــاراپ، نىمىشـــكىدۇر يـــۇرىكى 'شـــۇر' قىلـــىپ قالـــدى. ئۇنىـــڭ خيـــال ئىكرانـــدا شەمەيدە قالغـــان ئـــوغلى ئابدۇســـەمەد پەيـــدا بولغانـــدى. ئـــوغلى ھەققـــدىكى خيـــال ئـــۇنى چـــۆچەككە، ئانـــدىن شـــەمەيگە ئېلـــىپ كېتـــىپ، ئايـــالى سەرۋەرنـــىڭ جاپاكەش، قەيسەر سىماسى كۆز ئالـــدىدا جانلىنىشـــقا باشـــلىدى... ئەمـــا ئـــۇ دەرھـــالا ئـــازابلىق خيـــاللارنى ئۆزىـــدىن نېـــرى قىلـــىپ، كـــۆز ئالدىدىكى رىياللىققا قايتـــىپ كەلدى. ئـــۇ ھەمـــراجانغـــمۇ كەمپـــۈت تۇتقـــۇزۇپ قويـــدى ۋە ئۇنـــىڭ قەيەردىـــدۇر توپـــدا ئوينـــاپ مەيـــنەت قىلـــۇۋتكەن بـــاش كۆزىنى كۆرسۈتۈپ:

ـــ قارا، سېنى، توپىدا ئوينىســـاڭ كېســـەل بولـــۇپ قالمامســـەن، كـــېيىم ـ كېچىكمـــۇ پاســـكىنا بولـــۇپ كېتىپتـــۇ، چـــوپ ـ چـــوڭ بـــالا تۇرۇپمـــۇ شـــۇنداق بەڭگۈاشلىق قىلدىڭمۇ؟ ـــ دېدى ۋە يەنە ئـــوغلى يادىغـــا يەتتـــى. «ئابدۇســـەمەد توشـــقان يىلـــى تۇغۇلغـــان، بـــۇ دېـــمەك 1927ـيىلـــى،... ئەگەر ئـــۇ تـــىچ ـ ئامـــان بولغـــان بولســـا مۇشـــۇ بالىچىلىـــك بولـــۇپ قالغانـــدۇر...» ئـــۇ يەنە خيالـــدىن ئـــۆزىنى تارتـــىپ، ھەمـــراجـــانىنى يېنىغـــا يېقىنـــراق كەلتـــۈردى ۋە ئۇنـــىڭ ياغلىشـــىپ كەتـــكەن شـــاپاق دوپپىســـىنى ئالـــدى. بـــالا ياپمـــا تـــاز ئىـــدى. بـــۇنى كـــۆرۈپ مەمتىلـــى ئەپەنـــدىنىڭ قىزىللىـــق كەتمەيـــدىغان يۈزىـــدە بـــر يېـــرى چىدىغۇســـز ئاغرىۋاتقانـــدەك ئىپـــادە پەيـــدا بولـــدى. ئـــۇ توختاجىغـــا قـــاراپ، ـــ

بىز بالىلارنى مۇشۇنداق تاشلىۋېتىمىز، مۇھىتىمىزمۇ مۇشۇنداق كىپىللەرگە مۇڭاپىق كېلىدۇ. قىسقىسى ھەممە نەرسە مەدەنىيەتكە باغلىق، مىللەتنى ھەم مەنىۋي جەھەتتىن، ھەم جىسمانى جەھەتتىن سۈپەتلىك قىلىشقا تىرىشماي بولمايدۇ، ــ ئۇ توختاجى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىگە قارىتىپ داۋام قىلدى، ــ مانا مۇشۇنداق كىپىلنىڭ يۈرتىمىزدا كۆپلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئەڭ يېڭى رېتسىپلارنى ۋە دورىلارنى ئالغاچ كەلگەنىدىم. مانا قارا‌ڭ، ھەر مەنزىلدە ماڭا خىزمەت چىقىپلا تۇرۇۋاتىدۇ.

توختاجى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىمۇ بالىنىڭ بېشىغا ئېچىنىش نەزەرىدە قاراپ قويدى. ئۇلار دوستىنىڭ قابىلىيىتىغا ھەۋىسى كەلگەندەك، مەمتىلى ئەپەندىگىمۇ قاراپ قويۇشتى.

ــ تەۋپىقىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشىمۇ يوق، بار بولسىمۇ بەربىر ئۇزاق قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، ــ دېدى توختاجى كۈلۈمسىرەپ.

ــ ئەپەندى، مەن دېگەن تەۋپىنىڭ بالىسى، چەتئەلگە چىقىشنىڭ ئالدىدا دادامغا يارەملىشىپ تەۋپىلىكىمۇ قىلغان. مانا ئەمدى غەرپ تىبابىتى بىلەن ئازراق تونۇشتۇم، شۇ، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ، ئاندىن سۇلايمانغا، ــ ئاپاڭ قېنى ئوغلۇم؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئانام سىلەرگە چاي قاينىتىۋاتىدۇ، ــ دېدى سۇلايمان ماختىنىش ئاھاڭىدا.

ــ ئىھ، ئۇيغۇر مېھمان دوستلىقى! ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۆڭلى ئىرىگەن ھالدا، ــ ئۇنداق بولسا تېخىمۇ ياخشى بوپتۇ بار، ئوغلۇم، ئاپاڭ چۆگۈننى كۆتۈرۈپلا چىقسۇن.

ساھىبخان ئايال چاپسانلا بوسۇغىدا پەيدا بولدى. ئۇ ھەيرانلىق بىلەن:

ــ ما بالا... چاي تېخى قاينىمىغان - يا؟ ــ دېدى.

ــ مەيلى ئېلىپ چىقىۋېرىڭ، دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئىللىقلىق بىلەن. ساھىبخان چۆگۈننى ئېلىپ چىققاندىن كېيىن، ــ بىز چاي ئىچمىسەكمۇ رەنجىمەيمىز، يەڭگە، سىز شۇ ئىسسىغان سۇ بىلەن ھەمراجانىنىڭ بېشىنى يۇيىۋەتسىڭىزكەن، ــ دېدى.

ئايال يەنىلا ھېچنىمىنى چۈشەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن چىلاپچا ئېلىپ چىقىپ، ھەمراجانىنى ئېگىشتۈرۈپ تۇرۇپ بېشىنى يويۇشقا باشلىدى ھەم بالىنىڭ تاز بولۇپ قېلىشى قايسى بىر ساتراچنىڭ ئەسكى ئۈستۈرسىدىن يۇققانلىقى، ساقايتىش ئۈچۈن قىلمىغان سەۋەبى قالمىغان بولسىمۇ يەنىلا بىر خىل تۇرىۋاتقانلىقىنى سۆزلىدى.

ــ بالىنى پاكىزە بېقىڭ، مەينەتچىلىك ھەرخىل كېسەللىكلەرنىڭ سەۋەبچىسى، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى دورا سومكىسىنى ئېچىپ، دېزىنفېكسىيە قىلىنغان پاختا ئېلىپ ھەمراجانىنىڭ بېشىنى سۈرتتى. ئاندىن پاختا بىلەن پەلكۈچ ياساپ، دورا بوتۇلكىسىدىكى مەلھەم دورىغا مىلەپ چېپىشقا باشلىدى.

ــ ئەپكەلسىلە، مەن مىلەپ بېرەي، دېدى توختاجى بوتۇلكىنى ئېلىپ، ــ يارەمچى بولالامدىمكىن.

ئۇلار بىرلىكتە ھەمراجانىنىڭ بېشىغا قويۇقلىقى يۇقىرى بولغان ئاق رەڭلىك مەلھەمنى چېپىپ بولغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئانىغا تاپىلاپ:

ــ بىزدە دورا ئاچچىق بولسا شېپالىق بولۇدۇ، دەيدىغان ئېتىقاد بار، يەڭگە، بۇ دورىمۇ بالىنىڭ بېشىنى ئېچىشتۇرىدۇ، لېكىن شېپا قىلىدۇ. مەن سىزگە دورىدىن ئازراق بېرىپ كېتەي، سىز ئۆزىڭىز ئىسسىق سۇ بىلەن بالىنىڭ بېشىنى پات ـ پات يۇيۇپ بېرىڭ، پاكىز تۇتۇڭ، توپىدا ئوينىمىسۇن، ــ دېدى.

ھەمراجان چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇشكە باشلىۋىدى، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ بېشى ئېيچىشۇاتقانلىقىنى بىلىپ مەدەت بەردى:

ــ ئوغۇل بالا دېگەن بۇنچىلىك ئاغرىقتا چىدالمامتى، قانداق، بالىلار؟ دورىنىڭ ئاچچىقىغا چىدىمىغان ئادەم ساقايمايدۇ، چىدىغىن، ئوغلۇم، ــ دېدى. ئانىغا ئۇنىڭ دوپپىسىنى كۆرسۈتۈپ، ــ بۇنى يۇيۇۋېتىڭ، بەكلا كىرلىشىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭدا كېسەل مىكروبى بولىشى چوقۇم، بۇنىڭدىن كېيىن بېشىمۇ، دوپپىسىمۇ پاكىز بولسۇن. بالىلارنى ياخشى ئاسراش كېرەك، توق بېقىشلا كۆيۈنگەنلىك بولمايدۇ.

يۇز-كۆزى پاكىز يۇيۇلغان ھەمراجان مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋالدى. ئۇ ئەڭ يېقىملىق كىشىنىڭ كۆيۈنۈشىگە بۇاستە ئېرىشكىنى ئۈچۈن ئۆزىنى مەغرۇر تۇتاتتى. ئۇنىڭدا ساقىيىش ئىستىكى كۈچلۈك بولغاچقا يېنىدىكى «خۇدا ئەۋەتكەن» ئادەمگە كۈچلۈك مۇھەببىتى قوزغالغانىدى. چۈنكى ئۇنى تەڭتۈشلىرى «تاز» دېگەن ئەيىپىنى تىلغا ئېلىپ تىللايتتى. بۇ ئۇنىڭ سەبى قەلبىدە ئازاپلىق جاراھەت پەيدا قىلغانىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىغا جايلىشىپ ئولتۇرغان ھامان، قىزغىنىش تۇيغۇسى قوزغالغان تەلەيقىز ئەخمەد ئەپەندىنىڭ قۇچىقىدىن قوپۇپ كېلىپ توپ- توپا ئاشۇ مېھرىبان تاغىسىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرۇۋالدى.

سۈپىنىڭ ئۇ تەرىپىدە تەڭتۈشلىرى بىلەن ئولتۇرغان سۈلايمان «دادام كەلدى» دەپ توۋلىۋەتتى. دېگەندەكلا، تالادىن 45 ياشلار چامىسىدىكى چاساقال، يۇزلىرى قىزىل، تەمبەل بىر ئادەم كىرىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئۆز ھويلىسىدا بىرمۇنچە بالىلار بىلەن بىللە ئولتۇرغان يوچۇن مېھمانلارنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. قىزى تەلەيقىز كىچىك بۇرۇت قويغان مېھمانىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇراتتى. ھەمراجان بولسا ئىككى مېھمانىنىڭ ئارىلىقىدا قىسىلىپ ئولتۇراتتى. بالىلارنىڭ بۇنداق ئولتۇرۇشىدا ئەڭ يېقىن تۇغقانلىق باربدى. مەھەللىنىڭ بالىلىرى بولسا باشقا مېھمانلار بىلەن ئارىلىشىپ كونا قەدىناسلاردەك ئولتۇرۇشاتتى. بۇنى كۆرگەن تۇداخۇن بالىلارنىڭ سەبى قەلبى تونىغانىدىكىن بۇلار چوقۇم ياخشى ئادەملەركەن دېگەن ئىشەنچكە كەلگەنىدى.

سۈلايمانىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپلا مېھمانلار ئۇ تەرەپكە قاراشتى ۋە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى. ئالدىراپ يېتىپ كەلگەن تۇداخۇن ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ:

ــ قوزغىلىشمىسىلا، ئولتۇرۇڭبرىشسىلە، دېدى ۋە ئۇلار بىلەن بىر-بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئاندىن ئۆزي ئىچىگە قاراپ توۋلىدى، ــ ئانىسى، ھوي، ئانىسى،ــ سۈلايمانغا قاراپ، ــ ئاناڭ قاياققا يوقالدى - يا؟ ــ دەپ سورىدى. بۇ چاغدا ساھىپخان ئايال ئاشخانا ئۆيىدىن ئالدىراپ

چىقىپ كەلدى، تۇداخۇن ئۇنىڭغا، ــ مېھمانلارغا داستىخان سالماي نېمە قىلىپ ژۇرىسەن؟ ــ دېدى.

ــ سالاي دەپ چاي قۇيغان شۇ، ــ دېدى ئايال، ماۋۇ بالىنىڭ بېشىنى... ــ ئۇ مەمتىلى ئەپەندى بىلەن توختاجىنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان ھەمراجاننى كۆرسۈتۈپ توختاپ قالدى. ئاندىن، ــ يەنە چاي قويدۇم، ئاز قالدى، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

تۇداخۇن ئوغلىنىڭ بېشىغا دورا چېپىلغانلىقىنى كۆرۈپ، كەلگەنلەرنى پەرەڭلەرنىڭ[1] ئەمچىسى بولسا كېرەك دېگەن ئويغىمۇ كەلدى. بۇ چاغدا ھەمراجانمۇ دادىسىغا قاراپ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلدى.

ــ ھەر بىرلىرىنى قەيەردىن سورايمىز؟ ــ دەپ سوردى تۇرداخۇن ئۆزىگە زور بېرىپ، سەل ئوڭايسىزلانغان ھالدا.

ــ بۇ ئۇچىمىز تۇركىيەدىن كېلىۋاتىمىز، ــ دەپ جاۋاپ بەردى مەمتىلى ئەپەندى، ــ ئەسلىمىز مۇشۇ يەردىن ــ سىز بىلەن ۋەتەنداش، بۇ ئىككى يىگىت كۆكيارداىن كېلىۋاتىدۇ. بىزگە يارەملىشىپ يۈك-تاقلىرىمىزنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىۋاتىدۇ. بايا بۇ مەھەللىگە كېلىپ سۇلايمان بىلەن تونۇشۇپ قالدۇق، ئۇ بىزنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلدى. ئۆزلىرىنى مالال قىلىدىغان ھاجىتىمىز باردى.

تۇرداخۇن سۇلايمانغا قاراپ قويدى. سۇلايمان دادىسىنىڭ قارىشىغا جاۋابەن «مەن باشلاپ كەلدىم، مەن شۇنداق ئوبدان بالا» دېگەندەك كۆزلىرىنى ئوينىتاتتى.

ــ ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ، ــ دېدى تۇرداخۇن دوستانىلىق بىلەن، خىزمەتلەرگە تەييارمەن. ئەمدى، مۇشۇ ئۆيدە قونۇپ، ھادىقلىرىنى ئېلىشسىلا، ئەتە سەھەردە ئۆتكۈزۈپ قويايي.

ــ يۇرتىمىزدىن ئايرىلغىلى ئۇزۇن بولدى، بىر كۈن بولسىمۇ بۇرۇنراق ماڭايلى. «تۇرمىغان مېھماننىڭ كەتكىنى ياخشى» ئەمەسمۇ، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈمسىرەپ.

---

[1] پەرەڭ ــ ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئىلگىرى ياۋرۇپالىقلارنى پەرەڭ دەپ ئاتايتى ــ ئا.

ــ ئىلاجى قىلىپ بۇگۈن دەريادىن ئۆتۈپ كېتەيلى، ئاكا، ــ دېدى توختاجىمۇ گەپ قىستۇرۇپ.

پەقەت ئەخمەد ئەپەندىلا بىر خىلدا جىم - جىت ئولتۇرۇپ، قېشىدا ئولتۇرغان بىر كىچىك قىزچاقنىڭ بېشىنى سىلايتتى. ئەمما ئۇنىڭ خىيالى بۇ يەردە ئەمەسلىكى بىلىنىپلا تۇراتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئەخمەد ئەپەندىنىڭ شۇكلەپ كەتكىنىگە قاراپ، ئۇنىڭ شۇتاپ نىمىلەرنى ئويلاپ كەتكىنىنى قىياس قىلدى.

ــ ھازىرچە كېتىشىنىڭ گېپىنى قىلىشمىسىلا، ھازىرچە سىلە مېنىڭ ئىختىيارىمدىكى مېھمان، ــ دېدى تۇراداخۇن داستىخان سېلىپ، چاي قويغاچ، ــ بۇ ئۆيگە كېلىشكەن ئىكەنلا مەچىت بوممىغانىدىكىن قۇرۇقلا چىقساق سەت تۇرىدۇ. ئاۋۋال ھاردۇقلىرىنى ئېلىشسىلا، ئۆيدىكىلەر ھاردۇق ئېشى ئەتسۇن، غورىگۇل بوسمۇ ھەمداستىخان بولىلى، ئاندىن بىرّ گەپ بولا.

ــ كۆردۈڭلارمۇ، ئىنىلىرىم، ــ دېدى توختاجى كۆكيارلىق ئىككى يىگىتكە بۇرۇلۇپ، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن چېقىشىپ، مەمتىلى ئەپەندى جان بېقىشنى بىلەمدىكەن؟ بىردەمدىلا تونۇشتى، ئەمدى مېھمان بولماقچى.

مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ، دوستىنىڭ مۇرىسىگە نوقۇپ تۇرۇپ:

ــ ئۆز مىللىتىنىڭزنى چۈشەنمەمسىز، ئەپەندى، ئۇيغۇر دېگەن مېھماندوستلۇقى، رەھمدىللىكى، ئاقكۆكۈللىكى، ساددىلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدىغۇ؟

ــ دېمىسىمۇ، مەمتىلى ئەپەندى بەك ئىسسىق چىراي ئادەمكەن- يا، ــ دېدى مۇلازىم يىگىتلەردىن بىرى.

ــ نېمە دەيدىغاندۇ، ماۋۇ يىگىتلەر، ئۇغۇ ھازىر مېھماندوستلۇق، ئۇيغۇر دېگەن شۇنداق بولمامتى، ۋاھاكازا، دېدى، ھىندىستاندىچۇ؟[1] ــ بۇ

[1] ھازىرقى پاكىستاننىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ چاغلاردا ھىندىستان بىلەن پاكىستان ئايرىلمىغانىدى ــ ئا.

ئادەم ئوردۇلار، ھىندىلار ئاربىدىمۇ ئوخشاشلا جان باقالايدۇ. قالتىس كىشى بۇ.

ــ توختاجكام ـ زە، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بەك چېقىشىدىكەن جۇما، ــ دېدى دوپپىلىق يېگىت.

ــ بۇنى چېقىشقان دېگىلى بولامدۇ، ــ دەپ كۇلدى مەمتىلى ئەپەندى چىرايىدىن يېقىملىق تەبەسسۇم ياغدۇرۇپ، ــ قەشقەردە بىر دوختۇر دوستىمىز بار، ئۆزى تاشكەنتلىك، تۇركىيەدە ياشىغان ۋە تۇركىيەدىن قەشقەرگە كەلگەن، ئىككىمىز جان دوستلاردىن. ئۇ كىشى مېنى كۆرسە بولدى، يوپۇشۇپلا ئالىدۇ. ئەگەر ھېلىمۇ ئېسەن بولسا ئۇ ماڭا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېيىش ئورنىغا چاخچاق قىلىشنى باشلايدۇ.

ئۇلار ساھىپخانىڭ ئۆزلىرىنى قويىۋەتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقاندىن كېيىن توختاجى دوستىدىن سورىدى:

ــ ئەمدى تۇرداخۇن ئاكامغا تۇتۇلدۇق، بۇ كىشى بىزنى قويۇپ بەرگىچە نىمە قىلىمىز، ئەپەندى؟

ــ مەن سىلەرگە كونسىرت ئويۇشتۇرۇپ بەرسەم قانداق؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى قىزغىنلىق بىلەن. ئۇنىڭ كەيپى چاغلىقى بىلىنىپ تۇراتتى، ــ مەن كونسىرتنى مۇشۇ بالىلار بىلەن بىللە قويىمەن. بۇلاردىن شۇنداق بىر خور ئۆمىكى تەشكىللەيكى، ئۇلار بۇ خورنى ئۇزاققىچە ئوقۇپ يۇرىدىغان بولسۇن. دېسەم ـ دېمىسەم ئۇيغۇر دېگەنىنىڭ ئۆيىدىن بىرەر چالغۇدەك نەرسە تېپىلماي قالمايدۇ. تۇرداخۇنكامنىڭ ئۆيىدە چوقۇم بار، بولمىسا قوشنىسىڭكىدە بار، ــ مەمتىلى ئەپەندى ئىشەنچ بىلەن شۇنداق دېدى، ــ ئەگەر پىيانىنوسىمنى ھىندىستاندىكى ئوردۇ دوستۇمغا تاشلاپ كەلمىگەن بولسامغۇ ھېچنەرسىگە ھاجىتىم چۈشمەيتى.

ــ خوش؟ ... توختاجى سوئال نەزىرىدە ساھىپخانىغا قارىدى.

ــ راستىنلا خىجلىمەن، دېدى تۇرادخۇن، ــ ئۆيدە ساز يوق، ئەمما قوشنىمىز تەمبۇرچى، سوراپ كىرەي. ئۇ شۇنداق دەپلا بۇ چېقىشقاق مېھمانلارنىڭ كۆڭلىنى ئالىدىغان ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ

قويماي دېگەندەك ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

ــ ئاقتامدا كۆردۈققۇ سىلىنىڭ كارامەتلىرىنى، خۇر ئۆمىكى تەشكىللەش دېگەن سىلىگە ئانچە بەك تەس ئىش ئەمەسكەن. سىلى بايا پىئانىنونى ھىندىستاندا تاشلاپ كەلمىگەن بولسام دەيلا، تۇۋا دېسىلە، ئاشۇ تاغلاردىن قانداق ئۆتكۈزەتتىم دېمەيلا ـ ھە؟ قاراقۇرۇم تاغلىرى دېگەن جاھانىنىڭ ئۆگزىسىغۇ؟ شۇ كېلەڭسىز نەرسىلىرىنى ـ زە... ــ توختاجى گېپىنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ سوردى، ــ بىزگە نىمىلەرنى ئورۇنلاپ بېرىلا، ئەپەندى؟ ــ دەپ سوردى توختاجى ساھىپخان كىرگىچە كۈنتەرتىپنى بېكىتىشۇالماقچى بولغاندەك.

ــ مەن بۇ ئوماق بالىلارغا بىر ناخشا ئۈگۈتۈپ قويسامىمكىن دەيمەن. قانداق، ئۈگۈنەمسىلەر؟

ــ ئۈگۈنىمىز! ــ دەپ چوقان سالدى بالىلار.

مەمتىلى ئەپەندى ئۈلارغا قاراپ، بۇ بالىلارنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىش شارائىتىنىڭ ناچارلىقى، تەربىيىلەشىنىڭمۇ ئەقىلغە مۇۋاپىق ئەمەسلىكى ھەققىدە ئويلاپ كەتتى. ئۇ بۇ بالىلارغا ئۈگەتمەكچى بولۇۋاتقان ناخشىسىنىڭ ئاھاڭىنى چېگىردىن ئۆتكەندىلا تۇنجى تاغلىق يېزىدىكى بىر توپ بالىغا قاراپ ئىجاد قىلغانىدى. كۆكيارداا ئۇنى شۇ يەرلىك بالىلارغا ئۈگۈتۈپ قويۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، مۇزىكىسى پىشمىغانىدى. ئۇ بۇلارنىڭ مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئىكەنلىكىنى ئويلىغىنىدا ۋۇجۇدى يېنىپ كېتەتتى. مانا ئىچكى ھايا‌جان مۇزىكا تۇغدۇرۇپ، بالىلار ناخشىسىنىڭ مۇزىكىسىمۇ پىشىپ بارىدى.

مەمتىلى ئەپەندى قويۇن دەپتىرىنى ئېلىپ، تۇراداخۇن كىرگىچە بولغان ئارىلىقتا نوتىغا قاراپ ئىچىدە ئوقۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قوچقىدىكى تەلەيقىز، يېنىدىكى ھەمراجانلار ئۇنىڭ خاتىرىسىگە نېمە بارىكىن دېگەندەك بويۇنداپ قاراپ كەتتى.

تۇرداخۇن تەمبۇرنى ئېلىپ كىردى. مەمتىلى ئەپەندى تەلەيقىزنى قۇچىدىن ئېلىپ كىگىز ئۈستىگە ئولتۇرغۇپ قويۇپ، تەمبۇرنى قولغا ئالدى:

ــ تۇركىيەدىن چىققاندىن تارتىپ تەمبۇرنى قولۇمغا ئالمىغانتىم، ئۆزۈمدۇ بۇ ئۇلپىتىمنى بەك سېغىندىم، ــ دېدى تەمبۇرنى سازلىغاچ، ــ ئەگەر تەمبۇر تېپىلمىغان بولسا سىلەردىن قانداق قۇتۇلاردىمكىن.

ــ ئاقتامدىكىدەك، راۋاپ تېپىلسىمۇ، دۇتار تېپىلسىمۇ بىر ئىش قىلىلغۇ سىلى، سىلى بوش كېلىدىغان ئادەمدۇ. ھېچ بولمىسا پەتنۇسنى چېلىپمۇ جاھاننى قىزىتىشقا يارايدىغان ئادەمغۇ سىلى، ــ دېدى توختاجى.

ــ مېنى مۇنچە شىلىمىسىلىمۇ بولۇدۇ، ــ دېدى تەۋپىق قاپىقنى سۇنئىي تۇرۇپ.

ئۇ ئاۋۇال بالىلارغا ئۆگۈتىدىغان ناخشىنىڭ ئاھاڭنى تىرىڭشىتىپ چېلىپ كۆردى، ئاندىن غىڭشىپ ئوقىغاچ تەڭكەش قىلدى. ئارقىدىن بالىلارغا:

ــ ئاۋۇال مەن بىر قېتىم ئوقۇپ بېرەي، سىلەر ئاڭلاپ بېقىڭلار، ئاندىن بىرلىكتە ئۇگۈنىمىز، قانداق؟ ــ دېدى ـ ده، ئوقۇشقا باشلىدى:

مەن ئۇيغۇر بالىسى ــ ۋەتەن غۇنچىسى،
زەرەپشان، تارىمنىڭ سۇزۇك ئۇنچىسى.
كۆزۈمدە ئازاد تاڭ نۇرى ــ بەلگۈسى،
مەنسۇپتۇر بىزلەرگە ۋەتەن كەلگۈسى.
نەقرات: تۆرەلدىم قانلاردا، ئۆستۈم قانلاردا،
باريمەن ئەجداتلار باسقان يوللاردا.

ناخشا جەڭگىۋار مارش ئاھاڭدا بولۇپ، ھەم بالىلارنىڭ چاپسانراق ئۇگىنىۋېلىشى ئۈچۈن باشقا كۇبلىتلىرىنى قىسقارتىۋەتكەنىدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ناھايىتى ساز بولغاچقا مۇشۇ ئاددى بالىلار ناخشىسىنمۇ ناھايىتى ھېسسىياتلىق ئوقىدى. ھويلا ئىچى جانلىنىپ كەتتى. ئۆز بالىلىرىنى ئىزلەپ كەلگەن ئاتا ـ ئانىلار تۇرداخۇنىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ۋە پاكارتام چىتلاقلار كەينىدە مارشىپ تۇراتتى.

ئەمدى مەمتىلى ئەپەندى بالىلارغا مىسرامۇ. مىسرا ئۇگۈتۈشكە باشلىدى. بالىلارنىڭ زىل ۋە چىقىراق ئاۋازلىرى مىسرالارنى تەكرارلايتتى. ئۇلارنىڭ غۇبارسىز لەپىزىدىن چىققان كۈمۈش قوڭغىراقتەك ئاۋاز چىمەدۇنىڭ ئاسمان بوشلۇقىدا يىراقلارغا تارقالماقتىدى. باھارنىڭ قويىنىغا قايتىپ كېلىشكە باشلىغان قۇشلار بۇ ئاۋازغا مەھلىيا بولغاندەك، پوتلا تاشلاۋاتقان شاخلار ئۈستىدە ئولتۇرۇشۇپ ئۆز ئارا تەسىرات سۆزلىشىۋاتقاندەك چۇرۇقلىشاتتى.

ــ ئاڭلىمىغانلا ناخشىكەن - يا، ــ دېدى دوپپىلىق يىگىت شېرىكىگە، تۇماق كىيگەن يىگىت جاۋابەن دولىسىنى چىقىرىپ قويدى. توختاجى ئۇلارغا قاراپ:

ــ بۇنداق ناخشىلار تەۋپىقىنىڭ قورسىقىدىن چىقىۋېرىدۇ. ئۇ دېگەن ھەم قوشاق توقۇيدۇ، ھەم ئاھاڭ ئىجاد قىلىدۇ. دېسەم - دېمىسەم بۇ ناخشىنى ئۇ ھازىرلا قورسىقىدىن چىقاردىغۇ، ــ دېدى.

ــ ئاجايىپلا ئادەمكەن - يا، بۇ مەمتىلى ئەپەندى، ــ دېدى مۇلازىم يىگىتلەرنىڭ بىرى.

ئەخمەت ئەپەندى ئۇنچىقماستىن ھەممىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ يىگىتلەرنىڭ مەمتىلى ئەپەندى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىنى ئاڭلاپ، «تۈرك گەنجلەر بىرلىكى»[1]دىكى بىر دوستىنىڭ مەمتىلى ئەپەندى ھەققىدىكى باھاسى ئېسىگە كەلدى. ئۇ سىياسىيون شۇنداق دېگەندى: «تەۋپىق كۆيۈپ تۇرغان بىر پارچە چوغ. ئۇ ھەم كۆپ ھارارەت بېرەلەيدۇ، ھەم شۇنىڭ ئۈچۈنلا ھەممىدىن بۇرۇن كۆيۈپ تۈگەيدۇ. بۇنىسى بولسا ھەقىقەتەنمۇ شانلىق ھايات، ئارمانسىز ھايات».

«شۇنداق، ــ دەپ ئويلىدى ئەخمەد ئەپەندى، ــ ئۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر پارچە چوغ».

بالىلارنىڭ غۇبارسىز زېھنىگە ناخشا ئورۇنلۇشۇپ قالدى. قانداقلا

---

[1] «تۈرك گەنجلەر بىرلىكى»، (Türk gençler birliği ــ «تۈرك ياشلار بىرلىكى») ئەينى يىللاردا تۈركىيەدە قۇرۇلغان بىر تەشكىلات، قۇرغۇچىسى ۋە رەئىسى مەجىددىن دەلىل (دوختۇر) ــ ئا.

بولمىسۇن «تىلى چىققان ھامانلا ناخشا ئېيتىيالايدىغان، ئايىقى چىققان ھامانلا ئۇسسۇل ئويناپيالايدىغان» ئۇيغۇر بالىلىرى ئۇچۇن بۇنداق قىسقا ناخشىنى ئۇگۇنۇۋۇبلىش ئانچە قىيىن ئەمەسىدى. قايسىكلار ئۇگۇنۇپ بولدۇكلار؟ ــ دەپ سوربدى مەمتىلى ئەپەندى بالىلارغا قاراپ جىددىي تەلەپپۇزدا، گويا تەكتۇشلىرى بىلەن رەسمى ئىشلار ئۇستىدە سۆزلۇشۇۋاتقاندەك.

ــ مەن!

ــ مەن!

ــ ...

بىر قانچە بالا تەكلا چوقان سالدى. مەمتىلى ئەپەندى رازىمەنلىك بىلەن كۇلۇمسىرەپ:

ــ ياخشى. لېكىن، تەرتىپلىكراق بولۇش كېرەك، چوقان سېلىش ياخشى ئەمەس، يېقىن ئاربدا سىلەرمۇ مەكتەپلەرگە كېرىپ ئوقۇشۇكلار مۇمكىن، شۇ چاغدىمۇ مۇشۇنداق غەلۇچى بولساكلار ياخشى ئەمەس، مەقسەتنى ئېيتىش ئۇچۇن تەلەبەلەر[1] قانداق قىلىدۇ، بىلەمسىلەر؟ مانا مۇنداق قول كۆتۇرۇش كېرەك، ــ ئۇ زەخمەك تۇتقان قولىنى كۆتۇرۇپ بالىلارغا ئۇلگە كۆرسەتتى. بالىلارمۇ ئۇنى دورۇپ قوللىرىنى كۆتۇرۇپ بېقىشتى.

ــ قايسىكلار ئوقۇپ باقسىلەر؟

بالىلارنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى قول كۆتۇردى.

ــ قىزىم، سەن ئوقۇپ باق، ــ دېدى تەۋپىق، ھەم قىزغا ئۇزى ناخشىنى باشلاپ بەردى. قىز ئاساسەن ئۇگۇنۇپ بولغانىدى. ئۇ ئوقۇپ باققاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى ۋە قىزچاقنى ئالدىغا چاقىرىپ، ئۇنى ئەركىلىتىپ تۇرۇپ پىشانىسىگە سۆيۇپ قويدى.

---

[1] تەلەبە (telebe)ــ ئوقۇغۇچى (ئەسلى ئەرەبچە «تالىب» نىڭ كۆپلىگى بولۇپ، تۈركچىدە ئوقۇغۇچى مەنىسىدە قوللىنىلغان، تىل ئىسلاھاتىدىن كېيىن بۇنىڭ ئورنىغا öğrenci ــ ئۆرەنجى ــ دېگەن سۆز ياسالغان) ــ ئا.

ــ ئەمدى ئاخىرقى قېتىم يەنە بىر تەكرارلايمىز ئاندىن سىلەر بۇ ناخشىنى ئېيتىپ ئاپاڭلارنىڭ ئاتاڭلارنىڭ ئالدىغا قايتىسىلەر، ئۇلار سىلەرنى ئىزلەپ ئاۋارە بولۇپ قالسا ياخشى ئەمەس، شۇنداق قىلايلىمۇ؟
ــ دېدى ئۇ.
يەنە بىر قېتىم مىسرامۇ ـ مىسرا تەكرارلىغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا ناخشىنى باشلاپ بەردى. بالىلار بىر ئاز ئىگىز ـ پەس بولۇشقان بولسىمۇ، ياخشى ئۇگەنگەنلەرگە ئەگىشىپ ئۆزلىرىنى تۇتىتىپ، جۇر بولۇپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن قاچاندۇر بىر كۈنى بۇ يەردىن ئۆتكەن ئەسكەرلەرگە تەقلىد قىلىپ، پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئىگىز ـ پەس دەسسەپ چىقىپ كېتىشتى.
ئەخمەد ئەپەندى بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇنسىز قاراپ، دوستىنىڭ متودىغا زوقلاندى.
توختاجى گويا «قانداق، يىگىتلەر، بىزنىڭ دوستىمىز تەۋپىق مانا قانداق كىشىكەن؟» دېگەندەك قىلىپ، مۇلازىم يىگىتلەرگە ۋە تۇراداخۇنغا قاراپ قويدى.
مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن مەمنۇنىيەت، مېھرىۋانلىق، زوقلۇنۇش، شۇنداقلا ئېچىنىش ئارىلاشقان سۈس كۈلۈمسىرىشى بىلەن قاراپ تۇرۇپ ئۇزۇتۇۋاتقىنىدىن كېيىن، دوستلىرىغا قارىدى:
ــ كەچۇرىسىلەر، زېرىكتۇرۇپ قويمىغاندىمەن؟ ــ دېدى ئۇ.
ــ ياق، ئەپەندى، ئەكسىچە، بەك ياخشى بولدى،ــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى خىيالچانلىق بىلەن. مەمتىلى ئەپەندى «ئۇنىڭ دېگىنى راستمۇ؟» دېگەندەك توختاجىغا قارىدى ۋە:
ــ ئەمدى نۆۋەت سىلەرگە، دوستلار، بىردەم مۇقاملاردىن مۇڭ قىلايلىمۇ؟ ــ دېدى.
ــ قوللىرى دەرت كۆرمىسۇن، شۇنداق قىلسىلا، ــ دېدى توختاجى جانلىنىپ.
تەۋپىق تارلارنى تىرىكشىتىپ تىڭشاپ، ئاندىن قايتىدىن سازلىدى،

تەمبۇر غەمكىن تىرىكلاپ، ئارقىدىن شوخ كۈيلەرنى، شاد- خورامىلىقنى ھىكايە قىلىشقا باشلىدى. تەڭپىق راكنىڭ بىرىنچى داستانىنى ناھايىتى بەلەن ئاڭازدا ئوقۇدى:

ئەي دىلا گۈل ڭاقتىدا گۈلزارىدىن ئەندىشە قىل،
ئۇزمىگىل بىھۇدە گۈلنى كارىدىن ئەندىشە قىل.
كىمكى كىردى بۇ چىمەنگە تا گۈلنى ئۇزمەي يانمىدى،
ئارى- ئارى گۈل ئۇزەرسەن خارىدىن[1] ئەندىشە قىل.
پاشا كىم بىدارلىقىدىن ئىچتى ئادەم قانىنى،
بەزى- بەزى مەردۇمى[2] بىدارىدىن ئەندىشە قىل.
راست گەپىڭنى ئېيتمىغىل ھەركىمنى سەن مەھرەم بىلىپ،
ئاقىل ئەرسەڭ مەھرەمۇ ئەسرارىدىن[3] ئەندىشە قىل.
گەنجى- گەنجى، زاھىر[4] ئەتمە، تۇت ناھان[5] ئەلدىن نېرى،
تاپسا شەھۋەت زالىمى بەتكارىدىن ئەندىشە قىل.

*

**

تۇرداخۇن تاماقنىڭ تەييار بولغانلىقنى خەۋەر قىلىش بىلەن ناخشىنى ئۇزۇپ قويۇپ، مېھمانلارنىڭ كەيپىنى بۇزمۇبتىشتىن خىجىل بولۇپ تەمتىرەپ تۇراتتى، توختاجى بۇنى سېزىپ، مەمتىلى ئەپەندى بىر ناخشىنى تۇگۈتۇپ، بىرىنى باشلىغىچىلا ئۇنى نوقۇپ:

ـــ رەخمەت، ئەپەندىم، سەپەرنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردىلا، ئەمدى ساھىپخانىنى ساقلىتىپ قويمايلى، ـــ دېدى.

مەمتىلى ئەپەندى تەمبۇرىنى تۇداخۇنغا سۇنۇپ:

---

[1] خار ـــ تىكەن، ـــ ئا.
[2] مەردۇمى ـــ ئادەملەر، ـــ ئا.
[3] ئەسرار ـــ سىر، سىرداش، ـــ ئا.
[4] زاھىر ـــ ئاشكارە، ـــ ئا.
[5] ناھان ـــ يوشۇرماق، يوشۇرۇن، مەخپىي، ـــ ئا.

ــ ئـارزۇلـىرىمـزنى يەردە قـويمـغـنـىڭـز ئۇچـۇن رەخـمەت ئېيتـتـشـقا تـىلـىمـز ئاجـىز، ــ دېدى كۇلۇپ.

ــ يوغسـۇ، يوغسـۇ،... ــ دېـدى. تۇرداخـۇن، مۇشـۇنداق ياخشـى مېھمانلارغا دېگەندەك ئىش قىلىپ بېرەلمىگەنلىكىگە ئۆكۈنـۈپ، ــ قـول چايقاشسىلا، ــ ئۇ چاققان ھەركەتلـىرى بـىلەن ئۇلارنـىڭ قولىغـا سـۇ بەردى ... تامـاق يەپ بولۇشـقاندىن كېـيىن، بـىر ھـازا پـاراڭ سېلىپ ئولتۇرۇشـتى. تۇرداخۇنـنـىڭ ئۆيـنـىڭ ئەتراپىنـى ئايلـنـىپ كـىرىشـتى، شـۇنداق قـىلـىپ ساھىبخانلارنىڭ خاھىشغا بويسۇنۇپ، قونۇپ قالدى.

ئەتىسى ئۇيۇق سۈزۈلگەندە مېھمانلار كېـتـىش ئۇچـۇن تەييارلـىنـىشـتى. مەمتـىلـى ئەپەنـدى دورا سومكىسـىنى ئېچـىپ، ئۇنـىڭـدىن چاپـىدىغان مەلھەم دورا ئېلىپ ساھىپخان ئايالغا بېرىشنى ۋە بالـىنـىڭ بېشـىغا قانـداق پەرۋىش قىلىش ھەققىده تاپىلاشـنى ئۇنۇتمـىدى. باشـقا بـالـىلار ھەققىدىمۇ بىر مۇنچە گەپ تاپىلىدى.

بـۇ چاغـدا بالـىلارنـىڭ ھەممىسـىلا ئورنـىدىن تـۇرۇپ كېتىشـكەنىدى. چـۇنكى ئـۇلار تۇنۇگـۈنلا مېھمانلارنـىڭ ماڭـىدىغان ۋاقتىنـى ئۇقۇۋالغاچقـا، ئىنتـايىن سـەگەك يېتىشـقانىدى. مەمتـىلـى ئەپەنـدى بالـىلارنـىڭ ھەممىسـىنى بىر- بـىرلەپ سـۆيۈپ خوشلاشـتى. بـىراق، بـالـىلار دەريـا بـويىغچە بىللـه بـارىمـز دەپ تۇرىۋېلىشـتى. تۇداخـۇن بالـىلارغـا كايـىدى. لـېكىن، مەمتـىلـى ئەپەنـدى گەپنـى ئۇزارتماسـلىق ئۈچـۇن گەپ- سۆزسـىزلا تەلەيقىزنى كۆتۈرۈۋالدى، ئاندىن مەڭدەپ قالغان قېيىقچىغا:

ــ مەيلى، بارسا بارسۇن، بىز شۇ يەردە خوشلىشايلى،ــ دېدى.

تۇرداخـۇن ئامالسـىز قالغانـدەك ئايالىغـا قـاراپ بېشـىنى ئېغىتـىپ قويـىۋېپ، تەۋپىقنـىڭ مۇرىسـىدىكى دورا سومكىسـىنى ئالـدى- دە، مېھمانلارنى باشلاپ يۇرۇپ كەتتى.

كوچىدا تۇنۇگـۈن ناخشـا ئـۇگەنگەن بالـىلارنـىڭ ھەممىسـى ۋە تۇنۇگـۈنكى قـىزىق مۇراسـىمغا قاتنىشالماي قالغـان بـالـىلارمۇ كۇتـۇپ تۇرۇشاتتى. ئـۇلار ئاخشام سۈلايماندىن مېھمانلارنـىڭ تـاڭ سـەھەردە يولغـا چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانـىدى. مېھمـانلار ۋە ئاساسـەن ئۇشـشـاق بـالـىلاردىن ئىبارەت بولغـان

ئۇزاتقۇچىلار قۇملۇق ساھىلىنى بويلاپ، نەم قىرغاقتا روشەن ئىزلارنى قالدۇرۇپ، كېچىككە قاراپ كېتىشتى. باھارنىڭ قوياشى شەرق ئۇپۇقىنى قىزارتىۋەتكەن، ھاۋا نەم ۋە سوغۇق ئىدى. سەھەرنىڭ جىملىقىدا دەريانىڭ شاۋقۇنى ئالاھىدە ئاڭلىناتتى. ئۇلار كېچىككە يېتىپ كەلدى. مۇلازىم يىگىتلەر چامۇدانلارنى قېيىققا سالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ خىزمىتى ئاخىرلىشىپ قايتىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ سەل- پەل كۆڭلى يېرىم بولدى:

ــ خەير، ئۇكىلار، سىلەرنى تازا ئاۋارە قىلدۇق ــ دېدى ئۇ تەسىرلىك ئاھاڭدا.

ــ ئانداغ دېمىسىلىيا، بولسىغۇ قەشقەرگىچە ئاپىرىشىپ بەرسەك بولاتتى، ئەممازە بەك يىراقتا كېتىپ قالىدىكەنمىز، ھېلىمۇ سىلىگە چىدىماي شۇ، قاغىلىقتىن يانمىز، پوسكامدىن يانمىز دەپ مۇشۇ يەرگىچە كەپتۇق... ــ دېدى. ئۇلار يىغلامسىرىغاندەك ئاھاڭدا. كۆڭلىدە بولسا دەسلەپ ياللانغاندا مېھمانلاردىن پۇل ئالغىنى ئۇچۇن خىجىل بولۇپ قېلىشقاندەك قىلاتتى.

توختاجى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىلەرمۇ بىر- ئىككى ئېغىزدىن تەكەللۇپ ئېيتىپ، ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

تۇرداخۇن قېيىقنى يەشكىچە تەۋپىق تەلەيقىزنى يەرگە قويۇپ پىشانىسىدىن سۆيدى ۋە:

ــ خەير، قىزىم، ــ دەپ خوشلاشتى،- دە قېيىققا سەكرەپ چىقىۋالدى.

ــ ئۇكاڭلارنى ئېلىپ ئۆيگە كېتىڭلار، بالام، ــ دېدى تۇرداخۇن سۇلايمانغا، قېيىقنى سايازدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋتىپ.

ــ ياق، كەتمەيمىز، سەن كەلگىچە تۇرىمىز، ــ دېدى ئوغلى خاتىرجەملىك بىلەن.

تۇرداخۇن قېيىقنى سايازدىن ئىتتىرىپ چىقارغىچە مەمتىلى ئەپەندى قىرغاقتا تۇرغان بالىلارغا:

ــ ئاخشام ئۆگەنگەن ناخشىنى ئۇنتۇپ قالمىغان بولساڭلار،

سۇلايمان، ئوغلۇم، سەن باشلاپ بەرگىن، ــ دېدى.

سۇلايماندا بالىلارغا خاس ماختىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولۇپ، تەڭتۇشلىرىغا ئىشەشسىزلىك بىلەن بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن گېپىنى قىردى ۋە ناخشىنى باشلىدى.

ئالدىراپ قالغان بالىلار دەرمەھەل ناخشىغا جۇر بولۇپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، بىر- ئىككىدىن باشلاپ، ئاندىن ئومۇمىي خورغا ئايلاندۇرۇشتى. مەمتىلى ئەپەندى دولقۇنلار ئىچىدە ئېقىم يۆنىلىشى بىلەن قىيپاش تۆڭەنگە سۇرۇلۇپ كېتىۋاتقان قېيىق ئۈستىدە تۇرۇپ، بالىلارنىڭ ساھىلنى زىل- زىلگە كەلتۈرىۋاتقان ساداسىغا قۇلاق سېلىپ، توختىماي قول بولاڭشىتتى. شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن قويىاشنىڭ نۇرى تارام- تارام بولۇپ، غەرب تەرەپ ئاسمىنىدىكى بۇلۇتلارنى قىزارتقان، شۇنداقلا دولقۇن يۈزىدە جىلۋە قىلىپ جىمىرلايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇ قاتتا قالغان بالىلارغا قاراپ گويا ياخشى كۆرگەن كىشىسى بىلەن ئەبدىلىككە خوشلۇشۇۋاتقاندەك قىيماسلىق تۇيغۇسىدا يۈرىكى «شۇر» قىلىپ ئېغىپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالى تۈركىيىگە كېتىش ئالدىدا شەمەيدە قالغان ئايالى سەرۋەر ۋە ئوغلى ئابدۇسەمەت تەرەپكە كەتكەنىدى... ئارقىدىن تۈركىيىدىن يولغا چىقىش ئالدىدا شەپقەتچىسى ئابدۇللاھ ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ يالغۇز قىزى ئەدىبە بىلەن خوشلاشقان چاغلىرىمۇ كۆز ئالدىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ، ئېغىر، مۇڭلۇق ۋە تەسىرلىك مىسرالارغا ئايلىنىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا ئەخمەد ئەپەندىمۇ تۈركىيىدىن يولغا چىقىش ئالدىدا ئايالى ۋە ئوغلى بىلەن خوشلاشقان چاغلىرىنى ئەسلىمەكتىدى ... ئۇلار شىمالىي قىرغاقتا يېتىپ كەلدى. تۇرداخۇن مېھمانلارنىڭ يۈك- تاقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ قۇرۇق يەرگىچە ئاپىرىپ بەردى. توختاجى ئۇنىڭغا پۇل تەڭلىدى، ئۇ خاپا بولۇپ:

ــ نېمە قىلىۋاتىلا، ئەپەندىم؟ كەمبەغەل بولساقمۇ ئادىمەتچىلىكنى ئۇنتۇپ قالمىدۇق جۇما، ــ دېدى.

ــ سىزنى دېسەكقۇ بەرمىسەكمۇ بولاتتى، ــ دېدى مەمتىلى

ئەپەندى توختاجىغا بولۇشۇپ، ــ لېكىن بالىلارغا كۆڭۈلدىكىدەك سوۋغا قالدۇرالمىدۇق، شۇڭا بۇ بىزنىڭ بالىلارغا تۇتقان سوۋغىمىز بولسۇن ــ تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ گەپ قىلىۋاتقان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئاۋازىدا ئۆزىگىلا خاس بولغان، رەت قىلىۋېتىش قىيىن بولغان بىرخىل كۈچ بار ئىدى.

تۇرداخۇن ھېچنەرسە دىيەلمىدى. پۈتۈلنى ئالغاندىن كېيىن ئاۋازى تىترىگەن ھالدا:

ــ خەير- خوش، ئاقيول بولسۇن، خۇدايىمغا ئامانەت! ــ دېدى ۋە بوش ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، ــ يىمىسەكمۇ ئىچمىسەكمۇ بالىلارنى ئوقۇتىمىز، خۇدا بۇيرىسا... يەكەنگە ئاپىرىپ قويىمەن، ئۇ يەردە تاغىسى بار... ــ ئۇ بۇ گەپلەرنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلارنى ئوقۇتۇش ھەققىدىكى تاپىلاشلىرىغا قارىتا ئېيتىۋاتاتتى.

ئۇلار خوشلاشتى. تۇرداخۇننىڭ قېيىقى دولقۇنلار ئۈستىدە لەپەڭشىتىپ ئارقىغا قاراپ ئۇزۇپ كەتتى. يولۇچىلارنىڭ ئالدىدا كاچۇك يېزىسى سەھەر قويۇشىنىڭ نۇرىغا پۈركۈنۈپ ياتاتتى. ئۇلار بۇ يەردىن يەنە ئىككى ئادەم يالىلاپ، سەپىرىنى داۋام قىلاتتى.

توختاجى دوستىغا چاقچاق قىلىپ:

ــ ئەپەندى، ئەرەپلەرمۇ، ھىندىلارمۇ، ئوردۇلارمۇ سىلى بىلەن بىرەمدىلا چىقىشىپ قالىدىكەن ھەم تېخى ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي كۆزلىرىگە ياش ئالىدىكەن، سىلىدە نېمە خاسىيەت بار؟ ــ دېدى.

تەۋپىق جاۋابەن ئېچىلىپ- يېيىلىپ كۈلۈش بىلەن چەكلەندى.

ئۇچىنچى باب

1

مارتنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى.

بۈندىن سەل ئىلگىرى قەشقەر ئەتراپىدا ھەربىكەت قىلىۋاتقان خوجانىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قوزغۇلاڭچى قوشۇنلار بىلەن يېڭىشەھەرگە بېكىنىۋالغان ما جەنسىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان مۇھاسىرە ئۇرۇشى ئاياقلىشىپ، نىسپىي تىنچلىق شەكىللەنگەنىدى. قوزغۇلاڭچىلارنىڭ ئاساسىي قىسمى مەھمۇد مۇھتى باشلامچىلىقىدا يەكەنگە كەتكەن؛ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ شامەنسۇر، ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەت باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلىرى يېڭىسارغا جايلاشقان ئىدى. بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى ئۇرۇمچىدىن كېلىۋاتقان مافۇيۈەن قىلىسملىرىنى توسۇش ئۈچۈن مارالبېشىغا بىر بۆلۈك ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئۆزى ئاققاش ئەتراپىدا تۇراتتى. مارالبېشىدىكى توسۇپ زەربە بېرىشنىڭ مۇۋەپپىقىيەتسىز بولغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئاتۇش ئاغۇ بىلەن تەڭگە تار تەرەپكە چېكىنىدى. مافۇيۈەن قىسملىرى ئارقىدىن قوغلاپ تەڭگە تارغا كەلگەندە خوجانىياز ھاجى ئەپلىك يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ دۈشمەننى چىكىنىدۈرۈتتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توختاپ قالغان ئەركەشتام سۆھبىتىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن كەتكەنىدى.

مافۇيۈەن قىسملىرى قەشقەرگە كېلىپ ماجەنسىڭ قوشۇنلىرىغا قوشۇلغاندىن كېيىن، 27- مارت تاڭ سەھەردە يېڭىسارغا ھۇجۇم باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن نىسپىي تىنچلىق بۇزۇپ تاشلاندى. ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەت بەرداشلىق بېرەلمەي، سېپىل دەرۋازىلىرىنى تاقاپ مۇداپىئە كۆرىشى قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا مەھمۇد مۇھتىلار يەكەنده ئىدى. ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال يېڭىسارغا قاراپ ئاتلاندى.

*

**

«مامۇت سىجاڭ ئەسكەر باشلاپ يېڭىسار بازىرىغا كىرىۋاتقۇدەك» دېگەن خەۋەر هايىت. هۇيىت دېگىچە پۈتۈن بازارغا پۇر كەتتى هەربىيلەرنى كۆرسە قورقۇدۇغان توخۇ يۇرەكلەردىن باشقا كىشىلەرنىڭ هەممىسى دېگۈدەك كوچىلارغا چىقىپ يەكەن دەرۋازا تەرەپتىن كېلىۋاتقان جەڭچىلەرنى زور هۆرمەت ۋە ئىشەنچ ئىچىدە كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزەتتى.

ئەڭ ئالدىدا 45 ياشلار چامىسىدىكى ئورتا بويلۇق، گەۋرە كەلگەن، كالتە سېرىق ساقال، كەڭ يۈزلۈك، بۇغداي ئۆڭلۈك، قىلىچ هەم تاپانچىلار بىلەن قورالالانغان ئىنتايىن سۈرلۈك، يوغان كۆزلىرىدىن كىشىنى تىترىتىدىغان ئاللىقانداق نۇر چېچىپ تۇرغان كىشى كېلەتتى. ئۇنىڭ قېشىدا قوش تاپانجا ۋە قىلىچ ئېسىۋالغان چەبدەس بىر يىگىت ياندىشىپ كېلەتتى.

ــ ئاشۇ سۈرلۈك ئادەم مامۇت سىجاڭ دېگەن شۇ! ــ دېدى هەمىدىن خەۋەردار، پاراڭچى سارايۇەن ئۆزىنىڭ هەمىنى سوراپ تۇرغۇچى مېهمىنىغا هېلىقى ئورتا بويلۇق، كالتە سېرىق ساقال كېشىنى كۆرسۈتۈپ تۇرۇپ، ــ قېشىدىكىسى ئۇنىڭ نەۋكىرى ئىلياس، ئۇ يىگىت مامۇت سىجاڭنىڭ قورۇقچىلىرىغا باشلىق.

سارايۇەننىڭ قېشىدا قورشاۋدىن بۇرۇن يېڭىسارغا كېلىپ، سارايۇەنگە مېهمان بولۇپ تۇرۇپ قالغان مەمتىلى ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ هەمراهلىرى تۇراتتى. سارايۇەن قېرىنداشىدەكلا بولۇپ قالغان كىچىك بۇرۇتلۇق بۇ ئەپەندىگە بۇ يەرنىڭ ۋەزىيىتى هەققىدە كۆپ سۆزلەپ بەرگەن، ئەمدىلىكتە ئۇنىڭغا مۇشۇ يىللاردىكى زور ۋەقەلەرنىڭ ئاساسلىق قەھرىمانلىرنى كۆرسەتمەكتە ئىدى.

ــ ئاينا ئاۋۇسى قۇربان نىياز،... ئاۋۇ قۇربان سەئىدى، ــ سارايۇەن هەر بىر بۆلۈنمىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئوفىتسىرلارنى تونۇشتۇراتتى، ــ

ئاۋۇ سەمىتاجى، ئاۋۇسى غوپۇر، بۇلار تەنجاڭلار[1] .

ــ تاغا، سىز ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوبدان بىلىدىكەنسىزغۇ؟ ــ دەپ سوردى مەمتىلى ئەپەندى قوشۇنلار ئۆتۈپ بولۇپ، ئۇلار سارايغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا.

ــ ئۇلار بۇندىن ئىلگىرى يەكەنگە ئۆتكىچە چوڭلىرىنى تونۇۋالغان گەپ بولمامدۇ. ھەم ئۆزۈمنىڭمۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر تونۇشۇم بار، ئۆزى چوڭ كاتتىۋاش ئەمەس، ئەسكەر باشلىقى، يۈز بېشى چېغىمدا، ئۇنىڭ ئىتى ئابدۇنىياز، ئۆزى ماموت سىجاڭ بىلەن تۇرپاندىن تاتىپ بىللە كەلگەن ژىگىت. ئۇنىڭ بىلەن خېلى ئوبدان تونۇشلاردىن بىز. ئەگەر چولىسى تەگسە مېنى ئىزدەپ كېلىپمۇ قالمدۇ، چېغىمدا، ــ دېدى سارايۇەن ئىشەنچ بىلەن.

سارايغا قايتىپ كىرىشكەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ھامان ئۇرۇش ھەققىدە باشقىلارنىڭ پىكرىنى بىلىشكە تىرىشىپ گەپ كوچىلىدى. باشقىلارمۇ ئۇرۇشنىڭ چاپسانراق ئاياقلىشىپ ئۆيگە پاتراق يېتىۋېلىشنى ئارزۇ قىلىشاتتى. شۇڭا ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا ئۇرۇش ھەققىدە گەپ بولۇاتاتتى.

******

مەھمۇد مۇھتى يېڭىسارغا كېلىپلا ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەت ئەسكەرلىرىدىن سەپنى ئۆتكۈزۈۋالدى. تۇڭگانلار ماڭشىن تەرەپتىن سېپىلغا يېقىنلىشىشقا تىرىشاتتى. سېپىل ئۈستىدىكىلەر ئۇلارغا يېقىنلىشىش ئىمكانىيىتى بەرمەيتتى. ئۇرۇشتا شامەنسۇرنىڭ پۈتىغا ئوق تېگىپ، ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەدنىڭ ئەسكەرلىرى پۈتۈنلەي سەپتىن چېكىنىپ چىقتى.

---

[1] تەنجاڭ 团长 ــ (tuanzhang) نىڭ بۇزۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشى بولۇپ، مىڭبېشى (پولكوۋنىك) دېمەكتۇر، ــ ئا.

جەڭگاھتا پەقەت مەھمۇد مۇھىتى قوشۇنلىرىلا قالدى.

2

كۆلكە شۇنچىلىك قۇدرەتلىككى،
ئۇنىڭغا جاھانىدىكى ھەر قانداق مەن- مەن
دېگەن كىشىلەرمۇ بوي سۇندۇ.
ـــئېمىل زورلا

بۇ چاغدا سارايدىكى مېھمانلار كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ ئاندا- ساندا ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇپ، مۇشۇ ۋەزىيەت ھەققىدە سۆزلىشەتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئازدۇر-كۆپتۇر تەشۋىش بار ئىدى. تەۋپىقنىڭ ھەمراھلىرىدىن باشقا سارايدا يەنە بىر قانچە سودىگەر ۋە ھەر خىل يولۇچىلارمۇ باردى. سودىگەرلەرنىڭ قولىدا پۇللۇق مال بولغاچقا ھەممىدىن بەك تەشۋىشلىنەتتى. ھەتتا بەزىلەر خوتۇن- بالىلىرىنى كۆرەلمەي ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ يىغلاشقا باشلىغانىدى.

ـــ ۋەتەنداشلار، ئۇرۇشقا ئاز- پاز بولسىمۇ پايدىمىز تەگسە، غەمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھەسسىمىزنى قوشساق ياخشى بولاتتى، ـــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى تىت- تىت بولۇپ.

ـــ نېمە دەيدىغانلا، ئەپەندى؟ زېرىكىپ قېلىۋاتقان ئوخشىمامىلا؟ ـــ دېدى توختاجى بېشىنى چايقاپ، ـــ بىز ئۆزىمىزنىڭ جېنى بىلەن ھەلەك، سىلى تېخى... يوق گەپنى قىلماي ئىچلىرى پۈشقان بولسا ساز چېلىپ بەرسىلە، ئۇمۇغۇ كۆڭۈل خاتىرجەم بولسا تېتىيدىغان نېمە...

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇرۇشنى پاتراق تۇغىتىش ئۈچۈن بىر كىشىلىك ھەسسە قوشساق دەيمەن - دە، قولىمىزغا قورال ئالايلى، مەھمۇد مۇھىتى ئالدىغا بارساق بىزگە قورال بەرمەسمۇ؟

شۇ چاغدا سارايۇەن خوشال ھالدا كىرىپ كەلدى.

ــ مەن دېمىدىمۇ، ئابدىنىياز بىلەن بىز ئانداق- مۇنداق تونۇشلاردىن ئەمەس، ئۇ چوقۇم مەن بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىدۇ، دېمەپمىدىم. مانا، دېگىنىمدەك ئۇ مېنى ئىزلەپ كەپتۇ، ــ دېدى ئۇ ۋە ئارقىسىدىكى بەستىلىك ئادەمنى كۆرسەتتى، ــ مانا ئۇلار، مەن بۇ كىشىگە سىلەرنىڭ گېپىڭلارنى قىلىپ بېرىۋىدىم، ئۇ كۆرۈشۈشكە قىزىقىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىردەم- يېرىمدەم گەپلىشىپ ئولتۇرىمىز دەپ باشلاپ كەلدىم.

سارايۇەن ئۇنۇى تونۇشتۇردى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭدىن ئۇزۇش ۋەزىيىتى ھەققىدە سوراشقا بولۇدۇغانلىقىنى ئويلاپ خوشال بولدى. ئۇلار ئولتۇرۇپ بولۇشقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئابدىنىيازدىن سورىدى:

ــ ئۇزۇش ۋەزىيىتى قانداق؟ ئۇستۇنلۇك قايسى تەرەپتە؟

ــ ئۇ گەپلىرىنى قويسىلا، ئەپەندى، ــ دېدى سودىگەرلەردىن بىرى، ــ بىز قاچىنغىچە تۆشۈككە بېكىنگەن چاشقاندەك ئولتۇرىمىز، دەپ سورايلى ئاۋۋال، ــ ئابدۇنىياز سودىگەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغانغا سېلىپ، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سوئالىغا جاۋاپ بەردى:

ــ تۇڭگانلار بىزنى چاشقان تۆشۈكىگە كىرىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغاندىكىن ئۇستۇنلۇك ئەلۋەتتە شۇلار تەرەپتە بولۇدۇ - دە! ــ ئابدىنىيازنىڭ ئاۋازىدا نارازىلىق سېزىلەرلىك جارانلاپ تۇراتتى.

ــ بۇ ھالەت قاچانغىچە داۋاملىشار؟

ــ بىزنىڭ ئوقىمىز تۇگەپ تۇڭگانلارغا تەسلىم بولغىچە! يا بولمىسا يېڭىسارنى تاشلاپ قاچقىنىمىزغىچە داۋاملىشىدۇ!

مەمتىلى ئەپەندى ئابدىنىيازنىڭ كۆڭلىدە يوشۇرۇن بىر نەرسە بارلىقىنى ھېس قىلدى. ھەمدە ئۇنىڭ يۈرەكلىك، دادىل ئادەم ئىكەنلىكىنى جەزىملەشتۇردى.

ــ قارىغاندا، كۆڭلىڭىزدە غۇمىڭىز بارەدك تۇرىدۇ، ئويلىغانلىرىڭىزنى دەپ باقمامسىز، ھېچ بولمىسا قورسىقىڭىز بوشاپ قالار، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى دوستانىلىق بىلەن، ــ كىم بىلىدۇ «ھەر سۆزەكتە

يىلىك بار، ھەر كۆينەكتە بىر ئەركەك»[1] دېگەندەك تېخى سىزگە ياردەمەمىز تېگىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

ئابدۇنىياز بۇ يېقىملىق كۈلكىمسىرەپ تۇرۇدۇغان، چىقىشقاق ئادەمگە لەپپىدە قاردى. ئارقىدىن ئەخمەد ئەپەندى، توختاجىلارغىمۇ بىر- بىرلەپ قاراپ گويا «سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن نېمە كېلەر» دېگەندەك باش چايقاپ قويدى.

ــ دوستۇم، قارىغاندا بىزنى مەسىلىھەتكە ياردىمايدۇ، دەپ ئويلاۋاتقاندەك تۇرىسىز، مەن سىزگە شەيخ سەئىدىنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى ئوقۇپ بېرەي:

بەزىدە كاللىسى ئۆتكۈر دانادىن
چىقمايدۇ دۇرۇسراق تەدبىر - مەسلىھەت.
بەزىدە ئۇقۇشماي بىر گۆدەك نادان ــ
ئوق ئاتسا، نىشانغا تېگىدۇ ھەيۋەت.
ــ بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟

ئابدۇنىيازنىڭ چېگىشىپ تۇرغان كۆڭلى بىردىنلا ئېچىلىدى. ئۇ سۆھبەتداشلىرىنىڭ ئاددىي ئادەملەر ئەمەسلىكىنى، ئۇلار ئالدىدا كۆرەڭلىك قىلىپ قويغىنىنى ھېس قىلىپ، كۆڭلىدىكى نارازىلىقىنى، قارىغۇلارچە قىلىنىۋاتقان ئۇرۇشنى بىر- بىرلەپ سۆزلەپ بەردى. ئاخىردا ئۇزىنىڭ پىلانىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى.

ــ مەنچە بولسا سېپىل ئىچىگە سولۇنۇپ يېتىپ مۆكۈشمەك ئويىنىماي، سىرتقا چىقىپ ئۇرىشاتتىم! ھاڭگىتلىق تەرەپتىن بىر بۆلۈك ئەسكەر چىقىرىپ، چولانئېرىق، قوشمە تەرەپلەر بىلەن ئايلىنىپ ستېلىگە[2] ــ تۆڭگانلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىدىغان بولسا لومودى[3] چولاقنىڭ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتكىلى بولاتتى!

---

[1] شەيخ سەئىدى «گۈلىستان» ــ ئا.
[2] ھاڭگىتلىق، چولانئېرىق، قوشمە، ستېلە ــ يېڭىسار يېزىلىرى، ــ ئا.
[3] لومودى ــ تۇرپان شۇنسىدە تىللىغان سۆز، ــ ئا.

ــ ئۆزىڭىزنىڭ تەدبىرىنى نېمىشكە باشلىقىڭىزغا ئېيتمايسىز؟ ــ دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى.

ــ شۇنى دەيمەن، ــ دەپ لوقما سالدى توختاجى، ــ تەدبىرلىرىغۇ خېلى جايىدا تۇرىدۇ. نېمىشكە سىناپ بېقىش ئۈچۈن باشلىقلىرىغا دېمەيلا؟

ــ دېسەم ئاڭلىسىغۇ، بىر نۆرى، ئاڭلىمايۋاتىدۇ، تېخىمۇ چاتاق يېرى «ماڭا ئاقسىاقاللىق قىلىپ ئەقىل ئۆگەتمەكچىمۇ» دەپ يامان كۆرۈپ قالسا پايدىسى يوق ـ ته.

ــ ئىنقىلاپچىلار ئەگەر بىر نېمىتكە كەلمىسە، تۇغرا پىكىرنى قوبۇل قىلىپ، خاتانى تۈزەتمىسە قانداقمۇ غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ؟ قارىغاندا بۇ ئىش بەك مۇھىم ئىكەن، مەن بۇ ئىشقا بەك دەقەت بولۇۋاتىمەن. ئەگەر سىز ئېيتىشنى خالىمىسىڭىز مانا مەن ئېيتىمەن. توپ- توغرا مەھمۇد مۇھتىنىڭ ئۆزىگە ئېيتىمەن. شۇنداق قىلسام بولارمۇ؟

ــ سىجاڭنىڭ ئۆزىگە؟!...

ــ ھەئە، بولمامدۇ؟ ئۇ كىشى ئىنقىلاپ باشچىلىرىدىن بىرى بولغاندىكىن ئەلۋەتتە بۇنىڭغا توغرا قارار؟ بولمىسا ئىنتايىن خاتا قىلغان بولۇدۇغۇ؟

ــ ئۇ كىشىغۇ توغرا پىكىرلىك ئادەم، بىراق... ــ ئابدىنىياز توختاپ قالدى.

ــ ئۇ دېقەت قىلىشقا تېگىشلىك ئەڭ مۇھىم ئىشتىن بىرى مۇشۇنداق ئىشلار تۇرسا، ئۇ بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەس؟ ھازىرلا بېرىپ ئېيتسام بولارمۇ؟

ــ بۇ چاغ بولغاندا بەك ئەپسىز بولار، ئەتە بارالا، ــ دېدى سارايۇەن گەپ قىستۇرۇپ.

ــ سىز بۇ ئىشقا راستىنلا بەك كۆڭۈل بۆلۈپ كەتتىڭىزغۇ؟ ــ ھەيران بولۇپ سورىدى ئابدىنىياز:

ــ نېمىشكە كۆڭۈل بۆلمەيدىكەنمەن؟ ئىنقىلاپ يالغۇز ھەربىيلەرنىڭلا ۋەزىپىسىمۇ؟ ئۇ پۈتۈن خەلقنىڭ، ھەر بىر پۇخرانىڭ

مەنىپەئەتىگە مۇناسىۋەتلىك تۇرسا كۆڭۈل بۆلمىسەم بولامدۇ؟ قانداق، ئەپەندىلەر؟ ــ ئۇ ھەمراھلىرىغا قارىۋىدى، ئۇلار باش لىڭشىتىشتى.

مەمتىلى ئەپەندى كۆپچۈلۈكنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئەتىسى ئەتتىگەندە مەھمۇد مۇھتى بىلەن كۆرۈشۈشكە نىيەت قىلدى. ئابدىنىياز ئەتىسى ئەتىگەندە ۋەزىپە ئۆتەيدىغان بولغاچقا بالدۇرراق ئارام ئېلىش ئۈچۈن مېھمانلار بىلەن خوشلاشتى.

ــ يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز، ــ دېدى ئۇ بۇ يېڭى تونۇشلىرىغا ئەمدىلا كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئاشكارىلاپ، ــ بىزنىڭ دوستلۇقىمىز مۇشۇ يەردىن باشلانسۇن.

ــ بەلكىم ئەتىلا مەھمۇد مۇھتى ئالدىدا ئۆچرۈشۈپ قالامدۇق، تېخى. مەن سىزنى ئۇ كىشىنىڭ دېققىتىگە ھاۋالە قىلماقچىمەن. تەدبىرلىك سۆبايلار[1]نى بايقاش قوماندان دېققەت قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرى ـ دە!

ــ رەھمەت ، ئەپەندىم، ــ ئابدىنىياز ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلۇشۇپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

*

**

ــ مەمەم! مەمەم![2] نېمە ئادەمسىلەر؟ بۇ يەردە تۇيۇ بولۇۋاتمايدۇ، ئۇرۇش! جەڭ! ئادەم ئۆلۈدىغان گەپ! ــ سېپىلغا چىقىپ كېتىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندى، توختاجى، ئەخمەد ئەپەندىلەرنى قاۋۇل بىر ئەسكەر توسۇۋېلىپ شۇنداق دېدى:

ئۇلار مەھمۇد مۇھتىنى ئۆچرىتالمىغاي، جەڭ مەيدانىغىلا كېلىشكەنىدى. سېپىل ئۈستىدە ۋە سېپىلىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ھېلىدىن-ھېلىغا ئوق ئاۋازلىرى، گۈمبۈلگەن پارتلاش سادالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھاۋا بوشلىقىدىن سېپىل ئىچىگە قاراپ ئوقلار ئۆچۈپ ئۆتەتتى.

---

[1] سۆباي ــ ئوفىتسېر(تۈركچە) ــ ئا.

[2] مەممەم ــ (تۈرپان شىۋىسى) ئاچچىقلاش، ھاياجانلىنىشنى بىلدۈرىدىغان ئىملىق، ــ ئا.

ــ بىزمۇ تويغا ئەمەس، سوقۇشقا كېلىۋاتىمىز، ئىنىم! نېمە، بىزنى مىلتىق تۇتالمايدۇ دەمسىز؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ.

ــ بولمايدۇ، بۇياقتا چىقماڭلار! ــ جەڭچى بىردە ئۈلاردىن گۇمانلانسا بىردە ئۇلارنى بەھۇدە ئۆلتۈمىدىن توسايتتى، ــ جېنىڭلارغا ئۆگىلانمامسىلەر[1]؟

ــ قارىغاندا تۈرپانلىقتەك قىلىسىلەر، بۇ دېمەك، مەھمۇد مۇھتىنىڭ كونا يولداشلىرى دېگەن سۆز - دە، بىزمۇ مەھمۇد مۇھتى بىلەن كۆرۈشمەكچىدۇق، ئۇ كىشى سېپىلدىكەن.

ــ سىجاڭ بىلەن؟ ئۇ ئادەم بېشىنى قولتۇقىغا قىسىپ قويۇپ ئوقنىڭ ئارىسىدا يۈرسە، بۇلار ئۇنىڭغا مېھمان بولغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ، تېخى! ــ جەڭچى نارازى بولغاندەك ئۇياقتا دۈشمەن تەرەپكە قورال بەتلەپ ياتقان ھەمرىينى توۋلىدى، ــ ھاي، نىمتۇللا، بۇ يەردە بىزگە مېھمان كەپتۇ.

ــ نىمە مېھمان؟ ئاياللارمۇ؟ ــ سېپىل ئۈستىدىن سوئال ئاڭلاندى. ئۇلارنىڭ تۈرغان يېرى ھاڭگىتلىق تەرەپ بولۇپ، ئۇلار بۇ يەردە پەقەت تاسادىپىيلىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن كۆزەتتە تۇراتتى. ئۇرۇشنىڭ قانىناۋاتقان يېرى ماڭشىن تەرەپتە ئىدى.

ــ ياق، سون سون[2] ئەپەندىلەركەن، سىجاڭ بىلەن كۆرۈشمىز دەيدۇ.

ــ نېمە؟ توختا، مەن قاراپ باقاي، - نىمتۇللا بۇ تەرەپكە كېلىپ ئەپەندىلەرگە بىر- بىرلەپ قاراپ چىقىپ، ــ سىجاڭنى نىمە قىلىسىلەر؟ بۇ يەر بەك خەتەرلىك، سىجاڭ بىلەن جاھان تىنچىغاندا كۆرۈشەرسىلەر،ــ دېدى.

ــ ھوي، ئىنىم، بىز بالا ئەمەسقۇ؟ بىزمۇ جەڭ قىلىمىز دەپ كەلدۇق، نېمە، بىز تۆشۈكتە ئولتۇرۇدۇغانلاردىنمىدۇق؟

نىمتۇللا ھەمرىيغا:

---

[1] ئۆگىلانماق ــ ئىچ ئاغرىتماق، ئېچىنماق(تۈرپان شىۋىسى)، ــ ئا.

[2] سون سون - يوچۇن، غەلىتە (تۈرپان شىۋىسى) ــ ئا.

ــ مەڭلىك، سەن قاراپ تۇر، ئۇلار سېپىلغا چىقماي تۇرسۇن، كىم بىلىدۇ، ئادەم دېگەننىڭ ئالىسى ئىچىدە نېمە، مەن باشلىقلاردىن بىرسىگە ئېيتىپ باقاي، ــ دېدى ۋە كېتىپ قالدى.

ــ كۆپ ئۆتمەي ئۇ قايتىپ كەلدى.

ــ لەنجاڭغا[1] دېسەم چۈشۈنۈپ ـ چۈشەنمەيلا «جەڭ قىلىدىغان ئادەم بولسا كەلسۇن، قولىغا قورال بېرىڭلار» دەۋاتىدۇ. مەيلى، ئۇ دېگەندەكىن بۇلار چىقىپ كۆرۈپ باقمىسۇنمۇ، جېنىغا ئۆگىلانسا كېتىپ قالار. ھەر ھالدا ئېھتىيات ئۈچۈن بۇلارنى داشۇ[2] ياقتا ماڭدۇرۇپتىلى، ــ دېدى نىمتۇللا.

مەمتىلى ئەپەندى ھەمراھلىرى بىلەن سېپىلغا چىقتى.

ــ سىجاڭغا قەيەردە يولۇققىلى بولۇدۇ، يىگىت؟ ــ سورىدى تەۋپىق.

ــ ھەر ھالدا پەسراق تۇرۇپ گەپ قىلىڭ، باشنىڭ لازىمى بولسا، كىم بىلىدۇ بۇ ئەتراپتىمۇ تۆڭگانلارنىڭ پىستىرمىسى بارمۇ، چىڭ قىلىپ بىر ئوق كەلسە بېشىڭىز يوق! سىجاڭنى دەمسىز؟ ئۇ ئادەم ئەمىر نۇرمۇھەممەد بىلەن بىر يەردە بولسا كېرەك، ئۇ كىشىنى بىلىدىغانسىز؟

ــ نۇرمۇھەممەدنىڭزنى كىم بىلسۇن، قىزىقكەنسىز، بىز چەتئەلدىن كېلىۋاتىمىز.

ــ بوپتۇ، مېنى گەپكە تۇتماڭلار، داشۇ قاينىغان يېرىگە بېرىڭلار، تەلىيىڭلار بولسا كەچتە كۆرۈشۈپ قالارمىز، مەڭلىكاخۇن شۇنداق دەپلا ئۆز ئورنىغا بېرىپ، سېپىلنىڭ سىرتىنى كۆزۈتۈشكە باشلىدى ۋە نىمتۇللاغا، ــ بۇلار ئۆزى زانانە[3] سارىيدا ئولتۇرماي ئۆزىگە جاپا سېلىپ نېمە قىلىتىكىن؟ ــ دېدى.

ــ دوستلۇققا يارايدىغان ئادەملەردەك قىلىدۇ، بىراق، ھازىر ۋاقتى ئەمەس بولۇپ قالدى ـ دە.

ئۇچەيلەن جەڭنىڭ بارغانسىرى جىددىيلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى

---

[1] لەنجاڭ ــ(连长) ــ روتا كوماندىرى، يۈز بېشىغا توغرا كېلىدۇ، ــ ئا.

[2] داشۇ ــ ئاشۇ (تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

[3] زانانە ــ نازۇك، نەپىس، چىرايلىق(تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

ھېس قىلىپ، دەرھال مەڭلىكاخۇن كۆرسەتكەن تەرەپكە بېرىپ روتا كوماندىرىدىن قورال تەلەپ قىلدى ۋە ئۇ كۆرسەتكەن جايغا بېرىپ مىلتىقلىرىنى تۆۋەنگە قارىتىپ بەتلەشتى.

توختاجى بىمەھەل يېڭىسارغا كېلىپ بۇنداق ئوشۇقچە دەدىسەرگە چۈشۈپ قالغىنىدىن بىزارلىق ھېس قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ قورال توتقان قوللىرى بىللىنەر- بىللىنمەس تىترەيتى. قاپاقلىرى سېلىنىپ كەتكەن، ھەربىكەتلىرى ئانچە قولاشماي تۇرۇشلىرىدىن خورلىقى كېلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئەخمەد ئەپەندى ئارتۇقچە قىزىشىپ كەتكەن بولۇپ، بارلىق جىمغۇر، ئەمما ھېسياتچان ئادەملەرگە خاس ئىپادىلەر رەڭگى- روھىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

مەمتىلى ئەپەندى توختاجىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، زاتۇۋرنى تاتىپ مىشەك چىقىرىۋاتقان پۇرسەتتە چېقىشىپ دېدى:

ــ ئادەتتە باي ئادەملەرنى ئۆلۈمدىن بەك قورقىدۇ، دېيىشىدىغان، سىزنىڭ ھازىرقى ھالىڭىزغا قاراپ، بۇگۈن ئىشەندىم.

توختاجى خاھلار- خاھلىماس كۈلۈپ قويۇپ:

ــ توۋا قىلدىم، ما ئادەمنى! جان بىلەن ئويناشقاندەك، مۇشۇ يەردىمۇ شۇ مىجەزى بىلەنلا! ئەپەندىم، سىلىدىن ئايرىلىپ قالغۇم كەلمىگەچكىلا ئارقىلىرىدىن كەلدىم، بولمىسا ئاتىمەن دېسىمۇ كەلمەيتتىم.... بەلكىم بىر سائەت ئىچىدە ئەجەل كېلەر، يەنە نېمە ئانچە خاتىرجەم سىلى؟ قانداقمۇ كۈلگىلىرى، چاقچاق قىلغىلىرى كېلىۋاتىدۇ؟

ــ بۇ گەپلىرى بىلەن،«قۇرئانى كەرىم»دىن شۇنداق بىر ئايەتنى ئوقۇغۇنۇم ئېسىمگە كېچىۋاتىدۇ: «ئەجەل كەلگەندە نەدە بولساڭلارمۇ ئۇ سىلەرنى ئىزدەپ تاپىدۇ، ھەتتا مۇستەھكەم قەلئەلەردە بولغان تەقدىردىمۇ». مانا قارىسىلا، ئەجەل كېلىدىغان بولسا كۈلمىسەممۇ كېلىۋېرىدۇ، ئەپەندىم.

ئۇلار تاكى دۇۋزىيە ئىشتاۋنىڭ ئالاقىچىسىغا يولۇققىچە جەڭ

قىلىپ تۇرۇشتى. جەك مەيدانغىلا ئېلىپ كېلىنىپ تارقىتىپ بېرىلگەن «ئەسكەر تامىقى»دىن تېگىشلىكىنى ئالدى. گەرچە بۇ بىر ۋاقىلىق قۇرۇق نان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارغا بەكمۇ تاتلىق تېتىدى. ئەخمەد ئەپەندى ئۆزىنى ھەقىقىي جەڭچىگە ئايلاندىم دەپ ئويلىدىمىكىن، خېلى شوخلىشىپ قالغانىدەك بولدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە قەلبىدىكىنى ئاشكارىلاپ «ھايات مانا مۇشۇنداق جىددىيلىك ئىچىدە ئۆتسە دەيمەن، كىشى ئارتۇقچە غەملەرنى ئويلاشقا ۋاقىت تاپالمىسا... » دېدى. بۇ بىر ئازاپلىق ئىڭراشقا، ئېغىر دەرت تاتقۇچىنىك ئۆز ئۆزىگە ئۆلۈم تىلىگىنىگە ئوخشاش سۆز ئىدى. تەۋپىق ئۇنى چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ كۆز چاناقلىرىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇنداق، مەمتىلى ئەپەندىمۇ مۇشۇنداق جەڭگىۋار ھايانتنى ياخشى كۆرىدۇ. شۇ تاپ ئۇمۇ ئۆزىنى ھەقىقىي جەڭچىدەك ھېس قىلماقتا. پەقەت توختاجىلا بۇنداق جىددىلىككە، ئېغىرچىلىققا كۆنەلمەيتتى. چۈنكى ئۇ ئۆمرىدە بۇنداق رىيازەتلەرنى چېكىپ باقمىغان، ئاۋۇ ئىككىسىنىڭ بولسا سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا كۆرمىگىنى قالمىغانىدى.

دۈېزىيە ئىشتابىنىڭ ئالاقچىسى ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بۈيرۇق ئېلىپ پولكوۋنىكلار بىلەن كۆرۈشكىلى كېتىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا سىجاڭ بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

بۇ چاغقىچە ئەجنەبىيلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئۇچ ئەپەندىنىڭ ئۆزلىكىدىن كېلىپ جەڭگە قاتنىشىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر پۈتۈن لېنىيە بويلاپ تارقىلىپ كەتكەندى.

ــ سىلەرنىڭ جەڭگە قاتنىشىۋاتقانلىقىڭلارنى سىجاڭمۇ ئاڭلىدى، ــ دېدى ئىشتاپ ئالاقچىسى، ــ ئۇ جەزمەن سىلەرنى چاقىرىدۇ.

3

كەچقۇرۇن، مەھمۇد مۇھتى ئىشتابىدا ئۆزلىكىدىن ئۆرۈشقا ئىشتىراك قىلغان يوچۇن ئادەملەرنى كۈتۈپ ئابدۇللاھ دامۇللا نەئىمى بىلەن

ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىدە جىددىيلىك، ئاق سېرىق كەلگەن چىرايىدا غەمكىنلىك بىلىنىپ تۇراتتى. تاشقىرقى بۆلۈمدە مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى ئىلياس مېھمانلارنى كۈتۈپ تۇراتتى. سەلدىن كېيىن ئىلياس ئېچكىرىگە كىرىپ چاس بەردى:

ــ مېھمانلار كەلدى، كىرسۇنمۇ؟

ــ چاقىر، ــ مەھمۇد مۇھتى هاياجانلىنىۋاتقانىدەك ئالقانلىرىنى بىر- بىرىگە سۈركەپ قويدى.

ئىلياسنىڭ ئىشىك ئېچىپ بېرىشى بىلەن مېھمانلار بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس جاراڭلىق، ئىشەنچكە تولغان ئاۋازدا سالام بەردى. ئارقىدىن توختاجى ۋە ئەھمەد ئەپەندىلەرمۇ شىلەپىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشتى.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، رەھمتۇللاهى ۋەبەركاتاهۇ، ــ مەھمۇد مۇھتىنىڭ روشەن ۋە تولۇق باس ئاۋازى جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ ئەستايىدىل سالىمى مېھمانلاردا ئىشەنچ پەيدا قىلدى. ئارقىدىن هەربىيلەرچە پىشقان قوللىرىنى ئۇزۇتۇپ كۈچلۈك - كۈچلۈك قول سقىشىپ كۆرۈشتى.

ــ كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئاغا، قوللىرىمىز خېلى يىرىكلىشىپ قالدى. ئەسلى قەلەم تۇتۇپ كۆنگەن قوللار ئەلەم تۇتۇش بىلەن خېلى پىشتى، ــ دېدى تەۋپىق ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن.

توختاجى دوستىغا هاي بەرمەكچى بولغانىدەك پېشىنى بىلىندۈرمەي تاتىپ قويدى. ئۇ «سىجاڭ سېپىنىڭ تەڭتۇشۇڭ ئەمەس، هۆرمەتتە تۇرغىن» دېمەكچىدى. بىراق، مەمتىلى ئەپەندى هەر قانداق ئوردا-ساراي يېكى مەشھۇر ئەربابلار ئالدىدىمۇ ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇپ، تارتىنمايدىغان كۆنۈپ قالغاچقا، ئومۇمەن هېچ كىشى ئالدىدا قورۇنۇپ تۇرمايتتى، ئۆزى ياخشى دەپ بىلگەن ئادەملەر ئالدىدا گەپ ياساپ ئولتۇرمايتتى.

ــ ئاڭلىدىم، ئاڭلىدىم، جەڭگە قاتنىشىپسىلەر، ــ دېدى مەھمۇت مۇھتى كۈلۈمسىرەپ، ــ خوش ئۆزۈڭلار كىم؟ نېمە ئۇچۇن جەڭگە قاتناشماقنى ئىختىيار قىلىپ قالدىڭلار؟

ــ بىزمۇ مۇشۇ قان- ياشقا تولغان زېمىنىمىڭ پەرزەنتلىرى. ئەسلىمىز قەشقەردىن. بۇ كىشىنىڭ ئىسمى توختاجى، قەشقەر قىزىل دۆۋىدىكى تۇداخۇنباينىڭ ئوغلى، ئۆزى ھەم سودىگەر، ھەم سەييياھ؛ ئىلىم ئەھلىنىڭ دوستى، ئازادلىق جەڭچىلىرىنىڭ ھامىسى. بىز چەتئەلدە تونۇشقان، ماۋۇ دوستىمىز ئەخمەد ئەپەندى. ئەسلى قەشقەر شەھىردىن. ۋەتەنىنىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ ئىستىقبالىنى دەپ سەرسان - سەرگەردان بولۇپ، ئەل كېزىپ، ئاخىر تۈركىيىدە ئوقۇغان. ئەمدى ئۇ ۋەتەنىدە ئاقارتىش ئىلىپ بېرىش، ئىنقىلاپقا ئىشتىراك قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتىدۇ. كەمىنگىز مەمتىلى ئەپەندى، لەقمى تەۋپىق، قەشقەر ئاتۇشتىن. مېنىڭ كەچمىش- كەچۈرمىشلىرىمۇ ئەخمەد ئەپەندىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، مەنمۇ شۇنداق مەقسەتتە ۋەتەنگە قايتتىم. قورشاۋدىن بىر كۈن ئاۋۋال يېڭىسارغا كېلىپ چۈشكەندۇق، تەقدىرى قىسمەتتە بىزنىڭ قورشاۋدا قېلىشىمىز پۈتۈلگەنمۇ قانداق، بۇ يەردە جەڭلەردىمۇ بولدۇق. دوستلىرىمغا ۋاكالىتەن ئاخىرىقى سوئالىڭىزغا جاۋابىم شۇكى، ۋەتەن ھەممىزنىڭ، ئىنقىلاپ ھەربىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ بۇرچى، شۇڭا گېزى كەلگەندە ئەلەم تۇتۇشمۇ، قەلەم تۇتۇشمۇ بىزنىڭ كۆزلىگەن مەقسەدىمىزگە ئۈيغۇن.

ــ ئۇلتۇرۇڭلار، بۇرادەرلەر، نىمىشقا تۇرىمىز، ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى، ــ دېدى مەھمۇد مۇھىتى كۆلۈمسىرەپ. ئۇ مېھمانلارغا ئەمدىلا ئىشەنچ قىلغانىدەك ئۆزىنى تونۇشتۇردى، ئاندىن كاتىبى ئابدۇللاھ دامۇللىنى تونۇشتۇردى. ھەممەيلە بەھۇزۇر ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ــ تۈركىيىدىن كېلىۋاتقان بولساڭلار قەشقەردىكى يۇسۇپ زىيا، مەجىددىن[1] ئەپەندىلەرنى تونۇيدىكەنسىلەر- دە، ئۇلارمۇ تۈركىيىدىن كەلگەنلەرىكەن، ــ ئۇ

[1] مەجىددىن دەلىل 1902-يىلى تاشكەنتتە تۇغۇلغان، كېيىن ئۇزۇن يىل تۈركىيىدە تۇرۇپ سىياسىي پائالىيەتلەرگە قاتناشقان. «تۈرك ياشلار بىرلىكى»نى قۇرغان ۋە رەھبەرلىك قىلغان. 1938-يىلى قەشقەردىن تۈركىيەگە قايتقان. 1943-يىلى كېسەل بىلەن ئۆلگەن، 1980-يىلاردا ماتېرىيال مەنبەسىنىڭ يېتەرسىزلىكى تۈپەيلىدىن بۇ دوختۇر ھەققىدە پەقەت قېرىلارنىڭ ئەسلىمىسىگىلا تايىنىلغان. شۇڭا تۇنجى نەشرىدە ئىككى خاتالىق ساقلانغان: ئۇنىڭ يېشى ۋە يۇرتى خاتا بولۇپ قالغان.ــ ئا.

تەۋپىقنىڭ ئاللىقانداق بىر يەرلىرىنى ئاكىسى مەخسۇد مۇھتىغا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئوخشىتىپ يۈرىكى دۇپۇلدەپ كەتتى. «ئۇلارنىڭ سۆزلىرى نەقەدەر ئوخشايدۇ ـ ھە؟» دەپ ئويلىدى ئۇ.

ــ شۇنداق، ئۇ ئەپەندىلەر بىلەن ئوبدان بىلىشىمىز، ئۇلار ئىلگىرىرەك كېلىشكەن. دېمەك، ئۇلار ساق ـ سالامەت ئىكەن ـ دە؟

ــ بۇ يەردە ۋەزىيەت شۇنداقلا بولسا قانداق قىلسىلەر؟ جەڭگە قاتنىشۇېرەمسىلار؟

ــ بىز شۇبھىسىز ئىنقىلاپنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ قالدۇق. ئەمما سىزگە بەزى پىكىر ـ تەكلىپلەرنىمۇ بەرمەكچىمىز.

ــ خوش؟ مەنمۇ سىلەرنىڭ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغىنىڭلارغا قاراپ شۇنداق ئويلىغانىدىم، ئەمسە ئويلىغانلىرىڭلارنى قالدۇرماي ئېيتىپ بېقىڭلار.

مەمتىلى ئەپەندى يوشۇرۇن ھالدا سېپىلدىن چىقىپ، تۈڭگانلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈش ھەققىدىكى چارىنى سۆزلەپ بەردى.

ــ بولۇدۇغان مەسىلىھەتكەن، سىناپ باقساق بولۇدۇ. قارىغاندا سىزلەرنىڭ ھەربىي بىلىمىدىنمۇ خەۋىرىڭلار باركەن ـ دە؟

ــ ياق، بىز بۇ ئىشقا ساۋاتسىز، بىراق، قوشۇنىڭىزدا ھەربىي ئىقتىدارى بار ئادەملەرنى ئۈچراتتۇق، ئەگەر ئۇلار مۇڭاپىق ئىشقا قويۇلۇپ، رولىنى جارى قىلدۇرسا ئىنقىلاپ ئۈچۈن بەكمۇ پايدىلىق بولاتتى. ئەپسۇسكى، قوشۇن ئىچىدە مەسىلە ئېغىردەك قىلىدۇ، ــ تەۋپىق سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە توختاجىنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۈچرىشىپ قالدى. توختاجى ئۇنىڭغا بولدى قىل دېگەندەك ئىشارە قىلاتتى.

ــ بىزنىڭ قوشۇندىكى كىمنىڭ ئويلىغان چارىسىكەن بۇ؟

ــ ئابدۇنىياز، دېگەن ئەسكەر باشلىقى. ئۇ ئۆزىنى يۇز بېشى دېدىغۇ دەيمەن.

ــ ئابدۇنىياز؟ ــ مەھمۇد مۇھتى شۇنداق بىر سوئال قويۇپ سەل تۇرۋالغاندىن كېيىن ئىلياسنى چاقىرىدى، ــ ئابدىنىيازنى دەرھال بۇ يەرگە ھازىر قىل!

ــ خوپ! ئۇ غوپۇر تەنجاڭنىڭ قولىدا، ھازىرلا باشلاپ كېلەي.
ئىلياس چىقىپ كەتتى.
ئابدۇنىياز چاپسانلا چاقىرتىپ كېلىندى. ئۇ ئۆزىنى دادىل تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ تەكلىپىنى كونكېرىت ئوتتۇرىغا قويدى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى يېقىن ئارىدا سىناپ كۆرۈشكە ۋەدە قىلدى.
ــ قوشۇنىمىزدا يەنە قانداق مەسىلە ئېغىركەن؟ ــ سورىدى سىجاڭ.
ــ ھەربىي ئىنتىزام ياخشى ئەمەس، ھەربىي ئىنتىزامنىڭ ياخشى بولماسلىقى جەڭگىۋارلىقنىڭ سۇسلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. جەڭگىۋارلىق بولمىسا ئۇرۇشتا ئۇستۇنلۇك قازانغىلى بولمايدۇ.
ــ يەنچۇ؟ ــ مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقتىن كۆزىنى ئۇزمەي ئولتۇرۇپ، يەنە بىر قېتىم ئاكسىنى ۋە ئابدۇخالىقنى ئەسلىدى.
ــ يەنە ئەسكەرلەردە ئاڭلىق جەڭ قىلىش روھى كەم، ھەتتا يوق. كومانىدىرلاردىمۇ شۇنداق. ئىنقىلاپنىڭ دەسلىۋىدە نېمە ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغانلىقى ئېنىق بولسىمۇ، بارا- بارا ئۇ نىشان سۇسلىشىپ كەتكەندەك، پەقەت باشلىقلىرى ئۈچۈن «ھاشار» غا جەڭ قىلىدىغان بولۇپ قېلىشقان. ئەمەلدارلاردا بولسا، شەخسىي مەقسەت ئۈچۈن شۇنچە كۆپ ئادەمنى قۇربانلىق قىلىشتىن يانمايدىغاندەك بىر خىل...
ــ مەسىلەن؟ ــ مەھمۇد مۇھىتى بۇ سۆزلەرنىڭ توغرۇلۇقىنى ھېس قىلىپ تۇرغاچقا سۆز ئارىلىۋەتكۈسى كەلمەي پەقەت قىسقا سوئاللارنى سوراش بىلەن چەكلەندى.
ــ تەۋپىق ئەپەندى شامەنسۇرنىڭ پۈتىغا ئوق تېگىشى بىلەنلا ئۇنىڭ پۈتكۈل قوشۇنى سەپنى تاشلاپ، ئۇنى كۆتۈرۈپ چېكىنىپ چىققانلىقىنى نەزەردە تۇتىۋاتىدىغۇ، دەيمەن، ــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى سۆز قىستۇرۇپ. ئۇ بۇ ئىشقا تەۋپىقتىن كەم كۆڭۈل بۆلمەيتتى. شۇڭا تارتىنىشىنى قويۇپ، قاراشلىرىنى سۆزلەشتىن ئۆزىنى تۇتۇپ قالالمىدى،
ــ ئۇغۇ سىزنىڭ قوشۇنىڭىز ئەمەس، ئىشقىلىپ شۇنداق ئىشلار سىلەردىمۇ يوق ئەمەستەك تۇرىدۇ. بىر باشلىقتا ئوق تەككىنى ئۇچۇنلا

پۈتۈن قوشۇن سەپنى تاشلاپ كەتسە بۇ قانداق كۆرەش؟ ئەگەر ئۇ ئۆلۈپ كەتسە كۆۋرۈشنى پۈتۈنلەي توختۇتۇپ، قوشۇننى تارقىتىۋېتىش كېرەكمۇ؟

ــ شۇنداق، ــ دەپ تەستىقلىدى تەۋپىق، ــ شۇنىڭغا ئوخشاش ئەھۋاللار سىلەرنىڭ قوشۇنىڭلاردىمۇ خېلى باردەك قىلىدۇ. قوشۇندا بىرى، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىنى چىڭ تۇتقۇلۇق، ھەربى مەشىقنى ھەر ۋاقىت تاشلاپ قويماسلىق كېرەك. ئىككىنچى ھەربىيلەردە ئاڭنى ئويغۇتۇش، ئۇلارغا سىياسىي دەرس بېرىش كېرەك. ئۇلار قارىسىغا ئۇرۇش قىلىدىغان ئەمەس، ئاخىرقى نىشاننى بىلىپ ئۇرۇش قىلىدىغان بولۇشى كېرەك!

مەھمۇد مۇھىتى بۇ سۆھبەتكە بەكمۇ ئېتىۋار بىلەن قارىدى. شۇنداقلا سۆھبەتداشلىرىنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئۇ ئەپەندىلەرنىڭ پات ـ پات كېلىپ، مەسلىھەت بېرىپ تۇرىشىنى ئىلتىماس قىلدى. ئۇ مېھمانلارنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن ئابلا دامۇللىغا:

ــ مېنىڭچە، بۇلار بىزنىڭ قوشۇنغا تازا كېرەكلىك ئادەملەركەن. ئۇلارنى ئەسكەرلەرنىڭ سىياسىي تەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرىغا قويسا بەك ياخشى ئىش بولغۇدەك، ــ دېدى.

ــ بولمىسا ئۇلارنى بىللە ئىشلەشكە تەكلىپ قىلايلى، ــ دېدى ئابدۇللاھ دامولا نەئىمى.

ــ كېيىنچە بىر نېمە دەرمىسىز، ــ دېدى قوماندان ۋە ئابدۇنىيازنىڭ تەكلىپىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن كۆڭلىدە كونكىرىت لايىھە ئويلىنىشقا باشلىدى.

4

غەربىي شىمال تەرەپتىن دۈشمەن ئارقىسىغا ئۆتۈش چارىسى سىناپ كۆرۈلدى. شۇ كۈنى زەربىدارلار ئەترىتىگە ئۆزىنى مەلۇم قىلغان تەۋپىق، رازۇتكىچلار بىلەن بىللە بارماقچى بولغانىدى. بىراق مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ بۇ خەتەرلىك ئىشقا قاتنىشىشىغا قوشۇلمىدى. زاپاسىتكى قىسىملارغا سىياسىي دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. بۇ

ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئاڭلىغان تەڭپىق ھەمراھلىرىغا:

ــ ماھمۇد مۇھىتى بىلەن تونۇشقىنىمىز زىيان بولدى، ــ دېدى، توختاجىنى تېرىكتۈرۈپ، ــ تونۇشمىغان بولساق جەڭچى دېگەن شەرەپلىك نامىمىز بولاتتى، ئەلەم تۇتاتتۇق. سېپىلدىن چىقىدىغانلار بىلەن بارالمىغان تەقدىردىمۇ سېپىل ئۈستىدە مىلىكە ئۇرۇشىغا قاتنىشاتتۇق. مانا ئەمدى ئەپەندىلىك قىلىدىغان بولدۇق، توختاجى دوستىمىزغۇ بىر ئۇھ دەپ تىنىۋالىدىغان بولدى، جېنى تاتلىق ئادەمكەن ئەمەسمۇ.

مەھمۇد مۇھىتى جاۋابەن سالاپەتلىك قىياپەتتە كۈلۈمسىرەپلا قويدى.

شۇنداق بولسىمۇ تەڭپىق زەربىدارلار ھەققىدە ھەر ۋاقىت سۈرۈشتە قىلىپ تۇردى. بۇ چارە ئۇبدانلا ئۇنۇم بەرگەن بولۇپ، ماجەنسائ قوشۇنلىرى زور تالاپەتكە ئۇچىرىتىلدى. بىراق، ئۇرۇمچى تەرەپتىن چېكىنىپ كېلىۋاتقان ماجوڭيىڭنىڭ قىسىملىرى ماجەنسائ تەرەپنى تولۇقلاپ كۈچلىنىپ كەتكەچكە كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە تەڭ كېلىشكە بولمىدى. مەھمۇد مۇھىتى بۇ چارىنى بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى سىناپ كۆرگەندە ناھايىتى ياخشى ئۇنۇم بېرىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالدى.

7ـ ئاپپىرىل كۈنى ئەركاشتامدا سۇۋېت تەرەپ بىلەن سۆھبەتلىشىپ قايتىقان خۇجىنىياز ھاجى يېڭىسارغا يېتىپ كەلدى. ئۇ كېلىپلا مەھمۇت مۇھىتى بىلەن مەخپى مۇزاكىرە ئۆتكۈزدى. مۇزاكىرىدىن كېيىنلا ئۆزىنىڭ خادىملىرى، خاس قۇرۇقچىلىرىنى ئېلىپ ئالدىن يەكەنگە يۈرۈپ كەتتى. مەھمۇد مۇھىتى بۇ يەردىكى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ئارقىدىن ماڭىدىغان بولدى.

ئۇ ئاۋۋال ئەمىر نۇرمۇھەدنى چاقىرتىپ، ئۆزىنىڭ قوشۇنىنى ئېلىپ يەكەنگە كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئىككىسى ھەربى ئىشلار ھەققىدە ئۇزاق سۆھبەتلەشتى. ئاندىن ئىلياسنى ئەۋەتىپ مەمتىلى ئەپەندىلەرنى چاقىرىپ كەلدى.

ــ ئەپەندىلەر، ھاجىمىنىڭ بۇيرىقى بىلەن مەن ئەسكەرلەرنى ئېلىپ يەكەنگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرىمەن. ئەمىر نۇرمۇھەممەد يېڭىساردا قالىدۇ.

بۇلار بۇ يەرنى ئۇزاق تۇتۇپ تۇرالمايدۇ. ئاڭڭاچۇن[1] مەن سىلەرنى بۇنداق تاشلاپ كېتەلەيمەن، ــ دېدى مەھمۇد مۇھىتى ئاللىقاندىق ئىچكى ئازاپ بىلەن چىرايى پۈرۈشكەن ھالدا ــ ئەسلىدە مەن سىلەرنى بىز بىلەن قېلىشقا تەكلىپ قىلىش خىيالىدا بولۇپ يۈرگەنىدىم. شۇنداق قىلسام، سىلەر قوشۇندا بىزگە مەسلىھەتچى، ئەسكەرلەرگە ئۇستاز بولساڭلار پايدىلىق بولاتتى. ئەمدىكى ئەھۋال بۇ نىيىتىمنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر قىلىۋاتىدۇ. قوشۇن بىلەن بولۇدىغان ئىشلارنىڭ قۇيرىقىنى قۇم باستى، ھاجىمنىڭ بۇيرىقىدىن بۇ نەرسە ئاشكارىلاندى. ئاڭڭاچۇن، سىلەرنىڭ تېنىچراق مۇھىتقا ئېرىشىپ مەكتەپ ئاچمىقىڭلار دۇرۇستراق تۇرىدۇ. ساۋاتسىز خەق بىلەن قىلغان ئىنقىلاپنىڭ قانچىلىك نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى ئەمەلىيەتتىن كۆردۇم، تويدۇم. ئىنقىلاپ ئۈچۈن بۇ نەرسە تولىمۇ مۇھىم ئىكەن... مەن سىلەرنى بۇگۈن كېچە مۇھاسىردىن چىقىرىپ، لومپا، ئاتۇشباغ تەرەپ بىلەن يولغا سېلىپ قويماقچىمەن، تاشمىلىقتا قاسمىبەگنىڭ ھوزۇرىغا كىرىڭلار. مەھمۇت مۇھىتى ئەۋەتكەن كىشىلەرمىز دەڭلار، ئۇ سىلەرنىڭ خىزمىتىڭلاردا بولۇدۇ. قەشقەرگە تېنىچ-ئامان يېتىپ بارساڭلار مەجىددىن ئەپەندى، يۈسۈپ زىيا ئەپەندىلەرگە مەندىن سالام ئېيتىپ قويارسىلەر.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىر نەرسىلەرنى كوچىلاپ سورىغۇسى بار ئىدىيۇ، بىراق، بۇ چاغدا مەھمۇد مۇھىتنىڭ قوڭۇر ساقاللىق كەڭ يۈزىدە ھەربىيلەرگە خاس جىددىلىك، سۈرلۈك قىياپەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەر قانداق سۆھبەت ئۈچۈن ۋاقتى ۋە ھەپلىسى يوقتەك قىلاتتى.

ــ ئىلياس! ــ مەھمۇد مۇھىتى جىددىي بۇيرۇق قىلدى، ــ ئابدىنىياز ئۆزىنىڭ ئىشەنچىلىك ئادەملىرىدىن يىگىرمىنى ئېلىپ دەرھال ھازىر بولسۇن،ــ ئۇ ئىلياس چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئەپەندىلەرنىڭ مەۋجۇتلىقىنى ئۇنتۇپ قالغانىدەك قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە تۇرۇۋەردى. بۆلۈمدە سۈرلۈك جىم -

[1] شۇڭا، شۇڭلاشقا (تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

جىتلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. پەقەت سىرتتا ئەسكەرلەرنىڭ قەدەم تىۋىشلىرى ئاڭلانغانىدىلا، ــ ئەپەندىلەر، بىز دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق. بىز داستىخان ئۈستىدە تونۇشقان دوستلارغا ئوخشىمايمىز. جەڭ مەيدانىدا تونۇشتۇق. مۇشۇ دوستلۇقنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن سىلەردىن سورايدىغىنىم، ھەر قانداق ئىككىلىنىشلەردە بولماي، خەلقنى ئوقۇتۇڭلار. ئامان بولساق كۆرىشەرمىز! ــ ئۇ كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئەپەندىلەرنىڭ قوللىرىنى ئاغرىغىدەك سىقتى.

ئەپەندىلەر بولسا ئۇنىڭ قەلبىدە نېمىلەر ھۆكۈم سۈرۈۋاتقانلىقىنى بىلىش كويىغا چۈشكەندەك زۇۋان سۈرۈشمىدى. پەقەت ئاخىرىقى مىنۇتلاردىلا:

ــ خەيىر، خوش! خۇدايىمغا ئامانەت!... ــ دېيىشتى.

ئابدىنىياز ئۇلارنى ھاڭگىتلىق تەرەپ بىلەن ئېلىپ چىقىپ، ئۇزۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن لومپا تەرەپكە ئېلىپ كەتتى.

تەڭپىق ئىنىقلاپ تەقدىرى ھەققىدە ئويلاپ، كۆڭلى مەيۈسلىنەتتى. چۈنكى ئۇ مەھمۇد مۇھتىنىڭ تەلەپپۇزىدىن خوجا نىياز ھاجىمنىڭ يامان خەۋەر بىلەن كەلگەنلىكىنى، قوراللىق كۈرەشنىڭ توختايدىغانلىقىنى، ... ئىنقلاپنىڭ ئالالا كىملەر تەرىپىدىن شىڭ شىسىيگە سېتىۋېتىلگەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى...

تاڭ سەھەرنىڭ نەمخۇش، سوغۇق ھاۋاسى ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركەندۈرەتتى. چىبچەككە پۈركەنگەن باغلار گىرىمسەن كۆرۈنەتتى. كائىنات «ئانا ئۈيغۇسى» غا چۆككەن بولۇپ، قۇلاقنى ئېتىۋالغانىدەك جىملىق ھۆكۈم سۈرەتتى.

ئابدۇنىياز نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇنلارنى ئالدىن رازۋېتكا قىلىپ مېڭىشقا بۇيرۇپ، ئارقىدىن ئۆزى مۇھاپىزەت قىلىپ، ئەپەندىلەرنى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئاللىقانداق قىممەتلىك نەرسىنى تاشلاپ كېلىۋاتقاندەك كۆڭلى قىيمىغان ھالدا يېڭىسار بازىرى تەرەپكە ئۆرۈلۈپ قاراپ قويياتتى. ئۇلار ئارىلىقتىكى سايدىن شەپسىز ھەرىكەتلەر بىلەن ئۆتۈپ لومپىغا يېقىنلاشقاندا ئالدىدىكى چارلىغۇچىلاردىن «دېقەت»

سىگىنالى كەلدى. ئابدۇنىياز ئەسكەرلەرنى دەرھال مۆكۈنۈپ كۈزۈتۈشكە بۇيرىدى ھەم بىردەم تىڭشاپ تۇرغاندىن كېيىن:

ــ پاپىلاپ[1] مېڭىڭلار! ــ دېدى.

ھەممىنىڭ كۆڭلىنى ۋەھىمە ئەسىر قىلىۋالدى. ئۇلار لومپا تەۋەلىكىدىكى بىر باغنىڭ ئارقىسىدا گۇمانلىق بىر نەچچەيلەننى قورشۇۋېلىشتى. نىمتۇللا ئابدۇنىيازغا دوكلات قىلىپ:

ــ ئۇلار قوراللىق ئادەملەر، بۇنىڭدا شەك يوق. ئەمما كىملىكىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، ــ دېدى.

قورشاۋدىكىلەرگە خىتاپ قىلىندى:

ــ قورالنى تاشلاپ تەسلىم بولۇڭلار!

ــ ئاناڭنى! ... «تازغا تاڭاتقان نەدە بار» دېگەندەك، تەلىيىمىز تازىمۇ كاڭ كەلدىغۇ... يەنە قولغا چۈشۈپتۇق!... ــ قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ سۆزلىرى كېچە جىملىقىدا ئۇزۇك- ئۇزۇك ئاڭلاندى.

ــ ھوي، ئۇلار تۈڭگانلار ئەمەس ئوخشايدۇ، شامەنسۇرنىڭ ئادەملىرى، يا بولمىسا خوجانىياز ھاجىنىڭ ئادەملىرى... ــ گۇمانلىق كۆلەڭگىلەر تەرەپتىن پىچىرلاش ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ــ ياق، تۈڭگانلار! بىز خەقنى ئالدىغا سېلىپ كەلگەن بولسا نېمە دېگۈلۈك؟ قاراپ تۇرۇپ دامىغا چۈشكىچە ئېتىشىپ ئۆلەيلى، ھەقچان تەسلىم بولساقمۇ بىزنى ئاتمۇ...

ــ ھوي! بىز خوجانىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرى!

ــ ماموت سجاڭنىڭ! تىزرەك بۇ تەرەپكە كېلىڭلار!

ــ بىزنى ئىشەندۈرىدىغان دەلىلىڭلار بارمۇ؟ بولمىسا ئېتىشمىز!

ــ بۇ لومۇدىلار بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزۈپ تۇرغاندا تۈڭگانلار ھازىرلا يېتىپ كېلىدۇ، ئاتايلى، ــ دېدى مەڭلىكاخۇن.

ــ توختاڭلار، ــ دېدى تەۋپىق سۆزگە ئارىلىشىپ، ــ ئوق چىقىرىپ جىملىقنى بۇزۇش تېخىمۇ پايدىسىز. يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ

[1] پاپىلماق ــ ئۆمىلىمەك (تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

ئۇيغۇرلـۇقى ئېنىـق تۇرسـا ئـۆز مـىللىتـىمـىزنـى قـىرىـمـىزمـۇ؟ مـەن ئۇلارنـىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇلارنى ئىشەندۈرۈپ ئېلىپ كېلەي، ــ شۇنداق دەپ ئـۇ بەخرامان ھالدا تام تۈۋىدىكى قېرىمدا قورال بەتلەپ ياتقانلار تەرەپكە قاراپ كەتتى.

ــ توختا! ئاتىمەن! ــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇياقتىكىلەر.

ــ ئەپەندىم، قايتىپ كېلىڭ، داۋۇ[1] تەلۈلەر ئېتىپ سالمىسۇن! سىجاڭ مېنىڭ بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلمۇ!

ــ مەندە سىلەرنى ئىشەندۈرىدىغان دەلىل بار. ئـوق چىقىرىشـىپ نـېمە قىلىمىز؟ ئۇلارمۇ ئوق چىقارمايدۇ،ــ تەۋپىـق شـۇنداق دېدى كېتىۋېتىپ، ــ بىـز ھەممىمىـز بىـر مىللەت تـۇرۇپ، كىـم ئۇچـۇن بىـر - بىرىمـىزنـى ئـاتىمىز؟ بۇنچىلىـك ئىشـنى ئويلىغـۇدەك ئەقلىڭـلار بـاردۇر؟ ــ ئـۇ كېتىۋېتىـپ شـۇنداق دەيتـى. ئـارىلىقمۇ ئـانچە يـىراق بولمىغاچقـا ئىككـى تەرەپتىكىلەرگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ــ سىلەر بىـزنى تۆڭگانلارغا تۇتۇپ بېرىسىلەر، ...

ــ ئەھۋالـدىن قارىغانـدا بـۇلار تۆڭگـان قوشـۇندىن قاچقـانلاركەن، ــ ئابدىنىياز شۇنداق پەرەز قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا يېقىن بېرىپ:

ــ مانا مېنىڭ جېنىم بىزنىـڭ دۈشـمەن ئەمەسـلىكىمىزنىڭ دەلىلـى، ئەمـدى قـورالىڭلارنى ماڭـا بەتـلەپ، ئارقامـدىن مـېڭىڭلار ئەگەر بىـزنىـڭ تەرەپـتە تۆڭگـانلار بولسـا يـېقىن بارغانـدا قـاراپ بېقىـپ، ئانـدىن مېنـى ئېۋەتسەڭلار بولۇدۇ، ــ دېدى.

بـۇ گەپ بىـلەن قاچـاقلار ئىككىلىنىـپ قالـدى. تەۋپىـق ئۆزلىرىنىـڭ سـەممىيىتىنى ئىسـپاتلاش ئۈچـۈن ئـۇلارنى شـۇنداق قىلىشـقا ئۇندىـدى. ئـۇلار تەۋپىقنىـڭ ئارقىسـىدىن بـۇ تەرەپـكە كېلىشـتى. يـېقىن كەلگەنـدە توختـاپ ئەھـۋالنى كـۆزەتتى. ۋە سـەل ئىشـەنچ ھاسـىل قىلـىپ تېخىمـۇ يېقىن كەلدى.

ــ بىز ماجەنساڭنىڭ قولـدىن قـاچتۇق قـوراللىرىمـىزنى ئېلىۋېلىـپ،

[1] داۋۇ ــ ئاۋۇ (تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

بىزگە ئۆيلىرىمىزگە كېتىش ئۈچۈن ئىجازەت بەرسەڭلار بولىدى، ــ دېيىشتى ئۇلار. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەمدىلا 17 ـ 18 ياشلارغا كىرگەن بىر يىگىتمۇ باردى. تۈڭگانلار ئۇنى مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۈتىۋالغان بولسا كېرەك، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا دىققەت قىلىپ قالدى.

نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋالماقچى بولغانىدى، تەۋپىق ئۇلارنى توستى.

ــ بۇلار يەنە نى ـ نى پالاكەتلەرگە يولۇقۇشى مۇمكىن، قوراللىرى ئۆزىدە قالسۇن، قورال دېگەن ئىشەنچىلىك ھەمراھ ــ دېدى ئۇ، ئاندىن بىر ئاز خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن قاچاقلارغا قاراپ، ــ مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، قەشقەر ئاتۇشتىن، ... ــ ئۇ ئۆزىنى تونۇشتۇردى، ــ تونۇشۇپ قويايلى، بۇ تار دۇنيادا بىر كۈنى يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز، ــ ئاندىن قاچاقلارنىڭ ئىسمىنى سوربدى، ھېلىقى بالا چىراي يىگىتكە قىزىقىپ ئۇنىڭ ئەھۋالىنى ئالاھىدە سوربدى.

ــ ئېتىم رېھىم، ئاراليدىن، مۇشۇ يەرگە يېقىن، مېنى تېخى ئىككى ئايىنىڭ ئالدىدا تۈتۈۋالغان، ــ دېدى يىگىت.

ــ يۈرتىڭىز بۇ يەرگە يېقىن بولسا ئۆيگە بارماڭ، ئۇ يەرلەردە تېخى تۈڭگانلار بولۇشى كېرەك، ئەڭ ياخشىسى قەشقەرگە كېتىپ بىر زامان شۇ يەردە پاناھلىنىپ تۇرۇڭ، ــ دېدى تەۋپىق ئەنسىرەپ.

ــ قەشقەردە ھېچكىمىم يوق، شە دېگەندە تېنەپ قالسا يامان، ــ دېدى رېھىم.

ــ مانا بۇ ئاكىڭىز چوڭ باي، قىزىلدۆڭلىك، ئىسمى توختاجى، ئۇنى ئىزدەڭ، بولمىسا قەشقەر نوۋېشىغا بارسىڭىز ئۇ يەردە يۈسۈپ دېگەن بۇرادىرىمىز بار، ئۇنى تاپسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئۇ مۇئەللىم، سىز تېخى بالىكەنسىز، بەلكىم ئوقۇپ قالارسىز.

بۇ گەپ بىلەن گۇماندىن پۈتۈنلەي خالاس بولغان قاچاقلار چىن كۆڭلىدىن:

ــ بولدى بىزگە بۇ كۆسەيلەرنىڭ كېرىكى يوق، زېرىكتۇق، زادى! ... ــ دېيىشتى.

ــ خاتا دەۋاتسىز، ئىنىم، بىزنىڭ جىمى بەختسىزلىكىمىز قولىمىزدا مۇشۇ «كۆسەي» لەرنىڭ بولماي كەلگەنلىكىدە. ئۇنىڭ خەتىرى ــ سىز ئۇنىڭ ئالدىغا روبىرو بولۇپ قالسىڭىز بولىدۇ. ئۆزىڭىزنىڭ قولىدىكى قورالدىن سىزگە زىيان يەتمەيدۇ. ئۇ خاتىرجەملىك ۋە بەخت كەلتۈرگۈچى. ھەدىستىمۇ «جەننەت قىلىچىنىڭ سايىسىدا» دېيىلگەن. دېمەك، مۇشۇ كۆسەي دېگىنىڭىز ئەنە شۇ قىلىچ. ئۇ قولىمىزدا بولسا جەننەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە ۋاستە بولىدۇ. ئالغاچ كېتىڭلار. بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويساڭلار ئاخىرى بىر كۈنى ئەسقاتمىدىغان ۋاقتى كېلىدۇ.

تەۋپىق رەھىمگە ئېچىنىش، ئىچ ئاغرىتىش ھىسسىياتىدا بېقىپ، ئۇنىڭ قورالنى تاشلىماي بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويۇشىنى تاپىلىدى ۋە قەشقەرگە بېرىشىنى يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتتى.

ــ سىلەرگە ئىجازەت! ــ دېدى ئابدىنىياز، ــ يولۇڭلارغا مېڭىڭلار.

قاچاقلار تاڭ سۈبھىسىنىڭ گىرىمسەن يورۇقىدا يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن بۇلارمۇ يولىنى داۋام قىلدى، ئابدىنىيازلار مېھمانلارنى لومپىدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇپ قايتىپ كەتتى.

تۆرتىنچى باب

لومپىدىن چىققاندىن كېيىن يەنە كەڭ دائىرىلىق سايىلىق باشلىناتتى. غىلاڭ تاشلىق سايىلىقنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپىدىن شەرقى شىمال تەرەپكە قاراپ ئىككى ـ ئۈچ تاشلىقچە تاغ سۈيى ساينى كېسىپ ئېقىپ تۇراتتى. سايىلىقنىڭ ئەتراپىنى يېزىلار يىراقتىن ئوراپ ئالغان، غەربىي جەنۇپ ۋە جەنۇپ تەرەپتە پەس تاغلار گىرمسەن كۆرىنەتتى تاڭ سەھەرنىڭ تۇمانىدا ئۇ خۇددى دەرىپەردە ئارقىسىدا تۇرغاندەك بىلىنەتتى.

ساي غەرب تەرەپتە كىچىككىنە يېشىل بەلۋاغ بىلەن ئۇزۇلۇپ، ئارقىدىن يەنە ساي باشلىناتتى. بۇ كىچىككىنە يېشىل بەلۋاغ تۇن دەپ ئاتىلاتتى. تۇندىن كېيىنكى سايمۇ شىمال ۋە شەرق تەرەپلىرى يىراقتىن يېشىل سىزىق بىلەن؛ جەنۇپ ۋە غەربىي جەنۇپ تەرەپلىرى سۇس كۆك رەڭدىكى تاغلار بىلەن ئورالغانىدى. بۇ ساي بولسا غەرپ تەرەپتە يەنە يېشىل بەلۋاغ بىلەن ئۇزىلەتتى. بۇ يەرنى موغۇل دەپ ئاتىشاتتى.

موغۇلدىن چىققاندىن كېيىن يول غەربكە قاراپ 30°لۇق يانتۇلۇق بىلەن داۋاملىق يوقۇرى ئۆرلەپ، ئۇپۇق سىزىقىدا غايىپ بولاتتى. يولنىڭ سول تەرىپىدە خۇددى گۈزەل سۇرەتلەرنىڭ ئارقا مەنزىرىسىدەك غۇۋا تاغلار كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئوڭ تەرەپ چېكى يوقىتەك بىلىنمىدىغان يانتۇ سايلىق، يول بولسا مانا شۇ بۇلۇتنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇرغاندەك قارا سايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاقۇش لېنتىدەك سۇزۇلۇپ ياتاتتى. بىراق بۇ نەپىس لېنتا ئەمەس، كىشىلەر ئاياقلىرى بىلەن پەيدا قىلغان، توپا ئۆرلەپ تۇرغان ئاياغ يولى ئىدى.

يولۇچىلار موغۇلدىن ئۆتكەندىن كېيىن شەرق ئۇپۇقى قىزىرىپ قويىاش كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، غەرپ تەرەپ ئاسمىنىنىڭ يىراق بىر يېرىدە لەيلەپ يۇرگەن بىر پارچە ئاق بۇلۇت قوياشنىڭ دەسلەپكى نۇرلىرىدا شەلپەر ئاسقاندەك نۇرلۇنۇپ كەتتى. بۇ 1934ـ يىل 8ـ

ئاپرىلىنىڭ سەھەرى ئىدى.

ــ بۇ قېتىمقى سەپىرىم ھەقىقەتەنمۇ پالاكەتلىك بولدى، ــ دەپ غۇدۇڭشىدى توختاجى تەقدىردىن ئاغرىنغان ھالدا. ئۇ ھېرىپ قالغانىدى.

ــ خۇداغا شۈكرى دېيىشىڭىز كېرەكمىدى، خەيىر...، سىز قانداق ئويلايسىز، ئەخمەد ئەپەندى؟ ــ سوردى تەۋپىق ئەمەك ئۇچۇن گەپنى ئۆزارتىشنى كۆزلەپ.

ــ ھەر ھالدا ئانچە خاپا ئەمەسمەن.

ــ مەن ئەكسىچە ئىنتايىن خوشالمەن. چۈنكى بۇ يەردە ئىنقىلاپنىڭ مۇھىم بىر يولباشچىسى بىلەن دوستلۇشۇپ قالدۇق. بۇ تەقدىردىن يەنە نېمە ئۈچۈن ئاغرىنىغۇدەكمىز؟

ــ ئەگەر قەشقەرگە بارغىچە مۇشۇنداقلا ماڭىدىغان ئىش بولسا سىلىنىڭ خوشاللىقلىرى تۈتۈندەك غايىپ بولۇپ كېتەرمىكىن.

ــ نېمىشكە بۇنداقلا ماڭاتتۇق؟ ئەمدى ھەر ھالدا تېنچ مۇھىتقا ئېرىشتۇق. ئالدىمىزدىكى يېزىدىن ھارۋا كىرا قىلىمىز، كىراغا ھارۋا تېپىلمىسا بىر- ئىككى يىگىتنى يالالاپ ئالىمىز. تاشمىلىققا بارغاندىغۇ ھارۋا تېپىلار؟

ــ ھارۋا بولمىسا ئۇلاق تېپىلسىمۇ بولاتتى.

ــ ئۇمىدۋار بولۇڭ، ئەپەندى.

يۇقىرى ئۆرلەپ كېتىۋاتقان سايى يولىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى تۇگىگەندە° 30گىرادۇسلۇق يانتۇلۇق بىر ئاز تۇزلىنىپ °20گىرادۇسلۇق يانتۇلۇققا ئايلاندى. بۇ يەردىن ئەمدى ئاتۇشباغ يېزىسىنىڭ دەرەخلىرىنى كۆرگىلى بولاتتى.

ئاتۇشباغ كۇسەن دەرياسىنىڭ شەرقى قىرغىقىغا جايلاشقان، تەخمىنەن ئەللىك تۇتۇنلۇك يېزا بولۇپ، بۇ يەردىن ھارۋا تېپىلمىدى. بەكمۇ كەمبەغەل ۋە ئىپتىدائىي تۇرمۇش كەچۈرىدىغان بۇ يېزىدىن ئاتمۇ تېپىلمىدى. ھەر ھالدا ياماں ئەمەس ئېشەكلەردىن تېپىپ مىنىشكە مۇۋاپىق بولۇشتى. بىراق، ئۇلاق ئىگىلىرى ئۇلارنى تاشمىلىققا ئاپىرىپ قويۇشقىلا رازى بولدى. مېھمانلار ئاتۇشباغدا چۈشلۈك ئازراق بىر

نېمە يەۋالغاندىن كېيىنلا يولغا راۋان بولۇشتى.

ئۇلار ئاتۇشباغنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپى ــ ئالتۇنلۇق مەھەللىسىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ كۈسەن دەريا قېشىغا چۈشۈشكە باشلىدى. دەريا بويلىرىدىكى سايازلاردا ئۇششاق ئاچ قىزىل مۇشلەيدىغان چاتقاللار باراقسان ئۆسۈپ كەتكەندى. شاخلاردا ئۆتكەن يىلدىن قالغان مۇشلەرمۇ باردى. دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە گۈلباغ يېزىسىنىڭ دەرەخلىرى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دەريا قېنى تولىمۇ كەڭ بولۇپ، ئازغىنە سۇ بۇ كەڭ ساي ئىچىدە يېيىلىپ ۋە تاراملارغا بۆلۈنۈپ ئاقاتتى. دەريانىڭ ئاخىرى شەرقى شىمال ئۈپۈقىدا غايىپ بولاتتى.

يولۇچىلار تاراملاردىن كېچىپ ئۆتۈپ، قارشى قىرغاقتىكى تاغ باغرىغا جايلاشقان گۈلباغقا يېتىپ كېلىشتى. گۈلباغ يېزىسىنىڭ يېرى قۇمساز، سۇيى مول بولغاچقا ئورمان ياخشى ئاينىيتى. گۈلباغ ۋە ئۇنىڭ غەربىدىكى يەلگەن يېزىلىرىدا تۇغراق كۆپ ئۆسەتتى. دەريا سۇيى تاشقان چاغلاردا ھەر دائىم نۇرغۇن مىقدارda قۇم ئېقىتىپ كېلىپ بۇ يەرلەرنى قۇم بېسىپ تۇرۇدۇغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. يولۇچىلار ئىشەكلىك بولغاچقا ئانچە ھارغىنلىق ھېس قىلمىدى. ئەكسىچە چۈشتىن ئاۋالقى ھارغىنلىقى بىر ئاز تارقىغانىدەك بولۇپ قېلىشتى. ئۇلاق ئىگىلىرىنى يول بويى پاراڭغا سېلىپ ماڭغاچقا زېرىكىشمۇ ھېس قىلمىدى.

ئۇلار كەچقۇرۇن تاشمىلىققا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇلار قاسىمبەگنى تېپىپ، ئۇنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدى. تەڭپۇق بۇ يەردىمۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ سېھرى بىلەن خۇددى ماگنىتتەك جەلپ قىلىپ، بىرمۇنچە دوست تېپىۋالدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئەتىسىلا كەتمەكچى بولۇشى ساھىپخانلارنى تولىمۇ مەيۈسلەندۈردى.

مېھمانلارغا گەز دەرياسىدىن ئۆتۈشكە تۇغرا كېلىدىغان بولغاچقا ھارۋا يالالاشقا قولايسىزدى. شۇڭا قاسىمبەگ ئۇلارغا ئات تېپىپ بەردى. ئۇلار ئۇپالغىچە ئاتلىق بېرىشى كېرەكىدى.

ئۇلار سەھەردىلا ئاتلىق يولغا چىقتى. بۇ يەردە گەز دەرياسى تەرەپتىن سالقىن ئۆزۈلۈپ، دىماقنا نەم ھاۋانىڭ ئۆزىگە خاس پۇرىقى ۋە ئاللىقاندىق

كۆكاتلارنىڭ پۈرىقى بىلىنەتتى. ئۇلار 30- 40 مېتىرچە ئىگىزلىكتىكى قاشقا چىققاندىن كېيىن دەريا تەرەپتىن تېخىمۇ كۈچلۈك نەملىك بىلىندى.

گەز دەريا سىنىڭ قېنى بۇ يەردە مەڭ مېتىردىن ئارتۇقراق كېلەتتى. بۇلۇڭۇپ- بۇلۇڭۇپ، ئاشۇ كەڭلىك ئىچىدە ئەركە بالىدەك قىيغىتىپ ئاقاتتى.

گەزنىڭ سۈيى بىر قەدەر مول بولغاچقا ھەربىر تارامليرىمۇ كىشىنى ئەيمەندۈرگىدەك ھەيۋەت بىلەن ئاقاتتى. دەريا قىنىنىڭ سۈسىز يەرلىرىدە ياۋا چاتقال، زىرق، ژۇلغۇن قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ، باراقسان ئۆسكەن، دەريانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا بىر يېشىل نۇقتا كۆزگە تاشلىناتتى. بۇ ئارال كەنت ئىدى. بۇ يەردىن غەربى قىرغاقتىكى چامئېرىق كەنتى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تۆۋەن ئېقىم تەرەپتە بىر كىچىك تاغ دەريا قىنىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا چوقچۇيۇپ تۇراتتى.

ئۇلار ھەيۋەتلىك، شوخ ۋە تارام- تارام تاغ سۈينى بىر-بىرلەپ كېچىپ ئۆتۈپ چامېرىقتا چىقىشتى. ئۇ يەردىن جۇلۇقباشقا قاراپ ئاتلىنىشتى. بۇ ئارىنى ئىدىرلىق ساي ئۇزۇپ تۇراتتى. ساي يولىنى كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن بىر تۆپۈلۈكنىڭ يانباغرىغا جايلاشقان قىرغىز يېزىسى جۇلۇقباشىنى ئارقىغا تاشلاپ دۆلەتبۇلىقىغا[1] كېلىشتى. بۇ يېڭى ئۆزلەشتۈرۈلگەن سازلىق بولۇپ، ئوپاللىق سۇلايمان قازىھاجىمغا قارايتتى. بۇيەرنى ئۇنىڭ قىرغىز ئوتاقچىسى مۇساق باشقۇراتتى.

يولۇچىلار بۇ يەردە ئاتلارنى دەم ئالدۇرۇپ، ئۆزلىرى ئۈسسۈلۇق ئىچىپ مېڭىش ئۈچۈن توختاشتى. سۇلايمان قازى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن مۇشۇ يەردە ئىكەن. ئۇ توختاجى بىلەن ھەم ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن يېقىن تونۇشلاردىن بولغاچقا مېھمانلارغا ئۆزىنىڭ مېھماندۇستلۇقىنى كۆرسەتتى.

---

[1] دۆلەت بۇلىقى ــ ھازىرقى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق نەسىللىك قوي فېرمىسى جايلاشقان بىناملىقنىڭ ئەسلى نامى «دۆلەتبۇلىقى» ئىدى ــ ئا.

مۇشۇ قىسقىغىنە پۈرسەتتە مەمتىلى تەۋپىقنىڭ چىقىشقاق مىجەزى بۇ مۆتىۋەر ئادەمنى ئۆزىگە رام قىلىپلا ئالدى. ئۇ ھەتتا مېھمانلار كېتىش ئۈچۈن قوزغالغاندا قىيالماسلىق بىلەن.

ــ ئەگەر ئالدىراش بولمىسام سىلەرنى قەشقەرگىچە ئۇزۇتۇپ باراتتىم، ــ دەپ ئۆكۈنۈپ قالدى.

ئۇلار مېھماندۇست ساھىپخان بىلەن خوشلۇشۇپ ئوپالنىڭ تېرەك، شوتا، دۆڭئۆستەڭ، قۇمباغ كەنتلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ئوپال بازىرىغا كەلدى. بۇ يەردە ئاتلارنى ئىگىسىگە بېرىۋەتكەندىن كېيىن ھارۋا يالالاپ دەرھال سەپىرىنى داۋام قىلىشتى.

ھارۋىغا جايلىشىۋالغاندىن كېيىن ئۇلار ئۆزلىرىنى خېلى يېنىك ھېس قىلىشتى. كەيپىي كۆتۈرۈلۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەمتىلى ئەپەندى ھارۋىكەشنى پاراڭغا سېلىشقا باشلىدى. بۇنىڭسىز زېرىكىپمۇ قېلىشاتتى. ھارۋىكەش ئەسكەر بولۇپ بىر نەچچە قېتىم جەڭلەرگە ئىشتىراك قىلغان يىگىت بولۇپ چىقتى. ئۇ ئۆزى قاتناشقان جەڭلەر ھەققىدە تولىمۇ جانلىق، تەسىرلىك سۆزلەپ بەردى. ئارقىدىن قەشقەردە يۈز بەرگەن «فېۋرال پاجىئەسى»[1] ۋە شۇ ئايدا تۆڭگانلار بىلەن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى ئارىسىدا ھىمىتىنىڭ سېپىدا بولغان قانلىق جەڭ ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ پاجىئەلىك ھالاكتى ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىنى ھىكايە قىلىپ ماڭدى.

ــ بۇ تۆڭگان دېگەن بەك رەھىمسىز خەقكەن، بىز خەقنى چامغۇرنىڭ كۆكىنى يۇلغاندەكلا، كاللىسىنى ئېلىپ تاشلاۋېرىدىكەن، خۇدايا! ئىگىسى يوق جاھانمىدۇ بۇ؟ پاشچىلىكمۇ قەدىمىز يوق خەقكەنمىز...

ــ ئۆز مىللىتىگىز ھەققىدە نېمىشقا بۇنداق يامان گەپلەرنى

[1] «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى ــ 12» دا بۇ پاجىئەنى 6- فېۋرال شەمبە يۈز بەرگەن دەپ يازغان، بۇنىڭدا خاتالىق بارەدەك قىلىدۇ. شۇ يىللىق كالىنداردىن قارىغاندا 6-فېۋرال شەنبە ئەمەس، سەيسەنبە ئىكەن. ئەگەر شەنبە ئىكەنلىكى ئېنىق بولسا، ئۇ ھالدا بۇ 6- فېۋرال ئەمەس، 3- ياكى 10- فېۋرال بولىشى كېرەك، ــ ئا.

قىلىسىز، ئىنىم؟ ــ دېدى تەۋپىق جىددىيلىك بىلەن ئۇنىڭ ئاۋازىدا نارازىلىقمۇ، چېكىپ بېقىشمۇ بارىدى، ــ سىز بۇ مىللەتتىڭ «پاشىچىلىكمۇ قەدرى يوق» ئىكەنلىكىنى ئوبدان چۈشۈنۈپسىز، بۇ ياخشى ئەھۋال، لېكىن بۇ چۈشۈنۈش ئۆزۈ- ئۆزۈمىزنى مەسخىرە قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، مىللەتنى «ئالتۇنىدەك قەدرى بار» قىلىش ئۈچۈن بولسا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

ھارۇنكەش بۇ سۆزلەرنىڭ ۋەزنىنى دەڭسەپ كۆرۈش ئۈچۈن ئويلاشقا باشلىدى. مەمتىلى ئەپەندى يەنە ئۇنىڭغا نادانلىق ئاپىتى ھەققىدە، ھۆرلۈكنىڭ بىردىن - بىر يولى خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلۇپ، ئىلىمگە يۈرۈش قىلىش ئىكەنلىكى ھەققىدە ئاددىي قىلىپ سۆزلەپ ماڭدى.

تەۋپىقنىڭ شۇنچە ئەستايىدىللىقىدىن كۈلگىسى كەلگەن توختاجى ئۇنى بېقىنلاپ:

ــ ئەپەندى، قىزىق- قىزىق لەتىپە ئېيتىپ ماڭساقچۇ، بەربىر ئۇ بۇلارنى چۈشەنمەيدۇ، ــ دېدى.

ــ مەن ئۇنداق بولۇشىغا ئىشەنمەيمەن، ھەر ھالدا بىر ئادەم بالىسى ياخشى گەپ دېگەننى روھى بىلەنمۇ بىر ئاز سېزىدۇ. ھېچ بولمىسا ئازراق مەنپەئەتى بولۇدۇ.

بىر خىلدا سوزۇلۇپ ياتقان يولدىن زېرىككەن توختاجى يەنە:

ــ ئەگەر شۇ تاپ بۇ يولنى پايپزدا ماڭغان بولساق، سىلى تەمبۇر چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ ماڭسىلىرى، بىلىنمەيلا يول تۈگەپ قالاتتى، ــ دېدى.

ــ نېمە، سىز پەقەت مەمتىلى ناخشا ئوقۇيدۇ دەپ ئويلامسىز؟ ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، چېقىشىش تەلەپپۇزىدا، ــ خەلق ناخشىلىرىدىن بىر نەچچىنى ئاڭلىساق نېمىسى يامان؟ مانا بۇ ئىنىمىز بىزگە بىر نەچچە يىلدىن بېرى ئاڭلىيالمىغان ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىدۇ، ــ دېدى.

ئۇلار ھارۇنكەشنىڭ تۇزۇت قىلغىنىغا قويماي ئۇنى ناخشا ئوقۇپ بېرىشكە ئۇندىدى. يىگىت ئاخىر:

ــ قاملاشتۇرۇرالمسام زاڭلىق قىلىشمايلا، ــ دەپ گېلىنى قىرىپ، سەل تۇرىۋالغاندىن كېيىن بىردىنلا جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن ناخشا باشلىدى.

ھارۇكەش يىگىتنىڭ ناخشىسى سۇكۇتكە چۆمگەن دالىدا يىراقلارغىچە دولقۇن تارتىپ كەتتى. ناخشىنىڭ ئاھاڭىدا ئۆزگىچە بىر خىل كۈچ يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى. ناخشىنىڭ مۇڭى ھەربىر ئادەمنى خىيال سەھراسىغا باشلاپ كېتەتتى.

شۇ تاپ مەمتىلى ئەپەندى ناخشىنىڭ مۇڭىدىن ئۆز كەچۈرمىشلىرىنى ۋاراقلىغاندەك بولدى: يۈرتىدىن ئايرىلىپ «تاغ ئارقىسى» غا كەتكىنى، يېڭى مەدەنىيەت بىخلىرى بىلەن تونۇشقىنى، سەرۋەرگە ئۆيلەنگىنى،... «ئىسيانچى» دەپ قارىلىپ تەقىپ قىلىنغىنى ۋە ئىلاجسىزلىقتىن سۇۋېتكە كېتىپ شەمەيدە تۇرۇپ قالغىنى،... ئوغلى ئابدۇسەمەتنىڭ تۇغۇلۇشى،... '«ھەي ي، ئۇلار ھازىر قانداقراق تۇرىۋاتىدىكىن!؟... » ئوقۇش ئارزۇسى بىلەن تۇركىيەگە كەتكىنى، دەسلەپكى سەرسان-سەرگەردانلىقتا ئۆتكەن ھايات، ... دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇش، ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش، تىرىشىپ سىرتتىن ئۇگۇنۇش،... گۈزەل ئەدەبە، ئۇنىڭ بايىشات ئائىلىسىنىڭ يارىمى، ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ مېھرىبانلىقى،... ۋەتەندىكى ئىنقىلاپ خەۋىرى... قاتارلىقلار بىر-بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتەتتى.

ئەخمەد ئەپەندىمۇ ئۆزىنىڭ غەمسىز بالىلىق دەۋرىدىن تارتىپ ئويلاشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى... ئويلا- ئويلا تۇركىيەدىكى ھاياتى يادىغا كەلدى. سادىق رەپىقىسى ــ تۇرك قىزى سارماشىق[1]، ئوغلى ئىستىقلال كۆز ئالدىغا كېلىش بىلەن سېغىنىش پىراقىنىڭ ھۇجۇمى ئاستىدا قالدى...

توختاجىمۇ ئاللىقانداق ئەسلىمىلەر قوينىغا چۆمگەنىدى. ھارۇكەش بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كەچمىش دەپتىرىنى ۋاراقلىغاندەك قىلاتتى.

[1] سارماشىق ــ ھەمىشە باھار(گۈل ئاچىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك) (تۇركچە) ــ ئا.

لەڭگەرنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈنۈپ تەدرىجىي يېقىنلاپ، ئاندىن ئارقىدا قالدى. سايۋاغنىڭ يوللىرى ئۇلارنى كۈتۈۋالدى.

****

ئۇلار پاختەكلىدىن ئۆتۈپ قىزىل دەرياسىغا يېقىنلاشقاندا ھەممەيلەننىڭ قەلبىنى ئاجايىپ بىر ھېسىيات ئۆز قوينىغا ئالدى. بۇ شۇنداق ھېسىياتىدىكى، ئاشىق ئۆز مەشۇقىدىن ئايرىلىپ، قايتىدىن يار ئاستانىسىگە يېقىنلاشقاندا، جەڭگە كەتكەن ئوغۇلىمۇ ئۆز ئۆيىنىڭ بوسۇغىسى ئالدىغا كەلگەندە ئەنە شۇنداق ھېسىياتقا كېلەتتى. بۇ چاغدىكى ئىنتىزارلىق شۇ قەدەر تەخىرسىز بولاتتىكى، ئۆتكەن نەچچە يىل، نەچچە ئون يىلمۇ مۇشۇ ئاخىرقى سائەتلەردەك ئۇزۇن بىلىنمەيتى. ھەممەيلەن ئالدى تەرەپكە ــ شاۋقۇنلۇنۇپ ئېقىۋاتقان دەريا دولقۇنلىرىغا ۋە ئۇ قاتتىكى شامالباغ، قىزىل دۆۋە تەرەپلەرگە خوددى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان مەشۇقلىرىنى كۆرمەكچى بولغاندەك بويۇنداپ قاراشتى. قەشقەر قانداقراق بولۇپ قالدىكىن؟ ئاخىرقى يىللاردا بۇ قەدىمىي شەھەر نۇرغۇن پاجىئەلەرنى باشتىن كەچۈردى، بۇ يەردە قانلار دەريا بولدى؛ بۇ يەردىن كۆتۈرۈپ چىقىلغان جەسەتلەر بىلەن يېڭىدىن- يېڭى قەۋرىستانلىقلار پەيدا بولدى... شەھەر ئۆزىچۇ؟ ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى.

تەۋپىقىنىڭ قەشقەر ھەققىدىكى خىياللىرى قاناتلىنىشى بىلەنلا شائىرانە ھېسلار قەلبىنى تولدۇردى. ئۇ ئىخىيارسىز ھالدا گۈمنامنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى شائىرانە ئاھاڭدا دىكلىماتسىيە قىلدى:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئېلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.
ئىشقۇ- ئۇلفەت چەشمەسىدىن دەردۇ - مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇفراغى ھەسرەت بىلەن پۈتكەن ھىسارى كاشغەر.
دىلرەبالەر باغرىنى لەئىلە بەدەخشان ئەيلەگەي،

بىر نىگاهى غەمزەسىدىن گۈلئۈزارى كاشغەر.
ئەيش ئېلىگە خاردىن كەلگەي ئىشرەت ئېسى،
چۈن سۈلەيمان دەۋلەتىدۈر خارۇ- زارى كاشغەر.
ئۇدۇ- ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى -كەۋسەردۇر سۈيى،
دۇررى- مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.
.....
مەمتىلى ئەپەندى ئۇ قىرغاقتىكى يېشىللىققا پۈركەنگەن يېزىلارغا تىكىلگىنىچە جىمىپ قالدى. سەلدىن كېيىن ئەخمەد ئەپەندى قوشۇپ قويدى:

يا پەرى، يا ھۆر، يا باغى - ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار، بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.

ئۇلار ئاللىقانداق ھەيۋەتلىك گۈمبۈرلەشنى كۆتۈپ، دېمىنى ئىچىگە ئالغاندەك جىمىپ كېتىشتى. ھارۇننىڭ غىچىرلىشى بىلەن تاراقلىشى، دەريانىڭ شارقىرىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى...
ئۇلار ئالدى بىلەن قىزىل دۆۋىگە بېرىپ تۇداخۇنباينىڭ قەدەم جايىغا ــ توختاجىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئۇ يەردە توختاجىنىڭ ئىنىسى ئابدېكرىماخۇن، ساھىپخانلىق قىلدى.

بەشىنچى باب

1

ئۇلار شۇ كۈنىلا توختاجىنىڭ ئاكىسى ئىمىنھاجى، ئىنىسى ئابدۇكېرىماخۇنلاردىن قەشقەر شەھرىنىڭ ئەھۋالىنى ئوقۇشتى. مەمتىلى ئەپەندى كونا تۇنۇشلىرىنى — يۈسۈپ زىيا ۋە مەجىددىن دوختۇرنى سورىدى. ئۇ يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن ئىكساقتىكى «ھۈسەينىيە» مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغدىن تارتىپلا تونۇشاتتى، گەرچە ئۇلار تەڭ قۇراملىق بولمىسمۇ بۇ ئۇلارنىڭ دوستلۇقىغا توسقۇن بولالمىغانىدى. كېيىن ئۇلار تۇركىيەدىمۇ بىللە بولۇشقانىدى. مەجىددىن ئەپەندى بىلەن تۇركىيەدىكى تونۇشلۇق مەزگىلى ناھايىتى قىسقا بولغان بولسىمۇ، بىر-بىرىگە بەك ئامراق بولۇپ قېلىشقانىدى.

يۈسۈپ زىيا ئوردا ئىشكىدە ئولتۇردىكەن، نوۋېشى مەكتەپكە دەرس بېرىدىكەن، مەجىددىن ئەپەندى «ھىلال ئەھمەر»[1] دە ئىشلەيدىكەن ھەم شۇ يەردە ئولتۇرىدىكەن. ئۇلار يەنە يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تۇيقىلىۋالغانلىقىنى ئوقتى. بارلىق ئىشقى-مۇھەببىتىنى مىللەتنى ئاقارتىش ئىشىغا بېغىشلىغان بۇ كىشى ئوتتۇرا ياشقا بارغاندىلا ئۆزىنىڭ تۇرمۇشى ھەققىدە ئويلاشقا ئېشىنغانىدى. بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي خاراكتېرى ۋە ئادەتلىرىدىن ئېيتقاندا ئاددىي مەسىلە ئەمەس، كىچىك قۇربان بېرىش ئەمەسىدى. ئۇلار يەنە مەجىددىن ئەپەندىنىڭمۇ ئۆيلەنمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئۇ شامالباغلىق ئىبادەتخان دېگەن ئايال بىلەن توي قىلىش ئالدىدىكەن.

يۇقارقى سۆھبەتلەر بولۇپ ئۆتكەن پۈرسەتتە ئازراق دەم ئېلىۋالقان ئەخمەد ئەپەندى تەۋپىقنى شەھەردە كۆتىدىغان، نوۋېشى مەكتەپتە

---

[1] ھىلال ئەھمەر — (قىزىل يېڭى ئاي) — «قىزىل كىرىست جەمىيىتى»نىڭ ئىسلام ئەللىرىدىكى ئاتىلىشى. قەشقەردىكى «ھىلال ئەھمەر» 1933 - يىلى قۇرۇلغان، ئورنى ياۋاغدا ئىدى — ئا.

ئۇچرۇشۇدىغان بولۇپ شەھەرگە كىرىپ كەتتى، توختاجى ۋە باشقا ساھىبخانلار ئۇنى ئېلىپ قېلىشقا خېلى تىرىشقان بولسىمۇ، دوستىنى ھەممىدىن بەك چۈشۈنۈدۇغان تەۋپىق ئۇنىڭغا ئىجازەت بېرىش ئەڭ ئاقىلانىلىق دەپ قارىدى. ئۇيىنىڭ بوسۇغىسىغا كەلگەندە كىم بۇنداق ئالدىرىمسۇن؟ تەۋپىق ئۆزى توختاجىنىڭ ئۆيىدە قوناق بولۇپ قالدى.

تەۋپىق سەپەر چاڭلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۇزاق يۇيۇنىدى. ئادەتتە ئۇ ئاۋال ئىسسىق سۇ بىلەن ئۇزاق يۇيۇنۇپ ئارقىدىن مۇزدەك سوغوق سۇدا چايقايتتى. بۇنداق قىلىش بەدەنىنىڭ كېسەلگە قارشى كۈچىنى ئاشۇرىدۇ، دەپ چۈشەندۈرەتتى ئۇ.

ئەتىسى ئەتتىگەندە ئۇ ھەممىدىن بالدۇر تۇردى، ئۇزاق گىمناستىكا ئوينىغاندىن كېيىن يۈز-كۆزىنى يۇيدى. ئاندىن بىر بۇردا قاتتىق نان يىدى. بۇمۇ ئۇنىڭ ئۇزاقتىن بېرى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادىتى بولۇپ، دادىسى ــ تەۋپ مۇللا توختاجىنىڭ قارىشىچە قاتتىق نان كېچىسى ئاشقازاندا پەيدا بولۇدۇغان ۋە زەردىنى قاينىتىدىغان ئاچچىق سۇيۇقلۇقنى شۈمۈرۈپ، ئاشقازانىنىڭ پائالىيىتىنى ياخشىلاشقا پايدىسى بارىكەن، ئۇ دادىسىنىڭ شۇ نەزەرىيىسىگە ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كېلەتتى. تەۋپىق تاكى ساھىپخان ئەتتىگەنلىك چايغا تەكلىپ قىلغۇچە قىزىل دۆڭنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ئايلىنىپ يۈردى.

ئەتتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىنلا مەمتىلى ئەپەندى شەھەرگە كىرىشكە ئالدىرىدى.

ــ قەشقەر بىر ياقتا قاچمايدۇ، ئەپەندىم، بىر- ئىككى كۈن، ھېچ بولمىسا بۈگۈن بىر كۈن دەم ئالسىلا ئاندىن كىرەيلى، ــ دەپ توستى توختاجى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ، ــ دوستۇم، دۇنيادا بىرمۇنچە قاچمايدىغان نەرسىلەر بار، لېكىن ئىنسان ۋاقتى كەلگەندە ھامان ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدۇ. ئەگەر سىزنى بىر گۈزەل كۈتۈۋاتقان بولسا، ئۇنىڭ بەربىر كېتىپ قالمايدىغالىقىنى بىلسىڭىزمۇ ئالدىرايسىزغۇ؟

ــ ئۇغۇ راست.

ــ شۇنداقتىمۇ مىللىتىمىزنىڭ يۇرىكى بولغان بۇ دىيارنى كۆرمىگىلى ئون نەچچە يىل بولغانلىقىنى نىمىشكە نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىسىز؟

ــ يائاللا، نىمانچە ھاياجانلىنىپ كېتىلا، ئەپەندىم؟ ئۇنداق بولسا جۇرسىلە مەن تېخى مەمتىلى ئەپەندى بىر پارچە چوغ دېسە، نېمە دەيدىغاندۇ دەپتىكەنمەن، ئەمدى قارىسام سىلى كۆيۈپ تۇرغىنىدىن ئىكەنلىغۇ، ــ توختاجى كۈلۈپ كېتىپ، دوستىغا ئىجازەت بەردى ۋە ئۆزىمۇ بىللە كېرىشكە تەييارلاندى.

مەمتىلى ئەپەندى يۈك- تاقىلىرىنى ئېلىپلا كەتمەكچى بولۇۋېدى، توختاجى ئۇنى توسۇپ:

ــ يۈك- تاقىلىرىنى ئالمىسىلىمۇ بولىدۇ، يەنە كېلىمىز. بۈگۈن قايتىپ كېلىمىز، بىزنىڭكىدە قونۇلا. ئەتە ئەتتىگەنىدە نەگە بارىمەن دېسىلە، يول بولسۇن دەيمەن، ــ دېدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ سۆزىنى يىرالمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى توختاجىنىڭ پوچتىسىغا ئولتۇرۇپ شەھەرگە قاراپ ماڭدى. شەھەر سېپىلىغا يېقىنلاشقانسېرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆكرەكلىرى تېز- تېز كۆتۈرۈلۈپ - پەسىيشكە باشلىدى. ئۇ ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ كەتكەن ئەزىز ۋە مۇقەددەس جاينى قايتا كۆرۈش شاتلىقىدا مەست ئىدى.

ئۇلار قۇم دەرۋازىسى بىلەن شەھەرگە كىرگەندىن باشلاپ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئەتراپتىكى بارلىققا قاراشلىرىدا چوڭقۇر ۋەتەن سۆيگۈسى بىلەن سېغىنىشىنىڭ ئوتى يالقۇن چېچىپ تۇراتتى. ئۇنىڭغا زىچ جايلاشقان ئۆيلەرنىڭ قەدىمىيلىقى، ئۇستى يېپىق كوچىلار ئېگىز- ئېگىز سىرەج تاملار، سالاسۇنلار،... ئومۇمەن شەرق ئۇسلۇبىدىكى بۇ شەھەرنىڭ تۇرك خەلقلىرىگە خاس ئۆزگىچىلىكى قىزىق ۋە يېڭى تۇيىلاتتى. ئۇنىڭغا ھەتتا چىرمىشىپ كەتكەن، ئادەم ئېزىپ قالغۇدەك مۇرەككەپ كىچىك كوچىلىرىمۇ ئاجايىپ زوق بېغىشلايتتى. قەشقەر بازىرىغا يېتىدىغان بازار يوقىدى.

ئۇلار ئۆستەڭ بويى كوچىسى بىلەن ھېيتگاھ ئالدىغا چىققاندا

مەمتىلى ئەپەندى بۇ ھەيۋەتلىك قۇرۇلۇشقا بالىلىق مېھرى بىلەن ئۇزاقققچە تىكىلدى. ئۇنىڭ شائىرغا خاس قەلبى ھاياجانغا، تەسەۋۋۇرغا باي مېڭىسى ئاجايىپ خىياللارغا چۆمدى. ئۇ خيالىدا قۇش بولۇپ ئۇچتى ۋە قۇببە ئۈستىدىكى ھىلال ئايىنى سۆيدى. ئۇ خيالىدا غايەت زور بىر كىشىگە ئايلىنىپ مۇنارىنى قۇچاقلىدى. ئاخىردا ئۇنىڭ خيالى ئۆزىنى ئاشۇ مۇنارغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. بۇ مۇنارە بولسا تەدرىجىي بەھەتۋەت نەيزىگە ئايلىنىپ جاھالەتكە روبىرو بولدى...

توختاجى ئۇنى ئۇنسىز بېقىنلىغاندى، ئۇ شۇندىلا خيالى مۇھىتتىن ئايرىلىپ ھېيتگاھ ئالدىغا ــ رېئاللىققا قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ مېڭىسىدە ھېيتگاھ ھەققىدە بىر شېئىر پۈتۈپ قالغانىدى. ئۇ ئىچىدە ئاشۇ يېڭىلا دۇنياغا كەلگەن مىسرالارنى تەكرالىغاچ نوۋېشى تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

توختاجى ئەسلىدىمۇ كۆپ گەپ قىلمايتتى، ئەمدىلىكتە ئۇ تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدە ئاجايىپ كارتىنىلارنىڭ پەيدا بولۇپ ۋە يېڭىلىنىپ تۇرىۋاتقانلىقىنى بىلگەچكە تېخىمۇ شۇڭ ماڭدى. ئۇ شائىرلارنىڭ خيالغا پاتقان ھامان كۆڭلىدە سۆھبەت، مۇشائىرە باشلايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ــ ئەپەندىم، نېمىشقا گەپ قىلمايسىز؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق دوستىدىن، ئۇ خيالدىن باش كۆتۈرگەنىدى.

ــ سىلىنىڭ خيالىلىرىنى بۆلۈۋەتمەي دېدىم.

ــ شۇنداقمۇ؟ مېنىڭ خيال سۈرىۋاتقانلىقىمنى قانداق بىلدىڭىز؟

ــ شائىر دېگەن جىم بولغاندىكىنلا ئىچىدە بىر نېمە توقۇشقا باشلايدۇ دەپ ئۇققانتىم.

ــ شۇنداقمۇ، مېنىكچە ھەمىشمۇ ئۇنداق بولۇۋەرمەيدۇ. ئەما مەن ھېلىراقتا ھېيتگاھ توغرۇلۇق خيال قىلغانىدىم، بۇنى نەزەردە تۇتقاندا پەرىزىڭىز ھەقىقەتەنمۇ توغرا.

ئۇلار نوۋېشى مەكتەپكە بۇرىلىدىغان دوقمۇشتا تۇرغان ئەخمەد ئەپەندى بىلەن ئۇچراشتى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خەيرلىك كۈن، ئەپەندى، ــ دەپ سالام

قىلدى، تەۋپىق ئاۋال ئېغىز ئېچىپ، ــ قانداق، تۇققانلار بىلەن تېپىشتىڭىزمۇ؟ هەممىسى تېچلىقمىكەن؟ خۇداغا شۈكرى.

ــ هە، يامان ئەمەسكەن، ــ غەمكىن جاۋاب بەردى ئەخمەد ئەپەندى.

ئۇلار نوۋېشى مەكتەپكە يېتىپ كەلدى. مەكتەپ ئورنىدا ئىنقىلاپتىن ئىلگىرى بۇتخانا بولۇپ، ئىنقىلاپتا بۇتخانا چېقىپ تاشلىنىپ، ئورنىغا مەكتەپ سېلىنغاندى. ئۇلار مەكتەپ هويلىسىغاكىرىپ كەلگەندە چۈشكە يېقىنلاشقاندى. شۇڭا ئۇزاق كۈتۈشكە توغرا كەلمەيلا ئەپەندىلەر دەرىستىن چۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى سىنىپتىن چىقىۋاتقان يۈسۈپ زىيانىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. يۈسۈپ ئەپەندى قىرىق ياشلاردىكى قارا مۇتۇق، ئۇرۇق، سوزۇنچاق يۈزلۈك كىشىدى. ئۇ ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان كىچىك بۇرۇتلۇق، كېلىشكەن ئادەمنى كۆرگىنىدە قولتۇقىدىكى كىتاپ-دەپتەرلەرنىڭ چۈشۈپ قالغىنىنىمۇ تۈيماي قۇچىقىنى ئاچتى. ئۇلار شۇ يوسۇن ئۇنسىز قۇچاقلىشىپ تۇرۇشتى. ئارقىدىن بىر- بىرىنى نېرى ئىتتىرىپ ئۇزاق تىكىلىشتى. ئاندىن قوللىرى ئاغرىپ كەتكۈدەك قول قىسىشىپ تۇرۇپ:

ــ سالام...، ــ دېيىشتى ۋە ئۆز- ئارا هال- ئەهۋال سورىشىپ كەتتى.

بۇ كەيپىياتنى جىددىيلەشتۈرىدىغان مۇراسىم تۈگىگەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى يەرگە چۈشۈپ كەتكەن كىتاب- دەپتەرلەرنى ئېلىپ، ئەستايىدىل قېقىشتۇرۇپ، قاراپ چققاندىن كېيىن ئۇنى يۈسۈپ ئەپەندىگە سۇندى.

ــ تەبرىكلەيمەن، مەرىپەتنىڭ زىياسىنى[1] چېچىشنى باشلاپسىلەر، دېدى ئۇ.

ــ تېخى يېقىندىلا... ئاسان بولمىدى، ئەپەندىم.

بۇ چاغدا نوۋېشى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلاردىن تۇرغۇن ئەپەندى، ساۋۇت ئەپەندىلەر ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى. يۈسۈپ زىيا ئۇلارنى تەۋپىق

[1] زىيا ــ نۇر. بۇ يەردە تەۋپىق سۆز ئويۇنى قىلىپ، يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تەخەللۇسىغا ئىشارە قىلىۋاتىدۇ، ــ ئا.

بىلەن ئەخمەد ئەپەندىگە تونۇشتۇردى، تەۋپىق بولسا ئەخمەد ئەپەندىنى ۋە ئۆز- ئۆزىنى تونۇشتۇردى.

ــ يۇرۇڭلار، ئاۋۇال بىزگە مېھمان بولۇڭلار، چۈشتىن كېيىن مەجددىن ئەپەندىنىڭ قېشىغا بارىمىز، ــ دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ ياق، دوستۇم، ئاۋۇال «بوۋاي» بىلەن كۆرىشەيلى، تاماقنى شۇ يەردە يەيلى، ــ دەپ ئۇنىمىدى تەۋپىق، ئۇ مەجددىن ئەپەندى بىلەن دائىم چېقىشىپ تۇرۇشقا ئامراق، سىرداش دوستلاردىندى. شۇڭا ئۇ دوستىنىڭ ھوزۇرىغا بېرىشقا بەك ئالدىرىغاندى.

يۈسۈپ ئەپەندى ئۆزىمۇ خېلىدىن بېرى مەجىدىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشمىگەندى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزۇن بىر جۈدالىقتىن كېيىن ئەمدىلا كۆرۈشۈپ تۇرغان دوستىنىڭ كۆڭلىگە بارماي بولمايتتى. شۇڭا ئۇ دەرھال قوشۇلدى.

ــ جۇرۇڭلار، ھەممىز بىللە بارايلى، ــ دەپ تەكلىپ قىلدى تەۋپىق ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن ھېلىلا تۇنۇشقان تۇرغۇن ئەپەندى ۋە ساۋۇت ئەپەندىگە.

ئۇ ئىككەيلەنمۇ بۇ كىشىنىڭ سەممىيلىك، دوستانىلىق يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىشقا ئاجىز كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ھەممىسى بىللە ياۋاغقا ــ «ھىلال ئەھمەر» گە قاراپ كېتىشتى.

2

ئۇلار «ھىلال ئەھمەر» گە بارغاندا مەجىددىن ئەپەندى ئىشخانىسىدا ئىكەن، ئۇ 35 ياشلار ئەتراپىدىكى ياش كىشى بولسىمۇ، ساقال قويۇۋالغاچقا خېلى قېرى كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ دائىملا قولىدا ئەگرى ساپلىق ھاسا باردى. بۇ كىشىلەرگە ئۇنى بوۋايدەك كۆرسىتەتتى. شۇڭا كۆپ ئادەملەر ئۇنىڭ يېشى ھەققىدە خاتا قىياستا ئىدى. مەمتىلى ئەپەندى بولسا چېقىشىپ، بەزىدە ئۇنى «بوۋاي» دەيتى.

ئۆزى ئورۇق، ۋجىك، ئويناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن چاقناتلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ تەۋپىقنى ئۆزاق قۇچاقلىدى. كىچىك كۆزلىرىنىڭ چانىقى ياش بىلەن پارقىراپ كەتتى.

— خوش گېپىدىنىز، سەفا گېپىدىنىز، ئەپەندى؟ — دېدى ئۇ قويۇق ئىستانبۇل شۇبىسىدە، دوستلىرى يېڭىدىن تۇركىيەدىن كەلگىنى ئۈچۈن نېزىقىغاندەك قىلىپ ئەتەي تۇركچە سۆزلىمەكتىدى.

— سالامەت، ئۆزىڭىز ئوبدان تۇرغانسىز؟ ئوبدان بولمىسىڭىز تويىڭىزنى قانداق ئويىنايمىز؟

تەۋپىق ئۇنىڭ ئۆيلەنمەكچى بولغىنىنى ئاڭلىۋالغاچقا چاقچاق قىلدى.

— مەنمۇ مانا شۇنچىلىك، — دېدى ئۇ مۇرىسىنى يۇقۇرى كۆتۈرۈپ ئىنتايىن چاققان ھەركەت بىلەن ئۆزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى نامايەن قىلىپ، — تىرىك يۈرۈپتىمەن، ئىستىخبارات[1] سىستېمىلىرىڭىزنىڭ سەزگۈرلىكىدىن سۆيۈندۈم، مېنىڭ جىمى ئەھۋالىمنى سىزگە مەلۇم قىلىپ بولغان چېغى؟

تەۋپىق كۈلۈپ قويۇپ:

— تىرىك بولۇڭ، دوستلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى سالام ئېيتتىشتى، — دېدى.

— سالامەت بولسۇن ، بۇ ھەقتە ماڭا كېيىن سۆزلەپ بېرىسىز، ھازىر يېمەك ۋار، سوفرايا گېلىنىز، — دېدى ئۇ يەنە ئاغزى ئىستانبۇل شۇبىسىگە كېتىپ، ھاسسىنى يېپ ئەشكەندەك بىر پىرقىرىتىپ قويۇپ، مېھمانلارنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ ماڭدى، — بىز سىزنىڭ ۋەتىنىڭىزدە نۇرغۇن بوران - چاپقۇنىنى باشتىن كەچۈردۇق. بۇلار ھەققىدىمۇ كېيىن سۆزلىشىمىز،— ئۇ كېتىۋېتىپ شۇنداق دەيتتى. ئۇ توختاجىنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ پەس ئاۋازدا دېدى، — مەن سىزنى بىلىمەن.

[1] ئىستىخبارات — رازۋىدكا، جاسۇسلۇق ۋە ئانتى جاسۇسلۇق، — ئا.

ــ مەنمۇ شۇنداق، سىلىنى تونۇيمەن، ــ دېدى توختاجى قىسقىلا.

ھويلىدا ئۇلارغا بىر كىشى ئۇچرىغانىدى، مەجىددىن ئۇ كىشىنى يېڭى كەلگەن مېھمانلارغا تونۇشتۇرۇپ:

ــ بۇ كىشى نامان ئەپەندى بولۇدۇ، تەۋپىق بىلەن يۇرتداش، «ھىلال ئەھمەر» نىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن، ــ دېدى ئاندىن نامان ئەپەندىگە،ــ يۇرۇڭ، سىزمۇ بىز بىلەن بىللە مېڭىڭ، بۇلار بىلەن تونۇشۇپ قېلىڭ، ھەر ھالدا ئۇلپەتچىلىككە يارايدىغان ئادەملەر،ــ دېدى.

نامان ئەپەندى تەۋپىقنىڭ يۇرتدىشى،«ھىلال ئەھمەر» نىڭ قۇرغۇچىسى دېگەن گەپلەرگە قىزىقىپ قالغان مەمتىلى ئەپەندى مەجىددىن دوختۇرنىڭ ئۆيىگە كىرگىچىلا نامان ئەپەندى بىلەن تونۇشۇۋالدى ھەم ئۇنىڭ ئاتۇش ئوڭۇبۇلىقتىن ئىكەنلىكىنى، تىبابەت ساھەسىدە ۋە پەننىڭ باشقا ساھەلىرىدە خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن زىيالى، شۇنداقلا جامائەت ئەربابى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشقا ئۇلگۈردى.

ئۇلار مەجىددىن ئەپەندىنىڭ ياتاقخانىسىغا كىرگەندىن كېيىن ساھىپخانىڭ پاراڭى تۇگىمەيلا كەتتى. ئۇنىڭ سۆزـ ھەربىتىدىن تەۋپىقنى ئۆز قېرىندىشىدىنمۇ يېقىن كۆرىدىغانلىقى، شۇڭا ھازىر خوشاللىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي مەڭدەپ كېتىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ قولىدىكى ھاسىسىنى پاتـ پات يىپ ئەشكەندەك پىرقىرتىپ قويۇپ، گاھ تەۋپىققە چاخچاق قىلاتتى؛ گاھ سوئال سورايتتى، ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىنكى كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ كېتەتتى. ئىنقىلاپ ھەققىدە سۆزلىگەندە ئالاھىدە جانلىنىپ كېتەتتى. كېيىن روي بەرگەن پاجىئەلەر، تېرورلۇق ھەرىكەتلەر ــ يوشۇرۇن تۆتۇپ كېتىش، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش... لەر ھەققىدە سۆزلىگەندە غەمكىنلىشىپ قالاتتى. ئۇ ئۇلار باشتىن كەچۈرگەن بارلىق بەختسىزلىككە ئىچ ئاغرىتىپ سۆزلىدى.

تۇرغۇن ئەپەندى، ساۋۇت ئەپەندىلەرنىڭ چۈشتىن كېيىن دەرسى بولغاچقا مەكتەپكە قايتىپ كەتتى. قالغانلار يەنە بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى.

ــ ئەمدى، ئەپەندىلەر، بىزگە ھەمرا بولساڭلار، قەشقەرنى ئايلانساق، ھەممە يەرنى كۆرۈپ سېغىنچىلىرىمىزنى باسساق، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

ــ ئۇلگۈرسىز، ئەپەندى ھەممىگە ئۇلگۈرسىز، نېمە ئانچە ئالدىرايسىز؟ ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى، ــ ئاۋۋال بىز سىلەرگە بولغان سېغىنچىمىزنى باسمايلىمۇ.

ــ ھەممىمىز بىللە چىقساق، پاراڭلىرىمىزنى كوچا ئايلانغاچ داۋاملاشتۇرساق بولىدىغۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ، باشقىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ئۇلار «ھىلال ئەھمەر» دىن چىقىپ ھېيگاھ تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى. شۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندى دوختۇردىن سورىدى:

ــ ئەپەندىم، ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرىكى بولغان، «شەرقنىڭ يۇلتۇزى» دەپ ئاتالغان قەشقەر شەھرى سىزگە قانداق تەسىرات بەردى؟ ياقتىمۇ؟

ــ ھەقىقەتەنمۇ قايناق شەھەر ئىكەن، قەشقەرنىڭ بازىرىدىن ياۋرۇپادىكى چوڭ شەھەرلەردىمۇ ئاسانلىقچە تاپقىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنى تاپقىلى بولۇدۇغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم، ــ دېدى دوختۇر چىن قەلبىدىن ماختاپ.

ــ «قەشقەرنىڭ بازىرىدا توخۇ سۈتىدىن باشقىسى تېپىلىدۇ» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان- دە! ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئىپتىخار بىلەن.

ــ بىراق،... ــ دەپ توختاپ قالدى دوختۇر.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى قولتۇقلىۋالدى ۋە ئۇنىڭ دېمەكچى بولغان، ئەمما دېيەلمىگەن سۆزىنى بىلىۋالغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ بىراق، مۇشۇ بىر قەدىمىي شەھەر تەرەققىي قىلماي ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىقىدا، مەڭگۈلۈك ئاساره- ئەتىقە بولۇپ تۇرۇپتۇ، دەپ ئېچىنىۋاتىسىزغۇ دەيمەن، شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى ئۇ نۇرلۇق كۆزلىرىنى ئالدى تەرەپتىن ئۆزمەستىن كېلىۋېتىپ، ــ بىز بۇ شەھەرنى گۈزەل قىلىپ قۇرۇشنى، تەرەققىي قىلدۇرۇشنى خالايتتۇق. ئالدىنقىلارمۇ

خالايتتى. لېكىن، بەختسىز ئۇيغۇر خەلقى ئاسارەت زەنجىرىدىن قۇتۇلالمىدى. جاھانگىرلار، مۇستەملىكچىلەر ھەرخىل چىرايلىق نىقاپلارغا ئورۇنۇپ بىزنىڭ بېشىمىزنى سىلىغۇچى «ماشايىخ»لار سۈپىتىدە كېلىشىپ، مىللىي مۇناپىقلار، ۋەتەن ساتقۇچىلار، ئاخماق ۋە قىزىلكۆز موللىلار بىلەن بىرلىشىپ ۋەتىنىمىزنىڭ بايلىقىنى گويا بىر بۇيۇك تەندىن قان شورىغاندەك شوراشتى. ئامىتىگە شېرىك بولدى، ئاپىتىگە ئىگە بولمىدى ــ پايدا بولغاندا ھەممىگە ئىگە بولۇپلىپ، ھەقىقىي ئىگىلىرىنى يېقىن كەلتۈرۈشمىدى؛ بىراق زىيان بولغاندا مەزلۇم ئەلنىڭ ئۆزىگە ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۆزلىرى چەتكە چىقىۋېلىشتى. ئەنە شۇنداق قىلىپ بايلىقلارنى توشۇپ كېتىپ ئۆز شەھەرلىرىنى ھەشەمەتلىك قىلىپ قۇرۇشتى. بۇ يەر بولسا خۇددى سۈت بەرگەن كالىدەك باشقىلارنى ئوزۇقلۇق بىلەن تەمىن ئەتتى -يۇ، ئۆزى بېقىش تاپمىدى. ــ توختاجى، ئەخمەد ئەپەندى، يۈسۈپ زىيالار پاراڭ قىلماي مېڭىشتى. ھەممەيلەن تەۋپىقنىڭ ھاياجان بىلەن ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىگە قۇلاق سالاتتى، ــ لېكىن، بىز ئەمدى ئەسىرلىك ئۇيقۇدىن ئويغىنىمىز، ۋەتىنىمىزدە تەبئىي بايلىق مول، ھەرخىل «تەييارغا ھەييار» «دوست» لارنى بىزگە «ماشايىخ» بولۇۋالغان ئالدامچىلارنى قوغلىۋەتسەكلا ناھايىتى تېز پۈرسەتتە ھەر قانداق مەدەنىيەتلىك ئەل بىلەن تەڭلىشىپ قالمىز. مانا بۇ جانلىق 'ئاساره- ئەتىقىنىمۇ پاربڑدەك، بېرلىنىدەك، لوندونىدەك قىلىپ قۇرۇپ چىقمىز. چۈنكى بىز ئۇغۇز ئەۋلادى! بىز ئىنسانىيەتكە قەغەزنى، مەتبەنى ۋە يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى تەقدىم قىلغان خەلقمىز!

ئۇلار قىزىق پاراڭ بىلەن ھېيتگاھ جامەسى ئالدىغا يېقىنلاشقاندا ئۇلارنىڭ قارشىسىدىن 45 ياشلار چامىسىدىكى دۇپچەك، قاڭشار بۇرۇن، ئاق سېمىز، بۇرۇت قويغان، ساقالسىز بىر كىشى چىقىپ كەلدى ۋە ئۇلارغا گۇمان ھەم دۈشمەنلىك نەزىرىدە قاراپ قويدى. ئۇنىڭ چېھرىسىدىن بىر خىل سوغۇق، رەھىمسىز نۇر تارقىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئۇ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندى:

ــ بۇ ساقچى باشلىقى قادىر ھاجى دېگەن كىشى بولۇدۇ، ئۆزى

قازىرىقلىق[1] ھاشىمباي دېگەننىڭ ئوغلىكەن. ئىلگىرى دادىسى بىلەن ھەجگە بېرىش سەپىرىدە سوۋېت يېرىدە قېلىپ يولدىن چىققان، ئەتكەسچىلىك، قىمارۋازلىق قاتارلىق بولمىغۇر ئىشلارنى قىلغانىكەن، شۇڭا ھاشىمباي ئۆلۈش ئالدىدا «كاپىرغا مىراس قالدۇرۇش دۇرۇس ئەمەس، قادىر كاپىر بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭغا ھېچنىمە بەرمەڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلغانىكەن. بىراق، قادىر ھاجى سوۋېتتىن كەلگەندىن كېيىن ئەمەلدار بولدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى ئۇنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ مال- مۈلۈكىنىڭ كۆپرەك بىر قىسمىنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇمىش، ــ دەپ تونۇشتۇردى.

ــ بۇ كىشىدە راسا جاللاتلىق تەبىئىتى بارەك قىلىدۇ، ــ دېدى تەۋپىق

ــ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ مۇشۇ خىل ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىش مەقسىتىدە مۇشۇ خىزمەتكە قويۇلغان ـ دە، ــ دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ نېمە گەپ بۇ، ھازىر بۇ يەردە سوۋېتتە ئوقۇغانلار ئىش بېشىغا چىقىۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟

ــ ھازىرچە تېخى بەك ئاشكارىلانمىدى، ھەرھالدا كېلىشىملەرنىڭ مەزمۇنلىرى شۇنداق بولۇشى كېرەك، ئاستا- ئاستا كومۇنىستلار ھاكىمىيەت قاتلاملىرىغا چىقىۋاتقانىدەك قىلىدۇ. ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىغمۇ سوۋېتتىن كەلگەن بىرىنى قويۇپتىمىش، يېقىندا يەنە بىر بولشۇنىڭ خىتاي كەپتۇ دېيىشىدۇ، قەشقەرگە ۋالى بولارمىش. ئەمما تېخى ئاشكارىلانمىدى.

ئۇلار جامە ئىچىگە كىرىپ زىيارەت قىلىشتى. ئىككى رەكئەت تەھىييەتنۇل مەسجد[2] نامىزى ئوقۇپ، ئۇ يەردىن قايتىپ چىقىپ ئۆستەڭ

---

[1] قازىرىق ــ قەشقەر كونىشەرگە تەۋە يېزا، بەشكېرەم بىلەن قوغان ئارىلىقىدا، ــ ئا.

[2] مەسچىدكە سالام نامىزى دەپ ئاتالسىمۇ، ئەرەپچە ئەسلى مەنىسىدە «مەسجىدنىڭ پەرۋەردىگارىغا سالام» مەنىسى بار. ئىلىمىزدە بۇ بىدئەتچى موللىلار تەرىپىدىن بۇرمۇلۇنۇپ، مەسجد بىنا قىلغۇچىنىڭ روھىغا ئاتاپ ئوقۇلىدۇ دەپ چۈشەندۈرۈلۈدۇ. قۇرئاننىڭ تىرىكلەرگە چۈشۈرۈلگەنلىكى نۇقتىسىدىن ئالغاندىمۇ ئۆلگەنلەرگە ئاتاپ نامаз ئوقۇلمايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ نامаз

بويى كوچىسىنى ئايلىنىپ، ئاندىن يان دەرۋازا، قوناق بازىرى، ئوردا ئالدى كوچىلىرىنى زىيارەت قىلىشتى. ھەممە يەردە پۈتكۈل شەرق بازارلىرىنىڭ ئۇمۇمىي خۇسۇسىيىتى چىقىپ تۇراتتى.

ــ مەن دەيمەن، ــ دەپ سۆز باشلىدى مەجىددىن ئەپەندى، ــ ئۇيغۇرلار بەك ئاقكۆڭۈل خەلق بولۇش بىلەن بىللە، يەنە ئىنتايىن قىزغىن مىجەزلىك خەلق ئىكەن. دېققەت قىلىدىكىلارمىكىن، بىز ئايلىنىپ ئۆتكەن كوچىلاردىلا نەچچە يەردە توپلىشىۋالغانلارنى كۆردۇق، ئۇلارنىڭ قىزغىنلىق بىلەن ئولىشۋالغانلىقىغا قاراپ ئۇ يەردە قىزىق بىر ئىش بولغان ئوخشايدۇ، دەپ قالىسىز. ئەمەلىيەتتە بولسا ئۇنچىۋالا ئىش يوق. يا بىر چەتئەللىك مال ئېلىۋاتقان بولۇدۇ، يا ئىككى ئادەم قىزىرىشىپ قالغان بولۇدۇ... ئىشقىلىپ شۇنچىلىكلا بىر ئىش.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چىرايىغا قويۇق قىزىللىق تەپتى. ئۇ بۇ گەپتىن ئۆزى ياكى يېقىن كىشىسى ھاقارەتكە ئۇچىرىغاندەك نومۇسى كەلدى. لېكىن ئۇ مەجىددىن ئەپەندىدىن رەنجىمىدى، دوختۇرنىڭ ھاقارەت مەخسىتىدە دېمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ گەپلەر ھەقىقەتەنمۇ راسىدى. شۇڭا ئۇ يۈرىكىنىڭ شىددەت بىلەن تېپىشىنى سەل تىزگىنلەپ دېدى:

ــ ئۇمۇمەن، ھاياتتىن لەززەت تاپالمايدىغان، تۇرمۇشنى ھايۋانلاردىن سەللا يۇقىرى سەۋىيىدە ئورۇنلاشتۇرۇۋېلىپ شۇنىڭدىن قانائەتلىنىدىغان، بەلكى بۇنىڭدىن يۇقىرىراق تۇرمۇشنىڭ بولىشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان، مەنۋي دۇنياسى قۇرۇق بولغان ئادەملەر ھەربىر ئۇششاق ئىشلارغىمۇ قىزىقىپ، ھېچنەرسە كۆرمىگەن كىشىدەك ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرىدۇ. ئەسلىدە بۇ ئادەملەر ھاياتنىڭ باشقا قىزىقچىلىقلىرىنى، ھەقىقىي لەززىتىنى تېتىپ كۆرمىگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەنۋي دۇنياسى تېخىمۇ كەمبەغەل بولۇدۇ. بەزىلىرى ماددى جەھەتتىن ئالاھىدە باي بولسىمۇ،

رەسۇللاھنىڭ سۈننىتى بولۇپ، ھەرزامان مەسچىدكە كىرىلسە پەرز نامازغا تۇرۇلمىغانلا بولسا ئولتۇرماستىن مۇشۇنداق ئىككى رەكئەت نامان ئوقۇلىدۇ، ــ ئا.

يەنىلا مۇشۇ قالاق مۇھىت ئىچىدە ياشاپ تۇرغىنىچۇن مەنىۋى جەھەتتىن ئوخشاشلا گادايلىشىپ قالغان ئىدى. چۈنكى بايلىقنى تاپقان، تۇرمۇشى ئۇچۇن مەنىۋى بايلىق يارىتىشنى بىلمەيدۇ. روھى لەززەت ئېلىشنى بىلمەيدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بۇنداق تەلەپمۇ بولمايدۇ. مانا شۇنداق كەڭ دائىرىلىك مەنىۋى گادايلار مۇھىتىدىكى بۇ ئادەملەر يولدا بىرسى يىقىلىپ چۈشسىمۇ گويا كەم ئۇچرايدىغان قىزىق تاماشا تېپىلغاندەك ئەتراپىغا ئولىشۋالىدۇ. مۇشۇنداق ئەرزىمىگەن نەرسىلەرنى ئەمەك قىلىپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزىدۇ، مەنىۋى ئاچلىقىنى بېسىشقا تىرىشىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ زادى نېمىگە تەشنا بولۇۋاتقانلىقىنى، كۆڭلىدىكى ئاچلىقنىڭ ئوزۇقى نېمە ئىكەنلىكىنى ئۆزلىرىمۇ چۈشەنمىگەچكە بىرسىنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ كەتكەنگىمۇ، بىرسىنىڭ تېپىلىپ كەتكىنىگىمۇ «ھوا!... » توۋلىشىپ دۈمبىلىشىدۇ، — تەۋپىق ئازاپ ۋە ئېچىنىشقا تولغان ئاۋازدا سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە بىر ئاز زەردىلىك ئاھاڭدا قوشۇپ قويدى، — بىز ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى ياخشىمۇ ئاران ئون مىليونكەن[1]، ئاز بولغىنىمىز بىلەن بىز توۋلىشىپ، قىستىلىپلا يۇرىمىز. بىزگە تەرتىپ، قائىدە ـ قانۇنمۇ ئاسانلىقچە ئۆزلىشىپ كەتمەيدۇ. بۇنداق چېچىلاڭغۇلۇقتا يۇرتۇازلىق ئىللىتى قوشۇلۇپ، جاھاگىرلارنىڭ بىزنى كولدۇرلىتىشى ئۇچۇن پايدىلىق شەرت شارائىت ھازىرلايدۇ.

[1] نوپۇس ھەققىدىكى بۇ سان سوۋېت تارىخچىسى ئا. ھاكىمبايېۋنىڭ «ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ شىنجاڭغا بولغان تەسىرى» ناملىق ماقالىسىدا تىلغا ئېلىنغان 20 ـ يىللاردىكى نوپۇس سانىغا كۆرە ئېلىندى (بۇ ماقالە ئىلگىرى سوۋېتتە چىققان «تارىخ مەسىلىلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1982 ـ يىلى 10 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان ئىكەن). نوپۇسىمىز ھەققىدىكى بۇ تەخمىنىي باشقا ئىككى مەنبە بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندىن كېيىن ئىشىنىشكە بولۇدىغانلىقىنى تېخىمۇ ھىس قىلغىلى بولىدۇ: بىرى، 1915 ـ يىللاردا ئاتۇش ئېكىساقتا مەكتەپ ئېچىشقا كەلگەن تۇركىيەلىك ئەھمەت كامالنىڭ شۇ يىللار ھەققىدىكى ئەسلىمىلىرى بولغان «چىن — تۇركىستان خاتىرىلىرى»دۇر. ئەھمەد كامال شۇ يىللاردىكى (1915) نوپۇسنى 10 مىليوندىن كۆپ دەپ تەخمىن قىلغان؛ يەنە بىرى، 1908 — 1909 يىللىرى دىيارىمىزنى ۋە جوڭگۇنى كەزگەن تۇرك سەيياھى ئابدۇرېشىت ئىبراھىم شۇ يىللاردىكى نوپۇسىمىزنى 12 مىليون دەپ خاتىرىلىگەن، — ئا.

بىزدىكى يۇرتۋازلىق شۇ دەرىجىگە يېتىپ بارىدۇكى، يۇرت بىلەن يۇرت ئارىسىدىكى زىددىيەتتە ئۆز مىللىي قېرىندىشىمىز ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش ئۈچۈن ئورتاق دۈشمىنىمىزنى ئىتتىپاقچى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىشتىن يانمايمىز. ئۆز ئىچىمىزدىن بىرى يۇرت سورىسا ھچكىم ئۇنى قوللىمايدۇ، ياراتمايدۇ ــ يا ئۇنىڭ يۇرتىنى پەس كۆرىدۇ، يا ئۇرۇقىنى پەس كۆرىدۇ. ئەمما چەتتىن كەلگەن بىرى شىللىمىزگە مىنۋاللسا ھېچكىم ئۇنىڭ نەسەبىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايدۇ. ئەكسىنچە ئۇنىڭ بىلەن كارى يوق، ئۇنىڭ يارىدىمى ۋە يەل بېرىشى بىلەن ئۆز ئارا نىزاھ - جاڭجال قىلىشنى توختاتمايدۇ... ھېلىقى چەتتىن كەلگەن كەلگۈندى بولسا ئەسكەر، يالاقچى ۋە باشقا زۆرۈر خادىملارنى ئۆزىمىزدىن ئېلىپ، ئۆزى يالغۇزمۇ جاھان سوراپ كېتىۋېرىدۇ...

تەۋپىقنىڭ ھەمرالىرى باشلىرىنى سېلىپ جىم مېڭىشتى. ئۇلارمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئاجىزلىقلىرى ھەققىدە مەمتىلى ئەپەندى ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقان باھاغا قوشۇلاتتى. بۇ مىللەتتىكى ئىللەتلەر ھەققىدە ئەڭ ئەۋەل دىموكرات ئابدۇقادىر دامۇللا دىئاگنوز قويغان، شۇنداقلا داۋالاشقا جىددى كىرىشكەندى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرى يا كېسەلنى داۋالاشقا جىددي ئۇرۇنۇلمىغانىدى، يا كېسەل يوشۇرۇلغانىدى. كېسەلنى يوشۇرۇشنىڭ ئىنتايىن پايدىسىز ئىكەنلىكى ھەر بىر زىيالىغا ئايان بولغىنىدەك سۆھبەتداشلارنىڭ ھەممىسىگمۇ ئايان بولغاچقا بۇ نۇقتىنى چۈشەنەتتى. مەجىددىن ئەپەندى بولسا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئازاپلىق ئىقرارىدىن يۇرىكى ئېچىشقان ھالدا يەر ئاستىدىن ئۇنىڭغا قاراپ قويدى. بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۇرىكى ئۆزى بايا دىئاگنوز قويغان كېسەلنى ساقايتىش ئىستىكى بىلەن تولغانىدى. مەجىددىن ئەپەندى ئۇنىڭغا تەسەللى ئېيتماقچى بولغاندەك:

ــ بۇ ئىللەتلەر يالغۇز ئۇيغۇرلارنىڭ ئاجىزلىقى ئەمەس، ئومۇمەن تۈركىلەرنىڭ ھەممىسگىلا ئورتاق، ئەپەندىم، ــ دېدى.

ــ بىراق، بۇ بىر ئۇلۇغ ئانا، قېرى ئانا... ئۇنى ئەيىپلەش ھەددىمىز ئەمەس، ــ دېدى تەۋپىق خىيالچان ھالدا.

ئۇلار ئوردا ئالدى كوچىسى بىلەن يەنە ھېيتگاھ ئالدىغا چىققاندا قوياش غەربكە قىشايغان بولۇپ، ھېيتگاھ مۇنارىسىنىڭ سايىسى ئۇزۇراپ كەتكەنىدى.

بۇ يەردە بىر نەچچە ساقچى ئۇلارنى توسۇپ، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىنىڭ سالاھىيىتىنى تەكشۈردى.

ساقچىلار كەتكەندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندى:

ــ بايقى قادىر ھاجى ئۆتۈكەن ئادەملەر ئوخشايدۇ،ــ دېدى،ــ ئۇلار ھەربىر ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەرگە، يەنە بىرگە، باي ئادەمگە ئەنە شۇنداق دىققەت قىلىدۇ، ئۇلاردا ھەربىرىمىزنىڭ تەپسىلى ئارخىپىمىز بولىشىمۇ مۇمكىن... ئاجايىپ ئەنسىز جاھان بولۇپ كەتتىغۇ... ــ يۈسۈپ ئەپەندى كۆڭلىنى خىرە قىلغۇچى سۆزلەرنى ئانچە ئۇزۇنغا سوزمىغان بولسىمۇ بەزى مۇھىم ھالقىلىرىنى سۆزلەپ ئۆتتى.

كەيپى خىيلا بۇزۇلغان زىيارەتچىلەر مۇشۇ مەنزىلدە توختاپ، ھەر قايسى ھەر تەرەپكە تارقاشماقچى بولۇشتى.

ــ ئەپەندىم، قەيەرگە بارماقچىسىز؟ ــ دەپ سوربدى مەجىددىن ئەپەندى، ــ مېنىڭ ئۆۋامغا كېتەمدۇق ياكى ئوردا ئىشىكىگە كېتەمسىز؟ سىزنىڭ نەغمە ـ ناۋالىرىڭىزنى خويمۇ سېغىنۋېدىم...

يۈسۈپ ئەپەندىمۇ ئۇنى «قانداق قىلسەن؟» دېگەندەك قاربدى.

ــ مېنىڭ نەرسە- كېرەكلىرىم قىزىل دۆۋىدە، ھازىر توختاجى بىلەن كېتىمەن. ئەتە نەرسە- كېرەكلىرىمنى ئېلىپ ئۇزاپ كېلىمەن. ئاۋۋال ئوردا ئىشىكىگە ـ زىيانىڭ ئاستانىسىگە چوشۇمەن، ئۆگۈنلۈككە سىزگە قوناق بولىمەن، لېكىن شۇندىمۇ نەغمە- ناۋادىن تامادا بولمىغايسىز. بۇ گەپنى ئېچىپ ئاپلىقىمنى قوزغاپ قويدىڭىز. بىلەمسىز، پىئانىنوسىمنى ھىندىستاندا تاشلاپ كېلىشكە توغرا كەلدى.

ــ بۇ كىشى ئۇ يەردە مېھمانخانا خوجايىنى بىلەن دوستلۇشۇپ قېلىپ، ئايرىلىدىغان چاغدا ئاغىنىدارچىلىقنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن ھېسىياتقا بېرىلىپ كېتىپ پىئانىنوسىنى قالدۇرۇپ كەلگەندى، ئەمدى چىدىمايۋاتىدۇ،ــ دېدى توختاجى كۈلۈپ.

ــ ئۇ چاغدىكى ئەھۋالدا ئۇنى ئايال ئولتۇرۇشقا بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھېلىقى ئاجايىپ داۋانلاردىن ئۇنى ئېلىپ ماڭماقمۇ مۇمكىن بولماسلىقىن، قالدۇرغىنىمزمۇ تۇغرا بولغانلىقىن، دەپ ئويلاۋاتاتتىم. بىراق، ئەمدى ماڭا پىئانىنو بەكمۇ لازىم بولۇدۇغانلىقىنى ھېس قىلىۋاتىمەن.

ــ غەم قىلماڭ، دوستۇم، ئۇنىڭسىزمۇ قەشقەر دېگەن دۇتار-تەمبۇرنىڭ كانىغۇ، بىز شۇلار بىلەن قىلىدىغىنىمىزنى قىلىۋېرىمىز.

ــ بىراق پىئانىنومۇ ئۆز نۆۋىتىدە لازىم - دە، بۇ ئىشتىن كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم.

تەۋپىقنىڭ راستىنلا كۆڭلى يېرىم بولغىنىنى چۈشەنگەن دوختۇر تەسەللى ئېيتىپ:

ــ ئالدىرىماڭ، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماي تۇرۇڭ. مېنىڭ شۇنداق دوختۇرخانىسىدا بىر تونۇشۇم بار، ئۇنىڭكىدە بىر پىئانىنونىڭ بارلىقىنى كۆرەتتىم، ئەمما بىر قېتىمىمۇ چالغىنىنى كۆرگىنىم يوق، يا ئۇ ئاۋالقى دوختۇر قالدۇرۇپ كەتكەن نەمە، بولمىسا بۇزۇق مال.

ــ قېنى سىز سۆزلۈشۈپ كۆرۈڭ، بۇزۇق بولسىمۇ مەيلى، ئۆگۈشۈالمەن، سېتىپ بېرىشكە ئۇنىسلا بولغىنى.

ئۇلار شۇ يەردە خوشلۇشۇپ ھەر قايسى ھەر تەرەپكە تارقاشتى.

3

تۇن نىسبىدىن ئاشقان بولسىمۇ مەتىلى ئەپەندى ئويقۇسىنى قوغلاپ تۇتالماستىن ئۇيان - بۇيانغا ئۆرلەتتى. ئۇنىڭ خىيالىدىن نۇرغۇن ئىشلار تىزىلىپ ئۆتەتتى.

قەشقەر ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغىنىدىن يامانراق بولۇپ چىقتى. ئەسلىدە ئۇ ئۆزى چەتتە يۈرگەن يىللار ئىچىدە قەشقەردە مەلۇم تەرەققىياتلار بولىدىغۇ دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن قەشقەر جاھالەتنىڭ تۇمانىدا غۇۋلىشىپ تۇرغان، يەنە كېلىپ ئالدىنقى ئۈچ يىللىق يېغىلىق خەلقنى

تېخىمۇ نامراتلاشتۇرۇۋاتقانلىقى. نامراتلىق ھەر قاچان خۇراپات ياخشى كۆكلەيدىغان تۇپراقىدى. خۇراپات بولسا قاشقا بېدىگە ئوخشاش ئۆزى ئۈسكەن تۇپراقنى «ياخشىلايتتى».

«نامراتلىق ــ خۇراپاتلىق ــ نامراتلىق» دەۋر قىلىپ بۇ قەدىمىي مىللەتنىڭ قەدىمى شەھرىنى ئۆزىنىڭ ئۇۋۇسىغا ئايلاندۇرۇۋالغانىدى. قەشقەر بازىرىدىكى تەرتىپسىزلىك، بىكارچىلىك، نامراتلىق، جىدەل - ماجرا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۈرىكىنى سانسىز خەنجەردەك ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانىدى.

ھەممىدىن يامىنى شۇ ئىدىكى، خەلقنىڭ نادانلىقىدىن پايدا ئېلىپ ئۇۋىغىنىغان ھۆكۈمران گۇروھ ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى يوق قىلىۋېتىش كويىدا ئىدى. ئىلگىرى ئابدىقادىر دامۇللىنى قانداق يوق قىلىشقانلىقلىرى ھەققىدىكى خاتىرە كۆڭۈل ئىكرانىدىن ئۆتمەكتىدى. ئۇقمىشلاردىن قارىغاندا ھازىرقى ۋەزىيەتكە ئىشەنچ قىلغىلى بولمايتتى. سوۋېت بولشىۋىكلىرى شىڭ شىسەينىڭ ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىشى ئۈچۈن يارەملىشىپ، بۇ تۇپراقلاردا ئىمتىياز قازانماقتا، ئاشكارە يوشۇرۇن شەكىللەر بىلەن ئۆز ئادەملىرىنى بۇ يەرلەردىكى ھاكىمىيەت قاتلاملىرىغا تىقماقتىدى. بۇ ھالدا كېتىۋەرسە تەبىئىيكى، بۇ يەردىمۇ بولشىۋىكلارنىڭ تازىلاش سىياسەتلىرى، رەھىمسىز سىنىپىي كۆرەشلەر ئەۋج ئېلىپ كېتىشى مۇلچەردىن تاشقىرى ئەمەسىدى. بۇ ۋاقىتلىق تېنچلىق بۇزۇلغان ھامان ئىشپىيونلار تەرىپىدىن ئاللىقاچان رويخېتى تۈزىلىپ تەييارلىنىپ بولغان ئادەملەر ھەرخىل شەكىلدە يوقىلىشقا باشلايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى بېشى تەرەپتىكى ئېچىۋېتىلگەن دەرىزىدىن يولتۇزلۇق ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى. نەدىدۇر بىر يەردە پاقا كۆكىرىدى. قىزىل دۆڭنىڭ شىمالىي تەرىپىدە بىر سازلىق ئېرىق، جەنۇبىدا قىزىل دەريا‌سى بارىدى، شۇڭا بۇ يەردە پاشلارمۇ يېتەرلىكىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇچ - چېكى يوق خىيالىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن شامنى ياقتى. (ئۇ ھەر قانداق جايدا ياتسا ياستۇقى يېنىغا چىراق، سەرەڭگە ۋە يانچۇق دەپتىرىنى

قويۇپ ياتاتتى) ئاندىن بۇگۈن ھېيتگاھ ھەققىدە كۆڭلىگە تىزىۋالغان شېئىرنى خاتىرلەپ قويدى. ئاندىن يەنە چىراقنى ئۆچۈرۈپ، ئۇخلاش ئۈچۈن ئۆز - ئۆزىنى مەجبۇرلىدى.

لېكىن ئويلا- ئويلا، ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇخلىيالمىغانسېرى خىيال باستى ئاخىرى ئۇنىڭدا ھەممىدىن بىزار بولۇش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئۇ بۇ يەرگە كېلىشتە بىرمۇنچە زىيان تارتقانىدى. ئۇنىڭ ئوبدان خىزمەت ئورنى بارىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئەدىبە ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى بىلەن بولغان باغلىنىشى تېخىمۇ ئاجايىپىدى. ئەگەر ئۇ ئەدىبەگە ئۆيلىنىشىنى خاھلايدىغانلا بولسا كاتتا بىر بايغا مىراسخور بولۇپ قالاتتى. بۇنچە كۆپ مال- مۈلۈك بىلەن ئۇ غەمسىز ياشىيالايتى. ئەدىبەدەك تېپىك ئۇيغۇر گۈزىلى ئۇنىڭ ھاياتىغا بەخت ۋە خوشاللىق بەخش ئېتەلەيتى. .. ئۇنىڭدا ئىككىلىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. نېمىشكە ئىككىلىنىش پەيدا بولمىسۇن؟ ئۇ شۇنچە كۆپ قۇربان بېرىپ ــ ئاۋۇال يۇرتىدىن ئايرىلىپ، ئاندىن ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ خوتۇن، بالا- چاقىسىنى تاشلاپ ئوقىغان، كېيىن ئەدىبەدەك گۈزەلنى ۋە ئۇنىڭ نۇرغۇن مال مۈلكىنى تەرك ئېتىپ، شۇنچە ئۇزاق مۇساپىنى بېسىپ كەلسە بۇ يەردە ئۇنى دار كۈتۈپ تۇرسا... جاھاننىڭ تېنچ ۋاقتىدا قايتىپ كەتكەن تۇزۇكمۇ، قانداق؟

تەۋپىق بىر قارارغا كېلەلمىدى. ئاخىر ئۇ ئالدى بىلەن قەشقەردىكى دوست بۇرادەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، پىكىرلىشىپ، ئاندىن ئاتۇشقا بېرىپ ئۇرۇق- تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن بۇ ھەقتە بىر قارارغا كەلمەكچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن سەل- پەل يېنىكلەشكەندەك بولدى.

ئۇ ئۇيغۇغا كەتكەندە باش توخۇ چىللىغانىدى.

ئالتىنچى باب

1

تۇن پەردىسى ئالەمنى قاپلىغان، ئەتراپ جىمجىت...

... نىزامىددىن بىلەن مەمتىلى ئەپەندى قەھرىلىك ئۆركەشلەۋاتقان، شاقىراشلىرى كېچە جىملىقنى سۇر بېغىشلايدىغان بىر دەريانىڭ ساھىلىدا ئۇچراشتى. سەل ئىلگىرى ئىككىسى دەريانىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ قول پۇلاڭلىتىشقان، ھېلىراقتا مەمتىلى ئەپەندى بۇ تەرەپكە ئۆتكەندى.

دەريا بويى بۇلۇتلار ئارىسىدا ماراپ چىققان ھىلال ئاي نۇرىدا سۇس يورۇغان، سۇ يۈزىدە ئاي شولىسى ئەلەڭلەپ تۇراتتى. ئۇلار بىربىرىنىڭ قولىنى سىقىشقان چاغدا نىزامىددىننىڭ سوزۇنچاقراق، گۆشلۈك، كەڭ يۈزى ۋە قېلىن كالپۇكلىرى دىرىلدەپ كەتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پىشقان ئالمىدەك يۈزىدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. نۇرلۇق كۆزلىرىدە كۈلۈمسىرەش،... سۇس يورۇقلۇقتا ئۇلارنىڭ رەڭگى- روھىدا ئىپادىلىنىۋاتقان تېخمۇ نازۇك ئىپادىلەرنى بايقىغىلى بولمايتتى.

ــ ئاخىرى قايتىپ كەپسەن - دە؟ ــ دېدى نىزامىددىن، ئىككىسى بىر- بىرىگە قارىشىپ بىر ھازا ئۇنسىز بېقىشىپ تۇرۇشقاندىن كېيىن، ــ ئەمدى ئىككىمىز ئايرىلمايلى، مېنىڭ سەندىن باشقا قېرىندىشىم يوق ئەمەسمۇ...

ــ مېنىڭ تۇرىشىم قانداق بولارىكىن، ئاكا، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە بىلىنەر- بىلىنمەس مەيۈسلۈك چاقناپ ئۆتكەن بولسىمۇ ئىللىق كۈلۈمسىرىشىنى داۋام قىلىپ، ئۇ پات- پات دەريانى گويا سۇ ئۈلغىيىپ دولقۇن كۆتىرىلىۋاتامدۇ قانداق دېگەندەك قاراپ قوياتتى.

ــ نېمىشقا؟ نىمىشقا تۇمايسەن؟ ئەجەبا ئون نەچچە يىللىق جۇدالىق ساڭا يەتمىدىما؟ ئۆز ۋەتىنىڭدىن زېرىكتىڭما؟ بىزدىن

زېرىكتىڭما؟

ــ ياق، ئاكا، ئۇنداق ئەمەس، لېكىن، ... مەن بەك كېچىكىپ قاپتىمەن، بەك كېيىن كەپتىمەن ئەگەر بۇرۇنراق كەلگەن بولسام بەك ياخشى بولاتتى... ئىنقىلاپنىڭ راسا قىزغان ۋاقتىغا ئۇلگۈرۈپ كېلەلمەپتىمەن...

ــ مەيلى، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، كۆڭۈلدىكىدەك ياشاپ كېتەلەيسەن. ساڭا ئوخشاش چەتتە ئوقۇغان ئادەمگە ھەر قانداق مەھكىمىلەردە خىزمەت تېپىلىدۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئىستېھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

ــ ئاكا، «پادىشاغا خىزمەت قىلىشنىڭ ئىككى تەرىپى بار. ھەم نان ئۇمىدى، ھەم جان قورقۇنچىسى»[1]. شۇڭا ئاشۇ ئۇمىدنى دەپ قورقۇنچقا چۈشۈپ قېلىش ئاقىللارنىڭ پىكىرىگە خىلاپ،ــ دېدى ئۇ ئىلگىرىكىدەكلا سالماق قىياپىتىنى بۇزماي.

ــ ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى، ئۆيدە ھۈنەر قىلساقمۇ بەخۇدۇك جان بېقىپ كېتىمىز. بىلەمسەن، مەن خېلىدىن بۇيان ئۆيدە بويىقچىلىق دوكىنى ئېچىپ كېلىۋاتىمەن، ئالدىراش بولغاندا ئونچە نىمكار سالىمەن، ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا ئىككى نىمكار ئىشلەيدۇ. دەسلەپ بىر مەزگىل ئاخۇن دادامغا ۋەكىل بولۇپ ئورۇس كونسولخانىسىدا تۇردۇم، ئىشنىڭ تەقەززارىسىدىن شۇ يەردە ئاشۇ خەقنىڭ تىلىنىمۇ ئۇگۈنۈپ كەتتىم دېگىنە... كېيىن ئاخۇن دادامنىڭ سودا ئىشى توختىغان ھامانلا بويىقچىلىقىمنى قىلغىلى تۇردۇم، ئىككى نىمكارنى دائىمىي ياللىۋالدىم،... مېنىڭ ئەھۋالىم ئەنە شۇنداق، سەن ئەمدى تۇيۇقسىز كېلىپ قالساڭمۇ بولىدۇ، ئىشقىلىپ قولۇڭدىن ھېچ ھۈنەر قېچىپ قۇتۇلالمايدىغۇ؟...

ــ ھۈنەر بولۇدۇغان گەپ،... مەن ماۋۇ لايقا سۈدىن ئەنسىرەيمەن،...ــ مەمتىلى ئەپەندى كۆڭلىدىكىنى ئېيتىشتىن ئەنسىرەۋاتقاندەك جىمىپ

[1] شەيخ سەئىدى :«گۈلىستان» دىن.

قالدى. ئۇ يەنە دەريادا قاراپ قويدى. تاشقىن بولۇش ئېھتىمالى بارەڭ قىلاتتى. ئۇ ئاي پېتىپ كەتسە مۇشۇ گىرىمسەن يۇرۇقلۇقتىنمۇ مەھرۇم قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىگەندەك باش كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قاراپ قويدى.

ــ بولمىغۇر گەپلەرنى قويۇپ يۈر ئۆيگە!

ــ مۇشۇ ئۆي بولماي قەيەر؟

نىزامىددىن ھەيران بولۇپ ئەتراپىغا قارىۋىدى، راستىنلا ئۇلار ھويلىغا كىرىپ قېلىشقانىكەن، خۇلۇم- خوشنا، ئۇرۇق- تۇققانلار ھويلىنى بىر ئالغاندى، ھەممىسى مەمتىلى ئەپەندىگە ئېھتىرام بىلدۈرەتتى، مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇلارغا تېخىمۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن تازىم قايتۇراتتى.

ئۆز- ئۆزىدىن مەرىكىلەرمۇ پەيدا بولدى. مېھمانىنىڭ شەرىپىگە نەغمە- ناۋا قىلىنىشقا باشلىدى. مەمتىلى ئەپەندى سۇپىنىڭ لۈدە نىزامىددىنىنىڭ كىچىك قىزى پاتىمەنى قۇچىقىغا ئېلىۋالغان بولۇپ «ئانام، ئانام» دەپ ئەركىلىتەتتى. بۇ قىز مومىسى بىلەن ئىسمداش ئىدى.

بىرەمدىلا ئۇنىڭ ئالدىدا چوڭ جىيەنى غېنى پەيدا بولدى. تەڭپىق ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ:

ــ يەكەن دەريا سى بويىدا سەن بىلەن تەڭ بىر دوستۇم قالدى...

ــ ماللىكامنىڭ قىزىقلىقىنى، ــ دەيتى بالىلارنىڭ ئەڭ چوڭى ئايىمگۈل، ــ غېنى بىلەن تەڭ بالا ماللىكامنىڭ دوستىكەن!...

نەبى بىر چەتتە تۇرۇپ بۇ ئاجايىپ كىچىشكەن ئادەمنىڭ ئۆز تاغىسى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگۈسى كەلمەيۋاتقاندەك قىزىقىش بىلەن قارايتتى.

ــ كىچىك بولسا دوست بولمامدىكەن؟ دوستلۇق دېگەن چوڭ- كىچىك دەپ چەكلەنمەيدۇ، گەپ كۆڭۈلدە،... ــ دەپ چۈشەندۈرەتتى تەڭپىق جىيەنلىرىگە، ئۆزىگە خاس ئەستايىدىللىق، زېرىكمەيدىغان پوزىتسىيە بىلەن، ــ سىلەر ھەممىڭلار ماڭا يېقىن كىچىكلار، نېمىشكە ئۇنداق قاراپ تۇرىسىلەر، مولۇندەك، ــ دەيتى ئۇ چەتتىراق يېتىرقاپ تۇرغان رەجەپ بىلەن خانگۈل ۋە نەبىلەرگە قاراپ.

زورىخان قېينىنى ئىنىسىگە ئولىشۋالغان بالىلىرىغا قاراپ ھەم سۆيۈنگەن ھەم چېچىلغان ھالدا:

ـــ مالىلكاڭلارنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ ھەممىڭلار يامىشۇاپسىلەرغۇ؟
ـــ دەيتى. نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ قىزىق مىجەزىگە قىزىقىپ قاراپ تۇراتتى... مىھمانلار كۆپەيمەكتىدى. ھەممە ئادەم مەمتىلى ئەپەندىگە ئىھتىرام بىلدۈرەتتى...
...نىزامىددىن ئېغىر خيالغا پېتىپ ئۆزىگە كەلگەندەك ئەتراپقا قارىغان چاغدا ئاكا- ئۇكا تېخىچە ھېلىقى سۈرلۈك دەريانىڭ ساھىلىدا تۇرىشاتتى. گۈگۈم پەردىسى كۆكنىڭ يۈزىنى يېپىپ، ئەتراپ قاراڭغۇلاشقان بولۇپ،دولقۇنلارنىڭ ئۆرلىشى ۋە قاينامىلارنىڭ سۈرلۈك تولغۇنىشلىرىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ شاۋقۇنىنىڭ ۋەھىمىلىك ئاۋازىدىن ھەممىنى ھېس قىلغىلى بولاتتى. دەريانىڭ باش- ئايىقى بولسا ئاسماننىڭ قارا رەڭگى بىلەن پۈتۈنلەي قوشۇلۇپ كەتكەنىدى.
نىزامىددىن ئىنىسى بىلەن بىللە بولغان قىسقا، تاتلىق دەملەرنىڭ پەيزىدە مەست بولغانىدەك، ھېچنىمىنى ئاڭقىرالماي ئەتراپقا قارايتتى، قەلبى ۋىسال شارابىغا قانمىغان ئىدى. بىراق، ئۇ ئىنىسىنى تۇتۇپ قېلىشقا ئاجىز كەلدى.
مەمتىلى ئەپەندى نېمىشكىدۇر خوشلاشماستىن جىم- جىتلا گۈگۈم قۇچىقىدا ئىگىزاۋاتقان دەريا تەرەپكە مېڭىپ كەتتى. ئۇ شۇنچىلىك تۇيۇقسىز كەتتىكى، ھەممە گويا ئەسلىمىدەك تويۇلۇپ كەتتى.
ـــ توختاپتۇر، نەگە بارىسەن؟ مەنمۇ بىللە باراي!.... ـــ نىزامىددىن قول پۇلاڭشتىپ ۋارقىرايتى.
مەمتىلى قول ھەركىتى بىلەن ئاكىسىنىڭ بىللە مېڭىشىنى خالىمىغاندەك ئىپادىنى بىلدۈردى ۋە دولقۇنلار باغرىدا كۆرۈنمەي قالدى. نىزامىددىن تېگىرقىغانچە ساھىلدا تۇرۇپ قالدى. ئەتراپ ئاۋالقىدەك جىمىپ قالغان بولۇپ، سۇكۇتكە چۆمگەن كائىنات رىۋايەتلەردىكى ئابى ھايات يوشۇرۇنغان زۇلمەتتەك چەكسىز ۋە چوڭقۇر بىلىنەتتى، نىزامىددىننىڭ ئەتراپىدا يۈرتداشلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى ۋە ئۇنى ئورىۋالدى، ئۇلارنىڭ ئېغىر نەپەسلىرىنى ئاڭلىغاندىلا ئۆزىگە كەلگەندەك بولدى - دە، دەريا تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ قەھىرى بىلەن نەرە تاتتى،

ئارقىدىن ساھىلدا تۇرغانلار ئىچىدىكى بىر مۇنچە كىشى ھەم دولقۇنلار باغرىغا ئۆزلىرىنى ئېتىپ غايىپ بولدى. گەرچە بۇ مۇدھىش قىسمەتنى سېزىپ تۇرسىمۇ نىزامىددىندا ئۆزىمۇ ئۆلۈپ بولغاندەك تۇيغۇ بولغىنى قىزىق ئىدى. ئۇ ھەم ئەندىكىپ ھەم بوغۇلۇپ تېپچەكلەيتى...

... ئۇ سوغۇق تەرلەپ كەتكەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ چۈش كۆرگەنلىكىنى بىلىپ خۇداغا شۈكرى. سانا ئېيتتىى ۋە تۇنىنىڭ قالغان قىسمدا ئىنىسىنى ئويلاپ ئۇخلىيالماي تولغىنىپ ياتتى ...

ئۇ ئەتتىگەنلىك چاي ئۈستىدە بۇ چۈشىنى زورىخانغا ئېيتتى. بالىلارمۇ داستىخاندا جەم ئىدى.

ــ خەيىردۇر، ئىنشائاللاھ، خۇدا نېسىپ قىلسا پات يېقىن دىدارلاشىشاق ئەجەپ ئەمەس، كۆڭلۈمدە ئۇ كېلىپ قالىدىغانىدەكلا قىلىپ تۇراتتى، ــ دەپ ئۇن قاتتى زورىخان چوڭقۇر تىنىپ.

ــ دادا، مالىلكام قانداق ئادەم؟ ــ دەپ سوردى نەبى ھەمشە ئۆيدە تەرىپى بولۇپ تۇرۇدۇغان، ئەمما ئۆزى كۆرۈپ باقمىغان تاغىسىنى بىلگۈسى كېلىپ.

ــ مەن بىلىمەن، مالىلكام ئوتتۇرا بوي، ئاق سېرىق، چىرايلىق ئادەم، چاخچاقچى، بالىلارغا ئامراق، ھە، يانا، يانا... ــ دەپ چوڭقان سالدى غېنى.

ــ بىكار گەپ، ــ دېدى ئايىمگۈل ئىنىسىنى رەت قىلىپ، ھەممىڭنىڭ ئاچىسى تۇرۇپ مەنمۇ تازا ئەسلىيەلمەۋاتسام، سەن قانداق بىلىتىڭ؟

ــ ئىشەنمىسەڭ دادامدىن سوراپ باق، مېنىڭ دېگەنلىرىم راستمۇ قانداق؟ مەن دېگەن بەك كىچىك ۋاقتىمدىكى ئىشلارنىمۇ ئېسىمگە ئالالايمەن.

ــ دېگەنلىرىڭغۇ راست. لېكىن ھەممىسى دادام ئېيتىپ بەرگەن گەپلەر. ئۇنداق گەپنى دېسەڭ سەن تۇغۇل پاتمەمۇ بىلىدۇ.

ــ سەن نىمىشكە بىلمەيسەن، ئايىمگۈل، دېدى زورىخان، ــ مالىلكاڭ تاغ ئارقىسىغا چىقىپ كەتكەندە سەن نەبىجانچىلىك باردىڭغۇ

دەيمەن.

ــ چۈشۈمدىكىدەك بىلىمەن، تازا ئاڭقىرىپ كېتەلمەيمەن.

ــ بۇ كالۋا، مەن بولسا بىلىتىم،ــ دېدى غېنى.

ــ دادا، ــ دېدى نەبى، مالىلىكام نىمىشكە تاغ ئارقىسىغا چىقىپ كەتكەن؟

ــ بۇ ئىشلارنى سەن چوڭ بولغاندا ئۆيىتىپ بېرىمەن. ھازىر بۇنى دېسەمۇ چۈشەنمەيسەن، ــ دېدى نىزامىددىن قەلبىن كالپۇكنى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترىتىپ.

دۇئادىن كېيىن ئۇ بۇياقخانىغا كىرىپ كەتتى.

2

نىزامىددىن قويلارغا ھەلەپ ئېتىپ بولۇپ ئوقۇرنىڭ تۆشۈكىدىن باشلىرىنى چىقىرىپ، ھەلەپنى تۇمشۇقى بىلەن ئۆرۈپ كېپەكلىك يېرىنى تاپماقچى بولۇپ ئۇرۇنۇۋاتقان قويلارغا قاراپ، ئۇلارنىڭ بىر خىلدا «گىرت- گىرت» قىلىپ ھەلەپ چاياشلىرىغا قۇلاق سېلىپ، خىيالچان تۇرۇپ قالدى. ئۇ دېھقانچىلىق ۋە بوياقچىلىقتىن تاشقىرى ئۇلاق بېقىش بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ئۇ ئۇلاقنى بىرخىل ئەرمەك دەپ بىلەتتى، ئىچى پۈشقاندا ئۇلار بىلەن مىلىكە بولاتتى.

ئۇ ئاشۇ ھالەتتە يەنە قانچىلىك تۇراتتىكىن، بىراق بىرمۇنچە كىشىنىڭ يېقىنلا جايدىن ئاڭلانغان، سۆزلىشىش ئاۋازى ۋە ئۇششاق بالىلارنىڭ ۋاراڭ- چۇرۇڭى بارغانسېرى يېقىنلاپ كىلىپ، ئۇلارنىڭ دەرۋازىسى غىچىرلاپ ئېچىلدى. مانا شۇندىلا نىزامىددىن خىيال ئەسىرلىكىدىن قوتۇلۇپ ئارقىسىغا ئىتتىك ئۆرىلىۋىدى، جەنۇب تەرەپكە قاراپ تۇرۇدۇغان دەرۋازىنىڭ بوسۇغىسىدا ئۇستى- بېشىغا سەپەر چاڭ- توزاڭلىرى قونغان، كاستيۇم- بۇرۇلكا، بېشىغا بېرى[1] كىيگەن، كىچىك

[1] بېرى ــ تۇركىلەرنىڭ بىر خىل باش كىيىمى، ــ ئا.

بۇرۇت قويغان، نۇرلۇق يۈزلىرىدىن تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان ئوتتۇرا بويلۇق بىر كىشى تۇراتتى. نىزامىددىن ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك كۆزىنى چىمچىقلىتىپ بىر نەچچە سېكونت مەڭدەپ قالدى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە مېھمانمۇ نىزامىددىننىڭ ئىگىز بويلۇق، بەستىلىك قامەتگە كۆز تىكىپ ئۇنى باشتىن- ئاياق كۆزۈتۈپ چىقىشقا ئۈلگۈردى. مېھمانغا ئەگىشىپ كەلگەن مەھەللە- كويلار ۋە كەپسىز بالىلارمۇ بۇ ئاجايىپ ھاياجانلىق مىنوتلارنىڭ كەيپىنى بوزۇپتىشنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئالدىن كېلىشۈالغاندەك تاپسىدا ۋە بۇسۇغىدا تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار مېھمانىنىڭ يۈك- تاقلىرىنى كۆتىرىۋېلىشقاندى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاكا! ... ــ دېدى ئاخىرى مېھمان تىترەڭگۈ ئاۋازدا. ئۇ «مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟» دېمەكچىدى، لېكىن ھاياجاندىن بوغۇلغان تىلىغا بۇ گەپلەر دەرمەھەل كەلمىگەچكە ئۇنداق دېيىشكە ئۈلگۈرمىدى، ئاڭغىچە نىزامىددىنمۇ ئېسىنى يىغىپ:

ــ ۋەئەلەيكــ...مەمتىلى! ... ــ دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئۇنىڭغا ئېتىلىپ كەلدى، نىزامىددىننىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، نېمىلەرنى دېگىنىنى ئاڭقىرىپ بولمايتى.

ئۇلار ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قۇچاقلاشتى. نىزامىددىن بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە ھېلى سېغىنچلىرى ھەققىدە بىر نەچچە ئېغىز پىچىرلايتتى. كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك ئارلىقتا ھويلىدا قىيا- چىيا باشلاندى. ئارقىدىنلا يېتىپ كەلگەن ئۇرۇق- تۇغقانلار ۋە يېقىن خۇلۇم قوشنىلار خۇددى بىرسى قازا قىلغانىدەكلا يىغا- زارە كۆتۈرۈشتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى مەمتىلى ئەپەندىگە ئېسىلىپ يىغلىشاتتى. مومايلارنىڭ ئىچىدىن بەزىلىرى مۇڭلۇق قوشاقلارنى قوشۇپ يىغلىشاتتى. گاھ ئۇنىڭغا، گاھ بۇنىڭغا ئېسىلىشىپ، ھويلا سەيناسىدا دەۋر قىلىپ ئايلىنىشاتتى. قوشنا- خۇلۇملار، ئۇرۇق- تۇغقانلار، كىچىك بالىلار ھويلىغا سانجاق- سانجاق تولۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مويسىپىتلىرى پىشايۋان سوپىسىدا ئولتۇرۇشۇپ، ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ

كەتكەن قېرىنداشلارنىڭ مەرھۇملارغا ھازا تۇتۇپ ھەمدە قايتا دىدارلىشىش خۇشاللىقىدىن يېرىلىپ يىغلاشلىرىغا قاراپ، ئۆز قاراشلىرىنى، تەقدىرنىڭ سىرلىق يازمىشلىرى بولۇدۇغانلىقىنى سۆزلىشەتتى. ئورۇن تەگمىگەنلەر تام بويلاپ تىزلىشىپ ئۆرە تۇرىشاتتى. بۇ ئاجايىپ قاينام-تاشقىنلىقنىڭ چۈش ئەمەسلىكىگە ئىشىنىش نىزامىددىن ئۈچۈن ئاسان بولمىدى.

يىغا- زارە قوشاقلىرىدا مەرھۇم مولالا توختاجى ۋە پاتمەملەر يادلىناتتى. ئۇلار ھايات بولسا، بارسا كەلمەس يولدىن قايتىپ كەلگەن ئوغلىنى كۆرسە نېمە بولۇپ كېتەرىدى، دېگەندەك ئارمانلار بايان قىلىناتتى.

جامائەت ئىچىدىن يورت ئاقساقاللىرىدىن چىقىپ يىغا- زارە قىلىشۇاتقانلارنى سەۋرىگە ئۈندىدى، خۇدانىڭ ھىممىتىگە شۈكرى سانا ئېيتىشقا دەۋەت قىلدى.

يىغا - زارە بېسىققاندىن كېيىن مەتىلى ئۈيغۇر ئادىتى بويىچە ئۆزۈن يىللىق جۇدالىقتىن كېيىن ھەربىرەيلەن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، تېنچلىق سورىشىپ چىقتى. شۇ پۇرسەتتە كىشىلەرنى ئىنىسىگە تونۇشتۇرىۋاتقان نىزامىددىن بۇ سورۇندىكى مويسىپىت بىر ئادەمنى بويامەتنىڭ ئىمامى مۇھەممەد ئىمام دەپ ئىنىسىگە ئاستىلا ئەسكەرتتى ۋە ئىنىسىگە باشقىچىلا قاراپ قويدى. بۇ مويسىپىت تەۋپىققا بىر خىل شۈبھىلىك نەزەردە قاراپ سوغۇقلا كۆرۈشۈپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇرۇق- تۇغقانلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن باشقىلار بىر ئىككىدىن تارقاشتى.

قالغانلار پىشايۋان سۇپىسىدا بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشۇپ، سۇنچاي ئىچكەچ ھەر خىل تېمىلاردا پاراڭغا چۈشتى. مەتىلى ئەپەندى ئۇلاردىن يۇرتىنىڭ ئەھۋالىنى سورىسا، ئۇلار ئۇنىڭدىن چەتئەلدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىنى سورايتتى.

بۇ سورۇنمۇ ئۇزاقىا بارمىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندە ئۆي ئىگىلىرى بىلەن ئەڭ يېقىن تۇققانلاردىن بىر نەچچىسى قېلىپ، باشقىلار خوشلۇشۇپ:

ــ مېھمان ئۆزۈن يولدىن كەلدى، بالدۇرراق ھاردۇق ئالسۇن،ــ دەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

نىزامىددىن ئۇلارنى ئۆزۈتۈپ دەرۋازىنى تاقاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، تېخىچە ئۇخلىمىغان كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئولتۇرۇشقان بالىلارغا تاتلىق- تۇرۇملەرنى بېرىپ، پەپىلەپ ئولتۇرغان ئىنىسىگە قاراپ:

ــ ئانامنىمۇ، دادامنىمۇ سەنسىز ئۆزۈتۈپ قويدۇق، ئۆكام،...ــ دېدى غەمكىنلىك بىلەن، ــ ئۇلا سېنىڭ كەلگىنىڭنى بىر كۆگەن بوسا نېمە بولۇپ كېتەتتى...

ــ ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن[1]، ئاللاھ جايىنى جەننەتتىن قىلغاي،ــ مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ ۋە ئاكىسىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن تەسەللى ئېيتتى. قايغۇلۇق سۆزلەردىن پەيدا بولغان سۈكۈت ئارىدا بىردەم ھۆكۈم سۈردى. جىم- جىتلىقنى يامان كۆرىدىغان تەۋپىق بالىلار بىلەن پاراڭ قىلىش ئارقىلىق ئارىدىكى سۈكۈناتنى قوغلىۋېتىش ئۈچۈن بالىلارنىڭ چوڭى بولغان ئايمگۇل بىلەن غېنىغا:

ــ ۋۇي، ئايمگۇل، غېنى، ئىككىڭلار ماڭا ئۆكىلىرىڭلارنى تونۇشتۇرۇپ قويمامسىلەر؟ ــ دېدى.

15 ياشلار چامىسىدىكى ئايمگۇل تاغىسى يۆرتتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇغۇلغان ئۆكىلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى:

ــ بۇ رەجەپ، غېنىنىڭ ئارقىسىدىكى، بۇنىڭ ئارقىسىدىن ماۋۇ، خانگۇل، توققۇز ياشقا چىدى؛ بۇنىڭ كەينىدىن بىر ئۆكام ئۇلۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىكىسى ماۋۇ نەبى، بەش ياشقا چىدى؛ بۇنىڭ كەينىدىن پاتىمەم، يەنە تېخى روشەنگۈلمۇ بار، ئۇ بۆشۈكتە ئۇخلاۋاتىدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئادەت سۆزىنى ئىختىيارسىز تەكرارلاپ،ــ ۋۇي، بۇ مېنىڭ ئانام ئىكەنغۇ، ــ دېدى ئۇ يېتىرقاپ تۇرغان پاتىمەمنى قۇچىقىغا ئېلىپ، ــ قانداق، ئانجان؟ ــ

[1] «بىز ئەلۇتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدامىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز» — ئايەت، «بەقەرە سۈرىسى » 156 - ئايەت.

دەپ چېقىشتى ئۇ.

ــ ئانامنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن بۇنىڭغا ئانامنىڭ ئىسمىنى قويۇپ قويدۇق، ــ دېدى نىزامىددىن.

مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنىڭ بۇرۇنراق ئۆخلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتى:

ــ شۇنداق قىلىپ سىلەر بىلەن تونۇشۇپ قالدۇققۇ؟ــ دېدى بالىلارنى بىر- بىرلەپ سۆيۈپ، ــ ئەمدى ئەتە يەنە كۆرۈشىمىز، بىللە ئوينايمىز، قانداق؟ ئەمسە ھازىر بېرىپ ئوخلاڭلار، ياخشى بالىلارنىڭ ياخشىي يېرى، گەپ ئاڭلايدۇ، شۇنداققۇ؟ ــ بالىلار گەرچە بەك گەپ ئاڭلايدىغانلاردىن بولمىسىمۇ، نىمىشكىدۇر تاغىسى شۇنداق دېگەن ھامانلا سېھىرلەنگەندەك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئانىسىغا قاراپ قويۇشتى. ئۇلارنىڭ قەلبىدە تاغىسىنىڭ نوپۇزى يۈكسەك ئورۇنغا چىققانىدى.

ــ بۇلارنى ئۆخلىتىڭ، يەڭگە، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى زورىخانغا.

زورىخان پاتىمەنى كۆتۈرۈپ، بالىلارنى باشلاپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئاكا- ئۇكا ئىككەيلەن يۇرتتىكى ئۆزگۈرۈشلەر، خەلق قوزغىلىڭى، تۆڭگان يېغىلىقى، ھازىرقى ئەھۋاللار ئۈستىدە پاراڭلاشتى. نىزامىددىن ئىنىسى يۇرتتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىنكى كەچمىشلىرىنى ۋە يۇرت ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردى.

ــ ما دوتەي ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئاخۇن دادام قايتىپ كېلىپ سوۋېت بىلەن سودا توختامى تۈزدى. مېنى ئۆزىگە ۋەكىل قىلىپ كونسۇلخانىغا ئەۋەتتى. بۇ ئۇزۇن مۇددەتلىك سودا بولماقچىدى. شۇڭا مەن ئىشىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن كونسۇلخانىدا تۇرۇپ روسچە ئۆگەندىم. سودىمىز يېغىلىق يىللىرىغىچە داۋام قىلغاندى. كېيىن ئۇرۇش قالايمىغانچىلىقىدا ھەممە ئىش ئاستىن- ئۈستۈن بولۇپ كەتتى. خەلق قوزغىلىڭىدىن كۆتكەن ئۈمىدىمىز يوققا چىقتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۆيدىكى بوياقخانىنى يۇرگۈزۈشكە باشلىدىم. .. ئەمدى سەن كەلدىڭ، يۇرىكىم توق بولدى. ھەر نىمە قىلساقمۇ بىللە قىلىمىز.

ـــ مەن ۋەتەنـگە قايتىشـتا زور بـىر ئىسـلاھات قاينىمىغـا چۆمۈشـنى ئـويلاپ كەلگەنـدىم، بۇنـداق دىيىشـمىدە مەنمـۇ قوزغىلاڭغـا ئۇمـىد باغلىغانىدىم. خەلـق قوزغىلىڭنىـڭ قـۇدرىتى بـىلەن ئەسـىرلىك زەنجىـر-كىشەنلەرنى چېقىپ تاشلاپ، يېڭى دۇنيـا قۇرۇشـنىڭ دولقۇنـىدا ئۇزۇشـنى ئارمان قىلغانىدىم. بۇنداق ئارزۇدىكىلەر ئاز ئەمەسـىدۇق. ئەپسۇسـكى، كـۆپ كېچىكـىپ قـاپتىمەن ... ئۇنـىڭ ئۈسـتىگە ۋەزىـيەت ئىنتـايىن قالايمـقان بولغاچقا چەتئەلـدىن كېلىـدىغانلار قـاتتىق كـونترول قىلىنىۋاتقـانىكەن، ھىندىستاندا ھايال بولـۇپ قالـدۇق... قـوزغىلاڭ ئىنتـايىن مەككـار ئـادەملەر تەرىپىدىن بۇرمىلىنـىپ كېتىپتـۇ، ... ئاڭسـىزلىق ئۆزىنـىڭ رولىنـى تولـۇق جارى قىپتۇ، شىر كۈچلـۈك بـولغىنى بـىلەن ئاڭسـىز بولغىنىچـۇن قاپقانغـا دەسـىگەندەك ئىـش بوپتـۇ... ئەمـىدى ۋەزىـيەت بىزنـىڭ خاھىشـمىزغا ئىستەك- ئارزۇيىمىزغـا، غـايىمىزگە يارىشـا بولامـدۇ يـوق، كۈزۈتـۈپ بېقـىپ، نـېمە قىلىـش توغرىسـىدا بـىر نـېمە دېيىشـەرمىز... ـــ دېـدى مەمتىلـى ئەپەندى.

ـــ ئەگەر بالـدۇر كەلـگەن بولسـاڭلارمۇ بـىر ئىشـنى باشـقا ئېلىـپ چىقىـش قىيىنـىدى. بـۇ ئىشـقا ھەدىگەنـدە چەتـئەل كـۈچلىرى، چەتـئەل قولچوماقلىرى ئارىلىشـىپ ئىشـنى مۇرەككەپلەشـتۈرىۋەتتى، دەسـلەپ بـىرى ئارىلاشـقان بولسـا، كېـيىن قالغـانلارمۇ تەسـىر دائىـرە تالىشـىش ئۈچـۈن تەرەپ- تەرەپـىتىن كېلىـپ ئارىلىشـۋالدى. شـۇنىڭ بـىلەن قـوزغىلاڭ رەھبەرلىرى گاڭگىراپ قالدى. بۇنداق ئەھۋالدا نېمە قىلغىلى بولۇدۇ؟

ـــ ئۇنـىڭ ئۈسـتىگە بـۇ قـوزغىلاڭ پارتىلىغـان غەزەپنـىڭ مەھسـۇلى، ئويغانغان ئاڭنـىڭ مەھسۇلى ئەمەس، دەڭا!

ـــ شـۇ،... بىزنـىڭ ۋەتىنىمىـز باشـقىلار تالىشـىپ ئوينايـدىغان ئىگىسـىز نەرسىدەك بولۇپ قالغانىكەن...

ـــ ئاڭلىســـام، ســـوۋېت تەرەپ دەســـلەپتە قـــوزغىلاڭچىلارنى

قوللىغانىكەن، كېيىن ھۆكۈمەت تەرەپكە يارەدەم بېرىپتۇ[1]، سىز بۇنىڭغا نىمە دەپ قارايسىز؟

ــ ھەي، ئۇكام، «جانمۇ- جان ئۆزىنىڭ جېنى، كىشىنىڭ جېنى - ئىتنىڭ جېنى» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. دۇنيادا خالىس يارەدەمچىنىڭ بولىشىغا ئىشەنمەيمەن. سوۋېتنىڭ دەسلەپ قوزغىلاڭچىلارنى قوللىشى، كېيىن شىڭ ھۆكۈمىتىگە يارەدەم بېرىشى ئوخشاشلا بىر مەقسەتنى ئاساس قىلغان ــ ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەنپەئەتى. قوزغىلاڭچىلارنى قوللاپ، ئۇلارنىڭ غەلبىسىدىن كېيىن بولۇدۇغان ئىمتىيازدىن كۆرە، مەۋجۇت ھۆكۈمەتنى قوللاپ، نەخىنى نېسىغا تېگىشمىسە پايدىلىقراق ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭدا ھەم ئۆزلىرىگە پايدىسىز ئاقىبەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالغىلىمۇ بولۇدۇ، «ئىنەكنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغىمۇ كېلىدۇ!» دېگەندەك، خىتايلارنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈننىڭ ئۆز بېشىغىمۇ كېلىشىنى ئويلىماي قالامدۇ،ــ نىزامىددىن بىردەم شۇكلەپ كەتكەندىن كېيىن پەس ئەمما قەتئى ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، ــ ھەركىم ئۆز غېمىنى ئۆزى يېيىشى كېرەك! ... ئاخىر زامان بولۇپ ئىسانىڭ ئاسماندىن چۈشۈشىنى، ئاخىر زامان پادىشاھى ئىمامھەسەننىڭ بەنت بولۇپ كەتكەن تاغدىن چىقىپ بىز ئۇچۇن غازات قىلىشنى كۈتۈش ھاماقەتلىك، ئەلۋەتتە.

مەتىلى ئەپەندى جىم- جىت قۇلاق سالدى.

ــ سېنىڭ قارىشىڭ قانداق؟ــ دەپ سوردى نىزامىددىن.

ــ ... شۇ، شۇنداق، خەقتىن ياكى غايىپ روھلاردىن ئۇمىد كۈتۈش ئەخمەقلىق! ھەركىمنىڭ چىرىقىنىڭ يورۇقى ئۆزىگە چۈشىدۇ، شۇڭا ھەر كىم ئۆزىگىلا ئىشەنچ قىلىشى كېرەك!... ــ ئۇ بۇ سۆزلەرنى ئۆرە تۇرۇپ قىلدى ۋە پەگادا ئاستا ماڭغاچ داۋام قىلىپ، باغ تەرەپكە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى نىمىدۇر بىر نەرسە قاماللىۋالغاندەك بولۇپ قالغانىدى.

---

[1] بۇ ھەقتە بورھان شەھىدىنىڭ «شىنجاڭنىڭ ئەللىك يىلى» ناملىق كىتابىغا ــ 454 ــ 476 - بەتلەردىكى كىچىك ماۋزۇلارغا قارالسۇن ــ ئا.

شۇڭا كۆك ئاسمانغا قاراپ بىردەم نېرۋىسىنى ئاچماقچى بولدى ھەم بىر تال «سۈرناي» نى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ، تۇتۇننى كۆك ئاسمانغا قارىتىپ پۈۈلەشكە باشلىدى.

ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەن نىزامىددىن ئىنىسىنى مەيلىگە قويۇپ، زورىخانىنى چاقىرىدى:

ــ ئىسسىق سۇيىڭ بارمۇ؟ مەمتىلى ھەقچان نەچچە ھەپتىدىن بېرى يۇيۇنمىدى، يۇيۇنۇالسۇن، ئوبدانراق ھاردۇقى چىقىدۇ، ــ دېدى.

ــ ئىسسىق سۇنى راسلاپ قويدۇم.

باغدىن قايتىپ چىققان تەۋپىق، ئاكىسىنىڭ يۇيۇنۇۋېلىش تەكلىپىنى ئاڭلاپ يەڭگىسىگە:

ــ يەڭگە، خاپا بولماي ئايرىم بىر چۆگۈن سوغۇق سۇمۇ بېرىڭ، ئاچىياردىكى بۇلاقنىڭ مۇزدەك سۇيدىن بولسا تېخىمۇ ياخشى، ــ دېدى.

نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ دادىسىنىڭ تېببىي قاراشلىرى بىلەن شەكىللەنگەن ئادەتلىرىنى ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋاتقىنىغا قاراپ كۈلگىسى كەلدى، ھەم ئاللىقانداق روھى تەسىرلەر بىلەن يۈرىكى لەرزىگە كەلگەندەكمۇ بولدى.

تەۋپىق قازناقتىكى ئەۋرەزدە ئىسسىق سۇ بىلەن ئۇزاق يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، سوغۇق سۇ بىلەن بەدىنىنى چايقاپ، تازا راھەتلەنگەندەك بولدى، ئۆزىنى يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلدى. ئۇ شۇنداق كەيپى چاغ بولۇپ قازناقتىن چىقىپ نىزامىددىنىڭ يېنىغا سېلىنغان ئورۇنغا كىرىپ ياتتى. ئاكا- ئۇكا ئىككەيلەن يەنە ئۇزۇنغىچە ئۇيقۇلىرى كەلمىگەچكە پاراڭلاشتى.

ئەتىسى تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاتا- ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىغا چىقتى. قەۋرىستانلىق بويامەتنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپىدە، ئاچىيارنىڭ شىمالى قىرغىقىغا يېقىن جايدا تېتىر يېزىسىغا كېتىدىغان يولنىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى. بۇ بىر پارچە ئاپپاق ئاقىرىپ تۇرغان قاغچىراق يەر بولۇپ، ئاندا- ساندا شاپ ۋە كۆك يانتاقلار ئۇنگەنىدى. قەۋرە ئۈستىدىكى جىم- جىتلىق ۋە قۇرغاقچىلىق كىشىگە ئىختىيارسىز

بىچارىلىك بېغىشلايتتى. ھاياتنىڭ ئاخىرىقى مەنزىلى بولغان بۇ جايدىمۇ جەمئىيەتتىكى تەكشىسىزلىك بىلىنىپ تۇراتتى؛ ئېگىز ياسىلىپ پۈختا سۈۋالغان قەۋرىلەر بايلاردەك، سانسىز توپا دۆۋىلىرى بولسا ئاۋامدەك تۆۋىلاتتى. بىراق، بۇ يەر جەمئىيەتتەك قىزىق ۋە قىزغىن ئەمەسدى. بىر چاغلاردا ھەيۋەتلىك بولغان گۈمبەز ۋە قەۋرىلەرنىڭ شامال ھەم يامغۇر زەربىسىدىن ــ يىللار دەھشىتىدىن ئۈپراپ، ئۇۋۇلۇپ چۈشكەن ھالەتلىرى گويا بىر چاغلاردا جاھانغا پاتماي قالغان شوخ ۋە سايياق قىزىنىڭ ئاخىرىدا ئىگە- چاقسىز بىچارە مومايغا ئايلىنىپ، دوڭغاقلاپ قالغىنىدەك ئۆمسە بىلىنەتتى. ئومۇمەن بۇ سۆزلىيەلمەيدىغان، مىدىرلىيالمايدىغان، قىسقىسى، تاۋۇش چىقىرالمايدىغانلار ماكانى شۇ قەدەر سۇرلۇك سۈكۈنات باسقانىدەكى، خۇددى جىنازا نامىزى ئالدىدىكى مۇسىبەت جىمجىتلىقىنى ئۆزىگە سىڭدۈرىۋالغاندەك ھەربىر كۆرۈنۈشىدىن مۇڭ ۋە ھەسرەت تۆكۈپ تۇراتتى.

بۇ جىمجىتلىقنى بۇزغۇسى كەلمىگەندەك ئۇلارمۇ جىمجىت تۇرۇپ ئۇنسىز دۇئا قىلدى. ئەسلىدە نىزامىددىن ئىنىسىنى قۇرئان ئوقۇمىدىكىن دېگەندەك بىر ھازا كۈتكەن بولسىمۇ، تەۋپىق دۇئاغا قولىنى كۆتۈرۈپ پەقەت رەسۇلۇللاھ قەۋرىستانلىقتا ئوقۇغان دۇئانى ئوقۇش بىلەن چەكلەندى. ئارقىدىن ئۆزىنىڭ تىلەك ئىلتىجالىرىنى بىلدۇرۇپ، ئاتا - ئانىسىغا جەننەت تىلىدى.

ــ نېمىشقا قۇرئان ئوقۇمۇدۇڭ؟ ــ دەپ سوراپ قويدى نىزامىددىن قەۋرىستانلىقتىن يولغا چىقىۋاتقىچە.

ــ بىدئەت، پەقەت دۇئا قىلىش كېرەك، رەسۇلۇللاھ قەبرىلەرنى زىيارەت قىلغاندا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، يا ئەھلەل قۇبۇر ۋە ئىننا ئىنشائاللاھۇ بىكۇم لەلاھىقۇن»[1] دېگەن دۇئانى ئوقۇغان، قۇرئان ئوقۇمىغان، ــ دەپ جاۋاپ بەردى تەۋپىق.

---

[1] بۇخارى ۋە باشقا ھەدىس كىتابلىرىغا قارالسۇن. مەنىسى: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەي قەبرە ئەھلى، ئىنشائاللاھ يېقىندا بىزمۇ سىلەرگە يېتىشىمىز» ــ ئا.

يەتتىنچى باب

1

ئۇچىنچى كۈنى نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ تېنىچ- ئامان قايتىپ كەلگىنى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەرۋاھلارغا ئاتاپ ياغ پۈرتىش ئۇچۇن تۆز[1] قۇيۇشقا تۇتۇندى. بۇ تۆز ئەينى ۋاقىتتا يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۈرتتىكىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش مۇراسىمى بولاتتى. ئۇزۇن يىللىق سەپەردىن كەلگەنلەرنىڭ ئىستىقبالى ئۇچۇن نەزرە بېرىش قەدىمىدىن داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئادەتىدى.

ھويلا، يىراق- يېقىندىن كەلگەن ئۇرۇق- تۇغقان، دوست- بۇرادەرلەر بىلەن تولۇپ، بوشاپ تۇراتتى. نىزامىددىن ئاتۇشنىڭ ئاتاغلىق كىشىلىرىدىن بولغان تاشاخۇنۇمنىڭ جىيەنى بولغاچقىمۇ، ھەم ئۇزى ھۇنەرۋەن ــ ئەلنىڭ مۇلازىمەتچىسى بولغاچقىمۇ ئۇنىڭ ئىجتىمائي مۇناسىۋەت دائىرىسى خېلى كەڭ ئىدى. مەرھۇم تاغىسى تاشاخۇنۇمنىڭ كىچىك خوتۇنى سارىخېنىم ئوغۇللىرى سەيپىددىن ۋە لۇتفىددىنلارنى ئېلىپ ئەتتىگەندىلا كەلگەنىدى.

تەۋپىق، ئاخۇن دادىسىنىڭ ئوغۇللىرىنى چاپسانلا ياقتۇرۇپ قالدى. يىگىتلەرنىڭ تەسىراتىمۇ ئۇنىڭدىن باشقىچە ئەمەسىدى، ئۇلارنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسىنى ياقتۇرماسلىقى مۇمكىن ئەمەسىدى، ئەلۋەتتە. سەيپىددىن بىلەن لۇتفىددىن ئىككىسى ئاق- قارىنى پەرق ئېتىدىغان، ئوقۇمۇشلۇق يىگىتلەردى. چوڭى سەيپىددىن ھازىر قەشقەر ۋالى مەھكىمىسىدە كاتىپلىق قىلىپ يۈرەتتى. ئىنىسى لۇتفىددىن بولسا ئۇزلىرىنىڭ ئۆيىدىكى مەكتەپتە تاتار مۇئەللىم سالاھىددىن بىلەن

[1] تۆز ــ تۆز قۇيماق ــ ئومۇمەن داش قازاندا ئاش ئېتىپ جامائەتكە بېرىدىغان مۇراسىملارنىڭ ھەممىسى ئادەتتە شۇنداق ئاتىلىدۇ. بولۇپمۇ بۇ ئاتۇشتا مۇشۇنداق ئاتاش يايغىن بىر ئادەت، ــ ئا.

ئۇنىڭ ئايالى مۇشىپقە خانىمنىڭ ھەم ئوقۇغۇچىسى، ھەم يارەمچىسىدى. ئۇ يول يۇرگەنده ئازراق ئاقسايدىغان ئەيىپى بولىشىغا قارماي، تولىمۇ چىرايلىق، كېلىشكەن، چىچەن يىگىت ئىدى.

تەۋپىقنىڭ بىر نەۋرە ئىنىلىرى ئۇنىڭغا يۇپۇشۇپلا ئالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىنى بىلىشكە تەشنا قەلبى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىدىن لەززەت ۋە ئارام تاپقاندەك بولاتتى. شۇڭا سوئال سوراپ ھارمايتتى.

نەزىرگە ئاتۇش قازىلىرىدىن تېجەنلىك مۇللا ئېزىز دامۇللا ئوغلى ئەمەت مەخسۇم بىلەن قەدەم تەشرىپ قىلىشقانىدى. مۇللا ئېزىز دامۇللام تۆرت قازىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئادالەتپەرۋەر كۆڭلى يۇمشاق كىشى بولغىنىچۇن، ئاۋام خەلق ئىچىده ھۆرمىتى چوڭ ئىدى. ئۇ كىشى ئاددىي پۇقرالارنىڭ ھەرخىل مەرىكىلىرىگىمۇ كۆڭۈل ئايىاپ قەدەم تەشرىپ قىلاتتى. ئۇ قازىلىق قىلغاندىن تاشقىرى ئۇڭرۇقتىكى مۇللا تۇداجى، ئىمىنھاجى ئاكا- ئۇكىلار سالدۇرغان مەدرىسته مۇددەرسلىك قىلاتتى. ئوغلى ئەمەت مەخسۇمىمۇ شۇ مەدرىسته ئوقۇيتتى. ئۇلارنىڭ جامائىتىده يەنە تېجەن بايلىرىدىن قۇناجىممۇ باردى. ئۇنىڭ بىلەن ئوغلى ئابدىغوپۇر بىللىدى. ئابدىغوپۇرمۇ ئۇڭۇرۇقتىكى مەدرىسته مۇللا ئېزىز دامۇللام ۋە مەمتىمىن سوپىزادىلەردىن دەرس ئالدىدىغان تەلەبىلەردىن بولغاچقا ياش يىگىتلەر بىر بىرلىرىگە يات ئەمەسىدى. بەزىده مەدرىسكە كېلىپ تەلىم ئېلىپ تۇرۇدۇغان لۇاھىددىن بىلەن تونۇشاتتى. شۇڭلاشقا ئابدىغوپۇر بىلەن ئەمەت مەخسۇمىمۇ مېھمانىنى ئورنۇبلىشقان ياشلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى.

ھايال ئۆتمەي نىزامىددىن ئۆزى بىلەن قۇرداش، ئورۇق بىر كىشىنى ئىنىسگە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن باشلاپ كەلدى. مېھماننىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر ياش يىگىت باردى.

ــ بۇ مېنىڭ دوستۇم تاھىر خەلپىتىم، ــ دېدى. نىزامىددىن، ــ شورۇقتىن. بۇخارا، ھىندىستانلاردا ئىلىم تەھسىل قىلغان. بۇ يىگىت ئۇنىڭ ئىنىسى ئابلىمىت قارى، مانا بۇ شائىر ئىنىمىز سابىت، بىز تېخى يېقىندا، مۇشۇ نورۇزدا تونۇشقانتۇق، مۇھەممەد قارىنى ئالغاچ كەلمەپسىلەر

ـ ده؟ ــ دەپ ئېسىگە ئالدى نىزامىددىن، ــ بۇلار مۇشۇ يىگىتلەر بىلەن تونۇشىدىغۇ، دەيمەن،...

تاھىر خەلىپەت مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىرەم پاراڭلاشتى. ئاندىن خوشلۇشۇپ قايتماقچى بولۇپ، ئىنىسىگە قارىۋىدى، ئىنىسى بۇ چاغدا ياشلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ، سۆھبەتكە شۇڭغۇپ كەتكەنىدى، شۇڭا نىزامىددىنغا قاراپ «ئۇنىڭ ۋاقتى چاغ تۇرۇپتۇ، زېرىككەندە كەتسۇن» دېگەندەك ئىشارە قىلىپ ئۆزى نىزامىددىننىڭ ئۆزۈتىشى بىلەن چىقىپ كەتتى.

ياشلار ئۆزلىرىنى ئاتۇشنىڭ ئەڭ ئىلغار پىكىردىكى يېڭى ئەۋلادى دەپ ھىس قىلىشقاچقا ناگان- ناگاندا ئوڭۇرۇقتىكى مەدرىستە بىرىيەرگە توپلىنىپ قېلىشسا مەسىلىلەرنى مۇتائىلە قىلىشىپ، ئۆز- ئارا پىكىرلىشىپ كېتىشەتتى. مۇشۇ بىر ئەۋلاد پىكىرداشلارنىڭ ئىچىدە ئىشتاچىلىق ئابدىراخمان بىلىم ۋە ھۆرمەتتە ئەڭ كۆزگە كۆرۈنگىنىدى... يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ ئىپتىخارى بولغان بۇ يىگىتنى تۇشمۇ- تۇشتىن تەرىپلەپ، مەمتىلى ئەپەندىگە تونۇشتۇرۇپ كەتتى. ئابدۇراخماننىڭ دادىسى چوڭاخۇنباي ئىشتاچىنىڭ چوڭ بايلىرىدىن بولۇپ، مەرىپەتلىك كىشى ئىدى. ئۇنىڭ تەسىرى ۋە تەربىيىلىشى بىلەن بالىلىرىمۇ ئوقۇمۇشلۇق بولۇپ ئۆسكەنىدى. ئابدۇراخماننىڭ چوڭ ئاكىسى ئابدۇكېرىماخۇنمۇ شېئىر يازاتتى. ئىككىنچى ئاكىسى ئابدۇرېيىماخۇنمۇ كىلاسسىكلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشلۇقىدى. چوڭاخۇنباينىڭ قارا شەھەردە قۇراجاي، يەر- زېمىنلىرى بولغاچقا ئۇلار قاراشەھەردە بەزەن يىللاپ تۇرۇپ قالاتتى. قارا شەھەر بىلەن ئاتۇش ئارلىقىدا قاتناپ سودىگەرچىلىك قىلىشاتتى.

تەۋپىقنىڭ ياش ئىخلاسمەنلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ سۆھبىتىمۇ قىزىپ كەتتى. تەۋپىق بۇ ياش دوستلىرىنى ياقتۇرۇپ قالدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا ئېچىلىپ- يېيىلىپ جاۋاب بەرگەندىن باشقا، ياشلارنى قىزىقتۇرۇدۇغان پەن يېڭىلىقلىرىنى سۆزلەپ بەردى. كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە بولسا

كەلگۈسى ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىگە كېرەكلىك قابىل ۋە ساداقەتلىك يارەمچىلەرنىڭ تېپىلىدىغانلىقىغا سۆيۈنمەكتىدى. شۇنداقلا بىر كۈن ۋاقىت چىقىرىپ ئوڭۇرۇققا مەدرىسكە بېرىپ، مەدرىسنى كۆرگەچ، ياش يىگىتلەر بىلەن تونۇشۇپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. بۇندىن باشقا مەدرىسمۇ ئۇنىڭ مەلۇم پىلانلىرىغا مۇناسىۋەتلىكتەك قىلاتتى.

نەزىرگە كېلىپ- كېتىۋاتقان مېھمانلاردىن بىرەر- يېرىم ياش ئايرىلىپ كېلىپ، تەۋپىقنىڭ ئەتراپىدىكىلەرگە قوشۇلۇپ تۇراتتى... گەرچە تەكلىپ قىلىنمىغان بولسىمۇ، ئەنئەنىمىزدىكى «تۇزغا بېشىچە بولسىمۇ بارغۇلۇق» دېگەن قاراشتىن پايدىلىنىپ، مەشھەتنىڭ جامائىتىگە قوشۇلۇپ، ئاتۇشنىڭ ئامانلىق مەسئۇلى توختى زۇنۇنمۇ كەلدى. بەلكى قەشقەردىن يولىورۇق تاپشۇرۇپ ئالغان بولسا، «ئوۋ»نى تونۇپ قويۇش ئۈچۈن كەلگەندۇ. ھەرھالدا ۋەزىپىسىنى بەك سىلىق بېجىرىشنى بىلىدىغان كىشىدى؛ ئاممىۋى مۇناسىۋەتكە بەك دىققەت قىلاتتى، تۇيۇقسىز تۆكۈن، نەزىر- چىراقلاردىن قالمايتى، كۈلۈمسىرەپلا تۇرۇدۇغان سىلىق، سىپايە ئادەم ئىدى، شۇڭا، سادىدە ئادەملەر ئۇنى بەك ئادىمىگەرچىلىكى بار، دەپ باھالىشاتتى. نىزاملىقىدىن ئىنىسىگە ئۇنى تونۇشتۇرغاندا ئىسمىنىلا ئاتاپ:

ــ كۆپنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ئاقكۆڭۈل ئاغىنىمىز، توختى زۇنۇن، مەشھەتتىن، ــ دەپلا تونۇشتۇرغان بولسىمۇ، ئۇ داستىخان تەرەپكە كېتىۋاتقانداۋ ئىنىسىنىڭ قۇلىقىغا شۇرلاپ ئۇنىڭ سالاھىيىتىنى ئېيتىپ قويدى. ھە، دېگەندە بۇ ئادەمنىڭ «ئادىمىگەرچىلىك»نى ئىپادىلەپ تۇرغا كېلىپ ئولتۇرۇشى نېمىشكىدۇر نىزاملىقىدىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويدى. چۈنكى ئۇ تاغىسىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىش تۇپەيلىدىن ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرگە خېلى ساۋاتلىق بولۇپ قالغاچقا خەلق سىپايە، ئوبدان ئادەم كۆرۈۋاتقان توختى زۇنۇننى بىر ئاز بىلگەندەك قىلاتتى.

يىگىتلەر بىلەن تەۋپىقنىڭ سۆھبىتى تاكى مېھمانلارنىڭ ئايىقى ئۇزۇلگىچە داۋام قىلدى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ باشقا دوستلىرى بىلەن

مەدرىسىتە بىركىۇن ۋاقىت چىقىرىپ كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋىدى، ياشىلار تۈشمۇ- تۈشتىن ئۇنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى ۋە ئەڭ كۆپ توپلىشىدىغان كۇنى بازار ئەتىسى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى، شۇنداقلا باشقا ياشىلار بىلەن خەۋەرلىشىپ، ئالغاچ بارىدىغان بولۇشتى. شۇندىن كېيىنمۇ ئۇلار چەتئەلدىن كەلگەن ئەپەندىنىڭ يېقىملىق چىرايىغا قاراپ، ئۇنىڭ كىشىنى جەلپ قىلىدىغان سۆزلىرىگە بولغان ئەسىرلىكىنى يوشۇرالمىغان هالدا قىيماستىن خوشلاشتى.

ئۇلار كوچىغا چىققاندىن كېيىنمۇ ئاڭلىغانلىرى هەققىدە قىزغىن تالاش- تارتىش قىلىشتى، هەيرانلىقىنى، مەپتۇنلىقىنى ئىزهار قىلىشتى. ئاخىردا هەر بىرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شەخسىي سۈپەتلىرى ۋە ئۇ سۆزلەپ بەرگەن يېڭىلىقلار هەققىدىكى ئاخباراتنى ئېلىپ كەنتلەرگە تاراپ كەتتى. تەۋپىق ناهايىتى چاپسانلا سۆهبەتلەرنىڭ تېمىسىغا ئايلىنىپ، نۇرغۇن كۆڭۈللەردە قىزىقىش پەيدا قىلدى.

2

ئابلىمىت قارى بىلەن سابىت خېلى كەچ قايتتى. ئۇلار تالىپ ئاتالغىنى بىلەن ئىزچىل ئوقۇش يوق، بەزەن بېرىپ، بەزەن بارماي ئوقۇپ يۈرىشەتتى. بەزىدە بارسىمۇ دەرس بېرىدىغان ئادەم يوق، قايتىپ كېلىشەتتى. چىڭ تۇتمىغان ئوقۇشنىڭ تايىنى بولاتتىمۇ؟ بەزىدە ئۇڭۇرۇق مەدرىسكە بارسا، بەزىدە تاشاخۇنۇمنىڭ هويلىسىدىكى سالاهىددىن ئەپەندىگە بېرىشاتتى. هېچبىرىدە ئىزچىللىق يوقىدى.

ئۇلار بۈگۈن هاياتىنىڭ ئەڭ هاياجانلىق بىر كۇنىنى ياشىغاندەك بولۇشتى. قانداق ئادەم- هە؟ مۇشۇنداق ئۇستازنىڭ بولسا... دېگەنلەر كۆڭۈللىرىدىن كېچەتتى.

ــ مۇهەممەد قارىنى بىللە ئېلىۋالغان بولساقچۇ، ئېسىت، ــ دېدى ئابلىمىت قارى، ــ ئەمدى بۇ يېڭىلىقلارنى ئۇقسا ئۇ چىچاڭلاپ

كېتىدىغان بولدى ـ دە، تاپا ـ تەنىسىدىن قۇتۇلماقمۇ تەس.

سابىت جاۋاپ بەرمىدى. ئۇنىڭ خىيالى بۈگۈن ئاڭلىغان دۇنيا يېڭىلىقلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. تەپەككۇرى ئاللىقاچان ئاشۇ ئاجايىپ شەھەرلەرگە پەرۋاز قىلىپ كەتكەنىدى.

ئۇلار مەشھەدتىن ئۆتكەنىدە ئوتۇراق بىلەن مەشھەد ئارىسىدىكى سايلىق بىلەن ئاق بوز توپىلىق قاغجىرىغان ئۈزۈك ئارىلىقتىن ئۆتەتتى. ئاق بوزنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىگىز پەخشى تام بىلەن قورشالغان بىر قورغانچە بارىدى. ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ بۇ قەدەر ئىگىز تام سوقۇپ مۇھاپىزەت قىلغۇدەك ھېچنېمە يوق، ئوخشاشلا ئاق بوز ئىدى. بۇ قورۇقنى «تاشاخۇنۇمنىڭ قورىقى» دەيىشەتتى. بۇ تېنىمسىز يېڭىلىقپەرۋەر ئادەمنىڭ بۇ قورۇقنى چۆرۈشتە قانداق پىلانلىرى بارىدىكىن، ئەمما ئۇ مەلۇم بولۇشقا ئۇلگۈرمىگەچكە، بۇ قورۇق خۇددى چۆچەكلەردىكى غايىپ غەزىنىلەر يوشۇرۇلغان سىرلىق يەردەك بىر تۈرلۈك سۇر بېغىشلاپ قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

ياشلار ئوتۇراقنى ئارىلاپ ياقىۋاغنىڭ بوستان مەھەللىسىگە يېقىنلاشقاندا ئابلىمىت قارى دوستىغا چاخچاق باشلىدى:

ــ ئاستانەڭگە كېلىپ قالدۇق، ــ دېدى ۋە ناۋايى غەزەللىرىدىن بىر بەيىت ئوقۇدى:

ئاستانەڭگە بېرىپ مەنزىلدە ياتماق ئارزۇ،
سەگلىرىڭنىڭ[1] سانىغا ئۆزۈمنى قوشماق ئارزۇ.

سابىت بۇ چاخچاقلارغا كۈلۈمسىرەپلا قويدى. بوستاندا ئۇنىڭ مەشۇقى بارىدى. شۇڭا دوستى ئۇنىڭغا شۇنداق چاخچاق قىلاتتى.

سابىتنىڭ مەجەزى قانداق ئېغىر بولسا ئۇ باشتىن كەچۈرگەن كەچمىشلەرمۇ شۇنداق ئېغىرىدى. بەلكىم ئاشۇ كەچمىشلەر ئەنە شۇنداق

[1] سەگ ــ ئىت (چاغاتاي تىلىدا. لوپنۇر شىۋىسىدا شۇ بويىچە ساقلانغان)، ــ ئا.

خاراكتېرنى ياراتقاندۇر.

سابىت ئانىسىنىڭ قانداق ئايال ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئۇ ئېسىگە كەلمەستە ئانىسى ئالەمدىن ئۆتكەنىكەن يېتىم سابىتنى شۇندىن كېيىن بوستاندىكى هاممىسى بېقىۋالدى. دادىسى ئۇنى تاهىر خەلپەتتە ئوقۇتتى، كېيىن ۋاقۇاغقا بېرىپ تاشاخۇنۇمنىڭ هويلىسىدا سالاهىددىن ئەپەندىدىنمۇ دەرس ئالدى، مۇشۇ جەريانىدىمۇ ئۇ يەنىلا هاممىسىنىڭ ئۆيىدە تۇراتتى. بۇ هال دادىسى قازا قىلغانغا قەدەر داۋام قىلدى. بۇڭاي ئاخىرقى يىللاردا كېسەلچان بولۇپ قالغىنىچۇن تاهارىتىگە سۇ بەرگۈدەك بىر كىشىگە مۇهتاج بولۇپ، «سابىتنىڭ مىراسىغا شېرىك كۆپەيتمەيمەن» دېگەن ۋەدىسىنى بۇزۇپ ئۇرۇق- تۇققان، يار- بۇرادەرلىرىنىڭ سالاسى بىلەن بىر تۇغماس ئايالغا ئۆيلەنگەنىدى. بۇ ئىنتايىن هازارۇل خوتۇن بولۇپ، ئۇنىڭ ئەجىلىنى تېزلىتىشتىن باشقىغا كېرەككە كەلمىدى. بۇڭاي قازا قىلىش ئالدىدا قىيامەتلىك قەرز بولۇپ قالمىسۇن دەپ، بۇ ئايالىنىڭ ئەسكىلىكلىرنى ئەپۇ قىلىپ ئۇنىڭغا لايىقىدا مىراس قالدۇرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ دەۋاسى تۈگىمىگەنىدى، سابىت يېتىلىكتە چەككەن رىيازەتلىرى ئاز كەلگەندەك ئەمدى ئۆگەي ئانىسى بىلەن بولغان مىراس دەۋاسىدىن بىر مۇنچە كۆڭۈلسىزلىك تېپىۋالغانىدى.شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، ئۇ تېخىمۇ شۇكلەپ قالغانىدى.

ــ ناۋايىنىڭ دۇئانىنى ئوقۇپ بولدۇڭمۇ؟ ــ دەپ سوردى ئابلىمىت قارى دوستىنىڭ دىققىتىنى تارتىش ئۈچۈن.

سابىت بۇ سۆزنى خىيال ئىچىدە ئاڭلاپ، ناۋايى دېگەن ئىسمىغا ئاۋۇ باغلارنىڭ تېمىدىن چىقىپ تۇرغان چېچەككە پۇركەنگەن شاخلارنى بىرلەشتۈرۈپ ئويلىدى:

«باغ ئىچرە ماڭا ساچتى گۈل ئاقۇ - قىزىل ياپراق»...

باهار پۇراقلىرىغا، تۇيۇ- تاماشانىڭ خۇشال- خۇراملىقىغا تولغان بۇ مىسرالار ئۇنىڭ كۆڭلىگە يۇرۇقلۇق بەخش ئەتكەندەك بولۇپ، خىيالدىن

باش كۆتۈردى ۋە دوستىغا قاراپ باش لىڭشىتىپ قويدى.

ــ ئوقۇپ بولغان بولساڭ «دىۋان زەلىلى»نى ئۇقۇغىن كەچتە ئۆيۈڭگە ئالغىلى چىرىمەن، ئالماشتۇرۇپ ئوقۇيلى. ئاكامنىڭ كېتىدا بىز كۆرمىگەن كىتابلار تېخى نۇرغۇن، تاھىر خەلپەتنىڭ سەككىز كۆزلۈك بىر كاتتا لىق كىتىپى بار دىيىشكىنىنى ئاڭلىماپمىدىڭ.

سابىتنىڭ كۆزلىرى كوچا بويىدىكى باغ تېمىنىڭ ئۈرۈلۈپ چۈشكەن، كېيىن جىگىدە شاخچىلىرى بىلەن قاشالاپ قويۇلغان جايغا تىكىلگەنىدى.

سابىتنىڭ يۈرىكى تۇيۇقسىزلا قاتتىق دۈپۈلدەپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چىتلاق كەينىدىن غىل- پال كۆرۈنۈپلا پەخشى تام كەينىگە ئۆتۈپ كەتكەن ئادەم كۆلەڭگۈسىگە چۈشكەنىدى.سابىت ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ مېڭىشنى قارار قىلدى.

ــ «يار دوستلىرى بىلەن كەلسە جاپا قىلىش ئۇچۇن كەلگەندۇر، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بۇنداق ئۇچرۇشۇش رەشىق ۋە ھەسەتتىن دېرەك بېرىدۇ[1]» دېگەندەك، گۈلزادەم شۇنداق ئويلاپ قالمىسۇن، ئاغىنە، ــ دېدى ئابلىمىت قارى، ــ مەن كەتتىم، گېپىڭنى پاتراق تۇگۈتۇپ قايتارسەن، كەچتە ئۆيۈڭدە ئولتۇرماقچى بولغىنىمىز ئېسىڭدە بولسۇن، ھېلىقى چاپلاشقاق ئاغىنەڭ بىتاقەت بولۇپ كۇتىۋاتىدۇ ھەقىچان، ئۇنى ئاڭلىغانلىرىمىز بىلەن ھەيران قالدۇرۇپتىمىز.

3

سابىت مەيۇسلۇك، مىننەتدارلىق ئارىلىشىپ كەتكەن غەمكىن كۈلۈمسىرىشى بىلەن دوستىنىڭ ئارقىسىدىن ئۇنسىز قاراپ، ئۇ ئەگرى- بۈگرى يېزا يولىدا ئۇزاپ كەتكۈچە جايىدا تۇرۇپ، ئاندىن قاشا تەرەپكە

[1] شەيخ سەئىدى: «گۈلىستان» ــ ئا.

ماڭدى.

كوچىدا تۇرۇپ قىز بىلەن سۆزلىشىش بىلەپ ئىدى. شۇڭا ئۇياق-بۇياققا قارىۋېتىپ چاقچاقلىق بىلەن قاشادىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، باغ ئىچىدىكى كۆكۈرۈشكە باشلىغان بېدىلىككە چۈشتى ۋە چوڭقۇر بىر تىنىۋېلىپ، تام تۈۋىدە پۈتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ تۇرغان 15- 16 ياشلاردىكى، بويالغان ماتا كۆينەك، پۈتىغا نىمكەش كۆن ئۆتۈك كىيگەن ۋجىككىنە قىزغا ھەۋەسلىنىپ قاردى. قىز تامغا ئارقىسىنى قىلىپ بىر خىل ھالىتىنى ساقلاپ تۇرۇۋەردى.

گۈگۈم پەردىسى كائىناتقا ئېتەك يېيىۋاتقان بولسىمۇ سابىت مەشۇقىنىڭ تەڭداشسىز گۈزەللىكىنى پۈتۈن بەدىنى بىلەن كۆرۈپ تۇرغاندەكىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ قىزىقىش، سۆيۈنۈش ۋە ھاياجان ئارىلىشىپ كەتكەن قارىشىدا ئاجايىپ مەستانىلىك بىلىنىپ تۇراتتى. ئاشۇ تەقلىدتە بىر نەچچە سىكونتلا تۇرغان بولسىمۇ، مۇشۇ سۈكۈتتە ئۆتكەن بىر لەھزە ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈردەك ئۇزۇن بىلىنىپ كەتتى. ئارقىدىن ئۆزىنىڭ قوپال بەستىگە مۇناسىپ كەلمەيدىغان بىرخىل نازۇكلۇق بىلەن ھاياجانغا تولغان تىترەڭگۈ ئاۋازدا:

ــ گۈلزادە!... ــ دەپ خىتاب قىلدى.

بۇئاۋاز ھېلىقى ئاددىي «تاغ گۈلى» نىڭ ۋۇجۇدىنى تىترىتىۋەتتى.

ــ كەلدىڭىزمۇ؟...

ــ بۇ يەردىن قاراپ تۇرۇپتىكەنسەن....

ــ چۈشتە ئۆڭگىگە تېزەك يايغىلى چىققانىدىم، يولغا قارىسام ئابلىمىت قارىكام بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتىدىكەنسىز،... يانسا .... دەپ پات-پات قاراپ تۇرغانتىم...

ــ بىز بويامەتكە نەزىرگە باغانتۇق، ... ــ سابىت توختاپ قالدى، ھەممە گەپنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىش ھاجەتسىز دەپ قاردى. ئۇنىڭ ئۇسىتىگە قىزىنىڭ ئالدىدا ئەپلەشتۇرۇپ سۆزلىيەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىدى.

ئۇلارنىڭ ئۇچرۇشۇشلىرى ھەمىشە شۇنداق بولاتتى. كۆرۈشۈش ئالدىدا

گويا ئۆزىنى كۆڭۈللۈك ئىشلار، قىزىق تاماشا كۆتۈپ تۇرغاندەك ئالدىراش تەشنالىق، ھاياجان ئىلكىدە ئازابلانسا، كۆرۈشكەندىن كېيىن پاراڭنىڭ تايىنى بولماي يۈرەكلىرى سىقىلاتتى. شۇنىسى تېخىمۇ قىزىق ئىدىكى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھازىرغىچە مۇھەببەت ھەققىدە سۆز بولمىغانىدى. شۇنداق تۇرۇپمۇ ئۇچرۇشۇپ تۇرۇشاتتى ۋە ئۇچرۇشۇش ھەققىدە پۈتۈشۈپ قويۇشاتتى. ئۇلارنىڭ تۇنۇشلۇقى ناھايىتى بۇرۇن ــ بالىلىق ۋاقتلىرىدىن باشلانغان بولسىمۇ، ئۇلار ئارىسىدىكى ئۆزگىچە مۇناسىۋەت بۇلتۇر كۈزدىن باشلانغانىدى.

سابىت ھاممىسى بىلەن بىللە تۇرۇشقا باشلىغاندىن تارتىپلا ئۇلار بىللە ئوينايتى. سابىتنىڭ ھاممىسى بىلەن گۈلزادىلەر قوشنا ئىدى. ھەر ئىككىسى ئانىسىز يېتىملەردى. گۈلزادە ئۆگەي ئانىسىدىن تاياق يېسىلا بۇ ئۆيگە كىرەتتى. پەقەت مۇشۇ ئۆيدىلا تەسەللىگە ئېرىشەتتى. سابىت ئۇنىڭدىن ئۈچ ياشچە چوڭىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ كۈچلۈك، قاۋۇل بالا بولغاچقا ھەمىشە قىزغا يارەم قىلىپ تۇراتتى. كېيىن ئۇلار جاڭگالدا ئۇلاغ باقتى. بىللە تېزەك تېرىشتى، ئۇلار تولا ئۇرۇشۇپ قالاتتى. لېكىن بىردەمدىن كېيىنلا بۇنى ئۇنتۇپ قېلىشاتتى...

كېيىن سابىتنى مەكتەپكە بەردى. سابىت تۇغۇلغان مەھەللىگە بېرىپ تاھىر خەلپەتتە ئوقىدى. ئارقىدىن ۋاقۋاغدا ئوقىدى. شۇ جەريانىدا ئىككىسى يىراقتىن كۆرۈشكەننى ھېسابقا ئالمىغانىدا ئايرىم ئۇچرىشالمىدى...

كۆپ ئۆتمەي تەقدىر سابىتنىڭ دادىسىنىمۇ ئارىدىن ئېلىپ كەتتى. قاراقسىز قالغان ئۆيگە دادىسىنىڭ چىرىقىنى يانداۋرۇش ئۈچۈن قايتتى. بۇ مەزگىلدە ئۇلار تېخىمۇ ئۇچراشمىدى. بۇلتۇر كۈزدىن باشلاپ سابىت ۋاقۋاقتا بېرىشنى توختۇتۇپ، ھەپتىدە بىرەر كۈن ئۆڭۈرۈقتا بېرىپ ساۋاق ئېلىپ كەلگەندىن باشقا، ئۆز تېرىكچىلىكى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇ يەنە جاڭگالغا باردى. مانا شۇ چاغدا ئۇلار قايتا ئۇچراشتى.

بۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىنى باشقىچە ھېس قىلىشتى. ئارىدا يېتىرقاش ۋە يەنە ئاللىقانداق نازۇك تۇيغۇلار پەيدا بولۇپ قالغاندەك قىلاتتى. ئۇلارنىڭ

قەلبىدە نېمىدۇر پىشىپ يېتىلگەنىدى. گۈلزادە سابىتنى «سىز» لەپ گەپ قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى ئايال كىشى ئەر كىشىنى شۇنداق ئاتىشى كېرەكىدى. بىرىنچى كۈنىلا ئۇلار جاڭگالدىن قايتىدىغان چاغدا زەيكەشتىن ئۆتكىچە سابىت گۈلزادىنىڭ قېپىنى سۈنىۋېلىش ئۈچۈن قول ئۇزاتقىنىدا ئىككىسىنىڭ قوللىرى بىر- بىرىگە تېگىپ كېتىپ، ھەر ئىككىسىنىڭ ۋۇجۇدىغا ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل ئىسسىق ئېقىم تاراپ كەتتى. بۇرۇن ئۇلار ھەمىشە دېگۈدەك سۈركىشىپ يۈرسىمۇ بۇنداق سېزىم بولمىغانىدى. مانا شۇ ئىش ئۇلارنىڭ كېيىنكى مۇناسىۋەتلىرىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالدى.

ئەمما ئۇلار ئۇچراشقاندا «يۈرەك سۆزلىرى» نى تۆكۈشۈپ، سېغىنىشلىرى، چۈشلىرى، خىياللىرى ھەققىدە سۆزلۈشۈپ كەتمەيتتى. ئۇنسىز سۈكۈت ئىچىدە تۇرۇپ، ئاخىردا خوشلىشاتتى.

ــ خاپا بولماڭ... ھېلىقى ھازازۇلنىڭ ئاھانىتىگە قالماي يەنە...

سابىت ئۇنىڭ ئۆگەي ئانىسىدىن قورقۇۋاتقانلىقىنى چۈشۈنۈپ ئۇنى قىيىن ئەھۋالدا قالدۇرماسلىق ئۈچۈن :

ــ ياق نېمىگە خاپا بولىمەن، چىرىپ كېتىۋەر،ــ دېدى خوشلۇشۇپ،ــ كېلەر قېتىم مەن ساڭا ئاجايىپ- غارايىپ گەپلەرنى سۆزلەپ بېرىمەن، ــ دەۋەتتى ئۇ ساددا ئادەملەرگە خاس خۇسۇسىيەت بىلەن قورسىقىدىكىنى يوشۇرالماي.

ــ ئاجايىپ گەپ؟

ــ ھەئە. بۇگۈن بويىمەتكە بېرىپ ئەپەندىمدىن ئاڭلاپ كەلدۇق... ــ ھەمىشە خىجىل بولغانىدەك بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلەپ تۇراتتى، قولىدا ھەمىشە سىقىملىۋالىدىغان بىر غاڭزا بولاتتى ۋە قىلغىلى قىلىق تاپالمىغان، خىجالەتتىن قوللىرىنى نەگە قويۇشنى بىلمىگەن چاغلىردا غاڭزىنى ئويناپ خىجالىتىنى يوشۇرماقچى بولغانىدەك قىلاتتى. بۇ غاڭزىنى بۇلتۇر قەشقەرگە ئوتۇن ساتقىلى كىرگەنىدە دوتەي يامۇل ئالدىدىن تېپىۋالغانىدى.

ــ ھەئ... ــ دېدى قىز ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىسىمۇ، ــ ماقۇل

ياخشى چۈش كۆرۈڭ...
— خوش...
سابىت قاشادىن كوچىغا ئاتلاپ ئۆتۈپ، گۈلزادىنى بارمۇ، كىرىپ كەتتىمۇ دېگەندەك كەينىگە قاراپ قويۇپ، ئاندىن يولىغا يۈرۈپ كەتتى.

سەككىزىنچى باب

1

نەزىردىن كېيىن نىزامىددىن ئىنىسىنى تۇققانلارنىڭ ئۆيلىرىگە پاتمە قىلدۇردى. ئۇلار ئەڭ ئەۋۋەل ۋاقۇاققا ــ تاغىسى تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە پاتمە قىلىشتىن باشلاپ، ئاخىرىدا يېقىن ئۆتۈشكەن باشقا ئادەملەرنىڭ ئۆيلىرىگە باش ئۇرۇشتى. بۇ رەسمىيەتلەر ئاخىرلاشقاندا بازار كۈنىمۇ كېلىپ قالغانىدى.

ــ ئەمدى ئاتۇشنىڭ بازىرىنىمۇ كۆرۈپ قويۇ، بەلكى ئېسىڭدىنمۇ چىقىپ قالغاندۇر، ــ دېدى نىزامىددىن دۇشەنبە[1] كۈنى ئەتتىگەندە.

تەۋپىق بۇگۈن چەتئەلدىن كېيىپ كەلگەن غەلىتە «پەرەڭچە ئۇستۇڭاش»تا ئەمەس، (نىزامىددىنىڭ زورى بىلەن) شۇ مۇھىتتىكى يېگىتلەرنىڭ چەكمەن تونىنى كېيىۋالغان، شايى بەلۋىغىنى باغلىۋالغان ئىدى.

بۇ يەرنىڭ مۇھىتىغا ئۇيغۇنراق يۈرمىگەندە ياخشى بولمىشىنى بىلگەن توختاجى ئۇنىڭغا ئۆيدىن ئۇزايدىغاندا باي بالىلىرى كېيىدىغان قەشقەرنىڭ مۇھىتىغا كۆرە ئالىي ھېساپلىنىدىغان ئىككى قۇر كېيىم كېچەكنى تەۋپىقنىڭ سومكىسىغا سېلىپ بەرگەنىدى. ئۇ چاغدا ئۇ بىر ئاز تېرەجىگەن، ئالماسلىققا ھەركەت قىلىپ كۆلگەن بولسىمۇ، ئەمدى ئاكىسى ۋە يەڭگىسىنىڭمۇ ئوخشاش تەۋسىيەدە بولىشى ئۈنى ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى. دېمەك، دوستى بىر ئىشلارنى ئالدىن پەملەپ بۇلارنى بېرىپتىكەن ـ دە!

تونىنىڭ ئوچۇق ياقىسىدىن ئىچىدىكى كۆينەك كۆرىنىپ تۇراتتى، شىمى، خىرۇم پەتىنكىسى، بېشىدىكى تۇرك بېرىمۇ ئۇنى يەنىلا

[1] ئۇ چاغلاردا ئاتۇشنىڭ بازىرى دۇشەنبە كۈنىدە بولاتتى، كېيىن جۈمەگە ئۆزگەرتىلگەن، ــ ئا.

مۇھتقا كۆرسۈتۈپ تۇرۇشقا يېتەتتى.شۇڭا ئۆتكەن-كەچكەنلەرنىڭ ھەممىسى قىزىقسىنىپ قارىشاتتى؛ بەزىلەر مەش-مىشلاردىن ئاڭلىغانلىرىغا كۆرە قىزىقىپ قارىسا، بەزىلەر شۇ ئاندىكى تۇرقىغا قىزىقىپ قارايتى.

بازار (مەشھەد) بىلەن بويامەتنى تېجەن يېزىسى ئايرىپ تۇراتتى. تېجەن قىران دەريا ئېقىنىدىكى يوپۇرماق شەكىللىك ئارال بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە قۇرۇق دەريا ئېقىنى بارىدى. بەزى چاغلاردا بۇ قۇرۇق سايغا ھەيۋەتلىك كەلكۈن كېلىپ دەريانىڭ ساھىلىغا جايلاشقان يېزا خەلقىگە بالايى- قازامۇ كەلتۈرەتتى. بۇ خىل بالا قازالاردىن يالداما بولۇپ قالغان بىرمۇنچە خەلق قوشاقلىرى شۇئانغا قەدەر يادلىناتتى. سايىنىڭ شىمال ئېتىكىدىكى ئازغان كەنتىنى يالاپ، سايغا يېقىن ئۆيلەرنى ئېلىپ كەتكەن كەلكۈندە كەتكەن نەۋجۇۋانلار ھەققىدە شۇنداق قوشاقلار بارىدى:

ئامىنەمۇ - ئامىنەم،
لايدا ياتقان ئامىنەم.
لاينىڭ تېگىدە يېتىپ
«خۇدا!» دېگەن ئامىنەم!

ئاخشام كەلگەن بەش ئاتلىق،
بەشلىسى قاراتلىق[1]،
ئامىنەمنى ئەپقاچقان
مەمتىمىن قاناتلىق....

سايدىن چىققاندىلا ئۇ قاتتىكى بازار كۆرۈندى.
ــ يېغىلىقلاردىن كېيىن بازار قىممەتچىلىك بولۇپ كەتتى،

[1] قارا ئاتلىق سۆزى تەلەپپۇزدا قوشۇلۇپ كەتكەن. قوشاقنىڭ ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن ۋە تەلەپپۇز قولايلىقى ئۈچۈن تۇغۇلغان تىل ھادىسىسى ــ ئا.

نىمىشكە دېسەك گا سىلىكىنىك[1] ئەسكەرلىرى خەلقنىڭ بىر قەۋەت تېرىسىنى شۇلۇپلا ئالدى، ــ دەپ پاراڭ سېلىپ كېلەتتى نىزامىددىن.

مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە جىم. جىتلا قۇلاق سېلىپ يولدىن ئۆتۈۋاتقان كىشىلەرنىڭ چىرايىدىن ئەنە شۇ يېغىلىق قالدۇرغان ئازاپ، جاراھەتنىڭ ئىزناسىنى تاپماقچى بولغاندەك قاراپ باراتتى. ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ يۈرىكى تېنىمسىز دۈپۈلدەپ، ئاللىقانداق تۇيغۇلار كەلكۈنى قەلبىدە مەۋج ئۇرۇپ، ئۇنى چەكسىز ھەسىيات دېڭىزىغا غەرق قىلماقتىدى. ئۇ كەچلىرى شېئىر يازاتتى، ئويلايتتى، تەسەۋۋۇر قىلاتتى... يۇرتلارنى ئارىلاپ يۈرگەندە ھەممە نەرسىگە سوئالغا تولغان كۆزى بىلەن ئۇزاق تىكىلەتتى... «ئىھ، مەن بۇ مىسكىنلىك يېغىپ تۇرغان زېمىننى قانچىلىك سېغىنغاندىم ـ ھە؟» دەپ ئويلىدى ئۇ. ئارقىدىن ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىگە جاۋابەن:

ــ شۈكرى قىلىپ كۆنگەن خەلقىمۇ بىز، ئاكا ــ دېدى ئويچانلىق بىلەن، ــ بۇ كۈنلەرنىمۇ سەۋر بىلەن ئۆتكۈزۈۋېتىمىز. بۇ كۈنلەرمۇ پايدىسىز ئەمەس، قاتتىق سوغۇق كىشىلەرنى قېلىن كېيىنىشكە مەجبۇر قىلىدۇ؛ قاتتىق ئۇخلىغان ئادەم بېشى يېرىلغاندا ياكى تۇمشۇقى قانىغاندا كۆز ئۆچمايۋ قالمايدۇ. ئەلۋەتتە.

ــ چالا ئويغانغان كىشىلەرنىڭ ئوبدانراق كۆز ئېچىۋېلىشىغا ئىمكان بەرمەي يەنە ئەللەيلەيدىغان ئادەملەر، تېخىمۇ قاتتىق ئۇخلىتىدىغان دورىلارمۇ تەييارلا ـ دە!

ــ ئاكا، ئەڭ يوغان قەپەزدىكى ئىمكانىيەتمۇ پەقەت قەپەزگە چۈشلۈقلا بولۇدۇ. ئۇزۇل ـ كېسىل ھۆرلۈككە ئېرىشىش ئۈچۈن قەپەزنىڭ كەڭلىكىگە ئالدانماسلىق كېرەك. قەپەزنى سۇندۇرۇپ گۈلزارلار ئۈچۈن قاشا ياساش كېرەك. تۇركىيەدىكى ئىسلاھاتنى ئاڭلىغانسىز؟ ئەنە شۇنداق، ھەم ھۆكۈمران گۇرۇھنى، ھەم جاھالەتلىك مۇھىتنى يىمىرىۋەتمىگىچە بىرسى يەنە بىرسىنى پەيدا قىلىپ، بىزەڭ چۈشەن

[1] گا سىلىك ــ ماجۇڭيىڭنىڭ خەلق ئىچىدە تونۇلغان ئىسمى، ــ ئا.

بىلەن پاسكىنا مۇھىتتەك دەۋر قىلىۋېرىدۇ. تۇركىلەردە مۇنداق بىر تەمسىل بار «Cami yıkılmış ama mihrabı yerinde» ئەنە شۇنداق قوزغىلاڭ قىلدۇق دېگەن بىلەن ئاڭ بولمىغاچقا «جامەنى يىقىتىۋەتكەن بىلەن مېھرابى جايىدا» تۇرۇۋېرىدۇ. دە! شۇڭا «جامە» نېمۇ، «مېھراپ» نېمۇ يىقىتىپ، ھەممىنى قايتىدىن ياساپ چىقىش كېرەك! ... ئەڭ مۇھىمى ئويغانغان ئاڭنىڭ بولىشى، قارا غەزەپ دېگەن يىرتقۇچتىمۇ بولۇدۇ.

ئۇلار پاراڭلىشىپ بازارغىمۇ كېلىپ قالدى. ئۇلار ئاۋۋال مەشھەدكە كىرىپ ھەزرەت سۇلتان جامەسىنى، سۇلتان سۇتۇق قەبرىسىنى زىيارەت قىلدى. ئۇلارنىڭ زىيارىتى ئاخىرلاشقاندا ۋاقىت چۈشكە تايىن بولۇپ قالغانىدى. نىزامىددىن غىزالىنىپ ئاندىن بىردەم ئايلىنىشىنى تەكلىپ قىلدى. ئىككىسى يەنە ساي بويىدىكى بازارغا كەلدى.

شەرقنىڭ جەمئى بازارلىرىدىكىگە ئوخشاش ئاتۇش بازىرىمۇ ئۆزگىچە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە مەھسۇلاتلار، چەتئەل مالىرى، جۇڭگو تاۋارلىرى، خوتەننىڭ يىپەك توقۇلمىلىرى بىلەن تولغان بولۇپ، سىبتىقچىلار دۇنيادىكى جەمئى ياخشى سۈپەتلەر بىلەن ئۆز مېلىنى ماختاپ چوقان سېلىپ تۇراتتى.

بازاردا ئومۇمىي تەرتىپسىزلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. مىغ- مىغ بازاردا پات- پاتلا جىدەللىشىۋاتقانلارنى ئۇچراتقىلى بولاتتى. بازارلىقلار ھەمىشە ئۇششۇقلۇق، جىدەلخورلۇق بىلەن يىراق- يېقىندىن كەلگەنلەرنى بوزەك قىلىشقا تىرىشاتتى. سىرتتىن كەلگەنلەرمۇ بازارلىق بىلەن بىر يېرى سوگىشىپ كېتىشتىن ھەزەر ئەيلەيتى. چۈنكى ھەممە ئادەم ئۇلارنىڭ خۇيى- پەيلىنى بىلگەچكە «بۇدۇشقاقلارنى ياماشتۇرۇۋالغاندىن كۆرە، سېنىڭ راست دەپ قۇتۇلغىنىم ياخشىراق» دەپ ئويلىشاتتى. بەشكېرەم، پەيزاۋات قاتارلىق يېراق جايلاردىن ئەمەس، ئاتۇش تەۋەلىكىدىكى باشقا كەنتلەردىن بىر نەرسە ساتقىلى كەلگەن بىچارىلەرنىڭمۇ مېلىنى ئۆز ئەركى بويىچە سېتىش ئىمكانىيىتى يۇقىدى، بازارلىقلار بىشەملىك بىلەن ئۇرۇشۇپ ئەرزان ئېلىۋېلىپ ئۆزلىرى ساتاتتى. ئۇلار قارشى تەرەپ

مەندىن قورقتى دەپ ئويلاتتى. گويا ئەڭ ياۋۇز دۇشمىننى يېڭىۋالغاندەك غەلبە ئىپتىخارى بىلەن گۈكرەپ كېتەتتى، بۇ كىشىلەرنىڭ نادانلىقى، ئاڭسىزلىقى ئۆزلىرى ئۈرۈشۇاتقان، ئۈرۈاتقان كىشىلەرنىڭ يەنىلا بىردەريانىڭ سۈيىنى ئىچىدىغان قېرىنداشلىرى ئىكەنلىكىنى بىلمىگە ئىمكان بەرمەيتتى. يۈرتلار ئارا ئۆچمەنلىك، ئىشەنمەسلىك چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن بولۇپ، بۇنداق ئۆچمەنلىك ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىنى پەردىلەپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقى دۇشمەنلىرىنى تونۇيالمىغا كاشىلا بولاتتى. خەلقنىڭ ئىناقسىز بولمىنى خالايدىغان ھۆكۈمرانلار بۇنداق «ئۇشۇق نوچى» لاردىن تولىمۇ ئۇنۇملۇك پايدىلىناتتى: بۇ ئىناقلىقنى بۇزغۇچى قورالنى قوغدايتى، ئاسرايتى، دەي. دەيگە سالاتتى، شۇلاردىن گۇناھ ئۆتسىمۇ سورىمايتى. ھەر قانداق يولسىزلىق قىلسىمۇ ئۇلارغا گۇناھ قويۇلمىغاچقا باشقىلارنىڭ ئۇلاردىن ھەزەر ئەيلىمەي ئىلاجى يوق ئىدى...

بازارنىڭ بىر دوقمۇشىدا راخمان ئاشىق ئۆتكەن. كەچكەنلەرگە قاراپ بىر ئوڭدىن، بىر سولدىن سۆزلەۋاتاتتى:

ــ ھەر قايسىڭنى مۇشۇنچىلىك ئادەم قىلىپ قويدۇم، بولمىسا نېنىڭنى تېپىپ يېيىشەلمەيسەن! ئەمدى مېنى كۆزۈڭگە ئىلىشمەيسەن! مەن كىم؟ ھەممەڭنىڭ ئاتىسى! ھەربىر يۈرتتىن يەتتىدىن ئادەم بوغۇزغا سۇغا چىقىڭلار، چىقمىغانلارغا سۇ يوق! قېنى شۇ چاغدا سۇ دەپ بېقىشە، كەتمەن بىلەن سالىمەن!...

ئاتۇشنىڭ بازىرى ئانچە چوڭ ئەمەس، بىردەمدىلا بىر چېتىگە بېرىپ قالىدىغان، بۇ كىچىككىنە بازار بىرلا چۆرگىلىسە تۇگەپ قالىدىغان بازارچاق بولغاچقا تونۇش. بىلىشىلەر ئۇچراپ تۇراتتى. قاقاس ساي بويدا بولغاچقا توپا. چاڭ توزۇپ تۇرغاندىن تاشقىرى، ئاۋازلارمۇ مۇھىت تەرىپىدىن شۇمۇرۇلمەيتى. شۇڭا بىر. بىرىگە قوشۇلۇپ كەتكەن ئومۇمىي شاۋقۇن ئۇزاقلارغا كېتەتتى. يىپ بازىرىدىكى ئىياللارنىڭ ئاۋازى بىلەن دوپپا بازىرىدىكىلەرنىڭ توۋلاشلىرى بىرىكىپ كەتسە، ناۋاي بىلەن سامسىپەزنىڭ ئاۋازىمۇ بىر كىشىنىڭكىدەك ئىشىتىلەتتى.پەقەت ئومۇمىي شاۋقۇن ئىچىدە راخمان ئاشىقنىڭ ئالىجوقى سۆزلىرى روشەن

بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ سايغا شۇنداق بىر سەلەپ كېلىدۇكى، ھەممەڭنىڭ سېتىۋاتقان نەرسىلىرىڭنى ئېقىتىپ كېتىدۇ. قايسىڭنىڭ كۆچى يېتىدۇ؟ خۇدانىڭ ئىشى شۇنداق! ھەر بىر يۇرت ماڭا تۆرتتىن ئەركەك بېرىڭلار، سۇنى ئۆزەم ياقىلاپ بېرەي، قانداق دەيسىلەر؟ ساقلى بولسىلا ئەركەك بولمايدۇ، «بەل باغلىغان بىلەن ئەر ئەمەس، چاچ تارىغان بىلەن خوتۇن» دەپتىكەن،... «ئېتىڭ بەكمۇ چىرايلىق ئابدىقادىر ئەمەسمۇ؟ ... ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز، كۇن تۇتۇلماس دەپتىمىز، دامۇللامغا دە يۇزلەر قەست قىلالماس دەپتىمىز... » جىنىڭ گېپىنى قىلسا جىن كېلىدۇ. دېگەندەك، دامۇللامنىڭ غەزىلىنى ئوقۇۋاتسام مەيەردىنمۇ مۇللا- ئۇلىمالار كېلىپ قالدىغۇ؟ خوش تەخسىر،...

راخمان سۆزلەۋاتقان تەرەپتىن راست دېگەندەك يەڭدەك يوغان سەللىلەرنى يۆگىگەن بىر نەچچەيلەن ۋە ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بىرمۇنچە سالىكلار ھەزرەت سۇلتان جامەسى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەستىلىك، قويۇق ساقاللىق، كۆزلىرىدە قېرىلارغا خاس بولمىغان ئۆتكۇر نۇر چاقناپ تۇرغان بىرسى سالاپەت بىلەن كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدا، قاراشلىرىدا بىر خىل مەغرۇرلۇق، پەقەت ئارزۇلۇق چوڭ بولغان، تۇغما ھۆكۈمرانلاردىلا بولۇدۇغان خۇسۇسىيەتلەر ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئانچە- مۇنچە خوشامەتچىلىك قولىدىن كېلىدىغانلىقى، ئورنىنى تاپسا كاتتۇاللىقنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلالايدىغانلىقى بىلىنىپ تۇرغان يەنە بىر ھۆرمەتلىك شەخس كېلەتتى.

نىزامىددىن ئۇلار ئۆتۈپ كەتكىچە كەپسىز بالىغا ھېزى بولغاندەك ئىنسىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ يولنىڭ چېتىگىرەك سۈرۈلۈپ قول باغلاپ ھۆرمەت- ئېھتىرام بىلەن تۇردى. ئۇلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق تەخىرسىز سورىدى:

ــ كىملەر ئۇ؟

ــ كۆزى چاقناپ تۇرىدىغىنى قازى ھابۇلھاجىم، ئۇنى يەنە «ھابۇل

شەيتان»مۇ دېيىشىدۇ، بۇندىن باشقىمۇ بىرمۇنچە لەقەملىرى باركەن، شۇ لەقەملەر بىكار قويۇلمىغان بولسا كېرەك، «لەقەمنى خىزىر قويىدۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. «ھابۇل خىتاي»، «ھابۇل زىناخور»، «ھابۇل قىزىلئۆاش» دېگەندەك؛ ئۇنىڭ قېشىدىكى كەنجى قازاخۇنۇم، ئارقىسىدىكىلەر ئۇلارنىڭ ئىخلاسمەنلىرى، ئۇلار ناماز ئەسىرنى ئوقۇش ئۈچۈن مەسچىتكە ماڭدىغۇ دەيمەن، ــ دېدى نىزامىددىن.

ــ ئەركە ئۇگەنگەن ئادەملىكى مانا مەن دەپ تۇرىدۇ.

ــ شۇنداقراق، ئۇ ئاغزىدىن چىققان سۆزنى راست قىلىشقا ئۇگۇنۇپ قالغان، تەرسا ئادەم، ــ نىزامىددىن سەل جىم تۇرغاندىن كېيىن، ــ بولمىسا بىزمۇ ناماز ئەسىرنى ئەسسۈلتۇنۇمدا ئوقۇۋالمايلىمۇ ــ دېدى.

ئۇلار قازىلارنىڭ ئارقىسىدىنلا جامەگە قاراپ ماڭدى.

نامازدا ھۆرمەتلىك قازى- ئۇلۇمالار مەھراپ تەرەپتە بولغاچقا تەۋپىق ئۇلارنى كۆرەلمىدى. قايتىپ چىققاندىن كېيىن چاقناپ تۇرغان ھەربىرىنى كۆزلەر بىلەن مۇرەككەپ ئىپادىلىك كۆزلەرنى يەنە بىر قېتىم ئۇچراتتى. بۇ چاغدا ھابۇلھاجىم كەنجى قازاخۇنۇمنى باشلاپ ئۆيى تەرەپكە ماڭغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ مەغرۇر ۋە مۇتەكەببىر كىشىلەرنىڭ پەقەت توختى زۇنۇنغا ئىلتىپات بىلەن سالام قىلغانلىقىنى كۆرۈپ تۇردى.

2

كىچىككىنە ئاتۇشتا تەۋپىقنىڭ پەيدا بولىشىدەك يېڭىلىق بىردەمدىلا بۇلۇڭ- پۇشقاقلارغىچە پۇر كەتتى. كۇتۇلگىنىدەك، ئۇنىڭ ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىقلىرى ھەممىگە قىزىقۇچى، يېڭىلىققا ئەڭ ئاسان مايىل بولۇدۇغان ياشلار ئارىسىدا قىزىقىش، يېقىنلىشىش تۇيغۇسى ئويغاتقان بولسا، بىرمۇنچىلاردا گۇمان، شۇبھە، ھەتتا دۇشمەنلىك پەيدا قىلىشقىمۇ ئۇلگۇردى.

ئۇنىڭ كىيىم- كېچىكى، چېچى ھەققىدە مۇلاھىزىلەر باراتتى؛ ئۇنىڭ مۇرتەد بولۇپ كەتكەن بولۇش ئېھتىمالى ھەققىدىكى پەرەزلەر ئوتتۇرىغا

قويۇلۇش بىلەن، ئارقىدىن چالا ئاڭلىغان بىرەسىنىڭ گەپ توشۇشى ئارقىسىدا ئۇنى ئاللىقاچان مۇرتەد بولۇپ بولغانمىش دېگەن گەپكە ئايلىنىپ ئەتراپقا تارىدى. لېكىن، قانداقلا بولمىسۇن ھازىرچە ئۇ ھېچكىمنىڭ بىرەر مەنپەئەتىگە زىيان سالمىغىنى ئەمەلىيەت بولغاچقا، يامان كۆرۈش، دۈشمەنلىك تۇيغۇلىرى كونكىرىت تۈس ئالمىغان، پەقەت قىزىقىش ئۇستۈنلۈكتە ئىدى.

بازار ئەتىسى ئوڭۇرۇقتىكى مەدرىسكە ساۋاغ بەرگىلى، يېڭى تاپشۇرۇقلىرىنى ئالغىلى باردىغانلار كۆپ بولاتتى. بۇ كۈنى ياشلار بىلەن شۇ يەردە ئۇچراشماقچى بولغان تەۋپىق، ئاكىسىدىن مەدرىس ھەققىدە ئانچە ـ مۇنچە ئاخبارات ئىگىلەپمۇ باقتى.

ــ سىزنىڭچە مالتۇداجى، ئىمىنھاجىلار قانداقراق ئادەملەر؟ سوپىلاردىنمۇ؟ يا بولمىسا ھەشەمەتچىلەردىنمۇ؟ تەقۋادارلاردىنمۇ ياكى رىياكارلاردىنمۇ؟

ــ مېنىڭچە ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسى خىلى ياماں ئەمەس ئادەملەر. شە كۆگەن، چەتكىمۇ چىققان ئادەملەر. ئابدۇقادىر دامولللىنىڭ بىر نەچچە كىتىپىنى ئاشۇلار پۇل چىقىرىپ قازاندا باستۇردى. مەدرىسنىمۇ ياشلار ئىلىم ئالسۇن دەپ سالدۇرغان ـ دە.

ــ ئەمىسە، ئۇلارنى تەرەققىيپەرۋەرلەردىن دېيىشكە بولىدىكەن. دېمەك ئۇمىد توقسان بەش پىرسەنت، ــ مەمتىلى سەل تۇرۇپ بىر نېمىنى ئويلاۋاتقاندەك قىلىپ ئاندىن، ــ رەنجىمەيسىز، ئاكا، ئىشلىرىڭىزغا قارىشىپ بېرەلمەيۋاتىمەن، بۇگۈن بەلكىم كەچەرەك كېلەرمەن دېدى.

ــ نېمە دەيسەنۇي؟ ئۇمىد توقسەن بەش پىرسەنت، دەيسەن، كەچ كېلىمەن دەيسەن، نەگە بارماقچىسەن؟

ــ بۇگۈن ئوڭۇرۇقتىكى مەدرىستە ئاتۇشنىڭ تەلەبە ياشلىرى بىلەن ئۇچراشماقچىدۇق، بىر بېرىپ، جاھاننىڭ رەپتايىنى دەڭسەپ كۆرەي، نېمە قىلىمەن، نېمىلەر قىلغىلى بولۇدۇ، مۆلچەرلەپ باقاي دەيمەن، ــ تەۋپىق شۇنداق دەپ، چۈشكە يېقىن ئۆيدىن چىقتى.

غەرپ تەرەپتىن شەرقتە سۇزۇلغان يول مەدرىس ھويلىسىنىڭ جەنۇبى تېمى ۋە شىمالى تېمىنى ياقىلاپ يەنە شەرقتە كېتەتتى. ئاشۇ يول بىلەن يانداش غەرپتىن شەرقتە ئاقىدىغان ئۆستەڭ ئۇدۇل مەدرىس دەۋازىسىنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى سۇئگۇچتىن ئۆتۈپ قورا ئىچىگە كىرەتتى. غەرپ تەرەپكە قاراپ تۇرۇدۇغان دەرۋازىدىن كىرگەندە ئوڭ تەرەپتە ھەشەمەتلىك جامە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. جامەنىڭ رىشاتكا بىلەن ئايرىپ قويۇلغان ھويلىسى مەدرىس قوراسى ئىچىدە بولۇپ جامەنىڭ دەرۋازىسى مەدرىس ھويلىسىدا ــ شىمالغا قاراپ تۇراتتى. سول تەرەپتە تالىپلارنىڭ ھوجرىسى بولۇپ دەرۋازا تۈۋىدىن شىمالى تامغىچە بەش ئېغىز شىمالى تامنى بويلاپ ئوقۇتۇش بىناسىغىچە ئون ئېغىز جەمئىي ئون بەش ئېغىزلىق ھوجرا بارىدى. يول بويىدىن ئايرىلىپ كىرگەن ئۆستەڭ جامەنىڭ شەرق تەرىپىدىكى رىشاتكىنى بويلاپ جەنۇپقا بۇرۇلۇپ مەدرىس ھويلىسىدىن چىقىپ كېتەتتى. ئۆستەڭنىڭ ھويلا ئىچىدە جەنۇپقا بۇرالغان دوقمۇشىدىن تاتىپ مەدرىس مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە چوڭ كۆل باربدى. ھويلىنىڭ شەرق تەرىپىدە ئوقۇتۇش بىناسى بولۇپ بۇ بىنا «لا» شەكلىدە غەرپ تەرەپكە ــ مەيدانغا قاراپ تۇراتتى. ھوجرىلار بىلەن ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئارىلىقىغا يەنە بىر كىچىك دەرۋازا جايلاشتۇرۇلغانىدى ئوقۇتۇش بىناسىدا تۆرت سىنىپ (قوش دەرىزىلىك)، ئىككى ئىشخانا، بىر ئامبار، ئىككى دالان ئۆي بولۇپ بىنانىڭ ئالدى تەرىپى نەقىشلىك پىشايۋان ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى مەدرىسىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆزدىن كەچۈردى كۆل بويىدىكى دەرەخلەر مال- ۋاران ۋە ئۇششاق بالىلارنىڭ دەخلىسى تۇپەيلى قۇرۇپ كەتكەن دەرىزىلەرنىڭ ئەينەكلىرى چېقىۋېتىلگەنىدى.

ئۇ ئوبدان كۆرۈپ بولۇپ، كۆل بويىغا كېلىپ سۆگەت سايىسىدا ئېسىنى ئېلىپ تۇرغانىدا ياشلار دەرسخانىدىن چۇۋالىشىپ چىقتى. بۇلار ئاتۇشنىڭ خەت- ساۋادى بار ياشلىرىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكىلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئۇستازى موللائېزىز دامولللامۇ چىقىۋاتاتتى. تەۋپىق ئۇلار بىلەن ئامانلىشىپ، تونۇش بولمىغانلار بىلەن ئۆزئارا تونۇشقاندىن

كېيىن، دامۇللام قايتىشقا ئىجازەت سورىدى.

ــ دامــــۇللام، دەرس تــــۈگىمىگەن بولســــا مەن مــــالال قىلمــــاپ قويمىغاندىمەن؟ ــ دېدى تەۋپىق مۇلايىملىق بىلەن.

ــ يوغسۇ، بىمالال پاراڭلىشىۋېرىڭ، ئەپەندىم، دەرس تۈگىدى، دەرس دېگىدەك نېمە ئىش دەيسىز؟ شۇ، تاپشۇرۇقنى ئاڭلايمەن، يېڭىسىنى بېرىمەن شۇ، ئىش جىق، سىجىل دەرس بەرگىدەك ئەھۋالىم يوق، بالىلار ئۆزىمۇ يېڭى- يېڭى ئىلىم تەلەپ قىلىدىغان بولغان بالىلا بولغاچقا، مەندە بۇلارنىڭ تەلىپىگە لايىق بىر گەپ يوق، مانا شۇنداق. خوش ئەمىسە، ماڭا ئىجازەت بولسا، سىلەرگىمۇ دەخلى بولماي، ئەمىسە، ــ دېدى دامۇللام.

مۇللا ئېزىز دامۇللام كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق سىنىپنىڭ ئىچىنى كۆرۈپ بېقىش نىيىتىنى بىلدۈردى. ئۇلار بىلەن بىللە دەرسخانىغا كىردى ۋە تەۋپىقنىڭ مىجەز- خۇلقى ئوچۇق- يورۇق بولغاچقا تۇزۇت تەكەللۇپلارغا ئورۇن قالمايدىغان بولغاچقا، تېزلا پاراڭلىرى قىزىپ كەتتى.

بۇگۈن دوستلىرىنىڭ دەۋتىسى بىلەن ئابدىراھمانمۇ كەلگەنىدى. ئۇنىدىن باشقا تېجەنىدىن ئەمەت مەخسۇم، ئابدىغوپۇر قۇناجى، بىر نەۋرە ئىنىلىرى سەييىددىن، لۇئاھىددىن، شورۇقتىن مۇھەممەت قارى، ئابلىمىت قارى، سابىتلار، سۇنتاغدىن ئىككى مۇھەممەت قارى،... كېلىشكەنىدى.

تەۋپىق بۇ سۆھبەتلەردىن نېمىنىدۇر كۆڭلىگە پۈكەتتى. ياشلار بولسا پۈتۈنلەي ئۇنىڭغا ئەسىر بولغان ئىدى. ياشلار ئۇنىڭ رەسمىيەتچىلىككە ئايلانغان قۇرۇق تەكەللۇپلارنى قىلماسلىقى، سۇنئىيلىكتىن خالى بىر خىل چىن يېقىنلىق بىلەن توغرىدىن توغرى ھەمدە دوستانە مۇئامىلىسىدىن يېنىكلىك ھىس قىلىشتى. بۇ ھال ھەممە ئادەمنىڭ قورۇنۇشلىرىنى تارقىتىۋېتىپ، نېمە بولسا شۇنى دەلەيدىغان كەيپىيات يارىتاتتى. ئۇ مۇشۇ سورۇندىلا مۇھەممەت قارى ئىسمىلىك يىگىتتىن ئۇچى بارلىقىنى بىلگىنىدە ياشلارنى كۈلدۈرۈپ كۆڭۈللۈك چاخچاقلارنى قىلدى.

ــ بىز تېز پۈرسەتتىلا ئۇچىڭلارنى ئارىلاشتۇرىۋېتىمەسلىكنىڭ ئوبدان

چارىسىنى تاپىمىز، ــ دېدى ئۇ.

ئــۇ ياشــلارغا ھەم چەتئەللەردىكــى تەرەققىيــاتلار توغرىســىدا ســۆزلەپ بەرســە، ھەم ياشــلارنىڭ روھــى دۇنياســىنى ئىگــلەپ، ئۇلارنــىڭ ئــارزۇ-ئارمانلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشقا مۇۋاپىق بولدى.

بۇ سورۇندىن تارقىغانــدىن كېيىن ياشــلار ئاڭلىغان ئاجايىــپ غارايىــپ يېڭىلىقلار ھەققىدە ھەرقايسى يــۇرتلاردا كــشــلەرگە ســۆزلەپ بەرگەنلىرىدە ئۆزلىرىنىڭ قىزىقىش ۋە ئىخلاسىنى يوشۇرالمىدى.

تەۋپىــق ياشــلاردىن ئايرىلــىپ، مەدرىســىنىڭ قۇرغــۇچىلىرى بولغــان مولالتۇداجى، ئىمىنھاجى ئاكــا-ئۇكىلار بىلەن تونۇشــۇپ قويــۇش نىيىتىــدە ئۇلارنى ئىزدەپ كەتتى.

3

ســابىت بويتــاق ھەم يەكــكە-يىگــانە بولغاچقــا، كەچقــۇرۇنلىرى، دوســتلىرى ۋە باشــقا قوشــنا-قولــۇملار ئۇنــىڭ ئــۆيىگە كىرىــپ تــۇن يېرىمىگىچە ئولتۇرشــۇپ كېتىشــەتتى. ســابىت كــىرگەنلەرگە چــۆچەك، جەڭنامىلەرنى ئوقۇپ بېرەتتى.

سابىت ئوڭۇرۇقتىن قايتىــپ كېلىــپ ئازراق غىزالانــدى. ئاندىن قولىغا بىر پارچە كىتــاب ئېلىــپ تــۇراتتى، مــۇھەممەد قارى بىلەن ئابلىمىــت قارى كېرىــپ كېلىشــتى. ئــۇلار ســابىتنى مەشــۇقى ھەققىــدە گەپ قىلىشــقا قىســتاپ، چېقىشــىپ بىــردەم ئولتــۇراتتى، ســابىتنىڭ قوشــنىلىرىدىن ئەبەيــدۇللا ئــوغلى ئــابلەقنى يېتىلەپ كىرىــپ كەلــدى. ئــابلەق ســەككىز ياشــلاردا بولــۇپ، ئانىســى ئــۆگەي بولغاچقــا ھامــان يىغلاپــلا يــۈرەتتى. ئۇنــىڭ ئۈســتىگە تەڭتۈشــلىرىمۇ «تــاز»دەپ ئــارام بەرمەيتتــى. بۇلتــۇر ســابىت بوســتاندىن قايتىــپ كېلىــپ، بــۇ ئۆيــدە تۇرۇشــقا باشــلىغاندىن كېيىن، ئــابلەق ئۇنىڭغــا ئۇگۇنــۇپ قالغانــدى. بىچــارە يېتىــم ئوغــۇل ســابىتتىنلا ياخشــى گەپ ئــاڭلايتى ۋە مۇلايىملــىق، ئەركىلىتىشــكە ئېرىشــەتتى. ســابىتمۇ يالغۇزلىقىغــا ئــۇنى ھەمــرا دەپ بىلــىپ ئۇنىڭغــا ئــاكىلارچە

غەمخورلـــۇق قىلاتتـــى. شۇڭلاشـــقىمۇ ئـــابلەق دادىســـى ســـىرىتتكى ئۇقەتلىرىدىن قايتىـــپ كەلســـلا «ســـابىتكامنىڭ ئـــۆيىگە كـــرەيلـــى» دەپ تۇرىۋالاتتى.

ئۇلارنـــىڭ ئارقىســـىدىن ســـابىتنىڭ كىچـــىك ئۇلپەتلىرىـــدىن ئەكـــبەر كـــرىـــپ كەلـــدى. ئـــۇ ئـــون نەچـــچە ياشـــلاردىكى ناھـــايىتى شـــوخ بـــالا ئـــدى. ئـــۇ سابىتتىن باشقا ھېچ ئادەمدىن تەپ تارتمايتتى.

ئۇلارنـــىڭ كـــرىشـــى بـــلەن ياشـــلارنىڭ چـــاقچىقى ئۇزۇلـــۇپ، بـــىردەم ھەممىسى بالىلار بىلەن چېقىشتى.

ـــ جەڭنامىلىرىدىن بىـــرە كەلـــمە ئاڭلىســـاق بولـــامتى، يىگـــتلە، ـــ دېدى ئەبەيدۇللا.

ـــ يەنە ئاڭلىســـكىز يەنە شـــۇ، چۆچەكنـــىڭ گېپىنـــى قىلماڭـــا ـــ دېدى مۇھەممەد قـــارى، ـــ ســـابىت ئۆزىنـــىڭ ئاشـــقىلىق تـــارىخىنى ســـۆزلەپ بەرسە ياخشىراقمىكىن دەيمەن.

ســـابىت جـــاۋابەن سۇســـقىنا كۈلۈمســـىرەپ قويـــدى. بۇرنىنـــىڭ ئۇچىمـــۇ تەرلىگەندەك قىلدى، بىـــر قـــولى يانچۇقىـــدا غـــاڭزىنى ســـقىمىدا تۇتۇشـــتىن بوشـــمايتى. بـــۇ چاغـــدا تەڭتـــۇش يىگـــتلەردىن يەنە بىـــر قانچىســـى كـــردى. ئۇلارنىڭ كىرىشى بىلەن مۇھەممەد قارىنـــىڭ سابىتقا قارىتلىغـــان چـــاقچىقى ئۇنتۇلـــۇپ، يېڭى كـــرگەنلەر بىلەن بىر قانچە ئېغـــزدىن ئېســـەنلىك سوراش، چاقچاقلىشىش بىلەن بولۇشتى.

ئاخىردا ئـــۇلار دىققىتىنـــى بۇگـــۈنكى ئوڭۇرۇقتـــا ئـــاڭلاپ كەلـــگەن چەتـــئەل يېڭىلىقلىرى ئۈســـتىگە ئاغدۇرۇشـــتى. بـــۇ مەۋزۇدىكـــى پاراڭنـــىڭ قىزىقلىقـــى ئـــاۋۇ كـــۈنى ئابلىمـــت قـــارىلار بويـــامەتكە بېرىـــپ كەلـــگەن ئاخشـــامدىمۇ بىلىـــنگەن ئـــدى. بۇگـــۈن ئەمـــدى بـــۇ ھەقتىكـــى پاراڭلارنى ئاڭلىغـــانلار ئـــۈچ بولۇشـــتى، شـــۇنىڭ بىـــلەن ئەبەيـــدۇللا، دىھقـــان يىگـــتلەر ۋە ئەكبەرلەرنـــىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغاندىن تاشقىرى ئۆزلىرىنىڭ خۇمـــارى ئۇچۇنمـــۇ ئـــۇلار بـــۇ تېمـــدا پـــاراڭ قوزغاشـــتى. ئابلىمـــت قـــارى مەمتىلـــى ئەپەنـــدىنىڭ نـــامىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ:

ـــ مەمتىلى ئەپەندى قالتىس كىشـــكەن جۇمـــا، ئەگەر پۇرســـەت بولـــۇپلا

قالسا ئاكامغا دەپ ئۇنى ئۆيگە تەكىلىپ قىلىپ، بىرە ئاخشام پاراڭنى ئاڭلىمساق بولمايدۇ، ــ دېدى.

ــ ئۇ كىشى قىزىقچىمىكەن- يا؟ ــ دەپ سوردى ئەبەيدۇللا. بۇ چاغدا ئابلەق ئۇنىڭ قۇچىدا مۈگدەشكە باشلىغانىدى.

ــ قىزىقچى دېسىمۇ بولىدىكەن، ــ دېدى ئابلىمىت قارى، ــ دانىشمەن دېسىمۇ بولىدىكەن، ئىشقىلىپ ئۇ ئادەمنىڭ پاراڭنى ئاڭلاپ قالغان ئادەم يىراق كېتەلمەيلا قالىدىكەن. ئۆزى شۇنداق ئوچۇق، گەپلىرى قىزىق ھەم ئورۇنلۇق.

ــ ئۇ چەتتە كۆگەن- ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەدىما؟

ــ نىمىسىنى ئېيتىسەن، يېرىم كۈن دېگۈدەك پاراڭلاشتۇق، ــ دېدى مۇھەممەد قارى سەل كۆرەڭلىك بىلەن، ــ ئۇنىڭ گېپىدىن قارىغانىدا ئۇچاق[1] دەيدىغان بىر نېمە بولىدىكەن، ئۆزىنى تۆمۈردىن ياسىغان، ئىچىدە ئولتۇرۇدۇغان كوسىلىرى[2]، بولىدىكەن، ئون- يىگىرمە ئادەمنى ئېلىپ ئۇ چالايدىكەن، بىر ئادەم ئۇنى ھەيدەپ خاھلىسا يۇقىرى، خاھلىسا تۆۋەن قىلىپ باشقۇرىدىكەن. ئىلگىرى ئەنجانغا بارغانلار دەپ كەلسە ئىشەنمەپتىكەنمىز، قارىغاندا راست ئوخشايدۇ.

ــ يا ھەزرەت، خۇدايا تۇۋا دەڭلا، باللا،ــ دېدى ئەبەيدۇللا، ــ چۆچەكلەردىكى ياغاچ ئاتنى شۇنداق دەۋاتامدۇ، نېمە؟

ــ نېمىگە بۇنچە ئېسىنكىرەپ كەتتىڭلا ئەمدى؟

ــ سايىزغا باغانلا دەپ كەلمىدىمۇ دەيمەن؟ ئۇچاقنى كۆگەنلە خېلى جىق.

ــ ئۇچار گىلەمۇ...؟

ــ راست گەپ، مەن دېگەندەكلا دېدى، ئىشەنمىسەڭلار مانا سابىت، ئۇنىڭدىن باشقىمۇ مۆجىزىلەر ئاز ئەمەس ئوخشايدۇ. ئوقۇغانلىقىڭ خاسىيىتى شۇ، دەيدۇ.

---

[1] ئۇچاق ــ (تۈركچە ــ uçak) ــ ئايروپلان، ــ ئا.

[2] كوسا ــ ئورۇندۇق، ــ ئا.

ــ سىلەرمۇ ئوقۇغانلارغۇ، ئابلىمىت قارىكا،ــ دەپ «ئاقساقاللىق» قىلدى ئەكبەر.

ــ ئۇنچىلىك ئوقۇش نېمىگە كېرەك كېلىدۇ؟ «سوپى ئاللا يار» نى ئون يىل يادلىساڭمۇ ئۇچاق پۈتمەيدۇ، دېگىنە.

ــ ئەمىسە ئۇلار نىمىنى ئوقۇيدۇ؟ ئۇ ئادەم ناسارالارنىڭ ئوقۇشىنى دەمدىغاندۇ يا؟

ــ«ئىنجىل» نى ئوقۇسا كېرەك.

ــ يا بولمىسا «تەۋرات»نى ئوقۇيدىغان گەپمىكىن؟

ــ ھەي، سىلەر ھەر نېمە دەۋېرىسىلەر- دە، ئۇنىڭ دېيىشىچە پەن ئوقۇش كېرەككەن، پەن!

ــ پەن؟! ــ سابىت ئۇندەرىگەندەك بىر ئېغىز غۇدۇڭشۇپ قويدى.

ــ پەن؟ بىزنى كىم پەن ئوقۇتۇدۇ؟ ئۇچاق ياساشنى كىم ئۆگۈتىدۇ؟

ــ مەمتىلى ئەپەندى بىلەمدىكەن - يا؟

ــ ئۇ ئادەم بىلمەيدىغان نېمە يوقتەك، ئۇگۇنۇپ كەلسىمۇ كەلگەندۇ. ئۇ بەك ئەقىللىق ئادەمدەك قىلىدۇ.

ئۇلار داۋام قىلدى. ئەبەيدۇللا قاتارلىق قوشنىلارنىڭ سوئالى بەك كۆپىيىپ كەتكەچكە، ئاۋۇ ئىككەيلەن ئاڭلىغانلىرىنى بىر باشتىن سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى. مۇھەممەد قارى سوئال بىلەن ئايدىڭلاشتۇرۇپ تۇردى. سابىت بولسا جىم- جىت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ خىيالى ئۇچاق ياسايدىغان پەننى ئۆگۈنۈۋېلىش بىلەن قاناتلىنىپ كەتكەنىدى.

ــ مەن دادامغا دەپ ئۇچاق ياسايدىغان ئۇستىغا شاگىيت بولىمەن. ئاندىن ئۆگزە بويى ئۇچۇپ، ئۆگزىلەرگە يېيىپ قويغان گۈلە- قاق، جىگدىلەرنى سېرىپ سۈرۈپۈرۈپ ماڭىمەن،ــ دېدى كەپسىز ئەكبەر. ئۇ چوڭلار ئالدىدا بىر كىشىلىك گەپ يورغىلىتىپ تۇراتتى. مۇھەممەد قارى ئاڭلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىگە سۆھبەداشلارنىمۇ ئورتاق قىلىش ئۈچۈن، مۆجىزىلەر ھەققىدىكى ھېكايىنى داۋام قىلاتتى:

ــ بىر ئۆيدەك، بىر ئۆيدىنمۇ چوڭراق تۆمۈرچاقلىق ھارۋىلار بولىدىكەن، بۇنداق ھارۋىلاردىن ئوتتۇز- قىرىقنى بىر- بىرىگە

چېتىۋېلىپ سۆرەپ ماڭىدىغان يەنە بىر نېمە بارىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ شورۇق ــ ئۇچ يۈرتنىڭ پۈتۈن ئۆيۈڭقىسىنى ئادەملىرى بىلەن قوشۇپ يۈكلەپ ماڭغىلى بولىدىكەن.

ــ تۇڭا قىلدىم! نىمىنىڭ كۆچى يېتىدۇ ئۇنىڭغا؟ بۇ بىر چۆچەك ئوخشايدۇ.

ــ سۇ قاينىغان چاغدا چىققان ھونىڭ كۆچى بىلەن ماڭىدىكەن...

بۇ گەپكە ھېچكىم ئىشەنمىدى. ئەمما ھەيرانلىقىدىن داڭقېتىپ قېلىشتى، ئۇلار بۇرۇنمۇ سودىگەرلەردىن مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان گەپلەرنى ئاڭلايتى، ئەمما ئۇ چاغلاردا بۇنى پەقەت بىر قىزىقچىلىق ئۈچۈن ئېيتىلغان گەپ بولسا كېرەك دەپ ئۆتكۈزۈۋېتەتتى. ئەمدىلىكتە بۇنداق گەپلەر كۆپەيگىلى تۇردى، يەنە كېلىپ بەزىلىرى راست چىقىۋاتاتتى. مەسىلەن ئۇلار «كوڭكا» ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىدا ئەنە شۇنداق ئىشەنمىگەن، كېيىن بىر قېتىم ماشىننىنى كۆرۈشكەنىدى.

ــ ئاسمانغا تاقاشقىلى ئاز قالىدىغان ئۆيلەر بولىدىكەن. ئۇنىڭ ئۆگزىسىگە قارىماقچى بولساڭ دوپپاڭ چۈشۈپ كېتىدىكەن.

ــ نېمە دەيدىغاندۇ، بۇ؟ ئۇنداق ئېگىز ئۆگزىگە شاخ- پاخ، ئوتۇن- ياغاچ قويماقچى بولسا قانداق تاتىپ چىقىرىدۇ؟

ــ بىزمۇ شۇنى سوريدۇق، شەھەرلەردە ئۆگزىگە شاخ باسىدىغان ئىش يوق- ته. ئوتۇنمۇ كەتمەيدىكەن، ئۆيلەرنى سۇ بىلەن ئىستىدىكەن، ھېلقىدەك سۇنىڭ ھورى بىلەن.

ــ ھە، سۆزلە، سۆزلەۋەر، بەربىر بىز ئىشەنمەيمىز.

ــ شەھەرنىڭ يوللىرى تۇز ھەم سىلىق، ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرىدىكەن، چاڭ- توزىمايدىكەن...

ــ پىتكىسىنى ئۆزەڭ قوشۇپ دەۋاتامسەن، ئاڭلىغانلىرىڭنىڭ ئەينى ئۆزى شۇمۇ؟

ــ شۇنى دەيمەن، بىر يۇرتنى پۈتۈن ئوستىگە يۈكلەپ ماڭىدىغان نەرسىنىڭ بارلىقىغا ئىشەنگىلى بولامدۇ.

ــ بىزمۇ دەسلەپ ئىشەنمىگەن، قانداقلا قىلدى، بىر نەملەر

قىلىپ بىرنى كۆرگەندىنمۇ بەك ئىشەندۈرىۋەتتى، ــ دېدى ئابلىمىت قارى جىددىيلىك بىلەن.

مۇھەممەد قارى يەنىلا ئىشەنمىگەندەك باش چايقاپ قويدى. بىراق، بىر نېمە دېمىدى. سابىت ھەممىنىڭ ئاغزىغا قاراپ جىم ئولتۇراتتى. ئەكبەر ئۆزىنىڭ بالىلارچە ئويىغا كەلگىنىنى دەپ قاتاردىن قالمايتتى.

ــ مەن ھېلىقى ئېگىز ئۆيلەرگە ھەيرانمەن،ــ دېدى ئەبەيدۇللا،ــ ئۆينى ئۇنداق ئېگىز سېلىپ نېمە قىلىدۇ؟

ــ شەھەرلەردە ئادەم كۆپ، يەر قىس بولغاچقا ئۆينىڭ تۆپىسىگە ئۆي سېلىپ ئاشۇنداق ئاسمانغا ئاچقىپ كېتىدىكەن، مۇشۇ بىز خەقنىڭ بالخانىسىغا ئوخشاش بىر گەپ. تە. قەشقەردىمۇ بەزىلەرنىڭ ئۆگزىلىرىدە ئۆيى بولىدىغۇ، شۇنداق.

ــ ئۇنىڭ تۆپىسىگە بىر ئۆيىمۇ سالسۇن، ئۇنىڭ ئۆگزىسىگە يەنە بىرنىمۇ سالسۇن، سېلىۋەرسە چىقماقتا گەپ بار. دە!

ــ ئۇنىڭغا چىقىپ. چىقماي شوتا قويۇپ چىقامتى، ئۇنىڭ ئىچىدە پەللەمپەي بولىدىكەن.

ــ ئۇنداق ئىگىزگە ھەركۈنى چىقىپ چۈشمەك ئاسان گەپما؟ قويىڭلا شۇ گەپنى، يا راستۇ، يا يالغان! بىر ئۆي دېگەندە قۇشتەك قونداققا چىقىۋېلىپ ئولتۇرىۋەرسە قوساق ئاچايدىغان گەپما؟ سۇ ئەكىرمەمدا؟ ئۇلاغلارغا ھەلەپ. پەلەپ ئەتكىلى چۈشمەمدا؟...

ــ بىزنى بۇلارنى سورىمىدى دەمسەن؟ ئۇلارنىڭ باقىدىغان ئۇلاغلىرى بولمايدىكەن، سۇنى كۆلدىن يا قۇدۇقتىن ئۆسۈپ چىقىدىغان ئىش يوق دەيدۇ، ئۇينىڭ ئاشخانىسىدا سۇ چۈشىدىغان جۈمەك بولىدىكەن، خۇددى ساماۋەرنىڭكىدەك، بۇراپ قويسىلا چۈشىدىكەن...

ــ ئۇنىڭ ئىچىدە تۇگمەيدىغان قانداق سۇ بارکەن؟ كۆل بارمىكەن يا؟ كۆل بولسىمۇ تۇگەيدۇ، سۇ ياقىلاپ كېلىپ سۇ سالماق كېرەك.

ئابلىمىت قارى ئوسال بولغانىدەك جاۋاپ بېرەلمەي دۇدۇقلاپ قالدى. ئۆزىنىڭ قانداقسىگە مۇشۇنداق گەپلەرگە شۇنچە ئاسان ئىشىنىپ قالغىنىغا ھەيران قالدى. ئەمما سۆھبەتداشلىرى ئۇنىڭ ياقىسىنى

قويۇۋېتىدىغاندەك ئەمەسدى.

ــ تاھارەتكە چىقسا قانداق قىلىدۇ؟ يا بولمىسا شەلىكتەك ئۆگزىسىگە چىچامدىكەن؟ ــ دېدى ئەبەيدۇللا.

ــ خالاسى ئۆيىنىڭ ئىچىدە بولىدىكەن، سۇ بىلەن ئېقىپ كېتىۋېرىدىكەن... ــ دەپ ئۇن قاتتى مۇھەممەد قارى.

ــ ئوھا! بۇنىسى شەلىكتىنمۇ ئۆتەراقكەنغۇ!؟

ــ پەسكە چۈشمەكچى بولسا پەللەمپەي بىلەنلا چۈشمەيدىكەن، يەنە ئاسانسۆر[1] دەيدىغان بىرنېمە بولىمىش، ئۇ بىرنەچچە ئادەمنى بىر ئېلىپ، چىقىدىغان يېرىگىچە ئاچىقىپ قويىدىكەن، كۆزىنى يۇمۇپ ئاچقىچە ھاۋايى مۇئەللەققە ئاچىقىپ قويىدىكەن...

ــ خۇدايا توۋا، بۇمۇ بىر مۆجىزە بولدى، ئەگەر راست بولسا.

ــ ئاسەنسۇر دېگىنىڭ قانداق نېمىكەن؟ ئۇنى ئادەم تاتىپ چىقىرامدۇ، ئۇلاغمۇ؟

ــ توك دەمدۇ، تاك دېدىمۇ بىر نېمە بىلەن ماڭىدىغان ئوخشايدۇ.

ــ توك؟ غەلىتە بىرنېمىكەن، ئەنجانغا بارغانلارمۇ كۆرۈپ كەپتىكەنغۇ، ئۇنىڭدا ھەم چىراق ياققىلى بولىدىكەن، ئادەم قىلالمايدىغان ئېغىر ئىشلارنى قىلالايدىكەن،... شۇغىنىسى ئادەم تۆتسا ئۆلتۈرۈپ قويىدىكەن.

ــ راست، مەن سودىگەرلەردىن ئاڭلىغان، قارىغاندا بۇ راست گەپ ئىكەن ـ دە!

ــ سابىت، سەن ئىشىنىۋاتامسەن، قانداق؟ نېمىشقا ئۇنچىقمايسەن؟

ــ ھە... مەنمۇ؟ ئىشقىلىپ مەن ئاشۇ ئەپەندى دېگەن ئوقۇشقا قىزىقىپ قالدىم... خۇدايىم نېسىپ قىلسا ئوقۇسام دەيمەن... ــ سابىت توختاپ قالدى.

ــ مەنمۇ ئوقۇيتتىم، ــ دېدى ئەكبەر، ــ سابىتكام بىلەن بىللە ئوقۇيتتىم ـ دە.

ئەمدى ئۇلار سابىتنىڭ گېپىنى چۆرىدىگەن ھالدا «شۇنداق ئوقۇش

[1] ئاسانسۆر ــ (تۈركچە ‹ئەسلى فىرانسۇزچىدىن› ــ asansör) ــ لېپىت، ــ ئا.

بولـۇپ قالسـا ئوقـۇش كېرەكمـۇ قانـداق؟» بۇنـداق ئوقـۇش مۇسـۇلمانلارغا دۇرۇس بولامـدۇ- يـوق؟ مـوللىلار رۇخسـەت قـىلامـدۇ، ... دېگەنـدەك تـالاش - تارتـىشلارنى قـىلىشتى.

توققۇزىنچى باب

1

هايىت- ھۆيىت دېگۈچىلا ماي ئېيمۇ كىرىپ قالدى. كەچقۇرۇننىڭ مەيىن شاملى بۇغدايلىقتىن ئۆزىگە خاس پۇراقلارنى ئېلىپ كېلەتتى. كۈندۈزلىرى بولسا ئىسسىقنىڭ تەپتىدىن ئاق يەرلەر ئۇستىدە ئالۋۇن ۋىلىلداپ كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

بۇ مەزگىل ئىچىدە مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىنىڭ توسقىنىغا قارماي ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرىغا قارىشىپ ئۆتكۈزدى. تاشمەت بىلەن ئىگەمبەردىگە قىزىق پاراڭلارنى سېلىپ بەرگەچ بويىاقچىلىقنىمۇ قىلدى. ساچتراچلىق ھۈنىرىنى كۆرسۈتۈپ ئۆيدىكى بالىلارنىڭ ۋە نىمكارلارنىڭ چاچلىرىنى ئېلىپمۇ قويدى. بىراق ئۇ ئاخىرىقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ زېرىكىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەر خىل ئۇششاق- چۈششەك، پارچە- پۇرات ئىش بىلەن ئۆمۈرنى زايا قىلىش ئۈنىڭ يۈرىكىنى يىمەكتىدى. بۇنداق ياشاپ بولمايتى. بىرەر ھەقىقىي ئىش بىلەن شۇغۇللانماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى، ئۈنىڭسىز ھاياتتا نە لەززەت، نە مەنا بولمايتى.

بىراق، قايسى «ھەقىقى ئىش» بىلەن شۇغۇللىنىش كېرەك؟ نىزامىددىن تۈپچىلىك قىلىش، مۇزدۇزچىلىق قىلىش، ئاشخانا ئېچىش قاتارلىقلارغا بىرمۇ- بىر سايە قىلىپ چىقتى. ئەمما بۇلارنىڭ ھېچبىرى ئۇنى قىزىتۇرمىدى. ئەجبا ، ئۇ مۇشۇنداق ئىشلار بىلەن شۇغۇللۇنۇپ پەقەت ئۆز جېنىنى جان ئېتىش ئۈچۈنلا ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن بولسا- ھە؟ ئۇ قاينام- تاشقىن ۋەزىيەت ئىچىدە ئالدىراپ ياشاشنى خالايتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر خىل قىزىق ھەم تىنىمسىز قان مەۋج ئۇراتتى. لېكىن ئۇ ئوتتەك قىزىق يىللاردا كېلەلمەي قاپتۇ. ئەمدى نېمە قىلىشى كېرەك؟ يەنە بىر قاراشتا بۇ يەردە تۇرۇپ قېلىش خەتەرلىكتەكمۇ قىلاتتى. نىملىكى بولمىسۇن بۇنى قەشقەردىكى دوستلار بىلەن

مەسلىھەتلىشمەي بولمايدۇ. يۈسۈپ زىيا مەكتەپ ئېچىپ ياخشى قىپتۇ، جاھالەتكە ئوت ئاچماقتىنمۇ مەنىلىك ئىش بولامدۇ؟ بولمىسا يۈسۈپنىڭ يېنىدا ئىشلىسىمۇ بولارمىدىكىن؟ ئاخىرى ئۇ نىزامىددىنغا بۇ خىيالنى ئېيتتى.

ــ نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى قەشقەردىكىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كەلسەممىكىن، ئاكا.

ــ شۇنداق قىل، لېكىن بىزنىڭ ئۇممىدىمىز، قېشىمىزدىن ئاجرىمايدىغان قارارغا كەلگىن.

ــ ھېچ بولمىسا ھازىرچە ئىچ پۈشقۇمنى چىقارغۇدەك بىر نېمە تېپىپ كەلمەمدىمەن.

ــ بولۇدۇ، بېرىپ كەلگىن.

مەمتىلى ئەپەندى ئەتىسى سەھەردىلا يولغا چىقتى.

ئۇ ئۇدۇللا نوۋېشى مەكتەپكە باردى. مەجىددىن ئەپەندى مۇشۇ يەردە ئىكەن، يۈسۈپ ئەپەندى ئەخمەت ئەپەندىگە بالا ئەۋەتتى. توختاجى قەشقەردە بولمىغاچقا مەمتىلى ئەپەندى قىزىل دۆۋىگە چىقماسلىق نىيىتىگە كەلدى. باشقا دوستلار مۇشۇ يەردە جەم بولۇشتى.

ــ بەك ئۇزاق يوقاپ كەتتىلىغۇ، ئەپەندىم؟ ــ يۈسۈپ ئەپەندى تەۋپىقتىن ئاغرىنغان ھالدا سورىدى، ــ بىزنى ئۇنتۇپلا كەتتىلىغۇ؟

ــ كونا دوستلارنى قانداقمۇ شۇنچە تېز ئۇنتۇپ قالاي؟ ئۇنۇتمىدىم، سىز دېگەندەك بەك ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكىنىمۇ يوق. خوش، دوستۇم، نېمە قىلۇاتىسىز؟ ــ سورىدى ئۇ ئەخمەد ئەپەندىدىن.

ــ بىكارلا يۈردۇم.

ــ مۇشۇنداق بىكارلا يۈرمىسەك بولاتتى...

ــ بىر ئىش قىلساق بولاتتى...

ــ بىر ئىش؟ ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى ئېتىراز بىلدۈرۈپ، ــ ئەمدى بىر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتقۇدەك پۇرسەت قالمىدى، ئەڭ ياخشىسى «بىر ئىش»نى كەلگەن يېرىڭلارغا بېرىپ قىلساڭلارمىكىن؟! ــ بۇ گەپ ھەممەيلەننى ئويلاندۇرۇپ قويدى.

ــ نىمىلەرنىڭ دەۋاتىسىز، دوكتۇر، چاخچاق قىلىۋاتامسىز؟ «ئۆزى كەلگەن يار- يار، ئۆزى كەتكەن يار- يار» دېگەندەك ئۆزىمىزچە كەلدۇق، ئەمدى كېتىشىمىز تېخىمۇ تېز بولسۇنمۇ؟ــ مەمتىلى ئەپەندى رەسمىي ئاھاڭدا سورىدى.

ــ نېمە قىلاي دەيسىز؟

ــ بىز ئاقارتقۇچىلارمىز، يەنە نېمە قىلاتتۇق؟ شۇتاپ خەلقىمىزگە ئەڭ زۆرۈرىمۇ شۇ.

ــ لېكىن، ئەپەندى، ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى توغرا مۆلچەرلىمەكمۇ زۆرۈر، ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى.

ئەخمەد ئەپەندى گويا سىلەر قانداق قارار چىقارساڭلار مەن شۇ دەۋاتقاندەك بېشىنى يەرگە سېلىپ جىمىلا ئولتۇراتتى. يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تاشقى ئىپادىلىرىدىن مەجىددىن ئەپەندى بىلەن بىر پىكىرده ياكى مەمتىلى ئەپەندى تەرىپىده ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى.

ــ ھېچ بولمىسا بىر نەچچە زامان تېنىچ بولۇدۇغانلىقىنى جەزىملەشتۈرۈشكە بولۇدۇ. چۈنكى شاڭ شىسەي تېخى ئەمدىلا پۇت تىرەپ تۇردى. قوزغىلاڭچى قوشۇنلا تېخى مەۋجۇت، ــ دېدى تەۋپىق مۇلازىمزە يۈرگۈزۈپ،ــ خوجانىيازھاجى مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەكلىپ قىلىنۇاتىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا يېڭى ھۆكۈمراننىڭ قانداق سىياسەت يۈرگۈزىشىنى مۆلچەرلەش مۇمكىن. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدەمنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن خەلقچىللىق تونىنى كىيىدۇ، ھەمدە مۇشۇ تونغا لايىق تۇرۇشى چوقۇم.

ــ ئەمما ئاخىرىدىچۇ؟ ــ سورىدى مەجىددىن ئەپەندى.

ــ ئاخىرىدا؟ ــ دېدى تەۋپىق ياندۇرۇپ، ــ بەلكىم ھېچنىمە بولماس، ئەگەر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرى ئۆز رولىنى كۆرسەتسە، شىڭشىسەي بىزنىڭ سىياسىيغا ئارىلاشمايدىغان ئاقارتقۇچىلار ئىكەنلىكىمىزگە ئىشىنىپ قالسا...

ــ ئىشىنىپ قالسا! ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى قولىدىكى ھاسىنى يىپ ئەشكەندەك قىلىپ بىرنەچچە پىرقىرىتىپ، ــ بۇ ئۇلاردىن

كۆتـــدىغان ئۇمـــدمۇ؟ چوپـــان بـــۆرىگە ئۇمـــد باغلىغانـــدەك ســـەممىي ئۇمـــدمۇ؟ ســـوۋېت ئىتتىپاقىغـــا ياخشـــى كـــۆرۈنمەك ئۈچـــۈن چوقـــۇم ســـوۋېت سىياســـىتىگە ئۈيغـــۇن سىياســـەت يۈرگۈزىشـــى كېـــرەك، بۇنـــاڭ ئاقـــارتىش ئىشـــلىرىدىكى ئىجـــابىيلىقىنىلا كـــۆرۈپ، سىياســـىي جەھەتتىكـــى تازىلاشـــلىرىنى نەزەردىـــن ســـاقىت قىلىۋەتســـەك بەدىۋاشـــلىق بـــولارمىكىن دەيمەن.

ـــ هـــازىر بىزنـــاڭ بـــۇ تەقلىتتىكـــى مۇھـــاكىمىمىز ســـەل ۋىجـــدان چېكىدىن چىقـــىپ كېتىۋاتامـــدۇ، قانـــداق؟ ـــ دەپ ســـۆز قىســـتۇردى يۈســـۈپ زىيا.

ـــ بۆرى توق بولسا بەلكىم يېمەس، دەپ ئۇمىد قىلىـــدۇ، بـــۇ كىشـــى،ـــ دەپ باش چايقىدى مەجبىدىن ئەپەندى.

ـــ شـــۇنداق، بـــۆرى دېـــگەن يىرتقـــۇچ، ئـــۇ قوســـاق تويـــدۇرۇش ئۈچـــۈنلا يىرتقۇچ بولغان ئەمەس، ـــ دەپ داۋام قىلدى تەۋپىق، ـــ ئـــۇ تـــوق بولســـمۇ جان ئېلىـــپ كېتىۋېرىدۇ. بۇ ئۇنىاڭ مەنتىقىسى.

ـــ ئەنە خـــالاس! ـــ دېـــدى دوختـــۇر، ـــ يەنە نىـــمە «ئىشـــىنىپ قالســـا» دەيسىـــز ئەمسە؟

ـــ ئەپەندىلەر، بىـــز جـــان قايغۇســـىغا چۈشـــۈپ قالغانـــدەكمۇ قانـــداق؟ ـــ يەنە بىر قېتىـــم ئەسكەرتتى يۈسۈپ ئەپەندى.

ـــ بىـــراق قارامىلىـــق قىلىشـــمۇ بولمايـــدۇ- دە، نەدىـــلا بولســـا ئىنســـانىيەت ئۈچـــۈن خـــىزمەت قىلغىلـــى بولـــۇدۇ. خالىســـاڭلار تـــۇركىيىگە قايتـــىپ كېتەيلى. بولمىســـا ئافرىقىـــدىكى ئىپتىـــدائى دۆلەتـــلەرگە بېرىـــپ «پىـــدائى» بولايلى.

ـــ هـــا هـــا... ـــ مەمتىلـــى ئەپەنـــدى جـــاراڭلىق ئـــاۋازدا خاتىرجەمىلىـــك بىـــلەن كۈلـــدى. ئارقىـــدىن چاخچـــاق ئـــارىلاش،ـــ ســـىز نېمىـــدىن شـــۇنچىلا ھۈركـــۈپ كەتتىڭىـــز؟ هـــارۇنى ئېلىـــپ قاچمـــاقچىمۇ؟ بىرىنچـــىدىن ئـــۆز ئېلىمـــىز يـــاردەمگە مۇھتـــاج تۈرغانـــدا باشـــقا ئەلـــگە «پىـــدائى» بولـــۇپ بېرىشىمىـــز كۈلكىلىك ئىش بولار، قارىغانـــدا بىزنـــاڭ يـــۇرتىمىـــز ئافرىقىـــدىن ئېشـــىپ چۈشـــكىدەك دەرىجـــدە ئىكەنلىكىنـــى تونـــۇدۇق؛ ئىككىنچـــىدىن

ياخشى ئىش قىلمىزلا دەيدىكەنمىز، ھەممە يەردە قارشىلىققا ئۇچرايمىز، ئىپتىدائى ئورمانىنىڭ بۆرىسى ئادەم يىمەيدۇ دەمسىز ــ دېدى.

ــ شۇنى سەمىگزگە سېلىپ قويايكى، بىزنى پايلاپ يۈرىۋاتقانلار بار. مەن بۇ «قۇيرۇق» لارنى بىر نەچچە قېتىم سېزىپ قالدىم...

ــ «قۇيرۇق»لارنىڭ ۋەزىپىسى شۇنداق، پايلاش بەدىلىگە مائاش ئالىدۇ؟ ئىتقا ئىگىسى نېمە ئۈچۈن سۆڭەك بېرىدۇ؟ ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق مەجبۇرىيەتلىرى بار. دە. بىراق، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز قېچىش ئەمەس،ــ تەۋپىق دوستلىرىغا پاسسىپ تەسىر بەرمەسلىك ئۈچۈن ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇپ ش«ۇنداق دېدى، ــ ھەرقانداق ھاكىمىيەتنىڭ ئەنە شۇنداق بىر تالاي 'ئالاھىدە خىزمەتچىلىرى» بولۇدۇ. ئەپەندىلەر، شۇنى ئۇنۇتماڭلاركى، ياز كۈنى چۈشىندىن خالى بولغىلى بولمايدۇ. چۈشىنەرنىڭ قونۇش ئىھتىمالىدىنلا كۆڭلىگە شەك كەلتۈرگەن كىشى ئاچ قالىدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ خۇددى «قۇچقاچتىن قورقۇپ ئىكىن ئەكىمگەندەك» بىر ئىش بولۇدۇ.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خاتىرجەم سۆزلىرى بىلەن تالاش- تارتىش ۋاقىتلىق توختىغان بولسىمۇ لېكىن كۆڭۈللەر قېتىغا يوشۇرۇنغان ۋەھىمە تارقاپ كەتمىگەندى. ئىنسانىنىڭ ياشاش ئىستىكى، ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىش تەبئىي تۇيغۇسى خەتەر ئالدىدا دەككە- دۈكە پەيدا قىلاتتى. ئارىدا پەيدا بولغان ئۈچايسىز ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن مەجىددىن ئەپەندى تېمىنى يۆتكىدى؛

ــ ئەپەندىم، بىزگە قاچانغىچە مېھمان بولىسىز؟

ــ ئەتە كېتىمەن، ــ جاۋاب بەردى مەمتىلى ئەپەندى سالماقلىق بىلەن، ــ ئىچىم پۈشۈپ، سىلەر بىلەن دىدارلىشىپ چىقاي دەپلا كەلگەنىدىم. ئەتە چۈشكىچە بازار ئارىلىسام، چۈشتىن كېيىن كېتىمەن. بازاردا قىلىدىغان سودىلىقىمۇ كۆپ ئەمەس، كىتاب- پېتاپ ئالىمەن. ئاندىن ياخشى ئۈستىغا باشلاپ بارساڭلار بىر تەمبۇر سېتىۋالمىسام بولمىدى.

ــ ھە، راست ئەپەندىم، ــ دېدى مەجىددىن مۇھىم بىر ئىشنى

يادىغا ئالغاندەك، ــ سەزنى بىر خوشال قىلاي دەپ شۇند دوختۇرخانىسىدىن ھېلىقى پىئانىنونى سۆزلۈشۈپ ئېلىپ قويدۇم، قانداق، خوشال بولغانسىز؟

ــ شۇنداقمۇ؟ خوشال بولمامدىغان، بەكمۇ پەيزى ئىش بويتۇ. مەن يەنە شۇ يەردىن ئازراق دورا سېتىۋالماقچىدىم. پىئانىنونى شۇ چاغدا كۆرۈپ ئېلىپ كېتەرمەن.

ــ ئۇنداق بولغاندىكىن بۈگۈن ماڭا قوناق بولارسىز؟

ــ رەخمەت، بۇۋا،ــ (مەمتىلى تازا ئامراقلىقى تۇتقاندا مەجبۇرىن ئەپەندىگە شۇنداق خىتاپ قىلاتتى) ــ يۈسۈپ زىياغا قوناق بولىمەن. مۇھىمى ئۇنىڭ بىلەن دېيىشىدىغان گەپلەر بار. يەنە بىر قېتىمدا سىزنى ئاۋارە قىلىمەن. ئەلۋەتتە.

تەۋپىق كەچتە يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ ئۆيگە ــ قوناق بازىرىغا كەتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئىككىسى بىردەم كوچا ئايلىنىپ يۈرۈشتى. ئەنە شۇ چاغدا تەۋپىق يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن ۋەتەندە قېلىپ خىزمەت قىلىش يېكى چەتكە چىقىپ كېتىش مەسىلىسى ھەققىدە ئېنىق پىكىرلىشۋېلىشقا پۇرسەت تاپتى.

ــ سىز قانداق ئويلايسىز، دوستۇم؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ.

يۈسۈپ زىيا ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئالدى تەرەپتكى قارىيىپ كۆرىنۈاتقان ئۆگزىلەر ئۈستىگە ئىگىلىپ چۈشكەن ياپيدىكى پىللىداپ كۆرۈنۈشكە باشلىغان يۇلتۇزلارغا بىر ھازا قاراپ جىم- جىت ماڭدى. ئاخىر ئۇ ئۆز كۆز قارىشىنى قويۇشتىن كۆرە، مەمتىلىنىڭ كۆز قارىشىنى بىلىپ بېقىشنى توغرىراق ھىساپلاپ، قايتۇرۇپ سورىدى:

ــ سىلىچۇ؟ سىلى قانداق ئويلاۋاتىلا؟ سىلىنىڭ ئويلىرىنى بىلىپ باققىم بار.

ــ مېنىڭ پىكرىمنى سورىسىڭىز، مەن نېمە دەيتتىم. يولىمىزدىن قايتمىساق ياخشىراق بولۇدۇ، ــ دېدى ئەزىلدىن ئۆز قارىشىنى يوشۇرمايدىغان تەۋپىق،ــ ئاڭلىغانمىدىڭىزكىن، بۆرى قوي پادىسىغا تېگىشتىن بۇرۇن پادىنى ئايلىنىپ ھوۋلايدىكەن، ئەگەر قويلار غۇژمەك

بولىۋېلىپ تۇرىۋەرسە بۆرى ئۇلارغا چېقىلالماي پادىنى ئايلىنىۋېرىدىكەن. مۇشۇنداق ۋەھىمە سالىدىكەن. بىراق، قوي دېگەن ساددا مەخلۇق بولغاچقا توپىنىڭ سىرتىدىكىلەر ئىچىگە كىرىۋېلىشقا ئۇرۇنىدىكەن، لېكىن بەربىر بىر مۇنچىلارغا سىرتتا تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. دە؟ بىراق ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز جېنىنىڭلا قايغۇسىدا بولغاچقا ھەممىسى ئۆز جېنىنى قوغداش ھەلەكچىلىكىدە پادىنىڭ مەركىزىگە قىستىلىپ، شۇنىڭ بىلەن تەرتىپ بۇزۇلىدىكەن. شۇ چاغدا بىر- ئىككىسى ئۆزىنى باشقىلارغا قارىغاندا داناراق ھېسابلاپ، قېچىپ قۇتۇلۇش ئەڭ ياخشى چارە دەپ ئويلايدىكەن- دە، سىرتقا ــ ئوچۇقچىلىققا قاراپ قاچىدىكەن. بۇ بولسا پۈتۈن پادىدا «سايىسىدىن ھۇركۈش» دېگەندەك ۋەھىمە پەيدا قىلىپ، ھەممىسى ھەر تەرەپكە پىتراپ كېتىدىكەن. مانا بۇ بۆرى ئۇچۇن ئەڭ ياخشى پۇرسەت ئىكەن،ــ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەلەپپۇزىدىن جىددىي كۈلۈمسىرەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى، ــ شۇنداق دوستۇم بىز ئاشۇ بىرلىكنى بۇزىدىغان بىرىنچى قوي بولمايلى. ئەگەر بىرىمىزلا مۇشۇ بۇزۇلۇشقا رازى بولۇدۇغان بولساق «پىتراپ كېتىش» يۈز بېرىدۇ...

ــ خاتىرجەم بولسىلا، مەن ھامان سىلىنىڭ پىكرىلىرىنى قوللايمەن... گەرچە ئەھۋال ھەقىقەتەن خەتەرلىك بولسىمۇ...

ــ بۇنىسى چۈشۈنۈشلۈك، ھەممىمىزگە ئېغىر، چۈنكى بۇ ھايات مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ... لېكىن، ھەممە ئادەم ئۆز جېنىنىڭلا غېمىدە بولۇپ كەتسە بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا كىم باش قاتۇرىدۇ؟

مەمتىلى ئەپەندى يۈسۈپ زىيانىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن سەل خاتىرجەم بولدى. لېكىن، كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە بىر ئارامسىزلىق يەنىلا تىركىشىپ تۇراتتى.

ــ ئۇنداقتا قىلىدىغان ئىش توغرىسىدا نېمە قارارغا كېلىۋاتىلا؟ مەن بىلەن بىللە نوۋېشىدا ئىشلىسىلە، سىلى شوتا بولسىلا مەن يانداق بولاي، قانداق دەيلا؟

ــ رەھمەت، مەن بۇنىمۇ ئويلىمىدىم ئەمەس، موھىمى، ھەممىز

كەتمەيدىغان قارارغا كېلىۋالساق بولغىنى، باشقىسى ئۆز ئۆزىدىن ھەل بولۇپ كېتىدۇ. قىلىدىغان ئىش توغرىسىدا كۆڭلۈمگە يەنە باشقا پىكىرلەرمۇ كېچىۋاتىدۇ، مەن بىر قارارغا كېلىۋالاي، دوستۇم.

ــ ئۆزلىرى بىلسىلە، ھەممىز بىر يەردە بولساققۇ بەك بەلەن ئىش بولاتتى.

ئۇ ئەتىسى يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ ھەمراھلىقىدا بازار ئارىلىدى. ئاۋۋال ھېيتگاھ جامەسى ئالدىغا كېلىپ، تۇنۇگۈن كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان كىتابلارنى سېتىۋېلىشقا ئالدىرىدى. ئۇ ناۋايىنىڭ «چاھار دىۋان» نى «دىۋان مەشرەپ»نى ۋە يەنە كىلاسسىكلارنىڭ باشقا بىر نەچچە ئەسىرىنى سېتىۋالدى. ئۇنىدىن باشقا ئابدىقاردىر دامولامنىڭ قازاندا نەشىر قىلىنغان «سەرپ نەھۋى»[1]، «نەسىھەتنامە»[2]قاتارلىق كىتابلىرىنى سېتىۋالدى. بۇ كىتابلارنى ئوڭئېرىق بايلىرىدىن مۇللا تۇداجى، ئىمنىھاجىلار پۇل چىقىرىپ نەشىر قىلدۇرغانلىقىنى ئاكىسىدىن ئاڭلىغان ۋە ئاۋۇ كۈنى ئۇ ئۇلار بىلەن تونۇشقىلى بارغاندا ئۇلارنىڭ ئاغزىدىنمۇ ئاڭلىغانىدى.

ئاندىن بۇلتۇر قەشقەردە نەشىر قىلىنغان «ئەركىن ھايات» گېزىتىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنىمۇ سېتىۋالدى ۋە بۇ گېزىتنىڭ قۇتلۇقھاجىم شەۋقى مۇھەررىرلىكىدە چىققانلىقىغا دېققەت قىلدى ـ دە، يۈسۈپ ئەپەندىگە قاراپ:

ــ ھازىرچە مۇشۇلار يېتىدۇ،ــ دېدى ۋە جىددى تۇردە، ــ گېزىت قەشقەرنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىدا مۇلچەرلىگۈسىز بۇيۇك ئىش، ئۇ بىر ئىنقىلاپ! بۇنداق بىر ئىشنىڭ بولىشى ئادەمنى بەكمۇ خۇرسەن قىلىدۇ. سىز قۇتلۇقھاجىم شەۋقى بىلەن تونۇشمامسىز؟ ــ دەپ سوردى قولىدىكى گېزىتنى پۈلاڭلىتىپ قويۇپ.

ــ تونۇشمەن،ــ دېدى زىيا.

---

[1] «مورفولوگىيە، سىنتاكسىس»، ــ ئا.

[2] «بالىلارغا نەسىھەت» ــ ئا.

ـــ ئەگەر ئۇ زات خالىسا مەنمۇ دوستلىشىپ قالسام بولاتتى، سىز بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايسىز.

ـــ بۇلىدۇ، مەن ئۇ كىشى بىلەن ئۇچراشقاندا سىلى توغرۇلۇق پاراڭ قىلاي، ئۇ چوقۇم سىلىگە قىزىقىدۇ.

ـــ يەنە بىر كەلگىنىمدە جەزمەن تونۇشۇپ قالىدىغانلىقىمغا ئىشەنسەم بولىدىكەن- دە؟ رەخمەت، ئەپەندىم. ئەمدى مېنى چالغۇ ئەسۋاپ ياسايدىغان داڭلىق ئۇستىنىڭ دۇكىنىغا باشلاپ بارسىڭىز، شۇنىڭ بىلەن مالال قىلىشىم توختايدۇ، ئاندىن «ھىلال ئەھمەر» گە كېتىمەن. «بوۋاي» بىلەن بىللە بولۇپ قايتىمەن، ـــ يۈسۈپ زىيا مەمنۇنىيەت بىلەن دوستىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، ئۇنى ئۆستەڭ بويى كوچىسىغا باشلاپ كەتتى.

ئۇلار ھېيتگاھ ئالدىدىن ئايلىنىپ ئۆتەيلى دەۋاتقانىدا ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ۋالىنىڭ پوچتىسى سۇر ھەيۋىلىك قورۇقچىلىرى بىلەن ياۋاغ تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىكەن، بۇنى كۆرۈپ يۈسۈپ ئەپەندى:

ـــ سوۋېتتىن ئەۋەتىلگەن يېڭى ۋالى شۇ بولسا كېرەك، قارىغاندا تىرەكلىك جۇزىگە[1] مېڭىپتۇ- دە، ـــ دېدى.

2

ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئەڭ مەخپىي يىغىنلار ئۆتكۈزىلىدىغان كىچىك خانىسىدا ساقچى، ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلارنىڭ يىغىنى چاقىرىلدى. قادىرھاجى يىغىنىنىڭ ساھىپخانى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى يۇقىرى مەنسەپتىكىلەر بولغاچقىمۇ بۇ يەرگە جەم بولغانلار ئىچىدىكى «ئەڭ پەگادىكى»لەردىن بىرسىدەك كۆرىنەتتى. ئۇنىڭ «قار يېغىپ تۇرۇدۇغان»

[1] تېرەكلىك جۇزى ـــ ھازىرقى بەشخىل مېتال ماگىزىنى جايلىشقان يەر، ئىلگىرى بۇ يەردە ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى ۋە ياۋاغ تۇرمىسى باردى، بۇ يەرنى تېرەكلىك بولغىنى ئۈچۈن «تېرەكلىك جۇزى»مۇ دېيىشەتتى، ـــ ئا.

قاپىقى ئېچىلىپ قالغانىدەك. شۇنداقلا ئادەتتىكى سۇر- ھەيۋىسىدىن ئەسەر قالمىغانىدەك قىلاتتى. يىنىغا يەنە بىر ساھىپخان ۋۇ دارىن رەئىسلىك قىلاتتى.

ئىپەك يوپۇقلار يېپىلغان شىرەنىڭ ئۇ تەرىپىدە گۈدىيىپ ئولتۇرغانلارنىڭ قىياپەتلىرىدىنلا سورۇننىڭ ئەڭ ئۇلۇغى كىم ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. ئۇزۇنچاق قەغەزلىك ئىككى پارچە ھۆسنىخەت تىكىسىگە ئېسىلغان جايىنىڭ ئوتتۇرىدا ۋاڭ «دارىن» ئولتۇراتتى. ئۇ تېخى ھازىرچە جامائەتكە ئاشكارە مەلۇم بولمىغان يېڭى كەلداخۇن بولغىنى بىلەن، بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ يېقىن ئاردا قەشقەر ۋالىيسى بولۇدۇغانلىقىنى بىلگەچكە، سىياسىي سەزگۈرلىكى يۇقىرى بۇ كىشىلەر مۇۋەققەت ۋالى ماشياۋۇغا ئېتىبار قىلماستىن، ۋاڭ باۋچىيەن (ۋاڭ دارىن) غا ئالاھىدە ئىھتىرام بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا باشلىغاندى. ئۇنىڭ بىر تەرەپىدە سېرىق چاچلىق، قىرلىق ئىگىز قاڭشارلىق بىر روس مۇشاۋۇر سۆلەت بىلەن گۈدىيىپ ئولتۇراتتى. يەنە بىر تەرەپىدە ئىگىز بويلۇق، ئۇچلۇق ساقال، بېشىغا سەللە ئورىۋالغان ئاۋاق يۈز كەلگەن بىر ئۇيغۇر كىشى ئولتۇرغانىدى. ئۇ ھەر قانداق يېڭىلىق قاينىمىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇدۇغان ئاجايىپ ماھارىتى بىلەن ھەممىنىڭ ھەۋىس- ھۆرمىتىنى قوزغىغان كىشى بولۇپ، جەمئىيەتتە ئۇنى ھەر تەبىقە ھەرخىل تونۇيتى، ئەمما ھېچقايسىسى دۇشمەن كۆرمەيتى. لىبرالار، يېڭىلىق تەرەپدارلىرى ئۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى زىيالىسى، مەشھۇر ئاقارتىش ئەربابى، خەلقپەرۋەر دەپ تونۇيتى، ئۇ سابىت دامولا ھۆكۈمىتىدىمۇ ۋەزىپە ئالغان، ئۇنى ئاغدۇرغانلارنىڭمۇ ئىلتىپاتىدىن مەھرۇم قالمىدى. ئەشەددى ئوڭچىلار ئۇنى سوۋېتپەرىست ئۇنسۇر، 3- ئىنتېرناتسىونالىنىڭ ئىشپىيۇنى (خەلقئارالىق كومۇنىست ئىشپىيۇن) دەپ قارشاتتى. ئەمما ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنىڭغا ئىلتىپاتلىق مۇئامىلىدە بولۇاتقانلىقى ئۇلاردا يەنە ئۆز قاراشلىرىغا نىسبەتەن گۇمان تۇغدۇرغاچقا، ئۇلارمۇ ئۇنى يامان كۆرەلمەيتتى. ئۇنىڭ قېشىدا ھەربى ئەمەلدار لېيۇبىڭ ئولتۇرغانىدى.

روس مۇشاۋۇر ئاللىقاندىق مەنىۋي كۈچ بىلەن ھەممىنى تىزگىنلەپ تۇرىۋاتقانىدەك بىلىنەتتى. چۈنكى ئۇ «دارىن»لارنى قىلچە كۆزگە ئىلمەيتتى. ھەم بۇنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمايتى. ئۇ شۇنداق كىبىرلىك، تولىمۇ مەغرۇر ئىدى. ئۇ پەقەت ئۇچلۇق ساقاللىق ئاۋاق ئۇيغۇرغا ۋە ۋاڭ دارىنغا ئىلتىپاتلىق مۇئامىلە قىلاتتى. بۇنىسى سۆز ئارىلىقىدا ئارىلاپ: «شۇنداقمۇ، مەخسۇم؟»، «سىز بۇنىڭغا نېمەن دەيسىز جاۋشى؟[1]» دېگىنىدىن بىلىنىپ قالاتتى. ئۇلار بۈگۈنكى قوزغىلاڭ تىنچىتىلغان مۇشۇ ۋەزىيەتنى قانداق ساقلاپ قېلىش، مۇستەھكەملەش؛ يەنە قوزغىلاڭ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ھازىرغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋاتقان قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنىڭ تەھدىتىنى قانداق تارايتىپ، قانداق ئازايتىش قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە كېڭەشمەكتىدى.

ــ ئەمدى قوزغىلاڭ چىقمايدۇ دەپ ھۆددە قىلغىلى بولمايدۇ. خوجا نىياز ھاجىنىڭ قۇشۇنلىرى تېخىچە مەۋجۇت، قوراللىرىمۇ بار تېخى! سابىت داموللامنىڭ تەسىرىمۇ يوق ئەمەس. بۇ ھال خەلقنىڭ ئۈيۇشۇپلىشى ئۈچۈن تۈرتكە ھەم پۇت تېرەپ تۇرۇش ئىمكانىيىتى بېرىدۇ، ــ ۋۇ دارىن ياسىما كىبىر بىلەن ئەتراپىغا ئايلىنىپ قاراپ، ئۇلۇقلارنىڭ ئۆز نۇتقىدىن قانداق تەسىرلىنىۋاتقانلىقىنى ئوغۇرلۇقچە كۈزىتەتتى.

ــ گېپىڭىزچە بولغاندا قوزغىلاڭچىلارنىڭ مەۋجۇتلىقى خەلقنىڭ قايتا ئۈيۇشۇشىدىكى تاشقى شەرتنىڭ بىرىكەن، شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى مۇشاۋۇر ۋۇ دارىننىڭ تومتاقراق ئېيتىلغان سۆزلىرىنى ئۆز تەلەپپۈزىغا ئايلاندۇرۇپ، پەلسەپىۋى تۈس بېرىپ، ــ شۇنداق چۈشەنسەك بولامدۇ؟

ــ شۇنداق چۈشۈنۈش مۇمكىن، دېدى ۋۇ دارىن ئىشەنچسىزلىك بىلەن، چۈنكى ئۇ تاشقى شەرت دېگەننىڭ نېمىنى بىلدۇرىدىغانلىقىنى

---

[1] جاۋشى ــ ۋاڭ باۋچىيەننىڭ يەنە بىر ئىسمى. ئۇ ۋە قادىرھاجى قاتارلىق كىشىلەر ھەققىدە «قەشقەر تارىخ ماتېرىياللىرى ــ 2» دىكى «مەھمۇد ــ قەشقەردە» ناملىق ماقالىغا ۋە بورھان شەھىدىنىڭ «شىنجاڭنىڭ ئەللىك يىلى» ناملىق كىتابقا قارالسۇن، ــ ئا.

تازا ئاڭقىرالمىغانىدى،ــ ھەئە، شۇنداق، ــ ئۇنىڭدىكى ياسىما كىبىر يەنە ئەسلىگە كەلدى.

ــ ئۇنداق بولسا ئويۇشۇشنىڭ، قايتا قوزغۇلۇپ چىقىشنىڭ ئىچكى ئاساسى نېمە، جانابى ۋۇ دارىن؟ ــ ئاغزىنى غەلىتە بىر تۇرلۇك پۇرۇپ، مەسخىرە قىلغاندەك سورىدى رۇس مۇشاۋۇر.

ــ ...، ــ ۋۇ دارىننىڭ يايپاڭ بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلەپ كەتتى. ۋاڭ دارىن مىللى بىرلىك تۈيغۇسىنىڭ سېزىلمەس تۇرتكىسى بىلەن ۋۇ دارىننى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئورنىدا جاۋاب بەردى.

ــ ئىچكى ئاساسى ــ ئاڭنىڭ ئۈيغۇنسىزى ۋە ئىتتىپاقلىق.

بۇ گەپ بىلەنلا ئەقلىنى تاپقان ۋۇ دارىن دەرھال سۆز ئېلىپ ئۆزىنىڭ ئانچىۋالامۇ دۆت ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن ئالدىرىدى (بايقى خىجىللىق ئۇنى بەك ئازاپلىغاچقا ئۆزىنى كۆرسۈتۈپ، شۇ سەھۋەنلىكىنى خەقنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈۋېتىش ھەلەكچىلىكىدە تولا پالاقشىدى):

ــ شۇنداق، شۇنداق، مەنمۇ شۇنى دېمەكچىدىم. ئەمدى بىزگە قىلىدىغان ئىش ــ ئىسيانىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قىلىدىغان ئىش ــ ئىچكى بىرلىكنى بۇزۇش! ئېيتايلۇق: قەشقەرلىك بىلەن ئاتۇشلۇق بىر- بىرىنى دۇشمەن كۆرسۇن. قەشقەرنىڭ ئۆزىدە بولسا ھەربىر مەھەللە، ھەربىر كوچا بىر- بىرىنى تالاپ تۇرسۇن. بىز بولساق ئۇلارنىڭ جىدىلىنى ئايرىغۇچى بولايلى. بۇ ئەلنىڭ ئىناقلىقىدىن ئەلھەزەر!...

ئۇنىڭ دەۋاتقانلىرى قانداقتۇر كەشپىيات ئەمەس، ئەزەلدىن قوللۇنۇلۇپ كېلىۋاتقان كلاسسىك ئۇسۇل ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاپ بىر نەچچەيلەن ھجايغىنچە باش لىڭشىتتى. ۋاڭ دارىنمۇ «ئەمدى ئەقلىڭنى تاپتىڭ، يارايسەن» دېگەندەك قىلىپ ئىلتىپاتلىق نەزەردە قاراپ باش لىڭشىتتى. مەسلىھەتچى رۇسلا ئۇنى ياراتمىغاندەك مىيىقىدا كۈلۈپ، مەخسۇم تەرەپكە قاراپ بىلىنەر - بىلىنمەس مۇرسىنى قىستى. ئۇنىڭ يىغىن ئەھلىنىڭ ئەقلىگە چوڭقۇر ئورناتماق ئىستىگەن تۇپ مەخسەت بۇنداق كونكرېت ئۇسۇللار ھەققىدىكى تەپسىلاتلار ئەمەس، ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپە ــ بۇيۇك

دۆلەتنىڭ بۇيۇك ئىستراتېگىيىسىنىڭ بىر پارچىسى، يەنى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلۇقىنى زۆرۈرىيەت دەپ ئېتىراپ قىلدۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى كەم بولسا بولمايدىغان زۆرۈرىيەت دەيدىغان تونۇشنى ھاكىم قىلىش، ك گ ب تىپىدا بىر ئاخبارات تورى قۇرۇپ چىقىش ئىدى. ئاندىن مەنستىمەسلىك تەلەپپۇزى بىلەن:

ــ ئەپەندىم، خوجانىياز ھاجىدىن خاتىرجەم بولسۇن. ئۇنىڭ ئىشى يېقىن ئارىدا چىرايلىق بىر تەرەپ بولىدى ۋە بولۇدۇ، بۇ ئىشتا بىز دوستلۇقىمىزنى يېتەرلىك ئىسپات قىلدۇق. بۇنىڭ بىلەن خەۋپىنىڭ تاشقى شەرتى مەۋجۇتلۇقتىن قالىدۇ، دېگەن سۆز. ئەمدى ئۇنىڭ ئىچكى ئاساسىي توغرىسىدا ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق، ئەمما تېخىمۇ مۇھىمى «ئاڭنىڭ ئويغۇنشى» مەسلىسىدىن ئېلىپ ئېيتقانىدا يامانراقى زىيالىلار! بولۇپمۇ چەتئەلدە ئوقۇپ كەلگەنلەر! بۇ قايتا تەشكىللىنىش، قايتا توپلاڭ قوزغىلىشنىڭ ئاساسىدۇر. تۈركىيەدە ئوقۇپ كەلگەنلەر جەزمەنكى، پانتۈركچىلىك ئۇرۇقى چاچىدۇ. بۇ بولسا سىلەرگىمۇ، بىزگىمۇ ياقمايدىغان يامان ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ بارىدۇ. مۇشۇنداق بىر ئىچكى ئامىل، يەنى تەشكىللىنىشنىڭ بىخلىرى مەۋجۇتكەن، قىلىشقا تېگىشلىك ئىش يېتىپ ئاشىدۇ، باش ئاغرىقىمىز كېچىك ئەمەس، ئەپەندىلەر! بۇنداق زور تىرەنمە كۈچىگە قارشى سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن نېمە كېلىدۇ؟ ــ ئۇ مەسخىرىلىك ئىپادە بىلەن دارىنلارغا بىر بىرلەپ قارىدى، ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلۇقىنى زۆرۈر دەپ ئىما قىلىشىنى ئۇنتۇمىدى، ــ ھەرھالدا بىزنىڭ ئۇزۇن يىللىق باسىمچىلىق ھەركىتىگە قارشى تەجرىبىمىز سىلەرنى بۇ باش ئاغرىقىدىن خالاس قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنسەڭلار بولۇدۇ.

ــ تەبىئى، چەتئەلدە ئوقۇپ كەلگەنلەر، بولۇپمۇ تۈركىيەدە ئوقۇپ كەلگەنلەرنىڭ مەۋجۇتلىقى، ئاپەتنىڭ ئۇرۇقى دېگەن گەپ.

ــ ئۇلاردىن يېقىن كەلگۈسىدە بىر خەۋپ كېلىشى ناتايىن ئەلۋەتتە،ــ داۋام قىلدى مۇشاۋۇر، ــ ئەمما ئۇلار يىراق كەلگۈسىدىكى مىسلىسىز ئاپەتنىڭ ئاساسىنى تىكلىگۈچىلەر! شۇنداققۇ، جاۋشى؟

ۋاڭ باۋچيەن تېخى ئاشكارا سەھنىگە چىقمىغاچقا ئاز پىكىر بايان قىلىشقا، مۇلايىمراق كۆرۈنۈشكە تىرشىۋاتقاندەك قىلاتتى.

قادىر ھاجى بۇ گەپلەر ئىچىدىن ھەممىدىن كېرەكلىكىنى ئىلغاپ چىقماقچى بولغاندەك دېققەت بىلەن قۇلاق سالاتتى.چۈنكى بۇ يەردە قارار تاپقان ئىشلارنىڭ كونكرېت ئىجراچىسى ئۇ ئىدى.

ــ تەبىئىيكى، بۇ ئىشتىكى ئاساسىي خىزمەت سالمىقى ئامانلىق ساھەسىگە چۈشىدۇ، ــ داۋام قىلدى مۇشاۋۇر.

ــ ئەلۋەتتە، دۆلىتىڭىزلارنىڭ دوستانە يارىدىمى بىلەن بۇ ئىشلار نەتىجىلىك بولغۇسى. ئەمدى كونكرېت چارىلار ھەققىدە بىر ئاز توختالساق، قانداق دەيسىلەر؟ ــ دېدى ۋۇ دارىن.

ۋۇ دارىن زۆرۈر يارىدەملەر، مۇتىخەسسىلەر، مەسلىھەتچىلەر، ئەسلىھەلەر ھەققىدىمۇ سۆزلىدى.

ــ سىزنىڭچە قانداق، مەخسۇم؟ ۋۇ ئەپەندى ئوتتۇرىغا قويغان چارىلارغا نېمە دەيسىز؟ ــ دېدى مۇشاۋۇر كۆزلىرىنى ئوينۇتۇپ تۇرۇپ.

ــ بولۇدۇغان گەپلەر... ــ دېدى شۇ داڭ يۈز مەخسۇم سالاپىتىنى چۈشۈرمەسلىك ئۈچۈن داناراق كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ.

ــ شۇنداق، بولۇدۇغان گەپلەر، ــ دېدى مۇشاۋۇر چىرايىغا ياسىما جىددىيلىك بېرىپ، ــ سىزگە ماقۇل كەلگەن بولسا ئەلۋەتتە بولغىدەك قېنى ئىشنىڭ كونكرېت ئىجراچىسى بولغان ھاجى نېمە دەيدىكىن؟ ــ دېدى ئۇ قادىر ھاجىغا بورۇلۇپ.

قادىر ھاجى چۆچۈپ كەتتى، ئۇنىڭ گۆشلۈك يۈزى لىپىلداپ، بۇرۇتلىرىمۇ تىتىرەپ كەتتى. دەھشەت يېغىپ تۇرۇدۇغان چىرايى يەنە چاپسانلا ئەسلىگە كەلدى. ئۇ بارلىق كەسپى جاللاتلارغا ئوخشاش پەرۋاسىزلىق بىلەن:

ــ دارانلار، ئەپەندىلەر نېمىنى كېرەك تاپسا بىز شۇنى ئىجرا قىلىمىز، دۆلەت مەنپەئەتى كېرەك تاپسا ھەر نەرسە ئۇنىڭ يولىدا قۇربان قىلىنىدۇ،... ــ دېدى ئۇ ئۈگۈتۈلگەن، فورمۇلىلاشقان ئىبارىلار بىلەن. ئاندىن تەكلىپ بويىچە يېقىنقى قەشقەر ئەھۋالى، تەقىپكە نىشان بولغان

يېڭى ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ كىملىك ــ سالاھىيەتلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. يېڭى ئېچىلغان مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىلىرى ئۇلارنىڭ دىققەت نەزىرىدىن چەتتە ئەمەس ئىدى.

مۇشاۋۇر تولۇقلىما بېرىپ:

ــ ئۇلارنىڭ مەكتەپلىرى قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارمىغان جايغا ئايلىنىپ قېلىش ئېھتىمالى چوڭ. بۇنىڭغا كۆز- قۇلاق بولۇش كېرەك. بىزنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك بىر دۇشمىنىمىز بار: ئۇ بولسىمۇ جامە! بىزنىڭ ئىنتايىن كۈچلۈك بىر ئىتتىپاقچىمىز بار: ئۇ بولسىمۇ جامە! جامە ئەھلى!- ئۇ بۇ يەردە ئولتۇرغان كالۋالار بۇ قارىمۇ- قارشى سۆزلۇرۇمنى چۈشۈنۈۋاتامدۇ- قانداق دەۋاتقانىدەك ھەممەيلەنگە قاراپ چىقىپ داۋام قىلدى، ــ بۇمۇ بىر كىلاسسىك تاكتىكا. كىم ئۇستا كەلسە جامەدىن شۇ پايدىلىنىدۇ، كىم بالدۇر ھوشىنى تاپسا جامە شۇنىڭغا خىزمەت قىلىدۇ. ئۇلار نېمىنى تەشەببۇس قىلسا شۇنىڭ تەتۇرىنى قىلىپ تۇرۇش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن سىزدە ئادەملەر بولسۇن!

قادىر ھاجى باش لىڭشىتتى. ئۇنىڭ كۆڭلى پاللىدە يورىغانىدەك بولدى. ئۇنىڭ تەجرىبىلىك كاللىسىدا بۇ پىلان كونكېرتنى ئادەملەر، كونكېرت جايلار ئۈستىدە باردى. ئېنىق تەخسىماتلار بولدى. بىرى قۇلاقلارنى كۆپەيتىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىۋىدى، يەنە بىرەيلەن راسخودنى كۆپەيتكەننىڭ نېمە پايدىسى دەپ قارشى چىقتى. روس مۇشاۋۇر زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ ئۇلارنى سىز مائاشىڭىز بىلەن باقمايسىز، يەنىلا خەلق ئۆزلىرى باقىدۇ. بۇركۈتى بار ئادەم ئۇنىڭغا ئۆزگۆشىدىن بېرەمدۇ، ئوۋ گۆشىدىنمۇ؟ ئوۋنىڭ گۆشى بىلەن باقىدىغۇ؟ شۇنداق، ھەر توپتا ئادەملىرىڭىز بولىشى كېرەك، ھەر تەبىقىدە ئادەملىرىڭىز بولىشى كېرەك! ــ دېدى.

ئونىنچى باب

1

هەش- پەش دېگۈچىلا تومۇز ئايلىرى كىردى.

تاڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرغان تەۋپىق گىمناستىكا ئويناپ بولۇپ، ساپ ۋە سالقىن ھاۋادىن راھەتلەنگەچ ئاچيارغا چۈشۈپ سوغۇق سۇدا يۇز- كۆزىنى يۇيدى. ئۆيگە قايتىپ كېلىپ ئادەتى بويىچە بىر پارچە قاتلىق نان يەۋەتتى- دە، تاھارەت ئېلىپ ئەمدىلا تەييارلانغان نىزامىددىن بىلەن نامازغا چىقىپ كەتتى.

مەمتىلى نامازدىن يېنىپ ئۆيگە كېلىۋاتقىچە ئاكىسىغا بۇگۈن ۋاق- ۋاغقا بېرىپ كەلمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋېدى، نىزامىددىنمۇ بىللە بارماقچىدى بولدى.

ــ تۇغرا ئويلاپسەن، خانئاناملارنى يوقلاپ كېلەيلى، ئەتە - ئۆگۈن ئومىغا كىرىشىپ كەتسەك خېلى ئۇزۇنغىچە چولمىز تەگمەيدۇ،ــ دېدى ئۇ.

خانىلاردا، ئېتىزلىقتا دېھقانلار ئالدىراشىدى. ئۇلار سەھەرنىڭ بىردەملىك سۆرۈن ھاۋاسىدا كۆپرەك ئىش تۈگىتىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرايتى. ئېتىزلىقلاردا بالىلار مال بېقىشاتتى.

ئاكا- ئۇكا ئەتتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن يولغا چىقىشتى. ئىيوننىڭ جان قاخشاتقۇچ ئىسسىقى باشلانغاندى. نىزامىددىن يەنە تەۋپىقنىڭ ئىشلىرى ھەققىدە گەپ تەشتى. چۈنكى ئىنىسى ھېلىمۇ چەتئەلگە چىقىپ كېتىش يىلى قېلىش مەسىلىسىدە ئاكىسىنى خاتىرجەم قىلدىغان بىرەر ئەمەلىي ئىپادىدە بولمىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئىنىسىنىڭ يەنە كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتى، ئۇنى ئېلىپ قېلىش ئۈچۈن يېلىنەتتى. تەۋپىق كۆڭلىدىكى پاراكەندىچىلىكنى قىلچە چاندۇرماي، يەنىلا ناھايىتى خۇشخۇيىدى. ئۇنىڭ رەڭگى- روھىدىنمۇ بىئارامىلىقى بىلىنمەيتتى. ئۇ نامازدىن كېيىن نامازخانلار بىلەن مەسچىت

ئالدىدا بىردەم- يېرىم دەپ تۇرۇپ، ئۇلارغا قىزىق- قىزىق پاراڭلارنى قىلىپ بېرەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن بازارغا ياكى تونۇش- بىلىشلەرنىڭ سۆھبىتىدە بولغىلى بارائتى؛ باشقا چاغلاردا ئاكىسىنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرەتتى، قۇلۇم- قوشنىلارنىڭ ئىشلىرىغىمۇ قارىشىپ بېرەتتى. مەھەللە ئارىلىسا دائىم دورا سومكىسى مۇرىسىدە بولاتتى ۋە تاز داۋالاشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. كېيىنچە ئۇنى دوختۇرخانغا دەپ بىلىشكەنلىرىدە باشقا كېسەللەرنىمۇ كۆرسۈتۈدىغان بولۇشتى. بىراق ئىچىدىغان دورىلارنى ئىچىشكە تەرسالىق قىلىشاتتى، ئىككى كۈن ئۆتمەيلا پايدا قىلمايدىكەن دەپ تاشلىۋېتەتتى. بۇنداق نادانلىق تەۋپىقنى چەكسىز چۆلدە قالغاندەك بىر تۇيغۇغا غەرق قىلىپ، روھنى ئېزىپ تاشلايتى. ھەي، بۇ خەقنى قانداق قىلغاندا چاپسانراق ئادەم قىلغىلى بولاركىن!

ــ نېمە قىلىشنى ئويلاۋاتسەن؟ كېتىش خىيالىڭ يوق ھەر ھالدا؟

ــ كېتىش خىيالىم يوق، تەبىئىي، ئەمما ئىش توغرىسىدا ئويلاۋاتىمەن، يۈسۈپىنىڭ مەكتىپىدە ئىشلىسەممىكىن دەيمەن، قۇتلۇق شەۋقى دەيدىغان بىر چوڭمىز گېزىت چىقىرىۋېتىپتۇ، بۇمۇ ياخشى بىر ئىش ئەلۋەتتە. ماڭا ھەممىسى توغرا كېلىدۇ... نېمە قىلىش ھەققىدە ئوبدانراق ئويلىنىۋالاي، بىر ئىشنى باشلىدىمۇ، يېنىش يوق، غەلىبە قىلىشلا كېرەك!

نىزامىددىن ھېچنېمە دېمىدى. نېمە دېيىشنىمۇ بىلمەيتى. ئۇ ئىنىسىگە خۇددى تۇنجى چىقارسىلا ئۇچۇپ كېتىدىغان قۇشقا مۇئامىلە قىلغاندەك ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلماقتىدى.

ــ ئاكا، ئايىمگۈلنى نېمىشقا ئاخۇن دادامنىڭكىگە ئاپىرىپ بەرمەيسىز؟ مۇشېقە خانمنىڭ تەربىيىسىگە بەرسىڭىز ياخشى بولاتتى،ــ دېدى تەۋپىق ئاكىسىغا سەممىي ئاھاڭدا.

ــ ئانىسى يالغۇزچىلىق تاتىپ قالمەن دەپ ئۇنىمايدۇ... ئۇكىلىرى قاراقسىز قالدۇ- دە،ــ دېدى نىزامىددىن، مەمتىلىنىڭ ئەيىپلىشىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ.

ــ غېنىچۇ؟ ئۇنى نېمىشقا سالاھىددىن ئەپەندىگە بەرمىدىڭىز؟

ــ ئالدىمىزدىكى كۈزدە ئاپىرىپ بېرەي دەۋاتاتتىم، تېخى، ... ئۆزۈم ئۇقۇتسام ياخشىراقمىكىن بولمىسا... ــ دېدى نىزامىددىن يەنە خىجىللىق بىلەن،ــ ئارىلىق يېراق، بالا كىچىكلىك قىلارمىكىن دەيدىكەنغۇ، كىشى.

ــ ئوقۇتۇڭ، سىز ئوقۇشقا مۇشۇنداق قارىسىڭىز، باشقىلاردىن نېمە دەپ ئاغرىنغۇلۇق؟

نىزامىددىن ئۇنچىقمىدى.

ۋاقۋاقنىڭ زەي تۈپرىقىدىن ئۆزىگە خاس چىرىندە پۈرىقى، ئېچىغان پاتقاق پۈرىقى كېلەتتى. بۇ پۈراق تىنجىق بىلەن قوشۇلۇپ دىماققا ئۇرۇلغاندا كىشىنى تېخىمۇ بۇرۇختۇملۇق ھېس قىلدۇراتتى.

ئۇلار تاشاخۇنۇمنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇلارنى يېڭىلا قەشقەردىن كەلگەن سەييىددىن كۈتۋالدى ۋە مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلدى. دالاندا ساربخېنىم، لۇاھىددىنلار ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئېسىنلەشتى. مەتىلى ئەپەندى كىشىگە يېقىنلىق تۈيغۇسى بېرىدىغان، قېرىنداشلىق مۇھەببىتىنى ھېس قىلدۇرىدىغان قۇۋناقلىق بىلەن:

ــ قانداقراق، خانئانا؟ تېنىڭىز ساقمۇ؟ ــ دەپ ئاۋۋال ساربخېنىم بىلەن ئەھۋاللاشتى.

ــ خۇداغا شۈكىرى، بالام، ئۆزىڭىزچۇ؟

ــ بىزمۇ مانا تىرىك يۈرۈپتۇق،ــ دېدى مەتىلى ئەپەندى كۈلۈپ. ئاندىن لۇاھىددىنگە قاراپ، ــ سىزچۇ؟ ئوقۇۋاتامسىز؟ سالاھىدىن ئەپەندى، مۇشىقە خانىملار قانداقراق؟ ئوقۇۋاتقانلار كۆپمۇ؟

لۇاھىددىن بىر نەۋرە ئاكىسىنىڭ سۈئاللىرىغا بىر- بىرلەپ جاۋاب بېرىپ، ئاخىرىدا:

ــ يىگىرمىچە بالا ئوقۇۋاتىدۇ، كۆپ دېگىلى بولمايدۇ،ــ دېدى.

ــ نېمىشقا كۆپ ئادەم جەلىپ بولمايدۇ؟ ئارىلىقنى يىراق كۆرۈپ، باشقا يۇرتلاردىن كەلمەيدىغان ئوخشىمامدۇ؟

ــ يېتىپ ئوقۇيدىغانلارمۇ بار، يىراق دېسە يېتىپ ئوقۇسا بولاتتىغۇ، ئەمما، بۇ ئىشلارنى تەكىتلەپ، تەشۋىق- تەرغىپ قىلىپ تەشكىللەيدىغان كىشى يوق- تە، ــ دېدى سەيپىددىن ئىنىسىدىن ئاۋۇال جاۋاب بېرىپ.

ــ سالاھىدىن ئەپەندى بىكار بولسا چاقىرساڭلار بىردەم پاراڭلاشساق بوپتىكەن، ــ دېدى تەۋپىق.

ــ توختاپ تۇر، ئۇكام، كېيىنىراق چاقىرايلى، ھازىر باشقا گەپ بار، ــ دېدى نىزامىددىن ۋە ساربىغىمغا قاراپ،ــ مەمتىلى كەلگەندىن بېرىلا ئارسالدى بولۇپ يۈرۈتاتىدۇ. كەلدى- دە، بىر ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ قالدى. تۇرۇشقا قەتئىي نېيىتى يوقتەك مېنى ئەنسىرىتىۋاتىدۇ. سىز ئانىمىزنىڭ ئورنىدا نەسىھەت قىلسىڭىز بىر يەرگە كېلىشكە پايدىسى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دەپ ئۇنى بىللە ئەكەلمەكچى بولۇپ تۇراتتىم، ئۆزىنىڭمۇ كېلىش نىيىتى بارىكەن، كېلىۋاتقىچىغۇ كەتمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى، شۇنداق بولسىمۇ كۆڭلۈم تىنمايدۇ. گەپ قىلسىڭىزچۇ، ئانام- دادامىلار ئۆلۈپ- تۈگەپ كەتتى، مەمتىلىنىڭ داغدا قان يىغلاپ كەتتى. بىزنىڭمۇ كۆڭلىمىزنىڭ ئارامى بولمىدى. ھالا بۇگۈنگە كېلىپ، ئاران جەم بولدۇق، كېتىدىغان بولسا يەنە جەم بولىشىمىزغا كۆزۈم يەتمەيدۇ.

ــ كېتىدىغان نىيىتىڭىز يوقتۇ، بالام؟ ــ سوردى ساربىغىنىم.

ــ ئۇنداق نىيەت ئەمدى بولمايدۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئىللىق كۈلۈمسىرەپ.

مەمتىلى ئويچان كۆزلىرىنى ئاكىسىغا تىكىپ بىر دەم تۇردى ۋە كۆز نۇرىنى لۈاھىددىن بىلەن سەيپىددىنگە يۆتكەپ، ئاخىرىدا ساربىغىنىمدا توختىدى- دە ئېغىر ئۇھ تارتىپ قويدى. ئۇ ئاساسەن ۋاقۇاغدا بىر تۇغقانلىرى يېنىدا چوڭ بولغاچقا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئادەتتىكى تۇغقانلىق مۇناسىۋىتىدىن ھالقىغان بىر خىل چوڭقۇر مېھىر- مۇھەببەت ھاسىل بولغانىدى. ئۇ تاغىسىنىڭ ئۆيىدىمۇ بىر مەزگىل تۇرغان، شۇڭا تاغىسىنىڭ كىچىك خوتۇنى ساربىغىنىمنى بەك ھۆرمەت قىلاتتى. مۇشۇ ۋەجىدىنمۇ نىزامىددىن ساربىغىنىمنى ئارىغا سېلىپ ئىنىسىنى تۇرۇپ

قبلىشقا ئۇندەشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنىدى. مەمتىلى ئەپەندى كەتمەكچى ئەمەسىدى، پەقەت ھەمراھلىرىنىڭ قەتئىي نىيەتتە بولالماسلىقىدىنلا ئەنسىرەيتى.

ــ نىزامىددىنىڭ دېگىنىمۇ توغرا، نېمىلا دېگەن بىلەن ئۆز يۇرتقا يەتمەيدۇ، ئۆز يۇرت دېگەندە كۆڭۈل تۇقراق ئۆتكىلى بولۇدۇ. نېمىلا دېگەن بىلەن ئاتا- ئانىنىڭ تۇپرىقى بار يەردە، ھېيىت- ئايەملەردە ياغ پۈرتىپ، تۈپراق بېشىغا چىقىپ، زىيارەتتە بولۇپ ئۆتكەن ياخشى بولمامدىغان. تۇرۇدۇغان نىيىتىڭىز بولسا ئوبدان بوپتۇ، بالام، ھەممىمىزنى خاتىرجەم قىلىسىز. دۇنيادا خاتىرجەملىكتىنمۇ ئارتۇق نەرسە بارمۇ؟...

سارىخېنىم ئۇنىڭغا ئۇزاق نەسىھەت قىلدى. ئۇ تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇمۇشلۇق ئايال بولغاچقا، ئۇنىڭ چىن قەلبىدىن ئېيتىلمۇاتقان سۆزلىرى مەمتىلىگە چوڭقۇر تەسىر قىلدى.

ــ ھەممىڭلارنى نارازى قىلىش ھەددىم ئەمەس، مېنىڭ بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتقىنىم قىلىدىغان ئىشىم ئىدى، ئەتە قەشقەرگە بېرىپ يولداشلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي، ھەر ھالدا ئۇلار بىلەن يەنە بىر كېڭەشكىنىمنىڭ پايدىسى بولار،ــ ئۇ سەيپىددىنگە قاراپ، ــ ئەتە كېتىدىغان بولساڭ بىللە ماڭايلى،ــ دېدى.

ــ بولۇدۇ، مەنمۇ ئەتە قايتماقچىدىم، بىللە ماڭايلى.

مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈمسىرەپ باش ئېغىتىپ قويدى.

يېقىندىن بېرى يۈز بەرگەن يېڭىلىقلارمۇ ئۇنى قەشقەرگە بېرىپ كېلىشكە ئۈندىمەكتىدى. خوجانىيازھاجى مۇئاۋىن ئۆلكە رەئىسى بولۇپ كۆرسىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى قەشقەر تەۋەسىگە كەلگەن مەھمۇد مۇھىتى قەشقەر گارنىزونىغا مۇئاۋىن قوماندان (قوماندانى لىيۇ بىڭ ئىدى) بولۇپ تەيىن قىلىنغانىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى قوزغۇلاڭچى قوشۇن ھۆكۈمەت ئارمىيىسى شىتاتىغا ھېسابلىنىپ، 6- دىۋىزىيە دەپ ئاتالغان، دىۋىزىيىنىڭ قوماندانلىق شىتابى قەشقەر «يۇمىلاق شە»(گۈلباغ) دە قارار تاپقانىدى. ئۇ مەھمۇد مۇھىتىنىڭ قەشقەردە قارار تېپىشىدىن بىر تامادا بولۇۋاتاتتى، بۇ بۇيۇك

بىر ئۇمىد، ئاداققى غايىسىگە ئۆيغۇن بىر ئۇمىد ئىدى.

ــ سالاھىدىن ئەپەندىنى قىچقىستىپ چىسەك بولۇدۇ،ــ مەمتىلى پاراڭلاشماقچىكەن، ــ نىزامىددىننىڭ ئاۋازىدىن خېلى كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى.

لىۋاھىددىن سالاھىدىن ئەپەندىنى چاقىرىپ كىرىش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.

2

مەمتىلى ئەپەندى سەيپىددىن بىلەن قەشقەرگە كىرىپ، ئاۋال «ھىلال ئەھمەر» گە يولۇقۇپ مەجىددىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتى ھەم ئۇنى ئېلىپ نوۋېشى مەكتەپكە كېتىشتى. ئۇلار ئەخمەد ئەپەندى بىلەن شۇ يەردە ئۇچراشتى.

مەجىدىن ئەپەندى ئادىتى بويىچە مەمتىلى ئەپەندىگە چاقچاق قىلىپ بىردەم كۈلۈشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ چاقچىقىغا مېيىقىدا كۈلۈپ قاراپ تۇرغان يۈسۈپ زىيا تەۋپىققە:

ــ سىلىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن قۇتلۇق ھاجىم بىلەن كۆرۈشتۇم. شۇڭا ھەزرەت سىلى بىلەن تونۇشۇشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سىلى كەلگەن ھامان خەۋەر قىلىشمىنى تاپىلىغانىدى. ئەگەر خالىسىلا بىز بارلى يېكى ئۇ كىشىنىڭ كېلىشىگە چولىسى تەگسە باشلاپ كېلەي،ــ دېدى.

ــ رەھمەت دوستۇم، بۇ خوشخەۋىرىڭىز ئۈچۈن كۆپ رەھمەت. ئەگەر ئۇ كىشى مۇشۇ يەرگە كېلەلىسىغۇ تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، ــ دېدى. مەمتىلى ئەپەندى چىن كۆڭلىدىن خۇشال بولۇپ، يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ مۇرىسىدىن سىلكىپ، ــ بۇ يەردە تازىمۇ تېپىشقانلار جەم بولاتتۇق، ئەمما مېنىڭچە بىرىنچى قېتىمدىلا چوڭ ئادەمنى ئالدىمىزغا چاقىرتىش ئەدەپتىن بولمىسا كېرەك، ئاستانىسىغا ئۆزىمىز بارايلى، ۋاقتى بولسا بىللە كېلىپ، مەجلىسىمىزگە قاتايلى، قانداق؟

ـــ توغرا ئويلاپلا، ـــ دېدى يۇسۇپ ئەپەندى ۋە دەرھال، ـــ مەن ھازىر، ـــ دەپ قوشۇپ قويدى، ئارقىدىن جىددىي بىر ئىش يادىغا يەتكەندەك، ـــ ئارال يېزىلىق بىر يىگىت سىلىنى سوراپ كەپتىكەن، يېڭىسار ئەتراپىدا تونۇشقانكەنسىلەر، ئۇنىڭ يېشى ئىپتىدائىي مەكتەپتە ئوقۇش ئۇچۇن سەل چوڭراق بولغاچقا دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇسۇن دەپ ئەخمەد ئەپەندىگە ئەۋەتىپ بەردىم، قالغىنىنى مۆرىمەس دوستلىرىدىن ئاڭلايلا، ـــ دېدى يولغا جابدۇنۇۋېتىپ.

ئەخمەد ئەپەندى دارىلمۇئەللىمىنده ئىش باشلىۋەتكەندى. يۇسۇپ ھازىرلانغىچە ئارىلىقتا ئەخمەد ئەپەندىدىن رېھىم ھەققىده سورىدى ۋە ئۇنى ئوبدان تەربىيىلەشنى تاپىلىدى.

ـــ دېمىسىلىمۇ گەپ كەتمەيدىغۇ، ـــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى جاۋابەن.

تەۋپىق دوستىنىڭ سۆزى بىلەن قانائەت ھاسىل قىلىپ، ئاندىن بىللە كەلگەن سەيپىددىنگە بۇرالدى. ئۇ سەيپىددىنگە شۇ يەردە ئىجازەت بەردى ۋە ئەتە شۇ يەردە كۆرۈشۈشنى تاپىلىدى. سەيپىددىن دوتەي يامۇلغا (ۋالى مەھكىمىسىگە) كەتكەندىن كېيىن مەكتەپتە جەم بولغان دوستلىرىغا ئۆزر ئېيتىپ، شەۋقى ھەزرەت بىلەن كۆرۈشۈپ، بىر بولسا ئۇنى باشلاپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، يۇرۇپ كەتتى.

ئۇلار پاراڭلاشقاچ قوتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى سۆرەلمىلىكنى ياقتۇرمىغاچقا ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈشكە ئالدىرىماقتىدى. يۇسۇپ زىيا ئۇنى شەۋقىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كىرىدى.

ئۇلار ھويلىدا ئۇچراشتى، شەۋقى 50 نەچچە ياشلاردىكى كىشى بولۇپ، ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي تۇرقىدىن جاسارەت، قىزغىنلىق ئۇرغۇپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۇستى ـ بېشىدىكى تون، سەللە، پۇتىدىكى مەيسە ـ كالاچ ئۇنىڭ لاتاپىتىگە مۇلايىملىق، مەھرىۋانلىق تۇسى بەرگەنىدى.

تەۋپىق ئىككىسى خۇددى ئىلگىرى قەيەردىدۇ بىللە ياشاپ كېيىن ئايرىلىپ كەتكەن قەدىناس دوستلاردەك ئاۋال ئۇچ قېتىم قۇچاقلاشتى،

ئاندىن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. تەڭپۇق بۇ پىشقەدەم شائىرنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي سىقىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئۆزاق سەپ سېلىپ قارىدى ۋە:

ــ تونۇشقىنىم ئۇچۇن ناھايىتى خوشالمەن،ــ دېدى ۋە قوشۇپ قويدى،ــ سىز مۇھەررىلىك قىلغان گېزىتنى كۆرۈپ، ئەسەرلىرىڭىزنى ئوقۇپ سىزنى مەندىنمۇ ياشراق يىگىت بولسا كېرەك دەپتىكەنمەن، ــ تەڭپۇق ھەر قانداق ئادەمنى بىر دەمدىلا قەدىناسلارغا ئايلاندۇرۇۋالىدىغان بىر خىل يېقىملىق، دوستانە پوزىتسىيە بىلەن كۈلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ سۆھبەت ئۇسلۇبىمۇ توختاجى تەرىپلىگەندەك، كىمگە قانداق سۆزلەشنى بىلىدىغان؛ قايسى سورۇندا قانداق سۆزلەشنى بىلىدىغان بولغاچقا، يېقىنلىشىشنى كېچىكتۇرىدىغان ئۇزۇندىن ئۇزاق ياسالما تەكەللۇپلارنى بىر تاقلاشتا ئاتلاپ ئۆتۈپ، مۇساپىنىڭ قاق بېلىدىنلا چىقاتتى، ــ مانا ئەمدى كۆردۈمكى، سىز ئەسلىدە ياشىنىپ قالغان كىشىكەنسىز. بىراق شۇنچە قىزغىنلىق، شۇنچە جاسارەت ۋۇجۇدىڭىزغا قانداق پاتتىكىن؟ مۇشۇنداق بىر ئوت يۈرەك كىشى ياش ۋاقتلىرىدا قانداق بولغىيدى، بۇ تار جاھانغا قانداق پاتقان بولغىيدى دەپ ئويلىغۇسى كېلىدۇ، كىشىنىڭ.

شەۋقى تەڭپىقىنىڭ مىجەزى تەسىرىدە ھەقىقەتەنمۇ ئۆزلىرىنى قاچاندۇر ئىلگىرى تونۇشقان، كونا بۇرادەلەردەك تۇتۇشقا باشلىدى ھەم بۇ ئىختىيارسىز ئىللىق سېزىمدىن سۆيۈنۈپ يىنىك كۈلۈمسىرىدى:

ــ مەنمۇ سىلى بىلەن دىدارلاشقىنىمغان خوشالمەن، ــ دېدى ئۇ،ــ مېنىڭ ياش ۋاقتىمدا قەيەرگە پاتقانلىقىمنى سوراپ قالالا، «جاھانغا پاتمىغان» سەركىمۇ قازانغا پېتىپتىكەنغۇ؟ مەنمۇ بىر بۇلۇڭغا ئۇن-تىنسىز پېتىپ كەلدىم، گاھىدا مەردىم، گاھىدا جىم ... ــ شەۋقى بۇ سۆزلەرنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چاقچىقىغا جاۋابەن چاخچاق تەلەپپۇزىدا دېگەن بولسىمۇ ئۇنىڭ سۆزىدە مىللەتنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلانلىرىغا بەخشەندە بولۇپ كەلگەن كۈلپەتلىك تەقدىرنىڭ ئىچچام تەسۋىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان قايغۇلۇق ئاھاڭ يوشۇرۇنغانىدى. شۇڭا بۇنداق تېمىلاردىكى سۆزلەرنىڭ تېگى- تەھتىنى چۈشىنىكە زىل بولغان تەڭپىق

قاتتىق تەسىرلىنىپ، غەمكىنلىشىپ قالدى.

ــ نام شەرىپلىرى مەمتىلى، تەخەللۇسلىرى تەۋپىق ئىكەنلىكىنى يۇسۇپ ئەپەندىدىن ئاڭلىدىم. مېنىڭ گېپىمنى قىپتىكەنلا، ئۇنداق قىلمىسلىمۇ مەن ئۆزلىرىنى ئىزدەپ باراتتىم،ــ دېدى شەۋقى كۇلۇپ، ــ ئېسىم قۇرسۇن، سىلىنى ئۆيگە باشلىماي ئاياقتا تۇرغۇزۇپ سۆزلەۋەرگىنىمنى قارىمامدىغان. قېنى مەرھەمەت!

ــ بۇنىسى بىزگە تېخىمۇ ياقىدۇ، چىن دوستلار ئارىسىدا ئوشۇقچە تەكەللۇپلار بولمىغىنى تېخىمۇ ياخشى، ــ دېدى تەۋپىق ۋە شەۋقىنىڭ ئاۋالقى تەكەللۇپىغا قارىتىپ، ــ سىز بىزنى ئىزدەپ كەلگىچە قاراپ ئولتۇراتتۇقمۇ، بالىنىڭ ئاتىنى، ئىنىسىنىڭ ئاكىسىنى، شاگىرتنىڭ ئۇستازىنى ئىزدىگىنى خوپراق ئەمەسمۇ.

ئۇلار ئەنە شۇ تەقلىتە پاراڭلاشقاچ، ھەتتا قوللىرىنىمۇ چىڭ تۇتۇشۇلىشقان ھالدا مېھمانخانىغا كىرىپ، سالا- سۇلەسىزلا ئۇتتۇر كەلگەن يەرگە ئولتۇرۇپ، پارىڭنى شۇ بويىچە داۋام قىلدى.

ــ يۇسۇپ ئەپەندى توغرا ئېيتىپتىكەن، مەن سىلى بىلەن كۆرۈشمەي تۇرۇپلا سىلىنىڭ مىجەز- خاراكتېرىلىرىنى، قانداق تېمىلاردا پاراڭلاشسام ياخشىراق بولۇدۇغانلىقىنى سوراپ كېتىپتىمەن. يۇسۇپ ئەپەندى: تەۋپىق دېگەن بىر پارچە ئوت، كۆرۈشۈپلا قالسا بىزدەك كونا تونۇشلىرىنى ئۇنتۇپ شۇنىڭ بىلەنلا بولۇپ كېتىلا دېگەنىدى. مانا ئەمدى ئىشەندىم، ئىنىمىزدىن تېچلىق سورايمۇ دېمەپتىمەن، ــ دېدى شەۋقى چىن كۆڭلىدىن خوشال بولۇپ.

ــ مانا شۇنداق، بۇ تەۋپىق دېگەن ئادەم كىشىنىڭ ھەسەتلىرىنىمۇ قوزغىۋېتىدۇ، يەنە بۇ ھەسەتلەرنى چەيلەپ يوقىمۇ قىلىۋېتىدۇ، ــ دېدى يۇسۇپ ئەپەندى كۇلۇپ.

ــ ھاي، قايسىڭلار بار؟ ــ دېدى شەۋقى سىرتقا قاراپ تۇۋلاپ، ــ بىزگە بىر پىيالىدىن چاي ھازىرلاپ بېرىڭلا.

ــ ھەززىتىم، چاينى بولدى قىلسىلا، نۇۋېشىدا ئەپەندىلەر ساقلاپ قالدى، بىرمۇنچە ئادەمنى ئۇ يەردە ساقلىتىپ قويۇپ، بىز بۇ يەردە چاي

ئىچىپ ئولتۇرۇپ كەتسەكمۇ سەت، ۋاقتلىرى بولسا بىز بىلەن يۈرسىلە، ــ دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ توغرا دەيدۇ، بىز سىزنىڭ ئاستانىڭىزگە باش قويۇپلا يېنىشقا ۋەدە قىلىپ كەلگەنىدۇق، بىز بىلەن بىللە بېرىڭ، ئۇستاز.

ــ ئەمما ئۆيۈمدىن قۇپ- قۇرۇق چىقىپ كەتسەڭلار سەت ئەمەسما؟ بىرىنچى قېتىمدىلا؟

ــ نېمە كېرىكى شۇ قۇرۇق تەكەللۇپلارنىڭ؟ بىز بىلىشىمگەن ئادەملەر بولمىساق، قويايلى شۇنداق رەڭۋازلىقنى، ئادىمگەرچىلىكنىڭ بۇنداق ئىپادە شەكلى بىزدىلا قالدى، تەكرار- تەكرار تەكەللۇپ قىلىشماي، بىرلا ئېغىز سۆز بىلەن ئىشقا كىرىشىدىغان بولساق، شۇنداق ئۇلۇگە ياراتساق دەيمەن، ئۇستاز. قانداق دەيسىز؟ ــ تەۋپىق ئاللىقاچان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەنىدى ۋە ئىشىك تەرەپكە سىلجىغاچ سۆزىنى داۋام قىلاتتى.

ــ مەيلى ئەمىسە، ئېسىمنى يوقاتتىم، گەپ بىلەن. بولمىسا ئىككى قېتىم چاي قايىنىغۇدەك ۋاقىت كەتتى، ــ دېدى شەۋقى، ــ سۆزلىرىگە يەنە تىرەجەش ئىمكانى قالمىدى، بۇيرۇقۇڭلارغا ھازىر بولماقتىن باشقا چارەم يوق.

شۇنداق دەپ شەۋقىمۇ ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار يەنە شۇ تەقلىتتىكى قىزغىن پاراڭنى بىلەن ئۆيدىن چىقىپ، تۇيماستىنلا نوۋۇشغا كېلىپ قالدى.

شەۋقى مەكتەپتە ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تېنچلىق سورۇشۇپ بولغاندىن كېيىن، مەجددىن ئەپەندى شەۋقىدىن سورىدى:

ــ تەۋپىق ئەپەندى بىلەن تونۇشۇپ قالغانسىز ھەرھالدا؟ بۇ كىشىگە گەپ كەتمەيدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ــ شۇنداق، ھېچ ھايالسىزلا ئۆزلۇشۇپ كەتتۇق، ــ دېدى شەۋقى كۈلۈپ.

ــ بۇ ئەپەندىنىڭ بېرى ئەنە شۇ، ــ دېدى مەجددىن ئەپەندى ئېپتىخارلىنىش ئاھاڭىدا، ئەمما ساختا ئاغرىنىش بىلەن،ــ ھەمە

دوستىمىزنى تارتىۋالغان. ھەتتا بالىلارمۇ بۇ كىشىنى ياخشى كۆرۈپ قېلىپ، ئاتىسىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويىدۇ.

ــ راستىنلا، مانا ئەمەسمۇ، شۇنداق بولدى، ــ دېدى شەۋقى ئېچىلىپ كېتىپ. ــ مەجىددىن ئەپەندى بىلەنمۇ تۆۋزۇكرەك ئەھۋاللاشمايلا سىلى بىلەن بولۇپ كېتىپتىمەن.

يۈسۈپ ئەپەندى ساھىپاخانلىق قىلىپ، ئۇلارغا چاي قۇيدى. يېڭى تونۇشلار چاي ئىچكەچ پاراڭلىشىپ بىردەمدىلا ئىچەكسىپ كەتتى.

ئەخمەد ئەپەندى تەۋپىقنىڭ چەتئەلدىن كەلگىچە سەپەر ئۈستىدىكى قونالغۇلاردا قانداق قارشى ئېلىنغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، بۇ سۆزلەرنى تۇغرا تاپقاندەك باش لىڭشىتىپ قويدى. ئۇنىڭ كەم سۆزلىكى بۇ ۋاقىئەلەرنى زوق- شوق بىلەن ھېكايە قىلىپ كېتىشكە ھالاقەت بېرەتتى. ئۇ پەقەت:

ــ رېھىم دېگەن قاچاق ئەسكەر بىلەن كۆرۈشۈپ كېتەملا قانداق؟ ــ ئۇ بىچارە شۇنداق يالۋېرىپ، تاپىلاپ كەتكەن... مانا، شۇنىڭدىنمۇ قارىساق بولىدۇ: ئۇنىڭغا شۇنچە ياخشى مۇئامىلە قىلىۋاتىمىز، مەكتەپكە جايلاشتۇردۇق، ئەمما يەنە مەمتىلى ئەپەندىلا دەيدۇ...

ــ چاخچاقنى قويايلى، ئۇ بالا ھەققىدە باشقا تەپسىلاتنى ئايرىم سۆزلىشەرمىز. گېزى كەپ قالسا كۆرەشتۇرەرسىز، ــ دېدى تەۋپىق خوشال بولۇپ، ئاندىن شەۋقى بىلەن سۆھبىتىنى داۋام قىلىپ، ــ «ئەركىن ھايات»[1] بۇغۇلۇپ قالدىمۇ، نېمە بالا؟ قانداق قەپەزگە مۇپتىلا بولۇپ قالدى؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق شەۋقىدىن.

ــ بۇنىڭدا ھەرخىل سەۋەبلەر بار، ئەپەندىم. ئەمما ھازىر يەنە قايتا نەشىر قىلىشقا تەييارلىق كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە- بەختىمىزگە يارىشا مەھمۇد سىجاڭ بۇنداق ئىشلارغا بەك كۆڭۈل بۆلىدىغان ئادەمكەن. ئەمدى «يېڭى ھايات» نامىدا نەشىر قىلماقچىمىز. بەلكىم بىر- ئىككى ئايدىن كېيىن يۈز كۆرۈشۈپ قېلىشالا.

[1] «ئەركىن ھايات» شۇ يىللاردا شەۋقى تەرىپىدىن چىقىرىلغان گېزىت، ــ ئا.

ــ شۇنداق بولسىغۇ، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى خوشال كۈلۈمسىرەپ، ــ مېنىڭ يارديمىم كېرەك ئەمەسمۇ؟ گېزىت چىقىدىغانلا ئىش بولسا مېنى نىمكار ئىشلەتسىڭىزمۇ رازىدىم.

ــ ياق، سىلىنى ئۇ ئىشقا ئاۋارە قىلىمايمىز، لېكىن سىلىنىڭ ياردەملىرىگە قاراغلىق بىر مۇھىم ئىش بار، ئەگەر مالال كۆرمىسىلە...

ــ سىز ئىش بۇيرۇيدىغان بولسىڭىز يەنە مالال. پالال دېگەنمۇ گەپمۇ؟

ــ مەندە مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» ئەسىرى بارىدى، تۈركىيىدە نەشىر قىلىنغان نۇسقىسى. شۇنى ئالمىنىڭ ئانا تىلىغا تەرجىمە قىلىشىنى ئۈزۈندىن بېرى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ كېلىۋاتاتتىم، لېكىن ئىجتىمائىي مۇھىت، تۇرمۇش ۋە باشقا شەرت-شارائىتلارنىڭ يار بەرمەسلىكى بىلەن بۇ ئىش كەينىگە كېتىۋاتىدۇ. مەن بولسام ئۆمرۈمنىڭ قىران مەزگىلىنى ياشاپ بولدۇم، ئەمدىلىكتە بۇ ئېغىر يۈكنى ئۈستۈمگە ئېلىشقا ئاجىزلىق قىلىمەن، ئۇنى تۇغىتىشكە ئۆمرۈم يار بەرمەسلىكىمۇ مۇمكىن. ئەگەر سىلى بۇ ئىشتا شۇتا ئات بولۇپ بەرسىلە، مەن ياندىق بولسام، ئەۋلادلار، ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى كۆرسەتكۈلسەممۇ خاتىرجەم كېتەتتىم.

ــ باركاللا، سىزگە. ئىنتايىن ياخشى ئويلاپسىز، كەمىنە گەرچە ئىقتىدار ئىگىسى بولمىسامۇ، ئۇستازىمنىڭ يېتەكلىشى بىلەن مۇشۇنداق شان-شۆھرەتلىك ئىشقا قول تىقىش بەختىگە مۇيەسسەر بولالىسام، يەنە نېمىنى ئايايتىم؟ قېنى، يول باشلاڭ، ئىشىمزدا ئاللاھ يار بولغاي.

ــ يۇقسۇ، يۇقسۇ، مەندە ئۇنچىۋالا دەسمى نېمە قىلسۇن، بۇ ئىشتا مەن سىلىگە تايانماقچى ئىدىم.

ــ بۇنىڭ تالىشىدىغان نېمىسى بار ئۇستاز؟ بىز بۇ ئىشنى چوقۇم تۇتىدىغانغا كېلىشتۇقمۇ؟ ھە، بولدى، قالغان ئىش پۈتۈشەلمىگۈدەك ئەمەس.

ــ ئەمىسە، بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيگە كېتىپ قونسىلا، كىتابنى

كۆرسىلە، قانداق قىلىشنىڭ يولىنى شۇيەردە سۆزلىشەيلى.

ــ رەھمەت، ئۇستاز. «بىسمىللا دىمەيلا» سىزنى مالال قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايمەن. ھەم كەچكىچە قىلىدىغان ئىشلىرىمۇ بار، ئەپۇ قىلىڭ. ئەگەر مالال كۆرمىسىڭىز ئەتە يەنە مۇشۇ يەردە كۆرۈشسەك بولماسمۇ؟ كىتابنىمۇ بىللە ئېلىپ كېلىشكە بولسا...

قۇتلۇقھاجىم تەۋپىقىنى كۆپ تۇتمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ جاۋابى ئۇنى قانائەتلەندۈرگەنىدى. ئۇ خېلى ئۇزاق پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، خوشلۇشۇپ قايتىپ كەتتى.

شەۋقى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەجىدىن ئەپەندى مەمتىلى ئەپەندى، ئەخمەد ئەپەندىلەر ئۇياقتىن-بۇياقتىن پاراڭلىشىپ، ئارقىدىن يەنە «تۇرمىزمۇ، كېتمىزمۇ» دېگەن مەسىلىگە كۆچتى.

ــ ئەپەندىم، ــ دېدى تەۋپىق ساالماقلىق تۇس بېرىدىغان تەبەسسۇمى بىلەن مەجىدىن دوختۇرغا قاراپ، ــ ئاخىرقى قارارغا ئاللىقاچان كەلدۇقتۇ، يەنە نېمە پۈتمىگەن مۇزاكىرە؟ مەسىلەن، مەن ۋەتىنىم ئۈچۈن خىزمەت قىلماي نەگە بارىمەن؟ سىزمۇ قېلىڭ. ئاتايىن ياخشى نىيەتلەر بىلەن كەپتۇق، ئەمدى بىردىنلا ھېچگەپتىن-ھېچگەپ يوق كەتكىنىمىز قانداق؟ سىز تېخى بەينەلمىنەلچىسىز!

ــ يۈسۈپ ئەپەندى نېمە دەيدۇ؟

ــ ئۇ كىشى نېمە دەيتتى، ئۇ بۇ يەردە ئۆيلۈك-ئوچاقلىق بولۇپ بولغاندا، ئائىلىسىنى تاشلاپ كېتىشكە تېخىمۇ چىدىمايدۇ، دەڭا. ئەگەر سىزنىمۇ پاتراق ئۆيلەپ قويغان بولساق، سىزمۇ يېپسىز باغلىنىپ قالاتتىڭىز.

ــ ئەگەر سىزنىڭ قارارىڭىز بويىچە بولغاندا ئەمدى بۇ يەردە ئۇۋۇا تىزمايمۇ بولمىغۇدەك، ــ دەپ چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى دوختۇر. ئاندىن يەنە جىددىيلىك بىلەن،ــ بۇ ئىشتا ياشلىق قىلمايۋاتقىنىڭىزغا ئىشەنچ قىلالامسىز؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئۆزەمنىڭ ھاياتىنى دېگەندە بەلكى ياشلىق قىلۋاتقاندىمەن، لېكىن تاللىغان يولۇم جەھەتتىن ياشلىق قىلمايۋاتقىنىم ئېنىق،

سالماقلىق بىلەن يول تاللىغىنىمغا ئىشەنچ قىلالايمەن.

ــ دېمەك، سىز ھەممە ئېھتىماللىقنى نەزەردە تۇتۇپسىز ـ دە؟

ــ شۇنداق؟

ــ ھەتتا ئۆلۈمنىمۇ؟

ــ«ھەممە» دېگەندەكىن ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ـ دە.

ــ يېقىندا مەھمۇد مۇھىتى بىلەن كۆرۈشكەنىدىم ئۇ كىشىمۇ بىزنى كەتمەسلىككە دەۋەت قىلىپ چاقا تۇرىۋالدى. تېخى سىزنى تەكرار- تەكرار سۈرۈشتە قىلغانىدى، سۆزلەشكۈسى بارەدەك، ــ دېدى دوختۇر غەمكىن قىياپەتتە، ــ مەھمۇد ئەپەندى بىزنىڭ قايتىشىمىزغا ئۇنايدىغانەدەك ئەمەس.

ــ شۇنداقمۇ؟ مەن بۇ قېتىم ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشۈپ كېتىمەن. ئەمدى سىز قانداق قارارغا كەلگەنلىكىڭىز ھەققىدە بىر نېمە دېسىڭىزچۇ!

ــ سىز نېمىنى ئۈمۈد قىلىسىز؟

ــ ئەگەر ماڭا تاللاش ھوقۇقى بېرىلگەنىدە سىزدىن ئايرىلماسلىقنى خاھلايمەن.

ــ ئەمدى ماڭمۇ شۇنى خالىماسلىقتىن باشقا ئامال بولمىدى ـ دە، ــ دېدى، مەجبۇرىن ئەپەندى مەيۈس كۈلۈمسىرەپ، ئارقىدىنلا جىددىي، ئەمما ئۆز- ئۆزىگە دەۋاتقانەدەك قىلىپ، ــ لېكىن، زۇلمەتكە يەم بولۇشمىزدا گەپ يوق،..... دەپ قوشۇپ قويدى.

ــ مەن قارارىمنى ئۆزگەرتمەيمەن، ــ دېدى تەۋپىق تېخىمۇ جىددىيلىشىپ، ــ مەن يات ئەللەرنى كەزدىم، بىلىم ئالدىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى نېمە ئۈچۈن؟ ۋەتەن ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ بەختسىز مىللەت ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ مىللەتكە خىزمەت قىلىشنىڭ پۇرسىتى كەلگەنده ئەلۋەتتە خىزمەت ئۈستىده ئۆلۈش تازا مېنىڭ غايەمدىكى ئىش، ــ ئۇ سەل تۇرۇۋېلىپ كېيىن شائىرانە ئاھاڭدا قوشۇپ قويدى،ــ «لەھەڭنىڭ

ئاغزىدىن قورقسا گەر غەۋۋاس، دېڭىزنىڭ تەكتىدىن گۆھەر ئالالماس!»[1]

ئاخىرقى ھېسابتا مەجبۇرىدىن ئەپەندىنىڭ قېلىش ۋەدىسى ئېلىنغاندىن كېيىن مەجبۇرىدىن ئەپەندى، يۈسۈپ زىيالار ۋاقىت چىقىرىپ ناخشا- ساز، ئۇسۇل- تاماشا قىلىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەمبۇرىنى سېغىنغانىدى.

ــ ئەپەندىلەرنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويۇش ھەددىم ئەمەس، ــ دېدى تەۋپىق،ــ لېكىن، قەشقەرنىڭ ئۇستا سازەندىلىرىدىن بىر قانچىنى تەكلىپ قىلساق، ئۆز- ئارا ئۇگۇنۇشكە ياخشى پۇرسەت بولاتتى. ئاندىن بىرلىكتە قىزىتمامدۇق، ــ ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۇيغۇر سەنەملىرىنى نوتىغا ئېلىش خىيالى باردى. بۇنىڭ ئۈچۈن يەرلىك سازەندىلەر بىلەن كۆپرەك ئۇچرۇشۇش زۆرۈرىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە ئالدى بىلەن سەنەملەرنى خەلق سەنئەتكارلىرىدىن ئۇگۇنۇۋالسا ئاندىن ئۇنى نوتىغا ئالغىلى بولاتتى. شۇ دوستلارنىڭ بەزمە قىلىش تەلۈدىن پايدىلىنىپ، خەلق سەنئەتكارلىرى بىلەن ئۇچراشماقچى بولدى.

ــ سازەندە تۇنۇشلار باردۇر؟

ــ تۇنۇشلارغۇ بار، ــ دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ مېنىڭ ئىلتىماسىم سىلەرگە مالالىق كەلتۈرمىسە شۇنداق بولسۇن. ئەكسىچە بولسا ناھايىتى ئۆزرلىكىمەن.

ــ ئەمىسە ئەتە بىزنىڭ ئۆيدە ئولتۇرايلى، دېدى يۈسۈپ زىيا.

ــ مالال كۆرمىسىڭىزلا.

ــ مالال بولغۇدەك نېمىسى بار.

ــ ئۇنداق بولسا سىز مۇشۇ ئىش بىلەن بەنت بولسىڭىز، دوختۇر مېنى سىجاڭ ئالدىغا باشلاپ بارسا بولارمىكىن. قانداق دەيسىز «بوۋا»؟

ــ مەن تەييار. بۇگۈن ماڭا قونىاق بولۇڭ، ئەتە ئەتتىگەنىدە سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ قايتقاندىن كېيىن زىيانىڭكىگە بارايلى.

---

[1] شەيخ سەئىدى: «گۈلىستان» ــ ئا.

ــ مانا قاراڭ، شەۋقى ئۈستاز بىلەن كېتىپ قالغان بولسام بۈنچە ئىش پۈتمەيتتى، ــ دېدى تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

ــ بۈگۈن كۆرۈشكەن ئادەم بىلەن بۈگۈنلا مېھمان بولغىلى كېتىپ قالسىڭىز سەت تۇرارىدى، ئەپەندى، ــ دېدى دوختۇر چېقىشىپ.

ــ بەزىدە ئادەم يىگىرمە يىلدىمۇ سىنىشىپ، چۈشۈنۈشۈپ بولالمايدۇ، بەزىدە بولسا ئاشۇنداق، كۆرۈشۈپلا چۈشۈنۈشىكىلى بولىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ زىيا؟ ئەخمەد ئەپەندى بىز بىلەن بارامسىز؟ ياق؟ مەيلى.

ــ سىلى ئۈچۈن قىيىن ئىشمۇ ئازغۇ، دوستۇم، ــ دېدى يۈسۈپ.

ــ شۇنى دەيمەن.

ــ ناتايىن، ــ دەپ كۈلدى تەۋپىق تالاغا قاراپ مېڭىۋېتىپ، ــ بەزىدە گەپنى ئاشۇرىۋېتىشىڭىز بولمىغىنىدا سىزمۇ ياخشى كۆرۈشكە ئەرزىيدىغان كىشىسىز. بىراق مۇشۇ ئىشىڭىز ماڭا ياقمايدۇ.

ئۇلار شۇ گەپلەردىن كېيىن نۇۋېشى مەكتەپتىن چىقىپ «ھىلال ئەھمەر» گە قاراپ كېتىشتى. يولدا كېتىۋېتىپ تەۋپىق مەجبۇرىن ئەپەندىن سورىدى:

ــ توختاجى چەتئەلدە كۆپ تۇرۇپ قالماس؟

ــ كۆپ تۇرمايدۇ، بۇنداق دېيىشمىدىكى سەۋەب، ئۇ كىشىمۇ ئەمدى يېڭى دەۋر ئۈچۈن ئاز- تولا خىزمەت قىلماقچى بولسا كېرەك. چالا قالغان بەزىبىر مۇئاممىلىرىنى ئۈزۈۋېتىپ كەلمەكچىكەن. چاممامدا كېلىدىغانغا ئاز قالدى.

ــ ئەمدى بىز تۇرۇدۇغان بولغاندىكىن دەرسلىك كىتابلار كېرەك بولىدۇ. توختاجى كەلسە يەنە بىر قېتىم چەتكە چىقىشىدا بىز ئۈچۈن تاشكەنتتە دەرسلىك بۇيرۇتۇپ بەرسە ئوبدان بولاتتى.

ــ ئۇلگۈرىسىز، ئەپەندىم، ماڭا ئۆزىڭىز ھەققىدە سۆزلەپ بەرسىڭىزچۇ، پىلانلىرىڭىز، ئارزۇلىرىڭىز ھەققىدە، دېدى مەجبۇرىن.

ئۇلار مەجبۇرىن ئەپەندىنىڭ تۇرالغۇسىغا يېتىپ كېلىپ، ئازادە پاراڭغا چۈشتى.

3

ئەتىسى تەۋپىق سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ گىمناستىكا ئويناپ، يۈز يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن بىر بۇردا نان شوكۇم قىلغاچ تۇنۇگۈن كەچ يازالماي قالغان كۇندىلىك خاتىرسىنى يېزىپ تولۇقلاۋەتتى. بۇ ئىشلارنى ئۇ مەجددىن ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ يۇيۇنۇپ بولغىچىلا تۇگەتتى، ئاندىن تەييار بولغان مەجددىن بىلەن بىللە نامراز ئوقۇپ بولۇپ، چايۇاقتىغىچە هويلىدا ئايلىنىپ پاراڭلاشتى.

چايدىن كېيىن ئىككىسى يۇمۇلاق شەگە بېرىش ئۈچۈن تۇرۇشتى.

ــ سىجاڭنىڭ سەھەردە سېپىل ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرىدىغان ئادىتى بار. بەلكىم بۇ چاغقىچە ئىشخانىسىغا قايتقاندۇر، ــ دېدى مەجددىن ئەپەندى. ئۇنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئۇلار ئاۋۇال مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى ئىلياسقا يولۇقۇشتى. ئىلياس ئۇلارنى ئىشخانىغا باشلاپ باردى. سىجاڭنىڭ كۈتۈش بۆلۈمىدە ئىشتاپ باشلىقى ئىدرىس ئۇلارنى كۈتۋالدى.

ــ سىجاڭ سەلدىن كېيىن هازىر بولدۇ، كۈتۈپ تۇرۇڭلار، ــ دېدى ئىدرىس دىپلوماتلارچە مۇلايىملىق بىلەن. ئۇنىڭ مۇئاملىسىدىن تەربىيە كۆرگەن ئادەملىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

سەلدىن كېيىن ئىشخانىغا تولۇق هەربىي فورما كىيگەن، ئورتا بويلۇق، گەۋدە كەلگەن، بۇغداي ئۆڭلۈك، 45 ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ مەزمۇت قەدەم ئېلىشلىرىدا پىشقان هەربىينىڭ بەردەملىكى، جەسۇرلىقى بىلىنىپ، ئۆزىگە خاس سۈر بېغىشلاپ تۇراتتى.

تەۋپىق رەسمىي هەربىي كىيىمىدىكى بۇ كىشىنىڭ سىجاڭ ئىكەنلىكىنى روهى سېزىملىرى ۋە مەجددىنىڭ سالمى ئارقىلىق تونىدى دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى ئۇ سجاڭنى يېڭىسىردا كۆرگەندە بۇنداق هەربىيچە فورمىسى يوق ئىدى.

ــ ياخشىمۇ سىز، سجاڭ، مەن سىزگە كونا تۇنۇشىڭىزنى باشلاپ

كەلدىم.

شۇنچە قىسقا ۋاقىتتىلا بولغان ئۆزگۈرۈشلەرگە قىزىقىپ تۇرۇپ قالغان تەۋپىق ئېغىز ئاچقۇچىلا، سىجاڭ ئۇنىڭغا بىر قەدەم يېقىنلاپ كەلدى:

ــ ۋۇي، تەۋپىق، ئۆزلەمسۇ؟ــ دېدى سىجاڭ قول ئۇزۇتۇپ ھەم ھەربىيلەرگە خاس تېز ۋە چۈس ھەرىكەتلەر بىلەن ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغاچ چاپىنىنى يېشىۋتىپ، ــ سىز تازىمۇ تۆتۈق بەرمەس ئادەمسىزغۇ؟ نەلەردە يۈردىڭىز؟ ــ دېدى ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە.

ــ ئاتۇشتا يۈردۇم، مەنمۇ تېخى يېڭىلىقلارنى ــ ھاجىمىناڭ رەئىس بولۇپ ئۇرۇمچىگە ماڭغانلىقىنى، سىزنىڭ بۇياققا كېلىپ قارار تاپقىنىڭىزنى يېقىندىلا ئۇقتۇم. سىز بىلەن كۆرۈشۈشكە نېمە ئۇچۇن ئالدىرىماي، بىراق مانا ئەمدى نىسىپ بوپتۇ.

مەھمۇد مۇھتى سەمىمىيلىك بىلەن باش ئېغىتىپ قويدى. ئاندىن ئۇنىڭدىن تەپسىلى ئەھۋال سوراپ كەتتى. ئۇنىڭ سالماق، ئېغىر ئاۋازىدا ئاجايىپ مېھرىبانلىق، جەلپ قىلغۇچى كۈچ يوشۇرۇنغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى گاھ سىجاڭنىڭ يوغان، جىددىي كۆزلىرىگە تىكىلىپ جاۋاب بەرسە، گاھ ئاددىي سەرەمجانلاشقان ئىشخانىغا كۆز يۈگۈرتكەچ جاۋاب بېرەتتى.

ــ كونا دوسلۇقىمىزنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۇچۇن بولسىمۇ ھەمكارلىشىپ ئىشلەشكە ماقۇل دەرسىلەر؟ ــ دەپ سوردى سىجاڭ يېقىملىق ئاھاڭدا. ــ مۇنداق دېگىنىم، سىلەرنى كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىغىنىم، راست ئەمەستۇ؟

ــ ئۇنداق خىياللارمۇ بولمىدى ئەمەس، ــ دېدى تەۋپىق سەمىمىيلىك بىلەن، ــ بىراق ئاخىرى يەنە كەتمەس بولدۇق.

ــ بەربىر مەن رۇخسەت قىلمايتتىم، ئەمدى ئوبدان بوپتۇ، ئىشلەڭلار. زىبىلداپ[1] يۈرگەننىڭ پايدىسى يوق، ــ دېدى.

---

[1] زىبىلدىماق ــ بىر جايدا تۇرالماسلىق(تۇرپان شىۋىسى)، ــ ئا.

ــ شۇنداق، نېمىلا بولمىسۇن ئاخىرى شۇ قارارغا كەلدۇق. ئەمدى سىزنىڭ پېشىڭىزغا ئېسىلىپ بېرىنىملەر قىلارمىز، بىلگىنىمىزنى چىللارمىز، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن كۈلۈمسىرەپ(ئۇنىڭ بۇنداق يېرىم چاقچاق، يېرىم جىددي سۆزلىرى كۆپ چاغلاردا يېڭى تۇنۇشلىرى بىلەن بولغان ئارلىقىنى يېقىنلاشتۇرۇش رولىنى ئويناتتى)، ئۇنىڭ مۇددىئالىرىنى ئوچۇقراق ئۇقۇپ بېقىشقا ئالدىرىغان سجاڭ ئىتتىك ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ سورىدى:

ــ نېمە ئۇچۇن قالدىڭىز؟

ــ ئاكىڭىزنىڭ قەلەمگە ۋارىس بولۇش ئۇچۇن، يەنى بىز مىللىتىمىزنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت بۇيۇك مەخسەتنى دەپ قالدۇق.

ــ مېنىڭ ئاكام؟... ــ سجاڭ مەرھۇم ئاكىسى تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا غەزەپ ھەم قايغۇ ئارىلاشقان روھى ھالەت بىلەن تەۋپىققا تىكىلىپ قالدى.

ــ مەخسۇت مۇھتىنىڭ قېنى بىكارغا ئاقتى دەمسىز؟ ئۇ قان بىزنىڭ كۆزىمىزنىڭ ئېچىلىشى ئۇچۇن ئاقمىدىمۇ؟ ...

مەھمۇد مۇھتى تەۋپىقنىڭ دوستانىلىقى ئالدىدا ئېرىپلا كەتتى. ئۇنىڭ تېخىمۇ مەھرى ئېشىپ:

ــ خوش، پىلانلىرىڭىز قانداق؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ.

ــ مەن ئاتۇشقا قارارلىشىپ، مەكتەپ ئېچىش ئىشىغا كىرىشمەكچىمەن.

ــ يالغۇزمۇ؟

ــ شۇنداق، سجاڭ. بىراق، ئىشقا كىرىشكەن ھامان بىر مۇنچە دوست تېپىۋالالايدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن.

ــ ياخشى. شۇنداق قىلىڭلار، مەرھۇم ئاكامۇ خەلقنى ئاقارتىشنىڭ ئىنتايىن زۆرۈرلىكىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى... ــ دېدى سجاڭ قوشۇمسىنى تۇرۇپ، ــ بىز ئىنقىلاب قىلىش داۋامىدا نادان ئادەملەر بىلەن ھېچنەرسە قىلىپ بولمايدىغانلىقىنى ئۇبدانلا تونۇپ يەتتۇق...

شۇ چاغدا بۆلۈمگە سېرىق چاچ، كۆك كۆز، ئېگىز بوي، سېرىق ساقال بىر چەتئەللىك كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ يېنىدا ھېلىقى تاشقىرى بۆلۈمدە ئۇچراشقان شىتاپ باشلىقى ئىدىرىسمۇ بارىدى. ئۇلارنىڭ بىللە كىرىشىدىن ئىدىرىسنىڭ تەرجىمانلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەيدىغانلىقىنى پەرەز قىلغىلى بولاتتى.

ئۇلارنى كۆرۈپلا مەھمۇت مۇھتىنىڭ چىرايىدا كەيپىي ئۇچقاندەك ئالامەت پەيدا بولدى. ئۇنى مېھمانلاردىن تەۋپىق بايقاپ قالدى.

ـ ?Доброе утро[1] Здрàвствуйте[2]— دېدى چەتئەللىك ئوچۇق - يورۇق كۈلۈمسىرەپ.

ــ مەن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ قويايلى، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى ھېلىقى ئىككەيلەننى تەۋپىققا كۆرسۈتۈپ، ــ بۈيىاق مېنىڭ ھەربىي مۇشاۋىرىم بولۇدۇ،... ــ ئاندىن تەۋپىقنى قارشى تەرەپكە «مۇئەللىم» دەپ ئادىيلا تونۇشتۇردى.

ئىدرىس بىرمۇ گەپنى قويماستىن تەرجىمە قىلىپ تۇردى.

Хорошо, Хорошо! Я очен рад с вами — познакомиться![3]، — دەپ كۈلۈپ تۇرۇپ باش لىڭشىتتى رىبالكو.

مەھمۇد مۇھتى ئۇھ تارتىپ كىرسلۇدىن تۇردى.

ــ ھازىرچە سىلەرگە ئۇزاق ئۇلپەت بولالمايمەن، ۋاقتىڭىزلار يار بەرسىلا مېنى ياد ئېتىپ يوقلاپ كېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغايسىلەر، خەير، ــ دېدى خوشلۇشۇپ،ــ ئالدىرىمساڭلار باشقىلار سىلەرگە ھەمراھ بولۇدۇ، بىر دەم ئولتۇرۇپ كېتىڭلار.

ــ رەھمەت، يەنە بىر قېتىم كۆپرەك ئولتۇرارمىز، ھازىر بىزمۇ

---

[1] دوبروبي ئۆتترو ــ (رۇسچە) ــ خەيرلىك سەھەر، ــ ئا.

[2] زىدراستۋۇيتې ــ (رۇسچە) ــ ياخشىمۇسىلەر، ــ ئا.

[3] خاراشو، خاراشو! يا ئوچېن راد سۋامى پازنىكومتسا ــ (رۇسچە) ــ ياخشى، ياخشى! سىز بىلەن تونۇشقانلىقىم ئۈچۈن ئىنتايىن خوشالمەن، ــ ئا.

ئالدىرايمىز، ــ دېدى، تەۋپىقمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ.

رىبالكو ئۇلارنى مېھماندوستلۇق بىلەن چاقىرىپ تۇتقانىدى، تەۋپىق سەممىيلىك بىلەن رەت قىلىپ، بىر دوستىمىزنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇشقا كېلىشىپ قويغانىدۇق، ئۇلارنى ساقلىتىپ قويمايلى، دەپ سەۋەب كۆرسەتتى. شۇندىلا مۇشاۋۇر ئۇلارنى ئارتۇق زورلىمىدى ھەم مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ، شتاب باشلىقىغا قاراپ مۇرىسىنى قىستى.

ئىلياس ئۇلارنى دەرۋازىغىچە ئۇزۇتۇپ قويدى. يولدا كېتىۋېتىپ مەجىددىن ئەپەندى:

ــ قارىغاندا سىجاڭ بىلەن ئۇنىڭ ئورۇس مۇشاۋۇرى بىر- بىرىگە ئىشەنمەيدىكەن، خېلىدىن بېرى بۇنى بايقاپ كېلىۋاتىمەن. ئورۇس ھەرقاچان پەيدا بولۇپ سۆھبەتكە داخىل بولۇدۇ. بۈگۈنمۇ شۇنداق بولدى، سىجاڭنىڭ بىز بىلەن كۆپرەك پاراڭلاشقۇسى بارەدەك قىلىپ تۇراتتى، كېيىن بىردىنلا كەيپسىزلىنىپ كەتتى.

ــ شۇنداقمۇ؟ــ دېدى تەۋپىق خىيالچانلىق بىلەن ھەمدە ئۆزىنىڭ سادداىلىق بىلەن ئۇ يەردە دوستلىرىنىڭكىدە ئولتۇرماقچى ئىكەنلىكىنى دەپ يۈرگىنىگە ئۆكۈنۈپ قالدى.

ــ زىيانىڭكىگە كېتىمىزمۇ؟ ــ سوردى دوختۇر.

ــ ھوي، تېخى ئەتىگەن. ئۇ بەلكىم مەكتەپتىدۇر. بىز شەۋقىنىمۇ نوۋېشىغا كېلىشكە تەكلىپ قىلىپ قويماپمىدۇق؟ يەنە تېخى مېنىڭ ھېلىقى ئىنىممۇ شۇ يەرگە بارماقچىدى. ئاۋۋال مەكتەپكە بارايلى، ئاندىن ھەممىمىز بىللە كېتىمىز. زىيانىڭ دەرسى تۈگىسۇن، كۈتەيلى.

ئۇلار نوۋېشى مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندە سەيپىددىن ئىشخانىدا بىر نەۋرە ئاكىسىنى كۈتۈپ ئولتۇرغانىدى. ساۋۇت ئەپەندى، تۇرغۇن ئەپەندىلەر ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇپ پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. يۈسۈپ ئەپەندى دەرسكە كىرىپ كەتكەن، سەۋقى تېخى كەلمىگەنىدى.

ــ ھازىر يۈسۈپ زىيانىڭكىگە بېرىپ بەزمە قىلىمىز. ئاندىن ئاتۇشقا كېتىمىز. سەنمۇ ۋاللى مەھكىمىسىدىكى ئىشكىنى تاشلا، كېتىپ مەكتەپ ئاچمىمىز. ــ دېدى ئۇ سەيپىددىنگە.

يۇسۇپ زىيا دەرستىن چىقىپ سازەندىلەرنى ئۇقۇشۇپ، تەييارلىقىنى تەق قىلىپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ تەڭپىقىنى خوشال قىلدى. ئۇلار بىردەم خوشال- خورام پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانىنىڭ ئۈستىگە شەڭقى سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى.

شائىر ھەمىشەمكىدەك ئۇزۇن تون، مەيسە-كالاچ كىيىۋالغان، ساقىلىنى چىرايلىق تاراپ، كىيىملىرىگە خۇشبۇي ئەتر چېچىۋالغانىدى.

تەڭپىق ئۇنىڭ ياشانغانلارغا خاس يومشاق ۋە قورۇق چۈشكەن قوللىرىنى قوش قوللاپ سىقىپ قويۇۋەتمەي تۇرۇپ:

ــ خىجىلمەن، ئۇستاز. دىدارىڭىزنى كۆرۈپ، سۆھبىتىڭىزدە بولۇشنى دېمىسەم ئاستانىڭىزگە بالا ئەۋەتىپ كىتابنى ئەكەلدۈرۈسەمۇ بولاتتى. سىزنى ئەتتىگەنىدىلا بۇ يەرگە كېلىشكە ئالدىرىتىپ قويغىنىم سەل قامالاشمىغان ئىش بولدىمۇ نېمە؟ ــ دېدى ھۆرمەت بىلەن.

ــ بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئىنىم؟ ــ دېدى شەۋقىمۇ بىر خىل چوڭلارنىڭ كىچىكىلەرگە قارىتىدىغان مېھرىۋانلىقى بىلەن،ــ مەن سىلىگە ھاجەتمەن بولسام- يۇ، يەنە سىلى خىجىل بولۇدۇغان نىمىسى بار؟

ــ لېكىن، ئۇستاز، سىزنىڭ ماڭا ھاجەتمەن بولغىنىڭىز قانداق؟ بۇ يە مېنىڭ، يە سىزنىڭ شەخسىي ئىشىمىز ئەمەس، مىللەتنىڭ ئىشىغۇ؟ بۇنىڭغا سېنىڭ- مېنىڭ كېتەمدۇ، قانداق ئورۇنلاشتۇرۇشىڭىز بولسا بىمالال ئېيتۇبرىڭ، مېنى ساداقەتمەن شاگىرتىم دەپ بىلىسىڭىز بولۇدۇ.

ــ تەڭپىق راست دەيدۇ. بۇ كىشىنىڭ ئالدىدا ھەرگىز تۇرۇت كەتمەيدۇ،ــ دېدى يۇسۇپ ئەپەندى گەپ قىستۇرۇپ، ــ بۇ ئەپەندىنى چۈشەنگەنسېرى ئۇنىڭ مىللىي مەنپەئەتكە مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردىكى مەيدانىنى كۆرۈپ يېتىلا، بۇ كىشى تارتىنىپ ئولتۇرۇدۇغانلاردىن ئەمەس.

مەجىددىنمۇ ئۆز نۆۋىتىدە تەڭپىقنى چېقىشىپ تۇرۇپ ماختىدى.

شەۋقى بۇ تەرىپىلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ مەمتىلى ئەپەندىگە زوقلۇنۇپ باقاتتى. ئۇنىڭ كىچىك بۇرۇتى ياراشقان، قىزىللىق تەپكەن ئاق يۇزىنى، بولۇپمۇ ئەقىل- پاراسەتنىڭ چىرىغىدەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى

سۇرەتكە ئېلىۋالماقچى بولغاندەك ئۇنىڭغا قارايتتى. كۆڭلىدە تېخىمۇ ئىسيانكار، تېخىمۇ قىزغىن ئىككىنچى ئەۋلادتىن سۆيۈنمەكتە، خاتىرجەم بولماقتىدى.

ــ دوستۇم، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى يۇسۇپ زىياغا قاراپ، ئۆزى ھەققىدىكى گەپلەرگە خاتىمە بېرىش ئۈچۈن، ــ ھاجىمكامىناڭ شۇنچە سەھەردە كېلىشىگە قاراپ ئېيتىپ بېقىڭە، ئۇ تازا قىزغىن، ئوت يۈرەك كىشى ئەمەسمىكەن.

ــ ئەلۋەتتە، ئۇ بىر پارچە چوغ، ئۇ يېنىپ بولغىلى تۇرغان چوغ، سىلى تازا يېنىۋاتقان چوغ. ئەمدى ئىككى چوغ بىر بولدۇڭلار.

ــ بۇ كىشى نېمە دەيدۇ، ئەپەندى؟ ــ دېدى شەۋقى تەۋپىقنى ھوجۇمغا ئاتلاندۇرۇش ئۈچۈن دەي. دەيگە سېلىش ئاھاڭدا، كۈلۈپ تۇرۇپ.

ــ نېمە دەيتى، ئىنتايىن توغرا گەپ قىلدى، بىزدە «يالغۇز ئوتۇن يالۋۇرسا كۆيمەس» دېگەن گەپ بارغۇ، دېمەك، ئەمدى كۆيگۈچى ئىككى بولسا ئوت ئولغۇيدۇ، شۇ،ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ،ــ بىزنىڭ شولا چېچىپ تۇرغان سىرتقى قەۋىتىمىزنى كۈل بېسىشقا باشلىغاندا يېڭى ئوتۇن سېلىنىپ تۇتاشتۇرۇلسا بۇ ئوت ئۆچمەيدۇ، دېگەن سۆز. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھاجىكا؟

ــ بولدى قېلىڭ، يۇسۇپ ئەپەندى، ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى چاخچاققا ئارىلىشىپ، ــ بىزنىڭ تەرىپىمىز ئاجىز، بۇلار كۈچلۈك كېلىپ قالدى. ئىككى شائىر بىر بولۇۋالسا بىزدەكلەرنى پوملايدۇ ـ دە.

ــ بولدى، بولدى، «بوۋا»، بىز ھاجىكام بىلەن ئۆز ئىشىمىز ئۈستىدە سۆزلىشۋالايلى، ھېلى زىيانىڭ ئۆيىگە كېتىمىز، ئۇ چاغدا بۇ ئىشلارنى سۆزلىشىشكە پۇرسەت بولمايدۇ. قېنى، ھاجىكا، «دېۋان» ھەققىدە قانداق ئوي- پىلانلىرىڭىز بولسا ئېيتىپ بېقىڭ. دوستلىرىمىزنىڭ باردا ئۇلارنىڭمۇ مەسلىھەتىنى ئالايلى.

ــ پاتراق پۈتتۈرۈش ئۈچۈن ئىككىمىز بۆلىشۋالساق بولماسمۇ؟

ــ بۇنىڭدا ئىككىمىزنىڭ ئىشلەتكەن سۆزلىرىمىزدە ئىككى خىللىق بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئاتالغۇلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش

ئۇچۇن چوقۇم باشتىن- ئاخىر بىر قولدىن ئۆتمەي بولمايدۇ. دېمەك، بىر ئادەم مۇھەررىرلىك قىلمىسا بولمايدۇ.

ــ سىلىنىڭچە بولغاندا...؟

ــ مېنىڭچە بولغاندا كىتابنى ماڭىلا بېرىڭ، مەن تەرجىمە قىلاي. ئۇنتۇرلۇق ئېلىپ كېلىپ سىزگە بېرەي، سىز تەھرىرلەڭ. شۇنداق قىلساق ھەم تەرتىپلىك، ھەم تېز بولۇدۇ؟ دەپ ئويلايمەن.

ــ بۇنداق بولغاندا ھەممە ئېغىرچىلىق سىلىنىڭ ئۈستىلىرىگىلا چۈشۈپ قالغۇدەكقۇ؟

ــ ئۇنداقمۇ ئەمەس، ئەگەر شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ مەن ياش بولغاندىكىن ئېغىر تەرپى ماڭا بولسىمۇ ھېچقىسى يوق. سىز پىشقەدەم بولغاندىكىن نازۇك تەرپىنى ئۈستىڭىزگە ئېلىڭ. شۇنداق بولغاندا مەندە يۈك ئېغىرلىقى، سىزدە مەسئۇلىيەت ئېغىرلىقى بولۇدۇ. يەنىلا سىزنىڭ ئەجرىڭىز كۆپەرەك سىڭگەن بولۇدۇ.

ــ سىلىزە، راستىنلا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىكەنلا، جۇمۇ، ــ دېدى شەۋقى كۈلۈپ.

ــ شۇنداق پۈتۈشتۈقمۇ، ھاجىكا؟

ــ شۇنداق بولدى ـ دە، ئەمدى.

ئەمدى ئۇلار كونكىرىت مەسىلىلەر ھەققىدە پىكىرلەشتى، بۇ زور ئىشنىڭ پىشىقراق بولۇشى ئۈچۈن ئارىدا ئەخمەت ئەپەندىنىڭمۇ بىر قېتىم كۆرۈپ ئاققا كۆچۈرۈپ بېرىشى مۇۋاپىق تېپىلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىلمىي گورۇپپا ئۆز ئۆزىدىن شەكىللەندى. بۇ ھەقتىكى گەپلەر بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن:

ــ ئۇنداق بولسا، ئالدىراش بولمىسىڭىز بىز بىلەن بىللە يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ ئۆيىدىكى بەزمىگە بېرىپ كۆڭۈل ئېچىپ كېلىڭ. بىز ئۇيەردە ئېچىلىپ- يېيىلماقچى،ــ دېدى تەۋپىق شەۋقىنىڭ قولىقىغا يېقىن كېلىپ قىزىقچىلىق بىلەن.

ــ نېمە بەزمە؟ ئۆيلەنمەكچى بولىۋاتامليا؟

ــ بۇ بەزمە سىلەردەك يېڭى دوستلار بىلەن تونۇشقانلىقىمىز

شەرىپىگە بېغىشلىنىدۇ. شۇنداقلا يەنە بىزنىڭ نۆۋەتتە تۈتۈش قىلىدىغان زور ئىلمىي ئەمگىكىمىزنىڭمۇ باشلىنىش مۇراسىمى بولۇپ قالىدۇ. تۈرۈك ئەمسە، كەتتۇق.

تەۋپىق، سەيپىددىن، يۈسۈپ زىيالار ئالدىدا مېڭىشتى، ئارقىدىراق كېلىۋاتقان شەۋقى دوختۇرغا:

ــ تەۋپىق ھەقىقەتەنمۇ ئۇلۇپەتچىلىككە يارايدىغان يىگىتكەن، ــ دېدى.

ئون بىرىنچى باب

ئائىلە ئۇچۇنلا ياشاش ھايۋانلار ئارزۇسىدۇر، بىر كىشى ئۇچۇنلا ياشاش پەسكەشلىكتۇر، ئۆزى ئۇچۇنلا ياشاش نومۇسسىزلىقتۇر.

ــ ن. ئوستوروۋسكى

يۈسۈپ زىيا تەكلىپ قىلغان سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى قەشقەردىكى زىيالىلار بىلەن تونۇشلۇق بولغان، سانايى نەپسە قارمىقىدىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق يىگىتلەردى. ئۇلارنى تەكلىپ قىلىنمىغان بولسىمۇ سانايى نەپسە مۇدىرى ئوبۇلقاسىم باشلاپ كەلگەنىدى.

تەۋپىق ئوبۇلقاسىم بىلەن تېزلا تونۇشۇالدى ۋە ئۇنىڭ سانايى نەپسىدەك مەدەنىيەت مۇئەسسەسىدە يېتەكچى بولۇشىنىڭ موھىم ئەھمىيىتىنى تىلغا ئېلىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىنى ماختاپ قويدى.

ئۇ ھاۋانىڭ ئىسسىقلىقى، يول يۈرمەك قىينىچىلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئولتۇرۇشنى چۈشتىن كېيىن ھاۋا يانغانغا قەدەر داۋاملاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلغانىدى. ئولتۇرۇش ھەقىقەتەنمۇ كۆڭۈللۈك بولدى. ئويۇن- كۈلكە، ناخشا- ساز بىلەن بىرگە يەنە ئىلمىي سۆھبەت، كەلگۈسىدىكى ئىشلار ھەققىدە قىزغىن تالاش- تارتىشلارمۇ بولدى. بۇ كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشتىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى يېڭى- كونا تونۇشلار بىلەن خوشلۇشۇپ، كەتمەك بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇزۇتۇپ چىققانلار بىلەن بىر- بىرلەپ قول ئېلىشىپ ئاخىرىدا شەۋقىگە:

ــ كۆرۈشكىچە ئامان بولۇڭ، ئۇستاز. مەن «دىۋان»نى تەرجىمە قىلىشنى باشلىغاندىن كېيىن، تەرجىمە قىلىنغىنىنى ھەر قېتىم كەلگىنىمدە ئوتتۇرلۇق ئالغاچ كېلىمەن. قانداق؟ــ دېدى ئۇ قولىدىكى

خىرۇم سومكىسىنى سەل يوقىرى كۆتۈرۈپ.

ــ خەير، ئىنىم، خۇدا مەدەتكار بولسۇن، كۆرۈشكىچە ئامان بولسىلا، ــ دېدى شەۋقى هاياجانلىنىپ. ئۇلارنىڭ مۇئامىلىسى تېخى تۈنۈگۈنلا تونۇشقاندەك ئەمەسدى.

تەۋپىق سەيپىددىننى باشلاپ چاپان بازىرىدىن هېتگاھ ئالدىغا چىقتى. شۇ يەردىن پوچتا يالالاپ ئاتۇشقا يۈرۈپ كەتتى. ئۇ پىئانىنونىمۇ ئېلىپ كېتىشى كېرەكىدى. پوچتىدا كېتىۋېتىپ سەيپىددىن:

ــ قەشقەر سەنىمى، قاغلىق سەنمىنى گاچچىدىلا ئۇگىنىۋالدىڭىز. هە؟ ــ دېدى گەپ باشلاپ.

ــ ئىلگىرىمۇ چالاتتىم، سەل باشقىچىراق بىر خىل (ۋاريانتى) ئىدى، بۈگۈنكىسى يەنە سەل باشقىچىراقكەن، ئوبۇلقاسىم سانايى نەپسەنى ياخشى باشقۇرۇاتقاندەك قىلىدۇ، ئۇ ئۆزى قانداقراق ئادەمكىن، ئۇقۇشۇپ كۆرەلمىدۇق، ــ دېدى تەۋپىق. ئۇنىڭ كەيپى ئىنتايىن چاغ ئىدى. شۇڭا ئۇ بىر نەۋرە ئىنىسىگە چۈشەندۈرۈپ، ــ سەنەملەردە مىللىتىمىزنىڭ خاراكتېرى باردەك قىلىدۇ، شۇڭلاشقىمۇ نوتىغا ئېلىپ قويماي دېگەنىدىم، هەر هالدا نوتىغا ئېلىنىپ ساقلىنىپ قالغىنى ئىشەنچىلىكراق، ــ دېدى.

ئۇلار گۈزەردىن چىقىپ هەزرەت يولىدا كېتىۋاتقانىدا ئېڭىزلىقتا ئوتلاۋاتقان پادىغا، يېشىل تامدەك تۇتاش كەتكەن قوناقلىقلارغا تويماي بېقىپ، بىردىنلا سەيپىددىنگە بۇرۇلۇپ:

ــ مۇنداق ماڭساق زېرىكىپ قالىمىز، مەن ساڭا كەچمىشلىرىمنى هىكايە قىلىپ بېرەي، ئاڭلامسەن؟ ــ دەپ سوردى خۇشخۇيلۇق بىلەن.

ــ جان دەپ ئاڭلايتىم، ــ دېدى سەيپىددىن.

ــ مەن ساڭا ئاتۇشتىن ئايرىلىشىم ۋە شۇندىن كېيىنكى ئىشلار هەققىدە سۆزلەپ بېرەي، بولامدۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق يەنە.

ــ مەيلى، ئەمسە باشلاڭ.

تەۋپىق ئەتراپىدىكى يېزىلارغا-يىراقلا سوزۇلغان ئېتىزلارغا باقتىنچە قوشۇمسىنى تۇرۇپ سەل ئويلۇنۇپ تۇرۇۋېلىپ، يەنە شۇ مەنزىلەردىن

كۆزىنى ئۇزمەستىن سۆز باشلىدى:

ــ مەن تېجەنىدە ــ ئاق مەھەللىسىدە قۇناجىم ئاچقان مەكتەپتە ئوقۇشتىن ئىلگىرى ئېكىساقتا ئوقۇغانىدىم، ئېكىساقتا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدىن باشلاپ سۆزلەپ بېرەي. بولمىسا ھىكايەم بەك چولتا بولۇپ قالغۇدەك، ئۇنىڭ ئۇستىگە يولمۇ ئۇزۇن، ــ مەمتىلى ئەپەندى بىر نەۋرە ئىنىسىگە لەپپىدە بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن، يەنە كۆزىنى يىراقتا تىكتى، ئىسسىقتا ئۇنىڭ مەڭزى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەنىدى،ــ بۇ 1915- يىللىرىدىكى ئىش. تۇركىيەلىك ئەھمەد كامال[1] ئېكساق مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى. مەن ساڭا ئۇستازىم ئەھمەد كامالنى نېمە دەپ تەسۋىرلەپ بەرسەم بولىدىكىن، ئۇ مەنىدە ئەڭ چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان بىر كىشى. ئۇ ماڭا ھاياتقا قانداق قاراشنى، ئادەمدە غايە ۋە ئەقىدە بولۇشى كېرەكلىكىنى، ھەمدە بۇ غايە قۇرۇق سۆز بولۇپلا قالماي كىشى ئۆز غايىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى ئۇگەتكەنىدى. مەن ئەنە شۇ كىشىدىن دەسلەپ ۋەتەن ئوقۇمىنى، مىللەت ئوقۇمىنى، نادانلىقنىڭ ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى چۈشىنىۋالغانىدىم. مېنىڭ شوخ مىجەزىم، سوئالغا

---

[1] ئەھمەد كامال (ئىلكۆل) ــ 1889- يىلى (بۈگۈنكى گېرىتسىيگە قاراشلىق) رودوس ئارىلىدىكى رودوس شەھىردە تۇغۇلغان (تۇغۇلغان ۋاقتى ھەققىدىكى مەلۇمات ئەھمەد كامالنىڭ «بىر يېتىمنىڭ ھاياتى» ناملىق ئەسىرىدىن ئېلىنغان). 1914- يىلى 16- فېۋرالدا ئىستانبۇلدىن ئايرىلىپ ئاتۇشقا قاراپ يولغا چىققان. ئۇنى بۇ خىزمەتكە ئەۋەتكۈچىلەر زىيا گۆكالپ ۋە تەلئەت پاشا بولۇپ، تەلئەت پاشا ھەج مۇناسىۋىتى بىلەن ئىستانبۇلغا كەلگەن مۇساباييلار جەمەتىدىن بولغان ئوبۇلھەسەن ھاجىغا ھاۋالە قىلىپ، ئەھمەت كامالنى ھىمايە قىلىشنى ئۈتۈنگەن. ئەھمەت كامال بۇ سەپەرنى 27 كۈندە تاماملاپ 1914- يىلى 14- مارتتا ئاتۇشقا يېتىپ كەلگەن. 1914- يىلى 19- ئاپرىلدا دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى ئېچىلغان. قەشقەردە ۋە ئۇرۇمچىدە تۇرمىلەردە ياتقان. 1920- يىلى 18- ئىيۇندا ياپون پاراخودى بىلەن شاڭخەيدىن ھامبۇرگقا، ئۇ يەردىن ربشىت پاشا پاراخودى بىلەن تۇركىيەگە قايتقان. 1966- يىلى 22- مايدا ۋاپات بولغان (بۇ مەلۇماتلار ئەھمەت كامالنىڭ «چىن ــ تۇركستان خاتىرىلىرى» ناملىق ئەسلىمىسىدىن ئېلىندى. بۇ ئەسەرنىڭ ئاخىرقى نەشرى دوكتور يۈسۇف گېدىكلى تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلانغان ۋە شەرھىلەنگەن)، ــ ئا.

تولغان قەلبىم، تىنىم تاپماسلىقىم، خاتىرەمنىڭ كۈچلۈكلۈكى ئۈستازىمغىمۇ بەك ياقاتتى. ئۇ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردىمۇ پۈرسەت تېپىپ مەن بىلەن چوڭ كىشىلەر بىلەن پاراڭلىشىۋاتقاندەك پاراڭلىشاتتى. ماڭا ياۋرۇپادىكى چوڭ شەھەرلەر، باغچىلار، دېڭىزلار، ئالى مەكتەپلەر، زاۋۇتلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇنىڭ ھىكايىلىرىدىكى ھەممە يېڭىلىق قەلبىمدە تۇغمەس سوئاللارنى قوزغايتتى ۋە مەن ئۇنى سوئاللار يامغۇرىغا كۆمۈۋېتەتتىم.

ــ ئەھمەد كامالنىڭ تەربىيىسى ۋە پەرۋىشىدە كەلگۈسىگە تەلپۈنۈش، تىرىشىپ ئىستىقبال تېپىش، تىرىشىپ ۋەتەنگە خىزمەت قىلىش ئىستىكى تۇغۇلغانىدى. بىراق رۇس كونسۇلى ۋە قەشقەر بايلىرىدىن ئۆمەر باي قاتارلىقلارنىڭ ھۆكۈمەتكە چېقىشى بىلەن ئۇ ھەپسىگە ئېلىنىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۈستازىمدىن ئايرىلىشقا تۇغرا كەلدى. كېيىن ئۇنى ئۇرۇمچىگە يوللىۋېتىشتى، ئۇ يەردىن ۋەتىنگە قايتىپ كەتكەنمىش. ئۇنىڭدىن ئايرىلغان ۋاقتىمدا مەن ئەمدىلا يېگىتلىك يېشىغا قەدەم قويىۋاتقان ئۆسمۈر ئىدىم.

ــ ئاكام ئىككىمىزنىڭ ئاشۇنداق بىر ئادەمدىن تەربىيە ئېلىشىمىزغا داداڭ سەۋەپچى بولغان. ئەگەر ئاخۇن دادام بىزنى يېڭى مەكتەپتە ئوقۇتۇشقا ئۇندىمىگەن بولسا بۈگۈنكى تەۋپىقنىڭ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلىشىمۇ تەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئاخۇن دادامغا مىنەتدارلىقىم چەكسىز.

ــ كېيىن ئاكام ئىككىمىز تېجەندە بىر مەزگىل ئوقۇغان بولساقمۇ لېكىن كۆپ ئۆتمەي مەكتەپتىن ئايرىلىپ ئۆيگە قايتتۇق. ئۆيگە قايقاندىن كېيىن بۇيامەتتە پەننى مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتماقچى بولۇپ، تەشۋىق قىلدىم. قىرىقچە بالا يىغىلدى. بالىلار مېنى «مەمتىلى ئەپەندى» دەپ ئاتاشتى، چوڭلارمۇ شۇنداق ئاتاشقا باشلىدى. بىراق مېنىڭ ئىشىم كونا دۇنيانىڭ بۇرۇختۇرۇم مۇھىتىدا كۆپ ھايات كەچۈرەلمىدى. كونا كۈچلەرنىڭ بېسىمى ئاستىدا بالىلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرى بالىلىرىنى ئېلىپ كېتىشتى. مەن تولىمۇ مەيۈسلەنگەن

بولسامۇ، بىراق، ئاچچىق ئەمەلىيەت ئالدىدا ھېچنىمە قىلالمىدىم. بۇ چاغدا يېشىممۇ خېلى زوربېيىپ قالغان، ئەقلىممۇ خېلى ئاشقانىدى.

ــ ئامالسىز دادامغا ياردەملىشىپ تۈپچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. كۆڭلۈمدە تۈپچىلىكنى قېتىرقىنىپ ئۆگۈنۈپ، مۇشۇ جەھەتتىن بولسىمۇ خەلقە خىزمەت قىلىمەن دېگەن نىيەتكە كەلدىم. دورا ئۆسۈملۈكلىرى يىغدىم. ئۆسۈملۈكلەرنى قۇرۇتتۇم، سوقۇپ، ئايرىم-ئايرىم قاچىلىدىم ۋە دادامنىڭ تەجرىبىلىرى ئاساسىدا ئاستىرتتىن يەنە قايتا سىناق ئېلىپ باردىم... دادام مەندىن چەكسىز رازى ئىدى. ئاكام ئىككىمىز بىر مۇنچە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ شىپالىق رولىنى بايقىدۇق، يەنى يېڭىچە تەڭشەش نىسبىتىنى تاپتۇق. بۇندىن باشقا دادام جۇڭچىلىقمۇ قىلاتتى، شۇڭا تېرە- تەسەك سېتىۋېلىش ۋە دورا ئۆسۈملۈكى يىغىش ئۇچۇن پات- پات يايلاققا چىقىپ تۇراتتۇق.

ــ دېمەك، ئائىلىمىزنىڭ كىرىمى ياخشى، تۇرمۇشىمىز خېلى ئوبدان ئۆتەتتى. بىراق، ماڭا ھامان نىمىدۇر يېتىشمەيۋاتقاندەك بولاتتى. يۇرۇكۇمنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا ئەھمەد كامال ياققان ئوتلار ئۆچمىگەن، يۇرىكىم ھامان كەڭلىكلەرگە تەلپۈنەتتى. ئىستىكىم تېخىمۇ چوڭراق خىزمەت قىلىشىدى، ئەلۋەتتە. لېكىن، مەن بولسام تېخى بالا، بىلىممۇ، يۇز- ئابرويۇممۇ يوق. بۇنداق تۇرۇپ نېمە قىلالايمەن؟ مۇشۇلارنى ئويلۇغۇنۇمدا بەكمۇ بىئارام بولاتتىم...

ــ بىر كۈنى سىلەرنىڭكىگە ئاخۇن دادام بىلەن كۆرۈشكىلى بېرىپ ياناشمدا،ــ تەۋپىق شۇيەرگە كەلگەندە سەل توختاپ ئىلاۋە قىلدى، ــ بۇ كۈندىكى ئىشلار مېنىڭ كېيىنكى ھاياتىمدىكى ئۆزگۈرۈشلەرنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالغانىدى، شۇڭا بۇنى سۆزلەۋاتىمەن،ــ شۇنداق دەپ ئىزاھلىغاندىن كېيىن ئاۋالقى سۆزنى داۋام قىلدى،ــ ۋاقۋاقىدىن ياناشمدا بۇيامەتنىڭ يۈز بېشى ئابدۇلباقى چوڭنىڭ ئىشىك ئالدىدىن رومىلىنى ئالدىغىراق چېگىپ، يۈزىگە سايىۋەن قىلىۋالغان ئون ئالتە ياشلاردىكى بىر قىز ئىتتىك يۈگرەپ چىقىپ قالدى. ھاۋا تازا قىزغان چۈش مەزگىلى بولغاچقا غېرىپچىلىق باسقان ئەگرى- بۈگرى يېزا يولىدا

ئادەم يوقىدى، شۇڭا ئىتتىك باسقان ئايىاق تىۋىشى دەرھال دېققىتىمنى تارتىپ دەۋرۈازا تەرەپكە قارىدىم. شۇنداقلا ھېلىقى قىزنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ناھايىتى لىۋەن ئىدى. بىراق ئۇنىڭ ھەربىر گۈزەل ئالاھىدىلىكىنى تەسۋىرلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلىمەن. چۈنكى مەن ئۇنىڭغا بىر قاراپ قالدىم. مەن ئۇنىڭغا بىر قاراپ قالدىم- يۇ، دەرھال كۆزلىرىمىز ئۇچرۇشۇپ قالغان ۋە ئاللىقانداق سېھرى كۈچ بىزنى شۇ يەرگە مىخلاپ قويغانىدەك ھەر ئىككىمىز تۇرۇپ قالغانىدۇق. مەن ئۇنىڭغا شۇنچە قىسقا مۇددەت قارىغىنىمغا قارىماي، ئۇنىڭ ھەربىرىدىكى چاققان- تېتىكلىكنى، مىجەزىدىكى ئوچۇق- يورۇقلۇقنى بايقاپ، «كىيىك بالىسىدەك» شوخ نېمىكەن، دېگەن خىيالنى كۆڭلۈمدىن كەچۈردۈم ھەم ئۇنىڭ ئاشۇنداق مىجەز- خولقىغا يارىشا ئاۋازىمۇ كۈمۈش قوڭغۇراقتەك بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، ئاۋازىنى ئاڭلاپ بېقىش خىيالىدا ئالدىن گەپ ئېتىشقا ئۆز- ئۆزۈمگە ئىلھام بەردىم. نېمە دەيدىغانلىقىمنى قانچە قىلسامۇ ئويلاپ تاپالمىدىم. نېمە بولسا بولسۇن دەپ ئاخىرى:

ــ نېمانداق ھۇركۈپ كەتكەن كىيىك بالىسىدەك يۈگرەپ يۈرسىز؟...ــ دېدىم ئاڭسىز بىر ھالەتتە، ئىشەنچسىز ئاھاڭدا. شۇنداق دېدىم- يۇ، پۈتۈن بەدىنىمگە ئوت كەتتى. گەپلىرىم بەك قوپال كەتتىمكىن دەپ دەككە- دۈككە بولۇپ قالدىم.

ــ سىزچۇ؟ سىزمۇ نىمانداق بۆرە بالىسىدەك ھۇركۈتۈپ يۈرىسىز؟ ھۇركۈتكەن ئۆزى تۇرۇپ،... نەدىن كەلگەن ئادىمكام بۇ؟ ... ــ دېدى ئۇ.

پاھ، ئۇنىڭ ئاۋازى سازلانغان تارنىڭ ساداسىغا ئوخشايدىكەن! سەل جۈرئەتلەنگەندەك بولۇپ:

ــ ۋاقۇاققا- ئاخۇن دادامنىڭكىگە بېرىپ كېلىۋاتىمەن،... ــ دېدىم كۈلكىلىك ھالدا. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇ مېنى مەسخىرە قىلغاندەك قىلىپ:

ــ ۋىيەي، ئاخۇن دادىڭىزنىڭ كىملىكىنى ئۆزىڭىز بىلمىسىڭىز، مەن نەدىن بىلەي، سىزنىمۇ كۆرۈپ باقمىنم يوق، ــ قىز تازىمۇ ئەركە ئۆسكەن قىز بولغاچقا مەندىن جۈرئەتلىكراق بولۇپ چىقتى.

ــ تاشاخۇنۇمچۇ، مېنىڭ ئاخۇن دادام،... ــ بالىلارغا ئوخشاش

سۆزلەرنی قىلىپ يۈرگۈنۈمدىن ئۆزۈمگە بەكمۇ ئاچچىقىم كەلدى. هودۇققان هالدا ئىزا تارتىشمىنى يوشۇرۇشقا ئالدىراپ، ــ مەن غانجۇغاندىن كەپ قاپمىدىم، مەنمۇ بويامەتلىكقۇ. سىز مېنى بىلمىسىڭىز مەن سىزنى بىلمەن، سىز يۈز بېشىنىڭ قىزى.

ــ هە ، مەنمۇ سىزنى بىلدىم، سىز تۇڭپىنىڭ ئوغلى. هېلىقى ئەپەندىچىلىك قىلىپ يۈرگەن بالا، ئاڭلىغانتىم...

شۇ چاغدا هويلىدىن بىرسىنىڭ گال قىرىشى ۋە سۆرەپ باسقان قەدەم ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ ۋىيەي، دادام! چاپسان يۇقۇلۇڭ!ــ دېدى قىز ۋە دەرھال رومىلنى پىشانىسىگىرەك قىلىپ، ئېرىق بويىغان ئېڭىشتى.

مەن هەم هودۇققان، هەم كېتىشكە قىيمىغان هالدا ئارقامغا قاراپ- قاراپ قويۇپ كېتىپ قالدىم. ئارقامدىن يۈز بېشىنىڭ قىزىغا كايىغىنى ئاڭلاندى...

شۇندىن كېيىن ماڭا شېرىن خىياللار هەمرا بولۇدۇغان بولدى. يىراق يېقىنغا دورا ئۆسۈملۈكلىرى يىغىش، ئوقەت قىلىش ئۈچۈن بېرىشقا تۇغرا كەلسىمۇ دادام بىلەن ئاكام ئىككىسى باراتتى. مەن بىرەر باھانە تېپىپ، ئاكامنى بېرىشقا سايە قىلاتتىم- دە، ئۆزۈم ئۆيدە قالاتتىم. ئىشتىن بىكار بولسامىلا يۈز بېشىنىڭ ئۆيى ئەتراپىدا ئەگىپ يۈرەتتىم.

كەچلىرى دوستلۇرۇم بىلەن بىللە ناخشا تۇۋلاپ كوچىنى چاڭ كەلتۇرۇپ ئوتتەتتىم. ئۇنىڭغا بېغىشلاپ بىيتلارنى يېزىشقا باشلىدىم. ھەتتا بەزىلىرىنى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئاھاڭىغا سېلىپ ئوقۇپ كېچىلىرى شۇ ئەتراپى ئەگىيتىم. قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ تۇننىڭ كۆپرەكىنى خىيال بىلەن ياكى تەمبۇر چېلىپ مۇڭ تۆكۈش بىلەن ئۆتكۈزۈپ، تۇزۇك ئۇخلىيالمايتتىم. ھەي، قارىغاندا ياش يىگىت دېگەن بەئەينى توسۇن تاينىڭ ئۆزى بولىدىكەن- دە، كۇن بويى سۇكۇلداپ يۈرگەن، ئىشلەپ هارغانىنىڭ ئۈستىگە يەنە يېرىم كېچىگىچە ناخشا تۇۋلاپ يۈرگەنلىرىمىز... ــ گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە هارۇكەشمۇ گەۋدىسىنى بۇراپ پاراڭغا قۇلاق سېلىشقا باشلىدى، ئات بولسا ئاستا مېڭىشقا

چۈشۈۋالدى. تەۋپىق ھىكايىسىنى داۋام قىلدى.

ــ ئانام مېنىڭ مىجەزىمدىكى ئۆزگۈرۈشلەرنى سېزىپ قاپتۇ، دادام ئىككىسى مەسلىھەت قىلىشىپ مېنى ئۆيلىۋەتمەكچى بولۇشقان ئوخشايدۇ. بىزدە بالىلارنىڭ مۇھەببەتلىشىشى بىلەن ئائىلە قۇرۇلۇدۇغان ئىش يوق، ئاتا- ئانىلار ئۆزلىرى تاللاپ بىرسىنى ئېلىپ بېرىدىغان گەپ بولغاچقا ئۇلارنىڭ كىمنى دېتىغا كەلتۈرىۋاتقىنىنى بىلمەك ماڭا مۇھىم ئىدى. ئۇلار بولسا مېنىڭ كۆڭلۈمگە كىمنى پۈككەنلىكىمنى سوراپمۇ ئولتۇرمايتى، ئۆزلىرىچە ئالدىرىشاتتى. مەن ئۇلارنىڭ بىرەر چاتاقنى تېرىپ مېنى تازا قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئۇلارنى توسۇشنى ئويلۇدۇم. لېكىن بىزدە ئاتا- ئانىغا توغرىدىن- توغرا بۇ توغرۇلۇق گەپ قىلىدىغان ئادەت بولمىغاچقا پەدىشەپ پەردىسى يول قويمايتى.

ئاخىرى مەن دوستۇمنى ئارىغا قويۇپ، ئاۋۋال ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە پۈكۈۋاتقىنىنى ئۇقۇشۇپ كۆردۇم، ئۇلارنىڭ كېلىنلىككە دىتلاۋاتقان قىز يۈز بېشىنىڭ قىزى ئەمەسلىكى مەلۇم بولدى. لېكىن مەن ئۆز كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتىشتىن خىجىل بولۇپ، ئۇلارنى توي قىلىشتىن توسۇپ قويۇش بىلەنلا چەكلەندىم.

بىرىنچى قېتىملىق ئۇچرۇشۇشتىن كېيىن كۆپ ئۇزۇنغان بولسامۇ قىزنى چالا- پۇچۇقلا قارىسىنى كۆردۇم - يۈ، سۆزلەشكۈدەك پۇرسەت تاپالماي يۇردۇم. مۇشۇ مەزگىل ئىچىدە بەكمۇ ئازابلاندىم. ھېلىقى چاغدا ئۇنىڭ ئىسمىنى بولسىمۇ سورىۋالمىغىنىمنى قارىمامدىغان! ئەمدى باشقىلاردىن سوراي دېسەم خۇددى باشقىلار مېنىڭ سىرىمنى بىلىۋالىدىغاندەكلا تۇيۇلۇپ ئاغزىمدىن چىقىرالمايتتىم.

ئاخىرى بىر كۈنى خۇددى بىرىنچى قېتىمقى ئۇچرۇشۇشىمىزدەك كوچىدا قىسقىلا ئۇچرۇشۇپ قالدۇق. ئۇ كۈنمۇ چۈش ۋاقتى بولۇپ، ھاۋا ئىسسىق بولغاچقا تالا- تۈزدە ئىنسى- جىن كۆرۈنمەيتتى. مەن يەنە ۋاقۋاغدىن يانغانىدىم. ئابدۇلباقى چوڭنىڭ ئۆيىگە يېقىنلاشقانسېرى قەدىمىنى ئاستىلاتتىم. دەۋرۋازىنىڭ ئۇدۇلىغا ئاز قالغاندا ئاسماندىن

چۈشكەندەكلا مەشۇقۇم ئالدىمدا پەيدا بولدى. يۈرۈكۈم ئاغزىمغا تىقىلىپ قالغاندەك گەپ قىلالماي قالدىم. خۇددى بىردىنلا سوغۇق سۇغا چۈشۈپ كەتكەندەك ئەندىكىپ كەتتىم.

ــ ئەجەپمۇ ئۇچرۇشۇپ قالدىڭىزا، كېچە- كۈندۈز خۇدادىن تىلىگىنىم شۇ ئىدى، ــ دېدىم سەل دېمىمنى راستۇپلىپ، دەككە- دۈككە ئىچىدە ئالدى- كەينىمگە قاراپ.

ــ سىزنىڭ ئەتىۋالىقىڭىزنى نەگە بېرىپ ئېيتاي،...

«بۇ نېمە دېگىنىدۇ؟... » دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە.

ــ ئۇچرۇشۇپ قالامىن دەپ تامادىلا يۈرگەنىدىم...

ــ سىز ئاياقتا ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ئۆگزىدىن،... قاچان يانارىكىن دەپ ئۇۋگزىگە نەچچە چىقىپتىمەن. تۇۋا!... بىر چاغدا قارىسام ئەپەندىگە ئوخشاش مېڭىپ كېلىۋېتىپسىز... ــ دېدى قىزمۇ ئالاق- جالاق ئەتراپقا قاراپ.

دېمەك، بىزنىڭ ئارىمىزدا بىر ئېغىز رەسمى گەپ بولماي تۇرۇپلا ئويلىرىمىز بىر- بىرىمىزگە مەلۇم بولۇپ بوپتۇ.

ــ سىزگە جىق گەپلىرىم بارىدى، بىراق...

ــ مېنىڭمۇ... بىرسى كېلىپ قالسا گەپ تاپمىسۇن،... ئاخشاملىقتا بىزنىڭ باغقا كېلەمسىز؟ قاراڭغۇ چۈشكەن ھامان يان ئىشكىنى ئىچىدىن ئېچىپ قويىمەن، ئىشىك بىلەنلا چىرىسىز....

ــ ماقۇل....

ــ ئەمىسە ئىتتىكرەك يوقۇلۇڭ.

ئۇ قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا شۇنداق تېز غايىپ بولدى.

ئۇ كۈنى كۈننىڭ كەچ بولمىغىنىنى نېمە دەيسەن. ئۇزۇنراق بادرا بولسا كۈننى ئىتتىرىپلا تاغ كەينىگە ھەيدىۋەتكۈم كېلىپ كەتتى. مەن قانچىلىك سەۋرسىزلەنگىنىم بىلەن قوياشنىڭ نېمە پەرۋايى؟ كەچلىك تاماق گېلىمدىن ئۆتكىنىمۇ يوق. يۈز بېشىنىڭ ئۈيى تەرەپكە قاراپ چاپتىم. قوناقلىقلارنىڭ قىرلىرىدا مۇدۇرۇپ- چوقۇرۇپ، ئولارنىڭ يان ئىشكىنى تاپتىم.

ئىشىك تاقاقلىقمىدىكىن، ھەر ھالدا ھىم ئېتىكلىك تۇراتتى. بىراق بۇ كەمىدىن-كەم ئېچىلىدىغان ئىشىك بولغاچقا يامغۇر سۈيى ئۇلگۈجىكىگە لاي ئېقىتىپ كىرىپ چىكقاپ قويغاچقا ئىشىكنى ئىتتىرىشىم بىلەنلا شۇنچىلىك سەت غىچىرلىدىكى، يۈرىكىمنىڭ ئۇرۇشى توختاپ قالغۇدەك بولدى. بۇ غىچىرلاش ھازىرغىچە قۇلاق تۇۋىمدىن كەتمەيدۇ. ھېلىمۇ ئەنە شۇنداق غىچىرلاشنى ئاڭلىسام شۇركۈنۈپ كېتىمەن.

باغقا كىرىپ تال باراڭنىڭ ئاستىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ ئېھتىيات بىلەن سوزۇپ- سوزۇپ نەپەس ئېلىپ ئۇنى كۆتۈپ تۇردۇم. بىر كەمدە باغنىڭ ھويلا تەرەپتىكى ئىشكى ئېچىلدى. ئۇنى مېنىڭ تۇتۇشۇمنى تونۇيدۇ دەپ ئىشىنىپ ئاللىقاندىق چەررەندىگە ئوخشۇتۇپ ئىسقىرتىپ قويدۇم. ئۇ ھولۇققان ھالدا باراڭ ئاستىغا كەلدى ۋە ماڭا تاشلىنىدىغاندەك يېقىنلا كەلدى. مەن گويا ئوتتىن قاچقاندەك بىر يانغا داجىپ ئارىمىزدا مۇئەييەن بوشلۇق قالدۇرۇپ توختۇدۇم.

ــ كەلدىڭىزمۇ؟ بىرسى كۆرمىگەندۇ؟

ــ ياق، كۆرمىدى.

ــ ھە، گېپىڭىزنى قىلمامسىز؟ چاپسان بولۇڭ، مېنى ئىزلەپ قالىدۇ.

ــ نېمە دېسەم بولا، جىق گەپلىرىم بارەدەك قىلاتتى. ئەمدى بىرسىمۇ يوققۇ، ھە، ھېلىقى، نېمە، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر...

ــ دەيدىغان گېپىڭىزنى كۆڭلىڭىزگە تىزىۋېلىپ ئاندىن كەلسىڭىز بولمامدۇ؟

ــ قانداق قىلىمەن، تىزىۋالسامۇ قېچىپ كەتسە؟ بۇنىڭغا ئۆزىڭىز ئەيىپلىك، سىز تىزىۋالغان سۆزلىرىڭىزنى دەۋەرمەمسىز....

ــ مەن؟... مەنمۇ شۇ... ئىلدام بولساق بولاتتى...

ــ ھە، راست، ھازىرغىچە ئېتىڭىزنىمۇ سورىماپتىمەن، بىرسىدىن سوراي دېسەم گۇمانلانمىسۇن دەپ قورقتۇم...

ــ مەنىسا،...

ــ هه، مېنىڭ ئېتىم...
ــ سىزنىڭ ئېتىڭىز مەمتىلى، شۇ.
ــ مېنىڭ ئېتىمنى قانداق بىلىسىز؟
ــ تۇيۇقسىزلا بالىسىنى بىلمەيدىغان ئىش بولامدۇ؟ سىز بالا ئوقۇتۇپمۇ يۈرگەن، خەق سىزنى ئەپەندى دەيدىغۇ؟
ــ ھېلىقى گېپىمنى تاپتىم... بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر كىچىن ئىزدىگىلى تۇرۇپتىكەن، توختۇتۇپ قويدۇم.
ــ نېمە؟!...
ــ ئۇلارنىڭ تاپقىنى سىز ئەمەسكەنسىز، شۇڭا...
ــ كىم؟ قەيەرلىك؟
ــ تۇققانلاردىن بىرىنىڭ قىزىمىش،...
ــ مېنىڭ توغرامدىمۇ شۇنداقراق بىر ئىشلار بولسا كېرەك، ئۆيدىكىلەر،...
ــ نېمە!؟ كىممىش ئۇ؟! نەلىككەن؟
ــ بازارۇپشىلىق دېيىشىۋاتىدۇ، مەن كۆرۈپ باقمىغان. ئەمما دوستلىرىم ھەركىمنى ئۇ توغرۇلۇق ئاڭلىغانلىرىنى ماڭا دېيىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ئۇ تازىمۇ بۇزۇق، نەشكەش بىرنېمىكەن، قىمارمۇ ئوينايدىكەن...
ــ ئېتى نېمىكەن؟
ــ ئېتى؟...
ــ ئۆيىڭىزدىكىلەر نېمىشقا ئاشۇنداق بىر ئادەمگە چاپسانلا ماقۇل كېلىپ قويغاندۇ؟
ــ ئۇنىڭ قولىدا ھۈنىرى بارمىش. ھۈنىرى بار ئادەم خار بولمايدۇ، دەپلا قىلىۋاتقان ئىش...
ــ ھۈنىرى بولۇپ نېمە ھۈنىرى بولار ئۇنىڭ؟ يا دوغچىدۇ، يا ناۋايدۇ، شۇ... ئەمدى قانداق قىلىمىز؟
ــ مەن قىز بالا تۇرسام مېنىڭ قولۇمدىن نېمە كېلىدۇ؟ شۇڭا سىزنى كۆرۈشكە ئالدىرىغانتىم. ھەمىشە ناخشا ئېتىپ ئۇيان-بۇيان ئۆتىسىز،

ئادەمنى قىياپ... تېنىچقىنا ئۇخلىغىلىمۇ قويمايدىغان بولدىڭىز.
ــ سىزگە تېتىمىغان بولسا بۇگۈندىن باشلاپ بۇ ئەتراپتا ئۇنۇمنى ئۆچۈرەي.
ــ ياق، ياق، ــ دېدى قىز هولۇقۇپ، ــ ئەسلا! مېنى ئۇنىڭدىنمۇ مەھرۇم قىلماڭ...
ــ ئۇنىڭغىمۇ ماقۇل. هېلىقى ئىشنى ئۆزەم بىر ئامال قىلىمەن. بولمىسا مەشھەدكە بېرىپ هېلىقى بىر نېمە بىلەن كۆرىشىمەن...
ــ هەرگىز ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكۈچى بولماڭ! ئۇ تۇرغانلا بىر ئىت ئىمىش. هە دېسە پىچاق كۆتۈرۈپ چىقىدىغان قانجىق دەيدۇ. بىر ئۇنىڭ بىلەنلا كەتمەيدۇ دەڭا، تېخى، بازاۋېشىلىقنى بىلمەمسىز، خوشۇلغاي دەڭ. ئۇ خەقىقە گەپ قىلىپ ئايىقىغا چىققىلى بولامدۇ. باشقا ئامال بولسا قىلىڭ. ماڭمۇ گەپ كەلتۈرۈپ قويماڭ... ئەمدى كېتىڭ، چاقچان بولۇڭ. ئانام مېنى ئىزدەپ قالىدۇ، هويلىدا بىرسى مېڭىپ يۈرىدۇ...
شۇنچە ئۇزاق كۈتۈپ ئاران قولغا كەلتۈرگەن قىممەتلىك مېنۇتلار ئەنە شۇنداق تېزلا ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشتا ۋىسال شاتلىقى بىلەن دىلىم يايراپ، دەممۇ- دەم خۇشاللىق ئاتىشى ۋۇجۇدۇمنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان بولسا، ئەمدى قىيالماسلىق ئىلكىدە يۈرىكىم ئېچىشىپ ياندىم.
ئىككى ئېتىزدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۆزەمنى روهلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىشەنچسىز ئاۋازدا ناخشا باشلىدىم. ئەمما بۇ ناخشام ئۆزەمگىمۇ يىغلاۋاتقاندەك ئاڭلاندى.
قانداق ئامال قىلىپ بولغۇسى تويىنى بۇزۇشنى ۋە مەنسانىڭ ۋىسالىغا يېتىشىنى ئويلاپ، كېچىسى ئۇيقۇ، كۈندۈزى ئارامچىلىق بولمىدى.
دادام كۈزدىن قالماي توي قىلىشقا ئالدىراپ ماڭا ئادەم قوياتتى. ئاخىرى مەن دوستلۇرۇم ئارقىلىق كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتتىم. مېنىڭ كۆڭۈل سىرىم تۇققانلار ئارىسىدا بىر مەزگىل غۇلغۇلىغا سەۋەب بولدى. ئۇلاردىن بەزىلىرى «خەق ئېغىز ئېچىپ قويغان ئىشنى بۇزساق گۇناهكار بولىمىز» دېسە، بەزىلىرى «تارتۇېلىش»نى تەشەببۇس قىلاتتى. ئاخىرى،

يۇز بېشىنىڭ باشقا بىرى بىلەن قۇدىلىشىپ قويغانلىقىنى بىلمەسكە سېلىپ، گەپنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ سىناپ بېقىش قارارىغا كېلىشتى. ئۇلار دادامنىڭ يۈزى بېسىپ كېتىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

ئويلىغىنىمىزدەك ئابدۇلباقى چوڭ دەرھاللا بولۇدۇغان توي ئىشىدىن يانىدى. بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر دەرھال داستىخان كىرگۈزۈپ مەنسىنىڭ بېشىنى باغلاپ قويدى.

مېنىڭ رەقىبىمنىڭ دادىسى قازىغا ئەرز قىلىپ، ئابدۇلباقى چوڭنى جازاغا تارتقۇزماقچى بولۇپ كۆپ ئاۋارە بوپتىمىش. كېيىن مەن بىر قېتىم بازارغا بارغىنىمدا رەقىبىم بىر توپ «نوچىلار»بىلەن ئالدىمنى توستى.

ــ ئاكاڭ قارىغىنىڭ كىملىكىنى بىلىپ قالسەن! ــ دەپ پوپۇزا قىلدى ئۇ.

ــ مەن سېنى بالدۇرمۇ بىلەتتىم، ــ دېدىم مەنمۇ. گەرچە يالغۇز بولساممۇ بازارچىلار ئاجرىتىپ قويىدىغۇ دېگەن ئىشەنچىم باردى.

ــ ئاكاڭنىڭ ئالدىدا ھۆرت- پۆرت دەيدىغان نېمە ھەددىڭ؟! مەن دېگەن مەشھەدلىك جۇما!

ــ مەن ساڭا ھېچنىمە دېگىنىم يوق، ئەكسىچە ئۆزەڭ دەۋاتىسەن، بازارلىق بولغىنىڭ يوغۇن ئىش ئەمەس! ئاداۋىتىڭ بولسا ئۇچۇق ئېيىت.

ــ خەقنىڭ بولغىلى تۇرغان تويىنى نېمىشقا بۇزىسەن.

ــ مەن بۇزمىدىم.

ــ ئەمىسە، ئۆيۈڭدىكىلەر بۇزغاندۇ؟

ــ ياق ئۇلارمۇ بۇزمىدى. قىز سېنى خالىمايدۇ، سېنى ياراتمايدۇ. بۇ ئىش شۇنىڭ رايى بويچە بولغان ئىش!...

ــ سېنى يارىتامدۇ؟ ھە! بۇگۈن سېنىڭ بۇرنۇڭنى تۆزلىۋىتىپ باقاي، قېنى شۇ چاغدا يەنە سېنى يارىتامدىكىن!

ــ بۇ تالىشىپ ئولتۇرۇدۇغان ئىش ئەمەس! ئوغۇل بالا بولساڭ قىزنىڭ مەيلىنى ئۆزەڭگە قارىتىۋال، شۇنداق قىلالىساڭلا مېنىڭ باشقا گېپىم يوق. ساڭا ئوخشاش يول توسۇپ ئۇششۇقلۇق قىلىپ جۇمەيمەن.

شۇ چاغدا بىزنىڭ پارىخمىزنى ئاڭلاپ تۇرغان بىر مويسىپىت كىشى

گەپكە ئارلىشىپ:

ــ بۇ مانا توغرا گەپ ئەمەسمۇ؟ «مەرتنى مەيداندا سىناڭ» دېگەندەك سەنمۇ يىگىت بولساڭ خەقنىڭ مەيلىنى ئۆزۈڭگە تاتۇالساڭ بولمىدىمۇ. كۆڭۈل دېگەن مۇشت بىلەن مايىل قىلغىلى بولۇدۇغان نەرسە ئەمەس. ــ دېدى.

ــ ماڭەۋە، پوقساقال، يولۇڭغا ماڭ! ساڭا گەپ قىلغان ئادەم يوق، ــ ئۇنىڭ شۇ گېپىي بىلەنلا ئولاشقان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئۇلارنى ئەيىپلىدى، ھەم مېنى كەتكۈزۈۋەتتى. رەقىبىم ئېچىدە خەپلىگەن بولسىمۇ مەخسىدى ئىشقا ئاشمىدى.

بىز ئۇ يىلى قىش قىستاپ كېلىپ قالغاچقا تويىنى يەنە بىر يىلى كۈزگە قالدۇرۇق. بىراق، خۇدا نېسىپ قىلمىسا قولۇڭغا ئالغان ئاشنىمۇ يىيەلمەيدىغان گەپكەن. مەنسا باشتىنلا ماڭا نېسىپ بولمىغان بولسا كېرەك، تەييار بولغان ئىش قېرىشقاندەكلا يەنە بىر يىلى قىز تەرەپتىن سۇغا چىلاشتى.

شۇ چاغلاردا ئاخۇن دادام ماتتەي بىلەن شېرىكلىشىپ قەشقەردە «زەرب كاشغەر» ناملىق تەڭگە قۇيدۇرغانىكەن. قەشقەر بايلىرىدىن ئۆمەر باي كۆرەلمەسلىك، ئىچى قارىلىق تۈپەيلىدىن قۇيمىچىلارغا پارا بېرىپ تەڭگىنى ساختىلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. قۇيمىچىلا كۈمۈشكە رو، ئالتۇنغا مىس قوشۇپ ساختا تەڭگە ئىشلەپچىقارغان. ئۆمەر باي دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ ماتتەيگە چېقىشتۇرغان. ماتتەي تەكشۈرۈپ كۆرسە ئەھۋال ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق. پارا ئالغان قۇيمىچىلار ئاخۇن دادامنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە شۇنداق قىلغانلىقىنى «ئىقرار» قىلىشقان. ماتتەي كۈمۈشلىرىمگە خىيانەت قىلدى دەپ ئاخۇن دادامنى قاتتىق تەپتىش قىلىشقا باشلىغانىدى. شۇڭا بۇ بىزنىڭ ئۇرۇقتىكى جىمى ئائىلە پاراكەندە بولۇپ تۇرغان، ھەسەتخورلار ھەدەپ تۈگمىنى تۆگە قىلىپ كۆرسۈتۈپ، «جىنايەت»نى چوڭايتىپ كۆرسۈتۈش ئۈچۈن ئالدىراۋاتقان، ئاخۇن دادام ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا مەجبۇر بولغان مەزگىل ئىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن يۈز بېشى تويىنى ئارقىغا سۈرۈشنى تەلەپ قىلىپ

تۇرۇۋالدى. ئۇ پۈتۈنلەي ئادا- جۈدا بولۇپ كېتەي دېسە ئاخۇن دادامنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئەنە شۇنداق كۆزۈتۈپ بېقىش يولىنى تۇتقانىدى.

بىراق، ئاخۇن دادامنىڭ ئىشى ئايدىڭلىشىشىنىڭ ئەكسىچە تېخىمۇ يامان تەرەپكە تەرەققي قىلىپ، ھۆكۈمەت ئۇنى تۇتۇشقا بۇيرۇق چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ئابدۇلباقى چوڭ قۇدىلىقتىن يېنىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ھەم مەنسىنىڭ مەن بىلەن قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇنى قاتتىق نەزەربەند قىلىپ قويدى. ئەنە شۇ چاغدا مەن ئاشۇ شارائىتتىن ئۇزۇل- كېسىل بىزار بولغانىدىم. كۆڭلۈمدە ئىنسانلار خالىغىنىنى قىلالايدىغان ئەركىن جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئىستىكىمنىڭ ئىپتىدائىي ھالىتى بىخلانغانىدى.

1922- يىلى كۈز بولسا كېرەك، ئابدۇلباقى چوڭلار يېڭىدىن قۇدىلاشقان تەرەپ بىلەن توي قىلىش ھارپىسىدا مەنسىنىڭ ئوغا ئىچىۋالغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يۇرتقا پۇر كەتتى. مەن بۇنداق بولۇشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدىم. يۈز بېشىنىڭ ئەركە چوڭ بولغان قىزىدا بۇنچىلىك جاسارەتنىڭ بولغانلىقى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. مەن ئاشۇ قەيسەر قىزنى تىرىك يۇتقان مۇشۇ كونا دۇنيانى قانداق قىلغانىدا ئاغدۇرغىلى بولۇدۇغانلىقى توغرىسىدا كۆپ ئويلىنىدىغان بولدۇم. يۇرۇكۇمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ئۆسمۈر ۋاقتىمدىكى ئۇستازىم ئەھمەد كامال تەرگەن ئىسيانكارلىق ئۇرۇقلىرى بىردىنلا بىخلانغانىدەك بولدى. مەن بۇ كۆڭۈل خاھىشلىرىمغا يېتىش ئۈچۈن كۆپرەك ئوقۇش، ئىلىمگە تولۇش لازىملىقىنى ئۇستازىمنىڭ سۆزلىرىدىن بىلىۋالغانىدىم.

ئاشۇ پاجىئە يۈز بەرگەن زېمىندىن كېتىش، مۇھىتنى يېڭىلاپ، نەزەر دائىرەمنى كېڭەيتىشتەك ئىچكى سەۋەپ، ھەمدە دادامنىڭ تۇيۇقسىزلىك ئىشلىرى ئۈچۈن دورا ئۆسۈملۈكلىرى تەييارلاش (بۇنداق ئىشلاردىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇپ يۈرەتتىم، ئەمدى ئۆزۈم ئىختىيار قىلدىم)، ئاخۇن دادامنىڭ بۇ يەردىن باش ئېلىپ كېتىش سەپىرىگە ھەمرا بولۇش

قاتارلىق تاشقى باھانىلەرگە كۆرە 1923- يىلنىڭ باھارىدا تەڭرى تاغنىڭ شىمالىغا قاراپ كەتتىم.

مېنىڭ شۇ چاغدىكى روھى ھالىتىم تولىمۇ مۇرەككەپىدى. تەلكىدىن ئۆتۈشىمىز بىلەنلا گۈزەل سايرام كۆلى كۆك زۇمرەتتەك ئالدىمىزدا جۇلالىنىپ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا خۇددى شۇ رەڭدىكى تاغلار تۇمانغا پۈركۈپ ياتاتتى. سايرام سۈيىنىڭ گويا كەڭسەي تەرەپكە تېشىپ چىقماقچى بولۇۋاتقاندەك چايقىلىپ تۇرىشى مېنىڭ قەلبىمدە مەۋج ئۇرۇۋاتقان ئاللىنېمىگە ئوخشاپ كېتەتتى، شۇڭا مەن كۆڭلۈمدە تاشقىنلاپ تۇرغان، ئەمما چىقىش يولى تاپالمايۋاتقان ھېسسىياتىمنى شۇنىڭغا تەققاس قىلدىم. بۇنى شۇ چاغدا يازغان مۇنۇ مىسرالىرىمدىن كۆرۈۋالغىلى بولۇدۇ:

سايرام كۆلى ئۆزۈڭ كىچىك، دەردىڭ تولا،
داۋالغۇيسەن، ساھىللاردىن تاشالمايسەن.
ئەتراپىڭنى قورشىۋالغان ئېگىز تاغلار،
ئۆمتۇلسەن، داۋانلاردىن ئاشالمايسەن...

مەمتىلى ئەپەندى يىراقلارغا تىكىلگىنىچە گويا ھارۋىدا كېتىۋاتقىنىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك جىم- جىت بولۇپ كەتتى. ئۇ بەلكىم ھازىر كۆز ئالدىدا قاغجىراپ ياتقان قۇمالتاغنى ئەمەس، سايرام بويىنى، تەلكىنى، كەڭسايىنى كۆرۈۋاتقاندۇ. رەڭگا- رەڭ گۈل- چېچەكلەرگە پۈركەنگەن قاپتاللار ئۇنى شائىرانە ئىلھامغا چۆمدۈرۈۋاتقاندۇ...

سەيپىددىن بىلەن ھارۇنكەش ئۇنىڭ ھىكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇشنى كۈتۈپ جىم- جىت قۇلاق سالاتتى. بىراق، مەمتىلى ئەپەندىدىن سادا چىقمىدى. پەقەت بەشكېرەم يېزىلىرىنى ئارىلاپ كېتىۋاتقان ھارۇنىڭ تاراقلىشى بىر خىلدا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەتراپتىن سۇچى دېھقانىنىڭ ناخشىسى كېلەتتى. كۈتۈۋېرىپ ئۈمىدى ئۆزۈلگەن سەيپىددىن ئىلىلداپ تۇرغان جەزىرىمە قۇمالتاغدىن كۆزىنى ئېلىپ سورىدى:

ــ كېيىنچۇ؟ كېيىن قانداق بولدى؟

مەمتىلى ئەپەندى چوڭقۇر خىيال ئىچىدىن چۆچۈپ باش كۆتۈرۈپ، بىر نەۋرە ئىنىسىگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ ئۇنىڭ كۈلكىسىدە يۇرەكتە داغ بولۇپ قالغان كونا جاراھەتنىڭ ــ پاجىئەنىڭ ئازابى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ كېيىنمۇ؟ كېيىن شىمالنىڭ ھەر قايسى شەھەر- يېزىلىرىنى كېزىپ ئاخىرى چۆچەككە يېتىپ بېرىپ تىرىكچىلىك قىلدۇق. مەن شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئاتۇشلۇق ماموتھاجىم دېگەن كىشىنىڭ ساتىراچخانىسىدا ئىشلىدىم...

ــ چەتئەلگە چىقىپ كېتىشىڭىزدىكى سەۋەب نېمە؟ ئۇ يەردىمۇ تۇرۇشقا ئىمكانىيەت بولماي قالغانمۇ ياكى ئوقۇش نىيىتىدە كەتكەنمىدىڭىز؟

ــ ھەر ئىككىسى بار... ــ تەۋپىق بىر دەم خىيال سۈرۈپ جىم بولۇپ كەتتى ۋە ئارقىدىن شارتتىدا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ دائىمى خۇشخۇيلىقى ئەسلىگە كەلدى، ھىكايەمنى داۋام قىلىشقا قىستاۋاتىسەن- ھە، ماقۇل، ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرەي، ــ دېدى ئۇ ھەم بۇرۇلۇپ سەيپىددىنگە روبىرو بولۇپ ئولتۇرىۋېلىپ ھىكايىسىنى داۋام قىلدى.

ــ مېنىڭ قېنىم قىزىغانىدى. جاھالەتنىڭ زىيانلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ تۇرغىنىم، ئۇنىڭ ئازاۋىدا ئىگىزاۋاتقانلارنىڭ ئاھۇ- زارى قۇلىقىم تۆشىدە جاراڭلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن مەندە قارشىلىق قىلىش تۇيغۇسى، بۇرۇپ تاشلاش ئىستىكى ئويغانغانىدى. شۇڭا ئىمكانىيىتىم يار بەرگەن دائىرىدە جاھالەتلىك جەمئىيەتنىڭ جىنايەتلىرىنى ئېچىپ تاشلايدىغان بولدۇم. بىزنىڭ ساتىراچخانىمىزغا ئادەم كۆپ كېلەتتى. كۆپچۈلۈكى چاچ ئالدۇرمىسىمۇ مېنىڭ تەمبۇرۇمنى ئاڭلىغىلى كېلەتتى. شۇڭا بۇ يەر كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ ياشلارنىڭ يىغىلىپ ئولتۇرۇپ، قوساق كۆپۈكىنى بوشىتىدىغان يېرىگە ئايلاندى.

كېيىن مۇرات ئەپەندى دېگەن بىر كىشى بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇ قازان دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇغان تاتار زىيالىسى بولۇپ، بۇ يەردە مەكتەپ ئاچاتتى. ۋاقىت تاپسىلا ساتىراچخانىغا كېلىپ بۇ يەرگە يىغىلغان ياشلار

بىلەن پاراڭلىشىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ چوڭقۇر پىكىرلىرى، يىراقنى كۆرەرلىكى مېنىڭ زېھنىمنى ئاچاتتى. ماڭا ئۇستازىم ئەھمەد كامالنى ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭدا خېلى كۆپ كىتاب باردى. يەنە كېلىپ بۇ كىتابلارنىڭ ھەممىسى قازاندا كېيىنكى ۋاقىتلاردا نەشىر قىلىنغان ئىلغار كىتابلار بولۇپ، بىز بىر توپ ياشلار يېرىم كېچىلەرگىچە دۇكان ئىچىدە ئوقۇپ ئولتۇراتتۇق.

مۇراد ئەپەندى بىزگە سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىنقىلابلار، ئاخىرىدا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسى، ئاق پادىشانىڭ ئاغدۇرۇلۇشى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ مەۋجۇت تۈزۈم ۋە ھۆكۈمران پادىشا ھەرگىزمۇ مۇتىئەسسىپلەر ئېيتقانىدەك مۇقەددەس، تەۋرەنمەس نەرسە بولماي، بەلكى ئاغدۇرۇشتكىلى بولىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى سۆزلەيتتى. بۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزگىرىش بىلەن شۇ مەزگىللەردە يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى مىسال قىلاتتى.

بۇنداق سۆزلەر قۇرۇق ئوتۇنىدەك بولۇپ قالغان يۇرەكلەرگە ئوت تۇتاشتۇرۇدىغان سەرخىگە بولاتتى. بىز كۆپ ئۆتمەي توپلۇشۇپ ئولتۇرۇپ زۇلۇم- جاھالەت ئۈستىدىن دەرت تۆكۈپ، ھۆكۈمەتنى سۆكۈپ، قوساق كۆپىكىمىزنى چىقىرىۋېتىلىشتەك پاسسىپ ئىنكاسنى، ئاڭلىق ھالدا ئاقارتىش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىشقا ئۆزگەرتتۇق. مەلۇم مەقسەد، روشەن مۇددىئا ئاساسىدا خېرىدارلارغا سۆزلەشتىن تاشقىرى، كىتاب كۆچۈرۈپ كۆپەيتىپ ساۋاتلىقلارغا تارقىتىدىغان بولدۇق. بىرمۇنچە ياشلار مۇراد ئەپەندىنىڭ مەكتەپ ئىشلىرىغا ھەمكارلىشىدىغان بولدى. ئارىمىزدا قىزلارمۇ باردى. بۇلار ئاربىدا تەربىيە ئالغان سەرخىر ئىسمىلىك بىرسى ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنەتتى. سەرخىر مېنىڭ تۇنجى مۇھەببەت پاجىئەم تۇپەيلى مۇزلاپ كەتكەن يۈرىكىمدە ھارارەت پەيدا قىلىشقا، بارغانسېرى مەيلىمنى تارتىشقا باشلىدى...

بۇ چاغدا بىزنىڭ ھەركىتىمىز ھۆكۈمەت پايلاقچىلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغاشقا باشلىغانىدى. بەزى گۇمانلىق ئادەملەر ساتىراچىخانىدا پات- پات

پەيدا بولۇپ قالمىدىغان بولۇپ قالدى. بىز ھەممىمىز مۇرات ئەپەندىنىڭ بېخەتەرلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنى مەكتەپتىن سىرتقا كۆپ چىقماسلىققا تەۋسىيە قىلدۇق. ھەمدە ئۇنىڭدىن ۋاقىتلىق يىراقلاشتۇق. پايلاقچىلارمۇ كۆپرەك ساتراچخانىدىن گۇمانلانغاچقا، مۇرات ئەپەندىگە كۆپ دېققەت قىلىپ كەتمىگەنىدى. بىزمۇ بىر مەزگىل جاسۇسلار ھەرىكىتىنى سۈسلاشتۇرسۇن ئۈچۈن جىم بولۇۋالدۇق. بىراق شۇ مەزگىللەردە مەن قىزىقانلىق بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ دېققىتىنى تارتىدىغان بىر ئىش قىلىپ قويدۇم:

ــ 1924- يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا ساتراچخانىمىزغا قەشقەر تەرەپتىن كەلگەن بىرەيلەن كىرىپ قالدى. ئۇ باشقىلارنىڭ قەشقەر ئەھۋالى توغرىسىدا سورىغان سوئاللىرىغا قەشقەردە شۇ يىلى روي بەرگەن ئەڭ زور ۋەقەدىن بىرنى ــ ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ قەتىل قىلىنغانلىقىنى چۆچۈرۈ قايغۇ، ئېچىنىش ئىچىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇ دامۇللامنىڭ چەتئەل مىسسىئونېرلىرىغا، مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى قانداق كۈرەشكەنلىكى، ئۆزىنىلا ئويلايدىغان ھارام تاماق بايلار چەتئەللىككە تايىنىپ (يالاقچىلىق بىلەن) بېيىۋاتقاچقا بۇ ئىشقا ئۆچمەنلىك قىلغانلىقى، شۇنداق مىسسىئونېرلىرى قەشقەر بايلىرىنى ئۆزىگە باي قاتارلىقلارنى ئىشقا سېلىپ، ئۇ بولسا 300 تەڭگە پۇلغا بىر قارا قوساق ئىمانسىزنى سېتىۋېلىپ بۇ رەزىل قىلمىشنى سادىر قىلغانلىقىنى، ھەمدە قەشقەردە دامۇللام ھەققىدە تۈرلۈك قوشاقلار، خەلقنىڭ دامۇللامغا قانداق قارىلىق تۇتقانلىقى... قاتارلىقلارنى سۆزلەپ بەردى.

ــ بۇ ئىشلارنى ئويلاپ كېچىچە ئۇيقۇم كەلمىدى. تېخىمۇ دېققىتىمنى تارتقىنى بۇ پاجىئەنىڭ سەۋەبكارلىرى ئىچىدە يەنىلا ئۆزىگە باينىڭ بولىشىدى. ئويلاپ كۆرسەم ئۇستازىم ئەھمەد كامال ئاشۇ ئۆزىگە باينىڭ پتنىسى سەۋەبىدىن ئىكساق مەكتەپتىن قوغلانغانىدى. ئاخۇن دادامنىڭ ئېشىغا توپا سالغانمۇ يەنە شۇ. ئۆزىگە باينىڭ دامۇللامنىڭ ئىشلىرىغا شۇنچە ئۆچمەنلىك قىلىشى بولسا ئادەتتىكى كۆرەلمەسلىكتىن ھالقىپ كەتكەن ئىدى. بۇ ئۇنىڭ «ئالداشقا كېچىك

بالا ياخشى» دېگەندەك خەلقنىڭ نادان ھالەتتە تۇرشىنى ئۆزگىرىش بايلىق توپلىشى ئۈچۈن پايدىلىق دەپ ئويلىغانلىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، بۇ ئۇنىڭ نەقەدەر شەخسىيەتچى، قىتغۇر ئىكەنلىكىنى كۆرسۈتۈدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى جىنايىتى ئاددى ھالدىكى قاتىللىق بولماستىن مىللەتكە قىلىنغان خيانەت، چەتئەلگە سېتىلىشتەك خائىنلىق ئىدى.

بۇلارنى ئويلاپ ئۈيقۇم كەلسۇنمۇ، يۈرىگىمدىكى ئەلەملىرىمنى زادىلا باسالماي قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئورۇنۇمدىن تۇرۇپ، ھېلىقى كىشى يېرىم- ياتا ئېيتىپ بەرگەن مەرسىيە مەزمۇنىنى ئاساس قىلىپ بىر پارچە مەرسىيە يازدىم[1] بۇ مەرسىيەمنى يوغان بىر پارچە قەغەزگە كۆچۈرۈپ ساتراچخانىنىڭ ئالدى تېمىغا چاپلاپ قويدۇم. ئەنە شۇندىلا سەل ئارام تاپقاندەك بولۇپ ئۇخلاپ قاپتىمەن. تاڭغا يېقىن ئۇخلىغانلىقىمدىنمۇ، ئادەتتىكىدەك سەھەر ئويغىنالمىدىم. پەقەت بىر مۇنچە ئادەمنىڭ ساتراچخانا ئالدىدا قېلىشىۋاتقان غۇلغۇلىسىدىن ئويغىنىپ كەتتىم. نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرالماي ، ئىتتىك بېرىپ ئىشكىنى ئېچىۋىدىم، بىر توپ ئادەم ھېلىقى مەرسىينى ئوقۇۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىسىگە قۇلاق سېلىپ بۇسۇغىدا تۇردۇم.

بارغانسېرى ئادەم كۆپەيدى. بىلمىگەنلەر نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۆز ئارا سۇرۇشتۇرەتتى. دامۇللامنىڭ ئۆلۈمىنى ئۆزلىرىچە ھەر خىل چۈشەندۇرەتتى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرۇپ، يەنە بىر قېتىم قېنىم قاينىپ كېتىپ، ياڭراق ئاۋازدا نوتۇق سۆزلەشكە، خالايىققا دامۇللامنىڭ ئۆلۈمىنى قانداقتۇر «خۇدا بەرگەن ئامانىتىنى ھەرخىل يوللار بىلەن ئالىدۇ» غانلىقى يۆنىدە چۈشەندۇرۇشكە ئۇرۇنۇش، زىددىيەتنىڭ ماھىيىتىنى يېپىش، زوراۋانلارغا يالاقچىلىق قىلىش بولۇدۇغانلىقى، شەخسىي زىددىيەت سەۋەبىدىن بولغان- ئاددىي ھالدىلا بىر شەخسنىڭ يەنە بىر شەخسكە قەست قىلىشىمۇ ئەمەسلىكى، بەلكى جاھالەت بىلەن ھۆرىيەتنىڭ،

[1] «ئوقىدى ــ ئاشتى» ناملىق مەرسىيە كۆزدە تۇتىلىدۇ، ــ ئا.

مۇتئەسىپلىك بىلەن يېڭىلىقنىڭ مۇرەسسەسىز زىدىيىتىدىن بولغان پاجىئە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدىم. (شۇ چاغدا ئۆزۈمدە ناتىقلىق ئىقتىدارى بارلىقىنى تۇنجى قېتىم هېس قىلغانىدىم).

جاسۇسلارنىڭ هەربىرىتى جىددىيلىشىپ قالدى. بىرسى ئارىغا قىستىلىپ كىرىپ تامغا چاپلانغان مەرسىيىنى سويۇۋېلىپ ئېلىپ كەتتى. خالايىق تەۋرەشكە، تارقىلىشقا باشلىدى. شۇ كۈنى كەچكىچە دۇكان ئەتراپىدا بىر خىل كۆڭۈلسىز جىمجىتلىق هۆكۈم سۈردى.

كەچقۇرۇن مۇراد ئەپەندى ماڭا سەرۋەرنى ئەۋەتىپتۇ. سەرۋەر:

ــ ئەپەندىم سىزنى كېچىسى ئەل ئايىقى جىمىققاندا يېنىمغا كەلسۇن دەيدۇ، ــ دېدى.

كېچىسى مۇرات ئەپەندىنى ئىزدەپ باردىم. ئۇ مېنى كۈتۈپ ئولتۇرغانىكەن.

ــ ئىنىم، ئۆزۈڭىزنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭنى بىلەمسىز؟ ــ دېدى ئۇ ئېغىر ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ، ــ ياشلىقتىكى قىزغىنلىق كۈپ هاللاردا خەتەرگە پىسەنت قىلماسلىقتەك قارامىلىقنى تۇغدۇرىدۇ. كىشىدە خەتەرگە ئۆزىنى ئۇرۇش، تەۋەككۈل قىلىش خاهىشى ئۈيغۇتىدۇ. بەلكىم سىزمۇ هازىر هاياجانلىنىش تۈپەيلى مۇهىتنى نەزەردىن ساقىت قىلۇەتكەنسىز. بەلكىم سىزنى قولغا ئېلىشى مۇمكىن، بەلكىم مېنىمۇ ۋە يەنە بىر قانچەيلەننىمۇ قولغا ئالار. بۇ قولغا ئېلىش ئۈمۈرلۈك زىدانغۇ بولماس، لېكىن قانداقلا بولمىسۇن سىزنىڭ زايا بولۇپ كېتىشىڭىزگە چىداپ تۇرالمايمەن.

ئەگەر بۇ تاسادىپىي چاتاق تۇغۇلمىغان تەقدىردىمۇ مەن سىزگە بۇ يەردىن كېتىش، ئوقۇيدىغان جايىنى تېپىش مەسلىھەتىنى بەرگەن بولاتتىم. لېكىن ئۇ چاغدا يا ئۇستازىڭىز ئۇنىمايتى ياكى تۇغقانلىرىڭىز توسايتى. ئەمدى بۇ بىر باهانە- سەۋەپ بولسۇن، دەرهال كېتىپ قېلىڭ. بولسا بۇگۈن كېچىدىن قالماڭ. قىردا سىزگە ياردەملىشىدىغان قازاق يىگىتلەر بار، مېنىڭ ياخشى تونۇشلۇرۇم. ئۇلارنىڭ هەممىسىگە خەت يېزىپ قويدۇم. مېنىڭ ئېتىمنى مىنىڭ، بۇ يەردىن كېتىڭ، ــ دېدى.

مەن ئۇشتۇمتۇت قارارغا نېمە دەرمنى بىلمەي تۇرۇپلا قالدىم. كاشكى سەرۋەر بولسىمۇ ئۇنىڭدىن مەسلىھەت ئالاتتىم. ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشۋالسامۇ بولاتتى. ئەگەر موشۇ كېچە كېتىشكە تۇغرا كەلسە ئۇ سۆيۈملۈك قىز بىلەن خوشلىشىشقىمۇ پۇرسەت يوق!

مۇرات ئەپەندى مېنىڭ قارامليق قىلىپ ئۇنماسلىقىمدىن ئەنسىرەپ سۆزنى داۋام قىلدى:

ــ ئەتىگەن سۆزلىگەن سۆزلىرىڭىزنىمۇ ئاڭلىدىم. پەرۋىش تاپسا كېرەكلىك ئادەم بولمىشىڭىزدا گەپ يوق. ئۇقۇڭ، بىلىم قانات پۈتىدۇ. كەڭرى پەرۋاز قىلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. ئۆزىڭىزمۇ چۈشىنىسىز، جاھالەت، نادانلىق، خۇراپات بىزنىڭ بىر- ئىككى قېتىملىق نۇتقىمىز يېكى بىر تۇپ ئادەمنىڭ يوشۇرۇن كىتاب ئوقۇشى بىلەن ئۆزگۈرۈپ كەتمەيدۇ. مەن كۆپ سۆزلىمەي، قالغىنىنى يېتەرلىك ئوقۇيالىسىڭىز چۈشۈنۈپ قالسىز. ئەمدى دەرھال ئوستىڭىز بىلەن خوشلۇشۇپ كېلىڭ، تاغىڭىزغا تاپىلايدىغانلىرىڭىز بولسا ئۇستىڭىزغا ئامانەت قىلىڭ، چاپسان بولۇڭ.

مۇرات ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى يېرالمايتىم. دېمىسىمۇ ئەھۋال ھەقىقەتەن خەتەرلىك ئىدى. شۇڭا دەرھال كېتىپ ئۇستامنى ئويغاتتىم ۋە ئۇنىڭغا ئەھۋالنى قىسقىچىلا چۈشەندۈردۈم. ئۇمۇ بۇگۈنكى ئىش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ تۇرغانكەن، تارتىشىپ تۇرماي رازىلىق بەردى. بۇ چاغدا غۇلجا جېلىلىيۇزىگە كەتكەن ئاخۇن دادامغا بىر پارچە خەت يېزىپ قالدۇردۇم. ئۇنىڭغا ئۆيدىكىلەرگە يېزىلغان خەتنىمۇ قوشۇپ قويدۇم.

مۇرات ئەپەندى ئاتنى توقۇپ راستلاپ قويغانكەن. ئۇ قولۇمنى ئۇزاق قىسىپ، ئاندىن مېنى ئاتنى مىنىشكە ئالدىراتتى. ئاندىن قىردىكى قازاق دوستلىرىغا يېزىپ قويغان خەتلىرىنى قولۇمغا تۇتقازدى. مەن ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى شەبنەملەرنى كۆرەلمىسەممۇ، ئاۋازىنىڭ تىترىشىدىن قەلبىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتىم. ئۇ مېنى مېڭىشقا ئالدىرىتىپ ئاتنىڭ ساغرىسىغا شاپىلاقلىدى...

مەمتىلى ئەپەندى شۇ يەرگە كەلگەندە گويا ھىكايىسىنىڭ ئاخىرىنى

ئويلىنىۋاتقاندەك توختاپ قالدى. بىردەمدىن كېيىن داۋام قىلىپ:

ــ مەن مۇرات ئەپەندى دېگەندەك چەتكە چىقىپ كەتمىدىم، ــ دېدى بېشىنى چايقاپ، ــ قازاق دالىلىرىدا يېرىم يىلدىن ئارتۇقراق سەييارە تۇرمۇش كەچۈرۈپ، چەتئەلگە چىقىشتىن ئىككىلىنىپ ئاخىرى سەرۋەرگە تاتىشىپ قازاق دوستلۇرۇمنىڭ ئىلتىماسىغا قارىماي يەنە چۆچەككە قايتىپ كەلدىم.

1925ـ يىلنىڭ كۈزىدە مۇرات ئەپەندى، ئۇستام ۋە ئاخۇن دادامىلار ئورتاق مەسلىھەتلىشىپ مېنى ئۆيلەپ قويدى. مەن سەرۋەرنىڭ ۋىسالىغا يەتتىم. ئاخۇن دادامغا قەشقەردىكى خەۋپ تۇغگەنىدى. بۇ چاغدا ماتتەي ئاغدۇرۇلغانىدى. بىزنىڭ تۇيمىز ئۇنىڭ قايتىش ئالدىدا بوينىدىن ساقىت قىلىۋەتكەن قەرزى ئىدى.

سەرۋەر بىلەن ناھايىتى ياخشى ياشىدۇق. مەن دۇكان ئاچتىم. ئۇ مەھەللىدە بالىلارنى تەربىيىلىدى. كېيىن ئۇنىڭ سوۋۈت ئىتتىپاقىدىكى تۇغقانلىرىنىڭ تەكلىپلىرى بىلەن مەسۇم تاران دېگەن كىراكەشنىڭ ھارۇنىسغا ئولتۇرۇپ شەمەيگە قاراپ كەتتۇق. بۇ 1926ـ يىلى ياز ئايلىرى ئىدى.

شەمەيدە مەن بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن ئوقۇپ يۈردۈم. بۇ مەزگىل سوۋۈت ئىتتىپاقىدا قۇرۇلۇش يىللىرى بولغاچقا ئانچە مەمۇرچىلىك دېگىلى بولمايتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇرۇش جاراھەتلىرى تېخى تامامەن ساقىيىپ كەتمىگەن، تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىدە بولسا باسمىچىلارنى تازىلاش كېتىۋاتاتتى. بۇنداق شارائىتتا مېنىڭ بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن ئوقۇشۇم كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى.

سەرۋەر مېنى ئۆيدىن ئايرىلىپ تاشكەنتكە، قازانغا ياكى موسكىۋاغا بېرىپ ئوقۇشقا دالالەت قىلاتتى. بىراق مەن ئۇنىڭدىن ئەنسىرەيتتىم. بۇ چاغدا ئۇ ئېغىر ئۇسقان بولۇپ قالغانىدى...

1927ـ يىلى سەرۋەر ئوغۇل تۇغدى. ئىسمىنى ئابدۇسەمەد قويدۇق. بۇ چاغدا مەن كىچىككىنە ئائىلىنىڭ غېمىنى قىلىمەن دەپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالمايلا قالدىم. بۇ ھالنى كۆرگەن سەرۋەر قەتئىي ھالدا مېنى

ئوقۇپ كېلىشكە دەۋەت قىلىپ تۇرىۋاتىدى. ئىككىمىز ئۇزاق دەتالاش قىلىشقاندىن كېيىن ئاخىرى بىر قارارغا كېلىشىپ، سەرۋەرنى شەمەيگە تاشلاپ، ئوقۇش ئىزلەپ چىقىپ كەتتىم.

ئاۋۋال تاشكەنتكە باردىم. كېيىن ئىچكى روسىيگە كەتتىم.

دەسلەپ مۇسكىۋاغا بېرىپ بىر مەزگىل سەرگەردان تۇرمۇش كەچۈرۈپ، ئوقۇشنىڭ يولىنى قىلالماي يۈردۈم. كېيىن بۇ يەردە ئوقۇش ئۈچۈن ئۆرپ-ئادەت، تىل ھەم ئىقتىسادىي جەھەتلەردىن بىراقلا قىينچىلىققا دۇچ كېلىدىغانلىقىمنى تونۇپ يېتىپ، تۈركىيىگە بېرىپ ئوقۇش نىيىتىگە كەلدىم. سودا پاراخوتلىرىغا ئولتۇرۇپ تۈركىيىگە كېتىش ئۈمىدىدە سۋاستېپول شەھىرىگە بېرىپ پورتتىكى بىر ئاشخانىدىن ئىش تاپتىم. پورتتا چەتئەل پاراخوتلىرى توختايتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە تۈركىيە پاراخوتلىرىمۇ بارىدى. ماتروسلار بىزنىڭ ئاشخانىدا تاماق يەيتتى. پورتتىكى باشلىقلار مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ پاراخوت خادىملىرىغا قولايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن ئېچىلغان بۇ مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىدا مەندىن باشقا ئازەربەيجان ۋە تاتارلار ئىشلەيتى.

تۈرك ماتروسلىرى تاماق ۋاقتىدا مېنى تەمبۇر چېلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلاتتى. مەن خەلق ئاھاڭلىرىغا ئۆزۈمنىڭ شېئىرلىرىنى سېلىپ ئېيتىپ بېرەتتىم. ناخشىلىرىمدا ئۆزۈمنىڭ تېنىچسىز ئۆمرۈم ھىكايە قىلىناتتى. بۇنىڭدىن باشقا ۋەتەنىدىكى نادانلىق، جاھالەت ئۈستىدىن قىلىنغان شىكايەتلەرمۇ بولاتتى. شۇنداق قىلىپ ماتروسلار بىلەن چاپسانلا تونۇشۇپ، چىقىشىپ كەتتۇق. ئۇلار ھەمىشە تۈركىيەدە يۈز بەرگەن يېڭىلىقلار- مۇستاپا كامال ئېلىپ بارغان ئىسلاھاتلارنىڭ مەزمۇنلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. گەرچە ئۇلار بۇ ئىسلاھاتلاردىن تامامەن مەمنۇنەك كۆرۈنمىسىمۇ، بۇلارنى بۇزاستە باشتىن كەچۈرمىگەن مەن ئۈچۈن يەنىلا جەلپكار تۇيۇلاتتى.

بۇنداق ئىسلاھاتلار بىزنىڭ جاھالەت ۋە نادانلىق ئىسكەنجىدە قالغان ۋەتىنىمىز ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. شۇڭا تۈركىيەگە بېرىپ ئوقۇش ئارزۇيۇم كۈچىيىپ كەتتى.

بۇ ئارزۇيۇمنى تۇرك مايروسلىرىغا ئېيتتىم، ئۇلار مېنى تۇركىيەگە ئاپىرىپ قويۇشقا ماقۇل بولدى. شۇنداق قىلىپ 1928- يىلى تۇركىيەگە قاراپ يولغا چىقتىم قىرىم يېرىم ئارىلىدا تەدرىجىي ئارقىمىزدا قالدى...

...

بىرمۇ تونۇشۇم بولمىغان يات ئەلدە بىردىنلا ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىشىم مۇمكىن ئەمەسىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىمۇ ئىنتايىن خەتەرلىكىدى. مەندە سۈاستېپول يۇرتىدا ئىقتىساد قىلغان ئازغىنا پۇلدىن باشقا ھېچنەرسە يوقىدى. كۆتۈرۈالغان تەمبۇرۇمنى بولسا بۇ يەردە پۇلغا ئالمايتى.

مەن بىرەر پانا جاي تاپقۇچە بار دەسمايەمنى تۇگۈتۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئىش ئىزلىدىم. بىراق ئىش ئورنى تېپىش ئاسان ئەمەسىدى. شۇڭا كۈنلۈك ئىشلىدىم. پورت ۋە پرىستانلاردا، ۋوگزالدا ھاممالىق قىلدىم. يېتىشتا بولسا جامەلەردە، مۇساپىرخانىلاردا ۋە بەزىدەبودرومىلار (پودۋال، بىنا پەللەمپىيىنىڭ ئاستى) دا تۇنىنى ئۆتكۈزەتتىم. كېيىن بىر مەسچىتنىڭ ئىمامى ماڭا خەيرىخاھلىق قىلىپ، تاقۇۋېتىلگەن خانىقانىڭ بىر ھوجرىسىنى ئېچىپ بەردى. شۇ يەردە يېتىپ- قوپىدىغان بولدۇم. كەچلىك تاماقنى ئاساسەن شۇ يەرگە ئەڭ يېقىن بىر ئاشخانىدا، ئەتتىگەن ۋە چۈشلۈكنى ئوتتۇر كەلگەن يەردە يەيتىم.

شۇنداق قىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا بىر ئاز ئىشەنچلىك تۇرار جايغا ئىگە بولدۇم. شۇندىن كېيىن تېرىكچىلىك ھەركىتىدىن ئېشىنغان ھامان ئوقۇشقا كىرىش يولىنى ئىزلەپ ھەربىكەت قىلىدىغان بولدۇم...

كەچقۇرۇنلىرى ئۆزۈم تاماق يەيدىغان ئاشخانىدا شۇ ئەتراپتىكى ياشلار بىلەن بىللە كۆڭۈل ئاچىدىغان بولدۇم. ئاشپەزمۇ مەندەك بىر چوپقىتى بولغانلىقىدىن خۇشال ئىدى. ئۇ ۋە شۇ ئەتراپتىكى يېڭى دوستلۇرۇم مېنىڭ غايە- ئىستەكلىرىمنى چۈشەنگەندىن كېيىن مېنىڭ ئىشىمغا تەڭ باش قاتۇرۇپ كېتىدىغان بولدى. ئاشخانا خوجايىنى بولسا ماڭا بىر قەشقەرلىك باي كىشى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇ نۇرغۇن پۇل ئاجرىتىپ يېتىم- يىسىرلارغا بېرىدىكەن، مەكتەپتە ئوقۇتىدىكەن. ئاشپەز گەز كېلىپ

قالسىلا، ئۇ كىشىگە مەن توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرمەكچى بولدى. ئۇلارنىڭ ۋەدىلىرى ئانچە ئىشەنچلىك بولمىسىمۇ ھەر ھالدا ئۇلار ياخشى كۆڭلى بىلەن ماڭا ياردەم قىلىشنى ئىستەيتتى.

كېيىن ياش دوستلۇرۇم مېنى دۇئان يولىدىكى «تۇرك ئوچىقى»[1] غا باشلاپ بارىدى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى يېنىپ تۇرغان چوغقا ئوخشايدىغان قىزغىن كىشىلەر بولغاچقا، بەك تېز چىقىشىپ كەتتۇق. بۇ يەردە كەچقۇرۇنلىرى قەرەللىك لىكسىيە بولۇپ تۇراتتى. بىلىملىك ئادەملەر لىكسىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولاتتى. ھەممە تېمىدا سۆزلىنەتتى. ئۇ مەندەك ھېچنېمە كۆرمىگەن ئىگىسىز غېرىپقا نىسبەتەن گويا بىر ئالىي مەكتەپ ئىدى.

بىر كۈنى كەچتە ھېرىپ- ئېچىپ ئەمدىلا «ياتىقىم» غا قايتىپ كېلىپ تۇراتتىم، 50 ياشلار چامىسىدىكى بىر سالاپەتلىك ئەپەندى بۇسۇغىدا پەيدا بولدى. ئۇ مېنىڭ تېڭىرقاپ قارىشىمغا جاۋابەن:

ــ كىرىشكە بۇلامدۇ؟ ــ دەپ سورىدى، تولۇق قەشقەر شۇيسىدە سورالغان بۇ ئىجازەت ئاۋال بەك دىققىتىمدا بولمىغان ئىكەن، ئەمما بىرنەچچە سېكونتتىن كېيىن ئىسسىق بىر ئېقىم بەدىنىمگە تاراپ كەتكەندەك بولدى. گويا دادام ماڭا گەپ قىلماقتىدى...

ــ بولۇدۇ، كېرىكى، ــ دەپ جاۋابەن بەردىم مەنمۇ ئۇيغۇرچىلاپ.

ئۇ ھوجرامغا كىرگەندىن كېيىن ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغۇدەك بىساتىم يوقلىقىدىن خىجىل بولۇپ مەڭدەپ كېتىۋاتقىنىمغا پەرۋا قىلماي، ھە دەپ تامدا ئېسىقلىق تۇرغان تەمبۇرغا قارايتتى.

ــ سىلى قەشقەردىن كەلدىلىمۇ؟ ــ دېدى بىر ھازادىن كېيىن. مەن گىرىمسەن ئۆڭي ئىچىدە ئۇنىڭ رەڭگى- روھىدىكى ئۆزگۈرۈشلەرنى ئېنىق كۆرەلمىسەممۇ، ئاۋازىدىن ھاياجانلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدىم.

---

[1] «تۇرك ئوچىقى» ــ 1912 - يىلى قۇرۇلغان مىللىي ئاڭنى ئۆستۈرۈش، بۈيۈك تۇركچىلىك ئىدىيىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەخسىدىدە قۇرۇلغان بولۇپ، تۇرك ئوچىقىنىڭ دائىمىي قاتناشقۇچىلىرى مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنىڭ ئېغىر يوكىنى ئۈستىگە ئېلىشتا ئاۋانگارت رول ئوينىغان، ئۇ تۇركىلەرنى تاۋلايدىغان ئوچاق، مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ، ــ ئا.

ــ شۇنداق، قەشقەر ئاتۇشتىن، ئىسمىم مەمتىلى، ــ دېدىم ئۆزەمنى تونۇشتۇرۇپ.

ــ مەنمۇ قەشقەردىن، ئاق ئوردا مەھەللىسىدىن. ئىسمىم ئابدۇللاھ... ــ دېدى ئۇ ۋە بىر ئۇلۇغ- كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن، ــ پەمىچە سىلى يېقىندا كەلدىلىغۇ دەيمەن؟

ــ شۇنداق.

ــ مەن سىلى يېڭى كەلگەن چاغلار بولسا كېرەك، سىلىنى بىر قېتىم كۆرگەنىدىم. تەمبۇر كۆتۈرىۋالغان ئىكەنلا. ئاشۇ چاغدا قەشقەر كۆز ئالدىمغا كېلىپ يۇرىكىم يېرىلىپ كەتكۈدەك بولغانىدى. ئۇ كۈنى مەن ئارابا[1] بىلەن كېتۋاتاتتىم، دەرھال توختاپ ئەھۋاللىشىشقا بولمىدى. بۇگۈن مۇشۇ يەرلىك ئاشپەز ئېيتىپ بەرمىگەن بولسا تاپالمايتتىم...

مەن ئۇنىڭ زادى نېمىشقا مېنى ئىزدىگەنلىكىنى، ھازىر نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەي ئۇنچىقماستىن قاراپ تۇراتتىم.

ــ سىلى كەلگەندىن كېيىن نېمە كەچمىشلەرنى كەچتىلە؟ مۇشۇ يەردىلا تۇردىلىمۇ؟

ــ ياق، دەسلەپ بىنا پەللەمپەيلىرىنىڭ ئاستىدا، كېيىنچە مەسچىتلەردە قونغانىدىم. كېيىن مۇشۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى بۇ ھوجرىنى ئېچىپ بەردى.

ــ بولدى قويسىلا، باشقىسىنى كېيىن سۆزلىشەيلى، بەلكىم سىلى تېخى كەچلىك تاماق يېمىگەن بولسىلا كېرەك؟ مەن سىلىنى ئۆيۈمگە تەكلىپ قىلىپ كەلدىم. تەمبۇرلىرىنىڭ مۇڭدىن بەھرىمەن قىلىشنى خاھلارلىمىكىن؟

مەن ھېچقانداق قارشىلىق ئىپادىسىدە بولمىدىم. بىر ئېغىز تەكەللۇپمۇ قىلمىدىم. بۇ يەردە بىر ۋەتەندىشىم بىلەن ئۇچرۇشۇپ قېلىش مېنىمۇ چەكسىز ھاياجانغا سالغانىدى.

---

[1] ئارابا ــ ھارۋا سۆزىدىن، تۇركچىدە كىچىك ماشىنا ئارابا دېيىلىدۇ، ــ ئا.

ــ ئەلۋەتتە خاھلايمەن، ــ دېدىم شۇڭا.

ــ ئەمسە يۇرسىلە، كەتتۇق. ئەپكەلسىلە، تەمبۇر مېنىڭ قولۇمدا تۇرسۇن، مەن ئېلىۋالاي. سىلىگە ھەقىقەتەنمۇ ھەۋىسىم كېلىۋاتىدۇ، قەشقەردىن تەمبۇرنى تاشلىماي كەلگەنلىرىنى قارىمامدىغان، ماختاشقا ئەرزىيدۇ. ئۆيدە سۆزلىشەيلى، ئۆيدە. چارچىغانلا...

ئۇ ماشىنا بىلەن كەلگەنىكەن، بىز چاپسانلا ئىستانبۇل بوغۇزىغا يېقىن ھەشەمەتلىك قۇرا- جايغا يېتىپ كەلدۇق. مويسىپىت كىشى مېنى ئازادە مېھمانخانىغا باشلىدى. مېھمانخانىنى ئېلېكتىر چىراقلىرى يوپ- يورۇق يۇرۇتۇپ تۇراتتى.

شۇ چاغدىلا بۇ ۋەتەندېشىمنىڭ بەستلىك، قاڭشارلىق، تىپىك ئۇيغۇر ئەرلىرىدىن ئىكەنلىكىنى كۆردۇم. ئۇ شىلەپىسىنى ئالغانىدا چاچلىرىنىڭ ئاقارغانلىقىنىمۇ بايقىدىم. ئۇ يېشىنىپ بەھۇزۇر ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدى. خىزمەتكار دەرھال چاي كەلتۈردى. بىز بىر ئىستىكاندىن چاي ئىچىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ سۆز باشلىدى:

ــ ئۇنداق بولسا بىز تاماق ئۈستىدە قىسقىچە تەرجىمە ھالىمىز بىلەن تونۇشۇالايلى، ئاندىن تەمبۇرغا نۆۋەتنى بېرىمىز، قانداق؟

ــ بولىدۇ، دېگىنىڭىزچە بولسۇن. ئەمسە مەن ئۆزۈمنىڭ كەچمىشلىرىمنى سۆزلەپ بېرەي، ــ دېدىم مەن ۋە كەچمىشلىرىمنى قىسقىچە ئاڭلاتتىم ئەمما ئەڭ موھىم يەرلىرىنى تەپسىلىراق ئاڭلاتتىم.

مۇلازىم داستىخانىنى نازۇ- نېمەتلەرگە تولدۇرۇۋاتكەنىدى.

ــ ئەمدى پاراڭنى مەندىن ئاڭلىسىلا، ــ دېدى ئابدۇللاھ ئەپەندى، ــ مەن ئەمدىلا بۇرۇتۇم خەت تاتۋاتقان چاغدا دادامغا ھەمراھ بولۇپ يۇرتتىن چىقىپ كەتكەنىدىم. دادام ئەسلىدە ئۆزى بىلىدىغان زەردېچىلىك ئىچىدە يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن دادام كىچىك كارخانىلارنى ئېچىپ، بەزى كارخانىلارغا پاي قوشۇپ تىرىچىلىك باشلىغان. ئاخىرى ئۇنى مۇشۇ ئەلنىڭ تۇپرىقىغا كۆمۈپ قويۇشقا توغرا كەلدى. ئۇنىڭدىن قالغان دەسمايە بىرىنچى دۇنيا

ئۇرۇشى ۋە ئۇرۇشتىن كېيىنكى جاھانگىرلارنىڭ بۆلۈشۈپلىش ھەرىكىتىدە ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغاندى. ئۇرۇشتىن بىز تۈركستانلىقلارمۇ نەسۇسىز قالمىدۇق. بۇ يەردە ھەج سەپىرىدە تۇرۇپ قالغانلارمۇ بىرلىكتە گىركلار بىلەن سوقۇشتۇق. جۇمھۇرىيەتنىڭ قۇرۇلۇشىدا بىزمۇ قان-تەرىمىزنى تۆكتۇق. جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ يارىسىمگە ئېرىشىپ دادامنىڭ كارخانىلىرىنىڭ بەزىلىرىنى تاقاپ، بەزىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ دېگەندەك، مەنمۇ ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ، ئازراق قەددىمنى تىكلىدىم. لېكىن، روھى جەھەتتىن ھامان كەمبەغەللىك ھېس قىلىمەن...

ئابدۇللاھ ئەپەندى چوڭقۇر ھەسرەتلىك تىنىپ شۇكلەپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ ئارزۇسىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن تەمبۇرنى قولۇمغا ئالدىم. تارلاردىن زىل ئاۋاز ئاڭلىنىشى بىلەنلا ئۇ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ مېنىڭ تەمبۇر سازلىشىمغا قاراپ تۇردى. مەن دەرھال «قەشقەرسەنەمى» نى باشلىۋەتتىم....

ئابدۇللاھ ئەپەندى يوغان- يوغان تىنغاندا كۆكرىكى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشۈپ، بۇرۇن- چاناقلىرى كېڭىيىپ- كېچىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ شۇ تۇرقى ھېلىلا يىغلىۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. مەن تىنماي چالاتتىم. ئارقا- ئارقىدىن پەدە يۆتكەپ، ئۈلاپ كېتىۋېرەتتىم.

ئاتاسى ئۆلمىگەن كىم بار؟
ئاناسى ئۆلمىگەن كىم بار؟
كىشىنىڭ يۈرتىغا بېرىپ،
مۇساپىر بولمىغان كىم بار؟

مېنىڭمۇ پىغانىم ئۆرلەپ، ئىچىم سىقىلىپ تۇرغانىدا مۇشۇنداق مېھماندوستۇ ۋەتەندىشىمنىڭ ھوزۇرىدا ئولتۇرۇشۇم خۇددى ئۇزاق يىغلىغان بوۋاق پەپلىنىشكە ئېرىشىپ ئارام تاپقاندەك بىر خىل تۈيغۇ بەخش ئەتتى بولغاي، كۆزلىرىم ئىختىيارسىز نەمدىلدى. بۇ چاغدا تېخىمۇ قىزغىن، ھېسىياتلىق ئوقۇدۇم. مەن چېلىشتىن توختاپ تەمبۇرنى كىرسىلوغا قويغىنىمدا ئابدۇللاھ ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭا يېقىن

كەلدى. مەنمۇ ئىختىيارسىز ئورنۇمدىن تۇردۇم. ئۇ مېنى چاڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە:

ــ قوللىرىغا دەرت بەرمىسۇن، رەھمەت ئوغلۇم، ــ دېدى،

ئۇنىڭ بىلەن خوشلۇشۇپ، تۇرالغۇمغا كەتمەكچى بولۇپ، تەمبۇرنى قولۇمغا ئېلىۋىدىم، ئۇ ئىتتىكلا تەمبۇرنى قولۇمدىن تاتىۋالدى.

ــ نەگە بارىلا؟ بۇنداق كىچىدە كىم سىلىنى يولغا سېلىپ قويىدىكەن؟ قونۇپ قالىلا. بۇندىن كېيىن قانداق قىلىشلىرىنى ئەتە سۆزلىشەيلى. قېنى بۇياققا مەرھەمەت. بۇ ياتاق سىلىگە تەۋە، ئارام ئالسىلا. تەمبۇرنى مەن ئۆزۈمنىڭ ھوجرىسىغا ئېسىپ قويای، قەشقەردىكى ئۆيۈمدە ياتقاندەك تۇيولسۇن...

شۇنداق قىلىپ ساھىپخانىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىشقا تۇغرا كەلدى.

ئەتىسى يايمانىنى ئېچىشقا ئالدىراپ ئورنۇمدىن تۇردۇم ۋە كېتىشكە تەمشەلدىم، بىراق خىزمەتچى تاماقخانىغا تەكلىپ قىلدى. ئابدۇللاھ ئەپەندى كۆرۈنمەيتتى. خىزمەتچى ماڭا:

ــ خوجايىن زاۋۇتقا كەتتى. پاتلا قايتىمەن، كۈتۈپ تۇرسۇن، دېگەنىدى، ــ دېدى چالىراق تەلەپپۇز بىلەن تۇرك تىلىدا. ئۇ سەرگەردان ئەرەپىدى.

تاماقتىن كېيىنمۇ خېلى ئۇزاق كۈتتۇم. زېرىكتىم، تىت- تىت بولدۇم. ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ قورا- جايىنى(ئۇلار بۇنداق مەنزىرىلىك جايلارغا سېلىنغان ئۆيلىرىنى يازلىق دەپ ئاتايدىكەن) كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدىم...

ئابدۇللاھ ئەپەندى چۈشكە يېقىن قايتىپ كەلدى.

ــ ئالدىرىدا چەكسىز ئۆزرىلىكمەن، تولىمۇ بەھۆرمەتلىك قىلدىم. ئەسلىدە مەن بۇنچىلىك ھايال بولۇشۇمنى ئويلاپ باقمىغانىدىم، ــ دېدى ئۇ سەمىمىلىك بىلەن خجىل ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ.

ــ مەن خوشلۇشۇش ئۈچۈن سىزنى كۈتۈپ تۇرغانىدىم، ــ دېدىم مەن مېڭىشقا ئالدىراپ. ئۇنداق بولمىغاندا بىر كۈنلۈك تاپاۋەتتىن قۇرۇق

قالاتتىم. بۇ ھال بولسا تۇرمۇشۇمغا قېيىنچىلىق ئېلىپ كېلەتتى.

ــ سىز خۇشلۇشۇپ نەگە بارماقچى؟ خانىقاغىمۇ؟ يايمىچىلىك قىلىشقىمۇ؟ ياكى يۈك توشۇشقىمۇ؟ بولدى قويسىلا. ئېغىر كېلەمدىمكىن دەپ دېمىگەنىدىم، ئەگەر بىكار نان يەمدىم دەپ خىجىل بولسىلا سىلىگە خىزمەت بېرەي، قانداق؟ نەرسە-كېرەكلىرىدىن ۋايىم يەۋاتاملا؟ قېيمۇغدەك نېمىلىرى باربدى؟

ــ بىر نەچچە كىتاب.

ــ كىتاب؟ ھاھا.... بۇ ياققا كەلسىلە، ئارقامدىن ماڭسىلا، مانا سىلىگە كىتاب. بۇ قىزمىنىڭ كۇتۇپخانىسى. زۆرۈر تېپىلسا بۇلاردىن خالىغانچە پايدىلانسىلا بولۇدۇ.

ــ رەھمەت. بىراق ئۆزەمگە بىر نەچچە ۋاخ ھەمراھ بولغان كىتابلارنى تاشلىۋېتىشكە ھەققىم يوق- تە، ــ بۇنداق دېيىشىم بۇ كىتابلار ئىچىدە ۋەتەندىن بىللە ئېلىپ كەلگەن، مۇراد ئەپەندى بەرگەن كىتابلار، سەرۋەرمۇ ئوقۇغان، ماڭا نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئەسلىتىدىغان كىتابلار باربدى.

ــ ئەمىسە مەن بىرسىنى ئەۋەتەي، نەرسە- كېرەكلىرىنى ئېلىپ كەلسۇن.

ــ ئابدۇللاھ ئاكا، رەھمەت ئېيتىشقا رۇخسەت قىلىڭ. مەن باشقا بىراۋغا ــ مەيلى ئۇ قانچىلىك رەھىمدىل كىشى بولسىمۇ ــ بېقىندى بولۇپ ياشاشنى خالىمايمەن. شۇڭا مەن يەنىلا ئۆز يولۇمنى ئۆزەم تاپاي.

ــ ھەي، تەرسا يىگىت، سىلىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇچۇن ئەيىپكە بۇيرۇشقا ھەقلىق ئەمەسمەن. چۇنكى مېنىڭ قارىشىمچە يىگىت دېگەندە ئاشۇنداق روھ بولۇشى كېرەك. لېكىن، مېنىڭ سىلىگە تەۋسىيە قىلىۋاتقىنىم بېقىندى بولۇپ ياشاش ئەمەس، خىزمەت. مېنىڭ ئىگىلىكىمدە خىزمەت قىل دېمەكچىمەن. قىلغان ئەمگەكلىرىگە تاينىپ ياشىسىلا يەنە بېقىندىلىق بولماس؟ بۇ ئۆيدە تۇرۇشنى نەزەردە تۇتىۋاتاملا- يا؟ بۇنى توغرا كۆرمىگەن بولسىلا، ئۆيۈمدە تۇرغانلىرى ئۇچۇن سىلىگە قوشۇمچە ۋەزىپە بېرەي ياكى ئىجارە تۆلەپ ئولتۇرسىلا، قانداق؟

مەن ئۇنىڭ ھېلىلا يىغلىۋېتىدىغانىدەك ھالەتتە ئىلتىجا

قىلۇاتقىنىغا قاراپ، قاتتىقلىق قىلىشنى راۋا كۆرمىدىم.

ــ ئۇنداق بولسا نەرسە-كېرەكلىرىمنى ئېلىپ كېلىشكە ئۆزەم باراي. ھېلىقى ئىمام ۋە ئاشپەز بىلەن خوشلاشمىسام بولماس. ئۇلارمۇ يامان چاغدا بېشىمنى سىلىغان ئادەملەر، ئەمدىلىكتە ئۇلارنى بىردىنلا ئۇنتۇپ قالسام تۆزكورلۇق بولار، ــ دېدىم ئاخىرى.

ــ ئېھە ئاقكۆڭۈل يىگىت، بۇنداق تۇغرا سۆزنى رەت قىلىپ بولاتتىمۇ، بارسىلا، ماشىنا بىلەن بېرىپ كەلسىلە. سىلىنىڭلا گەپلىرى ھېساب بولۇۋەرمىسۇن، مېنىڭ بىرەر ئىلتىماسىمنىمۇ قوبۇل قىلىپ قويسىلا، ــ دېدى ئۇ سەمىمىي رەنجىپ.

شۇنداق قىلىپ بۇرۇنقى تۆرالغۇمغا بېرىپ ئۇ جايدىكى بۇرادەرلەر بىلەن خوشلاشقاچ نەرسە-كېرەكلىرىمنى يۆتكەپ كەلدىم ھەم شۇ كۈنىلا خىزمەت تەلەپ قىلدىم.

ــ ئەمىسە ۋەدىڭىز بويىچە ماڭا دەرھال خىزمەت بېرىڭ. بۈگۈنلا ئىشقا كىرىشىپ كېتەي.

ــ ھازىرچە سىلىگە دەم ئېلىش ۋەزىپىسى بېرىلدۇ. سىلى ئىستامبولنىڭ جىمى كوچىلىرى، زاۋۇت-فابرىكىلار ۋە ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرىنىڭ جايلاشقان ئورنى بىلەن تونۇشسىلا، بۇ سىلىنىڭ كېيىنكى خىزمەتلىرى ئۈچۈن كېرەك بولۇدۇ.

ئۇنىڭ سەمىمىي سۆزلىرىنى ئاڭلىماي ئىلاج بولسۇنمۇ؟

ــ كۈتۈپخانىدا كىتاپ كۆرسىلە، قىزىم ئىستامبول ئۇنۇۋېرسىتېتىدا ئوقۇيدۇ. شەنبە كۈنى كېلىپ ئۆيدە ئىككى قونىدۇ. ئۇنىڭ ئىسمى ئەدىبە. ئۇ مېنىڭ بىر تاللا قىزىم، ئانىسى رەھمەتلىكىنىڭ تەۋەرۈكى...

كېيىن ئايال خوجايىنىنىڭ ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە بىر قېتىملىق قىرغىنچىلىقتا جاھانگىرلارنىڭ قانلىق قىلىچىدا ئۆلگەنلىكىنى بىلدىم. بۇندىن باشقا يەنە ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ ھەمىشە يالغۇزلۇق، غېرىپلىق ھېس قىلىپ تۇرغىنى ئۈچۈنمىكىن، ۋەتەنداش مۇساپىرلارنى ئۆيىدە تۇرۇشقا، ئۆزى بىلەن بىللە ئىشلەشكە تەكلىپ قىلىدىغانلىقىنى، بەزىدە بىر ياكى ئىككى مۇساپىر، بەزىدە بىر نەچچىسى

ئۇنىڭ قورا- جايدا پەيدا بولۇپ، كېينچە كېتىپ قالدىغانلىقىنى ئۇقتۇم. ھەج سەپىرىدە ئىستانبۇل ئارقىلىق ماڭىدىغانلاردىن ئۇنىڭ بىرەر ياخشىلىقىغا قەرزدار بولمايدىغىنى يوق دېسەمۇ بولىدىكەن.

مانا شۇنداق قىلىپ، ئابدۇللاھ ئەپەندى مېنى ھەممە گېپىگە ماقۇل دەيدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويدى. مەن ئۇنىڭ ئېزىز مېھمىنى بولۇپ، تۆردىن چۈشمەي تۆرىۋاتساممۇ كۆڭلۈم تازا جايدا ئەمەسدى. قانداقلا بولمىسۇن مەن ئىشلىشىم ۋە ئوقۇش پۈرسىتى ئىزدىشىم كېرەكىدى.

كۈتۈپخانىدا كۈن بويى كىتاب ئوقۇپ، ۋاقتىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى تۇيماي قالدىم. ھايت- ھۇيت دېگۈچىلا شەمبە كۈنىمۇ كېلىپ قالدى. ئابدۇللاھ ئەپەندى زاۋۇتتىن بالدۇرلا قايتىپ كېلىپ:

ــ بۈگۈن ئەدىبەنى ئېلىپ كەلگىلى بارىمەن، مالال كۆرمىسلە بىللە بارايلى، ــ دېدى

ماشىنا بىلەن كېتىۋېتىپ مەن ئابدۇللاھ ئەپەندىگە كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتتىم، چۈنكى ھازىرغىچە بۇنچىلىك پۈرسەت بولمىغانىدى.

ــ مەن بەك تىت- تىت بولۇپ كېتىۋاتىمەن، ئابدۇللاھ ئاكا، ــ دېدىم دېرىزىدىن كوچىغا قاراپ ئولتۇرۇپ.

ــ نېمىشقا؟ قانداق ئىش سىلىنى مالال قىلدى؟

ــ مەن ئاخىر بۇ يەرگە سىزنىڭ مېھمىنكىز بولۇش ئۈچۈن كەلمىگەن- دە! جان بېقىش كويىدا كەلگەنمۇ ئەمەس. ئوقۇش پۈرسىتى ئىزلەپ كەلگەنمەن. ئەگەر سىزنىڭ ماڭا بەك ياخشىلىق قىلغۇڭىز بولسا مېنى بىرەر مەكتەپكە تونۇشتۇرۇپ قويۇڭ. بۇندىن باشقا دەرستىن سىرت ئىشلەيدىغان ئورۇنمۇ كېرەك.

ــ ئوقۇش؟ ياخشى گەپ. ئوقۇمايلا بولمايدۇ! ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ. سەلدىن كېيىن سالماق ئاۋازدا، ئوغلۇم، نىيەتلىرىنى چۈشىنىمەن، بۇ يىل ئوقۇش باشلاش ۋاقتى ئۆتۈپ كەتتى. مەن سىلىگە مەكتەپ ئوقۇشۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلاي، بىراق سىلى تەخىر قىلسىلا. شۇڭغىچە بىمالال تۇرۇۋەرمەملا، مەن سىلىنى يەكلەۋاتمىغاندىكىن.

ــ مەسىلىمۇ دەل شۇنىڭدا. ئويلاپ كۆرۈڭ، ھەر قاچان ياخشىلىق قىلغۇچى ئۆزىنى يېنىك ۋە ئازادە ھېس قىلىدۇ؛ ياخشىلىقنى قوبۇل قىلغۇچى بولسا ئۆزىنى كۆرۈنمەس يۈك بىلەن بېسىلىۋاتقاندەك ھېس قىلىدۇ. مەن باشقىلارغا شەپقەت قىلىشنى ئويلايمەن، باشقىلارنىڭ شەپقىتىگە قەرزدار بولۇپ قېلىش مەن ئۈچۈن بەك ئېغىر. مەن دېگەن باقاندەك ئەركىشى تۇرسام...

ــ مەن سىلىگە شەپقىتىمنى مىننەت قىلمايۋاتقاندىمەن؟

ــ مەن دېگەن قەرزنىڭ سالمىقىمۇ دەل شۇ يەردە. ئەگەر مىننەت قىلسىڭىز ئىدى، ياخشىلىقىڭىزنىڭ قىممىتىنى ئۆزىڭىزلا تۆگۈتۈپ قويىاتتىڭىز.

ــ ئۇنداق بولسا دۈشەمبە كۈندىن باشلاپ مەن بىلەن زاۋۇتقا بارسىلا، ئۇنىسىڭىز سىلىدىن قۇتۇلالمايدىغان ئوخشايمەن، ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ.

بىز ئۇنۇبرسىتىت ئالىدىغا ــ بايازىت مەيدانىغا بېرىپ كۆپ كۈتمەيلا بىر قىز قول پۇلاڭلىتىپ ماشىنىغا قاراپ كەلدى.

ــ ئەنە شۇ مېنىڭ بىر تاللا قىزىم، ئەدىبە، ــ دېدى ئابدۇللاھ ئەپەندى ماشىنىدىن چۈشكەچ.

مەنمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماشىنىدىن چۈشتۈم. ئۇ چاقچەچە قىزمۇ يېتىپ كەلدى ۋە دادىسى بىلەن سۆيۈشۈپ كۆرۈشتى. دادىسى بىلەن بىللە كەلگىنىمنى پەملىگەچكە ماڭمۇ ئىللىق كۈلۈمسىرەش بىلەن:

ــ !Merhaba ــدەپ سالام قىلدى.

ــ تونۇشۇپ قويۇڭلار، قىزىم، بۇيىاق مەمتىلى ئەپەندى، قەشقەردىن يېقىندىلا كەلگەن ۋەتەندىشىمىز. بۇ مېنىڭ قىزىم ئەدىبە.

ــ ?Hoş geldiniz ــ دېدى قىز چوڭ سۈپەت مۇلايىملىق بىلەن. ئۇنىڭ خيالچان، ئېغىر مىجەزلىكى بېلىنىپ تۇراتتى.

ــ ياخشىمۇسىز خېنىم؟ ــ دېدىم مەنمۇ جاۋابەن.

ــ قېنى ماشىنىغا چىقىڭلار، پاراڭنى ئۆيدە قىلىمىز، ــ دېدى ئابدۇللاھ ئەپەندى.

ئەدىبە تۇركچىلا سۆزلەيتتى. ئۇ ئۇيغۇرچىنى بىلمەسلىكىدىن

ئەپسۇسلانغاندەك قىلاتتى.

ــ مەن قەشقەرگە بارسام گېپىمنى ئۇقتۇرالامدىم قانداق، ــ دېدى ئۇ.

ــ سىز خۇددى ئىنگلىز تىلى ياكى روس تىلى توغرىسىدا گەپ قىۋاتقاندەكلا. ئۇيغۇر دېگەنمۇ تۇرك ئەمەسمۇ؟ ئەگەر سىز ئۇيغۇر تىلى مۇھىتىدا قىسقا بىر مەزگىل تۇرسىڭىزلا كۇپايە. مەنمۇ تۇركچىنى ئاتايىن ئۇگەنگىنىم يوق، مۇشۇ مۇھىتتا ئۆزەمچىلا مۇشۇنچىلىك سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدىم.

ــ دادامغۇ ھەمىشە شۇنداق دەيدۇ. بىراق،...مەن ۋەتىنىم ھەققىدە، قەشقەر ھەققىدە بەكمۇ كۆپ ئويلايمەن...

ــ قىزىم، بۇگۈن بۇ ئاكاڭ بىزگە تەمبۇر چېلىپ ئۇيغۇرچە ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىدۇ. ئۇيغۇر ناخشىسى بىلەن تەمبۇرنىڭ قانداق ھەمىلىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلگىنىڭىدە ھەيران قالىسەن، ــ ئابدۇللاھ ئەپەندى ئىپتىخار بىلەن شۇنداق دېدى، مېنىڭمۇ ۋۇجۇدۇم ئوتتەك يېنىپ كەتتى.

كەچلىكى ھەقىقەتەنمۇ بەزمە قىلدۇق. مەن ئۇلارغا ئۇيغۇر ناخشىلىرىنى ئوقۇپ بەردىم. كەچكى مۇراسىمىمىز ئاياقلاشقاندىن كېيىن ئەسلىدىمۇ خىيالجان بولغان ئەدىبە قاتتىق ھاياجانلاندى:

ــ بەربىر مەن پات ئۇخلىيالمايمەن. بىردەم كۆكنى تاماشا قىلايمىكىن دەيمەن. كەچ كۇزنىڭ تولۇن ئايلىق ئاخشىمى بەك گۈزەل بولۇدۇ، ...سىز ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالامسىز؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ بۇ گەپتىن ھەيران قېلىۋاتامسەن؟ ئۇ يەرنىڭ قىزلىرى بۇ يەردىكىدەك ئەركەكلەردىن ھۇركۇپ كەتمەيدۇ، ــ دەپ ئىزاھات بەردى تەۋپىق سەيپىددىنگە، ئاندىن يەنە داۋام قىلدى، ــ ئۇنىڭ دادىسىغا تاتقان يوغان بۇلاق كۆزلىرىدە ئانا يۇرتىغا بولغان سېغىنىش تولۇپ ياتاتتى. كۆز قارچۇقىنىڭ نۇرلۇق چاقناپ تۇرۇشى ئۇنى كۆزدە ياش دۇاردانلىرى پارقىراۋاتقاندەك كۆرسىتەتتى. بىرىنچى ئۇچرۇشۇشتىلا ماڭا ئېغىر، غەمكىن ۋە نىمىشكىدۇر ئاللىقانداق ھەسرەتى بار ئادەمدەك

كۆرۈنگەن قىز ھازىر تېخىمۇ شۇكلەپ، بىچارە كۆرۈنمەكتىدى. ئۇ خۇسۇسەن غەمكىن ھالەتتە تېخىمۇ گۈزەل كۆرۈنەتتى.

ــ مەيلى، ھەمراھ بولۇشۇمنى خالىغان بوسۇنۇز ھەمراھ بولاي، ــ دېدىم مەن.

ــ ئەمسە پەلتۇ كېيىۋېلىڭ، قېلىنراق كىيىنىۋالمىسىڭىز كېچىسى دېڭىز تەرەپتىن غۇر- غۇر شامال سوقۇپ تۇرىدۇ، ئاڭلىغانسىز، «ئىستانبۇلنىڭ ھاۋاسىغا، پارىسىغا،...[1]» ئىشەنمە دېيىشىدۇ، ــ دېدى ئۇ سەبىلىك بىلەن گويا مەن بۇ شەھەرگە بۇگۈنلا كەلگەندەك چۈشەندۈرۈپ ۋە تەمسىلىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىدىن ئۈيالغاندەك دۈدۈقلاپ قالدى.

مېنىڭ كىيىۋالغۇدەك پەلتۇيىمۇ يۇقىدى. ئەمما مەن يوقسۇز سەرگەردانلىقتا «غۇر- غۇر شامال» غىلا ئەمەس، بورانغىمۇ كۆنۈپ قالغاچقا شۇ پېتىلا كېتىۋەردىم.

ــ مەن ئۇنچىۋالا تاۋۇى نازۇكلاردىن ئەمەس، قورقماڭ، ئاغرىپ قالمايمەن، ــ دەپ ئىزاھلاپ قويدۇم مەن.

ئىككىمىز قورا ئىچىنى، گۈلزالىقنى، كىچىك باغچىنى ئايلىنىپ يۈردۇق. خېلى ئۇزاققىچە ھەر ئىككىمىز جىم ماڭدۇق. مېنىڭ گەپ- سۆزسىز ماڭغۇم بولمىسىمۇ قىزنىڭ كەيپىنى بۇزماسلىق ئۈچۈنلا جىملىقنى ساقلاپ ماڭاتتىم.

ــ زەپ ياخشى ئايدىڭ! ناخشىنى ئەسلىدە مۇشۇنداق جايدا ئېيتسا تېخىمۇ ساز بولۇدۇ، گۈزەللىك ئۈستىگە گۈزەللىك! سىزنىڭچە قانداق؟

ــ ئەلۋەتتە. بىز يۇرتىمىزدا ئايدىڭ ئاخشاملىرى خامان ساقلاپ ياتقان يېرىمىزدە شۇنداق ناخشا ئېيتىپ چىقمىز. ئۇ كېچىلەرگە نېمە يەتسۇن، ناخشىلار تەبىئەت قوينىغا سىڭىپلا كېتىدۇ، دېسىڭىزچۇ، ــ دېدىم مەن بىردىنلا خىيالىمغا مەنسىا ئۈچۈن ناخشا ئوقۇپ يۈرگەن

[1] بۇ سۆز ئىستانبۇللۇقلارنىڭ: «İstanbul'un havasına, parasına, karısına (ınanma)» دېگەن تەمسىل سۆز بولۇپ، مەنىسى: ئىستانبۇلنىڭ ھاۋاسىغا، پۇلىغا، خوتۇنلىرىغا ئىشەنمە»، ــ ئا.

ئۇيقۇسىز ئاخشاملار كېچىپ.

ــ سىزنىڭ تۇرمۇشىدا يۇرۇپلا مۇشۇنداق ئۇگەنگىنىڭىزگە ئىشىنەلمەي قالدىم، ــ دېدى قىز مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ بولۇپ،ــ ئاغزىڭىزدىن چىقىۋاتقىنى شېئىرغۇ؟ مەخسۇس تەربىيە ئالماي مۇشۇنداق ئۇگەنگىنىڭىز...؟

ــ مەنمۇ كۆچا تىلى بىلەنلا قانائەتلەنمەيمەن. دە، چۈنكى مېنىڭ قوغلىشىدىغىنىمۇ شېئىرى تىل،ــ دېدىم كۈلۈپ.

بىز بىر تۇپ قارىغاي تۈۋىدىكى مەر. مەر ئورۇندۇقتا يانمۇ. يان ئولتۇرغاندا قىز تولۇن ئايغا قاراپ تۇرۇپ:

ــ قەشقەرنى كۆرۈشكە نېسىپ بولارمىكىن؟... ــ دېدى پىچىرلاپ.

ــ ئىنشا ئاللا، تىلىكىڭىزگە يېتەرسىز، ــ دېدىم مەن رومانتىك تۇسنى بۇزماستىن.

... بىز كېچىلىك سەيلىدىن ئۇخلاش ئۈچۈن قايتقان ۋاقتىمىزدا ئابدۇللاھ ئەپەندى كېچىلىك كىيىمى بىلەن كاردور ئىشكىدە خۇددى نەچچە كۈنلۈك سەپەردىن كېلىۋاتقانلارنى كۈتىۋاتقاندەك كۈتۈپ تۇرغانىكەن ئۇ بىزنى كۆرگەندىن كېيىن راستىنلا شۇنداق ئۇزۇندا كۆرۈشۈپ تۇرغاندەك ئەھۋال سوراپ، قىزنى ھوجرىسىغا ئۇزۇتۇپ قويۇپ، ئاندىن ماڭا خەيرلىك كەچ تىلەپ، خانىسىغا كىرىپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ يالغۇز قىزنى ئادەتتىن تاشقىرى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ھېس قىلىدىم. ئۇ قىزنى دىلى سۇنۇق دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش، ئۇنى خوشال قىلىش كويىدىلا يۇرىدىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى ئەمدى قىزغىنلىق بىلەن ھېكايىسىنى ئۇزمەي سۆزلەشكە باشلىدى. ئاڭلىغۇچىلارمۇ گەپ ئارىلىمىدى. ئات بىر خىلدا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتاتتى.

ــ ئەتىسى ناشتىدىن كېينىلا ئەدىبە مېنى دېڭىز ساھىلىغا بېرىپ تاماشا قىلىپ كېلىشكە تەكلىپ قىلدى. گەرچە مەن ئۇ ئۇقۇمۇشلۇق قىز بىلەن بىللە بولۇشتىن قاچمىساممۇ كۈنلەرنىڭ مۇشۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىشىگە رازى ئەمەسىدىم. شۇڭا ئىككىلەنگەندەك، ئابدۇللاھ ئەپەندىگە

قاراپ قويدۇم.

ــ بارسىلا، ئوغلۇم. نەچچە كۈندىن بېرى يالغۇز زېرىكىپ قالدىلا كۆڭۈللىرىنى ئېچىپ كەلسىلە. مەن بىرنەچچە ئاغىنىلىرىمنى يوقلىغاچ سىلىنىڭ مەكتەپكە كىرىش ئارزۇلىرىنى قاندۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىپ كۆرەي،ــ دېدى ئابدۇللاھ ئەپەندى مېھرىۋانلىق بىلەن.

بىز مەرمەرە دېڭىز بويىغا كەتتۇق. پۈتۈن سەيلە داۋامىدا روھى كەيپىياتىم ياخشى بولدى. بىراق، «ئەدىبەگە كۆڭلۈم چۈشۈپ قېلىۋاتامدۇ- قانداق؟» دېگەن سوئال بىلەن ئۆز- ئۆزۈمنى كۆپ قىينىدىم. سەرۋەرنىڭ مېھرىۋان چىرايى، ئوغلۇمنىڭ سەبى چىرايى پات- پات كۆز ئالدىمدا پەيدا بولاتتى. مەن ئەدىبەدىن ئىمكان قەدەر ئۆزۈمنى تارتىشقا، ئۇنىڭغا بېرىلمەسلىككە كۆڭلۈمنىڭ قېتىدا ۋەدە قىلدىم. ئۇنداق قىلمسام بۇ يەرگە شەكلىسىز باغلىنىپ قېلىپ، جىمكى غايىلىرىم كۆپۈككە ئايلانغاندىن باشقا مېنى ئوقۇشقا ئۇزىتىش ئۈچۈن جىمى جاپانى ئۈستىگە ئالغان قەيسەر ئايالىم سەرۋەرنىڭمۇ يۈزىگە پاتقاق چاچقان بولاتتىم.

ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ مەكتەپ ھەققىدە بىرەر ئۇچۇر ئېلىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلاپ، ئۆيگە قايتىپ شۇ ھەقتە خەۋەر ئاڭلاشقا ئۆمتۈلۈپلا تۇردۇم.

دېڭىز بويىدىن كەچ قايىتتۇق، ئابدۇللاھ ئەپەندى ئاللىقاچان قايتىپ كېلىپ گۈلزارلىقىدا چىنار ئاستىدىكى تاش ئورۇندۇقتا بىزنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن.

سالامدىن كېيىنلا ئالدىراپ سورۇدۇم:

ــ مەكتەپنىڭ ئىشى قانداق بولدى؟

ــ مەن سىلىنى مۇشۇ خەۋەرگىلا ئىنتىزار بولۇپ كۆڭۈللۈكىرەك تاماشا قىلمايدىغۇ دەپ ئويلىۋىدىم، ئويلىغىنىمدەك، بىسىملا دېسەستىن شۇنى سورىدىلا.

ــ پۈتۈنلەي ئۇنداقمۇ ئەمەس، مۇشۇ خەۋەرگە ئىنتىزار بولغىنىم راست، لېكىن سەيلىمىزمۇ كۆڭۈللۈك بولدى. ئىشەنمەسكىز ئەدىبەدىن

سوراڭ.

ــ شۇنداقمۇ، قىزىم؟ ــ دېدى ئابدۇللاھ ئەپەندى ساددا دىللىك بىلەن.

ــ شۇنداق، دادا، مەمتىلى ئەپەندى بەك چىقىشقاق كىشىكەن، كۆڭلىدە ئاشۇ خەۋەرنىلا ئويلاپ يۈرگىنىنى زادىلا چاندۇرمىدى، بۇنى مەن ئەمدىلا بىلدىم. ئۇ ماڭا بىزنىڭ ۋەتىنىمىز ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. بەك ئېچىنىشلىق...

ــ شۇنداقمۇ؟ يۈرۈڭلار، ئۆيگە كىرەيلى، مەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇراي.

بىز مېھمانخانىغا كىرىپ قەھۋە ئىچكەچ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشتۇق. ئاۋۋال ئابدۇللاھ ئەپەندى مەكتەپ ھەققىدىكى ئۇچۇرنى ئېتتى:

ــ بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇ مېنىڭ خېلى يامان ئەمەس ئۇلپەتلىرىمدىنىدى. ئىلتىماسلىرىنى ئاڭلاپ قوبۇل قىلىشقا قوشۇلدى. بىراق ئوقۇش باشلىنىپ ئىككى ئېيى ئوتتۇپ كەتكەچكە دەرسكە يېتىشەلمەي قالارمىكىن، ئوقۇۋېرىپ كېيىلى قايتىلاپ ئوقۇيمەن دېسە مەيلى دەيدۇ، قانداق قىلىسىز؟ سىلى باشقا مەكتەپتە ئوقۇماقچىمىدىڭىز يا؟

ــ ياق، يەنە مەكتەپ ئوقۇشىمىز دەپ پۈرسەتنى ئوتكۈزۈۋەتمەيلى شۇ مەكتەپ قوبۇل قىلسىلا ئوقۇغاچ تۇراي، يېتىشىپ كەتسەم تېخى ياخشى، يېتىشەلمىسەم بۇ يىلقىسى تەكرار بولار، ئوقۇش راسخودى قانداق...؟

ــ ئۇ مېنىڭ يۈز- خاتىرەم ئۈچۈن سىزدىن ئوقۇش پۈلى ئالمايدىغان بولدى...

مەن بۇ گەپكە ئەلۋەتتە ئىشەنمىدىم. ئۇ مېنىڭ تەرسالىق قىلىشىمدىن ئەنسىرەپ شۇنداق دەۋاتاتتى ئەمەلىيەتتە راسخودىنى ئۆزى ئۈستىگە ئالغانىدى.

ــ قېنى كۆرەمىز. ئەمسە ۋاقتىڭىز يەتسە ئەتىلا مېنى باشلاپ بارسىڭىز ئىكەن.

ــ سىلىنىڭ بۇ تەقلىدتكى قىزغىنلىقلىرىغا مېنىڭ باشقا ئامالىم

يـــوق. بـــراق، ســـىلى ئىشـــلەيمەن دېگەننـــى قويســـىلا، ئوقـــۇش پـــۇلى ئالمىغاندىكىن...

ـــ بـۇ بولماسـمىكىن... يەنـىلا پـارچە - پـۇرات خـىراجەتلەر ئۈچـۈن پـۇل كېرەك بولار...

ـــ ئوغلۇم، مەن زاكات ئۈچۈن ھەر يىلى بـىر مـۇنچە پـۇل ئـاجىرىتىمەن، مۇسـاپىرلارنىڭ ھالـىدىن خەۋەر ئـالىمەن، مەكـتەپلەردە بـالا ئوقـۇتىمەن. ســىلى نىمـانچىلا تەرسـالىق قىلىـلا؟ ســىلىگە ئوخشـاش ۋەتەنـداش مۇسـاپىردىن قىرىـق- ئەللىكـى ئوقـۇيمەن دەپ كەلسـە ئوقۇتسـام شـۇ غېرىـۋانە قەشـقىرىمگە كىچىككىنە بولسـمۇ پايدىسـى بولـۇپ قالسـا دەپـلا ئويلايمەن. مېنىڭ كۆڭلـۈمنى نېمىشـقا چۈشـەنمەيلا؟...مەن دۇنيـا يىغىـپ ئـاخىرەتكە ئېلىـپ كېتەمـدىمەن؟ بـىر ئاتـا، بـىر بـالا تۇرسـاق ئىككىمـىزگە يېتىشمەي قالامتى؟

ئابـدۇللاھ ئەپەنـدى بـىر مـۇنچە قاينـاپ كەتتـى. ئەدىبەمـۇ دادىسـىغا بولۇشۇپ بوتىنىدى. مەن ئۇلارنىڭ ياخشـى كـۆڭلىگە ئـازار يەتكۈزۈشـنى تـوغرا تاپمىدىم.

ـــ مۇشۇنداق قىلىش ئـارقىلىق سـىلىنى سېتىۋالماقچى ئەمەسـمەن. ھەر قاچـان ئەركىنىـز قـولىڭىزدا، مېنىـڭ دەۋاتقىـنىم يۈرتداشـلىرىمغا ياخشىلىق قىلىش ئارقىلىق ئۆز كۆڭلۈمنى تەسكىن تاپتۇرۇش، خالاس.

ـــ رەخـمەت، ئاكـا. مەن ھـازىر پەقەت مۇشـۇنداق بـىر ئېغىـز رەخـمەت بىلەنلا چەكلىنىمەن.

ـــ ســىلىگىمۇ رەخـمەت ئوغلـۇم ئەدىبەنـىڭ كۈتۈپخانىسـىدا ســىلىگە كېرەكلىـك كىتاپلارنـىڭ كـۆپى تېپىلىـدۇ، خاھىلىغـانچە پايدىلانسـىلا، قىزىمـمۇ بۇنىڭغا قارشى ئەمەس، شۇنداققۇ قىزىم؟

ـــ نېمىلەرنى دەپ يۈرىسىز دادا، خوشاللىق بىلىمەن رازىمەن.

ـــ بولـۇدۇ، رەخـمەت مېنىـڭ يەنە باشـقىچە خىيالـدا بولـۇپ يۈرۈشـكە نېمە ھەددىم؟ ئادەم دېگەن ياخشىلىقنىڭ قولى دېگەن گەپ بار.

ـــ ئەمسـە بـۇ ھەقتىكـى ئىـش پـۈتكەن بولسـۇن ئەمـدى ئـۇچىمىز بـىر يەرگە بېرىـپ كەچلىـك ئولتۇرۇشـقا قاتنىشـىپ كۆڭـۈل ئېچىـپ كېلەيلـى

قانداق، سىلىگە يۈرتداشلاردىن بىر قانچىنى تونۇشتۇرۇپ قويماي. بۇ يەردە مۇسابايلارنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بار.

بىز شۇ كۈنى كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكىگە بېرىپ بىر مۇنچە ۋەتەنداشلار بىلەن تونۇشتۇق. ئىلگىرى مەن ئىكىساق مەكتەپتە كۆرگەن يۈسۈپ ئەپەندىمۇ شۇ يەردە ئىكەن (ئۇ چاغلاردا مەن كىچىك، يۈسۈپ زىيا بولسا يۈقىرى سىنىپتا ئوقۇيدىغان بولغاچقا ئارىمىزدا تونۇشلۇق يوقىدى. بۇ ئولتۇرۇشتا رەسمىي دوستلىشىپ قالدۇق). ئەخمەد ئەپەندى، مەجىددىن دوختۇرلار بىلەنمۇ شۇ كۈنى تونۇشقانىدۇق.

شۇنداق قىلىپ ئەتىسى مەكتەپ قوينىغا كىرىپ ئارزۇيۇمغا يەتتىم. ساۋاقداشلىرىم بىلەن چاپسانلا چىقىشىپ كەتتىم. مەكتەپنىڭ سەنئەت پائالىيەتلىرىگە، كېيىن ئەخمەد، يۈسۈپ ئەپەندىلەرنىڭ تونۇشتۇرىشى بىلەن «تۇرك گەنچلەر بىرلىكى» گە قاتناشتىم. دەرىستىن سىرتقى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتناشقاندىن باشقا ئىستامبول مۇزىيى، ئىستامبول ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ كۈتۈپخانىسىغا قاتناپ، كۆپرەك بىر نەرسە ئۆگىنىشكە ئورۇندۇم. ناخشا-ساز جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىم مېنى مەكتىپىمىزگە يېقىن بولغان بىر سەنئەت مەكتىپىگە قاتنىشىشقا ئۈندىدى. مەن نوتا ئۆگىنىۋېلىشقا تىرىشتىم. ئومۇمەن ۋەتەنگە قايقاندىن كېيىن نېمىلەرنى ئىسلاھ قىلىش كېرەك؟ نېمىلەرنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ شۇنىڭغا كېرەكلىكنىڭ ھەممىسىنى ئۆزەملا ئېلىپ كېتىشكە تىرىشتىم. (بۇنىڭغا بىر مىسال قىلسام: كېيىم-كېچەك ئەندىزىلىرىنىمۇ توپلىغانىدىم. بۇلارنى كېيىن كۆرۈپ قالسەن).

ئەدىبە ماڭا كۆپ ياردەم قىلدى، ئۇنىڭ دادىسى ئابرويلۇق شەخس بولغاچقا ئۇنىڭ ئىمكانىيىتى كەڭرا قىدى. ئەمما مەن ئۇنىڭدىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇشقا تىرىشىدىغان بولغاچقا بارا- بارا گاھى شەمبە، يەكشەمبە كۈنلىرىلا بىللە بولۇپ قالاتتۇق. كۆپ ئۆتمەي قۇمۇلدا پارتلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ساداسى يېتىپ كېلىپ، مۇھاجىرلارنىڭ ھەممىسىنى ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى. نۇرغۇن يولداشلار دەرھال قايتىپ كېتىپ ئىنقىلاپقا

قاتناشماقچی بولدی. مەنمۇ ئۆزۈندىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ گۈلدۇرماملىق ئاسمان ئاستىدىكى ھەيۋەتلىك دولقۇنلىدا ئۆزۈشنى خالايتتىم. بىراق مەن تېخى ئوقۇش پۈتتۈرمىگەنىدىم.

يۈسۈپ زىيا قايتىدىغانلارنىڭ بىرىدى، مەجىددىن دوختۇرمۇ پىدائىلىق بىلەن ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇدۇغانلىقىنى ئېيلان قىلدى. ئۇلار قالاقلىق بىلەن كۆرەش قىلىپ زولمەت ئىچىدە مەشئەل يېقىش غايىسىنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈپ يولغا چىقتى. ئەخمەد ئەپەندىمۇ ماڭماقچى بولغانىدى. بىراق ئۇ يېڭىلا بىر قىزغا ئۆيلەنگەنىدى. شۇڭا ئۇنىڭدا بىر ئاز ئارسالدىلىق بولۇپ، كىچىككىنە ئائىلىسىگە قىيالمىدى. بۇ ھال ماڭا بىر ئاگاھلاندۇرۇش سىگنالى بولۇپ قالدى.

بىراق، ئەدىبەنىڭ ماڭا تۇتقان مۇئامىلىسى كۆرۈنەرلىك ئۆزگۈرۈپ ۋە ئاشكارىلىنىپ بارماقتىدى.

بىر كۈنى ئۇ مېنى ئۇنۇڭ بىرسىتېتقا كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكىگە تەكلىپ قىلدى. بىز سورۇنغا كىرىپ كەلگەندە ئۇنىڭ قىز دوستلىرى، ساۋاقداشلىرى كىشىنى ئوڭايسىزلاندۇرىدىغان پىچىرلاشلار، ئىما-ئىشارەتلەر بىلەن كۈتۈۋالدى. بەزى پىچىرلاشلارنىمۇ ئاڭلاپ قالدىم. ئۇلار مېنى ئەدىبەنىڭ سۆيگۈنى دېيىشمەكتىدى!

ئەدىبە بولسا بۇلارنى سەزمىگەندەك مېنىڭ ئۇيغۇرچە ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىشىمنى ئىلتىماس قىلاتتى... قىسقىسى مەن بىلەن ماختىنىۋاتقاندەكىدى. ئەمما مەن بۇ گەپلەر ئۇنىڭغا كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرۈپ قويارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتىم.

قايتىش يولىدا كۆڭلۈمدىكى تۇگۈننى يېشۋېتىش ئۈچۈن ئەدىبەگە دېدىم:

ــ مېنى بۇنداق سورۇنلارغا باشلاپ كەلمەسلىكىڭىزنى سورايمەن...

ــ نېمىشقا؟

ــ ساۋاقداشلىرىڭىزنىڭ كەيپىياتىدىن ئۇلارنىڭ ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى خاتا چۈشۈنۈپ قالغانلىقىنى سەزمىدىڭىزمۇ؟ بۇ سىزگە كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرمەسمۇ؟

ــ بىرىنچىدىن بۇ ئىستانبۇل، ياۋروپا، ئاياللار ھوقۇقى ئەملىيلەشتۈرىلىۋاتقان جۇمھۇرىيەت. ئىككىنچىدىن، ئەگەر بۇ ئىش راست بولسىدى، ھەرقانداق كۆڭۈلسىزلىككىمۇ چىداشقا بولاتتى،... ــ دېدى ئۇ كۈتكىنىمدەك، شۇنداقلا ئويلىمىغان يەردىن.

ــ بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئەدىبە؟

ــ ... بۇنى ئويلىسام يۈرىكىمگە نېمىدۇر پاتمايۋاتقاندەك بولىدى... دادامنىڭ ئۈمىدىمۇ ئۆز مىراسخورىنىڭ ۋەتەنداشلاردىن بولۇشىدى... ئاڭلىغانسىز، ئۇ ئىلگىرىدىن تارتىپلا مۇساپىرلارنىڭ بېشىنى سىيلايتى، كېيىنكى چاغلاردا بولسا باشقا بىر خىل ئىنتىلىش، ئېھتىياج (نېمىلا دېسىلا بولۇدۇ ھەم تازا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ) بىلەن ۋەتەنداش مۇساپىرلارغا ھامىيلىق قىلىدىغان بەزىلىرىنى ئۆيدە تۇرغۇزىدىغان بولدى ئەمما ئۇلارنىڭ ھېچقايسى مەندە ياخشى تەسىر قوزغىيالمىدى، قوزغىيالمايتى ھەم. ئەكسىچە ئۆزلىرى مەن توغرۇلۇق ئازاپقا قالاتتى. بۇندىن باشقا دادام بىچارە ھەمىشە يۇرۇتداشلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ زىياپەت كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى ئويۇشتۇرۇپ تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپ تۇراتتىم. ئۇ مېنىڭ بىرەرسىنى ياقتۇرۇپ قېلىشىمنى ئۈمىد قىلاتتى بىراق مەن ھەممىگە پەرۋاسىز مۇئامىلىدە بولۇپ كەلگەنىدىم ئاخىردا...

ــ ئەدىبە، ماڭا كۆڭۈل بەرمەڭ بىز ئاكا- سىڭىل بولايلى...

ــ سىز مېنى ئەتەي قىينىماقچى ئوخشايسىز.... نېمىشكىدۇر قەستەن ئۆزىڭىزنى قاچۇرىسىز....ھەركەتلىرىڭىز زورۇقۇشتەك...

ــ ئۇنداق ئەمەس. مەن بىرىنچىدىن سىزگە ھەمراھ بولۇپ قالالمايمەن... ئىككىنچىدىن، مەن ئۆيلەنگەن، بالىلىق بولغان ئادەمەن، ۋەتەنگە قايتىشىم كېرەك.

ــ ئايالىڭىزنىڭ سىزنى كۈتۈپ تۇرۇدۇغانلىقىغا ئىشىنەمسىز؟ ئۇ ھازىر نەدە؟

ــ ئۇ ھازىر سوۋېتتە، قازاقىستاندا.

ــ ئەنە، بۇ بىر قاملاشمىغان خىيال ئەپەندىم، سىز سوۋېتكە كەتمەيدىغان بولغاندىكىن، ئايالىڭىز بىلەن قوشۇلۇش ئېھتىمالى يوق.

لېكىن...

ــ گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس...

ــ بولدى قويۇڭ خالىمىسىڭىز... سىز بۇ يەردىن كەتكىچە سىزگە بىر دىدەك كېرەك ئەمەسمۇ؟ خىزمىتىڭىزنى قىلىشنى خالايدىغان بىر دېدەك بولغان تەقدىردە...؟

ــ سىز بەك رومانتىك ئىكەنسىز... ئەمەلىيەتك بولغان بولسىڭىز...

ــ ئاھ دەردىما....

ــ ھەسرەت چەكمەڭ، تەقدىر ھەسرەت چەككۈچىلەرنى بوزەك ئېتىدۇ. سىز بىردەملىك ھاياجان، بىردەملىك قىزغىنلىقنىڭ ئەسىرى بولماسلىقىڭىز كېرەك. ھايات يولى ئەگرى- توقاي سىز جۈرە تاللاشتا ئۆمۈر مۇساپىسىنى ئۆزىڭىز بىلەن بىرگە باسالايدىغان كىشىنى تاللىشىڭىز كېرەك...

ــ كېرىكى يوق. ئاتىدارچىلىق قىلىغىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت... خۇدا كۆڭلىڭىزگە ئىنساپ بېرەر....

ئەينى ۋاقىتتا مەن ئۇنى ياشلىقتىكى بىردەملىك قىزغىنلىقىنىڭ تەسىرىدىن شۇنداق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. شۇڭا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئارتۇق پەرۋا قىلىپ كەتمىدىم.

مەن ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن شەھەر ئەتراپىدىكى بىر مەكتەپكە خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. مېنىڭ بۇ يەردە بىلىم ئېلىش پىلانىم تېخى ئورۇندىلىپ بولمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ۋەتەنگە قايتىش ئۈچۈن ئازراق پۇل توپلىۋېلىشىممۇ زۆرۈرىدى. شۇڭا بىر مەزگىل خىزمەت قىلغاچ كەچلىك كۇرۇسلارغا قاتنىشىپ يۈردۈم.

بىز ئەخمەد ئەپەندى بىلەن بىر بىنادىن ئۆي ئىجارە ئېلىپ ئولتۇردۇق ئۇنىڭ ئايالى تىپىك تۈرك گۈزىلىدى. ئۇ جىمغۇر ئەخمەد ئەپەندىنىڭ نېمىسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغىنى نامەلۇم. ئەخمەد ئەپەندىنى مەبۇد بىلىپ چوقۇناتتى. ئۇنىڭ مۇھەببەتتىكى ساداقىتىنى تىپىك ئۇلگە دېيىشكە بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ ئايالىنى چەكسىز ھۆرمەتلەيتى. مېنىڭ بىر مەزگىللىك ھاياتىم ئۇلارنىڭ ئائىلىسى بىلەن باغلانغاچقا

ئۇلارنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىۋاتىمەن.

شەپقەتچىم ئابدۇللاھ ئەپەندىنىمۇ شەمبە، يەكشەمبە كۈنلىرى يوقلاپ تۇراتتىم بىراق ئەدىبە بىلەن ئۇچراشماسلىققا تىرشاتتىم. ئابدۇللاھ ئەپەندى مېنى ئۆز ئۆيىدە تۇرمىغىنىم ئۈچۈن كايىپ قارشى ئالاتتى. لېكىن مەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى دەي دېسەم ئەدىبەنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ تۇرۇش ئېغىر ئىدى. شۇڭا ئارىلىقنىڭ يىراقلىقىنى باھانە قىلاتتىم.

بىر كۈنى ئەدىبە بىلەن دېڭىز ساھىلىدا ئۇچرۇشۇپ قالدۇق. مەن ئەخمەد ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىگە ھەمراھ ئىدىم. ئەدىبە بىلەن كۆزلىرىم ئۇچراشقان ھامانلا ئۇنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىدا لىغىلداپ تۇرغان ياشقا كۆزۈم چۈشۈپ يۈرىكىم ئېچىشىپ كەتتى.

ــ بۈگۈن سەيلىگە چىقىپ مەن بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالغانلىقىڭىزغا ئۆكۈنمەيدىغانسىز؟ ــ دېدى ئۇ چېقىۋېلىش تەلەپپۇزىدا.

ــ ئەكسىچە خۇشالمەن.

ئەخمەد ئەپەندى رەپىقىسىنى ئىشارەت قىلىپ بىزنى تەنھا قالدۇرۇپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئەدىبە بوتناپ:

ــ بۈنداق سۆزلىرىڭىز بىلەن كىچىك بالىنى ئالداڭ. لېكىن مېنىڭ سىزنى ئەيىپلەيدىغان ھەققىم يوق چۈنكى سىز ماڭا ھېچقانداق ۋەدە بەرگەن ئەمەس،... نېمىشقا مەندىن قاچىسىز؟ خىجالەت كۆلكىڭىزنى قويۇڭ، مەن بىلىمەن سىز ئۇنتۇلدۇرۇش، مېنى ئازاپتىن «قۇتۇلدۇرۇش» ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتىسىز، ياخشى نىيىتىڭىزگە رەھمەت! بىراق «كۆزىنى يار جامالىنى كۆرۈشتىن تارتىۋلىشقا قارىغاندا كۆڭلىنى جاپاغا سېلىش ئوڭايراق چۈشىدۇ» دېگەندەك، سىزنىڭ مەن بىلەن بىرگە بولغىنىڭىزدا تارتىدىغان ئازابىم يېنىكرەك بولاتتى ئەلۋەتتە.

ــ مەنغۇ قاچماقچى ئەمەس...

ــ بىراق، «بارلىق كىچىلەر قەدىر كىچىسى، بولسا قەدىر كىچىسىنىڭ قەدىرى بولماس ئىدى»[1] دېمەكچىمۇ يا؟ خاتىرجەم بولۇڭ،

[1] شەيخ سەئىدى، «گۈلىستان» دىن، ــ ئا.

مېنىڭ كۆڭلۈمدە ھەممە كىچە «قەدىر كېچىسى» بولسىمۇ قىممىتىنى يوقۇتۇۋەتمەيدۇ.

ــ مەن سىزنى پىكىرىنى ئۆزگەرتىدىغۇ دەپ كۆتكەنىدىم....

ــ مېنى شاللاق دەپ ئويلىغىنىڭىزمۇ بۇ يېقى گۈزەل بالا دەپمۇ؟ ياق، ئەپەندىم ئەكسىچە مەن سىزنىڭ پىكىرىڭىزنى ئۆزگەرتىشىڭىزنى كۈتكەنىدىم، ئەمدى بىلدىمكى سىز جاھىل ئىكەنسىز... بىراق مەن يەنە كۈتىمەن... خەير بىللە چىققان يولداشلىرىڭىزغا يېتىشۈپلىڭ، باشقا بىر كۈنى كۆرۈشۈشكە ئىلتىپات قىلارسىز.

ئەدىبەنىڭ ئاۋازى ھېلىلا يېغىلۇپتىدىغانىدەك تىترەڭگۈ ئىدى. ئۇ ماڭا كۆز يېشىنى كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن كېتىپ قالدى.

ئەدىبەنىڭ بۇنداق قىلىشى مېنى تازىمۇ ئازاپلىدى. مەن ئۇنى قىيالمايتتىم، بىراق بىر بالام بىلەن سەرۈەرىم بار. تېخىمۇ مۇھىمى بۇ يەردە ئۇنىڭغا باغلىنىپ قېلىپ غايىلىرىمدىن ۋاز كېچىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭغا ئۆيلىنىدىغان بولسام ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ مال- مۈلكىگە ۋارىس بولۇپ قالاتتىم؛ بىراق مەن دۇنياغا مال- مۈلۈك توپلاش ئۈچۈن كەلمىگەن- دە!

قۇمۇل دىھقانلار قوزغىلىڭى، بۇ قوزغىلاڭنىڭ پۈتۈن تارىم ۋادىسىغا يېيىلىپ غايەت زور ئېقىمغا ئايلانغانلىقى قاتارلىق كىشىنى ئۇمۇدلەندۈرىدىغان خەۋەرلەر كېلىپ ئاشۇ كۆرەش قاينىمىغا شۇڭغۇشقا ئۇلگۈرگەن يۈسۈپ زىيا، مەجىددىن ئەپەندىلەرگە ھەۋسىمىز كېلەتتى. بۇ قېتىمقى ئېنقىلاپ ئارقىلىق جاھالەتنى يىمىرىۋەتكىلى، ھۆرلۈككە ئېرىشكىلى بولۇدۇ دەپ ئىشىنەتتۇق. شۇ چاغدىلا مېنىڭ كۆڭلۈم ۋەتەنگە قاراپ ئۇچۇپ كەتكەنىدى، بىراق ئۇ چاغلاردا مەن تېخى ئوقۇۋاتقىنىم ئۈچۈن كېتەلمىگەنىدىم. ئەمدى ئىلاج بار پاتراق كېتىش كويىدا بولۇپ ۋەتەنگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى كۆپەرەك ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ئالدىرايتىم. بىلىم دېگەن بىر دېڭىز. ئۇنىڭ چېكىگە يەتكىلى بولمايدۇ. مەن بۇ يەردە تۇرۇپ تۆمۈر بويى ئۇگەنسەممۇ ئاخىرىغا يېتەلمىشىم مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئۇگەنگەنلىرىمنى ۋەتەن ئۈچۈن ئىشلىتىش كېرەك، دېگەن

يەرگە كەلدىم.

تەييارلىقىم پۈتكەندىن كېيىن ئابدۇللاھ ئەپەندى بىلەن خوشلاشقىلى ئۇنىڭ يازلىقىغا باردىم. گەرچە كۈز كىرىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئادەتتە يازلىقتا تۇرۇشنى ياقتۇرۇدۇغانلىقىنى بىلەتتىم. باردىم كۆڭلۈمدە ئەدىبە بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالمىسامكەن دېگەن ئوي باردى ئۇنىڭ ئاجايىپ سېھىرلىك كۆزلىرىنى ۋە بۇ كۆزلەردىكى ئېغىر ھەسرەتنى كۆرۈش ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر شۇنداقلا ئىرادەم ئۇچۇن ئەجەل ئوقى ئىدى. ئابدۇللاھ ئەپەندى سۆز تاپالمىغاندەك:

ــ راستىنلا كېتەملا؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئەلۋەتتە راست. يالغان ئەمەسلىكى ھەممىدىنمۇ سىزگە ئايان، ئاكا، مەن دەسلەپتىلا بۇ يەرگە ئوقۇش ئۇچۇن كەلگەنلىكىمنى ۋەتەنگە قايتىپ خىزمەت قىلىش نىيىتىم بارلىقىنى ئېيتقانىدىمغۇ؟

ــ ئېيتقانىدىلە، بىراق... بىز يەنە مۇشۇ يەردە قالىدىكەنمىز. دە؟ ئوغلۇم قايتمىسلا زادى بولماسمۇ؟

ــ ياق ئاكا، ھازىر ئىنقىلاپ دولقۇنى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. خوتەندىمۇ ئوت تۇتاشتى بۇ جاھالەتنى قوغلىۋېتىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى.

ــ كۆڭۈللىرىنىغۇ چۈشىنىمەن، سىلى غايە ئۇچۇن كۆرەش قىلىدىغانلاردىن. مېنىڭچە ئەمەلىيراق ئويلاپ ئۆز غەملىرىنىمۇ ئانچە-مۇنچە قىلغانلىرى ياخشى بولماسمىدى؟ سىلى مىڭ يىل ياشاملىيا؟ ھەممە جاپانى سىلىگە كۆتۈرە قىلغاندەك نىمانچىلا ئۆزلىرىنى قىينايلا؟ مېنىڭ بىردىن- بىر مىراسخورىم ئەدىبە ئىكەنلىكىنى بىلىدىغانلا؟ سىلىغۇ مال- دۇنياغا پىسەنت قىلمايدىغان دەرۋىشانە پىكىر ئۇچۇن ياشايدىغانلاردىن. شۇنداق بولسىمۇ يەنىلا ھەممە ئىشقا پۇل بولمىسا بولمايدۇ...

ــ ئاتا، بولدى سۆزلىمەك، دېگەنلىرىڭىز راست، بۇنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەسمەن، ئەمما ھەممىمىز چەتكە چىقىۋېلىپ، باي بولساق ساخاۋەت قىلىپلا ئۆتسەك، بۇنىڭ ۋەتەنگە بىر ئەمەلىي پايدىسى بولمىسا، يەنىلا ئادەمنى قانائەتلەندۈرەلمەيدۇ، ــ دېدىم ئۆزۈمنى باسالماي كۆڭلۈم

يۇمشاپ كەتكىنىدىن ئۇنى «ئاتا» دەپ ئاتاپ، ــ مەن باشتا سىزگە ئۆزۈمنى تونۇشتۇرغاندا دادامنىڭ تىۋىپ ۋە جۇڭچى ئىككەنلىكىنى ئاكام ئىككىمىزنىڭمۇ شۇ ھۈنەرنى قىلالايدىغانلىقىمىزنى؛ بۇنىڭدىن باشقا مەن سەرسانلىق ھايات مۇساپەمنى بېسىپ ئۆتۈش يولىدا يەنە ساتراچلىق، ئاشپەزلىكنى ئۆگىنىۋالغانلىقىمنى ئېيتقانىدىم. ئويلاپ كۆرۈڭ مەن شۇ ھۈنەرلىرىم بىلەن ئۆز ۋەتىنىمدىمۇ بایاشات ياشىيالايتىم. مەن بەش ئالتە مىڭ كىلومېتىر مۇساپىنى بېسىپ سەرسان- سەرگەردان بولۇپ كېلىپ سىزنىڭ مال- مۈلكىڭىزگە ۋارسلىق قىلماقچىمىدىم؟ شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەنمىدىم؟ بۇنى قويۇپ تۇرايلى سىزنىڭ شۇنچە كۆپ ۋەتەنداش مۇساپىرلارنى ئوقۇش راسخودى بىلەن تەمىنلىشىڭىز نېمە ئۈچۈن؟ چوڭ دائىرىنى ئويلىغاندا سىزمۇ ۋەتەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىسىز ئەمەسمۇ؟ ...

ــ ماڭىغۇ بەربىر، قىزىم ئەگەر بىر ئوغرىنى يارىتىپ قالغان بولسىمۇ خاھىشى ئۈچۈن ھەممىسىگە رازى بولغان بولاتتىم...

ــ دادا، بولدى قىلىڭ، ــ دېدى ئەدىبە ئىشىكتىن كىرىپ كېلىپ. قارىغاندا ئۇ ئىشىك تۆۋىدە ھەممە گەپنى ئاڭلاپ تۇرغانىكەن، ــ سىز ئۇنى تولۇق چۈشەنمەيسىز مەن مەمتىلىنىڭ ۋەتەنگە قايتىشىنى قوللايمەن. پەقەت مېنىڭمۇ بىللە قايتىشىمغا قوشۇلسىڭىز... سىزدىن ئىلتىماسىم ... روخسەت قىلىسىڭىز...

ئەدىبە شۇ تاپ ئىستامبول مۇزىيىدىكى ياخشى خىزمەت ئورنىدىن ۋاز كەچمەكچى بولۇۋاتاتتى.

ــ نېمە؟!نېمە دەۋاتىسىز قىزىم!؟ ئابدۇللاھ ئەپەندى گېپىنى تاپالماي كېكەچلەپ كەتتى،ــ مەن يالغۇزچىلىقتىن ئۆلەيمۇ ئەمدى؟...ــ ئۇ كۆكرىكىنى تۇتۇپ كىرسلوغا ئولتۇرۇپ قالدى.

دادىسىنىڭ ئۆزىگە چىدىمايدىغانلىقى بىچارە قىزنى ئىككىلەندۈرۈپ قويدى. شۇڭا ئۇ ئىلاجسىزلىقتىن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ مېنى خوشلۇشۇش ئالدىدا بىر نەچچە سائەت پاراڭلىشىشقا تەكلىپ قىلىش بىلەن كۆپايىلەندى.

ئىككىمىز دەسلەپ تۇنۇشقان كۈنى ئايلانغان باغچا ئىچىنى ئايلاندۇق بىر- بىرىمىزگە ئېيتىدىغان شۇنچە كۆپ سۆزلىرىمىز بارەك قىلسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىمىز ئەسلى دېمەكچى بولغان سۆزلەرنى دېيەلمىدۇق، مەن بەزەن زوروقۇپ چاخچاق پاراڭلارنى قىلىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا ئۇرۇنسامۇ لېكىن ئۇنىڭ غەمكىن ھالىتىگە خاتىمە بېرەلمىدىم...

بىز ماڭىدىغان كۈنى ئاتا- بالا ئىككىسى پورتقا چىقىپ ئۇزۇتۇپ قويدى مەن تەمبۇرۇمنى ئۇلارغا ئەستلىك قىلىپ قالدۇردۇم.

ئەخمەت ئەپەندى ئەمدىلا بوشانغان ئايالىنى ئېلىپ مېڭىش ئەپسىز بولغاچقا ئۇزىلا يولغا چىقتى. بىز بىلەن يەنە يېڭى تونۇشلاردىن توختاجى ئەپەندىمۇ باردى. توختاجى سودىگەرچىلىك بىلەن ھەممە يەرنى كېزىپ يۈرگەن ئادەمكەن، بىز ئۇنىڭ بىلەن تېخى يېقىنىدىلا ئەخمەت ئەپەندىنىڭ ۋاستىسى بىلەن تونۇشقانىدۇق. ئۇمۇ قايتىدىغان بولغاچقا بىزگە ھەمرا بولماقچى بولدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ كۆپ شەھەر كۆرگەن بولغاچقا يوللاردا يارىمى تېگىدۇ، دەپ خوش بولدۇق. ئۇ ئىككىمىز ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنى كېيىنچىرەك قايتىشقا سايە قىلغان بولساقمۇ، ئۇ دەسلەپكى ئەھدىمىزگە خىلاپلىق قىلىشنى راۋا كۆرمىدى، ئايالىغا بالا ماڭالايدىغان بولغان ھامان ئارقىسىدىن يولغا چىقىشنى تاپىلاپ بىز بىلەن بىللە كېتىشتىن يالتايمىدى. بىز قىرغاقتىن ئايرىلغاندا ئەدىبە ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئايالىنى قوچاقلىۋالدى. ئىككىسى جۈدالىق ياشلىرىنى قوشۇبتىشتى.

تەۋپىق شۇ يەرگە كەلگەندە ھېكايىسىنى توختاتتى. سەيپىددىن ئېغىر ئۇھ تارتىپ قويدى، پەقەت ھارۋىكەش ئۇلارغا بۇرىلىپ:

ــ تازا ئەخمەقكەنلا، ئاشۇنداق بەلەن قىزنى ئېلىپ شۇ يەردە قالمامدىغان. ئۇنى ئالغان بولسىلا تازا باي بولاركەنلا- دە خەپ! مەندەك ئەدەم ھەرگىز بۇ خۇدا ئۇرغان يەرگە قايتىپ كەلمەيتتىم،ــ دېدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى غەمكىن كۈلۈمسىرەپ.

ئۇلار قومالتاغ يولىنى ئايلىنىپ ئوڭۇرۇققا كەلگەندە بۇگەن تەرەپكە كەتكەن يول بويىدا سەيپىددىن چۈشۈپ قالماقچى بولدى.

ــ مەن مۇشۇ يەردە چۈشۈپ قالاي،ــ دېدى ئۇ بۇ يەردىن ۋاقۇاققا پىيادە كېتەتتى.

ــ ئەمسە، سەن بىر ھەپتە ئىچىدە خەت- ساۋادى بار، جىگەرلىك، شۇدى بار ئاغىنىلىرىڭدىن تۇنۇش- بېلىشلىرىڭدىن ئىشقىلىپ ئىختىيار قىلغۇچىلاردىن 40 ـ 50 نى تاپقىن ئۇلارنىڭ تىزىمىنى تەييارلاپ ماڭا بەرگىن ئىسمى- ئاتىسى، جىنسى، يېشى، يۇرتى، بوي تۇرقى، رەڭگى- رۇخسارى، كۆز رەڭگى، ھەۋەس- قىزىقىشى، ھۈنىرى قاتارلىق مەزمۇنلار بويىچە تىزىملايسەن بۇ يەردە رەسىم تارتىدىغان بولمىغاندىكىن رەڭگى- روھىنى يازماي ئىلاجى يوق بۇلار ئارخىپ بولۇپ قالىدۇ. بۇ ئىشقا ئەتىلا كىرىش. مەنمۇ ئەتىلا مەكتەپ ئورنى، راسخودى، دېگەندەكلەرنى ھەل قىلىش كويىدا بولىمەن خەير،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى، ــ ھېلىقى ئانكىت مەزمۇنلىرىنى ئېسىڭگە ئېلىۋالدىڭمۇ؟ ھە بويتۇ ماقۇل ئەمسە.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆيگە قايتىپ كېلىپلا ئاكىسىنىڭ يارىدىمى بىلەن پىيانىنونى ياتاقخانىسىغا جايلاشتۇرۇۋېلىپ، جىيەنلىرىگە قەشقەردىن ئالغاچ كەلگەن سوۋغاتلىرىنى ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپ، دەرھال «دۇئان» نى كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇ كېلەر قېتىم قەشقەرگە كىرگىچە كىرىش سۆز قىسمىنى تەرجىمە قىلىپ بولۇش ئۈچۈن ئۆز- ئۆزىگە سۆز بەردى. ئۇ ئادەتتە ئۆز - ئۆزىگە ۋەزىپە بەلگىلەش، ئۇنى ئورۇنلاش ياكى چالا قالدۇرىشى ئارقىلىق ئۆزىنى باھالاپ تۇرۇشنى ئادەت قىلغانىدى. ئەگەر سەلبىي باھا ئالغان ئەھۋالدا ئۆزىگە قويۇلۇدىغان تەلەپنى كۈچەيتەتتى.

ئون ئىككىنچى باب

1

سەھەردە ئاچىار تەرەپكە قاراپ تۇرغان نىزامىددىنىڭ ئۆيگە تاڭ قويۇشى ئەلۋەك نۇرلىرىنى قىيپاش سېپىپ تۇراتتى. پىشايۋان سۈپىسىدا پاتمەم بىلەن ئوينۇشۇپ ئولتۇرغان مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى ئەركىلىتىپ:

ــ ئانام، ئانام! ــ دەپ كۆلدۈرەتتى ئۇ ئانىسى بىلەن ئىسسىماش جىيەن قىزىنى ھەمىشەم شۇنداق ئەركىلىتەتتى.

سەھەردىلا مال- ۋارانغا ئوت ئېلىش ئۈچۈن چىقىپ كەتكەن زورىخان قايتىپ كىردى. ھويلا ئىچى يېڭى چىقىرىلغان قىغنىڭ پۈرىقىغا تولغانىدى. ئۇ ئاللىقانداق يېقىملىق پۇراش بىلەن كەڭ دالانى ئەسكە سالاتتى. زورىخان قولىدىكى قېپىنى ئوقۇر ئالدىغا تاشلاپ پىشايۋان تەرەپكە يېقىنلاپ:

ــ ئۇبدان قوپۇپسىزمۇ، ئۇكام؟ ــ دېدى قېينىئىنىسىگە، ــ كېچىچە خەتكە سىنچىلىغاندىكىن ما ۋاقتىچە ئۇخلىماي ئەتتىگەندىلا تۇرۇۋاپسىزغۇ؟ ــ دېدى ئۇ كۆيۈمچانلىق بىلەن ھەمدە تاغىسىنىڭ قۇچىقىدىكى پاتمەنى جىملەپ، ــ موللىكاڭنى خاپا قىلدىڭمۇ، ھە؟ ــ دېدى.

ــ موللىكام نۇۋاق قوپقان. پاتمەم يىغلاپ ئۇخلاتمىسا قوپمامتى ئەمسە؟ ئۇنى پەس قىلىپ ئۇخلۇتۇپ قويۇپ، قوتانىنىڭ قىغنى چىقاردى تېخى، ــ دەپ مەلۇم قىلدى غېنى.

ــ ئەڭ باشتا ھويلىدا تۇرۇۋېلىپ ئۈسۈل ئوينىغانىدەك قىلدى، ئاندىن قىغ چىقاردى، دېگىنە، ــ دەپ ئۇن قاتتى نەبى.

ــ ئۇسسۇل ئەمەس ئۇ كالۋا! تەنھەرىكەت دېگەن شۇ، مالىكام نەچچە قېتىم دەپ بەرسىمۇ بىلمىگىنىڭنى.

ــ ۋايىيەي، مەن زەڭ قويماپتىمەن سىز راستىنلا قىغنى چىقىرىپ

قويۇپسىز ئەمەسما، ــ دېدى زوربخان، ــ سىزنى مۇشۇنداق ئىشقا سېلىپ، يەنە تېخى بالا باققىلى سېلىپ تازىمۇ مېھمان قىلىدىكەنمىز ـ ده

ــ يەڭگە، نېمە دېگەن گەپ بۇ؟ مېنى تۆردىن چۈشمەي چوڭ بولغان دەپ ئويلامسىز، نېمە؟ ئۆزىمىزنىڭ ئۆيىغۇ، قاچانچىچە مېھمان بولىۋېرەتتىم؟ هېلىمۇ ئۆيگە قارىشىپ ببرەلمەيۋاتىمەن.،ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

ــ بۇگۈن بىر ياقتا ئىشڭىز يوقمىدى؟

ــ بار، ئاكام بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان بىر ئىش بارىدى ئۇنى كۈتۈۋاتىمەن.

ــ سىز تالادا يۈرۈپ دائىم كەچ كېلىسىز ئاكىڭىز ئەنسىرەپ قالىدىكەن، ــ دېدى زوربخان بالىلارنى جايلاشتۇرۇپ، چاي راسلىغاچ، ــ خەقنىڭ ئاغزىدا بىر مۇنچە سۆز- چۆچەك ئېقىپ يۈرىدۇ، خەققۇ هەنىمە دېسە دەيدۇ...

ــ قانداق گەپ ئۇ؟ ئوغۇرلۇق قىلدى دەمدىكەن؟ ياكى قىمارۋاز دەمدۇ؟ ــ دەپ كۈلدى مەمتىلى ئەپەندى.

ــ بىردەم ۋاي ماللا توختاجىنىڭ ئوغلى چەتتە ئوقۇپ ناسارا بولۇپ كېتىپتۇ، دەۋاتقان بىر دەم كەمنۇس (كومۇنىست) مىش دەۋاتقان بىردەم ئاللىقانداق يامان خوتۇنلار بىلەن يۈرىدىكەن دەۋاتقان... ئىشقىلىپ گەپ تولا، بىزنىڭ بۇ خەقلەرنى بىلمەمسىز، ياخشىلىق قىلغان ئادەمنىڭ تۆمشۇقىنى قانىتىدىغان خۇيى بار، سىز خەقنى داۋالايمەن دەپ ئۆيمۇ- ئۆي يۈرگىنىڭىز بىلەن، خەق سىزنى نېمە دەپتۇ، دەڭ؟ داۋالاشنى باھانە قىلىپ خوتۇن- قىزلانى كۆزلەپ ماراپ يۈرىدۇ، دېيىشىپتۇ...

ــ ئاكام شۇڭا ئەنسىرەپتۇ ـ دە؟ ئاكامۇ- زە، كىچىك بالىلىق قىپتۇ. يوقۇرىدا دېگەنلىرىڭىز بىرسىمۇ مېنىڭ خىلىمىدىكى ئىشلار ئەمەس،... ئەنە، ئەنسىرىگەك ئاكام ئۆزىمۇ كەلدى.

نىزامىددىن داستىخانغا يېقىن جايلاشقاندىن كېيىن زوربخان ئۇنىڭ ئالدىغا بىر چىنە ئەپكىلىپ قويدى. ئۇ جۆۋىندە نانىنى چىنىگە چىلاشقا

باشلىغاندا مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا قاراپ:

ــ ئاكا، ئاخشام ھېلىقى كىتاب بىلەن بولۇپ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ، مەن مەكتەپ ئاچماقچى بولغىنىمنى ئېيتقانىدىغۇ، ئەمدى بەزى قىينىچىلىقلار بارەڭ تۇرىدۇ. ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تەييار سىنىپ بولسا ئون كۈن بولمىسا يېرىم ئاي ئىچىدە ئىش باشلاپ كەتسەم دەيمەن. بىراق بازار ئىچىدە سىنىپ قىلغۇدەك بىكار ئۆي تېپىلمىغاچقا بېشىم قېتىپ قالدى.

ــ ئۇكام، كەتمەيدىغان بولغىنىڭ ئوبدان ئىش بولدى، بونىڭغا مەن بەك خۇرسەند. لېكىن سىڭگەن نانىنى يەپ ھۇنىرمەنزنى قىلساق جېنىمىزنى گۈلدەك باقمامدۇق؟ سەن دەۋاتقان ئىشنىڭ چاتىقى تولا...

ــ ئاكا، سىز ئۇنداق دېسىڭىز باشقىلاردىن نېمىنى كۈتىمىز؟ نان يېيىش ئۈچۈنمۇ قوۋزىڭزنى تالدۇرمىسىڭىز بولمايدۇ. ئۇنچىلىك زىيان تاتماي تەييار ناننى يىمەكمۇ مۇمكىن ئەمەس، بۇنى سىز چۈشەنمەيدىغان يەردە ئەمەس.

ــ سەن بىلەن زۆكۈنلۈشۈش نىيىتىم يوق، لېكىن ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ ئاران جەم بولغاندا يەنە سەندىن ئايرىلىپ قالارمەنمىكىن دەپ ئەنسىرەپلا تۇرىمەن.

ــ سىزنىڭ ئەنسىرەشلىرىڭىزنىڭ بىر قىسىم مەزمۇنلىرىدىن خەۋەر تاپتىم. بايىلا يەڭگەم دېگەنىدى. بالا بولمىسىڭىزلا بۇنداق گەپلەرگە ئىشىنىپ يۈرمەسسىز. ھازىر ئاقىۋىتىنى كۆزدە تۇتمۇاتقان ئەنسىرىشىڭىزگە كەلسەك بۇرۇن مۇنداق بىر ئىش بوپتىكەن: «بىر بوۋاي قورامغا يەتكەن ئوغلىنى ئاتقا مىندۈرۈپ ئۆزى ئاتنىڭ چۈلۈرىدىن يېتىلەپ بىر مەستىچتىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپتۇ. مەسچىت قەۋمى: ‹قاراڭلا ماۋۇلارنىڭ ساراڭلىقىنى ياش يىگىت ئاتقا مىنىۋېلىپ قېرىسى پىيادە مېڭىپتۇ، يېشى باغرى تاش ئوغۇل ئىكەن دادىسغا ئىچ ئاغرىتاي دېمەپتۇ؛ قېرىسى ئالجىپ قالغان ئوخشايدۇ› دەپتۇ. بوۋاي بۇ گەپكە كۈلۈپ قويۇپتۇ. يىگىتكە بولسا بۇ گەپ توغرىدەك بىلىنىپتۇ. كۆپ ئۆتمەيلا ئۇلار ئارقىسىغا يېنىپتۇ، بۇ قېتىم بوۋاي ئاتقا مېنىپ، ئوغلى پىيادە

ماڭغانىكەن. مەسچىد ئالدىدىن ئۆتكەندە كىشىلەر: ‹تازىمۇ رەھىمى يوق دادىكەن ئاتقا ئۇزى مىنىۋېلىپ ياش يىگىتنى قىينىاپتۇ›، دەپتۇ ئۇلار ئۇچىنچى قېتىم بۇ يەردىن ئۆتكەندە ئاتنى يېتىلەپ ھەر ئىككىسى پىيادە ماڭغانىكەن خالايىق يەنە: ‹قاراڭلار، بۇ خەقنىڭ تەلۇتلىكىنى! ئاتنى يېتىلەپ ھەر ئىككىسى پىيادە ماڭغانمۇ ئىشمۇ؟ ھايۋان دېگەننىڭ كۈچى ھالال نەرسىغۇ، ئۇنى ئاياپ نېمە قىلىدۇ؟ بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئەخمەقلىك بارمۇ؟› دەپ كۈلۈشۈپتۇ. ئاتا- بالا تۆتىنچى قېتىم بۇ يەردىن ئۆتكەندە ھەر ئىككىسى ئاتقا مىنىپ ئۆتكەن ئىكەن، خالايىق يەنە گەپ تېپىپتۇ: ‹ھايۋان بولغان گۇناھىغا شۇنچە قىينىغان بارمۇ؟ ئۇمۇ خۇدا ياراتقان جانىۋارغۇ؟... › خالايىقتىن يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن بوۋاي ئوغلىغا: ‹ئوغلۇم ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىدىڭمۇ؟ ئەھۋال شۇنداق، ھەر قانداق قىلساڭمۇ ئۇلارنىڭ گېپىدىن خالى بولالمايسەن شۇڭا ئۆزۈڭنىڭ بىر مىزانى بولسۇن، توغرا دەپ قارىغان ئىشىڭنى بېشىڭ كەتسىمۇ قىلىۋەر›› دەپتىكەن. شۇنىڭدەك خەقنىڭ ئاغزىنى تىكىپ قويغىلى بولمايدۇ. ئۇلار ھەممە دېسە دەۋېرىدۇ بىز ئۆزىمىز تۇغرا دەپ قارىغان ئىشىمىزنى قىلۇېرىمىز.

ــ ئۇغۇ شۇنداق، بىراق ھازىر ھۆكۈمەتنىڭ چېكى توختىماس بولدى. جاھانغا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدۇ.

ــ «قۇچقاشتىن قورققان ئىكىن ئەكمەپتۇ» دېگەندەك ئىش قىلساق بولماس، قېنى مەكتەپكە نېمە مەسلىھەتكىز بار؟ بازاردىن ھېچ بولمىسا بىر ئېغىز ئۆي تېپىلماسمۇ؟

ــ بازاردىن ئۆيمۇ تېپىلمايدۇ، ھەم مەكتەپ دېگەننى خەقنىڭ ھويلىسىدا ئاچقىلى بولمايدۇ دېگىنە، ئۇنىدىن كۆرە مەيلى دېسەڭ ئوقۇرۇقتىكى مۇللا تۇداجى، ئىمىنھاجىلا سالدۇرغان مەدرىسنى ئوقۇشۇپ باقساق بولارمىكىن. ئۇ يەردە خېلىدىن بېرى ساۋاغ ئېلىۋاتقان تالىپلارمۇ ئاز. تېجەنلىك مۇللا ئەزىز دامۇللام بىلەن مەمتىمىن سوپىزادە دەيدىغان بىر ئۆزبېك ئاندا- ساندا مۇددەرسىلىك قىلىپ يۇرىشىدۇ. ئۇلارغا بىر ئېغىز ئۆي يېتىشىدۇ قالغانلىرى بىكار.

ــ مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇراتتىم. ئۆتكەندە مەن كۆرۈپ كەلدىم ئەمەسمۇ، ئۇ يەر بولۇدۇ، بازاردا ئاشۇنداق بىر يەر بولسىغۇ، بازاردا بولغىنى ياخشىدى، قارىغاندا شۇنىڭغا بارماي ئىلاج يوقتەك تۇرىدۇ. مەن ئاكا- ئۆكا بايلار بىلەنمۇ كۆرۈشكەن، شۇ چاغدا مانا مۇشۇنداق بىر قارارغا كەپ قالسام لازىم بولار دەپ، نىيىتىم ھەققىدە ئازراق پۇرىتىپمۇ قويمۇدىم. ئۇنىڭدىن كۆڭلۈم توق. شۇنداق بولسىمۇ ئەمدى رەسمىي ئۇقتۇرۇپ قويۇپ كېلەي. ئاندىن ھەر بىر يۇرۇتقا بىرىپ باي مۆتىۋەر يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ مەكتەپنىڭ مالىيە مەنبەسىنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسىنى قىلىپ كۆرىمەن.

ــ مەيلى، بارغىن ھەر ھالدا سۆزدە ئىھتىياتچان بول قىزىشىپ كەتمە. ھەر ھالدا ھازىرچە چەكمەن تونىنى تاشلىمايراق تۇرغىنىڭ ياخشى. خەلق ئەجنەبىيلەرگە قىزىقىدۇ، ئەمما ئىشەنمەيدۇ.

ــ ھا ھا ... «بالىنىڭ چېچى ئاقارسىمۇ ئاتىنىڭ ئالدىدا يەنىلا بالا» دېگەندەك مېنىڭمۇ ساقلىم تېزىمغا چۈشكەن چاغدا كىچىك بالىغا نەسىھەت قىلغاندەك گەپ قىلىۋاتقىنىڭىزنى قاراڭ. ماقۇل، ئاكا، ياخشى كۆڭلىڭىزنى يەردە قويماي، مەن كەتتىم.

نىزاملىددىن ئىنىسىنى غەمكىن ئۇزۇتۇپ قالدى. داستىخاننى يېغىشتۇرۇش ئۈچۈن چىققان زورىخان:

ــ مەمتىلى ئاجايىپلا ئادەم بولدى- دە، كىچىكىدە قانداق شوخ بولسا ھېلىمۇ شۇ. ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ كۈلۈپ تۇرغان ئۇنىڭ ئاشۇ كېلىشكەن تۇرقىغا قاراپمۇ بىكارچى خوتۇنلار ھەر قىسىم گەپلەرنى تاپماي قالاما؟

ــ شۇ، بۇ ئۆزىمۇ بىر كۆرگەن ئادەمگە يېقىپلا قالىدىغان نېمە.

ــ بېشىنى ئىككى قىلىپ قويساق سەل... گەپ سۆزلەر سەل بېسىقىپ مەمتىلىمۇ تالاغا كۆپ قاتراشتىن قالارمىكىن...

ــ تالاغا قاتراش دەمسەن؟ ــ دېدى نىزاملىددىن ھوشيارلىشىپ. ئۇ ئايالىنىڭ تەلەپپۇزىدا «ئەرنىڭ تۇققىنى كەلسە كۈندە ئورۇش... » قا ئوخشاپ كېتىدىغان قاتتىق ئېلىش ئالامەتلىرى بارمىكىن دەپ

گۈمانلاندى. ــ بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

ــ ياق، مېنىڭ دېگىنىم، ئۆزىگە پايدىسى يوق بايقىدەك يامان ئاتىقى بار گەپلەردىن يىراقراق بولۇپ، بىر ئۆينىڭ كويىدا بولامتىكىن، دەيمەن.

ــ ئۇ ئۇنمايدۇ، ئۆي غېمى بىلەن بۇلۇپ كېتىپ ئىشلىرىمدىن قالمەن دەپ ئۇنمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ خىيالىدا ھېلىقى چۆچەكتە ئالغان تاتار خوتۇن تۇسا، ئۇ نېمە دەيدىكىن...

ــ سىز ئۇنىڭغا گەپ قىلىپ باقتىڭىزمۇ؟ ئۇنىڭ خوتۇنى سايىز[1] تەرەپتە تۇسا، ئۇنى ساقلاپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزىمدۇ؟ ئەر كىشى دېگەنگە تۆت خوتۇن راۋا تۇسا...

ــ مەنغۇ گەپ ئاچقانىدىم، مېنىڭ خىيالىمغۇ خەقنىڭ ئاغزى بېسىقارمىكىن دېگەن گەپىدى، لېكىن خوتۇن ئۈستىگە خوتۇن ئالامدىم دەپ ئۇنمىدى.

ــ خۇدا يامان كۆزدىن ساقلىسۇن... ــ زورىخان ئۆيگە كىرىپ كېتىۋېتىپ شۇنداق دېدى.

ــ نىزامىددىن بۇياقخانىغا كېتىپ ببرىپ ئېغىل ئالدىكى يېڭىلا چىقىرىلغان قىغنى كۆرۈپ، بۇنى مەمتىلىنىڭ قىلغانلىقىنى پەملىدى ۋە مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى. ئۇ ئىنسىنىڭ شۇنچە كۆپ ئىشقا قانداق يېتىشىپ يۈرگىنىگە ھەيران قالاتتى. ئۇنىڭ ھەممە ئىشنى بىر-بىرىگە پۈتلاشتۇرماستىن يېتىشىپ كېتىشى ئاكىنىڭ قەلبىدە سۆيۈنۈش، پەخىرلىنىش تۇيغۇسى ئويغاتتى. بۇ تۇيغۇ خۇددى خۇشبۇي شاراپ ئىچكەندەك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قىزىتىۋەتتى. ئۇنىڭدا چاققان ئىنسىگە نىسبەتەن ئاكىلىق مۇھەببىتى پەيدا بولغاندىن تاشقىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قولىدىن كېلىشچە ياردەملىشىش ئىرادىسىمۇ پەيدا

---

[1] سايىز ــ سويۇز(союз) ’ئىتتىپاق‘ سۆزىنىڭ بۇزۇپ ئېيتىلىشى. سۆۋبەت ئىتتىپاقىنى دېمەكچى، ــ ئا.

بولدى.

2

ــ بالدۇرلا قايتىپ كەپسەنغۇ؟ ــ دەپ سوردى نىزامىددىن ئاپتاپ تەپتىدە يۈزلىرى تېخىمۇ قىزىرىپ، ئېسىلىپ كەتكەن ئىنىسىگە قاراپ،ــ كەچ قالارمەنمىكىن دەۋاتامتىكى؟

ــ ھە، بالدۇرلا قايتىشقا تۇغرا كەلدى. قارىمامسىز، مۇللا تۇداجى ئىمىنھاجىلار ئويلىغىنىمىزدىنمۇ ئارتۇق كىشىلەر ئىكەن، ئىشىم كۆڭۈلدىكىدەك بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كەم سىرا[1]لارنى ياستىپ بېرىدىغان بولدى دەڭا تېخى. راسخودنىڭ بىر قىسمىنىمۇ ئۈستىگە ئالماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئەگەر مۇشۇنداق ياخشى مەكتەپ ئۇرنى بازاردىن تېپىلىپ قالغان بولسا تېخىمۇ ياخشىراق بولاتتى، خەير، ھېلىمۇ كېرەك يوق.

بايىاتىن بېرى ئىنىسىنىڭ چاققانلىقىدىن دىلى سۆيۈنۈپ شۇ توغرۇلۇق ئويلاۋاتقان نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ئاپتاپتا پىشىپ كەتكەن ئەپتىگە قاراپ سەل ئىچى ئاغرىغاندەك بولۇپ، كۆپىنىڭ مۇزدەك سۈيىدە دوغ ئېتىپ كەلدى.

ــ ئۇسغانسەن ئىچىۋال،ــ دېدى ئۇ مېھرىۋانلىق بىلەن ئاندىن جىم- جىتلىق باسقان ھويلىغا قاراپ قويۇپ، ــ بۇگۈن ھويلا ماڭا ئوڭچە قاپتۇ بويىقخانىدىمۇ ئىش قىلمىدۇق. ئىگەمبەردى تاشمەتلەر كەلمىدى، يەڭگەك بالىلارنى ئېلىپ ئانىسىنىڭكىگە كەتتى. ۋاراڭ-چۇرۇڭسىز ئازادە بولغاندىكىن راسا ئۇخلىۋالغىن بولمىسا.

ــ رەخمەت ئاكا سىزنى خىزمەتكە سېلىپ قويۇپتىمەن،ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ ئاكىسى سۇنغان قاچىنى ئېلىپ،ــ ئۇخلاشنى ئۇخلاۋېرىمىز، ئاكا ، ــ دېدى ئۇ گەپنى ئىش ئۈستىگە بۇراپ،ــ ئۇ

[1] سىرا ــ (تۈركچە ــ sıra) پارتا، ــ ئا.

ئـــش ئەنە شـــۇنداق ھەل بولـــدى. ئەمـــدى مەكتەپنـــى ھەربىرىنـــى كەلتۇرۇش ئۇچۇن پـۇل كېـرەك. شـۇڭا بـز بـايلاردىن يـاردەم سـورايمـز، مەن بەزى جايلارغـا سـزنـاڭ بللـه بـارغـنىڭـز تـۇزۇكمـكىن دەپ ئـــويلايمەن. قانـــداقلا بولمـســـۇن ســـزنـىڭمۇ ئـــۇزىڭـزگە چۇشـــلۇق مۇناسىۋەتىڭـز بار.

ـــ سېنىڭچە ئۇلارنـاڭ بىر قـسمى پۇل بىرىشكە ئۇنارمۇ ؟

ـــ ئـۇ تەرىپـى ئـۇزىگە بـاغلىق، ئۇلارنـاڭ ۋجـدانىغا بـاغلىق. كـونىلار «قالاشـنى بىلسـەڭ قـارمۇ كۆيـدۇ» دەپـتىكەن قېنـى بـز ئۇزىمـزنـاڭ ئېپىنـى، قـابىلىيەتىمـزنى سـىناپ كـۆرەيلى، ئـۇلارنى ئـرىتەلەمدۇقكـن.

ـــ مەن تەييار،ـــ دېدى نـزامـددىن قـسقـلا قـلـىپ.

ـــ يەنە بـــر گەپ بـزنـــاڭ مۇشـــۇنداق قـلـىشـــمـز ھۆكـــۈمەت تەرەپـكە قانـداق تەسـر قـلـدۇ . بـۇنى ئـويلاپ كۆرمەيمـۇ بولمايـدۇ. سـز ئاتۇشـنـاڭ بېگـنى تونۇمسـز؟ چۇشـنەمسـز ؟

ـــ ھەر ھالـدا تونۇشـمەن. ئـۇ ئـادەم ئىلگـرى ناھىيـدە[1] تـۇڭچى بولغـانىكەن. ئـۇزى ئىككـى تـللـىق، قورسـقىدا ئـۇمچى بـار ئـادەم. ئەمـمـا مەن سـردىشـــىپ باقمـغـانلىقىم ئۇچـۇن ئۇنـــاڭ باشـــقا تەرەپلىرىنى تازا بىلمەيمەن .

ـــ مـنىڭچە ئـاۋال شـۇ ئادەمنـاڭ تومـۇرىنى تۇتـۇپ كـۆرەيلى ھـچ بولمـســـا ئـــۇنى خەۋەردار قـلـغـنـمـــــز ، ئىشـــــنى ئوغۇرلـــــۇقچە قـلـمـغانلىقىمـزنـاڭ ئىسپاتى بولۇپ قالار .

ـــ مەيلى ، زۆرۇر دىسەڭ بېرىپ كۆرۈشۈپ قويايلى .

ـــ ھازىرلا ماڭساقچۇ ؟

ـــ نـمـانچە ئالـدىراش ؟ پـىـز- پـىـز ئاپتاپتـا يـول مېڭـىپ بولامـدۇ، قـيلـىنىپ قالارسەنمـكىن ؟

---

[1] نـاھىيە ـــ بـۇ يەردە پەيـزاۋات ناھىيىسـى كـۆزدە تۇتىلـدۇ. ئاتۇشـتا نـاھىيە تەسـس قـلـىنىشتىن(1943-يىلىدىن) ئىلگىرى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ بىر بەگلىكى ئىدى، ـــ ئا.

ــ ئۆزىڭىزگىلا ئېغىر كەلمىسە، مەن نېمىنى كۆرمىدىم دەيسىز؟

نىزامىددىن راستىنلا ئىنسىنىڭ كەچمىشلىرىنى ئويلاپ كۆرمەيلا سۆزلەپ سالغان ئىدى. بىراق ئۇنى ئەيىپلىگىلى بولمايتى. چۈنكى، ئۇ ھازىر ئائىلىنىڭ چوڭى، مەمتىلىگە ھەم ئاكا ھەم ئاتا ئىدى.

ــ بوپتۇ، ماڭايلى، ــ دېدى ئۇ خجىل كۈلۈمسىرەپ، ــ ئېشەككە مىنىۋالامدۇق؟

ــ بولدى، ئاكا گۆڭۈر. مۆڭۈر پاراڭ بىلەن ماڭمايلىمۇ. رۇمغا بارمىغاندىكىن.

ئىككەيلەن بىللە ھويلىدىن چىقىشتى.

ئۇچ تەرىپىنى تاغ قورشاپ تۇرغان ئاتۇش تۈزلەڭلىكى ــ قىران دەرياسىنىڭ لاتقا تۈزلەڭلىكى ــ ئىيۇل قۇياشىنىڭ نۇرىدا تونۇر تەپتى بېرىپ يېنىپ كەتكەندى. يۈزلەرگە گۈپۈلدەپ ئىسسىق ئۇرۇلاتتى.

يەنە كېلىپ ۋاقت چۈشكە يېقىنلاپ قالغاچقا تىمپۇراتۇرا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن؛ ھاۋادىنمۇ، تۈپراقتىنمۇ، ھەتتا ئاندا- ساندا دەريا بوغۇزى تەرەپتىن 'غۇر' قىلىپلا پەيدا بولۇپ قالىدىغان شامالدىنمۇ ئوتنىڭ تەپتى كىلەتتى.

نىزامىددىن خۇددى كۆيۈمچان ئاتا ئارزۇلۇق ئوغلى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ شۇ ھەقتىلا باش قاتۇرۇپ تۇرغاندەك پات- پات ئىنسىگە قاراپ قويياتتى ۋە «ئۇ تۇنجۇقۇپ قالاي دېگەنمىدۇ» دەپ ئويلايتتى.

لېكىن مەمتىلى ئىنتايىن خۇشخۇي ھالىتىنى ساقلاپ يەڭگىل قەدەم ئېلىپ ئەتراپقا بۇگۈنلا كۆرۈپ تۇرغاندەك قىزىقىش بىلەن قاراپ چېكىپ تۇرۇدۇغان قۇرغاق توپىنى كېچىپ كەلمەكتىدى.

نىزامىددىن ئىنسىنىڭ ئاشۇ خاتىرجەملىك چىقىپ تۇرغان ھەمىشە خۇشخۇيلۇق ۋە قىزغىنلىق يېغىپ تۇرۇدۇغان قىزىل مەڭىزىگە قاراپ ئۆزىنىڭ ئەنسىرەشلىرىنى بىھۇدە بوپتۇ دەپ قارىدى. ھەم ئىنسىنى كىچىك بالا ھېسابلىغىنىدىن ئىچىدە كۈلگۈسى كەلدى.

ــ بېگىمىزنىڭ ئىسمى نېمىدى، ئاكا؟

ــ سىدىقبەگ.

ــ هه، سىدىقبەگ. بىز سىدىقبەگنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىنى تاما قىلمايمىز. ئۇ كىشى بىزگە پەقەت ياخشى قاراشتا بولسا پىتىنخورلارغا هامى بولمىسلا يېتەرلىك شۇنداققۇ؟

ــ مېنىڭچە بۇنچىلىك تەلەپ ئۇنىڭغا ئېغىر كەلمەس.

ــ هەي، ئاكا، قىزىقكەنسىز، دۇنيادا شۇنداق ئەمەلدارلار بولۇدۇكى، ئەسلىدە ئۆزى ئانچىكى بىر كىشى بولسىمۇ، بىراۋ ئۇنىڭ ئالدىغا يارەم سوراپ بارسا بويى شۇئان ئىككى گەز كۆتۈرۈلۈدۇ، ئەرزىمۇگىدەك بىر ئىشقىمۇ نېزىقاپ ئۆزىنى كۆرسۈتۈدۇ. بۇنداق پۇرسەتلەرنى هەرگىز قولدىن بەرمەيدۇ.

ــ ئەگەر سېنىمۇ توڭلۇق بىلەن سىلكىۋېتىپ ئىشىم ئالدىراش دەپ بويۇن تولغىسا قانداق قىلىسەن؟

ــ ئاكا، مەن ئۆز ئىرزىتىمىنى هاياتىمدىنمۇ ئارتۇق كۆرىمەن، چۈنكى ئىنسانغا ئەڭ زۆرۈر بولغىنى ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلىش. لېكىن مىللەتنىڭ مۇهىم بىر ئىشىنى يولغا سېلىۋېلىش ئېهتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ پېتىمدىن چۈشۈشكە؛ بىزگە كېرەكلىك ئادەملەر ئەسلىدە ئېشەكتىنمۇ پەس نېمىلەر بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا يېلىنىشكە رازىمەن. ئەگەر شەخسى مۇناسىۋەتتە بولۇدۇغان بولسا مەندىن بۇنىڭغا ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس. نېمە ئامال، قاتتىق بويۇنلۇق قىلىش بىلەن ئىشىڭ ئاقمايدۇ. سەئىدى ئېيتقان «پىتىنە قوزغايدىغان راست گەپتىن ياخشىلىق يەتكۈزىدىغان يالغان گەپ ئەۋزەل» شۇنىڭدەك خاسىيەتلىك ئىش ئۇچۇن ئىرزىتىمدىن چۈشسەممۇ مەيلى ـ دە.

«ۋاي جېنىم ئۇكامەي!» دېدى نىزامىددىن ئىچىدە ئىنسىنىڭ كالتە بۇرۇتى ئۆزىگە ياراشقان شۇخلۇق يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ.

ــ ئاكا بىز هەر قايسى يۇرتلاردىكى بايلارنىڭ ئۆيىگە بېرىشتا ئاۋۋال سىز تۇنۇشىدىغانلارنىڭكىگە كىرەيلى. «بىسمىللا» دېمەيلا تۇمشۇقۇمغا يەيدىغان ئىش بولۇپ «ئەتتىگەنده نېمه يېسەڭ كەچكىچه شۇ» بولمىسۇن.

ــ ماقۇل، ــ دېدى خىيال بىلەن كېتىۋاتقان نىزامىددىن

ئىنسسىنىڭ گېپىنىڭ مەزمۇنى كاللىسىغا كىرمىگەن بولسىمۇ ئۇ تەۋپىقىنىڭ ھەم سەمىمىيلىك ھەم شوخلۇق يېغىپ تۇرغان ئىلتماسىغا جاۋاب بېرىشىنىلا مەخسەت قىلغانىدى، ــ مەن ساڭا قىلىشىپ بېرەلىگۈدەك ئىش بولسىلا ھەممىسىنى تاپىلا، جىمى ئىشقا ئۆزەڭ يۈگرەپ يۈرسەڭمۇ ئۇنۇلۇپ قالسەن.

ــ كۆيۈنگىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت. لېكىن مېنى خىجىل قىلىپ، مەندىن ئانىلارچە ئەنسىرەۋېرىشىڭىزنى قويۇڭ، جاپا چەكسەم نېمە بولاتتى؟ مەن مۇشۇ جاپانى چېكىش ئۈچۈن قالدىمغۇ؟ قانچىلىك جاپا چەككەن بولسام ھەممىسى مۇشۇ ئىش ئۈچۈنغۇ؟ ئانا ئاچچىق تولغاق يىگىنى ئۈچۈن بالىدىن ئاغرىنمايدىغۇ؟

ــ ئانام بىلەن دادام رەھمىتى سېنى ماڭا تاپىلىغان...

ــ ھېلىمۇ سىز ماڭا ئانا ھەم دادا بولۇپ كۆيۈنۈۋاتىسىز.

ــ ھېلىقى قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن كىتابنى تەرجىمە قىلىدىغان گەپنى قىلىۋاتامتىڭ؟ شۇنداق قىلىدىغان بولساڭ مەن ساڭا ئاققا كۆچۈرۈشۈپ بېرەي. قانداق؟

تەۋپىق ئاكىسىغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن قاراپ قويۇپ، ئۇنچىقمىدى.

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ بىلىنمەيلا ئىككى ساي بىلەن تېجەن يېزىسىدىن ئۆتۈپ قىران دەريا سىنىڭ قورۇق ئېقىنى بويىغا جايلاشقان بازارغا[1] يېتىپ كەلدى. بەگنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە چۈشتىن سەل ئۆتكەنىدى. سىدىقبەگنىڭ ھويلىسىدا يوغان بىر تۇپ رېدە كەڭ يېيىلىپ، پۈتۈن ھويلىغا دېگۈدەك سايە تاشلاپ تۇراتتى. رېدە تۈۋىدە يوغان بىر چاسا تاش قويۇلغان بولۇپ ئۇنىڭدا سالقىنلاپ ئولتۇرۇشقا بولاتتى.

بۇ چاغدا سىدىقبەگ ئائىلىسىدىكىلەر يېڭىلا چۈشلۈك تاماق يەپ بولۇشقانىدى.

ــ ئېتىڭلار ھېرىپ قاپتۇ، ــ دېدى ئېگىز ۋە بەستلىك كەلگەن بەگ چاقىرىلمىغان مېھمانلارغا دەرپەردىلەر بىلەن خىرلەشتۈرۈلگەن سۆرۈن

[1] ئۆتمۈشته ئاتۇش بازىرى ھازىرقى مەشھەد يېزىسىدا ئىدى، ــ ئا.

مېھمانخانىنىڭ تۆردىن جاي كۆرسۈتۈپ.

ئۆيدە سەدىقبەگنىڭ ئايالى ۋە بىر ياش چوكان باردى. سەقبەگ كىچىكىدىنلا شۆتاك[1] دا ئوقۇغان بولغاچقا ئۇنىڭ ئائىلىسىدە كونا قائىدىلەرگە ئانچە ئەمەل قىلىپ كەتمەيتتى، شۇڭا ئايالارمۇ يات ئەركەكلەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ئولتۇرمايدىغاندەك قىلاتتى. ياش چوكان مېھمانلارغا بىر ئاز ئېگىلىپ، ئۇنىسىز سالام قىلغاندىن كېيىن باشقا ئۆيگە چىقىپ كەتتى، ئەمما چوڭراق ئايال(بەگنىڭ ئايالى بولسا كېرەك) قېلىۋەردى. بۇ ھال ئۆي ئىگىلىرىنى مالال قىلىپ قويمىزمىكىن دەپ ئەندىشىدە تۇرغان مېھمانلارنى خېلى يېنىكلەشتۈردى.

ــ ئاكا، ــ دېدى مەتىلى ئەپەندى سورۇننىڭ قاتمالىشىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سۆھبەتكە يېنىكلىك بېرىش ئۈچۈن، ئادىتى بويىچە، دادىللىق بىلەن، ــ بىزنى تۇنۇشتۇرۇپ قويمايسىزغۇ؟

نىزامىددىن دەسلەپ ئىنسىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن بەگنىڭ ئالدىدا ئەدەپتىن چىقىپ كەتكەنلىك بولۇپ قالارمىكىن دەپ سەل ئارسالدى بولغانىدى، ئويلىمىغان يەردىن سەدىقبەگ مەتىلىنى قوللاپ چۈشتى.

ــ مەدەنىيەتلىك ئەللەردە ئەڭ ئەۋەل ئۆز- ئارا تونۇشتۇرۇش يا كى ئۆز- ئۆزىنى تونۇشتۇرۇش بولۇدۇكەن. بۇ قورۇنۇشنى ئازايتىپ، چۈشۈنۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ياخشى ئادەت.

نىزامىددىن بەگنىڭ بۇ گېپىدىن روھلۇنۇپ:

ــ مانا مۇشۇ كىشى سەن تۇنۇشماقچى بولغان سەدىقبەگ، بۇ مەزلۇم بەگنىڭ ئايالى قۇرەيش خېنىم،... ــ نىزامىددىن ھېلىقى چىقىپ

---

[1] شۆتاك — 学堂 ــ ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى ئاياقلاشقاندىن كېيىن چىڭ ھۆكۈمىتى ھاكىمىيەت ئىشلىرىدا ئىشلىتىش ئىھتىياجى ئۈچۈن يەرلىك خەلق بالىلىرىدىن بىر قىسمىنى خەنزۇچە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئاچقان مەكتەپكە بالا بېرىشنى خەلق خاھلىمايدىغان بولغاچقا ئالۋان تەرىقىسىدە مەجبۇرىي ئېلىناتتى، شۇڭا كۆپىنچە چىڭ ھۆكۈمىتىگە ئىشلەيدىغان كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ بالىلىرى تەلەپ قىلىناتتى. ئەمەلدارلار ئۆزلىرىنىڭ بالىلىرىنى بۇ ئالۋاڭدىن قاچۇرۇش ئۈچۈن بىرەر يېتىم-يېسىر يا كى بىرەر كەمبىغەلنىڭ بالىسىنى ئۆز بالىسى ئورنىغا سەپلەيتى، ــ ئا.

كەتكەن چىرايلىق نەۋ جۇۋانىنى تونىمايتى، شۇڭا تۇرۇپ قالدى.

ــ ئۇ مېنىڭ ئاكام مامۇتھاجىنىڭ قىزى، ئىسمى مەلىكىزاد، ــ دېدى قۇرەيش خېنىم. بەگنىڭ خانىمى ئۇچىسىغا خەنزۇ تەتەيلەرنىڭ كىيىملىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان، ئادەتتە ئانچە ئومۇملاشمىغان بىر خىل كىيىملەرنى كىيىۋالغان بولۇپ ئاقسۆڭەكلىك خاراكتېرى روشەن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا ئەمەلدارنىڭ خېنىملىرىدا بولۇدۇغان تەكەببۇرلۇق بار بولسىمۇ. مەدەنى مۇئامىلىسى ئىچىدە بىلىنمىگۈدەك دەرىجىدە سىلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، ــ ئۇ سىڭلىم ئۆيىدە زېرىكىپ ماڭا بىر زامان ھەمراھ بولۇشقا كەپتىكەن، ــ دەپ قوشۇپ قويدى قۇرەيش خېنىم.

بايا مەلىكىزادنىڭ قەشقەر قىزلىرىغا خاس سۈزۈك يۈزلىرىدە چاقناپ تۇرغان بولاق كۆزى بىلەن بىردەقىقە ئۇچرۇشۇش نەتىجىسىدە قىزىرىپ كەتكەن مەمتىلى ئەپەندى، قۇرەيش خېنىمنىڭ سۆزىدىن كېيىن سەل يۈرىكى ئارامىغا چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ــ بۇ مېنىڭ ئىنىم، مەمتىلى، تۇركىيىدە ئوقۇپ يېقىندا قايتىپ كەلدى، ــ دېدى نىزامىددىن تونۇشتۇرۇشنىڭ ئاخىرىنى ئۈزۈپ.

ساھىپخان بىلەن مېھمانلار ئۆز- ئارا تونۇشقاندىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرىنى يېنىكلەشكەندەك ئازادە ھېس قىلدى. مېھمانلار شۇ زامانىنىڭ شەھەر مودىسىدا ھەم مەلۇم جەھەتلەردىن خەنزۇلارنىڭ ئادەتلىرىگە ئوخشۇتىپراق ياسالغان ئۆيگە يەنە بىر قېتىم ئوبدانراق نەزەر سېلىپ چىقىشتى. مەمتىلى ئەپەندى سۆھبەتدىشىغا تۇيدۇرماي قاراپ، ئۇنىڭ مىجەزىنى مۆلچەرلەپ چىقىشقىمۇ ئۈلگۈردى. ئومۇمەن بەگنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەمەلدارلىق قېنى يوقتەك، ئەملىگە نىسبەتەن كىبىرسىز كۆرۈنەتتى. ئۇ زامانلاردا ئىككى خىل يول بىلەن خەنزۇچە ئوقۇپ قالاتتى: بىرى، ھۆكۈمەتتە ئىشلەيدىغانلارنىڭ بالىلىرى، يەنە بىرى «شۆتاڭغا بالا بېرىش» ئالۇڭكى يۈز بېشىلارغا چۈشكەندە بايلار ئۆز بالىلىرىنىڭ ئورنىغا كەمبەغەلنىڭ بالىلىرىنى سېتىۋېلىپ ئەۋەتىپ بېرەتتى. مەمتىلى ئەپەندى بەگنى كېينىكى خىلغا مەنسۇپمىكىن دەپ پەرەز قىلدى. بىراق

يېڭىشەرلىك بۇ ئادەمنىڭ ئۆتمۈشى كۆپ ئادەملەر ئۈچۈن قاراڭغۇ ئىدى.

رەسمىيەت سۆزلىرى ئاخىرلىشىپ ئەسلى مەخسەت ھەققىدە سۆز باشلاشتىن ئاۋالقى ئاشۇ بىر نەچچە مىنۇت ئىچىدە يۈقارقى كۆزۈتۈش ۋە خىياللارنى قىلىپ ئولگۇرگەن تەۋپىق ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ ياقتىكى ئۆينىڭ ئىشكى ئۈدۈلىدىن لىپ قىلىپ ئۆتكەن مەلىكىزادىنىڭ كۆزلىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇچرۇشۇپ قالدى ھەم شۇئان ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان ئاللىقانداق بىر نەرسە پۈتۈن تېنى بويلاپ باش كۆتەردى ۋە يۈرىكى شىددەت بىلەن سېلىپ كەتتى. پىسخولوگىيدە سۆزلىنىدىغان ۋاستىلىك تەپەككۇرگە ئوخشاش تەۋپىقنىڭ يۇرىكىدە كونا بىر جاراھەتنىڭ قەقچىنى تاتلىۋەتكەندەك ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ مەلىكىزادىنىڭ كۆزلىرىدىكى نۇرنىڭ بىردە سەرۋەرگە، بىردە ئەدىبەگە ئوخشاپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى ھەم تەخىرسىز سېغىنىش ئۇنى قىستاپ كېلىۋەردى ئۇ قىزنىڭ تونۇشتەكلا ئۇزاق قاريىشىدىن قاچاندۇر بىر چاغدا ئۇزاق بىللە بولۇپ كېيىن ئايرىلىپ كەتكەندەك تۇيغۇغا كەلدى. بۇ راست شۇنداقمۇ؟ ياكى خىيالمۇ؟ ئۇ ئۆزىمۇ گاڭگىراپ كەتتى. قىزمۇ مېھمانغا ئەتەي كۆرۈنمەكچى بولغانىدەك ئۇدۇلىدىن ئۆتۈپ قالغىنى ئۈچۈن خىجىل بولغان بولۇشى كېرەك، شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ مەڭزىگە قىزىللىق تەپكەن ئاشۇ مىنۇتنىڭ ئۆزىدە مەمتىلى سەرۋەرنى كۆرگەنىدەك بولدى...

كۆز يۇمۇپ ئۆچقۇچىلىك ئارىلىقتا بولۇپ ئۆتكەن بۇ خىيالىي كەچمىش ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈر ھېكايىسىدەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتكەچكە، كىشىلەر ئالدىدا تازىمۇ سەت ئىش قىلغانىدەك بىلىنەر. بىلىنمەس سىلكىنىپ كەتتى. ئۇ بۇنداق جان قىينىغۇچى خىياللاردىن ئۆزىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن سۇھبەتنى باشلاشقا ئالدىراپ بەگ تەرەپكە يۈزلەندى.

ــ سىزنى ئىزدەشكە مەجبۇر قىلغان ئازراق ھاجەت بىلەن ئىلتىماسىمىز بار، بۇ ئىش ئۈچۈن چۈشلۈك ئارامىڭىزنى بۇزغىنىمىز ئۈچۈن ئۆزرلۇكمىز، ــ دەپ باشلىدى ئۇ مۇلايىم، شۇنداقلا كىشىلەرگە تەسىر قىلغۇچى ئاھاڭدا، ــ مەن تۇركىيدە ئوقۇدۇم مەخسىدىم: خۇراپات،

جاھالەتنىڭ پاتقىقىغا پاتقان مىللىتىم ئۇچۇن خىزمەت قىلىش ئىدى. ئەمدى ئاشۇ مۇددىئايىمىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ۋاقتى كەلدى، ــ ئۇ قورەيش خېنىم راستلاپ چىققان داستىخاندىن پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلىدى. مۇشۇ پۇرسەتتە سىدىقبەگ سوئال قويدى:

ــ قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىلا؟ ــ بۇ سوئاللار سۆھبەتنىڭ مەخسەتكە يېقىنلىشىشىنى تېزلەتتى.

ــ مەكتەپ ئاچماقچىمەن، ــ مەمتىلى ئەپەندى قىسقا پائۇزا ئارىلىقىدا بەگنىڭ چىرايىغا سەپ سېلىپ ئۇنىڭ بەستىلىك گەۋدىسىگە مۇناسىپ يوغان يۈزىدىن كۆز قارىشىنى بىلىۋېلىشقا تىرشتى. بىراق بۇ قىرىق ياشلاردىن ھالقىغان بەگ ئۇزۇن يىللىق خىزمەت جەريانىدا ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى بىلىندۈرمەسلىككە ئادەتلەنگەچكە، ئۇ مەلۇم پەرەزگە كېلەلمىدى. شۇڭا ئۇ بەگنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش مەخسىتىدە ئورۇنۇپ گەپ باشلىدى، ــ بەلكىم نېمە ئۈچۈن بۇ يولنى تالىۋالغانلىقىمنى سورارسىز. مېنىڭچە ئاقارتىش ــ بىزنىڭ بەختسىز مىللىتىمىز ئۈچۈن ئەڭ زۆرۈر. خىزمەتلەرنىڭمۇ ئۇلۇغى! يەنە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇنداق قارارغا كەلدىمكى، ــ دېدى تەۋپىق ئاۋازىنى پەسەيتىپ مۇڭلۇنۇش ئاھاڭىدا، ــ مەن نۇرغۇن ئەللەرنى كەزدىم كەمىستىش ۋە پەس كۆرۈشلەرگە ئۇچرۇدۇم. ھازىر ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىقىغا پاتقىنىچە قېلىۋاتقان، قالاقلىق جەھەتتە جانلىق ئاسارە- ئەتىقە بولۇپ قېلىۋاتقان، ئىللەتكە تولغان بەختسىز مىللەتنىڭ بىرى ــ بىزنىڭ ئۇيغۇركەن. ئەگەر بىر مېھرىبان ئاتا يۈز- كۆزىنى يارا باسقان بالىسىنى باشقىلارنىڭ چىرايلىق بالىلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئۆز بالىسىنىڭ لاتا-پاتىسى، ساقلىقى ۋە تەقدىرى ھەققىدە ئويلاپ يۈرىكى ئېچىشمىسا ئۇنى قانداقمۇ ئاتا دېگىلى بولۇدۇ؟ ئەگەر بىر ئوغۇل كېسەل قوچىقىدا ئىگىراپ ياتقان ئانىسىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، قولىدىن كېلىدىغان خىزمىتىنى قىلمىسا ئۇنى قانداقمۇ ساداقەتمەن ئوغۇل دېگىلى بولسۇن؟ چىن ئىنسان بىلەن مەخلۇق باشقا- باشقا نەرسە- دە ... دېمەك، مەن بۇ كېسەلچان ئانىنى داۋالاشقا ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ ئازابىنى ئىلگىرىكىدىن يېنىكلەشتۈرۈشكە

ئۇزۇمنى بېغىشلىدىم، ــ تەۋپىق سۆزلىگەنسىرى ئۆزىنىڭ بىر ئەمەلداردىن ياردەم سوراپ كەلگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغانىدەك، بەلكى نەچچە مىڭ كىشىلىك يىغىن زالىدا نوتۇق سۆزلەۋاتقاندەك بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ «نۇتقى» ئالدىن تەييارلىۋالغان سۇنئىي گەپلەر ئەمەسىدى. بۇلار شۇ دەمنىڭ ئۆزىدە ئۇنىڭ يۈرەك قېتىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان چىن قەلبىنىڭ مۇئىلىرى ئىدى. ئۇ ھېسىيات تولپارىنى يۈگەنلەپ مەخسەتكە قايتىپ كەلدى، ــ مەن بۇ مەخسەتنى سىزگە ئالدىن ئېيتىشىنى تۇغرا تاپتىم. ئۇمىدىم سىزنىڭ قوللىشىڭىزغا ئېرىشىش، ھېچ بولمىسا مۇتىئەسسىپ كۆچىلەر تەرەپتە تۇرماسلىقىڭىزنى قولغا كەلتۈرۈش. چۈنكى پەرەز قىلىشقا بولىدۇكى، بۇنداق قالاق بىر مۇھىتتا مەن قىلماقچى بولغان ئىش جىددىي قارشىلىققا ئۇچرىمايدۇ. ھەرقانداق يېڭىلىق تەشەببۇسچىسىنى كىشىلەرنىڭ سارىڭ دەيدىغانلىقى رەسۇلۇللاھنىڭ ھەدىسلىرىدىمۇ بايان قىلىنغان. شۇنداقلا پەيغەمبەرلەرمۇ ھەقنى يەتكۈزگىنى ئۈچۈن ئەزىيەت تارتقان، خورلانغان، يۇرتلىرىدىن ھەيدەپ چىقىرىلغان، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. دېمەك، ھەقنى سۆزلەش ھامان دۈشمەنلىككە ئۇچراش مۇشۇ دۇنيانىڭ بىر مەنتىقىسى.

ــ ياخشى گەپكەن،ــ دېدى سىدىقبەگ ئىپادىسىز چىرايى بىلەن ھەم مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى پىيالىلارغا چاي قۇيغاچ ئۆز پىكرىلىرىنى تەرتىپكە سېلىۋېلىشقا پۇرسەت تېپىپ، ــ بەلكىم بۇ ئىشنىڭ ئەمەلىي پىلانىنى پىشۇرۇپ قويغانلا؟

ــ پىشىشىق دېيىشكە بولمىسىمۇ ھەر ھالدا پىلان بار، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئۆيگە كىرگەن چاغدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ ئىشەنچكە تولغان، دادىلاشقان ھالدا.

ــ ماڭا ئېيتىشقا بولامدۇ؟

ــ بولمايدىغان نېمىسى بار؟ بەربىر كېچىسى قىلىدىغان يوشۇرۇن ئىش ئەمەسقۇ. مەن يالغۇز بولغانلىقىم ئۈچۈن بىردىنلا ھەممە كەنتىلەردە مەكتەپ تەسىس قىلىپ كېتەلمەيمەن، لېكىن ئەڭ ئەۋەل بىر دارىلمۇئەللىمىن ئېچىپ مۇئەللىملەر قوشۇنىنى بارلىققا كەلتۈرۈش

تامامەن مۇمكىن. بۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھەر بىر كەنتتە مەكتەپ ئېچىپ كېتەلەيمىز. ئەمما بۇ مۇئەللىملەرنى تەربىيلەش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا كەنتلەردە مەكتەپ قورۇلۇشىنى سېلىشنى ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ. بولمىسا مۇئەللىملەر ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چىققاندا خىزمەت قىلىدىغان مەكتەپ يوق ۋاقىت بىھۇدە ئۆتىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆتۈپ تۇرىشىغا توغرا كېلىپ ۋاقىت زايا كېتىدۇ. ۋاقىتنى زايا قىلماسلىق ئۈچۈن مەكتەپ قورۇلۇشىنى جەزمەن ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە ئۇلگۈرتۈش كېرەك.

بۇ ناھايىتى مۇشكۇل ئىش ئىدى. بىر تەرەپتە ئاشۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەن ھامانلا بېرىپ خىزمەت قىلىدىغان مەكتەپلەرنى بەرپا قىلىش ھەتتا بۇلارنى بىر- بىرىگە پۈتلاشتۇرماي ئورۇنداش تولىمۇ قىيىن، ھەتتا بىر ئادەم ئۈچۈن زادىلا مۇمكىن بولمايدىغان ئىشىدى. شۇڭا سىدىقبەگ بۇلارنىڭ ئېغىزدا دېگەنىدەكلا ئاسان بولۇپ كېتىشىگە ئىشەنچ قىلالماي، مەسخىرىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل تەلەپپۇزدا :

ــ ھەر ھالدا ياخشى خىيال ئىكەن، ــ دېدى مېيىقىدا كۈلۈپ ھەم مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ۋە چىرايىدا ئىپادىلىنىپ تۇرغان يوشۇرۇن كۈچ ئۇنى مەسخىرىدىن چەكلىگەچكە، دەرھال كۆڭۈل ياساش تەلەپپۇزىدا قوشۇپ قويدى، ــ سىلىدە مۇشۇنداق قىلىپ كېتىشكە ئىشەنچ بارمۇ؟

ــ مېنىڭ ئۆزۈم قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار جەھەتىدىن ئېيقاندا، مەندە ئەلۋەتتە بۇنداق ئىشەنچ بار. لېكىن بۇ نىيەتنىڭ ئىشقا ئېشىش ئاشماسلىقى قوللىغۇچىلارغىمۇ باغلىق.

ــ ئىقتىسادىي مەنبە بارمۇ؟

ــ كۆزدە تۆتۈۋاتقىنىمنىڭ بىرسى شۇ. بۇنى ئىئانە تۇپلاش ئارقىلىق ھەل قىلماقچى بولۇۋاتىمەن. ھازىرغىچە ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمنىڭ نەتىجىسىدىن قارىغاندا ئىقتىسادىي تايانچلارنى تېپىش تامامەن مۇمكىن.

ــ دارىلمۇئەللىمىننى قەيەردە ئاچماقچى بولۇۋاتىلا؟

ــ بازاردا ئورۇن بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئوڭرۇقتىكى مەدرىسىنى سورىۋالدۇق.

ــ بازاردا بولسا تەسىرى ياخشىراق بولاتتى.
ــ مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، بىراق بولمىدى.
ــ يۇقىرىقى پىلانلىرى راستىنلا ئىشقا ئاشىدىغان بولسا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇش پۈتتۈرگىچە بازاردا بىر مەكتەپ سېلىش مۇمكىن. مەن سىلەرگە قومباغلىق ئابدۇراخمانهاجى بىلەن سۆزلۈشۈپ تەلەي سىناپ بېقىشنى مەسلىھەت بېرىمەن. قانداقلا بولمىسۇن شە كۆرگەن ئادەم، ئۆزىمۇ توشقان باي. مەكتەپ تەييار بولۇپ ئوقۇ- ئوقۇتۇش يېرىم يولدا توختاپ قالمىسلا...
مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ ئىشەنمەسلىك تەلەپپۇزىدىكى ئاخىرقى سۆزلىرىگە ئېتىۋار قىلماي ئابدۇراخمانهاجى ھەققىدىكى ئۇچۇرنى كوچىلىدى:
ــ مەسلىھەتلىرىڭىز ئۈچۈن رەھمەت. سىز مۇنداق دېيىشتە بېرەر نەرسىگە ئاساسلىنىۋاتامسىز ياكى شۇ كىشى باي بولغاچقىلا كۆرۈشۈش كېرەكمۇ؟
ــ مەن ئۇ ئادەمنى يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان كۆرىمەن، ھەم ئۆزى تەقۋادار، خەير ئىشلىرىغا قولى ئوچۇق، شۇڭا.
ــ سىز ئۆزىڭىزنىڭ مەيدانى ھەققىدە بىر نېمە دېمىدىڭىزغۇ؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى خۇشخۇي كۈلۈمسىرەپ تۇرسىمۇ پىسخىكا جەھەتتىن بېسىم ئىشلىتىش كەيپىياتىدا سوردى (ئۇنىڭدا مۇشۇنداق تۇغما ئىقتىدار باردى)
بۇ ھال نىزامىدىننى بىر ئاز سەراسىمگە سېلىپ قويدى مەمتىلى بولسا ئىنتايىن خاتىرجەم كۆرىنەتتى.
ــ مەن سىلىگە نېمە دەيمەن؟ مېنىڭ بۇ ھەقتىكى تەسىراتىم سىلىنىڭكى بىلەن ئوخشاش. مېنى بايلار سېتىۋېلىشىپ شۆھرەتخورلۇققا ئەڭ كۆپ ۋە ئەڭ ئۈزۈل- كېسىل ئۇچرىغانلارنىڭ بىرىمەن. مىللەتنىڭ قالاق ۋە مەدەنىيەتسىز بولۇشى بىر خىل لەنەت تامغىسى. خۇددى بىر يېرىدە ئەيىبى بار ئادەملەردە بىر خىل تىل قىسىنچىلىق،

جۇرئەتسىزلىك، قورۇنۇش ھېسىياتى بولغانىدەك، قالاق مىللەت ئەزالىرى ھامان ئۆزىنى باشقىلار ئالدىدا ئاجىز ۋە مەھكۇم ھېس قىلىدىغان گەپ. كىممۇ ئۆز مىللىتىنىڭ خورلۇق ئىچىدە ئۆتۈشىنى خالىسۇن؟ ــ سەبەۋ بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن خىجىللىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ــ كېيىن ھۆكۈمەت نېمە دەپ قارايدۇ، يۇقۇرىنىڭ رايىنى بىلمەي تۇرۇپلا ئاشكارە ئۇتتۇرىغا چىقالمايمەن. ئەممىا مۇتئەسسىپلەر سېپىگە قوشۇلماسلىق ئۈلارنىڭ پىتنىلىرىگە قۇلاق سالماسلىققا ۋەدە بېرەلەيمەن، ــ قاچانكى يوقۇرنىڭ رايىدا ياخشى تەرەپكە سەللا مايىللىق كۆرۈلسە مەن سىلى تەرەپتە ھازىر بولىمەن.

تەۋپىق خوشاللىقىدىن سەكرىۋەتكىلى تاس قالدى. ھاياجانلانغان ھالدا:

ــ رەھمەت سىزگە! ھازىرچە ماڭا كېرىكمۇ پەقەت شۇلا، مەن ئۆزەمنىڭ قانداق ئىجتىمائىي شارائىتتا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىمنى چۈشۈنمەن. خەلق قالاق، دىنىي كۆچلەر تولىمۇ مۇتئەسسىپ. ئەگەر قارشى كۆچلەر ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ ئازراقلا مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرىۋالسا ئىككى ھەسسە ئەدەپ كېتىشى تۇرغان گەپىدى. ئەمدى ئۇلار سىزنى ئارامىڭىزدا قويماسلىقى مۇمكىن؛ جەزمەن تومۇرىڭىزنى تۇتۇپ باقىدۇ، قوللىشىڭىزنى تەلەپ قىلىدۇ، قىسقىسى سىزنى تىنجىتمايدۇ.

ــ بۇ تەرەپلىرىدىن خاتىرجەم بولسىلا مەن سىلىگە ۋەدە بەرگەن ئىكەنمەن ھۆددىسىدىن چىقىشقا مەجبۇرمەن، ــ سەبەبىگىمۇ يېنىكلەشكەندەك كۈلدى. بىراق ئۇنىڭدا شۇنچە زور ئىشنى بىرلا ئادەمنىڭ قىلىپ كېتەلىشىگە ئىشەنچ ئاز ئىدى، شۇڭا، ــ خاسىيەتلىك ئىشقا قەدەم قويۇپلا بىراق يالغۇز ئىكەنلا،... ھېچ بولمىسا بەش كىشى بولغان بولسا ئىكەن.... ــ دەپ قوشۇپ قويدى تۇتۇقراق ئاۋازدا.

مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىغا ئىشارەت قىلىپ ئورنىدىن تۇردى. سەبەبىگىنىڭ تەكەللۇپلىرىغا جاۋابەن ئۆزۈر ئېيتىپ خوشلاشتى.

ئۇلار ھويلىغا چىققاندا ئۇزۇتۇپ چىققان سەبەبىگىكە شۇ يەردە تۇرۇپ

قىلىشىنى ئىيتماق ئۇچۇن ئارقىسىغا بۇرالغان مەمتىلى ھويلا تەرەپكە قارىغان دەرىزىدە كۆرۈنگەن كۆلەڭگۈگە قاراپ، دېمەكچى بولغان گېپىنى دەرمەھەل دېيەلمەي بىر سېكىنۈتچە ھايال بولدى. بىراق قۇشۇمىسىنى تۇرۇپ:

ــ بولدى ئۇزاتماڭ مۇشۇ يەردە قالسىڭىزمۇ بولۇدۇ، بىز تېخى سىزنى كۆپ ئاۋارە قىلمىز، ــ دېدى ۋە يەنە بىر قېتىم دەرىزىگە كۆزى چۈشتى، تومۇرلىرىغا بىر خىل ئىسسىق ئېقىم يۈگرەپ كېتىپ دەرھال ئاكىسىغا ياندىشىپ دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى.

ــ خۇداغا شۈكرى، ئوڭۇشلۇق بېرىۋاتامدۇ، نېمە؟ ــ دېدى نىزامىددىن خوشال ھالدا، ئىككەيلەن بازار كوچىسىغا چىققاندا، ــ ئىشنىڭ باشلىنىشى خېلى جايىدىغۇ.

ــ بۇ ئىشنىڭ ساۋابلىق ئىش ئىكەنلىكىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ ـ دە، ــ دېدى ئىنىسى چاقچاقلا ئايلاندۇرۇپ:

ــ خوش ئەمدى قاياقتا؟

ــ بايا بەگ سايە قىلغان ئابدىراخمانھاجى بىلەن كۆرىشەيمىكىن، سىز ئۇ كىشىنى تونۇمىسىز؟

ــ سىرتىدىن تونۇيمەن، سالام- سائىتىمىز يوق. ئۇ ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى ئادەم. شىمالدا كۆپ تۇرغان بۇ يەرگە كېلىشتە ئالتايدىن كەلگەن. ئىككى خوتۇنى بار. بىرسى قازاق گۈلجامال دېگەن ئايال؛ يەنە بىرى ئۇيغۇر، ئىسمى بۇۋىسارە. ھەر ئىككى خوتۇنى ھاجىمغا قارىغاندا بىر ھەسسە ياش مېنىڭ بىلىدىغىنىم شۇلا.

ــ ئۇنداق بولسا سىز ئۆيگە قايتىپ كېتىۋېرىڭ تۇنۇشمايدىغان خەقنىڭ ئۆيلىرىگە گېزىرىپ كىرىش ئازابىنى مەنلا تارتاي. ئەتە ئەتتىگەندە يەنە سىزنى باشلاپ ماڭمەن.

ــ ھېچقىسى يوق، بىللە كىرىپ بىللە قايتايلى، ــ دېدى نىزامىددىن ئىنىسىگە ئىچ ئاغرىتقان ھالدا.

ــ ياق، ئاكا، مەن بەك كەچ قايتىشىم مۇمكىن بىر بىكار ئوننى بىكار قىپتۇ دېگەندەك سىزگە قارىشىپ بېرەلمىگىنىم يەتمىگەندەك

سىزنىمۇ ئىش قىلدۇرماي ئاۋارە قىلسام بولماس ئۇلاقلىرىڭىز ئاچ قالمىسۇن كېتىڭ. كەتمىسىڭىز خاتىرجەم بولالمايمەن.

نىزامىددىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قېلىپ كېتىشكە ماقۇل بولدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىنى ماڭدۇرۇپتىپ ئۆزى قۇمباغ تەرەپكە بۇرالدى.

3

نىزامىددىن خۇپتەن نامىزىدىن كىرىپلا يەنە سورىدى:

— مەمتىلى قايتىپ كەلمىدىمۇ؟

— كەلمىدى، نەلەردە يۈرىدىغاندۇ دەڭا،— دېدى زورىخان ئەندىشە ئارىلاش.

— ھېلىغىچە كېلىپ قالار، ئورۇن سېلىپ قويۇپ ئۆزەڭ ئىشىڭ بىلەن بول، ئۇخلاۋە مەن بىردەم ئولتۇرىمەن،— دېدى نىزامىددىن ئايالىغا.

نىزامىددىن چىراقپايىنى شىرە چاقنىڭ تۈۋىگە يېقىن ئەپكېلىپ يېقىندىن بېرى مەمتىلى ئەپەندى قەشقەردىن ئالغاچ كەلگەن كىتابلارنى ئوقۇغاچ ئىنىسىنى كۆتۈپ ئولتۇردى ئۇ ئەنسىرىمەي تۇرالمايتى، يىللار ئەنسىز، بولۇپمۇ بازارنىڭ لۇكچەكلىرى شۇڭ تۇرغان ئادەمنىمۇ يولسىز ئۇرۇدۇغان غەلىتە بېشىم خۇيلۇق ئىدى... ئالاھەزەل بىرەر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندە ئاخىر مەمتىلى ئەپەندى كېرىپ كەلدى. بايىاتىن بېرى ئىنىسىنىڭ ئاز ئۇخلاپ كۆپ پائالىيەت قىلىپ ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئولتۇرغان نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ھارغىن قىياپىتىگە ئوبدانراق زەڭ سېلىپ قارىۋىدى، مەمتىلىنىڭ كۆلۈپ تۇرغان لېكىن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا بىر ئاز قىزىللىقىنى يوقاتقان چىرايى بىلەن ئۇچراشتى.

— نەلەردە بولدۇڭ؟ بەك كەچ قالدىڭغۇ؟

ــ ئابدۇراخمانهاجىنىڭ هوزۇرىدا بولدۇم.... ئۇ ئادەم دارىلمۇئەللىمىنگە ئىقتىسادىي يارەم بېرىشكە رازى بولدى ھەم ئۆزى پۇل چىقىرىپ بازارغا بىر مەكتەپ سېلىشقا ۋەدە بەردى. ئەمدى 24 كەنتتە 24 مەكتەپ ئاچساق ئۇ يەردە ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنى بازاردا- رۇشتىيې[1] مەكتەپتە تەربىيىلەيمىز. شارائىتى يار بېرىدىغانلارنى چەتكە چىقىرىمىز. ئۇلار ئوقۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تېخىمۇ چوڭراق مەكتەپ قۇرىمىز. ئىشقىلىپ، ئاكا، بىزگە قىلىدىغان ئىش ئاز ئەمەس، ــ دېدى تەۋپىق قىن- قېنىغا پاتمىغان ھالدا گويا چوڭ بىر خۇشاللىق ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان بالىدەك خۇشال بولۇپ. ئەمما ھارغىنلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ ئابدۇراخمانهاجىنىڭ ئۆيىدىلا شۇنچە ئۇزاق ئولتۇردۇڭمۇ؟

ــ ياق، يەنە بىر نەچچەيلەننىڭ ئۆيىگە كىردىم قۇتلۇقھاجىم، ئابدىكىرىماخۇن خەلپىتىم، مۇپتاخۇنۇم، مىرەخمەت غوجاملارنىڭ ئۆيىدە سۆھبەتتە بولدۇق. ئەسلىدە قازاخۇنۇم ھابۇلھاجىمنىڭكىگە ھەم كىرەي دېگەنىدىم، ئابدۇراخمانهاجىم ئۇنىمىدى. كىرگەننىڭ پايدىسى يوق، ئۇ ئادەمدىن باشقا نەرسىنى كۈتۈڭ دەيدۇ. قارىغاندا رەقىبىمىزمۇ ئانچە بوش ئادەملەردىن ئەمەس ئوخشايدۇ. ئەمما مەن ئۇنىمۇ قايىل قىلىشقا ئۇرۇنۇمەن. ئىشقىلىپ، ئاكا، بىزگە ئىقتىسادىي جەھەتتىن غەم قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى، مەكتەپمۇ تەييار، ئەمدى دارىلمۇئەللىمنىنى ئاچساقلا بولۇدۇ. بۇندىن كېيىنكى يولىمىز 24 كەنتتە مەكتەپ بىنا قىلىش ئۇچۇن بولۇدۇ.

ــ ھەر ھالدا ئالدىڭ ئوچۇق ئوخشايدۇ، ئۇكام، ئەتە يەنە ئۇيەر - بۇيەرگە بارىمەن دەۋاتىسەن ئەمدى ئارام ئال.

ــ سىز ئۇخلاۋېرىڭ ئاكا، بۇگۇن كەيپىم ئىنتايىن ياخشى «تۇرك تىلى دېڭانى» دىن بىر نەچچە بەت تەرجىمە قىلاي، شەۋقىگە كېلەر قېتىم

---

[1] رۇشتىيە ــ تولۇقسىز ئۈتتۈرا مەكتەپ دەرىجىسىگە تەڭ مەكتەپ (ئەسلى ئەرەپچىدىن، تۈركچە ــ rüştiye)، ئۇيغۇرچىدا «رۇشتى» شەكلىدە قوللىنىلغان، ــ ئا.

كىرىشىمده كىرىش سۆز قىسمىنى ئالغاچ كېلىمەن دەپ ۋەده بېرىپ قويۇپتىكەنمەن.

ــ ئۇكام، يازنىڭ قىسقا تۇنىده قانچىلىك ئۇخلايسەن؟ ئىش سېلىككەنده كۈندۈزى قىلساڭمۇ بولىدىغۇ.

ــ هايات دېگەن شۇ ئاكا. قىزغىن، جىددى ياشىساڭ جىددى ئۆتىدۇ؛ بوش- بىكار، ئويناپ ياشىساڭ ئۇنداق ئۆتىدۇ. ئىشقىلىپ ياشىغۇچىنىڭ ئىختىيارىغا باغلىق. (ئەمما بىلىسىزغۇ، هاياتنىڭ سوربقى بار، بىر تىنىق ئۇچۇن ئىككى سوراق...) مېنىڭ هاياتىم مانا شۇ. جىددىيلىك بىلەن تولغان. ئۆزەمنىڭ تاللىغىنى شۇ تۇرسا نېمە ئامال؟ بۇگۈن چوقۇم بىر ئاز ئىشلەيمەن.

ــ بوپتۇ، ئەمىسە مەن ساڭا كۆچۈرۈشۈپ بېرەي.

ــ نىزامىددىن ئۇنىڭ جاپاسىغا شېرىك بولماقچى بولدى.

ــ رەهمەت ئاكا، بىراق، بۇگۈن تېخى بەك بالدۇر. مەن تەرجىمە قىلغانلىرىمنى قايتا سېلىشتۇرۇشۇم، تۈزۈتۈپ چىقىشىم كېرەك. مۇنداق قىلايلى، مەن كىرىش سۆز قىسمىنى پۈتتۈرۈپ بولغاندا جەزمەن سىزنى خىزمەتكە سالاي، ئۇنىڭدىن كېيىن مەن يېڭى بىر بۆلۈكنى تەرجىمە قىلغۇچە سىز كۆچۈرۈپ ماڭسىڭىز، شۇنداق قىلىپ سىزنىڭ ئىشىڭىزنىڭمۇ ئايىقى ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ.

نىزامىددىن ئىنىسىدىن سەل نارازى بولغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە تالىشىپ ئولتۇرماي، ئۆزى ئۇخلاۋېرىشكە مەجبۇر بولدى. بىراق ئۇنىڭمۇ ئۇيقۇسى قاچتى. ئۇ ئىنىسىنىڭ چېكىسىنى تۇتۇپ دەممۇ- دەم ئولتۇرۇپ كېتىشلىرىگە يەنە تېز- تېز يېزىپ كېتىشىگە ۋە يەنە بىر كەمىده ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلىشگە قاراپ جىم- جىت ياتتى.

ئۇخلىماي ياتقان ئادەمگە تۇن بەك ئۇزاق بىلىنىدىغان بولسىمۇ نىزامىددىنغا ۋاقىت بەك تېز كېتىۋاتقاندەك هېلىلا تاڭ ئېتىپ كېتىپ، تىنىمسىز ئىنىسى ئۇخلىيالماي قالدىغانىدەك تويۇلۇپ، ۋاقتىنىڭ توختاپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى، تالادىكى شەپىلەرگە قۇلاق سالاتتى.

... نەهايەت، يىراق بىر جايدا توخۇنىڭ سوزۇپ چىللىغان ئاۋازى

ئاڭلانغانـــدا نـزامـــددىن ئـــۆزىچە پۇچۇلۇنـــۇپ ئازاپلىنـــــپ كېتىۋاتـــاتتى. مەمتىلـى ئۇنـــاڭ مېھرىبـــان كـــۆڭلىنى چۈشـــەنگەندەك قەلەمنـــى قويـــۇپ، ئۇخلاشقا ياتتى، شۇنداقلا نـزامـددىن يېنىك بـــر تـنـدى. ئـۇ ئىنىسـنىڭ چاپسانـراق ئۇخلاپ قېلىشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئويغاقلىقىنى چاندۇرمىدى.

ئون ئۈچىنچى باب

1

تەۋپىق كەنتلەر ئارىلاپ، بايلار، ئۇقۇمۇشلۇقلار، يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ ئاتىلار ھەيئىتى تەشكىللەشنىڭ تەييارلىقى (جامائەت پىكرى توپلاش، ئىدىيۋى تەييارلىق) نى پۈتتۈردى ھەمدە كەنتلەردىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى باشلاش ھەققىدە سۆھبەتلەشتى. ئۇ بۆگەندىن نۇرۇللا خەلپىتىم؛ تۆكۈلدىن ئىسلىماخۇن خەلپىتىم؛ ئۇڭرۇقتىن ئاكا-ئۇكا بايلاردىن باشقا مۇھەممەد ئىبراھىمھاجىم، زاكىر ھاجىم، سەلەيھاجىم؛ تېجەندىن ئەمەتھاجىم، قۇناجىم؛ سۇنتاغدىن ئەمەتقۇلھاجىم، يۇسۇپھاجى؛ ۋاقۇاغدىن ئاخۇن، قۇۋان شەيخ (قۇربان ئەزىزى ــ بۇ كىشى ئۆلارغا تۇققان كېلەتتى)، ھەسەنچوڭ قاتارلىقلار بىلەن بىر-بىرلەپ كۆرۈشۈپ تونۇشۇپ سۆھبەتلىشىپ چىقتى.

بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىنكى بىر كۈنى ئۇ شورۇققا كەلدى. بۇ سەپىرىدە نىزامىددىن ئۇنىڭغا ھەمراھ ئىدى. تاھىر خەلىپەت نىزامىددىننىڭ دوستى ھەم تەۋپىققىمۇ تونۇش بولغاچقا ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىشىنى توغرا تېپىشتى.

ئۇلار ئانچە چوڭ بولمىغان بىر مەسچىدنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ خەلپەتنىڭ دەرۋازىسى كۆرۈنۈپ تۇرۇدۇغان تارچۇق بىلەن مەسچىتنىڭ شىمالىي بېقىندىكى خانىقانىڭمۇ ئالدىدىن ئۆتۈشتى. خانىقانىڭ يېنى ۋە كەينى بولسا چوڭ بىر باغ بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ بېغى مۇۋە تۇرلىرىنىڭ كۆپلىكى، مۇئسسىنىڭ مورللىقى بىلەن يىراق- يېقىنغا مەشھۇرىدى. مۇئلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى تامدىن ئارتىلىپ تارچۇق تەرەپكە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

مەمتىلى ئەپەندى بىھى ۋە كۇزلۇك ئالمىلارنىڭ باش ئۇستىدىكى شاخلىرىغا زوق بىلەن قاراپ كۆڭلىدە خوجايىن باغۋەنچىلىك تەجرىبىسىگە باي، تىنىم تاپماس كىشى ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدى. بۇ

تەرەپكە ئىگىلىپ تۇرغان شاخلار تارچۇقنى قاپلاپ تۇرغاچقا سالقىن ھاۋالىق بۇ جاي ئۆزۈن يولدىن كەلگەن يولۇچىلارغا خىلى ئارام بېرەتتى.

دەرۋازا ئوچۇقىدى. بۇ دەرۋازىدىن كىرگەندە بىر كىچىك سەينا، ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىدە ئىككى دەرۋازا باردى. نىزامىددىن ئىنىسىنى غەرپ تەرەپتىكى ھويلىغا باشلىدى. ئۇلار ھويلىغا كىرىشىگلا تال بارىڭى بىلەن قاراڭغۇلاشقان پىشايۋان سۇپىسىدا زىلچىلار ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ چىلگە پىچىپ يەۋاتقان تاھىر خەلپەت ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ــ دېدى تەۋپىق ئاكىسىدىن بۇرۇنراق گويا ساھىپخانىنىڭ كونا قەدىناسى ئاكىسى ئەمەس ئۆزىدەك بىر خىل ئىشەنچكە تولغان دوستانە ئاۋازدا، تاھىر خەلپەتنىڭ ئالدىراپ سۇپىدىن چۈشۈشكە باشلىشغىنىنى كۆرۈپ.

ئىڭكى ئۆچلۈقراق ۋە ساقىلى ئىڭكىگە يارىشا تېخىمۇ ئۆچلىنىپ تۇرغان، ۋىجىكىرەك كەلگەن خەلپەت پىشايۋان سۇپىسىدىن چۈشۈپ ئۆلارنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭغاچ:

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالامۇئەلەيكۇم رەھمۇتۇللاھى ۋەبەركاتھۇ، ــ دېدى قىزغىنلىق بىلەن ۋە ئۇلارنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى، ــ مۇشۇ يەردىلا ئولتۇرايلى، سالقىنراق. يۇقىرى ئۆتۈڭلار قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى، سىلەرنى؟ خۇدا يەتكۈزدىمۇ نېمە، ــ دېدى ئۇ بەكمۇ خۇشال ئىكەنلىكىنى ئىپادە قىلىپ.

تاھىر خەلپەت بىر قاراشتىلا ئىنتايىن ئوچۇق، چىقىشقاق، مۇلايىم كىشى ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىپ تۇراتتى. ئۇ بىردەم مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگەندىن كېيىنكى ئىشلىرىنى، زېرىكىپ قالغان ـ قالمىغانلىقىنى سوريسا، بىردەم نىزامىددىندىن ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشكەنلىرىدىن كېيىنكى كۆرگەن- كەچمىشلىرىنى سوراپ ۋە ئۆزىمۇ ھېكايە قىلىپ كەتتى.

ــ مەمتىلى قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇنى تاشلاپ تالا- تۇزگە چىقالمىدىم. يەنە كېلىپ ئۆيدە شاگىتلارغا ئىش كۆرسۈتۈپ بەرمىسەم بولمايدىكەن، ــ دېدى نىزامىددىن ئۆز كەچمىشلىرىنى سۆزلەپ.

ــ ئىنىمىزنى نېمىشقا تاشلاپ چىقاتتىڭىز؟ باشلاپ كېلىۋەرسىڭىز بولاتتىغۇ، ــ دېدى تاھىر خەلپەت.

شۇ چاغدا تالادىن ئىككى يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئابلىمىت قارى ھەم سابىت ئىككىسىدى.

ــ بۇلارنى تونۇيسىز، ئىنىم بىلەن دوستى سابىت، ــ دېدى تاھىر خەلپەت ۋە ئاۋازىنى پەسلىتىپ، ــ يوشۇرۇن شائىر، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ــ تونۇشقۇ بىز، ــ دېدى بىر كۆرگەن ئادەمنى نەچچە يىل ئۆتسىمۇ تونۇۋالىدىغان تەۋپىق سابىتنىڭ قولىنى قاتتىق سىقىپ، ــ بۇ بىزنىڭ ئۇچىنچى قېتىم كۆرۈشۈشىمىزغۇ يېڭىلىشمىغان بولسام؟

ــ ئېسىم قۇرىسۇن، سىلەر تونۇشلاردىن بولۇپ بولغانكەنسىلەرغۇ؟ بىرە ئىككى قېتىم چالا كۆرگەننى... دەپ قاپتىمەن، ــ دېدى تاھىر خەلپەت تەۋپىقىنىڭ خاتىرسىگە زوقلۇنۇپ.

سابىت بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىلا كۆڭلىدە ھۆرمەت پەيدا بولغان بۇ كىشى بىلەن سالاملاشقاندا ئۆزىنىڭ تولىمۇ تارتىنچاق ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇنىڭ نوچى ئەركەكلەرگە خاس بەستىگە ۋە بۇنىڭغا مۇناسىپ بولمىغان نازۇك تەبىئىتىگە يەنە بىر قېتىم ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

تاھىر خەلپەت ئابلىمىت قارىنى داستىخان راسلاشقا بۇيرىدى. سابىت مېھمانلارنىڭ قاتارىدا قورۇنۇپقىنا ئولتۇردى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى قورۇنۇشتىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن بىر نەچچە ئېغىز چاقچاق قىلۋىدى، ئۇ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ چەتئەلدە ئوقۇغان، ئەجنەبىي سىياقلىق (گەرچە مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىنىڭ زورى بىلەن بەك كۆزگە پاتماسلىق ئۈچۈن ئۈستىگە شۇ مۇھىتقا ماس تون يا يەكتەكتەك بىر نېمىلەرنى كېيىۋالسىمۇ، كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ھامان ئۇنىڭ تۇرقى ئەجنەبىي تۇيۇلاتتى)، ئىككى مەكتىدىن بىلىنەر. بىلىنمەس قىزىللىق چىقىپ تۇرغان، كىچىك بۇرۇتى ئۆزىگە ھەم لاتاپەت، ھەم سالاپەت بېغىشلىغان كىشىگە قىزىقىپ قارايتى. ئۇ بۇ ئەپەندىنىڭ دەسلەپكى

چاقچاقلىرى بىلەنلا ئۆزىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن يېقىنلىق، بەلكى بالىلىق مېھرى ئويغاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئاۋالقى سۆھبەتلەرنىڭ داۋامىغا قارىتىپ تاھىر خەلپەتكە:

ــ ئاكام مېنى يا باشلاپ چىقمايدۇ، يا تاشلاپ چىقمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزەملا ئۇنى ئالدىمغا سېلىپ چىقتىم، ــ دېدى كۈلۈپ. ئارقىدىن جىددىلىك بىلەن قوشۇپ قويدى، ــ سىزنى بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلدۇق.

ــ ياخشى ئەمەسمۇ، ئادەم ئىتىپ ئىزدەپ كەلگىنىڭلار ئوچۇن قولۇم كۆكسۈمدە.

ــ ئالدىراپ خوشال بولۇپ كەتمەڭ، بۇ سىزگە پايدا كەلتۈرۈدۇغان ئىش ئەمەس، ماقۇل دېدىڭىزمۇ، بولدى، زىيان تارتقىنىڭىز شۇ.

ــ ياخشى ئادەملەر ئوچۇن نېمە كەتسىمۇ زىيان دېگىلى بولمايدۇ، ــ تاھىر خەلپەت تەۋپىقنىڭ چاقچىقىغا دوستانە جاۋاب قايتۇرۇپ، ئاندىن، ــ ئابلىمىت، سەن ئۆيدىكىلەرگە ژۇگىرە، ــ دەپ ئىشارەت قىلدى.

ئۇ نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى بىلگەن نىزامىددىن ئالدىراپ ئۇنى توستى.

ــ ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسۇن، بىزنىڭ يەنە كۆپ ئىشلىرىمىز بار، يەنە بىر نەچچەيلەننىڭ ئۆيلىرىگە چىرىدىغان ئىش بار. كەچ قالمايلى.

ــ يەنە كىمنىڭ ئۆيىگە چىمەكچىدىڭلار؟

ــ موللا قادىرنى ئىزدەيتتۇق.

ــ ھا ھا.... يەنە ئىزدەيدىغان ئادىمىڭلار بولسا ھەممىنى دەڭلار، مۇشۇ ئۆيگىلا قىچقىرىپ چېرەيلى. موللا قادىر بىلەن بىزنىڭ يېقىن تۇققانلىقىمىزنى بىلمەمتىڭىز؟ مۇشۇ يەردە كۆرۈشسەڭلارمۇ ئوخشاش، سابىت، ژۇگۇ، موللا قادىركاڭنى باشلاپ چى، ــ دېدى خەلپەت كۈلۈپ تۇرۇپ.

سابىت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، تاھىر خەلپەت مەمتىلى ئەپەندىگە بۇرۇلۇپ:

ــ خوش، قېنى ماڭا چۈشكەن خىزمەت نېمىكىن، ئاڭلىغاچ تۇراي،

ــ دېدى ئۇچلۇق ساقلىنى تىترىتىپ كۈلۈپ.

مەمتىلى ئەپەندىمۇ ساھىپخاننى چۈشۈنۈپ بولغاچقا نەچچە يىللىق ئۇلپىتىدەك ھېچبىر قورۇنۇپ تۇرمايلا:

ــ دېسەك دەيلى، قېنى سىزنىڭ قىزغىن مېھماندوستلىقىڭىزنىڭ داۋامى قانداق بولۇدىكىن، بىزنى مېھمان قىلىپ يۈرگۈنىڭىز ئۈچۈن ئۆكۈنۈپ قالامسىز تېخى، ــ ئۇ گەپنى چاقچاق بىلەن باشلىۋېدى، بۇ ھال مىجەزى ئوچۇق ساھىپخانغا يېقىپ چۈشتى. ئۇمۇ ئۆزىنى بۇ مېھمان بىلەن كونا تونۇشلاردەك ھېسياتقا كېلىپ قالغانىدى.

ــ دەپ باقمامسىز، مېنى پۇشايمان قىلدۇرۇپ، ئۇلپەتچىلىكتىن كەچتۇرۇڭتكىدەك قانداق گەپكىن، ئاڭلاپ باقاي.

ــ گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېسەم، ــ دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىۋاتقان چاغدىكى خۇشخۇي كۈلكىسىنى جىددى كۈلۈمسىرەشكە ئۆزگەرتىپ، ــ مەن چەتئەللىدىن مەكتەپ ئېچىش نىيىتى بىلەن كەلگەنىدىم. شەيخ سەئىدىنىڭ مۇنۇ سۆزى ئېسىڭىزدە بولسا كېرەك، «ئىككى كىشى ھەسرەت بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ، بىرى بار تۇرۇپ يەپ ئىچمىگەن؛ يەنە بىرى بىلمى تۇرۇپ، ھېچ ئىش قىلمىغان». بۇ گەپ ھەر ئىككىمىزگە باب كېلىدىكەن. شۇڭا ھەسرەتتە كەتمەسلىك ئۈچۈن ئىش قىلماقچىمەن. مانا شۇنىڭغا مەبلەغ كېرەك. بۇ گەپنى تەپسىلىيرەك سۆزلىسەم ، ئالدى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن ئېچىپ مۇئەللىم تەربىيىلەيمەن. ئاندىن بۇ مۇئەللىملەرنى 24 كەنتكە تەقسىم قىلىمەن. ھازىر دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئىشى ئاساسەن تەييار بولۇپ قالدى. مەكتەپ ۋە مالىيىسىمۇ ھەل. ئەمدى 24 كەنتكە مەكتەپ بىنا قىلىپ، مۇئەللىملەرنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈشىگە ئۇلگۈرتىدىغان گەپ. سىزنى دارىلمۇئەللىمىنگە مەبلەغ بېرىڭ دېمەيمەن، ماقۇل كەلسىڭىز باشقا بايلار بىلەن بىرلىشىپ شورۇقتا بىر مەكتەپ سېلىپ بەرسىڭىز بۇنىڭ پايدىسى، ساۋابلىق تەرىپى ھەققىدە سىزگە تولا سۆزلەشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەلۋەتتە. سىزنىڭمۇ چەتئەللەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان، يېڭىلىقپەرۋەر كىشى ئىكەنلىكىڭىزنى ئاكامدىن ئاڭلىغان، بۇ ئىشنىڭ

ئەھمىيىتىنى ئۆزىڭىز چۈشىنىسىز. ئەمدى بىزگە بىر ئېغىز جاۋابىڭىز كېرەك.

ــ شۇ ئىشمىدى؟ شۇنىڭغا مېنى پۈشايمان قىلدۇ، دەپ ئويلىغانمىدىڭىز؟ سىز بۇ گەپنى ئېچىشتىن بۇرۇن باغلىشىپ قويساق بوپتىكەن، گەپ يوق ئۇتتۇرۇپ قويىدىكەنسىز، ــ تاھىر خەلىپەت شۇنداق دەپ خۇشخۇي كۈلدى. ئاندىن جىددىيلىك بىلەن، ــ ئىنىم، بۇ ئىش دەل مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى ئىش ئەمەسمۇ. مەنمۇ شۇنداق بىر ئىشلارغا ئۇرۇنۇپ كۆرگەن، ئەنە ئاۋۇ مەسچىدنىڭ يېنىدىكى خانىقادا بالىلارنى ئوقۇتۇپ ژۇردۇم. بىراق مېنىڭ ئوقۇغۇنۇم مەدرس بولغاچقا قولۇمدىن كەلگىنى ئازراق يېڭىلىقنى قوشۇپ سۆزلەش بولدى. ئابدىقادىر دامۇللامنىڭ يولىنى تۇتۇمەن دەپ تىرىشتىم، ئەمما مېنىڭمۇ باشقا مۇللىلاردىن ئانچە پەرقىم بولمىدى. ئەمدى بۇ ئىشنى قىلىدىغان ئادەم تۇرغان يەردە مەن نېمىشقا تىل چاينايدىكەنمەن؟ مۇللا قادىر بىلەن ئىككىمىزدە چاتاق يوق، ئەگەر مەن ئۇنىڭ ئۇچۇن ئالدىراپ ۋەدە بېرىپ قويغان بولسام ئۇنىڭ بىر ئۆلۈش يۈكىنىمۇ ئۇستۇمگە ئالاي قانداق؟

بۇ چاغدا سابىت مۇللا قادىرنى باشلاپ كىردى. مۇللا قادىر ئېگىز ھەم بەستىلىك كىشىدى. تاھىر خەلىپەت ئۇنىڭغا مېھمانلارنى تونۇشتۇردى كېلىش مۇددىئاسىنىمۇ سۆزلەپ بەردى. ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ قانداق ئىپادە بىلدۇرگەنلىكىنىمۇ ئېيتىپ قالمىدى.

ــ سىزنىڭ دېگىنىڭىز ھېساب. سىز نېمە دېسىڭىز مەن شۇ، ــ دېدى مۇللا قادىر قىسقىلا.

ــ بىر نەچچە كۈندىن بېرى يۇرۇتلارنى بىر قاتار ئارىلاپ چىقتۇق، يۇرت مۆتىۋەرلىرى بايلار يۇز بېشىلار بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىۋاتىمىز، خۇداغا شۈكرى ھازىرچە ئىشىمىز خېلى جايىدا. ئەمدى ۋەدىلەر ھەربىكەتكە ئايلانسا بولۇدۇغان بولدى، ــ دېدى تەۋپىق. ئۇ ياقتىكى ھويلىدىن ئايال خۇجايىنلارنى چاقىرىپ كىرگەن ئابلىمىت قارىنى تاھىر خەلىپەت يەنە چەتكە تارتىپ:

ــ سەن چىقىپ قوشنىلاردىن بىرنى قىچقىرىپ چى، قوزىنى سويۇپ

مېھمانلارنى ئۆزۈتۈشۈپ بېرىدىغان ئىشكەن دېگىن، ــ دېدى. ئۇ جايىغا قايتىپ كېلىپ ئولتۇرغاندا ئۇنىڭ ھەركىتىنى سىزىپ تۇرغان تەۋپىق چاقچاق قىلدى:

ــ سىزنىڭ ھەركىتىڭىز گۈمانلىق تۇرىدىغۇ؟ نېمە قىلاي دەيسىز؟

ــ ھېچ گەپ يوق كۆڭلىڭىزگە باشقا ئىش كەلمىسۇن.

ــ ياق، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى يەنە جىددى تۈسكە كۆچۈپ، ــ بىز ئۇچۇن كۆپ ئاۋارە بولماڭ، ئالدىرايمىز.

ــ خىيالىڭىزنى خام چاغلىماڭ، سىز ئۇچۇن كىم ئاۋارە بولۇۋاتىتۇ؟ ئۆزىمىزنىڭ ئىشى، ــ دېدى تاھىر خەلىپەت چاقچاققا ئايلاندۇرۇپ. ئۇ تەۋپىقنى بارلىق كونا- يېڭى تۇنۇشلىرى ئىچىدىكى ئەڭ يېقىن سىردىشىدەكلا كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ سۆزىدىنمۇ ئون يىل بىللە ئوقۇغاندەك چىقىشقاقلىق يېقىنچىلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ئابلىمىت قارى باشلاپ كىرگەن كىشى ئېغىلدىن قوزىنى يېتىلەپ چىقىپ مېھمانلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى:

ــ ھۆرمەتلىك مېھمانلىرىمىز كېچىكىرەك بىر قوزىمىز بارىكەن دۇئا قىلىپ بەرسەڭلار.

ــ بېرىپ ئىشىڭنى قىلىۋەر، سەت قىلىقنى قىلما، ــ دېدى تاھىر خەلىپەت قوشنىغا قوزىنى ئاپىرىپ سويۇۋېرىشكە ئىشارە قىلىپ، ــ دۇئا قىلدۇرۇش دېگەن نېمە قىلىق ئۇ؟ ــ ئۇ بۇنىڭدەك ئادەتكە ئايلانغان بىدئەت قىلىقلارنى ياقتۇرمايتى.

ــ ۋۇي، بۇ قانداق گەپ؟ــ دېدى نىزامىددىن دوستىغا قاراپ، ــ ئالدىرايمىز دەۋاتساق...

ــ ھېلى سىز ھېچگەپ بولمايدىغانلىقتا ۋەدە بەرمىدىڭىزمۇ؟ بىر قوينى سويۇپ نېمە قىلىسىز؟ كۆڭلىڭىزگە رەھمەت، تومۇزدا پۇتۇن بىر قوينى ئىككى مېھمان ئۇچۇن سويىمەن دېسىڭىز مېھماننى خۇشال قىلىشنىڭ تەتۇرسچە خىجىل قىلىپ قويمامسىز؟

ــ ھېلھەم خاتىرجەم بولۇڭ بۇنىڭ ھەممىسىنى يەپ كېتىشكە زورلىمايمەن،ــ دېدى تاھىر خەلىپەت خاتىرجەملىك بىلەن.

ئىلاجسىز قالغان مېھمانلار ساھىپخانىغا بويسۇنۇشتىن باشقا چارىسى يوقلىقىنى بىلدى. شۇ چاغدا تەۋپىق سۆھبەتنى داۋام قىلىپ يېڭى دوستىغا:

ــ مەكتەپ ھەققىدىكى گېپىمىزنى قىلايلى سىز قانچە يېپىققا ھۆددە قىلىسىز؟ ــ دېدى.

ــ مەن ئۆزۈم ئۈچ يېپىق پۈتتۈرۈپ بېرەي باشقا بايلا ئۇنىماي قالسا يەنە قاراپ تۇرماسمەن.

ــ شورۇق، ئاتۇشتىكى ئەڭ چوڭ يۇرۇتنىڭ بىرى، ئۆز ئىچىدىن يەنە ئۈچ يۈرتقا بۆلۈنۈدۇ. شۇڭا بۇ يەردىن ئوقۇيدىغانلارمۇ كۆپ چىقىشى مۇمكىن 7ـ 8 ئېغىزلىق سىنىپ، ئۇندىن باشقا ھوجرا، ئاشخانا، ئىشخانا بولمىسا بولمايدۇ.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، ئاۋال سىز باشقا بايلار بىلەن كۆرۈشۈپ بېقىڭ، ئاندىن ئۆلارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بىرلىكتە ئىشقا چىرىشسەكمۇ بولۇدۇ.

ــ بولۇدۇ، مەن يەنە كېلىمەن، مەكتەپنىڭ ھۆلىنى قويغاندىمۇ ئۆزۈم بېشىدا بولۇمەن. مەندە مەكتەپنى قانداق سېلىشنىڭ لاھىيىسى بار، شۇ چاغدا يەنە سۆزلۈشىمىز شورۇقتا ئىلگىرى ئاز- تولا ئوقۇغان خەت ساۋادى بار ياشلار باردۇر؟

ــ بولمامدىغان، بار. مانا بىزنىڭ مۇشۇ سۆھبىتىمىزدىمۇ ئىككى يىگىت ئولتۇرمامدۇ، ــ خەلىپەت ئابلىمىت بىلەن سابىتنى كۆرسەتتى، ــ بۇلار ئىلگىرى مېنىڭ قولۇمدا ئوقۇغان. يېغىلىق ۋاقتىدا مەكتەپنى تاقىغان پېتى قايتا ئاچالمىدۇق شۇندىن بېرى ئىككىسى مانا مۇشۇنداق لەيلەپ يۈرىدۇ، بەزى بەزى ئوڭۇرۇقتا بېرىپ كېلىپ دېگەندەك،...

ــ بۇلار دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇسۇن. قانداق يىگىتلەر ئوقۇمسىلەر؟

ــ مەنغۇ ئوقۇيمەن، يەنە مۇھەممەد قارى دېگەن بىر ئاغىنىمىزمۇ بار، ئۇمۇ ئوقۇيدۇ، ... سابىتنىڭمۇ تازا ئوقۇغۇسى بار. ئەمما ئۆيى... ئادەم يوق.... ــ دېدى ئابلىمىت.

ــ نېمە گەپ؟ ــ قىزىقىپ سورىدى تەۋپىق، ــ مەن بۇ يىگىتنىڭ خىيالچانلىقىغا باشتىلا دىققەت قىلغانىدىم.

ئابلىمىت قارى دوستىنىڭ ئائىلە ئەھۋالى، يېقىندا دادىسى قازا قىلىپ تىغدەك يالغۇز قالغانلىقىنى، ئۆگەي ئانىسى ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىپ ئۆيگە پۇتۇنلەي مىراسخور بولۇش كويىدا سابىتنى يات ئادەم، رەھمەتلىكنىڭ ھېچنىمىسى ئەمەس، دەپ داۋراڭ سېلىپ يۇرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

ــ ئۆگەي ئانىسىنىڭ پەيلى ياماں خوتۇن، سابىت مەكتەپكە كېتىپ قالسا ئۆينى سېتىۋېتىشتىن يانمايدۇ، مەشھەدلىك ئەمەسمۇ، ــ دېدى ئۇ.

ــ ھازىرچە ۋەھىمە يېيىشىنىڭ ھاجىتى يوق، ئۇنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى. سىز خاتىرجەم مەكتەپكە بېرىۋېرىڭ ئۆيگە تاھىركاملار قاراپ قويىدۇ. ئۇ ھەر قانچە ھازارۋل بولسىمۇ ئۇنىڭغا بوزەك بولماڭ قورقماڭ، ــ دېدى ۋە خىروم سومكىسىدىن دەپتەرنى ئېلىپ، ــ ئەمىسە ئىككىڭلارنى تىزىملاپ قويای، ــ دېدى.

ياشلار ئەمدى مەمتىلى ئەپەندىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمىدەك كۆرۈپ قالغاچقا، ئۇنىڭ بېقىنىغا قىسىلىپ سوئالغا جاۋاب بەرگەچ چىرايلىق پۇچۇركىسىغا قاراپ تۇردى

ئۇ ئەڭ ئەۋۋل سابىتنى تىزىملىدى. ئالدى بىلەن ئىسمى ئاتىسىنى، جىنسىنى، رەڭگى- روھىدىكى بەلگىلەرنى يېزىشقا باشلىۋىدى، ياشلار بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، بىر- بىرىگە قاراشتى. تەۋپىق ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ:

ــ ئەسلىدە بۇنداق تىزىملىككە سىلەرنىڭ رەسمىڭلار بولغان بولسا شۇنى چاپلايتۇق، چەتئەلدە شۇنداق. بىزدە تېخى سۈرەت تارتىش ئۇسكىنىلىرى يوق بولغاندىكىن، رەسمىنىڭ ئورنىغا مۇشۇنداق يازىمىز دە، ــ مەن بۇنى سەيپىددىنگە بېرىپ قويای، ئۇ تىزىملاشقا مەسئۇل بولغان.

ــ مۇھەممەد قارىنىمۇ تىزىملاپ قويساق بولاتتى، ــ دېدى ئابلىمىت.

ــ ئۇنىڭ جىمى ئەھۋالىنى ئېيتىپ بېرەلىسەڭلار تىزىملاپ قويای، بولمىسا ئۆزى سەيپىددىن بىلەن كۆرۈشسۇن، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى. ئاندىن سابىتقا بۇرۇلۇپ ــ مەن بۇ يىگىتكە باشتىلا دىققەت قىلغان.

ئەسلىدە ئوڭ قانىتىدىن ئايرىلغان قۇشتەك ئۆسكەنىكەن. ئەمما، خىيالچان كەم سۆز ئادەملەردە شۇنداق ئالاھىدىلىك بولۇدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچى كۆچلۈك قەيسەر تەبىئەتلىك كېلىدۇ. باشقىلار ئاغزىدا ئالغان شەنى ئۆلار ئۇن- تىنسىز، ھەركەتتە ئېلىشقا ئىرادە باغلىيالايدۇ. مەن شۇڭا بۇ يىگىتكە قىزىقىپ قالدىم، خەلپىتىم، بۇ يىگىت سىزنىڭ قولىڭىزدا ئوقۇغاندا قانداقراقىدى؟

ــ نىمىسىنى ئېيتاي، زېھنى غۇبارسىز بالا. ناۋايى، ئابدۇراخمان جامى، خوجاھاپىزلارنىڭ غەزەللىرىنى ئىچىۋالىدۇ. قانداق خاتىرىكىن تاڭ، بىرلا ئوقۇدىمۇ بولدى ھازىرلا يادلاپ بېرەلەيدۇ.

ــ ئۆزىمۇ ئانچە- مۇنچە شېئىر يازىدۇ، ــ دەپ قوشۇمچە قىلدى ئابلىمىت قارى.

ــ ئەنە، مېنىڭ ئويلىغىمدەك بولۇپ چىقتى. ئىنىم، سىز چوقۇم ئوقۇشىڭىز كېرەك.

سابىت ھامان بىر قولىنى يانچۇقىدىن چىقارماستىن غاڭزىنى سىقىمداپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا ئۇنچىدەك تەر، خىجالەت بولغان قىزدەك تارتىنىپ تۇراتتى.

ــ يەنە باشقا ئوقۇيدىغانلار بولسا بىزنىڭ مۇرادىمىز شۇنچە چاپسان ھاسىل بولۇدۇ، قانداق موللىكا؟ ــ ئۇ موللا قادىرغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

ــ شۇنداق، تەقسىر، شۇنداق بولمامدىغان، ئىلىم دېگەن قانات ئەمەسمۇ، پىيادە ماڭغاندىن قانات بولسا ئۇچقان ئىتتىكرەك بولۇدۇ ـ دە.

ــ خەلپىتىم، ۋۇجۇدۇمدا قانداق نەرسىكى، بىر نەرسە پاتماستىن سىرتقا تېپىدۇ، شۇڭ تۇرغۇم كەلمەيدۇ. يۇرۇكۇمدە ئىسيانكارلىق باش كۆتۈرۈۋاتامدىكىن دېسەم توققۇزۇم تەل بولۇپ كەتكىنى تاينىلىق[1] ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس ۋەزمىن كۈلۈمسىرىشى بىلەن، ــ لېكىن ئىچىم قاينىپلا تۇرىدۇ.

[1] «قۇرئان»دا: «ئىنسانلار ھەممە نەرسىدىن ھاجەتسىز بولغاندا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىسيانكارلىق باش كۆتۈرىدۇ » دېيىلگەن، بۇ يەردە شۇ ئايەتكە ئىشارە قىلىنىدۇ، ــ ئا.

ـــ مانا شۇ ھەقىقىي ھايات! ـــ دېدى تاھىر خەلىپەت ئۇنى قوللاپ، ـــ ئۇنىڭسىز ھاياتنىڭ نېمە قىزىقى؟ بىز دامولللامنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتىمىز. مەرھۇم: «بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانىسى ئەمەس ئويغۇنۇش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىسىدۇر؛ جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم مەرىپەت دەۋرىدۇر؛ سۇسلۇق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس تىرىشىش، غەيرەت ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدا ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا. سۇ ئاستىدا بولسا خۇددى قورۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۆزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ بولسا ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقۇلۇش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر!... »[1] دېگەن ئەمەسمۇ؟ بۇ سۆزلەر ئېيتىلغىلى نىكەم؟ دامولللام شۆھرەت بولغىلىمۇ ئون يىل بولۇپ قالدى، بىزدىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ قىممىتىنى بىلگەنلەردىن قانچىسى باردۇر؟ ئۇنى تونۇغانلارنىڭمۇ ئۇ دېگەندەك ھەربىرىدە قىلىشقا جۈرئىتى بولمىدى. مانا بىزلەر شۇ جۈملىدىنمىز.

مەمتىلى ئەپەندى تاھىر خەلپەتنىڭ ئىلىم- مەرىپەتكە خىلى كۆزى ئېچىلغان زات ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. ھەمدە ئۇنىڭ ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا ياردەم بېرىشتىن باش تارتمايدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلدى.

ـــ خۇدا تىلىكىڭىزگە يەتكۈزەر، ئىنىم، ـــ دېدى موللا قادىر، ـــ قۇرئاندىمۇ «بەندىنىڭ تىرىشچانلىقىغا يارشا نەسىۋە باردۇر» دېگەن گەپ بارغۇ.

ـــ ئويلىغانلىرىمنى يولغا سالمىقىم ھەربىرىڭلاردەك مۆتىۋەرلەرنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمىگە باغلىق. سىلەر ماڭا بۇنچىلىك مەدەت بېرىۋاتقان يەردە مەندە غەيرەت ئۇستىگە غەيرەت ھاسىل بولماي قالامدۇ؟ مەن ۋەتەن ۋە خەلقنىڭ شۇنداقلا سىلەردەك ساداقەتمەن دوستلارنىڭ ئىشەنچ ھەم ئۈمىدىنى ئۈستۈمگە ئېلىپ ماڭغانلىقىمدىن بەكمۇ بەختىيارلىق ھېس قىلىمەن، گەرچە بۇ ئىش ئاسان ۋە ھوزۇرلۇق بولمىسىمۇ.

---

[1] ئابدۇلقادىر دامولللا «نەسىھەتى ئامە»دىن، ـــ ئا

مېھمانلار چىلگە بىلەن يۈمشاق قاتلىما نانلاردىن يېگەچ پاراڭلىشىپ پاراڭ تېمىسىنمۇ يېڭىلاپ تۇرۇشتى، تاھىر خەلپەت شورپا تارتىلىشتىن ئىلگىرى مېھمانلارنىڭ پۈت- قولىنى سوزنۇبلىشى ئۈچۈن ئۇلارنى باغقا تەكلىپ قىلدى.

ــ مېنىڭ بېغىمنى كۆرۈپ بېقىڭلار، پېقىر مېۋە ئولاشقا خېلى ھەۋەس قىلىمەن. مېنىڭمۇ باغۇمدىن دېگىلى بولمايدۇ، شۇنداق بولسىمۇ بىر ئەمەك،ــ دېدى ئۇ ھەم باغنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ ئالدىدا ئۆزى يول باشلىدى.

باغدىكى مېۋە تۈرلىرىنىڭ كۆپلىكى تەڭپىقىنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ ئىسمىنى ئاڭلىغان، ئەمما ھېچ كۆرۈپ باقمىغان مېۋىلەرنى بۇ باغدا كۆرۈڭاتاتتى. شۇندىلا تاھىر خەلپەتنىڭ بوش ئادەم ئەمەسلىكىنى، ئۇنىڭ ئاددىيلا بىر موللا ئەمەس، بىر پەن ئادىمى، تەتقىقاتچى ئىكەنلىكىنى بىلدى. بۇنداق مېۋىلەرنىڭ يېقىن ئەتراپىتا پەقەت بەشكېرەم باغلىرىدا ئاندا- ساندا تېپىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا، باغنىڭ قانچىلىك زور ئەجىر بىلەن مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈلگەنلىكىگە كۆزى يەتتى...

... ئۇلار باغدا خېلى ئۇزاق سەيلى قىلىپ قايتىپ چىققاندا قوزىنىڭ گۆشى پىشىپ قالغانىدى. ئۇلار باراڭ ئاستىغا قايتىدىن ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن ياغاچ تاۋاقتا گۆش بىلەن ياغاقلاپ پىشۇرۇلغان چامغۇر،جانان چىنىلەردە شورپا تارتىلدى.

تاماقتىن كېيىن ئاچچىق دەملەنگەن چاي ئىچىپ بىر ھازا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى ئاندىن نىزامىددىن بىلەن تەڭپىق ئىككىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ساھىپخانلار بىلەن خوشلاشتى. مولىلا قادىرنىڭ ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ قاتتىق تۇتقىنىغا ئۇنماي ئۆزۈر ئېيتىشتى.

ــ مەن ئەمدى ئىككىلىرىنى ئارامىلىرىدا قويمايمەن. ۋەدە قىلىش بىلەنلا قوتۇلۇدۇغان ئىش يوق. يەنە كېلىپ سۆيلەيمەن،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئارقىدىن ئۆزۈتۇپ چىقىۋاتقان ساھىپخانلارغا يېقىنلىقىنى ئىپادىلىگۈچى ئالاھىدە تەلەپپۇز بىلەن.

ـــ شۇنداق قىلىشلىرىغا نېسىپ قىلسۇن ئىلاھىم، ـــ دېدى خەلىپەت، ـــ يەنە بىرەم ئولتۇرماي ئالدىراپلا ماڭدىڭلار، خەير، ئەمدى نەگە بارماقچىسىلە؟

ـــ ئابدىرىيىماخۇن، ياقۇپھاجى ۋە يۇز بېشى گادايچوڭلار بىلەن كۆرۈشمىز. ھەممىسىنىڭ مەدەت بېرىشىگە ئېرىشسەك مەبلەغنى جۇغلاپ ئىشقا كىرىشمىز. مەن كېلەر قېتىم قۇرۇلۇشنىڭ لايىھىسىنى ئېلىپ كېلىمەن.

ـــ خوش ئەمسە رازى كېتىڭلار، ـــ دېدى ساھىپخانلار مېھمانلارنى خانىقا ئالدىغىچە ئۇزۇتۇپ چىقىپ.

سابىتمۇ مېھمانلار بىلەن بىللە ماڭغانىدى دوستى ئۇنىڭدىن سورىدى:

ـــ سەنمۇ ماڭدىڭغۇ؟ بىرەم ئولتۇرساڭ بولمامدۇ؟

ـــ ئەپەندىنى ئۆيگە باشلاي دەيمەن، پەتە قىلىپ ماڭسۇن.

ـــ ئەمسە مەنمۇ بىللە بولاي.

ـــ يىگىتلەر، بىزنى ئۇزۇتۇپ قويماقچىمۇ ياكى بىر ياققا بارامتىڭلا؟

ـــ دەپ سورىدى تەۋپىق ئولار بىلەن سىراداشقاچ ماڭغۇسى كېلىپ.

ـــ ھە، ئۇزۇتۇپ چىقىۋاتىمىز،ـــ دېدى ئابلىمىت بىر ئاز خىجىل بولۇپ.

ـــ سابىت، ئۆيىڭىز قەيەدىرەك؟

ـــ مۇشۇ يولدىلا، مەسچىتتىن ئۆتسەك يېقىن...ـــ دەپ دۇدۇقلىدى سابىت.

تومۇز تەپتىدىن يەر قاغجىراپ، يولدىن توپا ئۆرلەپ كەتكەنىدى. دەرەخلەرمۇ سولۇشۇپ قالغانىدەك بىچارە كۆرىنەتتى. ئەنە شۇ توپا- چاڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرۇدۇغان ئەگىرى- بۈگرى يېزا كوچىسىدا بىر مۇنچە ئۇششاق بالا «ئات» چېپىپ يۈرۈشەتتى. توزۇتۇلغان چاڭ -توزاندا توپا- چاڭ باسقان چىرايلىرى تېخىمۇ سېرىق كۆرۈنەتتى. ئۇلار بىر بالىنىڭ ئارقىسىغا كىرىشالغان بولۇپ بالىلارچە زىل ئاۋازلىرى بىلەن چوقان سالاتتى:

تاز! تاز، قوماق تاز،
قازان بېشىقا كەلمەڭ تاز!
قازان بېشىغا كەلسەڭ تاز.
چۆموچ بىلەن يەيسەن تاز!

ئۇچىنىش بىلەن بالىلاردىن كۆزىنى ئۈزمەي يېنىدا كېتىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندىگە سابىت پەس ئاۋاز بىلەن:

ــ ئەپەندىم، مانا مۇشۇ مېنىڭ ئۆيۈم، بوسۇغىدىن ئۆتۈپ كەتمەي پەتە قىلىپ... ــ دېدى ئۇياتچان قىزدەك تارتىنىپ تۇرۇپ. بۇ خىل ئىپادە ئۇنىڭ گۈسمەستەك ئىگىز ۋە كەڭ گەۋدىسىگە قوپالراق كەلگەن چىرايىغا زادىلا ماس كەلمەيتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىدىن مەسلىھەت سورىغاندەك ئۇنىڭغا قارىغانىدى نىزامىددىن ئىككىلىنىپ غەربىكە قىسايغان كۆنگە قاراپ قويدى.

شۇ چاغدا «ئات» چېپىشۋاتقان بالىلار چېپىشتىن توختاپ سابىتقا ئەركىلەپ تۇرۇپ، يات مېھمانلارغا دېققەت بىلەن تىكىلىشتى. ھېلىقى «تاز» دەپ بوزەك قىلىنىۋاتقىنى دەرھال سابىتنىڭ بەستىلىك گەۋدىسىنىڭ ئارقىسىغا دالدىلاندى.

ــ سابىتكا، بىز ئوغلاق تاتىشىپ ئوينىۋاتىمىز، ــ دەپ چوقىرىدى ئۇلارنىڭ بېرى، قارىغاندا ئۇلار ھېلىقى بىچارە «تاز»نى «ئوغلاق» قىلىپ سۈرۈپ يۈرگەن بولسا كېرەك ئۇ يىراقراق تۇرۇپ قورۇنغان ھالدا مېھمانلارغا قاراۋاتاتتى.

تەڭپىق بالىلارغا بىرمۇ-بىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ:

ــ نېمە، سىلەر مۇشۇ ئىككى ئاكا-ئۇكا بىلەنلا بولۇپ كېتىپ بىزگە سالاممۇ قىلمايسىلەرغۇ؟ بىزنى يات كۆرۈۋاتامسىلەر؟ ئۇنداق بولسا تۇنۇشۇپ قويايلى، مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، ئەمدى ھەممىڭلار ئىسمىڭلارنى ئېيتىپ بېرىڭلار، دوست بولۇپ قالساق بۇنىڭدىن كېيىن ئىزدىشىپ تۇرىمىز، قانداق؟

ــ بولۇدۇ!

ــ ئەمسە سابىتكاڭلارنىڭ ئۆيىگە كىرەيلى شۇ يەردە سۆزلۇشمىز، ــ بۇ گەپتىن هودۇقۇپ كەتكەن سابىت ئالدىراپ- تېنەپ دەرۋازىنى ئېچىشقا كىرىشتى.

ــ ئاۋارە بولماڭ ئوغلۇم پىشايۋاندىلا ئولتۇرايلى مەن مۇنۇ دوستلۇرۇمنى ئوبدانراق كۆرۈۋالاي.

سابىت كۆرپە ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن ئالدىرىدى. بىراق ئۇ ئېلىپ چىققان كۆرپىنى سالىدىغان جاي تاپالماي تۇرۇپ قالدى، مېهمانلار ئولتۇرۇپ بولغانىدى.

ــ هازىرلا داستىخاندىن بىللە چىققانىدىكىن ئەھۋال ئۆزىڭىزگە مەلۇم، هەرگىز ئاۋارە بولۇپ يۈرمەسسىز، ــ دېدى تەۋپىق. دېمىسىمۇ سابىت تەكەللۇپ قىلىپ مېهمانىنى زورلاشنى بىلمەيتى ياكى قاملاشتۇرالمايتى. بۇنداق چاغدا بۇرنىنىڭ ئۇچىدا دەرهال ئۇنچىلار پەيدا بولاتتى، قولى ئىختىيارسىزلا يانچۇقىغا كېتەتتى. يەنە كېلىپ ئۇ بۇ هۆرمەتلىك كىشىنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىدىغا ئايلىنىپ بولغان بولۇپ، ئۆزى ئۈچۈن قانۇنغا ئايلىنىپ قالغان سۆزلىرىنى نېمە دەپ رەت قىلىۋېتىشنى بىلمەي، ئۆزىمۇ سۈپىغا كېلىپ ئولتۇردى. بۇ چاغدا تەۋپىق بالىلارنى ئالدىغا چاقىرىپ ئۇلار بىلەن بولۇپ كەتتى. ئۇ سومكىسىدىن هەر قاچان ئۆكسۈتمەيدىغان تاتلىق- تۇرۇملەردىن بالىلارغا بەردى.

ــ شۇنداق قىلىپ بىز دوست بولۇپ قالدۇققۇ؟ بىراق دوستلار مەن سىلەردىن قاتتىق رەنجىپ قالدىم،ــ دېدى ئۇ ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن سۆزلۇشۇاتقاندەك ئەستايىدىل تەلەپپۇزدا،ــ بىرىنچىدىن سىلەر چوڭلارنى كۆرگەندە سالام قىلىشنى بىلمەيدىكەنسىلەر؛ ئىككىنچىدىن توپا- چاڭدا ئويناپ ئۇستى- بېشىڭلارنى بولغۇالىدىكەنسىلەر. بۇنداق قىلساڭلار هەم كىيىمىڭلار ئەسكىپ كېتىدۇ، ئاتا- ئاناڭلارغا ئېغىرچىلىق سالىسىلەر، هەم ئاسانلا ئاغرىپ قالىسىلەر. تېخىمۇ كۆڭلۈم ئاغرىغىنى سىلەرنىڭ ئاغزىڭلار بەك بەزەپ ئىكەن. ئەدەپسىزكەنسىلەر، ئۆزەڭلارنىڭ دوستىنى بوزەك ئېتىپ

هاقارەتلەيدىكەنسىلەر،ــ ئۇ راستىن رەنجىگەن كىشىدەك بالىلاردىن كۆزىنى ئېلىپ كەتتى.

ــ سەن بۇياقتا كەلگىنە ئوغلۇم،ــ دېدى ئۇ ئارقىدا بوينىنى قىسىپ تۇرغان بالىنى ئالدىغا چاقىرىپ،ــ سەن ماڭا ئىسمىڭنى ئېيتىپ بەرمىگىدەك قانداق؟

بالا گەپ قىلماستىن بېشىنى ئېغىتىپ قويدى ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ ئۈچۈن جاۋاپ بېرىپ:

ــ هە، ئابلەق، ــ دېدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ بېشىدىكى ياغلىشىپ كەتكەن گۈللۈك دوپپىسىنى ئېلىپ ئېچىنغان هالدا قارىدى.

ــ ئاپاڭ بارمۇ ئوغلۇم؟

ــ بۇ بىزنىڭ قوشنىمىز، ــ دەپ چۈشەندۈردى سابىت،ــ يېتىم بالا، ئۆگەي ئانىسى بار.

ــ دادىسى ئۇنىڭ ئانىسىنى تالاق قىلۋېتىپتىكەن.

تەۋپىقنىڭ قىزىللىق كەتمەيدىغان، تەبەسسۇم يېغىپ تۇرۇدۇغان چىرايى بىردىنلا ئەجەللىك جازاھەتكە تېگىپ كەتكەندەك پۈرۈشتى.

ــ ئېھ، ئۇيغۇر، ئۇيغۇر! تۇرمۇشقا نەقەدەر يېنىكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ ـ هە! ئاياللار بىز ئۇچۇن مال، بەلكى مالدىنمۇ تۆۋەنراق. ئالىمىز، قويىۋېتىمىز، يەنە ئالىمىز! نېمە دېگەن ئاسان ئىش! نېمە دېگەن يېنىكلىك بۇ! بۇ بىر ئىللەت ئەمەسمۇ؟ بىز خەقنىڭ ئىچىمىزدە بىر نىكاهلىق بولغانلار قانچە پىرسەنتنى ئىگىلەر؟ مېنىڭچە بەش پىرسەنت چىقار قالغىنىچۇ؟ ئادەم بىدىكى! بىز نىمىشكە «هاڭگا ئېشەك بالىسىغا ئىگە بولمىغاندەك» تېپىپ قويۇپلا بالىلارنىڭ بەختىنى ئويلىمايمىز؟ ــ ئۇ بىردم سۈكۈتتىن كېيىن،ــ بۇ بالا تۇغما مۇشۇنداق ئەمەستۇر؟ ــ دېدى ئىستىهزا بىلەن.

ــ كېيىن بولغان ئىش. بۇنىڭ چېچىنى ئالدۇرۇپ قويىدىغان ئادەم چىقماي ئۆتكەن. كەچكەن قەلەندەر. ئابداللار ساۋابلىق ئۇچۇن بېشىنى چۈشۈرۈپ قويۇپ، شۇنىڭ بىلەن يۇققان گەپ ـ تە! ــ دېدى ئابلىمىت.

ــ ئاكا، ــ دېدى تەۋپىق نىزامىددىنغا بۇرۇلۇپ، ــ مەن ئابلەقنى كۆرگەندىن كېيىن ئۆزەمگە ئاچچىقىم كېلىپ قالدى. ئىش ئالدىراش دەپ بالىلار ھەققىدە ئويلىمىغىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى كەچۈرەلمەيمەن! بالىلارنى كېسەلدىن قۇتقۇزۇپ مىللەتنىڭ جىسمانى سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشمۇ ئوخشاشلا مۇھىم ئىش تۇرسا، بۇ ئىشنى تاشلىۋېتىشكە قانداق ھەققىمىز بار؟ ئۇ سابىتقا قاراپ، ــ ئىنىم ئازراق سۇ ئېلىپ چىقاڭ، ــ دېدى ئۇ سابىت ئېلىپ چىققان سۇغا قول ياغلىقىنى چىلاپ ئابلەقنىڭ يۈز-كۆزىنى سۈرتتى بېشىنى يۇدى.

ــ مانا، بىر چىرايلىق بالا ئەمەسمۇ؟ نىمىشكە ئۇلارنى «رىسقىنى ئاللا بېرىدۇ، ئېغىرىنى يەر كۆتۈرىدۇ» دەپلا تاشلىۋېتىمىز؟ ئاخىر بىز يىرتقۇچ ھايۋانچىلىكىمۇ ئەمەسمۇ؟! ئوغلۇم توپا- چاڭدا ئوينىپ مەينەت يۇرسەڭ بېشىڭ يامان بولۇپ كېتىدۇ، بۇگۈندىن تارتىپ پاكىزە يۇرگىن توپا- چاڭدا ئوينىماي، پات - پات بېشىڭنى يۇيۇپ تۇرغىن. ئۆگەي ئاپاڭ سۇ بەرمىسە سابىت ئاكاڭنىڭ يېنىغا كىر بولامدۇ؟ مەن بۇدو كەلگىنىمدە دورا ئالغاچ كېلىمەن، سېنى چوقۇم ساقايتىمەن، ــ ئۇ يەنە ئاكىسى تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ــ «ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىپسىز، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى- يامان بولۇشى ئاتا-ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق»[1] بىز ئەۋلادلارغا مەسئۇل بولۇشىمىز كېرەك.

بالىلار بۇ ناتونۇش ئەمما بالىلارنى شۇنچە ياخشى كۆرۈدۇغان ھەتتا ئاتا-ئانىلىرىمۇ يۇزىنى يۇيۇپ قويمايدىغان، ھېچكىم ئېرىڭ ئېتىنى ئاتمايدىغان «تاز» دەيدىغان ئابلەقنى شۇنچە ياساپ- جابدۇپ كېتىۋاتقان سالاپەتلىك ئادەمگە ھەيران بولغان ھالدا قوڭغۇزدەك قارا كۆزلىرىنى ــ توپا- چاڭ باسقان يۇزلىرىنىڭ بىردىن بىر زېننىتى بولغان بۇلاق كۆزلىرىنى ــ ئاجايىپ چاقنىتىپ جىم- جىت قاراپ تۇرۇشاتتى.

ــ بالىلىرىم، ــ دېدى ئۇ ھەممە بالىلارغا، ــ ئىناق ئوينىڭلار

[1] ھەدىس، ــ ئا.

سوقۇشماڭلار، كىم يەنە ئابلەقنى بوزەك قىلسا مېنىڭ دوستۇم ئەمەس. پەقەت ئابلەقلا مېنىڭ دوستۇم بولۇپ قالۇدۇ. ئۇستى- بېشىڭلارنى پاكىزە تۇتۇڭلار بولامدۇ؟ مەن كېلەر قېتىم كەلگەندە مۇشۇ يەردە كۆرۈشمىز ماقۇلمۇ؟

ــ ماقۇل!!

ــ ئاكا، بۇنىڭدىن كېيىن ئېغىر كەلسىمۇ دورا سومكىسىنى يېنىمدىن ئايرىماي يۈرەي. بۇگۈن بىر نەچچە يېزىنى ئارلاپ ئوخشاشلا مۇشۇنداق بالىلارنى ئۇچراتتىم. ئىچىم سېرىلدى، ئۇيغۇرمۇ دۇنياغا ئادەم بولۇپ تۇغۇلغاندىكىن ئادەمدەك ياشىسۇن - دە!

ــ شۇنداق قىلساڭمۇ قىل، لېكىن پۈتۈن ئاتۇشنى ھۆشنەڭدە يۈك بىلەن پىيادە ئايلىنىپ جان توشمايدۇ. مەن كالىنى ھەم قويدىن بىر نەچچىنى سېتىپ بولسىمۇ ساڭا بىر ئات، ھېچ بولمىسا بىر خېچىر ئېلىپ بېرەي، ــ دېدى نىزامىددىن.

سابىت بىلەن ئابلىمىت قارى ئۇلارغا قاراپ بىلىندۇرمەي بىر-بىرىنى بېقىنلىدى.

ــ مەن بۇ ئىشنى بۇگۈنلا ئاكامغا ئېيتىمەن،ــ دېدى ئابلىمىت قارى دوستىغا پىچىرلاپ.

مەمتىلى ئەپەندى ئاۋۇال بالىلارنى ئويناشقا چىقىرىۋېتىپ ئاندىن ئۆزىمۇ ئورنىدىن تۇردى. سابىت بىر نەچچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆز قىلىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلىپ تۇرسىمۇ بىراق تىلى زادىلا گەپكە كەلمىدى، پەقەت گەپ سۆزىسىزلا مېھمانلارغا ئەگىشىپ كوچىغا چىقتى.

ــ ماقۇل يېگىتلەر، ئەمدى سىلەر بىلەن ئۆڭۈرۈقتا كۆرۈشىمىز، مەن بۇگۈن شورۇقتىن قايتىپ ۋاقۋاققا بارىمەن، سەيپىددىن تىزىملىغان ئوقۇغۇچىلار بىر سىنىپلىق بولغان بولسىلا ئوقۇش باشلايمىز سىلەرگە سەيپىددىن خەۋەر قىلىدۇ.

ــ خەير، خۇداغا ئامانەت.

ئۇلار ئەپەندىنى ئۇزۇتۇپ ئارقىسىدىن ئۇزۇنغىچە قاراپ تۇرۇشتى. بايامقى بالىلارمۇ يۈگرەشتىن توختاپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يەڭگىل

قەدەم ئېلىشلىرىغا ئۇزاققىچە قاراشتى. ئۇلار ئەگرى- بۈگرى كوچىلارنىڭ ئەگمىسىدە غايىپ بولغاندىلا شوخلۇقلىرىنى باشلاشتى.

2

نىزامىددىن بىلەن مەمتىلى ئەپەندى ئىككىسى شورۇقنىڭ چىغىرىقئارا مەھەللىسىدىكى بىر ئۇزۇملۇك مەسچىد ئالدىدا ئىككى تەرەپكە ئايرىلدى. نىزامىددىن ئۆيگە قايتاتتى. ئىنىسى ئۇنى ناھايىتى تەسلىكتە قايتىپ كېتىشكە ماقۇل كەلتۈرگەنىدى. تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ئارقىسىدىن كۆيۈنۈش تۈيغۇسى بىلەن بىردەم قاراپ تۇرۇپ ئاندىن ئۆز يولىغا قاراپ ماڭدى.

ئۇ ئاۋۋال يۇز بېشى گادايچوڭ بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشتىكى مەخسىدى ئىنىانە توپلاش ئۈچۈن ئەمەس، ھوقۇقىي ھىمايە ئۈچۈن ئىدى. ئۇ گادايچوڭنىڭ بويۇن تولغىماسلىقى ئۈچۈن سىدىقبەگ بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى پۈرۈتۈپ ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن گادايچوڭ مەكتەپ قۇرغۇچىلارنى قوللاشقا ۋەدە بەردى.

تەۋپىق ئۇ يەردىن چىقىپ ئابدىرېھىماخۇن، ياقۇپھاجىملارنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇلار بىلەن سۆزلەشكەندە بايلارنىڭ ئۆز- ئارا بەسلىشىدىغان، بىرسى بىر تەڭگە خەجلىگەن ئىشقا يەنە بىرسى ئىككى تەڭگە خەجلەپ ھەشەمەت نام- ئابرۇي قوغلۇشىدىغان خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلاندى. ئۇ بۇ ئىككى بايغا قىلغان سۆزلىرىدە تاھىر خەلپەت بىلەن مۇللا قادىرنىڭ مەكتەپ سېلىشقا ئىنتايىن قىزغىنلىقىنى يوپۇرۇپ سۆزلىدى. بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭ ئىشى كۆزلىگەن ئۇنۇمگە ئېرىشتى.

ئۇ ياقۇپھاجىمنىڭ كەچلىك تاماقتا تۇتقىنىغا ئۇنىماي، ۋاقۇاغقا يۈرۈپ كەتتى. بۇ چاغدا كۈن پېتىشقا ئاز قالغانىدى. ئۇ كەچلىك تاماقتا تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە يېتىپ بېرىشقا ئالدىراپ، قەدىمىنى تېز- تېز ئېلىپ ماڭدى.

قوياش پېتىشقا باشلىغان ئاشۇ مەزگىلدىمۇ تۇمۇزنىڭ دىمىق ھاۋاسى

يـۇزگە ئۇرۇلـۇپ، كـشـنى بىئـارام قىلاتتـى. ئىسسـقتا سـازلىقتىكى زەيكەشـلەردىن قـارالاي ۋە ئاللىقانـداق سېسـىق نەرسـىلەرنىڭ پـۇرىقى ئارىلىشىپ، تىنجىق ھاۋانى ھاسـىل قىلاتتـى. ئـۇ باغلا يېزىسـىنى ئـارىلاپ كېتىـۋاتقىچە ھامـان ئەتە- ئۆگـۈن ئىچىـدە ئوقـۇش باشـلايدىغانلىقى توغرىسىدا ئـويلاپ ھاياجانلىنـاتتى. ئـۇ سـەپىددىنىڭ زادى قانچىلـىك بـالا تـىزىملىغانلىقىنى بىلىشكە ئالدىرايتى.

ئـۇ ئويلىغـنـىدەك تاغـسـىنىڭ ئـۆيىگە دەل كەچلـىك تامـاق ۋاقتىغـا ئۈلگـۈرۈپ كەلگەنـدى. ئۆيـدىكىلەرنىڭ ھەممـىسى داسـتىخاندا جەمـدى. ئۆيدىكىلەردىن باشقا يەنە سـالاھىددىن ئەپەنـدى بـىلەن مۇشـپىقە خـانـمـۇ باردى.

ــ«ياخشى مېھمان تاماق ئۈستىگە كـېلەر» دېگەن گەپ بـارىكەن، مەن بۇگـۈن دەل ياخشـى مېھمانىنـىڭ ئـۆزى بولـدۇمـۇ دەيـمەن، ــ چاخچـاق قىلـدى تەۋپىـق داسـتىخانغا كېلىـپلا. ئاندىن ھەممەيـلەن بـىلەن بىرمـۇ- بـىر ئامانلىشـىپ ئـورۇن ئېلىـپ ئولتۇرغانـدىن كېـيىن، ــ مەن تېخـى سـالاھىددىن ئەپەنـدى بىلەنمـۇ كۆرۈشـمەكچىدىم، ياخشـى مېھمانىنـىڭ بـۇ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن، ئەپەندى ئۆزىمۇ مۇشۇ يەردىلا ئىكەن، ــ دېدى.

ــ قېنـى تاماققـا بېقىـڭ «ئـاۋۋال تامـام ئاندىن كـالام» ــ دېـدى سارىخېنىم.

سالاھىددىن ئەپەندى پاشا قورىغاچ سورىدى:

ــ قانداق زۆرۈر ئىش باردى؟

ــ بەك ئالدىراشـــمۇ ئەمەس. ئاڭلىســـام ســـىزنى قەشـــقەرگە كەتمەكچىمىش دېيىشتى، بۇ قانداق گەپ؟

ــ ھە، شـۇنداق دېيىشـۋاتىمىز، بـۇ يەردە قىلغـان ئىشـىمىزنىڭ تـازا تايىنى بولمايۋاتىدۇ، بىكار يۈرگىچە قەشقەرگە كىتەيلىمكىن دېگەنىدۇق.

ــ شـۇنداقمۇ؟ بـۇ ئـويىڭىز تـازا تـوغرا بولمـاپتۇ. سـىزنىڭغۇ تەكلىـپ قىلىـپ ئەكەلـگەن، بـۇ يەر يـۇرتىڭىز بولمىغانـدىكىن كەتسـىڭىز توسـۇپ قـالغىلى بولمايـدۇ. بـىراق بىـز تـۇرۇپ قېلىشـىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمـىز. بـالىلاردىن غەم قىلمـاڭ مەن سـىزگە تەلەبە يىغـىپ بېرىمەن لـۋاھىـددىن

يەنە سىز بىلەن قالىدۇ. سىز ھېچ بولمىسا بىر قارارلىق مۇئەللىم تەربىيلەپ بېرىپ كېتىڭ. مۇشىپقە خانىمنىڭ بارىدا بىر تۇركۈم ئايال مۇئەللىملەرنى تەربىيلىۋالمىساق، قىزلارنى ئوقۇتۇشتا ئامالسىز قالىمىز. ئاۋۋال بىز تەييارلىق قىلىۋاتقان ئىشنى قىلىپ باقايلى. شۇنىڭ نەتىجىسىگە قاراپ ئاندىن سىلەرنىڭ ئىشىڭلارنى ئويلىشايلى. ھازىرچە بار بالىلارنى ئاز بولسۇن، كۆپ بولسۇن ئوقۇتۇپ تۈرۈڭلار قانداق؟

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرى شۇنچە سىلىق چىرايىنىڭ شۇنچە ئىللىقلىقىغا قارىماي، ئاللىقاندىق كۈچ بارىدى. ئاھاڭدا ياكى پوزىتسىيىسىدە نېمىدۇر بىر نەرسە كۆچلۈك جاراڭلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى ئىلىك ئالماسلىق تولىمۇ تەس گەپىدى. سالاھىدىن ئەپەندىمۇ ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قالدى.

ــ بىز مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش تارىخىدا تاتار خەلقىنىڭ زور تۆھپىسى بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالمايمىز. سىلەر بىزگە ئۇستاز. ئۇنداق بولغاندىكىن شاگىرتىڭلارنى چالا تاشلاپ كېتىشكە يۈرىكىڭلار چىدىماس، ئەلۋەتتە؟

ــ شۇنداق، ئەپەندى،... ــ سالاھىدىن ئەپەندى ئاخىرى كۆڭلى بىر تۇرلۇك ئىسسىق ئېقىم تەرىپىدىن ئېرىپ كەتكەندەك بولۇپ شۇنداق دېدى- ده، شۇك بولۇپ قالدى.

ــ شۇنداق قىلايلى، ئەپەندى، مېنىڭ سىزنى ئىزدىمەكچى بولۇشۇم شۇ ئىش ئۈچۈن ئىدى. خانىم ئىككىڭلار ئىككى سىنىپ ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن، سىلەر قايتا ئېغىز ئېچىپ يۈرمىسەڭلارمۇ ئۆزىمىز كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ قويۇشقا ۋەدە بېرىمەن. ئەمدى شۇ گەپ ھېساب بولسۇن، ــ دېدى ئۇ ئاندىن سالاھىدىن ئەپەندى بىلەن بولۇدۇغان سۆھبەتنى تاماملىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، پاشا قورۇقاتقان سەيپىددىنگە بۇرالدى، ــ خوش، بىز سۆھبەتنى تاماق بىلەن بىرلا ۋاقىتتا تۈگەتسەك ۋاقتىمىز تېجىلىدىغۇ؟ قېنى، سۆزلىگىنە، قانچە بالا تىزىملىدىڭ؟

سەيپىددىن قوشۇقنى قويۇپ تۇرۇپ:

ــ هازىرچە ئەللىكتىن ئاشتى، ــ دېدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ياخشى! مېنىڭ سومكامدا ئىككەيلەننىڭ تېزىمى بار، يەنە بىرسى يېقىن ئاردا تىزىملاتماقچى، ــ مەمتىلى ئەپەندى ھاياجانلىنىپ كەتتى. ــ ئۇنداق بولسا، ــ دېدى ئۇ بىردەم قوشۇمسىنى تۇرۇپ تۇرۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ــ شەمبىدىن باشلاپ ئوڭۇقلا بېرىشقا ئۇختۇرۇش قىلساڭلار قانداق؟ لۇڭھەدىن ئىككىڭلار ئەتە بىر كۈن ھەممە تەلەبىگە ئۇختۇرۇپ بولۇڭلار، ئۆگۈنلۈككە جۇمە، بازارنى ئۆتكۈزۈۋالسۇن، شەمبە كۈنى مەكتەپكە بارسۇن قانداق؟

ــ ماقۇل.

ــ سالاھىدىن ئەپەندى، لۇڭھەددىن بىر كۈن ئاكسىغا ياردەملەشسە رۇخسەت بېرەرسىز؟

ــ بولۇدۇ، بارسۇن.

ــ ھە، مانا، ئىش پۈتتى. شۇنداقمۇ؟

دۇئا قىلغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى كېتىشكە ئالدىرىدى.

ــ ئەمدى كېچە بولدى، قاراڭغۇدا قالىسىز، قونۇپ قېلىڭ بالام، كېچە دېگەنىدە نەدە بولسا ئۇخلايدىغان گەپ، خام توقۇمىغاندىكىن، ــ دېدى ساربخېنىم ئۇنى تۇسۇپ.

ــ ياق، خانئانا، قايتاي، ــ دېدى تەۋپىق ئۆزرە سوراش تەلەپپۇزىدا. ئارقىدىن چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ قويدى، ــ توقۇيدىغان خاملىرىمۇ بار.

ــەيپىددىن، لۇڭھەددىنلارنىڭ ئۆتۈنۈشىلىرى، ــالاھىددىن ئەپەندىنىڭ سالا قىلغىنغا قارىماي، تەۋپىق كېتىش پىكىرىدىن يانمىدى.

ــ مېنىڭ بۇ يەرگە كېلىش مۇددىئايىم مۇما تۇۋۈگە چۈشتى، ئەمدى قايتماي نېمە قىلمەن؟ كېچىدە بەربىر ئۇخلايدىغان گەپ، دەپ خانئانامۇ تۇغرا ئېيتتۇ،ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ. ئۇنىڭ كۈلكىسىدىن ھارغىنلىق چىقىپ تۇراتتى.

ئۇ ئىنتايىن ئىتتىك ماڭدى. مېڭىپ كېتىۋېتىپ ئەتە قەشقەرگە بېرىپ كېلىشنى، قەشقەردە قايسى ئىشلارنى بېجىرىپ، قايسى ئىشلارنى

ئۇقۇشىدىغانلىقىنى ئويلاپ ماڭدى: توختاجى كەلگەن بولسا ئەنجان تەرەپلەردىن بىر يۇرۇش دەرسلىك كىتاپ، دەپتەر- قەلەم قاتارلىق نەرسىلەرنى ئەكەلدۇرۇشنى ئەڭ مۇھىم ئىش دەپ قارىدى. «تۇرك تىلى دۇنياسى» نامىك كىتاپ سۆز قىسمىنىڭ تەرجىمىسىنى ئالغاچ بىر-بىر شەۋقىنىڭ پىكىرىنى ئۇقۇپ بېقىشمۇ زۆرۈرىدى. نوۋېتى مەكتەپنىڭ دەرسلىك قوللانمىلىرىدىن ئالغاچ كېلىپ ھازىرچە پايدىلىنىپ تۇرۇشقىمۇ بولاتتى. بولۇپمۇ مەجبۇرىيەت ئەپەندى ھەپتىسى سەھەھەت[1] دەرسى ئۇچۇن بىر نەرسە تۇرۇپ بەرمىسە بولمايدۇ. «دەرس باشلايدىغان ۋاقىت قىستاپلا كېلىپ قالدى، ئەتە بارمىسام خېلى ئۇزۇنغىچە چولام تەگمەيدۇ...»

ئۇ تۆركۈل يېزىسىدىن چىققاندىلا ئەتراپ قاپ- قاراڭغۇ بولۇپ كەتتى. ئۇ كېچىنىڭ سالقىنىدا خېلى روھلۇنۇپ قالغانىدەك بولدى. يېقىن كەلگۈسىدە ۋەتىنى ئۈچۈن ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشنى باشلاشتەك غايىنىڭ تۇنجى قەدىمى ئۇنى قاتتىق ھاياجانلاندۇراتتى. بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن بېسىۋاتقان بىر قەدەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنى بىر ئاددىي بىناكار دەپ ھېسابلىدى. ئۇنىڭدەك بىناكارلار تارىختىن بېرى بىر بۇيۇك قەسىر ئۈچۈن ئىشلەيتتى. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ قەسىرنى پۈتتۈرۈپ، ئۇنىڭ تۆرىدە ھوزۇرلۇنۇشىنى ئويلىمايتتى. پەقەت ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا خىش قويشاتتى. قەسىر ئىش مەيدانىدا گاھى ئىش توختاپ قالاتتى. گاھ بوران- يامغۇر تامنى ئۆپرۈتۈپ چۈشۈرەتتى، يامان نىيەتلىكلەرمۇ بۇزغۇنچۇلۇق قىلاتتى. گۇل-نەقىشلەرنى بۇزۇپ ئىپلاس نەرسىلەرنى سۈۋاپ قويياتتى. يەنە خالىس بىناكارلار يېتىشىپ چىقىپ قۇرۇلۇشنى داۋام قىلاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى تېخى يېقىنىدىلا ئابدۇقادىر دامۇللا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەخسۇت مۇھىتىلار خىش قويغان بۇيۇك قۇرۇلۇشقا ئۆزىنىڭ ئىزباسار بولغىنىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ھېس قىلاتتى، شۇنىڭ

[1] ھېپزى سەھەھەت ــ ساقلىقنى ساقلاش ساۋادى، سەھىيە، ــ ئا.

بىلەن ئۇ ھارغىنلىقىنى ئۇنتۇپلا قالدى.

ئۇ ئۆيگە يېتىپ كەلگەندە نىزامىددىن بىلەن زوربخان تېخى ئۇخلىمىغانىدى. بالىلار ئاللىقاچان ئۇيغۇغا كېتىشكەنىدى.

ــ تېخى ئۇخلىماپسىلەرغۇ، ئاكا، ــ دېدى يانچۇق سائىتىنى چىقىرىپ قاراپ قويۇپ شۇنداق ۋاقىتنىڭ بالدۇر ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ تېنى بوشۇشۇپ كەتكەندەك بولدى.

ــ ئەمدى كەلدىڭمۇ؟ــ دېدى نىزامىددىن ئۇھ تارتىپ.

ــ ھەئە، ھەر ھالدا ئىشلار ئىنتايىن جايىدا مەن بەكمۇ خوشال.

ــ ئەممىا بۇگۈن ماڭغان يولۇڭنىلا ھېسابلاپ باقە،ــ دېدى نىزامىددىن ئىچ ئاغرىتقان ھالدا، ــ نەچچە يۈرتنى ئارىلاپ كەم دېگەندە ئەللىك چاقىرىم يول ماڭدىڭ دېگەن سۆز، ئۇكام، جان كۈندە چېچەكلەمدۇ، ئۆزەڭنىمۇ ئاسرىغىن.

ــ ئاكا، مەن شۇ جاپانى ئىختىيار قىلغان ئىكەنمەن، مېنىڭ بەختىم ئەنە شۇ. ھەركىمنىڭ بەخت راھەت دەپ قارايدىغنى ئوخشاش ئەمەس بەزىلەر نەشە چېكىپ «ئەرش» تە كەزگەننى راھەت دەيدۇ؛ يەنە بەزىلەر بەختىنى قىمار تاۋكاسىدىن ئىزلەيدۇ. نىمىشكە بەخت ئوخشاش بىر نەرسە ئەمەس؟ چۈنكى كىشىلەرنىڭ بەخت دەپ بىلىدىغنى ئوخشاش ئەمەس. شۇنداق، بەخت ــ كۆڭۈل ئىنتىلگەن بەرسە دېمەكتۇر.

ــ بولدى، سەن بىلەن تالىشىپ بولاتتىمۇ.

ــ ئۆزىڭىزچۇ؟ ئۆزىڭىز نىمىشكە ئۇخلىمىدىڭىز؟ يەڭگە، ئاكام قايتىپ كەلگەندىن كېيىن نېمە ئىش قىلدى؟

ــ تاشمەتلەرگە يول كۆرسۈتۈپ بىردەم بويىقخانىدا ئىشلىدى. ئۇندىن تاختىلاپ قويغان جۇۋىلىرىنى تىكتى. ئۆنىڭىزى خەت يېزىپ ئولتۇرغانىدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ دېمەك سىزمۇ ئانچە راھەتلىنىپ كەتمەپسىز. خوش. كۆچۈرۈپ قەيەرگە كەلدىڭىز؟

ــ كىرىش قىسمىنى كۆچۈرۈپ بولدۇم. مېتىنىدىن[1] ئازراق يازاي دەپ تۇراتتىم.

ــ رەھمەت، ئاكا، تېكىستنى تېخى پىششىقلىمىدىم. ئاۋۋال ئۇنى بىر سېلىشتۇرۇپ چىقاي، ئالدىرىماڭ كىرىش سۆز قىسمىنى كۆچۈرۈپ بولغان بولسىڭىز بەك كاتتا ئىش قىپسىز، رەھمەت. ئەتە قەشقەرگە بېرىپ كېلەي دېگەنىدىم، ئالغاچ بارسام بوۋاي تازا خوشال بولۇدۇغان بولدى، — بىراق ئۇ ئاكىسىنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ باشقا ياققا بۇراپ،— ئاكا، سىلەرنىڭ ياخشى كۆڭلۈڭلارنىمۇ يەردە قويغىلى بولمايدۇ. خۇدا بويرىسا قەشقەردىن بالدۇرراق قايتىپ چىقسام، جۇمەنىڭ قالغىنىنى سىلەر بىلەن بىللە ئۆتكۈزىمەن. سىلەرگە تەمبۇر چېلىپ بېرىمەن، پىئانىنو چېلىپ بېرىمەن. ئۆزەمگۇ بالىلارنى بەك سېغىندىم ئۇلارنىڭ ۋاراڭ- چۇرىكىنى ئاڭلىمىغىنى نىكەم، بىر ئۆيدە ياشاپ تۇرۇپمۇ... — دېدى. شۇئان ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئوغلى ھەققىدىكى خاتىرە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئايالى سەرۋەرنىڭ خاتىرىسى كەچتى. سېغىنىچ ئۇنىڭ يۈرىكىگە ھوجۇم قىلىشقا باشلىۋېدى، ئۇ كاللىسىنى قاتتىق سىلكىپ ئاكىسىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى.

بۇ چاغدا سەل چىرايى ئېچىلغان نىزامىددىن:

ــ بىر ئايال بالىسىنى ئېلىپ كېسەل كۆرسەتكىلى كەپتىكەن. ئۇنىڭ بالىسىنىڭمۇ بېشى بۇزۇلغانكەن، ئىلگىرى ئۇنى كۆرۈپ دورا بەرگەنكەنسەن، دورا خېلى پايدا قىلغان بولسا كېرەك، يەنە ئازراق بەرسە دەپ كەپتىكەن.

ــ ھە، بىلىمەن، ئەسلىدە ئۆزۈم ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلىپ تۇرۇشۇم كېرەكىدى، كېيىنكى كۈنلەردە ئۆزۈمگۇ بۇ ئىشنى ئۇنتۇپلا كەتتىم. بىر ئىشنى قىلىدىم دەپ يەنە بىرىنى ئۇنتۇپ كېتىش ياخشى ئىش ئەمەسىدى. ئاكا، مەسجىدنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قانچىنچى دەرۋازا شۇنىڭكىدى؟ ھە، مەن دەرھال باراي.؟

---

[1] تېكست ــ ئا.

ـــ ۋۇي، ئۇكام، خەقنىڭ ئىشىكىدە تەمتىلەپ يۈرىدىغان ۋاقتىمۇ مۇشۇ؟ خەق نېمە دەپ قالىدۇ؟ ئۇنىڭسىزمۇ ياخشىلىقلا يامانلىق دەپ، ئۇستۈڭدە گەپ...

ـــ ئۇ دېگىنىگىزغۇ توغرا بىراق، ئەتە قەشقەرگە كەتسەم بۇ ئىش كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتمىسۇن، دەيمەن ـ دە.

ـــ دورىنى ئېلىپ قوي، مەن ئەتە بېرىپ قويماي. ئەمدى ئۇخلىغىن.

ـــ ئۇنداق بولسا ماقۇل، دورىنى ئايرىپ قويماي، ئەتە مېنىڭ ئورنۇمدا بۇ ئىشنى ئۇنتۇلماي بېجىرىپ قويۇڭ، ئەمما ھازىر سىلەر ئۇخلاۋېرىڭلار، ئاكا، مەن ئازراق بىر نەرسە يازاي،ـــ دېدى ئۇ ھارغىن ئەسنەپ تۇرۇپ، ـــ ھازىرلا يېتىمەن، ماۋۇلارنى ئازراق سېلىشتۇرۇپ چىقاي كۆزىڭىزنى ئالايتىقىنىڭىز بىلەن، ئەتە ئۆزىڭىز ئىشسىز قالسىز، يەنە بىر تەرەپتىن بىر كۈنلۈك ئىش كەم ئورۇنلانسا قەشقەرگە كىرگىنىمۇ تازا...

ـــ ھەي، ھەي...

ـــ مانا، بىر بەتلا...

نىزامىددىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق تەرجىمە قىلغان ئارگىناللارنى سېلىشتۇرۇپ چىقتى ئاندىن تۇنجى ئارگىنال پېتىچە قولىغا ئالمىغان بىر نەچچە شېئىرنى قايتا ئىشلىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندا قەدەملىرىنىڭمۇ تاش ئېسىپ قويغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ئون تۆرتىنچى باب

1

مەمتىلى ئەپەندى جۈمە كۈنى چۈش قايرىلغاندا قەشقەردىن قايتىپ چىقتى. دەرۋازا ئالدىغا كېلىشى بىلەنلا ئۇنى سېغىنغان بالىلار ــ جىيەن ئوغۇل- قىزلىرى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگرەشتى. بىر ئۆيدە ياشاۋاتقىنىمۇ بارغانسېرى ئاز كۆرىشىۋاتقىنى ئۇچۇن سېغىنىشقاندى. مەمتىلى ئەپەندىمۇ بالىلارنىڭ ئۈستىبېشىنى قاققاچ، ھەممىسىنى بىر باشتىن قوچاغلاپ سۆيۈپ چىقتى ۋە ھەر بىرىگە قەن- گېزەكلەردىن تۇتقۇزدى. ئۇ دەرۋازا تۈۋىدىلا پاتمەمنى بىر قولىدا، روشەنگۈلنى بىر قولىدا كۆتۈرۈپلىپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى.

ــ خوش كەپسىز، مەمتىلى،ــ دېدى زورىخان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ، ــ مالىلىكاڭنىڭ ئۈستۈبېشىنى بولغاپ بولۇشۇپسەن، كەپسىزلەر، ــ دەپ بالىلارنى ئەيىپلىدى ئۇ.

ــ ھېچقىسى يوق، ــ دېدى مەمتىلى خۇشال ھالدا.

شۇ چاغدا بويىقخانىدىن چىققان نىزامىددىن ھارۇنكەش ئىلىپ كىرۋاتقان يۈك- تاقىلارغا قاراپ قويۇپ:

ــ تېچلىق كەلدىڭمۇ؟ يۈكۈڭ خېلى بارغۇ؟ نېمىلەر ئۇ؟ ــ دېدى كۆرۈشۈپ.

ــ بىر توپى دەپتەر- قەلەم، ئوقۇغۇچىلارغا، بىر توپى چەكمەن. بۇلار ھەققىدە كېيىن سۆزلەپ بېرىمەن. ۋەدەمگە بىنائەن بۇگۈن سىلەر بىلەن كۆڭۈللۈك يېرىم كۈن ياشايمەن، باشقا گەپلەرنى قىلىشماي تۇرايلى، ھېلى بىكار بىرەر موھىم ئىش يادىمغا چۈشۈپ قالسا كەيپىڭلار ئۇچىدىغان ئىش بولمىسۇن، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

ئۇ ھارۇنكەشنى ئۇزۇتۇپ پىشايۋانغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

ــ غېنى، ئەمسە تەمبۇرنى ئېلىپ چىق. قەشقەر سەنمىگە بىر

چالاي،ــ دېدى روھلۇق ھالدا.

ــ ھەببەللى، مۇنداق ئىش قىلمامسىز، «بەزىدە خۇدا بىلەن روسۇل، بەزىدە دۇتار بىلەن ئۇسۇل» دەپتىكەن، ــ دېدى زوربخان،ــ شۇغۇنىسى كېلىپلا ئۇسسۇلۇقمۇ ئىچمەي قىلۋاتقىنىڭىز تازا بولماي قالدى.

مەمتىلى ئەپەندى يەڭگىسىگە رەھىمەت ئېيتىپ، غېنى ئېلىپ چىققان تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى. بالىلار ئۇنى چۆرىدەشتى نىزامىددىنمۇ يېقىنراق سۈرۈلدى. تەمبۇرنىڭ تىرىكشىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىشىك ئالدىدا ئويناۋاتقان بالىلارمۇ كىرىپ كەلدى. خوسۇسەن بالىلار ئەپەندىدىن زادىلا قورۇنمايتى. ھەممىسى «ئەپەندى دادام» دېيىشىپ ئەڭ يېقىن ئادەمگە ئوخشاش ئەركىلىشەتتى. خېلىدىن بېرى ئۇلار ئەپەندى دادىسىنى بۇ ئەتراپتا كۆرەلمىگەچكە بۇگۈن ئۇلار ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشماي تۇرالمايتتى.

نىزامىددىن بىلەن زوربخان ئىنىسىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ كۆڭلىدە «بىرسى بىرەر ئىش بىلەن مەمتىلىنى ئىزدەپ كېلىپ ئۇنى مالال قىلمىسىدى، كەيپىمىزنى بۇزمىسىدى» دەپ ئويلىشاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىنتايىن كەيپىي چاغ ھالدا قەشقەر سەنمىنى باشلىدى ۋە چوڭراق بالىلارغا:

ــ ھە، نىمىشكە ئولتۇرىسىلەر؟ ئۇسسۇل ئويناڭلار، بولمىسا سىلەر چېلىپ بېرىڭلار، مەن ئويناپ بېرەي، قانداق؟ــ دېدى. ئارقىدىن، ــ ئۇيغۇر بالىسى ناخشا ئېيتالمىسا، ئۇسسۇل ئوينىيالمىسا ئۇيغۇر بولۇشنىڭ ئىككى شەرتى كەم بولۇپ قالمامدۇ. غېنى سەن باشلاپ بەر، دوستلىرىڭنى تات، ــ دېدى.

غېنى ئورنىدىن تۇرۇپ ھويلا سەيناسىدا ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. ئارقىدىن ئىككى بالىنى ئۇسسۇلغا تارتتى. بۇ يەر بىردەمدىلا ئۇسسۇل سورۇنىغا ئايلاندى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىر نەچچە كۈندىن بېرىكى ھارغىنلىق ۋە ئۇيقۇسۇزلۇق نەتىجىسىدە قېنى قاچقان چېھرىسىگە بۇگۈن قان يۈگرەپ، نۇرلۇنۇپ كەتكەنىدى، ئۇنىڭ پۈتۈن تۇرقىدىن ئىچ-ئىچىگە پاتمايۋاتقان بىر خوشاللىق سېزىلىپ تۇراتتى.

نىزامىددىنناڭ هويلىسىدا تاسادىپىي شەكىللەنگەن بۇ بەزمە سورۇنىغا قوشنا- خۇلۇملارمۇ كىرىشكە باشلىدى. بىردەمدىلا هويلىغا ئادەم تولۇپ كەتتى.

بۇ خوشال سورۇننىڭ ئۈستىگە قىلغان ئىشلىرىنىڭ نەتىجىسىدىن مەمتىلى ئەپەندىنى خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن سەيپىددىن، لۇئاھىدىنلار بازاردىن يېنىپ كېلىپ قالدى. ئۇلار بىلەن بىللە سۈنتاغلىق ئىككى مۇھەممەد قارى باردى.

مەمتىلى ئەپەندى تەمبۇر چېلىۋاتقاچقا مېهمانلارغا كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپ قويدى. خېلىدىن كېيىن ئۇ تەمبۇر چېلىشنى توختۇتۇپ، سەيپىددىن ۋە ئۇنىڭ يولداشلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلارنىڭ پارىڭىنى بۆلۈپ قوشنىلاردىن بېرى:

ــ تەمبۇرنى باشقا بىرسى چالسا، مەمتىلى ئەپەندى بىر ئويناپ بەرسە بوپتىكەن،ــ دېۋىدى، مەمتىلى تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي:

— قايسىڭلار تەمبۇر چېلىپ بېرىسىلەر؟ چالىدىغان ئادەم بولسا مەن ئويناپ بېرەي، ــ دېدى.

كۆپچۈلۈكنىڭ ئىچىدە چالالايدىغانلار كۆپ بولسىمۇ ئۇلار تارتىنىپ، گەپ قىلىشمىدى. هېچكىمدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن مۇھەممەد قارى(هۈسەيىن) تەۋپىق بىلەن خېلى چۈشۈنۈشۈپ قالغاچقا جۈرئەتلىكراق چىقتى:

ــ مەن چېلىپ باقاي، ئۆزۈم چالىراق، شۇنداق بولسىمۇ،... ــ دېدى ئۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ دېدىللىكىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ ئاۋۇال ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ:

ــ هە، مۇھەممەد قارى، چىلىڭ،ــ دېدى تەۋپىق. مەھەممەد قارى تەمبۇرنى ئېلىپ، ئاۋۇال ناخۇلنى تالارنىڭ هەممىسىگە نۆۋەت بىلەن ئىككى- ئۈچ قېتىم چېكىپ قويۇپ، ئاتۇش پەدىسىنى باشلىۋەتتى:

ئاتۇشۇڭغا بارغۇنچە ،

پۇرايدۇ بەشكىرەم باغى.
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن،
كۆيەك ئوتىنىڭ داغى.

مەمتىلى ئەپەندى مەھەممەد قارىنىڭ ئاۋازىمۇ خېلى سازىكەن دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭغا ھەۋەس بىلەن قاراپ قويغاندىن كېيىن سۇپىدىن چۈشتى.

ئۇرۇكۇمۇ- ئۇرۇكۇم،
باغدا پىشقا ئۇرۇكۇم.
سېنى بىردەم كۆرمىسەم،
چىدىمايدۇ يۈرۈكۇم.

.....

بۇ چاغدا تەۋپىق ھويلا سەيناسىدا لەرزان ئايلىنىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇسسۇلى تاماشىبىنلارنى سۆيۈندۈرۈۋەتتى. ئۇلار بۇنداق سىلىق، چىرايلىق ئويىنغاننى ئىنتايىن كەم كۆرگەنىدى.

ــ قاراڭلار، ئەپەندى بەئەينى سۇدا ئۈزگەن بىلىقتەكلا ئويناپىدىكەن- نا!؟

ــ قارا، پۇتىغا قارا، نېمە دېگەن سىلىق مىدىرلايدۇ. سەن-بىزدەكلەر بولساق بۇ چاقچىچە چاڭ چىقىرىپ، ھويلىدا ئادەم تۇرغۇسىز قىلىۋېتەتتۇق.

ــ دولىسىنى قارىمامسەن، سۆڭىكى يوقتەكلا لىغىلدايدۇ-يا، پەرۋەردىگار!

ــ ...

تەۋپىق خۇددى يەردىن بىر ئىلىك ئېگىزلىكتە ئۇچۇۋاتقانەك، ئايىغىنىڭ يەرگە تېگىۋاتقىنىنى بىلىندۇرمەستىن سەيىنانىڭ چېتىنى بىلەن سىيلىق چۆگىلەيتتى. ئۇنىڭ پۇتى ۋە قولىلا ئەمەس، بېلى، مۇرىسى، بويىنى، بېشىمۇ ناخشىغا ماس ھالدا تەۋرىنەتتى. ئۇ بەزى

ئۇسسۇلچىلاردەك پۈتىنى يەرگە ئۇرۇپ، قوللىرىنى كۆچەپ پۇلاڭشىتمايتتى. شۇڭا پات ھېرىپ قالمايتتى. ئۇ ئاخىرى مەھەمەد قارىنى ھارغۇزۇپ قويدى.

شۇ چاغدىلا خۇلۇم- قوشنىلار مەمتىلى ئەپەندىمنىڭ مېھمانلىرى بارلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ھەم ئۇنىڭ دەم ئېلىشىغا ھالاقەت بەرمەسلىك ئۈچۈن بىر- بىرلەپ خوشلاشتى.

ھويلىدا ساھىپخانلار بىلەن سەيپىددىن باشلاپ كەلگەن مېھمانلار قالغاندا مەمتىلى ئەپەندى مەھەمەد قارىنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ:

ــ يارايسىز، ئاۋازىڭىزمۇ سازكەن، ــ دېدى ۋە چىقىشقاقلىق بىلەن، ــ ئاۋۇ كۆنى مۇھەممەد قارىلارنى ئايرىش ئۈچۈن مۇۋاپىق نامىلارنى تاپمىز دېگەندىمغۇ؟ مانا بۇگۈن مۇھەممەد ھۈسەين ئۆزىنى بۇ بەزمىمىزدە نامايەن قىلدى، دېمەك ئۇنى «مەشرەپ» دېسەك نېمە دەيسىلەر؟

ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ «مۇھەممەد قارى مەشرەپ» دەپ چاقىرىشتى.

ــ بىز سىزگە ھېلىقى ئىشنىڭ ئورۇنلۇنۇش ئەھۋالىدىن ئۈچۈر بېرەيلى دەپ كەلگەنىدۇق، ــ دېدى سەيپىددىن چاقچاقلاردىن كېيىن ئەسلى مەخسەتكە كېلىپ، ــ جەمئىي 61 نەپەر بالا تىزىملاندى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ئوبدان، ئەسلىدە بۇگۈن مەن ئاكام بىلەن يەڭگەمگە خىزمەت ھەققىدە سۆز قىلماسلىققا ۋەدە بەرگەن، شۇنداق بولسىمۇ بىر ئېغىزلا سۆزلەشكە توغرا كەپ قالدى. خوش قانداق بولدى، ئاخىرى؟

ــ ھەممەيلەنگە خەۋەر قىلىۋەتتۇق.

ــ شۇنداقمۇ؟ رەھمەت، يېگىتلەر، ئەمدى مەن سىلەرگە بىردەم پىئانىنو چېلىپ بېرەي، بولامدۇ؟ ئالدىرىمايدىغانسىلەر؟

ــ كەچ قالارمىزمىكىن، بىز كېتەيلى،...مەنزىلىمىز خېلى يىراق، ــ دېدى سەيپىددىن دوستلىرىغا ۋاكالىتەن.

ــ يېڭى تۇنۇشلار بىلەن بىردەم ئولتۇرغىلى قويمايدىغان ئوخشىمامسەن؟

ــ بىزمۇ ئالدىرايتتۇق... دېدى ئىككى مەھەمەد قارى بىر- بىرگە

قارىشىپ.

ــ ئەمىسە بىر پىيالىدىن چاي ئىچىپ مېڭىڭلار. ئۇنىسىڭىزمۇ نىزامىددىنكاڭلاردىن قۇتۇلالمايسىلەر.

زورىخان داستىخان سالدى. ئۇلار چاي ئۈستىدە بىردەم پاراڭلاشتى. ئاندىن سەيپىددىنگە:

ــ ئەتە كېچىكىزدىكى ئابدۇراخمان ئۈستىنى تەكلىپ قىلىپ باشلىغاچ كەل. شاگىرتلىرىنى، ماشىنلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلسۇن. ئاتمىش نەچچە كىشىلىك كېيىم تىكتۇرىدىغان گەپكەن دېگىن، ــ دېدى.

ئۇ مېھمانلارنى دارۋازا ئالدىغىچە ئۇزۇتۇپ قايتىپ كىرگەندىن كېيىن نىزامىددىنىڭ بالىلىرىغا:

ــ مەن تېخى سىلەرنىڭ ئىختىيارىڭلاردا. كەچلىك تاماقتىن كېيىن مېنى ئازاد قىلساڭلار بولۇدۇ. ئەمدى سىلەرگە نېمە قىلىپ بېرەي؟ دېدى. ئارقىدىن ئۆزى جاۋاب بېرىپ، ــ سىلەرگە پىئانىنو چېلىپ بېرەي، بۇلامدۇ، ــ دېدى.

ئۇ بالىلارنى ئۆزىنىڭ هوجرىسىغا باشلاپ كىرىپ پىئانىنو ئالدىدا ئولتۇردى. بالىلارنىڭ هەممىسى ئەتراپىغا ئولاشتى تەڭپىق يوغان بىر ژاراق قەغەزنى پىئانىنو ئۈستىگە قۇيۇپ پىئانىنونىڭ تۈگمىلىرىنى بېسىشقا باشلىدى.

شۇئان هەيۋەتلىك، كۈچلۈك سادالار بىر خىل رېتىم بىلەن تىترەپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى قەغەزدە بەش- بەشتىن قىلىپ سىزىق سىزىلغان بولۇپ سىزىقتا ئىگىز- پەس قىلىپ، چۆمۈچەك ئوخشاش بەلگىلەر قويۇلغانىدى. هەر بەش سىزىق ئاستىدا ئۇزۇك- ئۇزۇك خەتلەر بارىدى. ئۇنىڭدا:

ۋەتەن ئۈچۈن تەرەققىيات ئىستەرمىز،
ئارزۇيىمىز: راۋاجلانسا مائارىپ.
جانىنى پىدا قىلىدۇق ئەزىز بۇ ئەلگە،
بىزنىڭ يۈرەك زالىملارغا مۇخالىپ.

دېگەن شېئىرلار يېزىلغانىدى، ئۇ بىر تەرەپتىن چېلىپ، بىر تەرەپتىن بەش سىزىق ئۈستىدىكى بەلگىلەرنى سىزىپ جىجاتتى. بالىلارنىڭ چوڭلىرى بەلگىنىڭ ئاستىدىكى خەتلەرنى بىرئاز تونۇسىمۇ، بەلگىلەرنىڭ نېمىلىكىنى چۈشىنەلمىدى كىچىكلىرى بولسا تېخىمۇ بىلمەيتى.

مەمتىلى ئەپەندى مۇزىكا ئىشلەشنى تاكى كەچلىك تاماق ۋاقتىغىچە داۋام قىلدى. كەچلىك تاماق ئۈستىدە نىزامىددىنغا:

ــ ئاكا، ئەمدى سىزگە ئىشلىرىم ھەققىدە سۆزلەپ بېرەيمۇ؟ ــ دېدى يېقىنلىقىنى ئىپادىلىگۈچى ئۆزىگە خاس ئاھاڭ بىلەن، ــ قەشقەرگە بېرىپ ئاۋۋال قۇتلۇق ھاجىم بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ زات «دۇئان» نىڭ كىرىش سۆزىنى كۆرۈپ بەك خوشال بولدى. سىزنىڭ پۈچۈركىگىزنى كۆپ ماختىدى. دارىلمۇئەللىمىنى ئېقىشقا سېلىۋالغىچە تەرجىمە قىلىشنى توختۇتۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولغانلىقىمنى ئېيتىپ قويدۇم. توختاجى سوۋۇت تەرەپكە ئۆتمەكچى ئىكەن، ئۇنىڭغا دەرسلىك كىتاب، دەپتەر- قەلەم يەنە باشقا تەنتەربىيە سايمانلىرى ئالغاچ كېلىشىنى بۇيرۇپ قويدۇم. مەجبۇرىن ئەپەندى ئىككىمىز دورا زاكاز قىلدۇق. ھازىرچە ئىشلىتىپ تۇرغۇدەك دەپتەر ئول - بو لنى ئا لغاچ كەلدىم. ئىئانە پۇللار يىغىلغىچە ئۆزۈمدە بار پۇلنى خەجلەپ تۇرمىسام ئىش كېچىكىپ كېتىپ قالسا بولمايدۇ،- دە. يەنە بىر ئاز چەكمەن ئالدىم. تەلەبىلەرگە بىرخىل كېيىم تىككۈزۈپ بېرىمەن. ئەتە ئابدۇراخمان ئۈستا كەلسە بالىلارنىڭ بويىنى ئۆلچەپ ئىشنى باشلاپ كېتىدۇ. يېڭىچە كىيىم. ئۆزەمدە ئەندىزىسى بار. چاپىنى ئۇچ يانچۇق، گىرمانچە ياقا، شىمى ھەم ئۇچ يانچۇق بولۇدۇ.

ــ ئابدۇراخمان ئۈستا يېڭى پوسۇندىكى كىيىملەرنى تىكەلەرمۇ؟

ــ ئۇقۇشۇپ باقتىم، ئۇ چۆچەكتە بىر تاتار ئۈستىدىن ئۇيغەنگەنكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە تەييار ئەندىزىسى تۇرسا،... قىلىپ كېتەلەيدۇ.

ــ قەشقەردىكى بۇرادەرلىرىڭ تېنىچلىق تۇرۇپتىمۇ؟

ــ ھەئە، ھەممىسى سالام ئېيتتى. بىز ئاخشام ئەخمەد ئەپەندىنىڭ

ئۆيىدە تۇرغۇن ئەپەندى، نامان ئەپەندى، يۈسۈپ زىيا ۋە باشقا ئوقۇتقۇچىلار سانائى نەپسەنىڭ سازچىلىرى بولۇپ سەنئەت كېچىلىكى ئۆتكۈزدۇق. بىلەمسىز ئاكا، مەن ئۇيغۇر سەنەملىرىنى رەتلەپ نوتىلاشتۇرۇپ قويسامىمكىن دەيمەن. قەشقەر سانايى نەپسەنىڭ مۇدىرى ئوبۇلقاسىم دېگەن بۇرادەر ئىكەن، ئۇ قول ئاستىدىكى سازچىلار بىلەن مېنىڭ ئىشمغا ياردەم بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ــ سەنغۇ يېتىشەلمەيسەن ھەممىنى قىلسىڭ بولاتتى...

ــ راستلا، ئەگەر قولۇمدىن كەلسە، مەنمۇ ئۆمەر ھەييام دېگەندەك بۇ پەلەكنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىپ، باشقىدىن بىر پەلەك ياسىسامغۇ تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس كۈلۈمسىرەش بىلەن. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىدە چاقچاق ئىلمىنتىلىرىدىن باشقا غايىۋىلاشقان مۇبالىغلەشتۇرۇلگەن بىر بۇيۇك ئارزۇنىڭ ئۇچقۇنىمۇ چاقناپ تۇراتتى.

تاماقتىن كېيىن ئۇ ئاكىسىغا:

ــ ھازىرچە يۈسۈپ ئەپەندىدىن نوۋېشى مەكتەپتە ئىشلىتىۋاتقان دەرسلىك قوللانمىسىنى ئېلىپ چىقتىم، سىز مۇشۇنى كۆچۈرۈپ بېرىڭ. بۇلارنى ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىپ بېرىمىز ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى خېتى چىرايلىقلارغا كۆچۈرگۈزۈپ، كۆپەيتىمىز ھېپىزى سەھەت دەرسى ئۈچۈن بىر نەرسە تۇزۇپ بېرىشكە مەجبۇرىدىن دوختۇر ۋەدە بەردى.

ــ بىر ياقىغا بارمايدىغانسەن؟ ــ نىزامىددىن دورا سومكىسىنى ئېلىۋاتقان ئىنىسىگە قاراپ سورىدى.

ــ بارىمەن، ئاكا، شورۇقىغا بارىمەن. بىرىسىگە ۋەدە بېرىپ قويغانىدىم شۇ يەرگە بېرىپ كېلەي.

ــ سەن بارغىچە خەقمۇ ئۇخلاپ بولار؟!

ــ شۇنداق بولسىمۇ بارمىسام بولماس. ۋەدە قىلغانمەن ـ دە.

ــ نېمە توغرۇلۇق ۋەدە بەرگىنىڭنى شەيتان بىلمىدۇ...ــ نىزامىددىن نارازىلىق بىلەن غودراپ باش چايقىدى،ــ ئەتە ئوقۇش باشلايدىغان بولغاندىكىن پاتراق بىر دەم ئۇخلىساڭ بولمامدۇ، كىم ئىدى ئۇ ۋەدە

بەرگىنىڭ؟

ــ سابىتىنىڭ ئۆيىدە كۆرۈشكەن بالىلاردىن... سىزمۇ بارغۇ، ھېلىقى يېتىم بالا ئابلەق.

ــ ۋاي ئۇكام،... سەن،... ئېسىڭ جايىدىمۇ؟...، ــ نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ كۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن قارىدى. ئىنىسىنىڭ كۆزلىرى چىرايىدىكى ئۆزىگە خاس تەبەسسۇمىدىن سەمىمىيلىك، ئەستايىدىللىق بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئاكىسىنىڭ نېمىگە ھەيران بولۇۋاتقىنىنى دەرھال پەملەپ:

ــ مېنى سىز بالىلارنى گوللاپ مۇنداق دەپ قويغان دەپ ئويلاپ قالغانمىدىڭىز؟ ياكى كىچىك بالىغا دېگەن گەپمۇ ۋەدىمۇ دەپ ئويلامسىز؟ ئۇلارغا سەمىمي بولمىساقمۇ بولاتتىمۇ يە؟ــ دېدى ئۇ سەمىمىيلىك بىلەن، ــ تېزلا قايتىمەن ئەتە ئوقۇش باشلىساق بۇگۈنكى ئىش ئۈزۈنغا كېتىپ قالمىسۇن دەيمەن،ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ــ ۋاي ئۇكامەي، سەن قانداق ئادەمسەن ـ ھە!...

2

بىر تال سەرەڭگە بىلەن پولات ئېرىتىش مۇمكىن ئەمەس، بىراق پۈلات ئېرىتىلەيدىغان ئوتمۇ دەسلەپتە بىر تال سەرەڭگە بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان.

ــ غ. زۈلپىقار: «مەرىپەت مەشئىلىگە مەدھىيە»

ياشلارغا خاس جۇشقۇن روھ بىلەن تولۇپ ـ تاشقان ئوقۇغۇچىلار نەچچە ۋاقىتتىن بېرى جىمجىتلىق، غېرىپلىق بېسىپ قالغان مەدرىس ھويلىسىنى ئۆز تەسىرى ـ شاۋقۇنى، كۈلكىسى، نەپىسى بىلەن تولدۇردى. لەش بېسىپ ياتقان كۆلگە يېڭىدىن زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ قاچىلاندى. توپا ـ چاڭ ئۆرلەپ تۇرۇدۇغان مەدرىس مەيدانى پاكىزە سۈپۈرۈلۈپ سۇ

چېچىلىش بىلەن راھەت بەخش تۇسكە كىردى. ئىشىك ـ دەرزىلەر پاكىزە سۈرتۈلۈپ يالتىرىتىلدى...

ئوقۇغۇچىلار مەكتەپنىڭ قائىدە- تۈزۈملىرىنى چۈشىنىۋېلىشقىمۇ ئۇلگۈردى. ئابدۇراخمان ئۇستا ھەممە ئوقۇغۇچىنىڭ بويىنى ئۆلچەپ، بىر توپ شاگىرتى بىلەن كۈننى- تۈنگە ئۈلاپ ئىشلەپ كىيىملەرنى تەييار قىلماقتىدى. ھەركىمنىڭ ئىسمى ئورنىدا بېرىلگەن نومېرى يېزىلغان پۇرۇچنى كىيىم قېتىغا قىستۇرۇپ قويياتتى...

نىھايەت كىيىملەرمۇ يۇتتى. كىيىم پۈتكەن كۈنى مەمتىلى ئەپەندى تەنتەربىيە دەرسى ۋاقتىدا ئوقۇغۇچىلارنى سەپكە تىزدى ۋە كىيىملەردىن بىرسىنىمۇ ئالماشتۇرۇپ قويماستىن نومېرى بويىچە تارقىتىپ بەردى. كىيىم تارقىتىلىپ بولغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارنى دەرھال ھوجرىلىرىغا قايتىپ كىيىم ئالماشتۇرۇپ چىقىشقا بويرىدى.

كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار يەنە سەپكە تىزىلدى. مەمتىلى ئەپەندى گويا مېھرىۋان ئاتىدەك ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ تۈگمىلىرىنى ئوڭلاپ ئېتىپ ياقا- پەشلىرىنى تۈزەشتۇرۇپ يېڭى كىيىمىنى مۇبارەكلەپ چىقتى. بەزى كىچىكىرەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىشانىسىغا سۆيۈپمۇ قويدى. بىر خىل فورمىدا كېيىنگەن. چاچ قويغان ئوقۇغۇچىلار سېپىگە قاراپ دىلى سۆيۈنۈپ كۈلۈمسىرىدى ۋە ئېچ- ئىچىدىن بىر خىل سېغىنچ، تەشنالىقنا ئوخشاش تۇيغۇ ئېتىلىپ چىقىپ كۆز چانىقلىرى بۇرۇن تۈشۈكلىرى ئېچىشقاندەك بولدى. ئۇ ئارقىسىچە چاپسان- چاپسان مېڭىپ سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەسۇم چىرايىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئارقىسىچە مېڭىشى گويا بىر دەقىقىلىك ھىجرانغىمۇ چىدالمايدىغان مېھرىۋان ئاتىنىڭ ھەربىكتىگە ئوخشايتى.

ــ ئەي. تەلەبىلەر، سىلەر ئىلگىرىكى مەدرىس تالىپلىرىغا ئوخشىمايسىلەر. كۆزلەيدىغىنىڭلارمۇ، ئېرىشىدىغىنىڭلارمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇلار پەقەت ئۆزلىرى ئۈچۈنلا شىرىن تاما بىلەن ئوقۇسا، سىلەر خەلقىڭلار ئۈچۈن گۈزەل ئىستىقبال يارىتىش نىيىتى بىلەن ئوقۇيسىلەر،ــ

تەۋپىقنىڭ ياڭراق ئاۋازى مەدرىس ھويلىسىدا ياڭراپ تۇراتتى شۇ ئەتراپتىكى مەھەللىلەردىن بىكارچىلار، ئۇششاق بالىلار مەسچىدنىڭ ھويلىسىغا كىرىۋېلىپ رىشاتكا تۇۋىدە تۇرۇپ بۇ ئاجايىپ مۇراسىمنى كۆرەتتى بەزىلەر كۆل بويىدىكى سۆگەتلەر تۇۋىگىچە كېلىشكىمۇ ئۇلگۇرگەنىدى. ئۇلارغا چاچ قويىۋالغان، كالتە چاپان كىيگەن بۇ بىر تۇپ يىگىت ئاجايىپلا كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە دەرمەھەل سىغمىغاچقا كالتە چاپان خۇددى قويرىقىنى كېسىۋەتكەندەك غەلىتە تويۇلاتتى،ــ تەلەبىلەر ،ــ تەۋپىق سۆزىنى داۋام قىلماقىدى،ــ بىزنى جاپا-مۇشەققەت كۈتىۋاتقانلىقى ئېنىقلا گەپ. دېمەك بىزگە بۇ ئىشتىن شەخسىي «خوشاللىق» يوق! بىراق بىز ئەلنى كۈلدۈرۈش ئۈچۈن مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن جاپا چېكىشنى ئۆزىمىز ئۈچۈن شەرەپ ھېس قىلغۇچىلارمىز. ئەلنىڭ خوشاللىقى ئۈچۈن ياشاشلا ئەڭ ھەقىقى خوشاللىقتۇر! ئەي، تەلەبىلەر بىزنى مىللەتنىڭ خوشاللىقى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. مانا شۇ خوشاللىق، ئاشۇ راھەت كۆڭلۈڭلارنى ئاۋۇندۇرۇسۇن، روھىڭلارنى ئۇرغۇتسۇن! ــ تەۋپىق ئەتراپقا ئولاشقان دېھقانلارغىمۇ بىر قۇر كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقتى. ئۇ باشقا خەقنىڭمۇ بۇ يەرگە تۇپلانغىنىنى ياخشى ئىش دەپ قارىدى. ئۇنىڭچە بۇ تازا ئوبدان تەرغىبات سورۇنىدى،ــ ئىلگىرى تالىپلار شەخسىي تاما بىلەن ئوقۇيتى مۇددەرسىلەرمۇ ئىلمىنى سىرلىق تۈتۈپ ئۇنى قىيىن، بىلگىلى بولمايدىغان قىلىپ كۆرسۈتۈشكە ئۇرۇنۇپ تالىپلارنى ئۆي ئىشلىرىغا سېلىپ ئۇزاق ئاۋارە قىلاتتى. بىلگەنلىرىنى ئەلدىن يوشۇرۇش بىلەن شەخسى مەنپەئەتىنى قوغدايتى ھەم بىلگەنلىرىنى يوشۇرۇش ئارقىلىق جان بېقىشنىڭ ئىشەنچىلىك مەنبەسى قىلاتتى. بىزچۇ؟ بىز- نېمىنى بىلسەك ئەلگە ھەممىسىنى ئۆگەتكۈچىلەرمىز. شۇڭا ئەلنىڭ خوشاللىقى بىزنىڭ خوشاللىقىمىز! بىلگۈچىلەر كۆپ بولۇپ كەتسە بىزگە نان ئاز قالمىدۇ، ئېتىۋارىمىز بولمايدۇ دەپ ئويلىمايمىز. ئەلنىڭ كۆزى ئېچىلغانسېرى نېمىنىڭ قىممىتى بار، نېمىنىڭ يوقلۇقىنى تېخىمۇ چۈشۈنۈدۇغان بولۇدۇ. «خەلق- ئالتۇن، گۆھەرنى ۋە يالغان تاشلارنى تونىغۇچى سەرراپتۇر، ئۆزەڭنى قانچىكى تۆۋەن

تۇتساڭ ياكى يۇقىرى تۇتساڭ خەلق سېنىڭ مىقدارىڭنى بىلىدۇ»[1]...

بىر خىل فورما كىيگەن ئوقۇغۇچىلار سېپىلا ئەمەس مەسچىد هويلىسىدىكى ۋە كۆل بويىدىكى خەلقمۇ جىم- جىت بولۇشۇپ كەتكەنىدى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنى گويا ھەقىقى جەڭچىلەردەك ھېس قىلىشىپ ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىنىڭ تەسىرىدىن يۇرەكلىرى شىددەت بىلەن تېپەتتى.

ــ ئەي، تەلەبىلەر، بىز مىللىتىمىزنىڭ قالاقلىق ھالىتىنى ئۆزگەرتىدىغان ئاقارتقۇچىلارمىز. بىز ئۆزىمىزنى بوز يەر ئاچقۇچىغا مىسال قىلايلى، مىللىتىمىز ئاق تاشلىنىپ ياتقان بوزغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ چېھرىسىنى بىچارىلىك سولغۇنلۇق قاپلىغان. ئەمدى بىز بۇ يەرنى ئاغدۇرىمىز، ئوغۇتلايمىز، ئۇنىڭغا دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل گۈللەرنى تېرىيمىز، ئەڭ سەرخىل مېۋىلەرنى تىكىمىز. ئىلگىرى يامان ئەمگەك قىلىدىغان بولۇمسىزلار ئۇنىڭغا يانتاق- تىكەنلەرنى تېرىۋەتكەن بولسا ئەمدى بىز ئۇنى ئوغۇت قىلىپ پايدىلىنىمىز. بۇ بوز يەرــ يانتاق ئازغانىدىن باشقا نەرسە ئۇنەلمەي تۇرۇۋاتقان بۇ يەر ئەمدى گۈلزارلىققا ئايلانغۇسى، ھېچ بولمىسا بىز يەرنى ئاغدۇرۇپ ئوسا قىلىپ يارامليق يەرگە ئايلاندۇرۇپ قويىمىز كېيىنكىلەر تېرىيدۇ. ئۇندىن كېيىنكىلەر بولسا ئۇنىڭ پەيزىنى سۈرىدۇ. ھەرگىز ئۆزىمىزنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى ئۆزىمىز كۆرۈشنى شەرت قىلمايمىز. كېيىنكىلەرگە ــ ئەۋلادلارغا ئاتايمىز. قايسى مىللەتتىن ئۆزىنىڭ مەئىشىتى بەخت- سائادىتىنى خوشاللىقنى قوربان قىلىشتىن ئايانمايدىغان جەڭگۈارلار چىقمايدىكەن، شۇ مىللەتنى نەس باسىدۇ. نەپسانىيەتچىلىك- ئىنسانىنى قارا يۈز قىلىۋېتىدىغان يامان كېسەلدۇر. بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغان مىللەت قەبىلىلەرگە، يۇرتلارغا، مەھەللىلەرگە ھەتتا ھەربىر شەخسىكچە پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئادەملەر تەلۈلىشىپ، كىچىك- كىچىك گۇرۇھلار بىر- بىرىنى تالاپ چىشلەيدۇكى، ئورتاق دۈشمىنى بىلەن كارى

[1] شەيخ سەئىدى: «گۈلىستان» ــ ئا.

بولمايدۇ، ــ ئۇ دېھقانلار تەرەپكە قاراپ قويۇپ داۋام قىلدى، ــ ئەي، ۋەتەنداشلار بۈلارنىڭ ھەممىسى نادانلىق زىمىنىدا كۆكلەيدىغان يامان ئويلاردۇر. بىز بۇز يەر ئاچقۇچلار بۇ سۈپەتسىز زىمىننى تېزراق ئۆزگەرتىپ مىڭدىۋانىلارنىڭ[1] يىلتىزىنى قۇرۇتۇش ئۈچۈن تېرىشايلى. ئىنسانىيەتنى قۇتقازغۇچى بىردىن- بىر قۇدرەتلىك كۈچ ئىلىم- مەرىپەتتۇر!

تەۋپىق بۇغۇلۇپ ۋارقىرىمايتى، خىرقىراپ، كۆپۈپمۇ كەتمەيتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچە ياڭراق، شۇنچە جاراڭلىق ۋە تەكشى بولۇپ، كۈچىمەي سالماق سۆزلەيتتى:

ــ خەلقئارادا مۇنقەرز بولۇشقا يۈزلەنگەن بىر مۇنچە مىللەتلەر قەد كۆتەردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە خەلقى ئۈچۈن بارلىقىدىن كېچىدىغان بىر تۈركۈم جەڭگىۋارلار بولغاچقا ئۇلار مۇنقەرزلىك بوسۇغىسىدىن يېنىپ كېلىپ قۇدرەت تېپىشقا باشلىدى. ئۇلار كۈچنى قەيەردىن ئالدى؟ ئىلىم- پەندىن! ئەي، تەلەبىلەر، نادان ئادەملەر بىلەن تۈرمۇشنىڭ گۈزەل كەلگۈسىگە يېتىش مۇمكىن ئەمەس! بىز ۋەتىنىمىزنى، خۇراپاتلىق تۈرىغا چىرمىلىپ قالغان بەختسىز مىللىتىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن پىدائى بولايلى! ھەممە ئادەمنىڭ كۆزى مەرىپەت چىرىقى بىلەن يورىسۇن! ھەممە كىشى گۈزەل ئىستىقبالنى كۆرەلەيدىغان بولسۇن!

مەتىلى ئەپەندى ئۇزاق سۆزلىدى. ئۇقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنى تېخىمۇ سىرلىقلىشىپ ئۇلۇغلىشىپ كەتكەندەك، ئۆزلىرى ئىلگىرى ھېچكىم قىلىپ كۆرمىگەن ئىشلارنى قىلىشقا تەييارلانغان باشقىچە ئادەملەرگە ئايلىنىپ قالغاندەك ئىچ- ئىچىدىن خوشاللىنىپ، ئىپتىخارلىنىپ كېتىشتى. تەۋپىق سۆزىنى تۈگۈتۈپ تەنتەربىيە دەرسىنى باشلىدى.

مانا شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتى تارىخىدىكى شانلىق بىر سەھىپە ئېچىلدى. تەبىئىيكى، ئۇ زامان سەھىپە ئاچقۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك ئۇلۇغ مەنزىلنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باسقىنىنى

[1] مىڭدىۋانە ــ قوڭغۇراق گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر خىل تىكەنلىك، زەھەرلىك، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، ــ ئا.

تەسەۋۋۇر قىلمىسىمۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەلنىڭ بەختىگە ئاتىغانلىقلىرىنى بىلىشەتتى.

تەنتەربىيە دەرسى ئوقۇغۇچىلارغىمۇ، ئەتراپتىكى دېھقانلارغىمۇ ئويۇندەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا دېھقانلار مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنى مەيدانغا ئەپچىقىپتۇ دېگەننى ئاڭلىسىلا كېلىپ كۆرىشەتتى. ھەرقاچان بۇ دەرس ۋاقتىدا مەدرىس ھويلىسىدا بىر توپ دېھقان تاماشا كۆرۈپ تۇرغان بولاتتى.

بۇ دەرسنىڭ مەزمۇنلىرى: مەش دەسسەش، شىبئىر ئوقۇپ مەيدانىنى ئايلىنىپ مېڭىش، يۈگرەش، ئېگىز سەكرەش، توسالغۇلارنى بۆسۈپ ئۆتۈش، كالتەك ئويۇنى، چاقپىلەكتىن ئاتلاش قاتارلىقلار ئىدى. بەزى تۇرلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەبئىي ئىقتىدارى، ھەۋەس قىزىقىشىغا ئاساسەن ئايرىم تەربىيىلەيتى. مەسىلەن: تەبئىي تېز يۈگرەلەيدىغانلارنى يۈگرەش تۇرىدە مەخسۇس تەربىيىلەيتى. بۇنىڭدىن باشقا ئوقۇغۇچىلار سىپى بىلەن خەت ھاسىل قىلىش ئويۇنىمۇ ئالاھىدە قىزىق بولاتتى. بۇنىڭدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ نومۇرلىرى بولاتتى. كومانىدا بويىچە بىرىنچى نومۇر مۇنچە قەدەم ئالدىغا، ئۇچىنچى نومۇر مۇنچە قەدەم سولغا،... ماڭاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىگىزدىن قارىغانىدا ئوقۇغۇچىلار قاتاردىن «مىللەت»، «ۋەتەن»، «مەكتەپ»، «كۆرەش»، «ھۆرلۈك»... دېگەندەك سۆزلەر ھاسىل بولاتتى. بۇ ئۇسسۇل بىلەن ئادەم سانى پېتەرلىك بولغانىدا جۈملىلەرنىمۇ ھاسىل قىلىشقا بولاتتى. دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن تاماق ۋاقتىغىچە ئىختىيارى پائالىيەت بولاتتى. بۇ چاغدا سىنىپتا ياكى ھوجرىلاردا مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا بولاتتى. ئۇلارغا تەمبۇر چېلىپ بېرىپ ئۇسسۇل تاماشا قىلاتتى. چۆچەك سۆزلىشەتتى ياكى تەۋپىق چەتئەللەردە كۆرگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ ياشلار ئارىسىدا ھارغىنلىقنى ئۇنتۇپ قالسا، ياشلار ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغانىدا تولىمۇ كۆڭۈللۈك بولغاچقا ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتەتتى.

كىيىم بىر خىللاشقاندىن كېيىن ئۇلار تېخىمۇ ئۆملىشىپ كېتىشتى. ئۆزـ ئۆزىگە ھەۋىسى كېلىپ يۈرىگىدە ئاللىقانداق بىر نەرسە يېنىۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇلار كەچقۇرۇن ئادەتتىكىدەك سىنىپقا يىغىلىپ

بىردەم ئۇسسۇل تاماشا قىلىشاتتى.

ــ مەھەمەد قارى مەشرەپ، بىردەم چالغىنا ئىنىم، مەن بىردەم ئۇسسۇل ئويناپ بېرەي، ئاندىن كېتىمەن،ــ دەيتى ئۇ.

ھازىر ئۇچ مەھەمەد قارىنى پەرىقلەندۇرۇش ئۇچۇن يەنە بىرىنى مەھەمەد قارى زەكى دەپ ئاتاشقا ھەمەيلەن ئادەتلىنىپ كېتىشكەنىدى. مەھەمەد قارى زەكى قۇرئاننى تولىمۇ ئاھاڭدار ئوقۇيتى. ناخشىنىمۇ ياخشى ئېيتاتتى. ھېساپ كېتاپ ئىشلىرىغا بەك چېچەن ئىدى. شۇنىڭغا قاراپ ئۇنىڭغا «زەكى» لەقىمى بېرىلگەنىدى.

مەھەمەد قارى مەشرەپ توپ ئىچىدىن چىقىپ تەمبۇرنى قولىغا ئالدى. مەھەمەد قارى زەكى داپنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا ياندىشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇسسۇلغا چۇشەتتى. ئۇمۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىر خىلدا چەكمەنىدىن شىم- پەشمەت كېيىگەن بولۇپ، بۇ كىيىمدە ئۇ تېخمۇ چاققان، تېتىكلىشىپ كەتكەندەك كۆرىنەتتى.

بىر ھازا تاماشادىن كېيىن ئۇ تەرەققىيپەرۋەر بايلار تاھىر خەلپەتنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئېلىپ بەرگەن بوز ئاتنى مېنىپ ئۆيىگە كېتەتتى. ئۆيدە تاماقنى يەپ بولۇپلا يەنە ئالدىراپ ئورنىدىن تۇراتتى ۋە دورا سومكىسىنى ئېلىپ:

ــ ئاكا، مەن تېجەنگەن بېرىپ موللا ئېزىز دامولللام بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي. مەكتەپ سېلىش ئىشىنى سۈيلەپ تۇرۇشنى قونىاجىم، ئەمەتھاجىم ئۇچىگە ھاۋالە قىلغانىدىم، ــ دەيتى.

ئۇ ھازىر ھەر كۈنى بىر يېزىغا چېپىپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشنى سۈيلەپ تۇراتتى. سىرتقا چىقسا دورا سومكىسىنى ئونۇتمايتى.

ــ ماقۇل بېرىپ كەل،ــ نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ھەممە ئىشىنى پەقەت ماقۇللاشقىلا كۆنۈككەنىدى. ئۇ پەقەت ئىنىسى چىقىپ كەتكەنىدىن كېيىن زورىخان بىلەن بۇ ھەقتە ئەندىشىلىرىنى ئورتاقلىشىپ، ئۇھ تارتىپ قويىاتتى.

بـــۇ جەمئـــيەت ئۆزىنـــاڭ قانۇنىغـــا
ئاســـىيلىق قىلغـــان بـــارچە ئـــادەمگە
زىيانكەشـــلىك قىلىـــدۇ. ئەمـــما ئۇلارنـــاڭ
ئىســـــيان كۆتۈرۈشـــــتىكى ســـــەۋەبىنى
تەكشۈرۈمەيدۇ.

ـــ خ.جىبىران «ياش ۋە كۆلكە».

قويـاش ئاللىقاچـان ئولتۇرغـان بولـۇپ، قـران دەريـا بوغـزىنىـاڭ ئـوڭ تەرىپىـدىكى تـاغ ئۈسـتىدە شـەپەق قـان رەڭگىـدە يېيىلىـپ ياتـاتتى. بوغـۇز تەرەپـتىن بىلىـنەر-بىلىـنمەس سـالقىن ئـۇرۇپ تـۇراتتى. ئـاغۇ يېزىسـىغا ئـاتىلار ھەيئىتـى قـۇرۇش ئىشـى بىـلەن ماڭغـان مەمتىلـى ئەپەنـدى ئـات ئۈستىدە چاققانغىنـا ئولتـۇرۇپ، ئاتنـاڭ يورغىسـىغا قويـۇپ، بېشـىنى بـۇراپ كەچكى شەپەققە قاراپ كۆڭلىـدە شـېئىر ئۈچـۈن گـۇزەل سـۆزلەرنى ئـاختۇرۇپ بـاراتتى. ئـۇ بۇگـۈن ئـۆيگە قايتمـاي مەكتەپتىـنلا يولغـا چىققاچقـا، ئاكىسـىنىاڭ ئەنسـىرەپ قالىـدىغانلىقىنى ئويلىسـىلا كـۆڭلى ئـۆيەپ كېتەتتى.

ئۇنـاڭ ئارقىسـىدىن يەنە بىـر يولـۇچى ئـاتلىق كېلىۋاتـاتتى. مەمتىلـى ئەپەنـدى بويـامەت بىـلەن تـېجەن ئارىلىقىـدىكى سـايىدىن ئۆتكـۈچە ئـۇ يولـۇچىنى مەشـھەدكە بارامـدىكىن دەپ كېتىۋەرگەنـدى. ئـۇ ئـاتلىقىنىڭمۇ تېجەننىاڭ ئىچى بىـلەن بوغـۇز تەرەپكە كەتـكەن يولغـا بـۇرۇلغىنىنى كـۆرۈپ، ئۇنـاڭ بىلەن ھەمـرا بولـۇپ پاراڭلىشـىپ ماڭغىسـى كەلـدى- دە، ئېتىنىـاڭ تىزگىنىنـى تـارتتى. بىـراق، ھېلىقـى يولۇچىمـۇ ئېتىنـى ئاسـتىلاتتى. مەمتىلى ئەپەنـدى يەنە ئېتىنـى يورتـۇپ مېڭىـپ كەتتـى. ئـۇ ئازغـان تەرەپكە ئۆتـۈش ئۈچـۈن بىـر تـار كوچىغـا بۇرىلىـۋىدى، ئارقىسـىدىكى يولۇچىمـۇ شـۇ تەرەپكە بۇرالدى. مەمتىلى ئەپەنـدى شـۇنداىلا ئۇنـاڭ كىملىكىنـى بىلـدى ۋە يولنى ئۆزگەرتىـپ، باشقا تەرەپ بىلەن ساي بويىغا چىقتـى. گۇگـۈم پەردىسـى ياپقـان يېزىلارغـا قـارىغىنچە شـۇ يەردە بىـردەم تـۇردى. ئـۇ ھېلىقـى

يولۇچىنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچىدى.

بۇ ئىككەيلەننىڭ «بۆك-بۆك ئويۇنى» بىلەن ۋاقتىمۇ خېلى ئۆتكەن، يىراقتىكى يېزىلار ئاستا-ئاستا قاراڭغۇلۇق ئىلكىگە چۆمۈشكە باشلىغانىدى. ساي بويىدىكى قەۋرىستانلىق بولسا ئاللىقاچان بىلىنمەي قالغانىدى.

ئۆزىنىڭ چاندۇرۇپ قويغانلىقىنى ھېس قىلغان يولۇچى ئىلاجسىز يولىنى داۋام قىلىپ، كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى ئۆنىڭغا بۇرۇلۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، يولۇچى، — دېدى مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىندۇرمەي.

يولۇچى ھودۇقۇپ كېتىپ خېلىگىچە جاۋاپ بېرەلمەي قالدى.

— ئۆزلىرى ئېزىپ قالمىغانلا؟ ھېچ بولمىسا باردىغان يەرلىرىنىڭ ئىسمىنى بولسىمۇ بىلىدىغانلا؟

— باردىغان يەرنىڭ ئىسمىنىغۇ بىلەتتىم،... دېگەندەك، ئۆزەمۇ ئازغىشىپلا كەتتىم، قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىپ...

— شۇنداق، يورۇقتا ئېزىپ يۈرگەن ئادەم قاراڭغۇدا ئازماي قالامتى، نەگە بارماقچىدىلە؟

— مەن شۇ ھېلىقى، نېمە... قارىنىڭ ئۆيىنى ئىزدەيتىم...

— شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ سىلىنى ھەقچان شۇ يەرنى ئىزدەيدۇ دەپ بىلىپ مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغانىدىم. ئۇ يەر ئەنە ئاۋۇ قاريىپ كۆرۈنگەن دۆڭلۈكتە!— مەمتىلى ئەپەندى قامچىسىنىڭ دەستىسى بىلەن قاراڭغۇلۇقتا چۆكۈپ يوقالغان ھېلىقى قەۋرىستانلىقىنى كۆرسەتتى.

ھودۇقان ۋە كالۋالىشىپ كەتكەن يوچۇن كىشى تەۋپىقنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى، قەيەرنى كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى، ئىلغا قىلىشقىمۇ، ئويلىشىپلىشقىمۇ ئەقلى ئىشلىمەي:

— رەھمەت، رەھمەت، مەن ماڭاي، ...— دەپ دۇدۇقلىغىچە قاراڭغۇلۇققا قاراپ كەتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆنىڭ رەڭگى-روھىنى كۆرەلمىگەن بولسىمۇ،

ئۇنىڭ ئاۋازىدىن قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىدى. ئۇ «يولۇچى» نىڭ ئارقىسىدىن بىر ھازا قاراپ تۇردى. مەھەللە تەرەپتىن ئىتلارنىڭ قاۋۇغىنى گاھ ئېنىق، گاھ تۇتۇق ئاڭلىناتتى. بۇ ئىشتىن كۆڭلىدە «دۇشمەن» دېگەن خىيالنى كەچۈرۈپ، سۈغۇق كۈلۈپ قويدى. ده، ئېتىنىڭ بېشىنى بوغۇز تەرەپكە بۇرىدى. كېتىۋېتىپ بۇ ئىشنى قايتا ئويلىغىنىدا كۆڭلىنى ئەندىشە، بىئاراملىق چولغىۋالدى. ئەمدى توسالغۇلارمۇ پەيدا بولماقتا!

ئون بەشىنچى باب

سىلاۋيانلارنى ئاۋۇتۇش ھاجەتسىز. ئۇلار تۇغۇتنىڭ ئالدىنى ئالسا ياكى بالىنى سۈنئى ئۇسۇلدا چۈشۈرۈۋەتسە بولۇدۇ. بۇ ئۇسۇل قانچە كۆپ قوللىنىلسا شۇنچە ياخشى. ئۇلارنى تەربىيگە ئىگە قىلىش خەتىرلىك. ئۇلار 100 گىچە ساناق سانىيالىسلا بولدى... تەربىيە ئالغۇچىدىن بىرى كۆپەيسە، كەلگۈسىدە دۈشمەندىن بىرى كۆپىيىدۇ....

ــ مارتىن بورمان (گىتلېرنىڭ پارتىيە ئىشلىرى كاتىپى) «3-ئىمپېرىيىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى» دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل.

1

دارىلمۇئەللىمىنى ئوقۇش باشلىنىپ كۆپ ئۆتمەيلا ئاشكارە دۈشمەنلىك ھەركەتلەر، ئەشەددىي پىتنە- ئىغۋالار ئاتۇش ئاتموسفېراسىنى بىر ئالغىلى تۇردى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كىيىمىدىن تارتىپ، ئوقۇپ يۈرگەن ناخشىسىغىچە بۇ كونا دۇنيانىڭ ھاۋاسىغا ماس كەلمەيتى. كىملەردۇر قىتىغۇرلۇق بىلەن پىتنە توقۇيتى ۋە بۇ ئىغۋالار شۇنداق ئۇستۇلۇق بىلەن ئوتتۇرغا چىقاتتىكى، ئۇنىڭ مەنبەسىنى تەسبىت ئەتمەك ئىمكانسىز ئىدى.

بويامەتتە ياۋاش- يۈمشاق بىلىنىدىغان مۇھەممەد ئىمام مەسجىدتە گەپ يۇمزاپ، ئۇستۇلۇق بىلەن پىتنە تېرىۋاتقانلىقى بىلىنىشكە باشلىدى؛ شورۇقتا كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزىنىڭ نوپۇزىدىن پايدىلىنىپ، كىشىلەرگە يامانلىقتىن ئاگاھ بەرگەن سىياقتا ئىغۋا تارقىتىپ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قەلبىدە يېڭى تەلەبىلەرگە، يېڭىچە مەكتەپكە قارىتا گۇمان

ۋە ئۆچمەنلىك تۇغدۇرۇۋاتقىنى بىلىنمەكتىدى. تېخىمۇ ياماڼ بولغىنى ئاتۇشنىڭ چوڭ قازىسى ھابۇلھاجىمنىڭ مەيدانى تېخىمۇ ئەشەددىي، ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ تەخىرسىز ئىدى. «ھابۇل شەيتان»، «ھابۇل قىزىلباش»، «ھابۇل خىتاي»، «ھابۇل پىتىنخور»، «ھابۇل زىناخور» قاتارلىق لەقەملەرنىڭ ساھىبى بولغان بۇ ئادەم «شەمشەك خىتاي» دېگەننىڭ ئەۋلادىدى. خۇددى لەقەملىرىدە مەلۇم بولۇپ تۇرغىنىدەك، ئەشەددىي پىتىنخور بولۇش بىلەن، يەنە جىمكى بۇزۇقچۇلۇق ئۆزىدىن تېپىلىدىغان ئادەم ئىدى. ئۇلارنىڭ جەمەتى(شەمشەك خىتاي جەمەتى) بىلەن ياقۇپھاجىم لوسى[1] جەمەتى ئارىسىدىكى زىددىيەتمۇ چوڭقۇر يىلتىزلىق بولۇپ، پىتىنە ئۇچۇن يېڭى مەكتەپلەر مەيدانغا كېلىشتىن ئىلگىرى ھابۇلھاجىملارنىڭ ئاساسىي دىقىقەت نەزىرىدە ياقۇپھاجىم لوسىلار جەمەتى بىلەن بولغان زىددىيەت تۇراتتى.

ھابۇلھاجىمنىڭ گەپلىرى بەكمۇ زەھەرخەندە، چىدىغۇسىز ھاقارەتلەر ئىدى. ئۇ ئوقۇغۇچىلار چاچ قويغىنى ئۇچۇنلا خوتۇن كىشىگە ئوخشۇتۇپ، «مۇللا غوجىلاقنىڭ ئەپەندىسىنىڭ قىزلىرى» دەيتى. بۇ گەپ تېز ئارىدا تارقىلىپ، ئەركەك ئۇچۇن چىدىغۇسىز ھىكايىلەرگە ئايلىنىپ كېتەتتى. ھابۇل شەيتان بولسا يېڭى- يېڭى ھاقارەتلەرنى كەشپ قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ناخشىسىنى ئېشەكنىڭ ھاڭرىشىغا ئوخشىتاتتى؛ گىمناستىكا ۋە شۇنىڭدەك تەنھەركەتلەرنى بولسا «تەخەيلەرنىڭ چىچاڭ ئېتىشى»دەپ مەسخىرە قىلاتتى.

تۆركۈللۈك قازى رەئىسمۇ بىدئەتچى، مۇتىئەسسىپ ئادەم بولغاچقا ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىمۇ ئىجابىي ئەمەس ئىدى. قازى رەئىس ئۆز ۋاقتىدا ئابدىقادىر دامۇللا بىلەن كېلىشەلمىگەنلەردىن بىرى بولغاچقا تەبىئىيكى، بۇ يېڭىلىقلارغا تاقەت قىلالمايتى. مانا شۇنداق يۇرت چوڭلىرىنىڭ قارشى مەيدانى ئىشقا ئېغىر توسالغۇ پەيدا قىلماقتىدى.

بۇنىڭ بىلەن بەزى ئاران تۇرغان ئادەملەر باللىرىنى مەكتەپتىن

[1] لوسى ــ لاۋسى (老四) بولۇشى مۇمكىن، ــ ئا.

چىقىرىۋېلىش كويىغا چۈشتى.

بۇ ھاقارەتلەر يەتمىگەندەك ئارقىدىن دۈشمەنلىك ھەرىكىتىلەرمۇ پەيدا بولدى: كېچىلىرى ئەپەندىنىڭ تەلەبلىرى يول توسۇپ ئادەم ئۇرۇۋاتارمىش، يالغۇز ئايال ئۇچراپ قالسا ئېسىلىۋالارمىش،... ھەممىسى ھاراق ئىچىپ مەست بولۇۋېلىپ كوچىلارغا چىقىدىكەن،... دېگەندەك تۆھمەتلەرنى ئىسپات بىلەن تەمىن ئېتىدىغان ۋاقىلەرمۇ تۇغۇلۇشقا باشلىدى. ئەمەلىيەتتە كېچىسى ھېلىقىدەك ناخشىلارنى توۋلاپ كەلگەن بىر توپ مەست تەرىپىدىن دۈمبالىنىپ بېشى يېرىلغان ئادەملەر تىرىك شاھىت بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى!

ئەمما بۇ يامانلىقنىڭ بىردىن بىر مەنبەسى دەپ ئويلاش نادانلىق بولاتتى. بۇ پەقەت كۆرۈنۈش ئىدى. پەردە ئارقىسىدا كىملەر بولۇشى مۇمكىن؟ بۇ سوئالغا جاۋاپ تېپىش ھازىرچە مۇمكىن ئەمەس، چاياننىڭ تۆشۈكتىن چىقىشىنى كۈتمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى.

شۇنىسى ئاددىي ساۋات ئىدىكى، پىتىنە- ئىغۋالار بىلەن چەكلەنگەن بولسىدى، بۇنى ئاشۇ ئىسمى بىلىنگەن مۇتىئەسىپلەردىن، ئۇلار مەنسۇپ بولغان گورۇھتىن كۆرۈشكە بولاتتى. ئەمما كېيىنكى تەرەققىياتلار: كېچىسى يول توسۇدۇغان قاراقچىلىق ھەرىكەتلىرى بۇنىڭ ئارقىسىدا تېخىمۇ كۈچلۈك بىر تەشكىللىگۈچىنىڭ بارلىقىدىن بىشارەت بېرىپ تۇراتتى.

2

(كىمكى) مىللەتنى ئالداپ زىددىيەت
سالسا ئۇنىڭغا خۇدانىڭ لەنىتى ياغدۇ.

ــ يەزدى «ئەمىر تۆمۈر كوراگان ھەققىدە قىسسە»

جۇمە نامىزىدىن كېيىن ھابولھاجىم نامازخانلارنى دېققەتكە چاقىرىپ، ئۆزى ئالدىراپ- تېنەپ ئىمامنىڭ ئورنىغا ئۆتتى. ئۇ

كۆپچۈلـۈككه بـــر قـور كـۆز يۈگۈرۈتـۈپ چىقـــپ، بـــر قېشـــنى لـككـــده كۆتۈرۈپ قويۇپ، ساقـلـنى تـتـرىتـىپ گەپ باشلـرى:

ـــ هـــازىر يـــۇرتـمـىزدا تەرتـــىپ بۇزۇلـۇۋاتـــدۇ. ئەھلـــى مۇســـۇمانلار بـــۇ توغرۇلـــۇق نـــېمە ئويـــدا بولـۇۋاتـــدۇ، بـــۇنى پېقـــىر بىلمەيـــمەن. ئۆزەمنـــىڭ قارىشـــمدا بـــۇ ئىـــش ئەلـــدىن دىيانەتنـــىڭ كۆتۈرۈلـــۈپ، دەھرىلىكنـــىڭ باش كۆتەرگەنلىكـــدىن بىشـــارەت!ـــ ھابۇلھاجـمنـــىڭ توســـاتتىنلا مۇشـــۇنداق گەپنى باشلىشـدىن قارىغانـدا نامـازدىن ئىلگـرى مەسـجىد قەۋمـى ئىچىـده مۇشۇ ھەقتە غۇلغۇلا بولغانلىقنى قىياس قىلغىلى بولاتتى. ھابۇلھـاجـم جامائەتنـــىڭ ئەڭ كەينـــدىكى قاتـاردا تۇرغـانلارنى كـــۆرمەكچى بولغانـــدەك بوينـنى سوزۇپ، ئۆكچىسـنى كۆتـۈرۈپ-كۆتـۈرۈپ قـاراپ قويـاتتى، ـــ ئالـدى بـــلـەن بـــزده ناســـارالاردىن تەلـــم ئالغـــان، ئانـــدىن قالســـا يەنە باشـــقا مۇسـمۇرتەدلەردىن تەسـىر ئالغـان ئەپەنـدىچاقلار پەيـدا بولـدى. ھە، ئـۆزى ئـۇلار بـزنـــىڭ ئىچىمـزدىكـى بـىر قىســـىم ئېتىقـادى ھـاجـز بەنـدىلەرنى يـــۆل قىشـقا دەســـتىپ، ئۇلـۇغ ئىســلام دىنـى بـــلـەن ئەۋلادلـرىمـزنـــىڭ دىلىغـا چـــراق ياقـــدىغان مەدرىســنى بىكـار قىلـــىپ، ئورنـغـا جەدـــتچە مەكـــتەپ قـــۇردى. شـۇنـىڭ بـــلـەن ئـاۋام بېشـغا بـالايى- ئـاپەت يېغىشـقا باشـلىدى. مەھكـــمە شـــەرئى دەۋاگەرلەر بـــلـەن تولـــۇپ كەتتـــى. ھە، ئـــۆزى، بـــۇلاردىن بـزنـــىڭ بېشـــمـــز ســـاق ئەمەس. دەۋا ئۈســـتـىگە دەۋا، مۇســـۇلمانلارنـىڭ خوتۇن- قـىزلـرى بۇلغۇنـۇپ، نۇمۇسـى تۆكـۈلمەكتە، بۇنـىڭ ئـۆزى تەڭدىشـى يوق بالا- قازا!

كـشـــــلەر چۈشۈنۈكســـــز غـــاۋۇر- غـــۇۋۇر قىلىشـــقا باشـــلىۋىدى، ھابۇلھاجـمنـىڭ بوغۇق ئەمـما كۈچلۈك ئاۋازى ئاڭلىنىشـى بـــلـەن يەنە جـم بولۇشتى.

ـــ ھە، ئـــۇ نـمـلەرنـــىڭ تـــۇلاپ يـــۇرگەن ناخشـســـىغۇ نەق چارشـــەنبە ئاخشـمىدىكى «جـن كۆچ-كۆچ» نـىڭ ئۆزى. لېكـن خەقنـى تېنـچ كـــۇن كۆگىلى قويۇشسا بولىتى. ھېلى ئۇنـىڭ بېشىنى يېرىۋاتقان، ھېلـى بۇنـىڭ خوتـــۇنـنى ســـۆرەپ ژۇرگەن، ... ئـــۆزىنى تالايـدىغان ئىشـتلارنى بېقىۋاتقـان، تـــاپتـن چىققـــان ئـــادەملەرگە خەيرىخـــالىق قىلىۋاتقـــانلارمـۇ ئاشـــۇلارغا

ئوخشاشلا گۇناغا لايىق. خۇددى ھاجىلار شەيتانغا تاش ئېتىپ ئۇنى لەنەتلىگەندەك، ئىمانى پاكىز ھەربىر مۇسۇلمان كۆرگەن يەردە لەنەتلىسە ساۋاب تاپىدۇ.

ئۇنىڭ غەزەپلىك سۆزلىرى بىردەمگە توختىشى ھامان يەنە گۈدۈڭ-گۈدۈڭ ئاۋازلار ھەزرەت سۇلتاننى بىر ئالدى. بەزىلەر ھابۇلھاجىمنىڭ سۆزلىرىگە ئاۋاز قوشۇپ، تەڭ غەزەپ بىلدۈرۈپ سۆزلىشەتتى، بۇلارنىڭ ئاۋازى كۈچلۈك، پوزىتسىيىسى ئوچۇق. ئاشكارە ئىدى؛ بەزىلەر قازىكالاننىڭ سۆزلىرىدىن گومانلانغاندەك پەس ئاۋازدا غۇدرىشاتتى.

ــ بىز بۇ ئەر بولۇپ تۇغۇلۇپ، خۇتۇن كىشى بولۇپ كەتكەن كالتە قويرۇقلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن ئۆزىمىزنى قۇتۇلدۇرۇۋالمىساق ئاللامۇ بىزگە لەنەتلەر ئوقۇيدۇ.

ھابۇلھاجىم بازارغا كەلگەن ھەر قايسى يۇرتلۇق بازارچىلارغا سۆز قىلماقنى ئۆزىنىڭ قەزرى دەپ ھېساپلىغانىدى. ئۇ سۆزىنى تۈگۈتۈپ بولۇپ، بىر نەچچە يوغان سەللىلىك «مۆتىۋەر» بىلەن ئاۋۇال مەسجىددىن چىقىشتى. نامازخانلار دۇررىدە ئىككى تەرەپكە يېرىلىپ، ئۇلارغا يول بېرىشتى. بۇ توپ ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا بىر تائىپە ئادەملىرىدەك قىلسىمۇ، يەنە بەزى قاتاردىن قالماسلىق ئۈچۈن قوشۇلۇپ قالغانلار، ھېچنېمىنى ئاڭقارمايدىغان سۈخەنچىلەرمۇ باردى. توختى زۇنۇننىڭ ئادەمى دەپ قارىلىدىغان مەخسۇمۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدە غەل-پال كۆرۈنگەندەك بولۇپ، يەنە توپ ئىچىدە غايىپ بولدى. ھابۇلھاجىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى، بەزى قۇيرىقىدىن قالمايدىغان سۈخەنچىلىرى بىلەن كېتىۋېتىپ ئۇلارغا بايىقى تەلەپپۇزنىڭ ئوخشايدىغان بىر خىل تەلەپپۇزدا:

ــ قاياقتىن كەلگەن بىر ئەپەندىچاق ــ موللاغوجىلاقنىڭ ئەۋلادى ــ كېلىپلا ئۆزى بىلگەن ئىشقا چۈشۈپ كەتسە، بۇ يۇرتنىڭ ئۇلۇغى كىم، قازىسى قايسى، موللىسىچۇ، پەرۋايىغا ئالمىسا، بۇنى ئاز دەپ بۇ قاپاقباش خەق، ھە دېسە «ئەپەندى» دەپ ئۇنى بېشىدا كۆتۈرۈۋالسا، ھە، ئۆزى، سىلى- بىز نەدە قالدۇق؟

بۇ كاتتا توپ ــ ئىككى قازى ۋە ھەمتاۋاقلاردىن شەكىللەنگەن جامائە

ــ بىرىنىڭ يېقىنىدىكى ئۆيىدە سۆھبەتلىرىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن تەكلىپكە بىنائەت ئىلتىپات كۆرسۈتۈپ قەدەم تەشرىپ قىلىشتى ۋە تال بارىڭى ئاستىدىكى سۇپىغا جايلىشىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن سۆھبەتلىرى ئەسلى چىغرىدىن داۋام قىلدى.

ــ شۇنداق بولمامدىغان، تەخسىر، ــ دېيىشتى باشقا «مۆتىۋەر» لەر ئۇنىڭغا جاۋابەن، ــ ئاڭلىساق تېخى ئۇلار كېچىچە ھاراق ئىچىپ چىقىدىكەن. بايىقى تۇرسۇنتازىڭ مەزلۇمى زۆھرەگۈل شۇ خەقنىڭ ئاغزى ھاراق پۇراۋاتقىنىنى بىلىپ قاپتۇ ئەمەسمۇ، ئۇنى راسا تاتقۇشلاپ، ئاغزىنىڭ ئەپ- چۆرىسىگە ساقاللىرىنى سۈركىگىلى تۇرۇپتىكەن. «گۈپپىدە» پۇراپ كېتىپتۇمىش.

ــ ئۇلارنىڭ ئايالىدەك چېچى با. ساقلى يوق، تەخسىر،ــ دەپ خىرىلدىدى بىرى شاڭخو ئارىلاشتۇرۇشقا پۇرسەت كەلدى دەپ.

ــ ئىشقىلىپ، شۇ ھېلىقى ...ــ دەپ گەپ ياسىدى ئاۋالقىسى،ــ بۇ ئايال ئەيھەننىاس قىچقىرىپ، جامائەتكە ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەرمىدىمۇ. بەختىگە يارىشا ئۇياقتىن بىر نەچچە يولۇچى كېلىپ قېلىپ، لۈكچەكلەر قېچىپ كېتىپ، ئۇ بىچارە ئايال قۇتۇلۇپ قاپتۇمىش بولمىسا...

ــ ھەي، بىكار نان كىمنى دەندەتمەيدۇ؟ قىلغىلى ئىش يوق. بىكار يەپ، تەخەيدەك چىچاڭشىپ يۇرۇشتىن باشقا كارى بولمىسا بۇقسۇپ كېتىدۇ- دە. تازا ھاشار بولسىدى، يىراقتا ئاپىرىپ ئىشلەتسە، ئۇ كىسپۇرۇچىلارنى!

ــ مۇللا غوجىلاقنىڭ ئەۋلادىدىن ياخشىلىق كېلەتتىمۇ؟ ــ دېدى ھابۇلھاجىم قىتىغۇرلۇق بىلەن.

ئۇ زەھەرخەندىلىك بىلەن تىلغا ئېلىۋاتقان موللاغوجىلاق مەتىلى ئەپەندى ۋە نىزامىددىننىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى بولۇپ، ئۇ قەشقەر ھاكىمى زوھۇردىن تەرىپىدىن سۈلتان سۇتۇق مازىرغا شەيخ قىلىپ تەينىلەنگەن. بۇنى كۆرەلمىگەن مەشھەدتىكى خوجا ئەۋلاتلىرى (دىۋانە - زاھىدلار) بىركۈنى ئۇنىڭ يېنىدىكى ئاچقۇچنى ئېلىۋېلىپ، قەۋرىلەر ئۈستىگە يېپىلغان ئىپەك گەز ماللارنى ئوغرىلىۋالىدۇ. ھەم ئەتىسى

جامائەت ئالدىدا چوقان سېلىپ موللاغۇجىلاقتا، تۆھمەت چاپلايدۇ. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، جامائەتنى گۇڭۇاھلىقتا تارتىپ، زوھۇردىنغا ئەرزە سۇنىدۇ. زوھورىدىن ئۇنى قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇللاغوجىلاق زىندانغا تاشلىنىدۇ.

ئۇنىڭ مەجەزى خۇشخۇي، چىقىشقاق، يېقىملىق كىشى بولغاچقا ناھايىتى تېز ئارىدىلا گۇنىدىپايلارنىڭ ھېسداشلىقى ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن گۇنىدىپايلارغا قەلەم- قەغەز ئالدۇرۇپ، ھەقىقى ئەھۋال ھەققىدە ئەرزە- بايان يازماقچى بولۇدۇ. لېكىن بويىنىدا تاقاق بولغانلىقى ئۈستىگە قولى ئارقىغا قىلىپ كويزا سېلىنغاچقا (ئاچقۇچ زىندان بېگىدە بولاتتى) جاپاغا چىداپ قۇمۇش قەلەمنى پۈت بارمىقىغا قىسىپ خەت يېزىشنى ئۆزاق مەشىق قىلىپ، ئاخىرىدا بۇ ئەرزنى يېزىپ چىقىدۇ. بۇ پەقەت ئەرزلا بولۇپ قالماي، ئۇنىڭ بارلىق ئازاپلىق كەچمىشلىرىنىڭمۇ خاتىرىسى بولۇپ، ئاخىرىدا مەزكۇر نامنى يېزىپ چىقىش ئۈچۈن قانچىلىك رىيازەت چەككەنلىكىمۇ قەيت قىلىنغانىدى. زورھۇرىدىن ئەرزنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ دېلوسىنى قايتا تەكشۈرۈشكە ئەمىر قىلىدۇ. مۇللاغۇجىلاقنىڭ قەيسەرلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن ھاكىم ئۇنى زىندانىدىن بوشاتقاندىن كېيىن ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسۈتۈپ، ئۆز ھوزۇرىدا قوبۇل قىلىدۇ.

لېكىن ئۇ كۆپ ياشىيالماي ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى مەمتىلى موللا دادىسىدىن كىچىك قالىدۇ. مەمتىلى موللىمۇ ياش كەتكەن بولۇپ، ئوغلى توختى ھاجى كىچىك قالغانىدى. موللاتوختى ھاجى دادىسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن تەۋپىقچە ئۇنىڭ ئىسمىنى قويغانىدى. موللاتوختى ھاجىمۇ كۆپ ياشىمىغان. بۇھال كىشىلەردە ئۇلارنىڭ ئەۋلادى ياش كېتىدۇ دېگەن قاراشنىمۇ پەيدا قىلغانىدى.

موللاغۇجىلاق پاجىئەسى ئەسلىدە ناھەق ئىش بولسىمۇ بەزى زۇغۇيلار ئېسىلىدىغان جاي تاپالمىغانىدا ئەنە شۇ ئىشقا ئېسىلىشاتتى. ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزدە تۇتقىنى ئەنە شۇ ئىدى.

ــ يەر يۈزىدە ئەزان ئاۋازى ئاڭلانمايدىغان بولغانىدا دەججال تاغدىن

قوپـدۇ، ئـاخـر زامـان بولـۇدۇ، دەيـدىغان، مانـا هـازىـر ئەزان ئـاۋازى سۈسـلاپ ئورنىغا جەدىتلەرنـاڭ هاڭرىشى ئاڭلىنىـدىغان بولـدى. مۇسـۇلمان ئـادەمگە ئـاخـىرەتنى ئەسـتىن چىقـىرىش چـوڭ گۇنـاھتۇر،ــ دېـدى ئـۇلاردىن بـىرى ئېڭىكى ئاستىنى تاتىلاپ.

ــ خەلقتىن ئىنسـاپ كۆتۈرۈلـۈپ كەتتى. دىيـانەت قـاچتى. تـۇرك خەق نېمىنـاڭ سـاۋاب، نېمىنـاڭ گۇنـاھ بولۇدۇغـانلىقىنى بىلمەيـدۇ. ئـۇلارنى يېـتەكلىمەك، تـوغرا يولغـا باشـلىماق ھەربىرىمىزنـاڭ بـۇرچى. ــ دېـدى ئۆچكە ساقال.

ــ ھەق راست.

ــ خۇدانـاڭ بەرگـىنىگە شـۈكرى قىلمـاي، زادى نـېمە قـىلاي دەيـدۇ بـۇ خەق؟ ھېلىقـى ئەپەنـدى دېگىنـى زادى نـېمە مۇددىئـا بـىلەن شـۇنداق قىلىدۇ؟

ــ نـېمە دەيتتـى. ئۇمـۇ ئەپـلەپ سـەپلەپ بىـر- ئىككـى پـۇل ئۇنـدۇرۇپ جـان ساقلاشـنـاڭ كويـىدا. ھەمـىمە ئادەمـدە بىـر گـال بـارغۇ،ــ دېـدى ھابۇلھاجىم دانالارچە تەلەپپۇزدا ئىشەنچ بىلەن سۆزلەپ.

ــ شۇ، شۇنداق بولماي، ئەمىسە،ــ دەپ قوشـۇلدى كەنجـى قـازاخۇنۇم. ئۇ داستىخانغا دەمـۇ- دەم قول ئۇزۇتۇپ تۇراتتى.

ــ ئۇنداقمـۇ ئەمەسـتۇر، ــ دېـدى كەمسـۆز كۆرىنـىدىغان بىـر دامـوللام تـۇنجى قېـتىم سـۆھبەتكە سـۆز قېتىـپ، ئـۇ ئۆزىنـاڭ بـۇ يەرگە ئازغانـدەك كـىرىـپ قالغـانلىقىنى سـەزگەن، ئۆزىنـاڭ يالغۇزلۇقىغـا كـۆزى يەتـكەن بولسـىمۇ، يەنـىلا گەپ قىسـتۇرماي چـىدالماي، ــ مۇددىئاسـى خەلقنـاڭ كۆزىنى ئېچىش ئىكەن، جان ببقىشـنى ئويلايـدىغان بولسـا قولـدا نەچـچە تۇرلۇك ھۇنـىرى با تۇسـا...ــ ئۇنـاڭ گېپىـى ئاغزىـدا قالـدى، تۇشـمۇ- تۇشـتىن ھوجۇم باشلاندى.

ــ ئـانچىكىم بولسـا «خەلـق- خەلـق» دېگىنـى بـىلەن كـىم ئۆزىنـاڭ نەپسـىدىن كېچـىدۇ؟ ئۇنچىلىـك گەپنـى كـىم دېمەيـدۇ؟ بىزمـۇ خەلـق دەيمىز، ئەمما بىكارغا پەتىۋا بەرمەيمىز، قۇرئـاننى بىكارغـا ئوقۇمـايمىزغۇ، ــ دېـدى كەنجـى قـازاخۇنۇم كۆپچۇلـۇككە ۋەكىللىـك قىلىـپ، ــ مىللـەت

دېگىنى نېمىسى؟ مۇسۇلمان ئادەم ئسلام دىنىنى بىلسىلا بولدى، يەنە مىللەت- پىللەت دەپ ئايرىپ ئولتۇرامدىكىن؟ مۇسۇلماننىڭ ھەممىسى ئىبراھىم خىلىلۇللاھنىڭ مىللىتى، بەس!

ــ بىزگە مۇسۇلمان، كاپىر دېگەن ئىككىلا تائىپە بار، ــ دېدى ھابۇلھاجىم.

دامواللامنىڭ غەزىپى قاينىاپ، ئومۇ ھوجۇمغا قارشى بىر نېمە دەي دېسە نۆۋەت تەگمەي ئولتۇراتتى، ئۆزىگە سىنجىلاپ زەن سېلىۋاتقان مەخسۇمغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. «خۇدا پاناھىڭدا ساقلا، بۇ خەقتە نەدىن قېتىلىپ قالدىممەن؟ قېتىلمايدىغان ئىشكەنتۇق، بىر پۇرسەت تېپىپ يىرىلىپ چىقىۋالاي! ماۋۇ ئادەم ماڭىلا قارايدىغۇ؟ ... » دەپ ئويلىدى ئۇ. چۈنكى ئۇ مەخسۇم دېگەننى «قۇلاق»مىش دەپ ئاڭلىغانىدى. ئۇنى، مۇسا قېچىنى ۋە مەمتىمىن بىلەن خىلىل راخمانىنى توختى زۇنۇننىڭ سالىكلىرى دېگەن مىش- مىشلار باردى. شۇڭا كىشىلەر ئۇلاردىن بىرەسى بولغان سورۇنلاردا ئىھتىيات قىلىشاتتى.

مەخسۇم: «ئېغىز ئاچماي تۇرغىنىم ياخشى بويتىكەن، بۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ تىكەن باركەن، بۇ ئادەمنىمۇ بىلىپ قويغۇلۇق... » دېگەنلەرنى ئويلاۋاتقاندەك كۈلۈمسىرىدى.

مەخسۇم گەپ ئارىلىماي سۆھبەتكە قۇلاق سالاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن يەنە دۇشمەن چىقامدۇ يوق دەپ كۆزەتمەكتە ئىدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئېتىقادى ھەققىدىكى گۇمانلىرىنى تۈگەل سۆزلۈشۈپ، ئارقىدىن ئۇنى قوللىغان بايلارنىڭ، موللىلارنىڭ ئىمانى كامىل ئەمەسلىكى ھەققىدە ئۆز دەلىللىرىنى قويۇشقا باشلىدى.

گەپ بۇ دەرىجىگە يەتكەندە ھېلىقى دامواللامنىڭ داۋاملىق بۇ توپ بىلەن بىللە بولۇشقا رەغدى قالماي، ناھايىتى تەسلىكتە بىر باھانە تېپىپ ھەمسۆھبەتلەرگە ئۆزرە ئېيتىپ، ئاستىلا ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

ــ يەنە بىرى ئارىمىزدىلىكەن، ــ دېدى ھابۇلھاجىم شەيتانلىق بىلەن ھىھلداپ كۈلۈپ.

شۇنىڭ بىلەن ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى دامواللام ھەققىدە بىر-

ئىككىسى ئېغىزدىن گەپ قىلىشتى. شۇندىن كېيىن سۆھبەت تېمىسىنىڭ ئۆزگىسى غەيۋەتكە كېلىشتى.

— بۇ دىنسىز ئەپەندى بىر بولسا ئىلگىرىكىن خوتۇنباز نېمە، چۆجە خورازدەك ئۇچرىغان مىكىيانىنى بېسىپ، شۇنىڭ بىلەن ئۆيلۇنۇش يادىغا كەلمەي ژۇرەمدۇ...

— ھە، ھە، — دېدى مەخسۇم ئەمدىلا دىتىغا ياقىدىغان گەپنى ئاڭلىغاندەك. ئۇ ئەمدىلا بۇ سورۇندىكى ئادەملەردىن خاتىرجەم بولغان بولۇپ، گەپ قىلىشقا بولۇدۇ دېگەن ئويغا كەلگەندى، — ماۋۇسى راستەك تۇرىدۇ.

— ھە، خوش؟ مەخسۇم، نېمە گەپ، ئۆزى؟— ھابولھاجىم ئۇنىڭغا ئالاھىدە قىزىقىپ قالدى.

مەخسۇم دەرھال سىر بەرمەس ھالەتكە كۆچۈۋېلىپ، ھىجىيىپ، گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى. بىراق يېڭى پىتىنگە دەسمايە تاپالماي تۇرغان ھەمسۆھبەتلەر ئۇنى ئارامدا قويمىدى.

— مەنمۇ خەقىە ئارىلاشمايمەن، نېمىنى بىلەي؟ ئاڭلىغىنىمنى دەيمەن- دە، ئەپەندىنى بەگنىڭ ئۆيىگە بورغىلايدۇ دېگەن گەپ بار، يەنە كېلىپ كەچتە- پاتتا...

— ھەببەللى، مانا ماۋۇ گەپ ئۆزى جايىدا، ئويلاپ يەتمىگەنلا گەپكەن. ئەمما- زە، ئون ئالتە سەر گەپ!— كەنجى قازاخۇنۇم ئالقىشلاپ چۈشتى، ئارقىدىن ئەيمەنگەندەك قىلىپ پەس ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، — ئۇنىڭ ئۆيىدىكى ئىككىلا مەزلۇم بازارغا يارايدىغان مىكيانلار- دە!

— ھەھە...دۇرۇس گەپ، — ئۇنىڭ يېنىدىكى سوپى ئالدىغا ئېڭىشىپ تۇرۇپ پىچىرلىدى، — ئۇمۇ تازا ئۆزىگە خىل كېلىدىغانىنى تېپىپتۇ.

ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، مەخسۇمغا گۇمان بىلەن پات- پات ئوغۇرلۇقچە قاراپ قويۇۋاتقان ھابۇلھاجىم ئىچىدە: «بۇ قاقباش پايلاقچى بىزنى كولىدۇرلۇتۇپ ھىكايە توقىدىمۇ، ياكى راستىنلا شۇنداق ئىش بارمۇ؟... » دەپ ئويلاپ، بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

ـــ بەگ- زە شۇڭا ئۇنىنى چىقىرالماي يۈرىدىكەن- دە! نەچچە رەت ئۇنى نوقۇپ باقسامۇ گەپ چىقمىدى. بايىزە، ھېلىقى كاپىر ئۇنىڭ پاختەكلىرىنى ئىندەككە كەلتۈرۈپ، پاختەكلەر بەگنى قورقۇتۇپ بولۇۋاتقان ئىشكەن- دە.... دېدى زەردە بىلەن.

بۇنى ئاڭلىغان مەخسۇم مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ، يەنە جىم بولۇۋالدى. ئۇ ئىككىسى گەپ بىلەنلا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى كولىدۇرلىتىۋەتكىنىگە ھەم كەلگۈسىدە بولۇدۇغان ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ مەزمۇنىنى بەلگىلەپ قويغىنىغا مەمنۇن ئىدى.

«تەقۇادار»لارنىڭ سۆھبىتى ئۇزاقلىقچە مۇشۇ نۇقتىغا مەركەزلەشتى. بەزىلەر پايلاپ تۇرۇپ تۈتۈۋېلىپ ئوسال قىلماقچىمۇ بولدى. يەنە بەزىلەر بەگنى ئوسال قىلايلى، قاغىغا ئۈلپەت بولۇپ پوق يەپ يۈرگىنىنى بىلسۇن، دەپ ئاچچىقلاشتى. سۆھبەت تازا قىزىغانىنىڭ ئۈستىگە مەخسۇم بىر گەپ قىستۇرۇپ قويۇشنى زۆرۈر تاپتى.

ـــ ئەپەندىنى يەنە ھېلىقى تۈرسۈنتازىنىڭ خوتۇنى زۆھرەگۈل سەتەڭنى بازلاپ يۈرىدۇ، دېگەن گەپ بار. ئەمما مەنغۇ تازا ئىشەنمەيمەن، ئىشقىلىپ، ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە...

ـــ ھوي، ئۇ دېگەن مەمتىمىن ئاق كىرپىكنىڭ ئاشنىسى ئەمەسمۇ، بۇنى مەمتىمىن ئۇقسا بالا تاشىدىغۇ،... ـــ دېدى سۈخەنچىلەردىن بىرى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەخسۇم ئۆڭۈپ كەتتى. «ئاپلا، بۇنى دېمەيدىغان گەپكەن، خەق ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدۇ. يەنە كېلىپ ھېلىقى تايغانىنىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق ئوخشايدۇ... »

بىراق، بۇ گەپلەر ھاۋۇلھاجىمنىڭ ئاللىقاندىق ئۇيى- پىلانلىرىغا تۈرتكە بولدى. «بەگنىڭ ئۆيىنى پايلاپ تۇرۇپ... »، «مەمتىمىن ئۇقسا بالا تاشىدۇ... » دېگەن ئىككى باشقا گەپنى بىر- بىرىگە باغلاپ كۆڭلىگە بىر نېمىنى پۈكتى. ئۇ ئۆزىچە رەقىبىنى خەلقى ئالەم ئالدىدا رەسۋايى جاھان قىلىپ يوق قىلىشنىڭ ئاسان يولىنى تاپقاندەك يېنىكلىشىپ كەتتى.

ئۇلارنىڭ پىتنە- پاساتنى قايسى نۇقتىلارغا قارىتا ئېلىپ بېرىشنىڭ يۆنۈلۈشىنى بەلگىلەپ قويغاندىن كېيىن، مەخسۇم ئاستىلا سۆغۈرۈلۈپ

چىقىپ، ئۆز يولىغا كېتىپ قالدى.

ــ مۇشۇنداق يامان نىيەتلىك بىر دۇشمەن ئارىمىزدا ھەرىكەت قىلىۋاتسا قاراپ تۇرۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ گۈناھىغا پېتىپ كېتىشىگە يول قويساق بولماس؟ قازىكالان ئاغىمىزنىڭ بىرە دانا پىكىرلىرى باردۇ، ئەلۋەتتە؟ ــ دېدى كەنجى قازاخۇنۇم موللىلارنىڭ چېچىلىپ كېتىۋاتقان پىكىرلىرىنى مەقسەت ئۇستىگە بۇراپ.

ــ مېنىڭغۇ دانىراق مەسلىھەتىمۇ يوق، شۇنداق بولسىمۇ كۆپچۈلۈكنىڭ خۇدا يولىدا بايلارنى پۇل- مېلىغا ئاگاھ بولۇش ئۈچۈن نوقۇل قويۇشنى تەۋسىيە قىلىمەن. قارا تۇرك ئادەملەر ئاق-قارىنى پەرق ئەتمەيدۇ، شەيتانىنىڭ كەينىگە چىرىپ كېتىۋېرىدۇ.

ــ بەرھەق، بەرھەق ھاجىمنىڭ پىكرى ھەقىقەتەن دانا؟

ــ ھەر قاچان ئىمانى كامىلراق مۇسۇلمانلار قۇرۇپ كەتمىگەندۇر، شۇنداق بولسىمۇ بالىلىرىنى گۈناھنىڭ پاتقىقىدىن نېرى تۇتسۇن. گۆدەكلەر ئاق- قارىنى پەرق ئېتەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ گۈناھى ياخشى يولغا باشلىمىغىنى ئۈچۈن ئاتا-ئانىسىغا بولۇدۇ. قارا تۇرۇكلەرمۇ ياخشى- يامانىنى ئىلغا قىلالمايدۇ. ئۇلارنى ھىدايەت قىلماق ھەربىرىمىزنىڭ ئىشى.

ــ بەرھەق! مېنىڭچە يەنىلا خەلقنىڭ مەمتىلى ئەپەندىگە بولغان ئىخلاسىنى سۇندۇرۇش كېرەك! ئۇنىڭ خوتۇنبازلىقى، ناسارالارنىڭ مۇرىدى ئىكەنلىكىنى ئەھلى مۇسۇلمانلارغا ئۇختۇرۇپ، ئاگاھ بېرىش ھەر بىرىمىزنىڭ بۇرچى ئەمەسمۇ، ــ دېدى كەنجى قازاخۇنۇم.

ــ تېگى، مۇسۇلمانلار، بىز خۇدانىڭ ئالدىدا ئۆزىمىزنىڭ ساداقىتىمىزنى نامايەن قىلمىساق بولمايدۇ.

ــ شۇنى دەيمەن، ئۇ خەق ئۆزىنىڭ قارا قوساقلىقىدىن، پەس، نادانلىقىدىن مېڭىۋاتقان يولنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەن بىلەن بىز يەنە ئۇلارغا چىدىمايمىز، يەنە شۇلارنىڭ گۈناھكار بولماسلىقى ئۈچۈن ياقا يىرتىپ چىقماي تۇرالمايمىز، ــ دېدى كەنجى قازاخۇنۇم.

ئاخىرى ئۇلار دىنىنىڭ ساپلىقىنى، يۈرتنىڭ تىنچلىقىنى، خەلقنىڭ

ئىمانىنى قوغداش ئۈچۈن يوشۇرۇن كۈرەش قىلىش قارارىغا كەلدى.

ئۇلار بۇ نۆۋەتتىن تاشقىرى داستىخاندىن تۇرۇپ، كوچىغا چىقىشتى.

كوچىنىڭ بېرى دوقمۇشىدا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ۋە بەختسىزلىكلەر ھەققىدە باش قاتۇرۇپمۇ، غەم قىلىپمۇ ئولتۇرمايدىغان، ئەڭ خاتىرجەم، ئەڭ بەختلىك كىشى ــ راخمان سارائ ئۆزىنىڭ ئالا جوقى نۇتقى بىلەن كوچىنى بىر ئېلىپ ئۆرە تۇراتتى. ئۇنىڭ چوقانى «مۆتىۋەر» لەرنىڭ داۋام قىلىپ چىقىۋاتقان پارىڭىنى ئۇزۇپ قويدى. بىراق ئۇلار دوقمۇشتىن قايرىلىپلا پارىڭىنى داۋام قىلدى...

موللىلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز يوللىرىغا تاراپ كېتىشتى.

3

جەمىيەت ئۈچۈن بىردىنبىر خەۋپ ــ جاھالەتتۇر.

ــ ۋىكتور ھىيوگو «خارلانغانلار»

يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ ئارقىسىدىنلا ھەزرەت سۇلتان جامەسىدىن چۈۋالشىپ چىقىۋاتقان نامازخانلار كوچىنى بىر ئالدى. ناراقتا قانداقتۇر بىر خوتۇن ۋايساپ ۋارقىرايتى:

ــ ئاگاھ بولۇڭلار، خالايىق، خوتۇن قىزلىرىڭلار كېچىسى تالاغا چىقمىسۇن، ساۋاق ئېلىڭلار، مەن ئۇلۇشكۇن كېچە ئانامنىڭ ئۆيىدىن كېلىۋېتىپ...

ــ قويغىنا، ئۇنى ئاڭلىمىساڭمۇ شۇ بايقى گەپ، ــ نامازخانلار ئارىسىدىن بېرى قېشىدىكى ھەمراھىنى تۇرتۇپ شۇنداق دېدى،ــ بىلمەمسەن، بۇ ھېلىقى تازنىڭ جالىپى، كېچىسى خەق ئۇنىڭ يولىنى توسسا خوش بولۇپ كەتمەي، كۆڭلىگە كېلىپ كېتەرمۇ ئۇنىڭ!

ئۇنىڭ سۆزى بىلەن ئۇنىڭ ئىككى ھەمراھى سۆزلەۋاتقان ئايال تەرەپكە قىستىلىپ ئۆتۈش نىيىتىدىن يانىدى ۋە باشقا تەرەپكە مېڭىشتى. ئۇ دوستىغا ئۆزىنى ئاقلاپ:

ــ ئاڭلاپ باقاتتۇق. خالاس، يەنە كېلىپ مەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قانداقلىقىنى ئوبدان بىلمىسەمتى، ... ــ دېدى.

ــ نېمە كارامەتلەر بولۇۋاتىدۇ، مۇسۇلمانلار، نېمە بالا بۇ؟ بۇ قانداق گەپ زادى؟ ــ دېدى ھېلىقى ئىككەيلەندىن بېرى سادداللىق بىلەن ۋايسىاپ.

ــ شۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ قالدىڭمۇ نېمە، سەمەت ئەخمەق؟ مەن زادىلا ئىشەنمەيمەن. ئۆكۈرۈقتا ئوقۇۋاتقان يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى ئوبدان، سەرخىل بالىلار تۇرسا، ئۇلارنىڭ قولىدىن ھېلىقى ئەسكىلىك كېلەمدۇ؟ لۇكچەكلىك دېگەن لۇكچەكنىڭ قولىدىن كېلىدۇ.

ــ سەنغۇ ئىشەنمەيدىكەنسەن، مەن بىر ئىشنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ قالدىم، دېگىنە،ــ دېدى ئاۋۋال ئۇلارنى ھېلىقى ئايالنىڭ چوقانلىرىنى ئاڭلاشتىن توسقىنى.

ــ نېمە ئىشنى؟ ئاشۇلارنىڭ ئىشىمۇ؟

ــ ياق، بۇ ئىشنى ھېچكىمگە تىنمىدىم. ھېلىقى كېچىسى يول توسۇپ ئەسكىلىك قىلىۋاتىدۇ دېگەنلەرنى تونۇپ قالدىم. خۇدايا، ياقامنى تۇتۇپ قاپتىمەن.

ــ كىملەرىكەن ئۇ؟

ــ ياق، دىيەلمەيمەن، خۇدا ساقلىسۇن، بالاغا قالماي.

ــ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرىمۇ؟

ــ ياق، ھەرگىز ئۇلار ئەمەس!

ــ ئەمسە كىم؟

ــ بولدى، سورىمايلا قويۇڭلار.

ــ خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم، تۇۋا قىلدىم! ھابۇلھاجىم سۇرۇشتۇرۇپ كۆرمەيلا نىمىشكە خەقنى بۆھتان چاپلايدىغاندۇ؟ ــ دېدى سادداللا ھەم ياۋاش دېھقان سەمەد. ئۇنىڭ چىرايىدىنمۇ تىپىك سادداللا ئۇيغۇر دېھقانىنىڭ خاراكتېرى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ ھەئە، دېسەڭ بولمىدىمۇ. ئۇيلاپ باقمامسىلەر، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تاشاخۇنۇمنىڭ سەيپىددىن باي، مولىلا ئېزىزداموللىنىڭ ئوغلى باي،

ئاشۇلار،ــ بىزنىڭ سۆنتاغلىق مەھەممەد قارىلارنىڭ قولىدىن شۇنداق ئىش كېلەمدۇ؟

ــ توۋا قىلدىم، خۇدا! ئادەمنىڭ ئىچى قارا بولسا ئەجەپ بولىدىكەن - ھە!

ــ بايا ئاڭلىمىدىڭمۇ، بىزنىڭ ئىناۋىتىمىز بولماي قالدى دەۋاتمامدۇ، خەقنىڭ كۆزى ئېچىلىپ كەتسە ھۆكۈمەتكە تەس ئوخشىمامدۇ؟ مولىلا- ئۆلىمالارغىمۇ ياخشى بولمايدىكەن... مەن مەمتىلى ئەپەندىنى ئوبدان بىلىمەن. ئىككىمىز ئېكسىاقتا ئەھمەد كامالنىڭ قولىدا بىللە ئوقىغان، ھەر ھالدا ئۇنىڭ ئىجتىھادى باركەن، ئاشۇنچىلىك ئىش تەۋرىتىپ ژۇرىدۇ. بالىلىرىمىزنى داۋالاۋاتىدۇ. ئەلگە ياخشىلىقنى ئايىمدى. بىز بولساق مانا، ھەممىنى ئۇنتۇپ، كېرەككە كەلمەي ژۇرىمىز.

ــ ھېلىقى كۆرگەن ئىشىڭنى مەمتىلى ئەپەندىگە دەپ قويساڭ بوپتىكەن، ــ دېدى سەمەد بالىلارچە ئەنسىزلىك بىلەن دەكىكە- دۇكە بولۇپ.

ــ ناۋادا ھېلىقى خەق مېنىڭ دەپ قويغۇنۇمنى بىلىپ قالسا نېمە كۆرگۈلۈككە قالامەن؟

ــ سەن دېمىسەڭ مەن دەيمەن، ئۇ دېگەن مېنىڭ ساۋاقدىشىم، بالامنىڭ بېشىنىمۇ داۋالاۋاتىدۇ، ساقايغىدەك بولدى. ياخشىلىققا- ياخشىلىق. سەن قورقساڭ ماڭا دەپ بەرمەمسەن.

ــ بولدى، ئۇ گەپنى قىلمىساڭ...

ــ ئىشقىلىپ ئاگاھلاندۇرۇپ قويغان ساۋاپلىق ئىش، ــ دېدى سەمەت ئاۋۇنىڭغا بولۇشۇپ غۇدۇڭشىغان ھالدا. كۆڭلىدە بولسا مەمتىلى ئەپەندى سۆنتاغقا كېلىپ كېسەللەرنى ۋە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنى تىزىملاپ يۈرگەندە بالىسىنى يوشۇرۇپ قويغانلىرىنى ئويلاپ بىر قىسما بولۇپ قالدى.

كۆپ ئۆتمەي ئۇلار ساي بويىدىكى بازارغا چىقىپ، مىغىلدىشىۋاتقان ئادەملەر ئارىسىدا غايىپ بولدى.

4

يامان خەۋەرلەرمۇ كۆپمېيشكە باشلىدى. يامان ئىشلارنىڭمۇ يېڭى-يېڭىلىرى چىققىلى تۇردى. يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ «يول توسۇپ ئادەم ئۇرىشى»، «خوتۇنلارنى تاتقۇشلىغانلىقى»' ھەققىدىكى داۋراڭ بىللە بىللە ئاللىكىملەر تەرىپىدىن ئۆزلىرىنىڭمۇ تايياق يېگەنلىكلىرى ھەققىدىكى داۋراڭمۇ ئەل كېزىپ يۈرەتتى. بۇنى ئاڭلىغان ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى:

ــ ئىلگىرى بۇنداق يامان قىلىقنى كۆزىمىز كۆرمەي كەلگەنىدۇق، ئەپەندى دېگىنى بىلەن يېڭى مەكتەپ قاچان ئاپىرىدە بولدى، ئىشنىڭ يامىنىمۇ چىققىلى تۇردى. بۇ ئىشلا شۇلا بىلەن تەڭلا پەيدا بولغان تۇسا، شۇلاردىن باشقا كىم قىلتى؟

ــ ئۆزلىرىمۇ تايياق يېگىلى تۇرغان بولسا خوپ بوپتۇ، قىلمىشىغا لايىق جازاسى شۇ،ــ دېيىشسە، باشقىلىرى ئاڭسىز ھالدا قوشۇلۇپ:

ــ ھە راست، ــ دېيىشەتتى.

پەيشەنبە كۈنى كەچتە سابىت، ئابلىمىت قارى (ئۇلار ھەر پەيشەنبە كۈنى كەچتە ئۆيلىرىگە قايتىپ جۈمە كۈنىدىكى دەم ئېلىشنى ئۆتكۈزۈپ، مەكتەپكە قايتاتتى). ئۇلار پاراڭ بىلەن ئالدىرىماي مېڭىپ كېلىشۋاتاتتى. سۇنتاغ يېزىسىنىڭ تار كوچىلىرىدا كېتىۋاتقىنىدا بىردىنلا پاكار پەخش تاملار ئارقىسىدىن چالما ـ كېسەكلەر يېغىشقا باشلىدى. ئۇلار نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىۋالغاچقىلا بىر پارچە قاق چالما سابىتنىڭ چېكىسىنى يېرىشقا ئۇلگۈردى. شۇندىلا ئۇلار نېمە ئەھۋال ئىكەنلىكىنى پەملەپ، ئالغا قاراپ يۈگرەشتى.

بىراق، ئانچە ئۇزۇن بارمايلا ئالدىدىن تۆرت كىشى چىقىپ ئۇلارنى توسۋالدى. قاش قارايغان چاغ بولغاچقا يول توسقۇچىلارنى تونىغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار باش-كۆزىنى ئورىۋالغانىدى.

ــ ھە، كالتە قويرۇق، قىزىل پاچاقلار، نەگە قېچىشەن؟ ــ دەپ ھۆكىردى ئۇلاردىن بىرى.

ــ سىلە نىمە ئادەم؟ بىز سىلەگە نېمە قىلدۇق؟ نىمىشقا بۇنداق قىلىسىلە؟ ــ مۇھەممەد قارى ئاۋۋال ئېغىز ئېچىپ يول توسقۇچىلارغا ۋارقىرىدى.

ــ ھوي، چېچى با ھېجىبقىزلار، ئاكاڭ قارىغايدىن ھېساب ئالماقچىمۇ؟ چىشلىرىنى تۆكۈۋالار، بۇ چوكانلارنىڭ!

ئۇلار ئېتىلىپ كېلىشتى. تۆرت لۈكچەكنىڭ ئارىغا ئېلىۋېلىشى بىلەن سابىتلارمۇ بىر- بىرىگە ئارقىسىنى قىلىپ، ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا تەييارلاندى.

لۈكچەكلەرنىڭ ئېگىزرەك بىرى ئاۋۋال ئېتىلىپ كېلىپ سابىتقا مۇشت ئېتىۋىدى، سابىت ئۇنىڭ بىلىكىگە تېپىۋەتتى. ئۇ تەمبەل، بەستىلىك بولغانىنىڭ ئۈستىگە ھازىر مەكتەپتە ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ تەنتەربىيە ئويناپ پۈت- قوللىرى چاقىلىشىپ قالغانىدى. لۈكچەكلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ بوش ئەمەسلىكىنى بىلگەندىن كېيىن قولغا چۈشۈپ رەسۋا بولۇشتىن قورقۇپ قېچىپ كېتىشتى.

ــ ئۇلار كېلەر قېتىم جەزمەن ئۆچ ئالىدۇ. ئۇ چاغدا ئالتە ياكى سەككىز بولۇپ يول توسىدۇ. بىز يەنە بىر بازار كۈنى باشقا يول بىلەن كەتسەك بولۇدۇ، ــ دېدى ئابلىمىت قارى.

ــ نېمىدىن قورقىسەن، ئۆزەملا ئىككىسىگە تېتىيمەن، ــ دېدى مۇھەممەد قارى قىزىقچىلىق ئارىلاش ماختىنىپ.

ــ ياخشىمۇ يۈرىكىڭ يوغان، خۇددى قوشقاچنىڭكىچىلىك بولغىنى، ــ دېدى ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە سەل ئاچچىقى كەلگەندەك بولۇپ، ئۇ بىردىنلا سابىتنىڭ چالما تەكىكەن يېرىگە قارىتىپ، ــ ھوي، سابىت، چىكەڭ قانداق بولدى؟ قان چىقىۋاتامدۇ، نېمە؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ چىقىۋاتسا كېرەك، بەكلا ئېچىشىۋاتىدۇ.

ــ كەل، ياغلىق بىلەن تېڭىپ قويايلى، ۋاي- ۋۇي، كېيىملىرىڭنىڭ ئالدى چۆپ بولۇپ كېتىپتىغۇ؟ ھەجەپ جېنىڭ پىششىق نېمە- دە سەن. شۇنداق بولۇپ كەتكۈچە غىڭ قىلماپسىنا!؟

ــ ئاللا- كاللا دەپ ئۆزەمنى ئۇرۇپ كەتسەم ساقىيىپ قالامتى.
ــ غەلىتە سەن- دە، ئاشىق! مۇھەممەد قارىنىڭ شۇنچىلىك يېرىلىپ كەتكەن بولسا جەزمەن ئىككىمىزگە كۆتەرتىپ مېڭىشتىن يانمايتى.
ــ نېمە؟ سەن مېنى شۇنچىلا چىدىماس دەمسەن؟ ئۆزەڭ شۇنداق بولساڭ كېرەك!
ــ بولدى قىلساڭچۇ، بىر ئادەمنىڭ بېشى يېرىلىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە سېنىڭ غەلۋەڭ تېتىمدۇ.
ــ سابىت ئەمدى چېكسى ساقايغىچە مەشۇقى بىلەن كۆرۈشمىسە بولغىدەك.
ــ چېكسى نېمىگە پۈتلىشاتتى؟ بۈگۈنلا كۆرۈشۈۋېرىدۇ. شۇنداقمۇ سابىت.
ئۇلار قەدىمىنى تېزلەتتى. ئۇلار سابىتنىڭ ئۆيى ئالدىغا كەلگەندە ئىككى دوستى ئۆنى ئۆيىلىرىگە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇشتى.
ــ يالغۇز ئۆيدە نېمە قىلىسەن، بىزنىڭ ئۆيگىلا كېتەيلى، دېيىشتى ئۇلار.
سابىت ئۇزرە ئېيتتى. ئاخىرى ئۇيىنى يوقلىۋېتىپلا ئابلىمىت قارىنىڭكىگە كىرىشكە رازى بولۇپ، خوشلاشتى. دوستلىرى يۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن ئۇ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى ۋە چۆچۈپ كەتتى. دەرۋازا ھالقىسىغا باشقا بىر شەددە قۇلۇپ سېلىنغان بولۇپ، يۇقۇراقىغا پىچەت چاپلانغاندى. ئۇنىڭ بېشى پىررىدە قايدى.
قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە پىچەتكە نېمەدەپ يېزىلغانلىقىنى ئۇقغىلى بولمايتى. ئۇ بۇ يەردە قانچە ئۇزۇن تۇرغىنىنى بىلمەدى. بىر كەمدە ئەمدى قاياققا بېرىش كېرەك. دېگەن سوئال تۇغۇلدى. بايىغۇ دوستىنىڭ ئۆيگە كىرمەكچى بولغان، بىراق ئەمدى نىمشكە ئىككىلىنىپ قالدىكىن؟ توغرا، ئۇ چاغدا ئۇ ئۆي- ماكانسىز كەلگىنىدى ئەمەس، ئۆي- جايى بار مۇستەقىل ئادەم ئىدى. شۇڭا كۆڭلى توق ئىدى. ئەمدىچۇ؟ ئۇنىڭدەك بىر كىشىنى خەق بوسۇغىسىغا يېقىن كەلتۈرەرمۇ؟

سابىتنى ئۇنسىز يىغا قىيناشقا باشلىدى، قولى يانچۇقىدىكى غاڭزىنى سۇندۇرىۋېتىدىغاندەك چىڭ سىقىملاپ، بارماقلىرى بىلەن بىر ئۇچىنى قايرىشقا ئۇرىناتتى...

ئەمما بۇ ئىشنىڭ ئۇجۇر- بۇجۇرىنى ئۇقۇپ بېقىش ئۇچۇن بولسىمۇ تاھىر خەلپەتنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بېقىشقا تىوغرا كېلەتتى. ئۇ ئىنتايىن ئېغىرلىشىپ كەتكەن قەدەملىرىنى شۇ تەرەپكە يۆتكىدى. ئۇ ئىشىك تۆۋىگە بارغاندا ئۆيدىن تاھىر خەلپەتنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى:

ــ ... ئۆتكەن بازار كۈنى سىلەر كېلىپ كەتكەندىن كېيىن كەنجى قازاخۇنۇم بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدىم. ئۇ كىشى ماڭا دارتمىتلاپ بىر مۇنچە گەپلەرنى قىلدى.

ــ نېمە دېمەكچىكەن؟ ــ ئابلىمىت قارىنىڭ ئاۋازى غەزەپلىك ئاڭلاندى.

ــ نېمە دەيتى، مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنى دىندىن چىقىرىدۇ. ھەممىسى قىزىل پاچاقلار. كالتە چاپان كېيىپ، چاچ قويۇشنىلا ئالدىغان بولساق، ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلگىلى بولۇدۇ، سەن ئابلىمىت قارىنى ئەۋەتمىگىن، دېمەكچى ـ دە.

ــ توۋا خۇدايىم، كالتە چاپان نىمىگە دەخلى قىلىدۇ؟ ئېتىقاد دېگەن چاپاندا بولامدۇ، دېمىدىڭمۇ؟ چاچ قويۇشنىڭ گۇناھلىقى قايسى كىتابتا ئېيتىلىپتۇ؟ بىزگە ئەپەندى پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىنى كۆرسۇتۇپ قويدى، رەسۇلىلانىڭمۇ چېچى بارىكەنغۇ؟ ئەجەپ ئۆزلىرىنىڭ پۇشتى- پاناھلىرىنى «شۆتاڭ»غا بەرسە دۇرۇس بولىدىكەن- ھە!

ــ يول توسۇپ ئادەم ئۇرىدۇ، ھاراق ئىچىدۇ، قىمار ئويناىدۇ، ھەممە يامان ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ دەپ، دېمىگەن- ئېيتمىغىنى قالمىدى. يەنە ھەربىر مەھەللە مەسچىدلىرىدە بالىلارنى يامان يولدىن قايتۇرۇش ھەققىدە ۋەز ئېيتىشنى ئىمامىلارغا تاپىلاپتۇ. ھازىر ھەممە يەردە شۇ گەپ.

ــ ھو، قارا يۇزلەر! دارىلمۇئەللىمىنىڭ بالىلىرى مەست بولۇۋېلىپ يول توسامدىكەن؟ نائەھلىلەرنىڭ گېپىنى قاراڭلار!ــ ئابلىمىت قارى دەرغەزە بولۇپ، قىزىشىپ كەتكەچكە ھويلىغا كىرىپ كەلگەن دوستىنى

بايقمـاي سـۆزلەۋەردى،ــ بـز يـول توسـۇپ خەقنـاڭ پىشانىسـىنى يېرىۋاتقـان بولسـاق، سـابىت قانـداق قىلـىپ پىشانىسـىنى- يېرىۋاپتـۇ؟ تۈۋرۈككە ئوسـۇاپتىمۇ- يا؟

ــ هوي، سابىت، كىردىڭمۇ؟ كېلە، يوقۇرى ئۆت.

ــ قانداق ئىنىم، تېچلىقمـۇ؟ يـۇقىرى چـىق،ــ تـاھىر خەلـپەت ئـۇنى يۇقىرىغـا تەكلـىپ قىلـىپ، ئـۇ ئولتـۇرۇپ بولغانـدىن كېـيىن،ــ راسـت، بېشىڭنى تېڭىۋاپسەنغۇ؟ نېمە بولدى؟ ــ دېدى.

ــ يېرىلـىپ كەتتى، چېكەم... ــ سـابىت قىسـقىلا جـاۋاب بەردى. ئـۇ شـۇ تاپتـا يارسـى ھەققـىدە ئەمەس، ئـۆيى ھەققـىدە ئـويلاپ يـۇرىكى ئېچىشماقتىدى.

ــ نـېمە بـولىتى، كـۆرەلمەس دۈشـمەنلەرنىڭ سېتىۋالغان ئىشـتىلىرى يول توسۇپ تالىۋالدى، ــ دېدى ئابلىمىت قارى غەزەپ بىلەن.

ــ بـۇ قانـداق گەپ؟ بۇنـداق بولۇدۇغـان بولسـا سـىلەرنى مەكـتەپكە ئەۋەتىپ قويۇپ خاتىرجەم بولغىلى بولمايدىغۇ؟

ــ نېمىشـقا؟ قولـدىن كەلگىنىنى قىلـىپ باقسـۇن، بـز ئوقـۇۋېرىمىز قانـداق دېدىم، سـابىت؟ــ دېـدى ئابلىمـىت قـارى مەردانىلىك بىلەن ۋە تامـاقنى ئەكېلىشـكە ئىشـارەت قىلغانـدىن كېـيىن قوشـۇپ قويـدى، ــ قېنـى نـېمە قىلالايـدىكىن! ــ ئـۇ شـۇ گەپـتىن كېـيىن دوسـتىغا قارىغانـدى، سـابىتنىڭ تېخىمـۇ شـۈكلەپ، بىچـارە بولـۇپ قالغىنىغـا قـاراپ، ــ بەك ئېچىشـىپ كېتىۋاتامدۇ؟ــ دەپ سورىدى.

تاھىر خەلـپەت شـۇئان سـابىتنىڭ نـېمىگە بـۇنچىلا بولـۇپ كەتكىنىنى چۈشـۈنۈپ، بـۇ گەپنـى ھـازىرچە كوچىلىمـاي تـۇرۇش ئۈچـۈن، چانـدۇرمايلا ئـۇلارنى تاماققـا تەكلـىپ قىلـدى. ئـۇلار تامـاق يېگـۈچە ئـۇ ئۆزىنىـڭ تەشۋىشلىرىنى سۆزلەشتىن تىلىنى تىيالمىدى:

ــ جەدىتلەرنىـڭ يـامراپ كېتىشـىنى چەكـلەش ئۈچـۈن مەسـچىتلەردە مەكـتەپكە پـۇل بەرمەسـلىك، قۇرۇلـۇش باشـلىغان مەكتەپلەرنـى توختىتىشنى تەرغىپ قىلىشـۇاتىدۇ. خۇداغـا شـۈكرى، بىزنىـڭ قەدەم جـاي مەكتەپتە ئىش توختىغان بولسـۇ ھـازىرچە ئـۇنى چاقـدىغانلار چىقمـدى.

لېكىن، نادانلار ئارىسىدا پايدا ئېلىپ ئۇگەنگەن مۇللا- ئۆلىمالار بولدى قىلمايدىغاندەك تۇرىدۇ...

ــ جاھالەتنىڭ ھامىلىرى ئەلۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ بۇرچىنى ئورۇنداىدۇ- دە، ئۇلاردا مىللەت، ۋەتەن تۇيغۇسى بولمىغاندىكىن، پەقەت ئۆزىنىڭ ھايۋانىي نەپسى ئۈچۈن ھۆكۈمەتنىڭ يالاقچىلىقىنى قىلىدۇ- دە. قۇلچىلىقنى بازارغا سالىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئويغۇنۇپ كېتىشىدىن ھەزەر ئەيلەپ، ئۇلارنى ئەللەيدۇ...

ــ بۇنداق گەپلەرنى تالا- تۇزدە قىلغۇچى بولما، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت! پەرۋەردىگارا، ئۆزەڭ ساقلىغايسەن، بۇنىڭ ئۆزى نەقىلا ئىسيان بولماي نېمە؟ بۇنداقلا ماڭساڭ بېشىڭ ئامان قالامدىغان...ــ تاھىر خەلپەت ئىنىسىنى جىملەپ شۇنداق دېدى.

ــ بەربىر ئۆلۈدىغان بولغاندىكىن شۇنداق ياشاپ ئۆلگەن ياخشى- دە.

ــ پەرۋەردىگارا! مەمتىلى ئەپەندى بىر يېرىم ئايدىلا سىلەرنى بىر پارچە چوغقا ئايلاندۇرغان ئوخشىمامدۇ؟ كېيىنچە قانداق بولارسىلەر؟

ــ چوغ دېگەننىڭ كېيىنى قانداق بولاتتى، كۆيۈپ تۈگەيدۇ.

ــ نېمە! ؟توۋا دە، ئۇكام، ئاغزىڭنى ئۇشلىما!

ــ شۇنداق. چوغ كۆيۈپ تۈگەيدۇ، لېكىن ئەلگە ئىسسىق بېرىدۇ. بۇ ھەر ھالدا ئىس چىقىرىپ، تۈتەپ كەتكەندىن ياخشى.

سابىت ئاكا- ئۇكىلارنىڭ تالاش- تارتىشىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ تاماق يەۋەردى. بىر ئېغىزمۇ گەپ قوشمىدى. لېكىن، تاھىر خەلپەت يارەم سورىغاندەك ئۇنىڭغا:

ــ ئۇكام، سابىت ماۋۇ دوستۇڭ نىمىلەرنى دەۋاتىدۇ؟ مۇشۇنداق خەتەرلىك ئادەم بولامسىلەر، بىزنى ئەنسىرىتىپ؟ نېمىنى ئوقۇۋاتىسىلەر؟

ــ ھەممە گەپ ئابلىمىت قارى دېگەندەك، تاغا، سىز بىزنى مەمتىلى ئەپەندىگە تاپشۇرغاندا ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ سۆزلىرىنى نەقىل كەلتۈرگىنىڭىز ئېسىڭىزدە بارمۇ؟ ــ سابىتنىڭ قەلبىدە يالقۇنلۇق نوتۇق ئېقىمى جۇش ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ گەپنى ئاز قىلغىنى بىلەن بۇنداق

قىزىشىپ كەتكەنىدە، تەسىرلىك، چۇشۇنۇشلۇك ھەم چوڭقۇر، مەنىلىك سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدە سۆرەلمىلىك، زېرىكىشلىك تەكرارلىق بولمايتتى. ئۇ ئۆزىمۇ پات- پاتلا «مەندە ناتىقلىق تالانتى بار ئوخشايدۇ، بىراق، مەن قۇرغۇرنىڭ تاتىنچاقلىقى - زە... » دەپ ئويلاپ قالاتتى، ــ مەمتىلى ئەپەندى ئۆز ئۆمرىدە ئەڭ ئىخلاس قىلىدىغان كىشىمۇ شۇ ئابدۇقادىر دامولللا ئىكەن. ئۇ زاتنىڭ غايىسىگە يېتىش ئۈچۈن نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ئۆزىنىڭ ئوبدان بىلىسىزغۇ؟ ئىسىقلىق ئالمەن دەيدىكەنمىز، ئوتۇندىن كېچىش كېرەك... ــ سابىت سالماق ئاۋازدا ئالدىرماي شۇنداق دېدى. ئاندىن ئۆزىگە بەك كۆپ سۆزلىۋەتكەندەك تۇيۇلۇپ، توختىۋالدى.

ــ ئۇغۇ شۇنداق، بىراق، ...

سابىت مېيقىدا كۈلدى. ئۇ ئاستىلا داستىخاندىن نېرى سۈرۈلۈپ ئۆزىنى يەلپۈگەچ يۈرىكىدە تېخىمۇ كۈچلۈكرەك ھاياجان قوزغاۋاتقان جۈشقۇن ھېسىياتىنى سەل بېسىۋالدى. ئەمدى قايغۇسىنىمۇ ۋاقتىنچە ئۇنۇتقاندى.

ــ تاغا، كۆڭلىڭىز ماڭا ئايان، سىزدە ئارزۇ بار. لېكىن ئۇنىڭغا يېتىشنى ئويلىغاندا يوقۇتۇش بولۇدۇغانلىقىنى نىمىشقا ئويلىمايسىز؟ شەھەرگە كىرىشنى خالايسىزغۇ، ھاردۇق يەتمىسىكەن، دەيسىز. قۇربان بېرىش نۆۋىتى ئۆز بېشىڭىزغا كەلگەندە ئارزۇدىن كېچىشكە تەييارلىنامسىز تاغا، بۇ پەقەت سىزنىڭلا سەۋەنلىكىڭىز ئەمەس، مىللەتنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى. بىز ئۇيغۇرلار «ئارمانى بار، دەرمانى يوق» دېگەندەك، ئارزۇ قىلىپ كەلدۇق. خاتىرجەمرەك مۇھىتتا تۇرغىنىمىزدا كۆڭلىمىزدە ئىستەكلەر بورانى كۆتۈرۈلدى. بىراق ھەركىم قۇربان بېرىشتىن قاچتى. ھەركىم ئۆزى زىيان تارتماي، باشقىلارنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق ئاداقتى غايىگە يېتىشنى ئويلىدى. يەنى، ئالتە تال ياغاچ بىلەن كۆۋرۈك ياساپ يول ئېچىشقا چىدىمايى، چەكسىز ئورمانىڭ ياغچىنى توشۇپ كېلىشتىن مەرھۇم بولدى، ــ سابىت شۇ تاپ ئۆستازى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن نۇقتىئىنەزەرلەرنى قايتا بايان قىلىۋاتاتتى،ــ سىز ئاكا

سۇپىتىدە ئۆز قېرىنداشلىرىڭىزغا چىدىمايۋاتقىنىڭىز راست، لېكىن ھەربىر ئاكا ئۆز ئىنىسىنى، ھەربىر ئاتا ئۆز ئوغلىنى قاچۇرۇپ تۇرۇۋالسا كىم بىزنىڭ ھۆرلۈكىمىز ئۈچۈن ئىشلەيدۇ؟ ئىسانىڭ ئاساندىن چۈشۈپ بىز ئۈچۈن جەڭ قىلىپ بېرىشنى كۈتمىزمۇ- يا؟

سابىت بۇ ئۇرۇنغا سۈرۈلغان نۇتقىدىن خجىل بولۇپ، بۇرۇنلىرىنىڭ ئۇچى تەرلەپ كەتتى. ئۇ قاتتىق قىزىشىپ كەتكەچكە ئۈستازى بىلەن بولغان سۆھبەتلەردە كاللىسىغا ئورنۇشۇپ قالغان مىسال، ئوخشىتىشلارنىمۇ شۇ بويىچە سۆزلەپ كەتكەندى.

ــ ئەمدى بۇنىڭغا نېمە دەيسىز، ئاكا؟ سابىتنىڭ سۆزلىرى جايىدىمۇ؟

ــ ئۇغۇ راست، ئەمما قاراپ تۇرۇپ ئوتقا تىقىلىشنى كىم خالايدۇ؟ بۇ تەرىپىنى ئويلىسىلا ئادەمنىڭ رايى يېنىپ، مېڭە يىل ياشامتىم، قويغىنا، كەتكەن كۈنۈم كېتەر دېگۈسى كىلىدىكەن.

ــ مانا بۇ بىزدە شەخسىيەتچىلىكنىڭ ئېغىرلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بىز پەقەت مېڭە يىل ياشىساق، قۇربان بەرگەن ئىشىمىزنىڭ پايدىسىنى ئۆزىمىز كۆرەلىسەك ۋە زېرىككىچە پەيزىنى سۈرەلەيدىغان بولساق ئاندىن جاپا چېكىشكە، قۇربان بېرىشكە رازى ئىكەنمىز-دە! بىزدىن كېيىنكىلەرنى ئويلىغىمىز كەلمەيدىكەن. ھەربىر ئادەم كۆز ئالدىدىكى بوغۇنلىرىنىڭ غېمىنى قىلىپ، ئۇنى ئاسرىماقچى بولىدىكەنۇ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلار كارۋىنىنىڭ بەختى ھەققىدە ئويلىمايدىكەن. ئەجەبا. ئۇلارنى ئويلاش كۆيۈنۈش بولمىسا؟

ــ بولدى، ئۇكام مېنى ئىككى تەرەپتىن چوقۇپلا كەتتىڭلار. بىراق، سىلەرمۇ بالىلىق بولۇپ بىر نەچچە ئادەمنىڭ ھاياتىغا كېپىل بولغاندا مېنىڭ نېمىشقا بۇنداق دېگىنىمنى چۈشىنىسىلەر. سىلەرنىڭ دېگىنىڭلارنىمۇ خاتا دېمەيمەن، بىراق، مەن دادا ئورنىدا ئاكا بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۆز ھەمايەمدىكى كىشىنىڭ بېشىدا خەتەرنىڭ كۆلەڭگۈسى لەيلەپ يۈرگەندە خاتىرجەم بولالامدىم؟ سىلەر دەۋاتقان ئىشلارنىڭ خاسىيەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىمەن. لېكىن شەيخ سەئىدىنىڭ «شىر بىلەن پەنجىمۇ- پەنجە ئېلىشىش ۋە قىلچىقا مۇش ئېتىش ئاقىللارنىڭ

ئىشى ئەمەس» دېگەن سۆزنىى ئەستىن چىقارماڭلار. ھەر قانداق ئاتا ئۆز ئوغلىنىڭ بەھۇدە ئۆلۈشىنى خالىمىغانىدەك، يەنە ھەربىر ئاتا ئۆز ئوغلىنىڭ ئەل ئاغزىدا شەرەپلىك نام قالدۇرۇشىنى ئۇمىد قىلىدۇ. ئاكاڭلارنىڭ ئەنسىرەيدىغىنى «يىمىگەن مانتىغا پۇل تۆلەپ» قېلىشتەك چاتاق ئىشلار. قىزىشىپ كەتكەندە سىلەرنىڭ كۆزۈڭلارغا ھېچنىمە كۆرۈنمەي قالىدۇ. گويا ھەممە ئادەم سىلەردەكلا جەڭگىۋار ھالەتكە كېلىپ قالغانىدەك تويۇلۇپ، ئەلدە تېخى نادان ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىنى ئېسىڭلاردىن چىقىرىپ قويۇپ، ھېزى بولماي سۆزلەۋېرىدىغان بولساڭلار ئىشىڭلار بەھۇدە بولمامدۇ، ــ تاھىر خەلىپەت گويا يېقىن شاگىرتلىرىغا نەسىھەت قىلىۋاتقانىدەك داۋام قىلدى، ــ سىلەر ئازاپتىن قۇتۇلدۇرماقچى بولۇۋاتقان بىچارىلارنىڭ ئۆزى سىلەرنى تۆتۈپ بېرىشى مۇمكىن! نادان ئادەملەرنىڭ كۆرىدىغىنى پەقەت كۆز ئالدىدىكى پايدا.

ــ ئۇغۇ شۇنداق بىز بۇگۈن خاپىلىققا ئۇچرىغانىنىڭ ئۈستىگە يەنە تۆھمەتكە قىلىۋاتقىنىمىزنى ئاڭلاپ قىزىشىپ سۆزلەپ سالدۇق. سىزنىڭ ئالدىڭىزدا مۇشۇنداق سۆزلىگەن بىلەن باشقا يەردە سۆزلەپ يۈرەمتۇق.

ــ شۇنداق بولسۇن، يىگىتلەر، شىر ھايۋانلاتلار دۇنياسىدا ئەڭ كۈچلۈك بولسىمۇ، ئەگەر ئېھتىياتتىن يىراق بولسا تۈلكىمۇ ئۇنىڭغا زەرەر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. دېمەك، ئىھتىيات ھەركىم ئۈچۈن ئارتۇقلۇق قىلمايدۇ.

ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى سۆزى تۈگەپ، قايتىدىن سابىتقا دېققىتى مەركەزلەشتى. سابىت يەنە غەمكىنلىشىپ، پات- پات ئۇھ تارتىپ ئولتۇراتتى.

ــ ئۆينى پىچەتلىگىنىدىن خەۋىرىم بار، ئۇكام، ھازىرچە دوستۇڭ بىلەن مۇشۇ ئۆيدە ئۆز ئۆيۈڭدىكىدەك تۇرىۋەر، كېيىنچە خۇدا خالىسا بىر ئامالىنى قىلارمىز. ــ دېدى تاھىر خەلىپەت كۆيۈنگەن ھالدا.

سابىت جاۋابەن بېشىنى يەرگە سېلىپ، ئۇنچىقمىدى.

*

**

سابىت ئەتىسى گۈلزادە بىلەن ئۇچرۇشۇشتىن ئىلگىرىكى ئۇزاققا سوزۇلۇدۇغان جان قىينىغۇچى ۋاقىتلارنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئابلىمىت قارىغا ھەمراھ بولۇپ بازارغا باردى. ئەمما بۇ يەردە كەچ قېلىپ پۇرسەتنى كەتكۈزۈپ قويۇدىغانىدەكلا تويۇلۇپ تەخىرسىز كېتىشكە ئالدىرىدى. ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ ئالدىرىتىشلىرىنىڭ تېگىگە يېتىپ، ئىشنى چاپسانلا تۈگەتتى- دە، قايتىشقا ھازىر بولدى.

سابىت زەگەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈۋېتىپ رەڭمۇ- رەڭ ھالقا، ئۈزۈك، بىلەيزۈكلەرنى كۆرۈپ گۈلزادىگە بىرەر سوغات ئالغاچ كەتكۈسى كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئالتۇندىن ئىشلەنگەن بويۇملارنى سېتىۋېلىشقا چامىسى يەتمەيتتى. تۇچتىن ياسالغان ئۈزۈك بولسىمۇ ئېلىۋېلىپ مەھبۇبىگە كۆڭلىنى ئىپادىلىمەكچى بولدى. ئۇ تۇچ ئۈزۈكنى سېتىۋالغاندىن كېيىن يول بويى گۈلزادە بىلەن ئۇچرۇشۇش ھەققىدە، ئىككىسىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشلىرىنى قانداق قىلىش ھەققىدە باش ئۇچى يوق شۇنداقلا ئېنىق ئېيتىپ بەرگۈدەك مەزمۇنى بولمىغان گادىرماچ ئويلار بىلەن بېشىنى يەرگە سېلىپ جىم- جىت ماڭدى. ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ بۇ خىل مىجەزىگە كۆنۈك بولغاچقا، ئۇنىڭ خىياللىرىغا ھالاقىت بەرمەي جىم- جىت كېتىۋەردى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنى ئۆي ھەققىدىكى خاپىلىق ئىچىدە پۈچۈلۈنۈپ كېتىۋاتامدىكىن دېگەن ئوي بىلەن، خىيالىدىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم چاقچاق باشلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، سابىت بىرە تېرىم گەپ بىلەن جاۋاب بېرىپ تۇگەتتى.

ئۇلار ئۆيگە كېلىپ سەل ھاردۇقلىرىنى ئېلىشقاندىن كېيىن، سابىت ئاستىلا سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ سۆيگۈنى بىلەن ئۇچرۇشۇش ئۈچۈن ماڭدى. بازار كۈنى مۇشۇ ۋاقىتلاردا گۈلزادىنىڭ ئۆيى خاس قالمىغان ياخشى پەيت ئىدى.

سابىت باغنىڭ يان ئىشىكىگە بېرىۋىدى، ئىشىك تاقالمىغانىكەن. بۇ دېمەك ئۆيدە ئادەم يوق دېگەنلىك بولاتتى. ئۇنىڭ يۈرەكلىرى

دۇپۇلدىگەن ھالدا باغقا كىرىپ، باغنى ئارىلاپ ھويلىغا قاراپ ماڭدى. باغدا شاپتوللار پىشقان، ئالمىلارمۇ مەڭزىنى قىزارتىپ، ئىچىدىكى شىرىن سۇيىنى كۆرسۈتۈپ سۇزۇلۇپ قالغانىدى. سابىت شۇتاپ ھېچنەرسىگە دېقەت قىلمايتى، ئۇنىڭ خىيالى پۈتۈنلەي ۋىسالغا تەلپۈنۇۋاتقان ئىنتىزارلىق بىلەن تولغان بولۇپ، ھېلىلا بىر تۇپ مېۋە دەرىخىنىڭ ئارقىسىدىن ياكى زىچ ئۆسكەن سۇپۇرگە ئارقىسىدىن گۈلزادە چىقىپ قالارمىكىن دەپ قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ ماڭاتتى.

خۇددى شۇنىڭدەكلا جىددى روھى ھالەتتە كىيىك بالىسىدەك شىڭتىيىپ، ھەر بىر تۇشقا قۇلاق سېلىپ كۈتۈپ تۇرغان گۈلزادە باغدىكى مېۋىلەرنىڭ شاخلىرى شاراقلىغان ھامانلا ئورنىدىن تۇردى ۋە تېخىمۇ زور دېققەت بىلەن يەنە بىردەم تىڭشىدى. شاراقشىغان ئاۋاز گەرچە سابتنىڭ ئاۋازى ئەمەس، دەرەخ شېخىنىڭ بولسىمۇ ئۇنىڭدا ئاللىقانداق تونۇش بىر ئاھاڭ بارەدەك قىلاتتى. ئۇ ئىختىيارسىز كۆكسىنى تۇتۇپ چوڭقۇر بىر تىندى. بۇ چاغدا باغنىڭ ئىشكىدىن ئېڭىشكىنىچە بىر ئادەم- ئۇنىڭ تەلپۈنگەن كىشىسى ھويلىغا چىقىپ كەلدى.

ــ نىمانداق يوقۇلۇپلا كېتىسىز؟ بېشىڭىزنى تېڭىۋاپسىزغۇ؟

ــ بېشىم ئاغرىپ قالدى... ئۆزەڭ ئوبدان تۇرغانسەن؟

ــ مەنغۇ خۇداغا شۈكرى، لېكىن،- زە، سىلىنىڭ مەكتىپىڭلار توغرۇلۇق ھەرقىسما گەپلەر... كېچىسى يول توسۇپ ئادەم ئۇرىدۇ، ئاياللارنى سۆرەپ يۈرىدۇ، دېگەندەك گەپلەر تارقىلىپ كېتىپتۇ...

ــ قۇرۇق گەپ. ئىشەنمە ، ــ سابىت قىزغا قارىماسلىقا تىرىشىپ شۇنداق دېدى، ئۇنىڭ يانچۇقىغا سېلىۋالغان قولى غاڭزىنى سىقىمدا ئۈيلاق، بۈياققا ئۆرۈپ ئويناشتىن توختىمايتى. بۇرنىنىڭ ئۇچى قېچىشقاندەك تۆيۈلۈپ، ئوڭ قولى بىلەن پات - پات بۇرنىنىڭ ئۇچىنى سۈرتۈپ قويانتتى.

ــ ئىمام نامازدا خالايىقا شۇنداق دەپتۇ. دادام شۇنداق دەيدۇ.

ــ ھەممە ئەسكىلىكنى قىلىۋاتقانلار ئاشۇ گەپلەرنى تارقاتقانلار.

ــ نېمە؟ ئىمامىلارمۇ؟ موللىلارمۇ؟ تۇۋا دەڭە، مەن نەچچە ئادەمنىڭ

تایاق یەدەم دەۋاتقىنىنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىغان تۇرسام... ساقلى بىلەن شۇلار چىقىپ خەقنى ئۇرامدۇ...

ــ ئۇرغۇچىلار ئۆزلىرى بولمىغان بىلەن كۈشكۈرتكۈچىلەر شۇلار- دە. يول توسۇۋاتقانلار بازارۋېشىلىق قانجۇقلار بولمامدۇ، بىزنىڭ بالىلار ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ، بىزگە ئىشەن.

ــ ئەمىسە ئۇ لۈكچەكلەر بالدۇر نېمىشقا يول توسمىغان؟ ئۇ خەققۇ جەدەل قىلىپ تۇرمىسا كۆنەلگىسى ئۇيمايدىغان ئاجايىپ بىر خەقكەن، ئەمما، يول توسقانىنى، ھېلىقىدەك.... گەپلەرنى ئاڭلىماپتىكەنمەن.

سابىت بۇ ئوقۇمىغان ساددا ۋە نادان قىزغا بۇ ئىشلارنى چۈشەندۈرۈشكە ئاجىز كەلگىنىدىن ئىچى تىتىلداپ كەتتى. «قېنى مېنىڭ ناتىقلىقىم؟ ئەجەپ تېپىلمايدىغۇ ھېلىقىدەك گەپلەر، ھەسسىنە!» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

ــ ۋىيەي، ماڭا قارىڭا، ئاۋۇ ياغلىق قان يۇقى تۇرسا، بېشىم ئاغرىتمۇاتىدۇ دەيسىزا؟ بېشىڭىز يېرىلغانمۇ نېمە؟

ــ ھېچقىسى يوق، ــ سابىت ئەيىكارلاردەك كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنىلا بىر مېتىر بوشلۇق بولۇپ، ئۇلار چاقچاقلاشمايتتى، نە ئامراقلىقىنى ئىپادىلەشنى ئەسلىرگە كەلتۈرۈشمەيتتى. پەقەت تارتىنغان ھالدا ئۇياق- بۇياققا قارىشىپ، باشقا ئىشلار ھەققىدە پاراڭلىشاتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ پاك ۋە سەبى، ئۇماق ۋە بالىلارچە مۇھەببەت ئىدى.

ــ ھېچنىمە بولمىدى دەيسىز، خېلى خوپ يېرىلغان ئوخشايدىغۇ؟ خەق دېگەندەك ئەسكىلىكلەرنى قىلىپ يۈرگەن بولسىڭىز، شۇ چاغدا يېرىلمىغاندۇ؟ ــ گۈلزادە شۇنداق دەپ بولۇپلا گۈمانخورلۇقىدىن خجىل بولۇپ كەتتى. ئاق سېرىق يۈزىدە، كىچىككىنە لەۋلىرىدە دەرھال قىزىللىق پەيدا بولدى.

ــ مەن شۇنداق ئەسكىلىكنى قىلامدىم؟ شۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن كېلەما؟ مۇشۇنداق گەپلەرنى تاقاتقانلا ئۆزلىرى خەقنى ئۇرۇپ، ئاندىن قىلغۇلۇقنى بىزگە ئارتىپ قويىۋاتىدۇ.

ــ ئەمىسە چېكىڭىز نېمە بولدى؟ قىزنىڭ كۆڭلىگە گۇمان سايە

تاشلىغاندەك قىلاتتى.

ــ تۇنۇگۈن ئاشۇ دۇشمەنلەر سېتىۋالغان ئىتلا ئالدىمىزنى توسۇپ، چالما ئېتىپ يېرىۋەتتى. ئىشەنمىسەك مۇھەممەد قارى بىلەن ئابلىمىت قاردىن سوراپ باق، ــ سابىتنىڭ بۇ گەپكە دوستلىرىنى گۇۋاھلىققا تارتىپ ئېيتقان سۆزى تولىمۇ گۈدەكلەرچە ئاھاڭدا چىقتى، ھەم ھېچ ئۇنداقمۇ سورالمايتى.

ــ مەنغۇ ئىشىنىپمۇ كەتمەسمەن، خەق سىلەرنىڭ يامان گېپىڭلارنىلا قىلۋەرسە ئادەم بىر قىسىملا بولۇپ قالىدىكەن... ــ قىز باللىق چىرايى بىلەن سابىتقا يالىت ئېيتىپ قاراپ قويغاندىن كېيىن، ــ ئۇنداق بولغان بولسا يامان چاتاق بولدىغۇ؟ مەكتەپكە بارمىسىڭمۇ بوپتىكەن؟...

ــ مەيلى چىدايمىز، ــ سابىت قىسقىلا جاۋاب بەردى. ھازىر بۇ ئىشلارنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى يوقىدى. ئوقۇمىغان ساددا قىز بىردىنلا بۇ ئىشلارنى چۈشەنمەيتتى.

ــ ئۆتكەنىدە مەمتىلى ئەپەندى شورۇققا كېلىپ قەدەم جايىدىكى مەكتەپ پۈتكەنىدە ئوقۇيدىغانلارنى خەتلەپ يۈرگەنىكەن، مېنى كۆرۈپ قېلىپ ئىممىنى سورىغانىدى، مەن دېگىلى ئۇنماي قاچسام، مەلىدىكىلەر ئېيتىپ بېرىپتۇ. بۇ گەپنى ئۆگەي ئانام ئاڭلاپ ھارغىچە تىللىدى. دادامغا چېقىپ ئازار بەردى. ۋېيەي، بۇ مەكتەپتە ئوقۇماق ھەجەپ تەسكەن، مىڭ يېرىدىن بالاسى چىقىپ...

ــ ھېچگەپ يوق. سەن مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپلا قېچىپ كېتىپسەن، بىردەم تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ باققان بولساڭ ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلىۋالاتتىڭ. ئۇ دېگەن خۇدانىڭ ئىنايىتى بىلەن بۆلەكچە تۆرىلىپ قالغان بىر ئىنسان دېگىنە. ئۇنىڭ مېھرىبانلىقىنى دېمەمسەن. شۇنداق بىر ئادەم يامان ئىشلارنى ئۆگۈتەمدىكەن؟ خەق بىزنى ھېچنىمە قىلالمايدۇ. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاممىلىرى تولا، ــ سابىتنىڭ ئەڭ ئۇزۇن سۆزلىگەن سۆزى ئۇستازى ھەققىدە بولدى.

ــ ماۋۇنىڭكىدەك كالتە چاپانىنمۇ بىر مۇنچە گەپ- چۆچەك

قىلىشىۋاتىدۇ. تېخى چاچ قويۇپسىلەر، بۇنداق تۇرسا ئاجايىپ كۆرىنەمدىكەن نېمە؟ــ قىز ئېھتىيات بىلەن ئۆز قارشىنى ئېلان قىلدى.

ــ يېڭىلىقتا كۆزگە سىغىشماي شۇنداق، كېيىنچە ئۇزۇن چاپان كىيگەن ئادەم غەلىتە كۆرىنىدىغان بولۇدۇ.

ئۇغۇ شۇنداقمۇ ئوخشايدۇ. باشتا ماڭا سىزمۇ ئاجايىپ بىر قىسما كۆرۈنگەنىدىڭىز، ئەمدى خېلى سىغىشقاندەك بولۇپ قالدى. ئەمما- زە چاچ... چېچىڭلارنى شۇ پېتى ئۆرۈمگە كەلگىچە قويۇۋېتەمدىكەنسىلەر؟ ئۇنداق قىلسا قىز بالىدەك بولۇپ قالار- ھە؟

ــ ئۇنداق ئەمەس، ئەخمەق قىز، مۇشۇنىڭدىن ئۇزۇن ئۆستۈرمەي ياستىپ تۇرىمىز. مەمتىلى ئەپەندى ئۆزى ياساپ قويىدۇ.

ــ ھە...، مەن تېخى... بىرسى شۇنداق دېگەندەك قىلدى، شۇڭا...

سابىت مەھبۇبىسىنىڭ ساددىلىقىدىن كۈلۈپ، ئۇچىسىدىكى كالتە چاپىنىغا بىر قارىۋېتىپ، كۆڭلىنىڭ مەنۇنلۇق بىلەن تولغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ئۇ بۇ چاپاننى تارقاتقان كۈنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاتىلارچە مېھرىبانلىق بىلەن تۈگمىلىرىنى ئېيتىپ، ياقا- پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ قويغانلىقىنى ھاياجان بىلەن ئەسكە ئالدى. ئارقىدىن ئۇ گۈلزادىگە ئېلىپ كەلگەن سوغىتىنى ئېسىگە ئېلىپ:

ــ ماۋۇ ئۈزۈكنى قولۇڭغا سېلىپ باقە، ــ دېدى.

ــ ۋەيەي، بۇنى سېلىۋالسام ھېلىقى ھازارۇل خېنىم بىلەن بالاغا قالارمەن،ــ دېدى گۈلزادە تالچۇقتەك زىلۋا بويىنى بىر تەرەپكە تولغاپ، ئەركىلەش ئاھاڭىدا.

ــ كۆرسەتمىسەڭ بولدىغۇ؟

ــ ئۇنىڭ كۆزىدىن قۇتۇلغىلى بولامدىغان.

ــ بىر يەرگە تىقىپ قوي، ئۇ يوق چاغدا سېلىۋال، يا بولمىسا تېپىۋالدىم دېمەمسەن.

ــ ئۇنداق دېسەم ئۇ ئېلىۋالىدۇ.

ــ مەيلى ئەمسە، بىر يەرگە تىقىپ قوي، تويىمىزدىن كېيىن

سېلىۋالىسەن.

ــ ئــو ... ش، ســاراڭنىڭ گەپلىرىنــى!... نېمىشــقىمۇ ئېــپ ژۇرىدىغانسىز، بۇنداق نېمىنى...

ــ توي قىلىمامتۇق ئەمىسە؟ ــ دېدى سابىت بۇگۈن سۆھبىتىنىڭ خېلى قاملىشىۋاتقىنىدىن سۆيۈنۈپ، قىزنىڭ كېيىنكى سۆزىگە پەرۋا قىلماستىن.

ــ ئۇنداق گەپلەرنى قىلمىسىڭىزچۇ...مەن دەيمەن بۇ ئۇيۇڭنى... بۇنىڭ ئۈستىگە پىچىقىڭىز بىلەن بىر بەلگە قىلىپ قويۇڭ.

ــ نېمىشقا؟

ــ ئىشقىلىپ شۇنداق قىلىپ قويسىڭىز...

ــ هە، خاتىرە ئۈچۈنمۇ؟ ماقۇل، مەن بىر بەلگە قىلىپ قويای، ياخشى مەنىسى بار بەلگە.

سابىت پىچاق بىلەن ئۇيۇڭنىڭ تۈچ بېغىغا «1+1» نى تەستە يازدى. ئاندىن ئۇيۇڭنى گۈلزدىگە بېرىپ:

ــ بۇ قوشۇش بەلگىسى، خۇدا ئىككىمىزنى قوشقان دېگەن مەنىنى بېرىدۇ، ــ دېدى ناھايىتى كۈچۈنۈپ.

ــ ئــو... ش، هېلى بىكا تاشلىۋېتىمەن،ــ دېدى گۈلزادە ئۇيۇڭنى تاشلىۋېتىدىغاندەك هەركەت بىلەن.

ــ بولدى، ماقۇل گەپ قىلمىدىم.

ــ ۋىيەي، ... ــ دېدى گۈلزادە دەرۋازا تەرەپكە قاراپ چۆچۈپ كېتىپ، ــ جادىگەر كېلىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟...

ئۇلار دەرۋازىنىڭ يوچۇقىدىن سىرتتا بىرسىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىشتى. سابىت باغ تەرەپكە قاراپ مېڭىشىغىلا سىرتتىن بىر خوتۇن كىشىنىڭ چوقانى ئاڭلاندى.

ــ داۋزىنى ئاچ، هەي شەرمەدە!

گۈلزادە دەرۋازىنى ئېچىشقا ئالدىرىدى. باغنىڭ يان ئىشىكىدىن چىقىپ بولغان سابىت بىچارە قىزنىڭ يەنە ئازاپ تارتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ يۈرىكى ئېچىشقان هالدا شۇ يەردە تۇرۇپ قالدى.

ــ ھو، شەرمەندە زاڭكالىق! ــ دەرۋازىنىڭ ئېچىلغان ئاۋازى بىلەن تەڭلا گۈلزادىنىڭ ئۆگەي ئانىسى ۋاتىلداشقا باشلىدى: ــ ئەرگە تەگكەك كېلىپ كەتتىمۇ؟ ئۇ يول توسۇپ يۇرىدىغان بۇزۇق لۇكچەكلەر مېنىڭ ھويلامدا نېمە قىلىدۇ؟ ئۇ خەقنىڭ يالغۇز ئايال كۆرسە تاتقۇشلاپ يۇرىدىغىنى راستكەن ئەمەسمۇ، ۋاي شورۇم!...

سابىت ئىنتايىن كۆڭلى يېرىم ھالدا جايىدىن قوزغالدى. ئۇنىڭ ئاۋۋال ئويلىغىنى ۋە ھەممىدىن بەك ئازاپلىق بولغىنى ئۇستازى ھەققىدىكى كىشىلەر تارقاتقان يۇرگەن يامان سۆزلەر ئوچۇن «ئىسپات» بولغىنى، ئۇستازىنىڭ ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزگەنىدى. ئۇ شۇ ئازاپ ئىچىدە ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

ئۇ پىچەتلەنگەن ئۆينىڭ ئالدىدا ئابلەقنى ئۇچراتتى.

ــ سابىتكا، مەن ھېلى قېشىڭغا كىرەي جۇمۇ، گېپىم با، ــ دېدى ئۇ.

سابىت ئۇنىڭغا قاراپ باش لىڭشىتىپ قويدى ۋە «ئابلىمىت قارىنىڭ ئۆيىدە بولمەن» دەپ قويدى. ئۇنىڭ سۆزلەشكە زادىلا ھەپسىلى قالمىغانىدى. ئۇنىڭ دىلىنى ئېزىۋەتكىنى ئۆيىگە كىرەلمەيدىغانلىقى ئىدى. ئۆي ھەققىدىكى قاراڭغۇ ئىستىقبال يادىغا يېتىش بىلەن ئۇنى چەكسىز ئەلەم ھېسسى ئوراپ ئالدى.

ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ كەيپىياتىغا قاراپلا بۇگۈن چاقچاق قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلدى. ئادەتتە سابىت گۈلزادە بىلەن كۆرۈشۈپ كەلگەن كۈنلىرى دوستلىرى ئۇنى چاقچاق بىلەن كۆمۈۋېتەتتى. ئابلىمىت قارى دوستى ئۇچۇن بىر ئاسانلىق ياراتماق بولۇپ، تاكچىدىن بىر نەچچە پارچە كىتاپ ئېلىپ ۋاراقلاشقا باشلىدى. سابىتمۇ ئىختىيارسىزلا ئۇنىڭ قېشىدىكى كىتاپتىن بىرنى ئېلىپ ۋاراقلاپ ئولتۇردى. شۇ چاغدا ئابلەق كىرىپ كەلدى.

ــ سابىتكا، ساڭا بىر نېمە دەيمەن، ماقۇل دەمسەن؟ ــ دەپ سوردى بالا سابىتنىڭ پەرىشانلىقىنى چۈشەنمەستىن .

ــ ماقۇل دەيمەن، دەۋەرگىن.

ــ ئاۋۇ كـۈنى ئۆزەمنـىڭ ئانىسى بـۇ يەردىـن ئۆتـۈپ كېتـۈۋېتىپتىكەن، ماڭا ئـۇزۇن بىـر بـوي تـىزىـق[1] بەردى. بىـر تـال مېغـىزنـى ئاغزىمغـا سـېلىـپ بولۇپ بىـر ئىش يادىمغا يەتتى. سەن تېپىپ باقە، يادىمغا كـىم كەلدى؟

ــ داداڭمۇ؟

ــ يـاق، دادام ئەمەس، تاپالمـىدىڭ. سـەنمۇ تېپىـپ بـاق ئالىلـمـىت قارىكا.

ــ ئـۆز ئانـاڭ بەرگەن تـىزىقىنـى يـىمەي كـىمـگە تۇگۈنـدۇڭ؟ داداڭغـا بولمىسا كـىمگە؟

ــ تاپالمىدىڭلارمۇ؟ شەرىڭلارنى بەردىڭلارمۇ؟

ــ هە، بەردۇق، ئـۆزەڭ ئېيتـىپ بـاقە، ــ دېـدى ئالىلـمـىت قـارى. ئـۇ جىملىقنـاڭ بۇزۇلغـىنىدىن خۇشالىدى.

ــ ئەپەندى دادام يادىمغا يېتىپ، مېغىز گېلىمدىن ئۆتمىدى.

ــ قانداق قـىلاي دەڭاتىسەن؟

ــ مانا تـىزىق، مەن بۇنى بىر يەرگە تـىقىپ قويـۇپ ساقلىدىم. ئەپەنـدى دادامنـى كـېلەرمىكىن دېسـەم كەلمەيڭاتـىدۇ. خەقـلەر ئەسـكى گەپلەرنـى قىلىڭاتـىدۇ. بىرسـى بىـلەن ئۇرۇشـۇپ قالمىغانـدۇ؟ پـاتراق كەلمىسـە مېغـىزنـى يەپ سـالارمەنمىكىن دەپ قـورقىمەن. شـۇڭا سـەن ئالغـاچ بارسـاڭمىكىن دەيـمەن. ئالغـاچ بېرىـپ ئـۆزىگە بەرگىـنە، ئـۇ بـۇ يەرگە كەلمىسۇن، بۇ يەردىكىلەر ھازىر ئۇنى تىللاڭاتىدۇ، ئۇرۇڭتىمسۇن...

ــ ئۆزەڭ يەڭەرگىن، ھېچقىسى يوق. ئەپەنـدى بالىلارنـاڭ نەرسىسـىنى يىمەيدۇ، ئۆزەڭ يىسەڭ ئۇ تېخىمۇ خوش بولۇدۇ.

ــ ياق، سابىتكا، سەن ئۇنىمىساڭ ئالىلـمـىت قارىكام ئالغـاچ بارسـۇن. ئەپەنـدى دادام بېشـىمنى ساقايتىڭاتسـا،... ھـازىر مەن دېـگەن توپـىدا ئويىنىمايمەن.... قاراپ باقە، مانا، بېشىممۇ ساقايغىلى ئاز قالدى.

سـابىت بالىنـاڭ بېشـىنى سـىلاپ، ئـۇنى باغرىغـا باسقۇسـى كەلـدى.

---

[1] بۇرۇنلاردا ئۇرۇق مېغىزى يېپىقا ئۆتكۈزۈلۈپ قىسقىسى 30 سانتىمېتىر، ئۇزۇن بولغانـدا بـىر مېتىر چامىسىدا تىزىق قىلىناتتى ۋە بۇ يېقىن ئادەملەرگە سوغا قىلىناتتى، ــ ئا.

ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرى ئېچىشقاندەك بولۇپ، تەتۈر قارىۋالدى. ئۇنىڭسىزمۇ كۆڭلى ئىزىلىپ تۇرغان سابىتقا بالىنىڭ ساددا ئەمما ئاقكۆڭلى ئايان بولۇپ، بالىدىكى ياخشىلىقنى قايتۇرۇدۇغان ئىنكاستىن قاتتىق تەسىرلىنىپ كەتتى.

ــ ماقۇل، ئابلەق، تىزىقنى ماڭا بە، مەن ئەپەندى داداڭنىڭ قولىغا يەتكۈزەي، ــ دېدى. ئۇ يىغلىۋېتىدىغاندەك تاۋۇش بىلەن.

ــ توپا بولۇپ كەتمىسۇن، ئەپەندى دادام مەيىنەت بولغانىنى يامان كۆرىدۇ ئەمەسما.

سابىت ئەمدى سۆزلىيەلمەيلا قالدى. بۇرۇن تۆشۈكلىرى ئىتتىك-ئىتتىك كېڭىيەتتى. ئەمما سەبى بالا تاپلاشلىرىنى تېخى تۈگەتمىگەنىدى.

ئابلىمىت قارى سابىتنىڭ ئورنىدا بالىغا ۋەدىلەر قىلىپ ئۇنى يولغا سېلىپ قويدى. ئاندىن سابىت بىلەن يالغۇز قالغاندىن كېيىن ئۆز-ئۆزىگە دەۋاتقاندەك:

ــ مۇھەممەد قارى كەلسە مەكتەپكە ماڭساق بولاتتى، ــ دەپ قويدى.

ئون ئالتىنچى باب

يەنە يۇز يىلدىن كېيىن، بەش يۇز يىلدىن كېيىن، مىڭ يىلدىن كېيىن ياكى ئۇزۇن، ياكى قىسقا ۋاقىتتىن كېيىن ھامان بىر كۈنى ھىندىيانالارنىڭ نەسلى قۇرۇپ كېتىدۇ. چۈنكى ئۇلار ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشقا ئۇنىمايدۇ.

ــ بەي ياڭ «رەزىل جۇڭگولۇقلار» (دەۋر ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى [جىلىن] 1987ـيىل خەنزۇ نەشرى)

1

سەلبىي كۈچلەر پەيدا قىلغان توسقۇنلۇق تۈپەيلى مەكتەپتىكى ئوقۇش تازا يۈرۈشمىدى. بالىلار بىر- ئىككىدىن ئازىيىپ، قىرىق نەچچىگە چۈشتى. كېيىن بىراقلا ئوتتۇرغا چۈشۈپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى كەلمىگەن بالىلارنىڭ ئائىلىسىگە سۆھبەتكە بېرىپ بىر نەچچىنى تېپىپ كەلسە ئەتىسى باشقا بىر نەچچىسى دەرس ۋاقتىدىلا دەرىزىلەردىن سەكرەپ قېچىپ كېتەتتى. دېرىزە تۈۋىدە ھەر قاچان ئوقۇغۇچىلارنى چاقىرغۇچىلار، قېچىپ چىقىشغا كۈشكۈرتكۈچىلەر بولاتتى.

بالىلارنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى كەلمىگەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى تولىمۇ ئازابلاندى. گەرچە ئۇ باشقا بالىلارغا يامان تەسىر بېرىپ قويماسلىق ئۈچۈن خۇشخۇي كۈلكىسىنى كۈلۈپ، جاراڭلىق سۆزلەپ يۈرۈاتسىمۇ يۇرىكى ئەڭ ئېغىر ئازاپقا دۇچ كېلىۋاتقاندەك زىدە بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ مەكتەپتىكى مەشغۇلات تۈگۈگەندە ئائىلە سۆھبىتىگە باراتتى. ئۇ يەردىن قاراڭغۇلۇقنىڭ قارا پەردىسى ئالەمنى قاپلىغاندا ھارغىن ۋە روھسىز ھالدا قايتىپ كېلەتتى. مانا شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ قانچىلىك

ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. بۇ چاغدا ئۇ ئىچكى ئازابلىرىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمايتتى. نىزامىددىن ئۇنىڭ ئېغىر- ئېغىر تىنىشلىرىغا قاراپ زادىلا چىداپ تۇرالمايتتى. ئۇ بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلگەچكە نېمە دەپ تەسەللى ئېيتىشىنى بىلمەي ئىلاجسىز ئادەتتىكىدەكلا تېنىچلىق سوراپ قويياتتى- دە، ئىنىسىنى مەيلىگە قويياتتى. بالىلارمۇ بۇ ئۆيدە ئاللىقاندىق مۇسىبەت بولغانلىقىنى ئارتۇق غەلۋە، ئەركىلەشلەرنى قويۇشقان، ھەممە جىم- جىت ۋە سۈكۈتتە ئىدى. ھەممە ئادەم قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا يوشۇرۇپ، ساداسىنى ئاڭلاتمايۋاتقان ئازاپ مانا شۇ مەھەلدە پىيانىنونىڭ تىلىرىدىن ئەتراپقا ئاستا تارىلاتتى.

ئاھ، پىيانىنو، قايغۇنى نەقەدەر ئەينەن ۋە ئېچىنىشلىق سۆزلەيسەن- ھە! كېچە جىمجىتلىقىدا ئەنە شۇ يىغلامسىرىغاندەك ئاۋاز، ئەنە شۇ بىچارىلەرچە ئىلتىجا ئەتراپىنى ئۆزىنىڭ شەكىلسىز جىسمى بىلەن تولدۇراتتى. ئۇنىڭغا جۇر بولۇپ، گويا مۇزىكىغا سەپلەنگەن تېكستتەك، بۇ سادالارنىڭ مەنبىئىي بولغان يۈرەكتىن خيالىنىڭ كارۋىنى يولغا چىقاتتى. بۇ كارۋان ئىگىسىز باياۋاندا مۇڭلۇق كولدۇرمىلارنىڭ ئەللىيىدە سىلىق تەۋرىنىپ كېلەتتى...

... گۈزەل ۋە ساب ھاۋالىق ئىستانبۇل بوغۇزى، يۇلتۇزلۇق ئاسماندەك چىراقلارغا تولغان گۈزەل ئىستامبۇل ۋە ئۇنىڭ مەرمەرە دېڭىزىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان شولىسى... ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ ئۈمۈدسىز قىيابەتتىكى ئىلتىجاسى، زاۋۇت خوجايىنى بولۇش، كەلگۈسىدىكى مىليونېر... ئادەمنى قايغۇ باسقاندا نېمىلەرنى ئويلىمايدۇ؟ نېمىلەر كۆڭۈلدىن كەچمەيدۇ؟

خيالىلارنىڭ مۇئەللىپى بېشىنى جىددى سىلكىدى. پىيانىنودىن نارازى سادالار كۈچلۈك- كۈچلۈك ئاڭلاندى. ئارقىدىن ئۇنىڭ ساداسى يەنە پەس ئاڭلىنىشقا باشلىدى، ئەمما ئۇنىڭدا ھەسرەتلىك تىنىشقا ئوخشاپ كېتىدىغان ئالامەتلەر يوق، گۈزەل ۋە بەختىيار كەچمىشلەر، خاتىرجەم تۇرمۇشنى سېغىنىشقا ئوخشىمىغان سادالار قىسمەن شوخ ۋە رومانتىك تۇس ئالغان ھالدا ئەتراپقا يېيىلىشقا باشلىدى. شەمەيدە قالغان مۇلايىم ۋە كۆيۈمچان خوتۇنى سەرۋەر، بىردىن- بىر ۋارىسى ئابدۇسەمەد، كەمبەغەل

بولسىمۇ ئىناق، ئىجىل، بەختىيار ئۆتكەن ئائىلىۋىي تۇرمۇش بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. «ئاھ سەرۋەر، مەن سىزگە يۈز كېلەلمەيمەن،... سىز مېنى قانچىلىك چوڭ ئۈمىدلەر بىلەن سەپەرگە ئۇزاتقان... ئاھ ئوغلۇم ئابدۇسەمەد! سېنىڭ داداڭ نەقەدەر يارىماس ئادەم!... » ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرى ئېچىشقاندەك بولۇپ كەتتى...

بۇ كۈنلەر ئەنە شۇنداق ئۆتمەكتىدى. بەزىدە نىزامىددىن ئۆزىنى تۇتالماستىن:

ــ جېنىگىنى قىينىغچە سەنمۇ خەقتەك بولساڭ، خەق قىلغانىنى قىلىپ ياشىساڭمۇ بولۇدۇ، شۇ... ــ دەيتتى.

ــ ياق... ــ دەپ باش چايقايتتى ئىنىسى.

...

ئۇ ھارغىن ھالدا ئۆيگە كىرىپ كەلگەندە مەجىددىن دوختۇر ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغىلى ئالتە سائەت چامىسىدا بولغانىدى.

نىزامىددىن بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان دوختۇر، ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەن تەۋپىقنىڭ بېشىدىن ئايىغىغچە سەپ سېلىپ قاراپ چىقتى: تەۋپىقنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان، ئۈستى- بېشىنى چاڭ- توزاڭ باسقان، بىر مۇرىسىدە ھىلال ئەھمەر سىزىلغان دورا سومكىسى، بىر قولىدا قارا خۇرۇم سومكا... دوختۇرنىڭ قوللىرى ھاسىنى پىرقىرىتىشتىن توختاپ، دوستىنىڭ بۇ ھالىتىگە چىداپ تۇرالماي، يىغلۇۋېتىدىغانىدەك قىلىۋاتقىنىغا بۇنداق قىلىشنى لايىق كۆرمەي:

ــ بەللى، مېھمانىنى ساقلىتىپ قويۇپ ئۆزىڭىز نەلەردە يۈرىسىز، دوستۇم؟ ــ دېدى ئۇ تەۋپىقنىڭ كەيپىنى سىناپ بېقىشقا باشقا لايىقىدا گەپ تاپالماي

ــ تېنچلىق تۇردىڭىزمۇ، دوختۇر؟ مۇشۇنداق نەس باسقان ۋاقىتتا كەپ قالغاندىكىن ئەيىپ ئۆزىڭىزدە. بىر ئاي ئىلگىرى كەلگەن بولسىڭىز مەكتىپىمدىن، تەلەبىلىرىمدىن سۆيۈنۈپ كېتەتتىڭىز، ...ــ ئۇ نەرسە- كېرەكلىرىنى قويۇپ دوختۇر بىلەن قۇچاقلاشتى، جىم- جىت

قۇچاقلىشىش نورمالدىكىدىن سەل ئۇزاق سوزۇلۇشدى، تەندىن- تەنگە ھەسىرەتنىڭ ئېغىرلىقى كۆرۈنمەس دولقۇن بولۇپ ئۆتكەنىدەك، مەجىددىننىمۇ ئازاپلىۋەتتى. ئۇ دەرتكە پاتقان ئوغلىنى قۇچاقلاۋاتقان ئاتىدەك ئۇنى سلكىپ ئېغىتىپ، مىھرىنى ئىپادە قىلاتتى.

ــ بولدى، سۆزلىمەڭ، بايىدىن بېرى نىزامىددىن ئىككىمىز ئۇزاق پاراڭلاشتۇق. بىلەمسىز، مەن بۇ ئۆيگە كەلگىلى ئالتە سائەت بولدى. بىز ھەممە ئىشلار ئۈستىدە سۆزلۈشۈپ بولدۇق.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ تەۋپىق مىيقىدا كۈلۈپ قويۇپ، مەيدە يانچىقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ بىر قاراپ قويدى،ــ ئۇنداق بولسا مەن بېشىمغا كەلگەن سەۋدالەر ھەققىدە سۆزلەش ئازابىدىن قۇتۇلۇپتىمەن ـ دە؟

ــ شۇنداق، سۆزلىمىسىڭىزمۇ بولۇدۇ. مەن سىزگە مەھمۇد مۇھتىغا ھال ئېيتىپ بېرىڭ دېگەن مەسلىھەتنى بېرىمەن. ئۇ كىشىنىڭ سىزنى قوللىشىدا گەپ يوق. شۇنداق قىلسىڭىزلا ئىشىڭىز يۈرۈشۈپ كېتىدىغۇ؟

ــ شۇنداقمۇ؟ دېمەك باشقا مەسلىھەتلەر ئۇچۇن ئورۇن يوقكەندە؟

ــ گەپ يوق، ــ مەجىددىن ئەپەندى خاتىرجەم ھالدا ھاسىسىنى پىرقىرىتىپ، تەۋپىقنىڭ كۆزىگە قارىدى.

ــ ئۇنداق بولسا بۇ ھەقتە ئەتە سۆزلىشەيلى. ھازىر سىز قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىقلىرىڭىز ھەققىدە سۆزلەڭ. يۈسۈپ، شەۋقى، ئەخمەد ئەپەندىلەر قانداق تۇرىۋاتىدۇ؟ توختاجى سەپەردىن كەلگەندەكمۇ؟

مەجىددىن ئۇنىڭغا قەشقەردىكى ئەھۋاللارنى قويماي سۆزلەپ بەردى ھەم ئۆزى تۇزگەن ھېيزى سىھھەت دەرسلىكىنى سومكىسىدىن ئېلىپ بەردى.

نىزامىددىننىڭ ئۇچىنچى ياكى تۆرتىنچى قېتىم ئەسكەرتىشى بىلەن ئاندىن ئۇخلاش ئۈچۇن سۆھبىتىنى توختاتتى.

ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا تەۋپىق مەجىددىن ئەپەندىگە خوشال ھالدا:

ــ سىزنىڭ مەسلىھەتىڭىزگە قوشۇلمەن، دوختۇر، مامۇت سىجاڭغا ھال ئېيتىپ بارىمەن. بىراق، بۇنىڭ ئۈچۇن ئەڭ ياخشىسى

تەلەبىلىرىمىنىڭ ھەممىسىنى قاتار قىلىپ بىللە ئېلىپ بارغىنىم ياخشىدەك تۇرىدۇ. ئۇ ئادەمنى تەسىرلەندۈرمەك، ئېچىندۈرماق تېخىمۇ ياخشى ئۇنۇم بېرىشىدە گەپ يوق. مۇنداقلا بېرىپ ئۆزەم ھال ئېيتسام ئۇ ماڭا بىر ئادەمگە بېرىلىدىغان ياردەم، بىر كىشىلىك ھىسداشلىق بىلەن چەكلەنمەمدۇ؟ پىسخىك ئۇنۇم يېقىنى ئويلاپ كۆردۈڭىزمۇ؟

ــ بۇنى- زە كېچىچە ئويلاپ، پايدا زىيىنىنى دەڭسەپ چىقىپسىز- دە؟

ــ بۇلا ئەمەس، مەن كىچىككىنە سەھنە ئەسىرىنى ئويلاپ چىقتىم ھەم ئەتتىگەن ئورنۇمدىن تۇرۇپلا ئۇنى يازدىم. سىز ماڭا ياردەم بېرىشكە رازى بولسىڭىز، مەن يۇرت ئارىلاپ بۇ ئويۇننى ئويناپ چىقىمەن. تارقىلىپ كەتكەن تەلەبىلىرىمنى يىغىش ئۈچۈن مۇشۇنداق تەشۋىقات ئېلىپ بارماقچىمەن. شۇنىسى مېنى خۇشال قىلىدۇكى، تەلەبىلەردە چاتاق يوق، ئۇلار مەكتەپتىن بىزار ئەمەس. شۇڭا ئۇلارنى قىزىقتۇرۇپ، يەنە مەكتەپكە قايتۇرۇپ كېلىش كېرەك. بولۇپمۇ قەشقەرگە ئاپىرىدىغانلىقىمنى ئۇقسا ئۇلار ئاتا- ئانىلىرىنىڭ توسقىنىغا قارىماي مەكتەپكە كېلىشى مۇمكىن.

ــ مەن نېمە قىلىپ بېرىمەن.

ــ سىز نادان دادىنىڭ رولىغا چىقىسىز. بۇ ئىككى كىشىلىك سەھنە ئەسىرى، ئىككىمىز دادا- بالا بولۇپ چىقىمىز. ياخشى بولغان يېرى شۇكى، سىزگە يالغاندىن ساقال ياساشنىڭ ھاجىتى يوق، ھاسىڭىزمۇ جايىدا.

ــ ھا ھا ... مەن ئەمدى ئارتىس بولىدىكەنمەن- دە؟ بۇ ئىشىڭىز تازا...

ــ مەجىددىن ئەپەندى رول ئېلىپ سەھنىگە چىقىشتىن خجىللىق ھېس قىلسىمۇ، شۇ تاپ تەۋپىقىنىڭ ئىنتايىن يامان ئەھۋالدا قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلمىدى. ئەكسىچە بۇ ئوت يۈرەك كىشىنىڭ ۋەتەن، مىللىتى ئۈچۈن ئاخىرقى تىرىشچانلىقىنىمۇ ئايمايدىغان ئاجايىپ روھى ئۇنى غايىۋي بىر ئالەمگە باشلاپ كەتتىكى، ئۇ ئۆزىنى بەينەلمىنەلچى دوختۇر ھېساپلىسىمۇ، بۇنداق روھ ئالدىدا تولىمۇ بىچارە ھالدا قالغاندەك، كۆپ تۆۋەن بىر مەۋقەدە تۇرۇدۇغاندەك ھىس قىلىپ، ياش دوستىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاللىقانداق

ئۇلۇغلـۇقتـىن ئېـرىپلا كەتكەنـدەك بولـدى. شـۇڭا تەسـىرلەنگەن روھـى ھالـىتـىنى يوشۇرۇپمۇ ئولتۇرماي:

ــ نـېمە ئىشـقا سـالـمەن دېسـىڭىز مەيلـى، ئىختـىيارىڭىزغـا ئـۆزەمـنى تاپشۇردۇم، دوستۇم، ــ دېدى تـىتـرەپ چـىققان ئاۋازى بـىلەن.

ھايال بولمايلا تەۋپىق خاتـىرىسـىنى ئېلـىپ چـىقـىپ سـەھنە ئەسـىرىنى ئوقۇپ بەردى. ئاندىن سەھنە سۆزىنى تەقسـىم قـىلـدى. بـۇ ناھـايـىتى ئـاددى، شـۇ زامـان، شـۇ ماكـانـدىكى تاماشـىبـىنلارنـىڭ سەۋىيـسـىنى نەزەرگە ئېلـىپ يېزىلغـان ئەسـەر بولـۇپ، ئاتـا- بـالا سـەھنـىگە چـىقـىپ دە- تـالاش قـىلاتتـى. دادىسى بالـىسـىنى ئوقۇتمـايمەن دەپ تـىللايتتـى. بـالا بولسـا ئوقـۇيمەن دەپ چـىڭ تۇراتتى. شۇ چاغدا بالـىسى مۇنداق قوشاق ئوقۇيتتى.

ھەي، ئاتايۇ- ھەي، ئاتا،
سەن ئاتايۇ، مەن بالا.
مېنى ئوقۇشتـىن قويمـىغـىن،
سەن ئۆزەڭ چالا موللا.

دادىسى: چاللا موللا بولسـامـمەن،
مۇسۇلمان ئەلـھەمدۇلـىللاھ.
بەش نامازنى بـىلـمۇال،
بـىلـمـىسـەڭ يامان بولا.

بالـىسى : ئاتا، سەنـدىـن سورايـمەن،
ئوقۇپ ئادەم بولايـمەن.
ئوقۇپ ئادەم بولغاندا،
خـىزمـىتـىڭنى قـىلايـمەن.

دادىسى: سەن ئوقۇپ ئادەم بولساڭ،
ئىداربدا ئولتۇرساڭ؛
مېنى بىر پۇقرا بـىلـىپ،

كۈندە سالۇرسەن ئالۋاڭ.

بالىسى: ئەلۋەتتە ئالۋاڭ سالىدۇ،
يالغاندىن خەقنى ئالدىساڭ.
ئاتا سەندىن سورايمەن
نادانلىقنى تاشلىساڭ.

دادىسى: ئەستەغپۇرۇللا، يا ئاللا!
نىم بوپتكەتتى ياش بالا.
ئالۋاڭ سالغان يەرلەردە،
مەدەت بەرسۇن بىر ئاللاھ.

بالىسى: (يەنە بىر مۇنچە قوشاق ئېيتىشىدىن كېيىن ئاخىرىدا) [ناخشا]:

كۆردىڭىزمۇ جانىم ئاتا مەكتەپ ئېچىلدى،
تەلەبىلەر ئىلىم- ئېرپانسىبرى ئۆمتۇلدى.
ئوقۇش ماڭا نېمە ئۈچۈن مەنئىي ئېتىلدى؟
شۇڭا مېنىڭ كۆزلىرىمدىن ياشلار تۆكۈلدى.
. . . . . .

شۇ تەرىقىدە، ئۇلار تەبىئىي ۋە كومىدىيىلىك ھەرىكەت ئارىلاش شېئىر ئېيتىشىپ، ئاخىرىدە نەسرىي يول بىلەن بىر- بىرىگە سەۋەب كۆرسۈتۈپ، دادىسى قايىل بولۇپ، بالىنى ئوقۇتۇشقا رازى بولۇدۇغان قىلىپ ئاخىرلاشتۇراتتى. ئاشۇ شارائىتتا بۇنىڭدىن مۇرەككەپ ئەسەرنى دەرھال ئۇرۇنداپ چىقىشقا ئىمكانىيەتمۇ يوقىدى شۇنداقلا زوقلانغۇچىلارنىڭ سەنئەت سەۋىيىسىمۇ قوبۇل قىلالمايتى.

تەۋپىق مەجىددىن ئەپەندىگە تېگىشلىك بولغان سەھنە سۆزىنى ئايرىم كۆچۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن ئىككىسى ئوڭۇرۇققا- دارىلمۇئەللىمىنگە كەتتى.

مەكتەپتە مۇھەممەد قارى مەشرەپ قاتارلىق ساز چالالايدىغان بالىلار سەھنە ئەسىرىگە تەڭكەش قىلىنىدىغان مۇزىكىنى چېلىشىنى، دۇمباق، بارابان، ناغرا قاتارلىقلارنى چالىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى بەلگىلەپ، مەشىق قىلدۇرۇشنى باشلىۋەتتى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە مەجىدىن دوختۇر سەھنە سۆزىنى يادلاپ كۆل بويىدا ئايلىنىپ يۈردى.

شۇنداق قىلىپ، دەرس توختۇتۇلۇپ، تەشۋىقات قوشۇنى تەربىيلەش باشلىنىپ كەتتى.

2

خۇشچاخچاق كىشىنىڭ بۇگۈنمۇ،
ئەتىسىمۇ قۇۋناق ئۆتىدۇ.

ــ ل. ن. تولستوي

كۈندۈزى سەنئەتتىن پايدىلىنىپ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش، كېچىسى ئائىلىدە سۆھبەتتە بولۇش، نەتىجىسىدە يۇمشاق كۆڭۈل، ساددا دېھقانلار ئۇنىڭغا يۆز كېلەلمەي بالىلارنىڭ مەكتەپكە بېرىشىغا قوشۇلدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى مەكتەپكە بېرىشقا تېخىمۇ قىزغىن، پەقەت ئاتا-ئانىلىرىنىڭ زوردىنلا ئائىلىدە قامىلىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولغاچقا، ئۇلارنىڭ مەيدانى تېخىمۇ ئېنىقىدى. شۇنداق قىلىپ ئوقۇغۇچىلار يەنە مەكتەپكە يىغىلدى.

مەجىدىن ئەپەندى شۇندىلا ئۇھ تارتىپ:

ــ مېھمان بولۇپ چىققىنىمغىمۇ تويغۇزدىڭىز، ئەمدى قايتىشىمغا رۇخسەت قىلارسىز؟ ــ دېدى چاقچاق قىلىپ.

ــ كەچۇرسىز، دوختۇر، بەكمۇ زۆرۈر چاغدا ئەسقاتقىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىش بىلەن بىللە، ئاران بىر مېھمان بولۇپ چىققىنىڭىزدا ئىشقا سالغىنىم ئۈچۈن ئۆزۈر سورايمەن. ئەمدى كېتىمەن دېسىڭىز

ئارتۇق تۆتۈپ قالالمايمەن، دوستلارغا سالام ئېيتىڭ. مەنمۇ يېقىن ئاردا يېتىپ بارىمەن، ــ تەۋپىق دوختۇرنى شۇنداق ئۇزۇتۇپ قويدى.

ئۇ خېلىدىن بېرى سىدىقبەگ بىلەن كۆرۈشمىگەنىدى. ئۇ كىشىنىڭ ھازىرقى مەيدانى قانداق؟ پىتنە- پاساتلارنىڭ كۆپۈيۈشىدىن كېيىن ئۇ قانداق ئويلاۋاتىدۇ؟ بۇلارنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ مەكتەپتىن بالدۇرراق يېنىپ سىدىقبەگ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئاتلاندى.

ئۇ سايىدىن ئۆتۈپ مەشھەدنىڭ بىر تار كوچىسىدا كېتىۋېتىپ تۇرسۇنتازىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كېتىۋاتقان مەمتىمىن بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. مەمتىمىننى ئۇزۇتۇپ چىققان بولسا كېرەك، بىر ياسانچۇق ئايال دەرۋازىدا غىل- پال كۆرۈنۈپلا ئۆزىنى ئىچكىرىگە دالدىغا ئالدى. تەۋپىقنىڭ كۈچلۈك خاتىرسىدە بۇ ئايال دەرھال پەيدا بولدى. ئۇ بۇ ئايالنىڭ ئۆزلىرىگە تۆھمەت قىلىپ گەپ تارقىتىپ يۈرگەن يېكى ھەقىقەتەنمۇ ئاللىقانداق بۇزۇق لۇكچەكلەرنىڭ زورلۇقىغا ئۇچراپ ئۇۋال قىلىنغان ھەم نەتىجىدە شۇ لۇكچەكلەرنى يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى دەپ ئويلاپ قالغان زۆھرە سەتەڭ ئىكەنلىكى ئېسىگە كەلدى. ئۇ مەمتىمىنىڭ ھاراقكەش، نەشىكەش، قىمارۋاز، جىمكى بۇزۇقچىلىق قولىدىن كېلىدىغان ئادەملىكىنى سىرتتىن بىلەتتى. ھەتتا بەزىلەر ئۇنى سوۋېتتە بولشېۋىك بولۇپ كەلگەنمىش دېيىشەتتى، توختى زۇنۇن بىلەن سىرلىق مۇناسىۋىتى بارلىقى توغرىسىدىمۇ مىش- مىشلار باردى. شۇڭا ئۇنىڭ كۆڭلىدە دەرھال گۇمان پەيدا بولدى. «بۇ ئايال بىلەن بۇ لۇكچەكنىڭ مۇناسىۋىتىنى نېمە دەپ چۈشۈنۈش كېرەك؟ ئۆتكەنكى ئىشلار مۇشۇ لۇكچەكنىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشى بولۇپ، شۇ چاغدا تونۇپ قېلىنغان بولسا، بۇ ئىشنى مەخپىي تۇتۇشقا يالۋۇرۇپ، بۇ ئايالنى قولغا كەلتۈرۈۋالغانمىدۇ؟ يېكى بۇ ئايال باشتىلا مۇشۇلارنىڭ بۇيرىقى بويىچە شۇنداق قىلغانمىدۇ؟ نېمىشقا بىر لۇكچەكلەر گورۇھى بىزگە ئۆچلۈك قىلىدۇ؟ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا قۇتراتقۇلۇق قىلىۋاتقان بىر سىياسىي كۈچ بارمۇ - يوق؟... » ئۇ كېتىۋېتىپ شۇنداق خىيالىلارغا كەلدى. ئۇ بۇ خىلدىكى ئوي- خىياللىرىنى كۈن پېتىش تەرەپكە قايرىلغان يەنە بىر تار

كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى سىدىقبەگنىڭ قورا- جايى كۆرۈنگەنگە قەدەر داۋام قىلدى. ئۇ بەگنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنى دەرۋازا ئالدىدىكى سۆگەتكە باغلاپ قويدى. ئۇ قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ھويلىغا كىرگەندە ھويلىدىكى رېدە تۆۋىدە تۇرغان مەلكىزاد بىلەن روبىرو كېلىپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى رېدىنىڭ قويۇق غوللىرى ئارىسىغا قاراپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ سىدىقبەگ ئۆيدىمۇ؟

ــ سىدىقبەگ ئۆيدە،... ياق،... تالاغا چىقىپ كەتكەن، ــ دەپ دۇدۇقلىدى ياش جۈۋان. ئارقىدىنلا يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چاپسانلا كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ئالدىراپ قوشۇپ قويدى، ــ بىراق، كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى.

ــ قۇرەيش خېنىم يوقمىدى؟

ــ ئۆيدە بار... ــ دېدى نەۋ جۈۋان شۇنداق دەپلا ئىتتىك ئۆيگە قېچىشقا ئالدىراۋاتقاندەك ھەركەت بىلەن.

مەمتىلى ئەپەندى قىزنىڭ ھودۇقۇشلىرىدىن سېھىرلەنگەندەك ئىختىيارسىز ئۇ تەرەپكە بېشىنى بۇرىۋىدى، مەلىكىزادنىڭ دەل ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قىزىرىپ كەتتى. قىز بولسا تېخىمۇ ئۆزىنى يوقۇتۇپ، كۆزىنى يوشۇرۇدۇغان جاي تاپالماي قالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ كۆزى بىلەن ئۇچرۇشۇپ قېلىشتىن قېچىپ، تۆۋەن قارىۋالدى. ئۇ خۇددى بىرەر ئەيىبلىك ئىش قىلىپ قويغاندەك ئۇڭايسىزلىنىپ كەتتى. بىراق ئۇ قىزنىڭ يارىشىملىق كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكرىكىنى، زىلۋا بېلىنى، ئۆزىگە خوپ ياراشقان خوتەن ئەتلىسىدىن تىكىلگەن كۆينەكى، خۇرۇم ئايىقىنى كۆرۈپ تۇراتتى. قولى بولسا مۇڭاپىقراق جاي تاپالمىغاندەك گاھ ئالدىغا چۈشۈپ تۇرغان بىر ئۆرۈم چېچىنى ئويناسا، گاھ كۆينىكىنىڭ بەل بۇرمىسىنى مىجىقلايتتى، بۇ چاغدا ئۇنىڭ بەللىرى لىغىلداپ، تولغۇشۇپ كېتەتتى

چېچى بولسا شۇئان ئالدىغا چۈشۈڭالاتتى. ئۇنىڭ ئىككى بارمىقىدىكى ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك قولىنىڭ تېنىمسىز ھەركىتى بىلەن يالت- يۇلت

چاقناپ كېتەتتى.

مەلىكىزاد تۇنجى قېتىم ئەجنەبىچە كېيىملەر بىلەن كۆرگەن بۇ ئەپەندىنىڭ ئەمدى ماشرەڭ چەكمەندىن ئاددىراق شىم. پەشمەت كېيىپ يەنە شۇ رەختىتىن شەپكە كېيىۋالغىنىغا دىققەت قىلدى. (ئۇ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مۇشۇ پاسوندا كىيىم كىيىپ يۈرگىنىنى كۆرگەندى). بۇ ئۇستىباشىمۇ تەۋپىقىنىڭ ئوتتۇرا بويلۇق كېلىشكەن بەستىگە بەك ياراشقاندى. گەرچە دەسلەپكى چاغلاردىكى مەڭزىنىڭ قىزىللىقى ئۆچكەن بولسىمۇ، ئاق ۋە يۇمىلاق يۈزى تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. قويۇق قارا قاشلىرى ئاستىدىكى چوڭ-چوڭ قوي كۆزلىرىدىن ئالىيجانابلىق ۋە ئەقىل-پاراسەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغاندەك، ئۇنىدىن باشقا كىشىنى ۋەسۋەسىگە سالىدىغان ئاللىقانداق بىر خىل نۇرمۇ نەيزە بولۇپ، قارىغۇچىنىڭ يۈرىكىگە بەتلىنىپ تۇرغاندەك ئىدى. ئوڭ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىكى كىچىككىنە تاتۇق كۆز ھەركىتىدىن ھاسىل بولۇپ ۋە يوقاپ تۇرۇدۇغان قورۇقلار ئارىسىدا گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ كۆرۈنمەي قالاتتى.

«تۇۋا قىلدىم، خۇدا، قۇدرىتىڭگە قايىلمەن. ئەركىشىمۇ شۇنداق چىرايلىق بولغان بارمۇ؟ ئۇنىڭ كۆزىدىكى نېمە ئۇ؟ كىشىگە شاتلىق بېغىشلاۋاتامدىكىن دېسە، يېنىپ قاراشقا جۈرئەت قويمايدىكەن، ۋاھىمە سېلىۋاتامدىكىن دېسە، قارىماي چىداش تەسكەن... ئەگەر ئۇ ئاشۇ ئاجايىپ كۆزلىرىنى زالىم ۋە پىخسىق پادىشاھقا تىكىپ ئۇنىڭ پۈتكۈل غەزىنىسىنى سوربسا جەزمەن ياق دېيەلمەيدۇ،... شۇ تاپ ئۇ مەندىن جان سوربسىمۇ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايمەن... بۇ كۆزلەر باھارنىڭ رەڭگا-رەڭ گۈللىرى بىلەن تولغان گۈزەل چىمەنلىك، شۇنداقلا جاللاتنىڭ قىلىچى! خۇدا، ئۆزەمگە ئاڭقىرالمايلا قالدىم، ئۇ زادى قانداق ئادەم؟... »

مەلىكىزادنىڭ يۈرىكى شۇلارنى پىچىرلىدى.

ئىككىسىنىڭ تاساددىپى تىكىلىپ قېلىشى ناھايىتى قىسقا ۋاقىتتا بولۇپ ئۆتتى. ئەمما بۇ جىم-جىت قاراپ تۇرۇش بەك ئۇزاققا سوزۇلغاندەك تويۇلۇپ، ھەر ئىككىسى ئاجايىپ خىجىل بولۇپ كەتتى. شۇنداق

مەلىكىزاد مېھمانىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلمىغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ:

ــ ۋايەي، دۆتلۈكىۇمنى، سىلىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشىمۇ يادىمغا يەتمەپتۇ، كەچۈرسىلە، ــ دېدى ۋە دەرھال بىر ياقتا ئۆتۈپ، مېھمانىنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. شۇئان ئۇنىڭ قىزلىق مەغرۇرلۇقى، ئېسىلزادىلەرگە خاس نەزىرى ئۇستۇن خاراكتېرى بىردەمگە ئۇستۇنلۈككە چىقىپ ئۆزىنى ئەيىبلەپ كەتتى. چۈنكى ئۇ تەۋپىقنىڭ ئالدىدا جىمى مۇستەقىلىقنى يوقۇتۇپ، ھەتتا مۇشۇ ئادەمنىڭ خىزمەتكارىغا ئايلىنىپ قالغانىدەك بىرخىل ئەسىرلىك تۇيغۇسىغا مەھكۇم بولۇپ قالغانىدى. ئۆز ـ ئۆزىنى ئەيىبلەشلىرىمۇ ئۇزاققا بارمىدى، ئۇنىڭ ئۇستۇنلۈكىنى ساقلىغۇدەك جاسارىتى قالمىغانىدى.

ــ ھېچقىسى يوق، تەكلىپ قىلسىڭىزمۇ، قىلمىسىڭىزمۇ ئىشقىلىپ مەن سىدىقبەگنى كۆتىمەن، ــ دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن ئىللىق كۈلۈمسىرەپ. بىراق ئۇ ئۆيگە كىرىشكە ئۇنىمىدى، ئەركىشى يوق ئۆيگە كىرمەسلىكنى توغرا تېپىپ، ــ سىز كىرىپ كېتىۋەرسىڭىز بولىدۇ. مەن شۇ يەردە ئولتۇرۇپ كۈتىمەن،ــ دېدى.

قىز ئۇنى قايتا زورلىمىدى. ئۇنىڭدا يەنە گەپ قىلىشقا جاسارەت قالمىغانىدى. ئۇ بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشنى ئەپسىز بىلىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۇ ھاممىسىغا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگىنىنى ئېيتقانىدى، قۇرەيش خېنىممۇ مەمتىلى ئەپەندىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ تەكەللۇپلار قىلدى. تەۋپىق ئۇنىڭغىمۇ ئۆزر ئېيتتى.

بۇ چاغدا مەلىكىزاد ئۇيغۇر ئىچىدە، ھويلىغا قارىغان دەرىزە تۈۋىگە كېلىۋېلىپ ئاللىقانداق بىر ئىشلار بىلەن مەلىكە بولۇپ تۇردى. ھاممىسى ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇ يەردە تۇرغىنىنى بىلىپ مىيقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندى تۇنجى قېتىم كەلگەندىلا جىيەن قىزىنىڭ كەيپىياتىدا غەيرى نورمال ئۆزگۈرۈشلەر پەيدا بولغانلىقىنى پەملىگەنىدى. بۈگۈن ئۇ قىياسىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلدى. ئۇ شۇندىلا ئىككى ئايدىن بىرى مۇڭلۇنۇپ قالغان قىزنىڭ كۆڭلىدىكىنى

ھەقىقىي چۈشەندى. مۇشۇ جەريانىدا مەلىكىزاد قەشقەرگە بارسىمۇ ئۆز ئۆيىدە كۆپ تۇرغۇسى كەلمەي ھاممىسى يېنىغا قايتىپ چىققانىدى.

دېگەندەك، سىدىقبەگ ئانچە ئۆتمەي كىرىپ كەلدى. ئۇ رېدە تۇڭدىكى چاسا تاشتا ئولتۇرۇپ، قويۇن دەپتىرىگە ئاللىنېمىلەرنى يېزىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى.

ــ بەللى، سىلىمۇ تازا مۇتىئەسسىپ ئىكەنلىغۇ؟ بۇ يەردە ئولتۇرغانلىرى نېمىسى؟ ئۆيدە ئەركىشى يوق، دەپمۇ؟

ــ ئۇنداقمۇ ئەمەس، ــ دېدى تەڭپىق ئورنىدىن تۇرۇپ سىدىقبەگ بىلەن قول ئېلىشىپ تۇرۇپ، ــ ھازىر ئۆيدىن تالا يورۇقراق ھەم سالقىنراق، شۇڭا مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ سىلىنى كۈتتۈم.

ــ يۈرسىلە، ئەمدى كىرسەك شەرىئەتكە دۇرۇس بولۇدۇ،ــ دەپ كۈلدى سىدىقبەگ.

ئۇلار مېھمانخانىغا كىرىپ ئولتۇرۇغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭدىن خىزمەت، سالامەتلىك، كۈندۈلۈك تۇرمۇش قاتارلىق ئىشلار ئۈستىدە سوردى. سىدىقبەگ بولسا ئۇنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنى سوراپ، مەكتەپتىكى ئىشلىرى ھەققىدە سوئال سوردى. تەڭپىق بەگنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئېغىز- پەس ئىشلاردىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

قۇرەيش خېنىم ئۇلارغا داستىخان سالدى. ئىككەيلەن داستىخان ئۈستىدە يەنىلا يۇرتتىكى ئۇششاق- چۈششەك ئىشلار، ھاۋارايى، پەسىلگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنىلا قىلىپ ئولتۇرۇشاتتى. تاماقتىن كېيىن تەڭپىق سۆھبەت تېمىسىنى مەقسەتكە بۇراشنى ئويلىدى. ئەسلىدە ئۇ ئەمەل ۋە ئورنى ئۈچۈن ھەممە نەرسىنى قۇربان قىلىۋېتىدىغان ۋاپاسىزلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، ئېغىز ئېچىشقا ئالدىرىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر غالجىرلىشىۋاتقان رەقىبلەر سىدىقبەگنى ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا بايانىن بېرىقى سۆھبەتلەردە سىدىقبەگنىڭ مەيدانىنى كۇزۇتۇپ باققانىدى. ئاخىرى ئۇ بەگنىڭ باشتىكى ۋەدىسىدىن يانمىغانلىقىغا جەزم قىلىپ، ئوچۇق- يورۇق چاقچاق قىلىپ:

ــ باشتىكى ۋەدىگىزدىن يېنىۋالمىغانسىز؟ــ دەپ سورىدى.
ــ ياق، ئۇنداق ئالامەت كۆرۈلمىگەندۇ؟ ــ دېدى سىدىقبەگمۇ كۈلۈمسىرەپ.
ــ ھەممە گەپنى قىلىشتۇق، لېكىن سىز مەكتەپ ھەققىدە سورايدىغاندەك قىلىدۇ، شۇڭلۇمگە كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمىدىگىزمۇ؟
ــ نېمىسىنى سورايسىز، ــ دېدى سىدىقبەگ مەتىلى ئەپەندىنىڭ تەلەپپۇزىدىكى دوستانە ئىشەنچىدىن يۈرىكى ئېرىگەندەك بولۇپ،ــ ھەممىسى ماڭا مەلۇمغۇ.
ــ شۇنداقمۇ؟ سىرتتىن ئاڭلىدىگىنىمۇ ياكى ئەرز ئېيتقۇچىلار بولدىمۇ؟
ــ ھەر ئىككىسى بار.
ــ شۇنداقمۇ، بۇ ھەقتە ئاڭلىغانلىرىڭىز، ئويلىغانلىرىڭىزنى يوشۇرمايدىغانسىز؟
ــ نېمىسىنى يوشۇراي، نامازدا جامائەت شۇ گەپنىلا قىلىدىغان بولۇشتى. ئۇنىڭ تاشايىنىدا ھابۇلھاجىم قېشىمغىمۇ كەلدى. دەسلەپتە ئۇ مېنىڭ تۇمۇرۇمنى تۇتۇپ كەتتى بولغاي، كېيىن ئۆيگە تەكلىپىمۇ قىلدى. ئۇ مېنىڭ ھۆكۈمەت ۋەكىلى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ بۇ ئىشنى توسۇشۇمنى يوپۇتۇپ تەكلىپ قىلدى. مەن دەسلەپ ئۇنىڭ يوپۇرتۇشلىرىنى ئاڭقىرالمىغاندەك، مەكتەپنىڭ شۇنچە خەۋپلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەنمىگەندەك ئۆتكۈزۈۋەتمەكچى بولغانىدىم، ئۇ ئادەم بولدى قىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن شاڭ دوبەننىڭ خەلقچىل سىياسىتى، ھازىرچە ھۆكۈمەتنىڭ بۇنداق ئىشلارنى توسۇش ھەققىدە ئېنىق يوليورۇقى يوق ئىكەنلىكى، شۇڭا بۇ ئىشقا بىر نېمە دېيەلمەيدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ئەمما بۇ ئادەم مېنى يەنە ئىزدەپ كېلىشى مۇمكىن. بەلكىم بىر توپ ئادەم بولۇپ كېلىشىمۇ چوقۇم.
ــ ئۇلار سىزنىڭ مەن بىلەن ھەمكارلىشىش ئېھتىمالىڭىز بارلىقىنى پەرەز قىلالارمۇ؟
ــ مۇمكىن. ئۇلار ئادەتتە ناھايىتى گۇمانخور، بىر- بىرىگىمۇ

ئىشەنمەيدىغانلار تۇرسا بۇنداق گۇمانىدا بولماي قالارمىدۇ، يەنە كېلىپ سىلىنىڭ بۇ يەرگە كىرىپ كېتىۋاتقانلىرىنى، نەچچە قېتىم كەلگەنلىكلىرىنى ئۆلار بىلمەي قالمايدۇ.

مەمتىلى ئەپەندى خىيالچانلىق بىلەن دەرىزىدىن سىرتقا قاراپ قويدى. دەرىزە ئەينىكى تامام قارايغاندى. سىرتتا ئاتنىڭ كىشنىشى ئاڭلاندى.

ــ سىلىنىڭ ئاتلىرى ئوخشامدۇ؟ ھويلىغا ئەكىرىپ بىر نەرسە بېرىپ قويىدىغان گەپكەن، ــ دېدى سىدىقبەگ سىرتتىن تىڭشاپ تۇرۇپ، ئاندىن تاشقىرىغا قاراپ توۋلىدى، ــ ھوي، قايسىڭلار بار؟

ــ نېمە گەپ، بېگىم؟ ــ دېدى قۇرەيش خېنىم بوسۇغىغا كېلىپ.

ــ ئەپەندىنىڭ ئېتى ئاچ قالدىغۇ، بىرسىنى بۇيرۇپ قاراپ قويسىڭلار بوپتىكەن.

ــ مەلىكزاد ئاتنى ئېلىپ كىرگىلى چىقىپ كەتتى.

ــ ھوي، شۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوقمىدى؟ قىز بالا قانداق...

ــ ئۆزى چىقىپ كەتتى، مەن بۇيرىمىدىم، ــ دېدى قۇرەيش خېنىم تەۋپىققە لەپ ئېتىپ قاراپ.

ــ بوپتۇ ئەمىسە، ــ دېدى سىدىقبەگ قولىنى شىلتىپ، قۇرەيش خېنىم چىقىپ كەتتى.

ــ تۇغرا ئېيتىسىز، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئۇزۇلۇپ قالغان سۆھبەتنى داۋام قىلىپ، ــ ئۆلار مېنىڭ ئۆيىمگىزگە كىرىپ كەتكىنىمنى كۆرمەي قالمايدۇ. ماڭا سايىدەكلا ئەگىشىپ يۈرىدىغانلىقى ماڭا ئايان.

ــ باش يېرىش خېلى ئاۋاتچىلىق دەپ ئاڭلايمەن، مۇشۇنداق كېچىدە سەپەر قىلىپ يۈرۈپ بىرەر پىشكەنلىككە دۇچ كەلمىگەنلا؟

ــ ھازىرچە مېنىڭ بېشىم ساق، ئەمما قەستتىن يىراق ئەمەس. تەلەبىلەردىن بېشى يېرىلغانلار خېلى بار.

ــ سىلىنىڭ ئويلىرى قانداق؟ قانداق قىلاي دەۋاتىلا؟

ــ مەنمۇ شۇ ئىش توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىۋاتىمەن، ئالاي دەپ

كېلىۋىدىم.
ــ مەكتەپنى تاقاش ئويلىرى يوقتۇ؟
ــ ئۇنداق بولۇدۇغان بولسا مەسلىھەت كېتەتتىمۇ. قانداق قىلىپ ئىشنى داۋاملاشتۇرۇش كېرەك، دېگەننىلا ئويلايمەن.
ــ ناھىيىگە ئەرزە يېزىپ باقاملا؟
ــ لېكىن... سىلىنىڭچە پايدىسى بولارمۇ؟
ــ ئۇرۇنۇپ كۆرمەملا، مەن تەرجىمە قىلىپ بېرەي، ئىلگىرى ئۆزۈم ئىشلىگەن يەر بولغاچقا تونۇشلىرىمۇ بار، شۇلار ئارقىلىق سۈرۈشتۈرۈپ تۇرساق بولۇدۇ.
ــ ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى. ئۇنداق بولسا... ئەمىسە مەن بۈگۈن كەچتىلا ئەرزىنى يېزىپ ئەتە ئەتىگەنلا ئاكامدىن ئەۋەتەي، سىزنى مالال قىلىپ قويۇدۇغان بولدۇم.
ــ ھېچقىسى يوق.
ــ ئەرزىنىڭ جاۋابى كەلگىچە ۋاقىت ئۇزۇراپ كېتەرمۇ؟
ــ ئۇنداق بولسا تازا ئەپلەشمىگۈدەك، ئەگەر بىز بىر- ئىككى ئايغىچە قاراپ تۇرۇدۇغان بولساق تەلەبلەرنىڭ كۆپرەكى مەجروھ بۇلۇپ بولۇدۇغانىدەك تۇرىدۇ. ياكى بولمىسا ھەممىسى تارقاپ كېتىپ يالغۇز قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر. ھازىر بالىلارنى ناھايىتى تەستە قايتا يىغدىم. بۇ ۋەزىيەت داۋام قىلسا ئۇلارنى يەنە كۆپ ئۇزاق تۇتۇپ تۇرالمايمەن، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ناھايىتى قىممەتلىك نەرسىسى يوقۇلۇپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىۋاتقانىدەك تەشۋىش بىلەن. ئۇ ھازىرغىچە مەھمۇد مۇھتىقا بىۋاستە ئەرزگە بېرىش نىيىتىنى ئاشكارىلىمايلا، دىپلوماتلاغا خاس سالماقلىق بىلەن بەگنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ باقماقچى ئىدى.
ــ ئەمىسە ۋىلايەتكىلا ئەرز يازسىلا، ئارىلىق يېقىن بولغانىدىكىن سۈرۈشتە قىلىپ تۇرۇشمۇ ئاسان. بولمىسا ئۆزلىرى ئېلىپلا بارسىلمۇ بولۇدۇ.
ــ ئۆزۈم بارسامۇ بولۇدۇ،...؟ تۇغرا، بۇنىڭ ئامالىنى باشقىچىرەك

ئويلاپ كۆرسەم بولغۇدەك، ــ دېدى ئۇ گويا سۆھبەتدىشىنىڭ مەسلىھەتى بىلەنلا بۇ ئەقلىنى تاپقاندەك، ــ ئەگەر يېقىن ئاردا ھابۇلھاجىمنىڭ ھەمتاۋاقلىرى سىزنى يەنە سۆھبەتكە جەلەپ قىلىپ قالسا قانداق قىلىسىز.

ــ گەپ شۇ يەردە. ئۇلار ماڭا خەلىق ئارىسىدىكى تەسىردىن پايدىلىنىپ بېسىم ئىشلىتىشى مۇمكىن...

ــ مېنىڭچە، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، ــ سىز ئۇلار بىلەن ئۇچرۇشۇشتىن قېچىپ، ئىمكان بار ئارقىغا تارتىڭ. ماڭا بىر ئەقىل كېلىۋاتىدۇ، شۇنى بىر سىناپ كۆرەي، سىزنىڭ ۋىلايەتكە بېرىش مەسىلىھەتىڭىز بىلەنلا شۇ ئەقلىگە كەلدىم، شۇنى بىر سىناپ باققىنىمچە سۆھبەتتە بولۇشتىن ئۆزىڭىزنى قاچۇرۇپ تۇرسىڭىزكەن.

ــ سىلىنىڭ ئۇ پىلانلىرى قاچانغىچە بىر ياقلىق بولار؟

ــ مەن دەرھال تەييارلىققا كىرىشىمەن. بىر ھەپتىدە نەتىجىسى مەلۇم بولۇدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا ئانچە چوڭ ئىش يوق، بولۇدۇ.

ــ مەن ئاساسەن ئۇلارنىڭ قانداق ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى، بۇ ھەرىكەتلىرىگە سىزنى تارتىشقا ئۇرۇنغان- ئۇرۇنمىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ زادى قانچىلىك ئىشەنچى بارلىقىنى بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە كەلگەنىدىم. ھازىر بۇ ھەقتە ئازراق خەۋەر تاپتىم.

ــ ئۇلارنىڭ قىلىدىغىنى ئۆز ئارا يىغىلىپ ئولتۇرۇپ پىتىنە قىلىش، گەپ تارقىتىش، نادان ئادەملەرنى كۆشكۈرۈتۈشلا. ئۇلاردا ئىشەنچ ئاز. چوڭراق بىرسى بىرلا ۋارقىراپ قويسا شۇ ھامان ھەيۋىسىدىن چۈشۈپ خوشامەتكە ئۆتىدۇ.

ــ مالال قىلىپ قويدۇم. ئەيىبكە بۇيرىماسسىز، مەن قايتاي.

ــ تەكەللۇپ قىلمىسىلا، قونۇپ قالسىلىغۇ پاراڭلىشىپ ياتاتتۇق،

ــ دېدى بەگ ئالاھىدە ئىلتىپات قىلىپ. ئۇ ھېچقاچان بىر پۇخرانىڭ بۇنداق دوستانە پوزىتسىيىدە بولۇپ باقمىغانىدى. شۇڭا ئۆز ئۆزىگىمۇ ھەيران قېلىپ، سېھىرلىنىپ قالدىمۇ، دەپ ئويلىدى ئۇ.

تەۋپـق خوشلۇشـۇپ، هويلىنىـڭ بـر چېتـىگە بـاغلاپ، قـۇرۇق بېـدە سـېلىپ بېـرىلگەن ئېتـىنى يېشـىپ دەرۋازا تەرەپـكە كېلىۋېتـىپ رېدىنىـڭ ئۇدۇلىدىكى دەرىـزىدە بىلىنـىپ تۇرغـان سـايىنى كـۆرۈپ قالـدى. شـۇ قىسـقا دەقىقـىدە ئـۇ بەگنـىڭ ئۇزۇتىشـى بـىلەن هويلـىدىن چىقـىپ كېتىۋېتـىپ كۆڭلـىدە ئىنـتىلىش، تەقسـىرسـىز سـېغىنىچ، ئـۆزۈ- ئـۆزىنى ئەيـىبلەش ۋە بەزلەشـكە ئوخشـىغان بـىر تـالاي هـېس- تويغۇلارنـىڭ ئېلىشىشـى بولـۇپ ئوتتى.

سـىدىقبەگ ئۇنىڭغـا ئامـانلىق تىـلەپ قالـدى. مەمتىلـى ئېتىغـا يەڭگىلگىنە مىنىپ يورغىسىغا قويۇپ بەردى.

ئـۇ كېتىۋېتـىپ نېمىشـقىدۇر بايـا كۆڭلـىدە پەيـدا بولغـان ۋە ئـۆزى ئۆچـۈرۈپ تاشلاشـقا ئۇرۇنغـان تۇيغـۇلارنى يېڭىباشـتىن كـوچىلاپ، خيـالى ۋەقەگە ئوخشاش كەچۈرمىشلەرنى توقۇغسـى كېلىـپ، كـۆڭلى ئىختىيارىغا بوي سۇنماي قويـدى. شـۇنىڭ بـىلەن ئـۇ ئـۆزىنى ئەگـىپ يـۈرگەن خەۋپلەرنـى ئۇنتۇپلا قالدى. مەشھەد بـىلەن تـېجەن ئارىلىقـىدىكى سايغا چىققانـدا ئـات تۇيىقىنىـڭ ئاسـتىدىكى شـېغىلنىڭ شاراقلىشـى بـىلەن ئەتراپتىكـى ئـاۋازلارنـىڭ ئاڭلىيالمـىدى. شـۇ چاغـدا ئۇنـىڭ قـۇلىقى تۇۋىدىن بـىر نەرسـە «ۋىـڭ» قىلـىپ ئۇچـۇپ ئۆتـۈپ، ئالـدى تەرەپـكە تـاراڭلاپ چۈشـتى. ئـۇ نـېمە ئىـش ئىكەنلىكىنـى ئاڭقىرىـپ ئۈلگـۈرگىچە بىلىـگە قـاتتىق بـىر نەرسـە تەگدى. ئۇ شۇندىلا ئاتنىڭ بىقىنىغا نىختاپ، يانېپىشىغا بـىر قامچا سـالدى. ئۇ تېجەنگە كـىرىش ئالدىدا يەنە بـىر قېـىتىم هۇجۇمغـا ئۇچرىـدى. بـۇ قېـىتىم ئۇنىڭ ئالدى تەرەپتىن تـاش ئېتىلـدى. ئـۇ ئاتنىـڭ يايلىغـا يېتىۋالـدى. بـىر تاش ئاتنىڭ قۇلىقى تۇۋىگە تېگىپ، ئات چاپچـىپ يانغـا بۇرالـدى. مەمتىلـى ئەپەنـدى تېزگىنىنـى قـاتتىق بـۇراپ بۇيـامەتكە ئېلىـپ چىقـىدىغان يـول بىلەن چېپىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئاللىكىملەرنىڭ:

ــ هۇيت!!

ــ هۇيت!!...

دېگەن مەسـخىرە قىقاسـلىرى كـېچە جىمجىتلىقىـدا تەرەپ- تەرەپـكە تاراپ كەتتى.

ئۇ تېجەندىن چىقىپ يەنە بىر سايغا كەلگەندە ئاتىنى ئاستىلىتىپ سىنتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى سوغۇق ۋە ساپ ھاۋادىن كۆكرىكىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى. بوغۇز تەرەپتىن غۇر- غۇر سالقىن ئۇرۇپ تۇراتتى. يۇلتۇزلار چاراقلاپ يانغان كۆز كېچىسى، راھەتبەخش سالقىن، ئىككى قېتىملىق ھۇجۇمدىن قۇتۇلۇپ چىقىش، ... بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ يۈرىكىدە شائىرانە ئىلھام قوزغىدى. يەڭگىل مۇزىكىمۇ ھاسىل بولۇپ، بىر جەڭگىۋار مارش- ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۈگۈتۈشنى خىيال قىلىپ، مەزمۇنى ھەققىدە ئويلاپ يۈرگەن جەڭگىۋار مارش بۇگۈن ۋاقتى- سائىتى كېلىپ ئۇنىڭ يۈرىكىدىن ئۇرغۇپ چىقىشقا باشلىدى:

بىز ئىزچىلارمىز، پۈت- قوللارىمىز،ـــ
كۆز، دىماقىمىز،...ھەر يېرىمىز ساغلام.
خەلق يولىدا ئالغا باسىمىز،
دۈشمەنگە قارشى ساقلاپ ئىنتىقام.

ئۈگەن تىرىشىپ ياش ئىزچى باللار،
دىن ۋە مىللەت غېمىدە قاينار ۋىجدانلار.

ئۆسكەن يېرىمىز قانلىق، شېغىل، تاش،
ۋەتەن يولىدا پىدادۇر بۇ باش.
يولىمىز ئۇزاق، غايىمىز پارلاق،
قايتما بۇ يولدىن ئىزچى قېرىنداش.

ئۈگەن تىرىشىپ ياش ئىزچى باللار،
دىن ۋە مىللەت غېمىدە قاينار ۋىجدانلار.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆيگە كەلگىچە يۈرىكىنىڭ رېتىملىرىغا تەڭكەش قىلىپ ئوقۇپ كەلدى. ئۇ ھويلىغا كىرىپلا ئاتنىڭ قۇلىقى تۈۋىگە

سەرەڭگە يېقىپ قاراپ باقتى. خەيرىيەت، تاش قاتتىق تەگمىكەچكە چوڭ يارا بولماي، ئازراق سۈرۈۋەتكەن ۋە دەسلەپ قان تەپچىرەپ، كېيىن توختاپ قالغانىدى. ئۇ ئېتىنىى ئىھتىيات بىلەن سىلاپ- سىپاپ جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆيگە كىرەي دەۋاتقاندا نىزامىددىن ئۆيدىن چىقىپ قالدى.

ــ ئامان كەلدىڭمۇ؟

ــ ئامانچىلىق، ئاكا.

ــ سەرەڭگە يېقىپ نېمە قىلىۋاتىسەن؟

ــ ھە، ئاتىنى تەرلىتىپ قويدۇممىكەن دەپ قاراپ باقتىم.

سەن كىرىپ كېتىۋەرسەڭمۇ بولاتتى، ئاتىنى ئۆزۈم... - نىزامىددىن چۆپخانىدىن بىر قۇچاق ئوتنى ئەپكېلىپ ئۇلاقلارنىڭ ئوقۇرلىرىغا سېلىپ بېرىپ، ئاندىن ئاتىنى سوۋۇتۇش ئۈچۈن تىزگىنىنى ئالدى.

تەۋپىق ئۆيگە كىرىپلا شىرە ئالدىغا باردى. شىرە ئۈستىدە نىزامىددىن كۆچۈرۈۋاتقان قوليازمىلار تۇراتتى. ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرىدى. ئاندىن ئۆزى پىئانىنونىڭ ئالدىغان بېرىپ بايىلا كۆڭلىگە تىزىۋالغان ناخشا ئۈستىدە ئىشلەش ئۈچۈن ئولتۇردى. ئاۋۋال تېكىستىنى بىر ۋاراق قەغەزگە يېزىۋېلىپ، ئاندىن ئاشۇ شېئىر بىلەن بىللە يۇرىكىدىن چىقىۋاتقان ھېلىقى ئاھاڭنى بىرىكتۈرۈپ پەس ئاۋازدا غىڭشىغاچ پىئانىنونىڭ تۈگمىلىرىنى باستى.

قايتىپ كىرگەن نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ چاققان قوللىرىغا قاراپ ئۇنىڭ ئارقىسىدا تۇراتتى. مۇزىكىنىڭ تۇنجى ئارگىنالىنى خاتىرلەپ بولغاندىن كېيىنلا تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇپ ئاكىسىغا قارىدى.

ــ ئاكا، ئەمدى بىر- ئىككى ھەپتە دەرس توختۇتۇپ قەشقەرگە كىرىش تەييارلىقىنى قىلاي، مەجبۇرىن ئەپەندى بىلەن دىيىشكىنىمىز بويىچە ئەرزگە كىرىش تەييارلىقى.

ــ مەن ئەتە- ئۆگۈن قەشقەرگە كىرىپ بويىاق ئېلىپ چىقاي دەۋاتاتتىم، بۇيرۇشلىرىڭ يوقمۇ؟ ئورۇندىغاچ چىقىمەن،ــ نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ كۆڭۈل دەردىنى ئازايتىش ئۈچۈن ئازراق يارىدەم قىلىش خىيالىدا ئىدى.

ــ دوستلارغا سالام ئېيتىڭ. شەۋقى ھەررەت بىلەن كۆرۈشەلىسىڭىز گېزىتنىڭ قانداق بولغانلىقىنى سۈرۈشتۈرگەچ چىقىڭ، ھازىرچە باشقا زۆرۈر ئىشىمۇ- يوق.

ــ بولۇدۇ، بولمىسا ئەتىلا ماڭايمىكىن.

ــ ئاتىنى مىنىۋېلىڭ.

ــ ياق، ئېشەك بىلەنلا بارىمەن، ئېشىكىممۇ خېلى ئىتتىك.

ــ ئەمسە ئۇخلاڭ، ئاكا، ياخشى چۈش كۆرۈڭ. مەن ماۋۇ نەرسىنى يەنە بىر قېتىم پىششىقلىۋېلىپ، ئاندىن ئۇخلايمەن، ھازىرلا پۈتىدۇ.

نىزامىددىنمۇ بىر نەرسە كۆچۈرمەكچى بولدىيۇ، ئىنىسىنىڭ رايىغا بېقىپ گەپ قىلماستىن چىقىپ كەتتى.

3

نىزامىددىن قەشقەردىن ئۆگۈنى قايتىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى كەچتە قايتىپ كېلىپلا ئاكىسىنىڭ ھال- ئەھۋالىنى، سودا- سېتىق ئىشلىرىنى سوراپ بولۇپ، ئارقىدىن:

ــ نېمە ئىشلارنى قىلىپ كەلدىڭىز؟ ئاغىنىلەر بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟ــ دەپ سورىدى.

ــ كۆرۈشتۇم. ھەممىسى سالام ئېيتتى. مەجىدىن ئەپەندى سېنىڭ ئەرزگە بارماقچى ئىكەنلىكىڭنى سىبۇ[1] دىكىلەرگە ھاۋالە قىلىپ سىجاڭغا ئېيتقانىكەن، سىجاڭ سېنىڭ بارماي تۇرۇشۇڭنى ئېيتىپتۇ.

ــ نېمىشقا ئۇنداق دېگەنىدۇ؟ بۇ ھەقتە يۇسۇپ زىيا، مەجىدىن ئەپەندىلەرنىڭ قارشى قانداق؟ ــ تەۋپىق گويا موھىم بىر ھىماتىدىن مەھرۇم بولغاندەك تۇنجۇقۇپلا كەتتى. روھى ھالىتى دەرھال رەڭگىگە تېپىپ چىقتى.

ــ ئۇلارمۇ بىر نەرسە دېيەلمەيدىكەن. بەلكىم ئۇ كىشى ناھايىتى

[1] سىبۇ ــ (خەنزۇچە ــ 部师) ــ تۈمەن شىتابى ــ ئا.

ئالدىراش بولسا كېرەك، شۇڭا شۇنداق دېدىمكىن...

ــ مەيلى، مەن تەييارلىقىمنى قىلىۋېلىرىمەن، چوقۇم بارىمەن،ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، ــ شەۋقى بىلەن كۆرۈشۈپ كەلدىڭىزمۇ؟

ــ كۆرۈشتۇم. تۇنۇگۈن گەپ ئېيتىپ بەرگەنىدىم، بۈگۈن ئەتىگەن نۇۋېشىغا كېلىپ تۇرۇپتىكەن، شۇ يەردە كۆرۈشتۇق.

ــ گېزىت قانداق بوپتۇ؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى قىزىقىپ سورىدى.

ــ گېزىت ئۆتكەن ئاينىڭ 23- كۈنى نەشىردىن چىقىشقا باشلاپتۇ. ساڭا ئەۋەتتى، ــ نىزامىددىن گېزىتلەرنى ئېلىپ ئىنىسىگە ئۇزاتتى.

ــ پاھ، «ئەركىن ھايات» قايتا ھاياتلىققا ئېرىشكىنى ئۈچۈن «يېڭى ھايات» بولۇپ چىقىپتۇ- دە، رەھمەت، ئاكا، سىزگىمۇ شەۋقىگىمۇ رەھمەت، ــ تەۋپىق سۈغا تەشنا بولغان ئۇسسۇزدەك گېزىتنى كۆرۈشكە كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ئاساسىي سەرلەۋھىلەرنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، يەنە ئاكىسىدىن سورىدى،ــ شەۋقى ئۆزى ساقمىكىن؟ يادىاپ قالمىغاندۇ؟

ــ ئۆزى تېنچلىق، كۆزلىرىدىن ياش يىگىتلەرنىڭكىدەك ئوت يېنىپ تۇرىدۇ. ئۇ سېنى بەك سېغىنىدىم دەيدۇ، تېخى قىزىقچىلىق قىلىپ، يۈز يىل كۆرمىگەندەك تەشنائى دىدار بولدۇم دەيدۇ.

ــ ئۇ ئۆزى ساق بولسىلا بولىدۇ. بىلەمسىز، ئاكا، دەۋرىمىزنىڭ بۇ چولپىنى غۇرۇرىمىز... ئۇنىڭ ساق بولۇشى مىللەتنىڭ بەختى.

ــ لېكىن ئۇ سېنى ئۆزىنى ئاسرىسۇن، كۆرەش ئۈچۈن ئۆمۈر كېرەك، ئۇ تېخى ھالقىلىق پەيتلەر ئۈچۈن ساق بولۇشى كېرەك دەپ تاپىلىدى. تېخى ماڭا ئۇنىڭ ئىشىنىڭ يېرىمىنى سىز قىلىشىپ بېرىپ، يۈكىنى يېنىكلىتىڭ دەپ ئىلتىماس قىلدى. ھەقىقەتەن قالتىس ئادەم ئىكەن.

ــ شۇنداق، ئۇ ھەقىقەتەنمۇ قالتىس ئادەم. ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتتە بولۇش بىر ياخشى كىتاب ئوقۇغانغا باراۋەر. ئەگەر مىللەت ئاسايىتىشتا، يۇرت خاتىرجەملىكتە بولۇدۇغان بولسا مەن ھەممە ئىشىمنى قويۇپ ئۇنىڭ تالىبى بولغان بولاتتىم، ــ مەمتىلى ئەپەندى شەۋقى ھەققىدە

سۆزلىگەندە بەكمۇ ئىخلاسمەنلىك بىلەن سۆزلەيتتى. ئۇ ئاكىسىغا سوئال بېرىشنى داۋام قىلدى، ــ مەجبۇرىن «بوۋاي» قانداق؟ ساقمىكەن؟

ــ ساقكەن، ھاسىسىنى ئېشىپ ئولتۇرىدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ قانداق ئاجايىپ ئادەملەر!... ئەمدى سىز دەم ئېلىڭ، ئاكا.

ــ ئانچە چارچىمىدىم. شەۋقىگە ۋدە بېرىپ قويغانىكەنمەن...

ــ نېمە دەپ؟

ــ سېنى ئاسراشقا...

بىرەدەم جىم بولۇپ كەتكەن تەۋپىق غەمكىنلىك بىلەن:

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى ۋە يەنە دەرھال جانلىنىپ، ــ بولۇدۇ، بۈگۈنچە ھەر ئىككىمىز دەم ئالايلى. ھېرىپ كەلدىڭىز، سىزگە بىر ناخشا ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاپ بېقىڭ، ناخشا دېگەن ھاردۇقنى چىقىرىدىغۇ.

ــ ماقۇل، ئەمىسە، ــ نىزامىددىن ئۇنىڭغا يېقىنراق سۈرۈلدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئالدىنقى كۈنى ئىشلىگەن «بىز- ئىزچىلارمىز» دېگەن ئىزچىلار مارشىنى پىئانىنو بىلەن ئورۇنلاشقا كىرىشتى. ئۇ ھەر قاچان ناخشا ئوقۇسا بىر پۈتىنى ناخشىنىڭ ئوداريغا كەلتۈرۈپ يەرگە رېتىملىك ۋە بوش ئۇراتتى. ئۇ ئۇنىڭ پىئانىنوىنىڭ باسقۇچىغا دەسسەپ ئادەتلىنىپ قالغىنىدىن بولغانلىقىنى نىزامىددىن شۇئاندا پەھەم ئەتتى.

ــ سىزنىڭچە قانداق؟ بۇنى تەلەبىلەرگە ئۇگۈتۈپ قەشقەرگە ئوقۇپ بارماقچىمىز.

ــ ناخشىنىڭ ئاھاڭىدا ئەجنەبىلەرنىڭ ناخشىلىرىدىكىدەك ئالامەتلەر بارمۇ نېمە؟

ــ شۇنداقمۇ؟ راست، بىزنىڭ خەلق ناخشىلىرىمىزنىڭ ئاھاڭىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا سەل باشقىچە. لېكىن كەلگۈسى باشقا ئەللەرنىڭ ئاھاڭلىرىدىكى ئارتۇقچىلىقلارنى قوبۇل قىلغان مۇشۇنداق ئاھاڭلار كۆپىيىدۇ. تېكىستكە نېمە دەيسىز؟

ــ مەن نېمە دەيتتىم، بۇ ئىشلارغا كەلگەندە مەن بىر قارا تۇرك، يا سازچى ئەمەس، يا شائىر ئەمەس. ئىشقىلىپ، ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ ئۆزۈمنى

جەڭگىۋار ھالەتكە كەلگەندەك روھلۇق، تېتىك ھېس قىلىپ قالدىم، ماڭا بەرگەن تەسىرى شۇ.

— شۇنداقمۇ؟ — تەۋپىق ئېچىلىپ. يېيىلىپ كۈلدى ۋە،— بولدى ئەمسە، ۋەدىمىز بويىچە ئىككىلىمىز دەم ئالايلى، — دېدى . دە ئورنىدىن تۇردى.

ئون يەتتىنچى باب

1

بىر ھەپتىدىن بېرى دەرس توختۇتۇپ، قەشقەرگە بېرىش تەييارلىقىغا كىرىشكەن دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى مەكتەپتىن سىرتقا چىقماي قاتتىق مەشىق قىلىشتى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىكىكە ئۇچراپ چوڭ ئىشقا تەسىر يېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلارنى مەكتەپ ھويلىسىدىن چىقماسلىققا ئاگاھلاندۇردى. ئۇزىمۇ شۇ يەردە قوندى. جەڭگىۋار مارشلارنى ئۇگەتتى. ناغرا، بارابان، سۇناي قاتارلىقلاردىن تەركىپ تاپقان «ئورکىستىر» ساداسى ئىچىدە رەتلىك چاسا سەپ بولۇپ مېڭىش، قەدەم رېتمىنى بۇزماستىن پۈتۈن مەيدان بويلاپ يېيىلىش ۋە يەنە شۇ تەرتىپتە يىغىلىش قاتارلىق مەشىقلەرنى قىلدۇردى.

چوڭ ناغرىنى ئىككى بالا كۆتۈرەتتى. بىرسى ئۇراتتى. سۇنايىنى مەھەممەد قارى مەشرەپ چالاتتى. ئاۋۋال بارابانىنى مەتىلى ئەپەندى ئۆزى چالدى. ئۇ بارابانىنى بوينىدىن قورسىقى ئۈستىگە ئېسىۋېلىپ،سەپ ئالدىدا تۇرۇپ چالاتتى ھەم كوماندا بېرەتتى. سەپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ ماڭغاندا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى. سەپ ئالدىغا ماڭغاندا، ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ ئارقىسىچە ماڭاتتى. ئۇ ئالدىغا ياكى ئارقىسىغا ماڭسۇن قەدەم رېتمىنى بۇزمايتتى. مەيداننىڭ بىر چېتىگە يەتكەندە بارابانىنى توختاتماستىن:

ــ ئارقىغا بۇرۇلۇپ، ــ مارش! ــ دەپ تۇۋلايتتى- دە سەپنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى.

ئۇ دەم ئېلىش ئارىلىقلىرىدا، بارابانىنى ئىككى ئوقۇغۇچىغا ئۇگەتتى. بۇنداق بولغاندا تاسادىپى بىرى قاتنىشالماي قالسىمۇ ئىش ئاقسىمايتتى.

ــ ھازىر ئالدىراش بولغىنىمىز ئۈچۈن ئىككىڭلارغا ئۇگەتتىم، كېيىن ھەممىڭلار ئۇگۇنسىلەر. بىزنىڭ قولىمىزدىن ھېچقانداق ئىش

قېچىپ قۇتۇلالمايدىغان بولۇشى كېرەك، ــ دەيتتى ئۇ.

ئۇ بارلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئايرىم-ئايرىم ناخشا ئوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋاز ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، بوم ئاۋازلىقلار، زىل ئاۋازلىقلار دەپ ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىدى. ئاندىن تۆرتتىن قاتار قىلىنغاندا بىرىنچى تۆرتلىك تۇغرا قاتارغا بوم ئاۋازلىقلارنى، ئىككىنچى تۆرتلىك تۇغرا قاتارغا زىل ئاۋازلىقلارنى، ... نۆۋەتلەشتۈرۈپ تىزىپ، بۇنى مۇقىم ئورۇن قىلىپ بەلگىلىدى. ئوقۇغۇچىلار قوللىرىغا 40 سانتىمېتىرچە ئۇزۇنلىقتىكى ئاق، قىزىل بويالغان ئالاكالتەك ــ «ئىزچىلار كالتىكى»نى تۇتۇپ ئاشۇ تەرتىپتە ماڭىدىغان بولدى. ئۇلار مەيدانداً چاسا سەپ تۈزگەندە كومانىدىغا ۋە ئورکىستىر ساداسىغا كەلتۈرۈپ مەش دەسسىگەچ ھەر بىر بوم ۋە زىل ئاۋازلىق گۇرۇپپا يەكىكە قاتار بولۇپ يېيىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى ئۇزۇن قاتار بوم، ئىككىنچى قاتار زىل،... تەرتىپىدە تىزىلىپ چوڭ بىر چاسا سەپ ھاسىل بولاتتى. ئۇلار ناخشا ئوقۇغانداً بوم ئاۋازلىقلار بىر سىكونتچە (مېڭىپ كېتىۋاتقانداً بىر قەدەم) ئىلگىرى باشلايتتى، زىل ئاۋازلىقلار ئەگىشەتتى. شۇنىڭ بىلەن بوم ۋە زىل ئاۋازلار روشەن بىلىنىپ گويا چىڭ تارتىلغان تارلارنىڭ ساداسىدەك، خۇددى غايەت زور تەمبۇر تەبىئەتتىن تاشقىرى كۈچ تەرىپىدىن چېلىنىۋاتقاندەك يېقىملىق، تەسىرلىك، شۇنداقلا ھەيۋەتلىك ئاڭلىناتتى. كىشىگە ستىرىئولۇق تۇيغۇ بېرەتتى.

سەپكە تىزىلىش، مەش دەسسەش، يېغىلىش، يېيىلىش قاتارلىق ئاساسىي مەشىقتىن تاشقىرى يەنە ئىككى كىشىلىك ئېيتىشىش تەييارلاپ، سەھنە سۆزىنى ئايرىم-ئايرىم ھالدا سەيپىددىن بىلەن مەشرەپ ئىككىسىگە كۆچۈرۈپ بېرىپ ئۇلارنىڭ مەشىقگە يېتەكچىلىك قىلدى.

ــ سەھنە ئەسىرىدىكى كۈچ، سۆزلەردە ئەمەس، بەلكى ھەرىكەتتە، ئارتىستنىڭ ئورۇنلاش ماھارىتىدە، ــ دەيتتى ئۇ ئىككەيلەنگە چۈشەندۈرۈپ، ــ غەزەپلىك سۆزلەرنى قىلغاندا ئارتىستنىڭ رەڭگى-روھى، بەدەن ھەرىكىتىدىن غەزەپ ئالامىتى ئىپادىلىنىپ تۇرۇشى كېرەك. سۆزنىڭ تەلەپپۇزى، ئاھاڭىدىنمۇ شۇ خىل كەيپىيات ئىپادىلىنىپ تۇرۇشى كېرەك. سۆزنىڭ تەلەپپۇزى ھەرىكەت بىلەن ماسلىشىشى لازىم.

ئەگەر دۇشمەنگە قارىتا ئېيتىلىدىغان غەزەپلىك سۆزلەرنى رەتگىمىزنى بۇزماي ئاەتتىكىچە ئېيتىدىغان بولساق ياكى خاتىرجەملىك بىلەن قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپ ئېيتساق سۆزنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك بولۇشىدىن قەتئىنەزەر جانسىز، تەمسىز چىقىدۇ. شۇڭا سىلەر سەھنە سۆزنىڭ ئورنىغا قاراپ، غەزەپلىك سۆزلەرنى چىرايىڭلارغا غەزەپلىك تۇس بېرىپ، قوللىرىڭلارنى كەسكىن شىلتىپ، پۇتلىرىڭلارنى چىڭ- چىڭ ئۇرۇپ، ۋارقىراپراق سۆزلەڭلار. ئەگەر خوشال- خۇراملىقىنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر بولسا پۇتۇن بەدىنىڭلارنى، قاش- كۆزلىرىڭلارنى ئوينۇتۇپ، زوق- شوخ بىلەن سۆزلەيسىلەر، تەبەسسۇم بىلەن مۇلايىم، سالماق سۆزلەيسىلەر.

ئۆزلىرىنىڭ خالايىق ئالدىدا رول ئېلىپ چىقىدىغانلىقىدىن ھەم خوشاللانغان ھەم ھاياجانلانغان ئىككەيلەن زېرىكمەستىن قايتا- قايتا يادلاپ چىقاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بولسا تېخمۇ سەۋرچانلىق بىلەن رېژىسسورلۇق قىلاتتى.

ــ مەشرەپ، سېنىڭ دەيدىغان سۆزلىرىڭنىڭ ھەممىسى ئاساسەن خوشال كەيپىياتتا ئېيتىلىدىغان سۆزلەر، شۇڭا سېنىڭ يۈز- كۆزۈڭدىن شادلىق يېغىپ تۇرسۇن قول- پۇت ھەركىتىڭدىن شوخلۇق، كۆز نۇرۇڭدىن خۇشخۇيلۇق، جۇشقۇنلۇق ئۇرغۇپ تۇرسۇن قېنى ئەمسە، يەنە بىر قېتىم چىقىپ باققىن، ئوغلۇم.

مۇھەممەد قارى مەشرەپ يەنە باشلايتتى.

ــ سەيپىددىن، سېنىڭ دەيدىغانلىرىڭ بىر قەدەر مۇرەككەپ چىراي ئىپادىسى بىلەن ئورۇنلىنىدۇ. دەسلەپ: «سېنىڭ ئاۋۋالقى سۆزلىرىڭ تۇغرا، لېكىن ئاخىرىقى سۆزلىرىڭگە قوشۇلمايمەن!» دېگەندە چىرىيىڭدىن جددىي ئەستايىدىللىق چىقىپ تۇرسۇن، سۆزنىڭ ئاھاڭىنى سالماق، ئېغىر ئالغىن، مانا مەسلەن: ماڭا قاراپ تۇر،ــ مەمتىلى ئەپەندى ئۆزى ئورۇنلاپ كۆرسەتتى، ــ ئارقىدىن چىرايىڭ ئازاپلىق تۇس ئالسۇن، خۇددى يۈرىكىڭ ئېچىشىۋاتقاندەك، قىممەتلىك بىر نەرسەڭ قاراقچى قولىغا چۈشۈپ قالغاندەك ئېچىنىشلىق تۇس ئالسۇن، مەسلەن: «راست، بىز ئۇلۇغ قەدەم تاشلىدۇق. ئىلىم- مەرىپەت ئىشلىرى ئۇچۇن

باتۇر قەدەم تاشلىدۇق. پۇتۇن خەلق، ئاتا- ئانا، بالىلارنىڭ ھەممىسى بىزنى قوللايدۇ، بىز مۇشۇنداق شانلىق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرلەۋاتقانداﷺ مەمتىلى ئەپەندى شۇ يەرگە كەلگەندە سەھنە سۆزىدىن توختاپ سەيپىددىنگە:

ــ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئاۋازىنىڭدىن غەزەپ يېغىپ تۇرسۇن، مانا مۇنداق، ــ ئۇ يەنە ئۆزى ئۇلگە كۆرسۈتۈپ، ــ ئىلگىرىلەۋاتقانداﷺ بىزگە ھوجۇم قىلىشقا باشلىدى... » قېنى ئەمسە باشلا.

شۇنداق قىلىپ تەۋپىق بىر ھەپتە ئىچىدە ئوقۇغۇچىلارنى جەڭگىۋار ئەترەتكە ئايلاندۇردى. ھەممە ئەتراپنى يوشۇرۇن زەربە، ئاشكارە مەسخىرە ۋە ئۇمىدسىزلىكنىڭ ئىس- تۈتەكلىرى كېزىپ يۈرسىمۇ ئۇ چىرايىدىن ھېچبىر ئۇمىدسىزلىك ئىپادىسىنى، يېڭىلۋاتقانداﷺ ئىپادىنى بىلىندۈرمەي، غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا چىن دىلىدىن ئىشەنگەن غالىبلاردەك كۈلۈمسىرىشى بىلەن روھلۇق، تېتىك ھالدا ئۆز ئىشىنى داۋام قىلۇەردى.

قەشقەرگە قاراپ ئاتلىنىشغا بېكىتىلگەن كۇننىڭ ھارپىسىدا ئۇ ئۆزى كۆرگەن نادانلىق، جاھىللىقنىڭ مەھسۇلى بولغان قارشىلىقلار ۋە كۆڭلى تويۇپ تۇرغان بولغۇسى خوشاللىقنىڭ ئىلھامى بىلەن ئاجايىپلا بولۇپ قالدى. ياخشى- ياماننىڭ تېگى- تەكتىنى تولۇق ئاڭقىرالماس دەرىجىگە چۈشۈپ قالغان نادان ئەلگە بەكمۇ ئىچى ئاغرىدى. بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ تارىختىن بېرى چەككەن رىيازەتلىرى، ھۆرلۈك ئىستەپ قىلغان كۈرەشلىرى، ھازىرقى ھالىتى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندە، بۇ خىياللىرىدىن تۆرەلگەن ئىلھام پەرىسىنىڭ قولىدا پەپىلىگەندەك بولۇپ، قولىغا قەلەم ئالدى:

ئويغىنىڭ ئەھلى ۋەتەن بىزلەرمۇ شادان بولنىڭ[1]،

[1] بولنىڭ ــ ئاتۇش شۇئىسى بويىچە چاقىرىق مەنىسى بېرىدىغان سۆز «بولايلى» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ ــ ئا.

قۇرتۇلۇش[1] جەڭگاھىدا بىز مەردۇ ـ مەردان بولىنىڭ،
ئىلىمۇ ـ ئىرپان يولى ئۈچۈن ئەمدى قۇربان بولىنىڭ.

نەچچە يىللار ئۇخلىدۇق، كۆندۈز ئىدى قاراڭغۇلۇق،
ئېچىلىپ ئىرپان يولى قاراڭغۇلۇق بولدى يورۇق،
تۆتۈشۈپ قوللارغا ـ قول شادۇ ـ خەندان بولىنىڭ.

ئەي ئوغۇز ئەۋلادى ئەمدى ئۈيقۇدىن كۆزۈڭنى ئاچ،
ئىلمۇ ـ ئىرپان نۇرىنى ئال، مىللىتىڭ باشىگە ساچ،
ئۆزگىدەك ئۆز يۇرتىمىزغا بىزمۇ سۇلتان بولىنىڭ.

تەۋپىق پەنەرنىڭ يورۇقىدا مۇكچىيىۋېلىپ، بۇ مۇسەللەسنى بىر قۇر ئۆزگەرتىپ چىقتى. ئاندىن ئۇنى ئىلگىرىكى شۈبرلىرى قاتارىغا قوشۇپ قويۇپ، نوتا يېزىلغان يەنە بىر ۋاراق «سۇت قەغەز» نى ئالدى.

ئۇ بارماقلىرىنى شىرەگە يېنىك ئۇرۇپ، تۇنۇگۈن مۇزىكا ئىشلىگەن بۇ ناخشىنى بوش ئاۋازدا ئوقۇشقا باشلىدى:

ئەي، تۇرك خەلقى ئويغان غەپلەتتىن،
قەددىڭنى كۆتەر ئەسىرىي كۆلپەتتىن،
زامانىڭغا باق، ئەتراپىڭغا باق،
قالما ئارقىدا ئۆزگە مىللەتتىن.

. . . . . .

ئۇنىڭ ئاغزى تىنماي ناخشا ئوقۇيتتى، سول قولىنىڭ بارماقلىرى شىرەنى چېكەتتى، ئوڭ پۇتى ناخشىنىڭ ئودارىغا ماس ھالدا يەرگە يەڭگىل ئۇرۇلاتتى. ئوڭ قولدىكى قەلەم بولسا نوتا سىزىقلىرى

[1] قۇرتۇلۇش ــ تۈركچە ــ kurtuluş سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، ئازادلىق مەنىسىدە (ئۇيغۇر تىلىدىكى «قۇتۇلۇش» ئەمەس) ــ ئا.

ئۈستىدىكى بەلگىلەرنى گاھى - گاھىدا ئۆزگەرتىپ باراتتى. ئۇ ناخشىنىڭ مۇزىكىسىنى يەنە بىر قېتىم ئۆزگەرتىپ بولۇپ ئۇنى شىرەنىڭ يەنە بىر بۇرجىكىدىكى ئىككىنچى بىر دەستىلەنگەن قەغەزلەر ئۈستىگە قويۇپ ئورنىدىن تۇردى، ئاستا، تىۋىش چىقارماستىن مېڭىپ هويلىغا چىقتى.

سىنتەبىرنىڭ يېقىملىق هاۋاسىدا مەيىن شامالىلار بىلەن باغلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن مېۋىلەرنىڭ هېدى بار ئىدى. ئۇ مۇشۇ ساپ هاۋانى قانغۇدەك شۇمۇرۇپ، راهەتلىنىپ كېرىلىپ، ئاسمانغا باقتى. هاۋا ئاجايىپ ئوچۇق ئىدى. گويا چەكسىز كەتكەن دېڭىز- ئوكيانلاردەك تىنىق ۋە كۆك ئىدى. يۇلتۇزلار سانسىز بېلىقچىي كېمىلىرىدىكى پەنەر چىراقتەك پىلىلداپ تۇراتتى. بېلىقچىي كېمىلىرىدىكى پەنەر سۆزى ئۇنىڭدا ئۇلانما تەسەۋۋۇر قوزغاپ مەرمەرە دېڭىزى بويىغا خىياللىرىنى ئېلىپ كەتتى. مانا شۇنداق چارچىغان چاغلاردا، گۈزەل ۋە تېنچ ئاخشاملاردا ساهىلنى بىر كېزىپ كەلسەك هاردۇقۇڭ چىقىپ قالاتتى- دە، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈردى. تەۋپىق بىردەم مېڭىسىنى سەگىتكەچ هويلىدا مېڭىپ يۈردى. ئاندىن ئۇخلاش ئۈچۈن قايتىپ كىردى.

2

ئەتىسى— 1934- يىل سىنتەبىرنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىنىڭ بىر ئەتىگىنى مەمتىلى ئەپەندى 61 نەپەر ئوقۇغۇچىسىنى ئېلىپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئۇ ئاۋۇال دارىلمۇئەللىمىن هويلىسىدا ئوقۇغۇچىلارنى تۆرتتىن قاتار قىلدى. قاتار ئاۋاز ئايرىمىسى بويىچە تىزىلدى. ئەترەت ئالدىدا مەشئەل سۈرىتى چۈشۈرۈلۈپ «ئىزچىلار» دېگەن خەت يېزىلغان قىزىل بايراق؛ بايراقنىڭ ئارقىسىدا ناغرا، بارابان، سۇنای ۋە نەيدىن تەركىپ تاپقان ئورکىستر، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇچىسىدا ماشىرەڭ چەكمەنىدىن تىكىلگەن قايرىما ياقىلىق، ئىككى يانچۇقلۇق كۆينەك، تامبال؛ بەللىرىدە كەمەر؛ بېشىدا شۇ خىل رەختتىن تىكىلگەن قۇلاقلىق، قۇلىقى ئۈستىگە

قايرىپ قويۇلغان شەپكە[1]، سول قولىغا دەپتەر- قېرىنداش ئالغان، ئوڭ قولىدا ئىزچىلار كالتىكى، بىلەكلىرى تۇرۇلگەن، تۇرقى ھەم ئۆزگىچە ھەم ھەيۋەتلىك ئىدى.

ــ ئىزچىلار، مارش! ــ دەپ ۋاقىرىدى مەمتىلى ئەپەندى گويا جەڭگە مېڭىش ئالدىدا تۇرغان ھەربىي قوماندانىدەك جاراڭلىق ئاۋازدا.

ئوقۇغۇچىلار قەددىنى مەغرۇر كېرىپ مەكتەپ ھويلىسىدىن يەرنى تىتىرەتكۈدەك كۈچلۈك قەدەملەر بىلەن كوچىغا قاراپ مېڭىشتى. قوياشنىڭ ئىللىق نۇرى بۇ پاكىز ئۇستۇڭاش كىيگەن، رەتلىك تىزىلغان جەڭگىۋار سەپنى سۆيەتتى. ئۇلار دەرۋازىدىن چىقىپ قىشلاق مەھەللىسىگە كېتىدىغان يولغا چۈشۈپ، شەرق- تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بۇ ھەيۋەتلىك سەپ ئوڭرۇقلۇق دېھقانلارنىڭ زوقىنى كەلتۈرۈپ، ئۆي- ئۆيىلەردىن ئەر- ئايال، قېرى- ياشنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كوچىغا چىقىپ، ھەۋەس، قىزىقش، شۇنداقلا ئۆچمەنلىك ھېسىياتىدىن تەركىب تاپقان مۇرەككەپ ھېسىيات ئىلكىدە ئۇزىتىشاتتى.

شۇ چاغدا بىر ئوقۇغۇچى ناخشا باشلىدى:

ــ بىز ئىزچىلارمىز...، بىر- ئىككى!

پۈتۈن سەپ تەمتىرىمەستىن قەدەم ئېلىۋېتىپ، ناخشىغا قوشۇلۇشتى.

بوم ئاۋازلىقلاردىن بىر قەدەم كېيىن زىل ئاۋازلىقلار باشلىدى:

بىز ئىزچىلارمىز

كۆز- دىماقمىز،... ھەر يېرىمىز ساغلام.

خەلق يولىدا ئالغا باسىمىز،

دۈشمەنگە قارشى ساقلاپ ئىنتىقام!

نەقرات: ئۇگەن تىرىشىپ ياش ئىزچى باللار،

دىن ۋە مىللەت غېمىدە قاينار ۋىجدانلار!...

---

[1] بۇ شەپكە دەسلەپكى دەۋر سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ شەپكىسىگە ئوخشاپ كېتەتتى، ــ ئا.

سەپتە ئوغۇللىرى بار ئاتا- ئانىلار تېخمۇ زور قىزىقىش، ئىپتىخارلىنىش تويغۇسى بىلەن بالىلىرىنى ئىزدەيتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يەرنى زىرىلدىتىپ كېتىۋاتقان بالىلىرىغا چۈشكەندە يۈرەكلىرى ئاللىقانداق ئىسسىق تۇيغۇلاردىن ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك كۆزلىرىگە ياش ئالغان هالدا:

ــ ئاق يول بولسۇن، بۇركۈتلىرىم! ــ دېيىشەتتى. ئانىلارنىڭ بەزىلىرى ئۆز- ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك پىچىرلاپ:

ــ خۇدايا خۇدۇڭدىن كېيىن ياماق تېلىدىن ساقلىغايسەن، ــ دەپ ئىزگۈ تىلەكلەرنى تىلەپ قېلىشاتتى.

كۆپچۈلۈكنىڭ يەنە بىر توپىدا باشقىچە ئىنكاسلارمۇ بولدى.

ــ شەيتان ۋەسۋەسىدىن ساقلىغايسەن، خۇدا!

ــ ئاخىر زامانىنىڭ ئالامىتى بۇ، خالايىق!...

ئاللىقانداق بىر مۇراسىم ئۈچۈن ئوڭرۇققا كەلگەن هابۇلهاجىمنىڭ گەۋدىسى هەمتاۋاقلىرى ئارىسىدا، ئېگىز ئېشەك ئۈستىدە چوقچۇيۇپ كۆرۈنۈپ قالغانىدى، شۇئان قارشى تەسىراتتىكىلەرنىڭ تىللىرى ئۇزاردى. هەتتا خېلى يامان ئەمەس باها بېرىپ تۇرۇۋاتقان ئارىلىقتىكىلەرمۇ دەرهال شۇ تەرەپكە ئېغىپ:

ــ نېمە ئالامەتلىكنى خۇدا ئۆزى بىلمىسە، نېمە بالا بۇ؟

ــ هەي، بۇ كىسىپۇرۇچلارنىڭزە، خۇدا جاجىسىنى بەرمىسە... دېيىشتى.

چىن كۆڭلىدىن ئالقىشلاۋاتقانلار ئەتراپتىكى مۇهىتنىڭ كۆزگە كۆرۈنمەس بېسىمى ئاستىدا ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ، قاراپ تۇرۇشتى.

نېمىلا دېگەن بىلەن بۇ يېڭى شەيئى ئۇلارنىڭ هەممىسىنى ئورتاق قىزىقتۇراتتى. يىراقتا- ئېتىزلىقتا ئىشلەۋاتقانلار بارابان، سۇنايىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئالدىراپ- تېنەپ يۈگرۈشۈپ كېلىشەتتى. بالىلار بولسا ئەڭ قىزىق ئويۇنلىرىدىنمۇ ۋاز كېچىپ سەپنىڭ ئارقىسىدىن خېلى يىراقلارغىچە چېپىشاتتى.

ئـۇلار ئۇڭـۇرۇق يېزىـدىن چىققانـدىن كېـيىن ناخشـىنى توختـاتتى. قۇمسـېغىغا يېقىنلاشقانسـېرى شـورلۇق تـۆپراق تەدرىجـي ياخشـىلىنىپ، قومۇشـلار ئورنىغـا يانتـاق ئـۆنگەن دالا باشـلىناتتى. بـۇ يەردىـن ئارقىغـا، غەربـي شـىمال تەرەپـلەرگە باققانـدا بـىر تۈتـاش يېشـىللىق بولـۇپ كۆرۈنۈدۇغـان ئـاتۇش يېزىلـىرى ئۇسـتىدىن ئـاتۇش تېغـى ھەرە چىشـىدەك كۆرىنەتتى.

ــ ئەمدى قۇمسېغىغا بارغىچە بىر ئـاز ئىختىيـارى مېڭىڭلار، ــ دېدى تەۋپىق.

ئـۇلار ئـوڭروۇق بـىلەن قۇمسـېغى ئارىلىقـىدىكى ئوچـۇقچىلىقتىن ئـۆتكىچە ئىختىيـارى مېڭىشـتى. قۇمسـېغىغا يېقىنلاشـقاندا يەنە جەڭگـۈار سەپ تۈزۈلدى. «ئىزچىلار مارشـى» ئوقۇلـدى. ئاتۇشـنىڭ ئەڭ شـەرقتىكى بـۇ خىلـۇەت يېزىسـى ئەسـىرلەردىن بۇيـان تـۇنجى قېـتىم كـۆرۈپ تۇرغـان بـۇ مـۆجىزىگە قىزىقماقتـا ئىـدى. قېـرى تـۆپراق بـۇ يولـدىن ئـۆتكەن سـۇلتان سـۇتۇق بۇغراخـان ئارمىيىسـىنىڭ ھەيۋەتلىـك سـېپىنى ئەسـلىدى، بەلكىم[1]. خەلق تـوپى كوچىلارنـىڭ ئىككـى تەرىـپىگە تىزلىشـىپ، گويـا بـۇ سەپنى قارشى ئېلىۋاتقاندەك ۋە ئۇزۇتۇپ قويۇۋاتقاندەك ئالقىش ياڭىرىتاتتى.

ئۇلار قۇمسـېغى يېزىسـىنىڭ ئوتتـۇرا قىسـمى بـىلەن قۇمالتـاغ تەرەپكە قايىرىلدى. قۇمالتاغ تەدرىجـى تـۆۋەنلەپ، مۇشـۇ يەرگە كەلگەنـدە كىچىككـىنە تـۆپىلىككە ئايلىنـاتتى ۋە شـەرققە قـاراپ تېخىمـۇ تـۆۋەنلەپ، گويـا چاقمـاق دەرياسـى بـىلەن قـىران دەرياسـىنىڭ لاتقـا تـۈزلەڭلىكىگە چۆكـۈپ غايىـپ بولاتتى.

تاغنىـڭ جەنـۇپ تەرىـپىگە ئۆتىـدىغان يـول تۆپۈلـۈكتىن جەنـۇبىي يانباغرىغـا تۆۋەنلىگەنـدىن كېـيىن يەنە بىـر ھـازا تـۈزلەڭ سـاي بـىلەن

[1] قۇمسېغى يېزىسىدا قۇمالتاغ ئاخىرلىشـىپ، چاقماق دەرياسـىنىڭ لاتقا تـۈزلەڭلىكى (بەشكېرەم يېزىسىنىڭ شەرقى) بىلەن قـىران دەرياسـىنىڭ لاتقا تـۈزلەڭلىكى بىرلىشـىپ، كەڭ تۈزلەڭلىك ھاسىل قىلىدۇ. تارىختىكى ئىككىنچى قېتىملىق قەشقەر مۇشـۇ تـۈزلەڭلىكتە بولغـان. پېقىـر دوسـتلىرىم بـىلەن قەدىمقـى شـەھەر ئىزلىرىنـى تـوڑت قېـتىم ئايلىنىـپ چىققانىدىم، ــ ئا.

مېڭىشتى. بۇ بىر غايەت زور «پەللەمپەي» ئىدى. تۈزلەڭ ساي يولى بىر نەچچە يۈز مېتىر كېلەتتى، ئاندىن يەنە بىر «پەللەمپەي»دىن چۈشۈشكە توغرا كېلەتتى. بىرى تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى بويلاپ غەربىي جەنۇب يۆنۈلىشىدە بەشكېرەم تەرەپكە، يەنە بىرى جەنۇبقا كەتكەن يولنىڭ يېنىدا (ئاچالدىن بەش يۈز مېتىرچە يىراقلىقتا) قەدىمقى قۇرۇلۇش ـ بەلگە مۇنارىسى ۋە «تۇر» ئېگىز. پەس ئىدىر-تۆپىلىكلەر ئارقىسىدىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇراتتى.

ئوقۇغۇچىلار قۇمالتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى بويلاپ غەربىي-جەنۇبقا قاراپ مېڭىشتى. ئۇلار «تۇر» يېنىغا كەلگەندە مەتتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى توختۇتۇپ، قارا خۇرۇم سومكىسىدىن بىر دەستە لاتا قەغەز ئېلىپ ئوقۇغۇچىلارغا بىر ۋاراقتىن تارقىتىپ بەردى. ئۇ بۇ قەغەزلەرنى كۆۋادرات شەكلىدە كېسىپ تەييارلاپ قويغانىدى.

ــ «تۇر»نى كۆرۈپ باققاچ دەم ئالايلى. ئولتۇرغاندا ئاستىڭلارغا قەغەز سېلىپ ئولتۇرۇڭلار، كىيىمىڭلارنى كىر قىلىپ قويماڭلار كېيىن يەنە قەغەزنى قاتلاپ ئېلىۋىڭلار، دەم ئالغاندا ئىشلىتىسلەر، ــ دېدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ هەممىسى ئۇستازنىغا ئەگىشىپ «تۇر» نىڭ يېنىغا بېرىشتى. مۇنارىنىڭ ئاستى چاسا تام بولۇپ پەللەمپەي شەكىلدە كېچىكلەپ مەلۇم ئېگىزلىككە يەتكەندىن كېيىن ئۇستى يۇمىلاق ئېتىلگەن، ئىچى موربغا ئوخشاش كاۋاك، قاچاندۇر كىشىلەر ئوت قالىغاندەك ئىستىن قارىيىپ تۇراتتى. مۇنارىنىڭ غەربىي- شىمال تەرىپىدە تەخمىنەن 50 قەدەم نېرىدا «تۇر» باردى. بۇ بىر چاسا سۇپا بولۇپ، تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلىقى 20 مېتىر كېلەتتى. ئۇزۇن يىللار جەريانىدا بوران ۋە يامغۇرنىڭ يالىشى بىلەن بۇ ئىككى قۇرۇلۇشنىڭ تام يۈزى سىلىقلىشىپ كەتكەنىدى.

ــ ئەپەندى، بۇ نېمە؟ ــ دەپ سوراشتى ئوقۇغۇچىلار.

ــ بۇ مىڭ يىلنى باشتىن كەچۈرگەن قۇرۇلۇش بولۇشى مۇمكىن، بەلكىم قاراخانىلار سۇلالىسىگە خاس بولسا كېرەك. بۇ يەردىكى يەرلىكلەر بۇنى «مۇرتۇم» دەپ ئاتىشىدىكەن. بۇ كېيىن قويۇلغان ئىسىم بولسا

كېرەك، «مورا»، «تام» دېگەن ئىككى سۆزنىڭ قوشۇلمىسىدەك تۇرىدۇ. بۇ قۇرۇلۇش خېلى يىراق جايلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇستىدىن قارىغاندىمۇ خېلى يىراق جايلارنى كۆرگىلى بولىدۇ. بۇ مۇھىم ئۆتكەلگە جايلاشقان بولغاچقا ھەربىي ئىشلاردا خەۋەرلىشىش، بەلگە بېرىش ئىشلىرىغا ئىشلىتىلگەن. تېخىمۇ ئېنىقراق تەپسىلاتنى ھەر بىرىڭلارنىڭ ئىچىدىن كەلگۈسىدە ياخشى ئوقۇپ ئارخئولوگلار بېتىشىپ چىقسا شۇلار تەكشۈرۈپ ئېنىقلايدۇ، ــ دېدى تەۋىق مېھرىبان ئاتىلارنىڭ كۆزى بىلەن ھەربىر ئوقۇغۇچىسىنىڭ كۆزىگە ئۈمىدلىك بېقىپ، ــ ۋەتىنىمىز خۇددى ئېچىلمىغان بوز يەرگە ئوخشايدۇ چەتئەللىك تەكشۈرگۈچىلەر ئارقا-ئارقىدىن كېلىپ بىزنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىمىزنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتى. قولىغا چىقىدىغىنىنى ئېلىپ كەتتى. بىزنىڭ خەلقىمىز نادان، ساۋاتسىز بولغاچقا بۇ نەرسىلەرنىڭ قانچىلىك قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ئۆزىمىزدە تەتقىقاتچىلار بولمىغاچقا چەتئەللىكلەر بىزنىڭ نەرسىلىرىمىزنى بىزدىن ياخشىراق بىلىدۇ. مۇشۇ قۇرۇلۇشنى ئېلىپ ئېيتساق ئەگەر بۇنى تەتقىق قىلىدىغان بولسا قايسى زامانغا تەئەللۇق ئىكەنلىكى ئېنىقلىنىپلا قالماي، شۇ دەۋرنىڭ بىر مۇنچە ئادەتلىرىنى ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. لېكىن بىزنىڭ خەلقىمىز بولسا بۇنى بىر ئەسكى تامدىن باشقا نەرسە ئەمەس دەپلا ئويلايدۇ. شۇڭا ئەگەر بىرەر چەتئەللىكنىڭ بۇ يەردە قېزىش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىۋاتقىنىنى كۆرسىمۇ بۇنى قوغداشنى ئويلىمايدۇ، ئەكسىچە ئازراق پۇلغا يالليىپ بۇنى قىزىشىپ بېرىدۇ. بۇنى شۇنداقمۇ چۈشەندۈرۈش مۇمكىنكى بىر يارماقتا يالليىپ، خەق ئۇچۇن بىر جىڭ ئالتۇن تېپىپ بېرىدۇ. خۇلاسە كالام: بىر مىللەتتە زىيالىلار قوشۇنىنىڭ بولماسلىقى بەختسىزلىك!

ئوقۇغۇچىلار بۇ ئەسكى تامدا مۇنچىلىك خاسىيەتنىڭ بولۇدۇغانلىقىنى ئاڭلاپ ھەيران قېلىشتى. سابىت بالىلارنىڭ ئارقىسىدىراق تۇرۇپ گەپكە قولاق سالاتتى. ئابدۇراخمان، مەھمەمەد قارىلار، ئەمەت مەخسۇم، ئابلىمىت قارى، ئابدۇغۇپۇر، سەيپىددىنلار ئالدىدا

تۇرۇشاتتى.

ــ دادامنىڭ ئېيتىشىچە قۇمالتاغنىڭ تۆمۈشىقىدىن ئۇدۇل كۈن چىقىش تەرەپكە ماڭغاندا جاڭگال ئىچىدە «خان سۈپىسى» دەپ ئاتالغان چاسا سۇپا بارىكەن. سۇپىنىڭ تۆرت بۇرجىكىدە تۆرت دانە يوغان تاش بارىكەن، تاش قارا رەڭلىك بولۇپ، بىر يۈزى قوشۇش بەلگىسى شەكلىدە سىزىلىپ تۆرتكە بۆلۈنگەن ئىكەن. ھەر بۆلىكىدە خەتكە ئوخشايدىغان بەلگىلەر بار ئىكەن[1]، ــ دېدى ئابدۇغوپۇر، ــ قارىغاندا ئۇمۇ خېلى مۇھىم نەرسە بولسا كېرەك؟

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق قىزىقسىنىپ، ئۇنىڭدا شۇئان بىر پۇرسەت چىقىرىپ ئوقۇغۇچىلارنى ئېلىپ شۇ يەرلەرنى چارلاپ كېلىش پىكرى تۇغۇلغاندەك قىلاتتى.

ــ مەن دادامدىن «خان سۈپىسى» ھەققىدە بىر رىۋايەت ئۇڭلىغانىدىم،ــ دېدى ئابلىمىت قارى گەپ قوشۇپ،ــ ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق تاغسىدىن ھوقۇق تاتۇلۇپ، پادىشاھلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن ئاشۇ جاڭگالدا ــ ئۇ چاغلاردا بۇ يەر سۇيى مول، ناھايىتى گۈزەل، تۈپرىقى ساز، بوستانلىق ئىكەنمىش، ــ شەھەر سالدۇرۇپ، مەخسۇس ئەسكەر تۇرغۇزغانىكەن. ھەمدە خىل قوشۇنلىرىنى ماھارەت كۆرسۈتۈشكە سېلىپ، ئۆزى ۋەزىر- ۋۇزرالىرى بىلەن «خان سۈپىسى» غا چىقىپ تاماشا قىلغانىكەنمىش. بۇ يەردىكى شەھەر بىلەن ئاشۇ سۇپا پۈتۈپ تۇنجى مۇراسىم ئېچىلغاندا ئاشۇ سۇپىدا تۇرۇپ مەيدانغا توپلانغان خەلقە سۆز

---

[1] بىزنىڭ بۇ جەزىرىگە يۇرۇش قىلغان «ئىختىيارى ئارخېئولوگىيە ئۆمىكى»مىزنىڭ تۆرت قېتىملىق سەپىرى خان سۈپىسىنى تېپىش ۋە تاشنى ئېلىپ كېلىشنى مەقسەت قىلغانىدى. ۋاھالەنكى، يول باشلىغۇچى بولمىغاچقا ئېزىپ قېلىپ سۈپىنى تاپالمىدۇق. كېيىن مەن سۈپىنىڭ ئورنىنى قەشقەر رايونىنىڭ 1/1000ماسسىشتابلىق (1958- يىللىق) خەرىتىدىن كۆردۇم ۋە ئازمايدىغان بولۇپ رەسمىي ئاتلانغان چېغىمىزدا تاشنى ئاللىكىملەرنىڭ ئېلىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. بۇ 1984-يىلى 5- ئايلاردا بولغان ئىش. مەرھۇم رېشات مۇسانىڭ ئەسلىشچە 30- يىللاردا روسىيلىكلەر تاشنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ماشىنا ئېلىپ بارغان، بىراق ئۇ چاغلاردا بۇ يەر سازلىق بولغاچقا ماشىنىسى پېتىپ قېلىپ يېقىن بارالمىغان ئىكەن، ــ ئا.

قىلغانىكەن ھەم ئۆزىگە «سۇلتان زوھۇرىدىن»[1] دېگەن نامنى بەرگەنىكەن.

ــ بۇ رىۋايەتنى مەنمۇ ئاڭلىغان، ــ دېدى ئابدۇراخمان.

ــ شۇنداقمۇ؟ راست، بۇ گەپلەرنىڭ خېلى ئاساسىي بار. ئۇ يەرلەر قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى بولغان قەشقەرنىڭ ئىككىنچى قېتىم يۆتكەلگەن ئورنى دەپ قارىلىۋاتىدۇ[2] .قىران دەرياسىنىڭ سۇيى تارتىلىپ كېتىپ، سۇيى مول بولغان چاقماق دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى بۇ تۇزلاڭلىككە كۆچكەن. كېيىن چاقماق دەرياسىنىڭ سۇيىمۇ ئازىيىپ، يۇقىرى ئېقىمىدىكى يۇرتلاردىن ئاشمايدىغان بولغاچقا، بۇ يەردىكى شەھەر ۋەيران بولۇشقا يۈز تۇتۇپ، قەشقەر ھازىرقى ئورنىغا كۆچۈرۈلگەن. دېمەك، يىگىتلەر، بىزنىڭ قىلىدىغان ئىشلىرىمىز ناھايىتى كۆپ، ئاۋۋال كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇڭلار، ياخشى ئوقۇساڭلار چەتئەلدە ئوقۇپ كېلىسىلەر، ئۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭمۇ ئۆز ئارخئولوگلىرىمىز، ئالىملىرىمىز بولۇدۇ، ــ ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا سەل قاراپ تۇرۇپ، ــ ئۇنداق بولسا سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرساق قانداق؟ ــ دېدى.

ئوقۇغۇچىلار ھارۋا يولىغا چىقىپ، كوماندىنى كۈتۈپ تۇرمايلا ئىلگىرىكى سېپىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. گەرچە ئۇلار ئولتۇرۇپ دەم ئالمىغان بولسىمۇ ھاردۇقى چىقىپ يېنىكلىشىپ قالغانىدى. شۇڭا تېتىك، زەبەردەست قەدەملەر بىلەن مېڭىپ، «تاشاخۇمۇنىڭ جاڭگىلى» نى بېسىپ ئۆتتى. جاڭگالدا قاچاندۇر بىر چاغلاردا ــ چاقماق دەرياسى تولۇپ ئاقىدىغان زامانلاردا سۇ ئاققان، ئەمدىلكتە ئاندا-ساندا كەلكۈن سۈيىنىلا كۆرۈپ قالۇدىغان قۇرۇق ئېقىنلار بەشكېرەم يېزىسىنى بىر نەچچە جايدا كېسىپ ئۆتۈپ، مۇشۇ بىپايان جاڭگالغا تارىلىپ كېتەتتى. ئۇ يەر- بۇ يەردە پاخماق يۇلغۇنلار كۆزگە چېلىقاتتى.

---

[1] دىنىي مەيدانغا چىقارغۇچى، دىنىي ئاشكارە قىلغۇچى سۇلتان- ئا.

[2] 1984- يىللىرىدىكى كۆپ قېتىملىق خانئۆي كېزىشلىرىمىزدە قۇمسېغى يېزىسى بىلەن پەيزاۋاتنىڭ ئاققاش يېزىسى ئارىلىقىدىكى چۆللۈكتىن شەھەر سېپىلىنىڭ ئىزلىرىنى تاپقانىدۇق، ئۇ ھازىر خۇددى بىر دامبا (توسما قىر)غا ئوخشاپ قالغانىكەن، شۇنداقلا ھالقا شەكلىدە تۆتاشقان، نۇرغۇن جايلاردىن ساپال پارچىلىرىنى ئېلىپ كەتكەنىدۇق ــ ئا.

ئۇلار بەشكىرەمنىڭ قۇمباغ كەنتىگە يېقىنلاشقاندا يۇز-كۆزىدىكى سەپەر چاڭ- توزانلىرىنى يۇيۇشۇپ، قايتىدىن سەپكە تىزىلدى ۋە جەڭگىۋار ھالەتكە كەلدى. يەنە ئاۋۋالقىدەك جۇشقۇن، كۆتىرەڭگۈ روھ بىلەن پۈتىنى چىڭ- چىڭ ئۇرۇپ، قەددىنى كىرىپ مېڭىشقا، ناخشىلارنى ياڭرىتىشقا باشلىدى. ناغرا- بارابان، سۇناي ۋە نەي ئاۋازلىرى بىلەن ناخشا ئاۋازلىرى بەشكىرەم ئاسمىنىنى چاڭ كەلتۈرىۋەتتى. بۇ قوشۇننى بۇ يەردىمۇ ئەر- ئايال قېرى- ياشلار كۈتۈۋالدى ۋە ئۇزۇتۇپ قالدى...

ئۇلار ئاشۇ جەڭگىۋار ھالىتىنى بۇزماي قۇمباغ، بېغىئېرىق، چۈگە، ئىشتىلا، ساپئېرىق، كوكاڭ كەنتلىرىنى كېسىپ ئۆتتى. دىگەر ۋاقتى بىلەن ھەزرەتكە يېتىپ كەلدى.

بۇ يەردە قەشقەردىن چىققان مەجىددىن ئەپەندى ۋە مەھمۇد سىجاڭ قېشىدىن كەلگەن ئىدرىس ۋە ئۇنىڭ ئادىيۇتانتى قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى دەم ئېلىپ تاماق يېيىشكە قويۇۋېتىپ، مەجىددىن ۋە مەھمۇد سىجاڭنىڭ ئوفتسېرلىرى بىلەن ئايرىم كۆرۈشتى.

مەجىددىن ئەپەندى تەۋپىق بىلەن سېغىنىش ھىسىياتىدا بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھاسىسىنى پىرقىرىتىپ تۇرۇپ سۆھبەتنى بۇرىدى.

ــ بۇ ئىككى ئەپەندى سىجاڭنىڭ ئالدىدىن كەپتۇ. سىجاڭ سىزنى قايتىپ كەتسۇن دەپتۇ.

ــ نېمىشقا؟ ــ سوردى تەۋپىق چۆچۈپ.

مەجىددىن ئەپەندى مۇرىسىنى قىستى.

ــ راستىنلا قايتىپ كەتسۇن دېدىمۇ؟ــ ئىدرىستىن سورىدى ئۇ.

ــ ھە، بىزنى شۇنىڭ ئۈچۈن ئەۋەتتى، ــ دېدى ئىدرىس ۋە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشەنمىگەندەك قارىشىغا سەل ئاچچىقلىنىپ، ــ نېمە دەۋاتىسىز؟ مېنى بىلمەمسىز؟ مەن ئىشتاپ باشلىقى بولىمەن، سىجاڭنىڭ كۆز ھەم قۇلىقى. ئۇ ھەممە بۇيرۇقلىرىنى مەن ئارقىلىق يەتكۈزىدۇ، ــ دېدى ئىدرىس بىر خىل دوستانە بولمىغان پوزىتسىيە

بىلەن. ئۇ روسچە بىلىدىغان، ئازاراق ساۋادى بولۇشى تۈپەيلى ئۆزىگە بەكلا تەمەننا قويۇدىغاندەك كۆرىنەتتى. ئۇ ئاقسۇدا مەھمۇد مۇھتى 6- تۈمەنگە قوماندان قىلىپ بەلگىلىگىنىگەن چاغدا مۇشاۋۇر ربالكو بىلەن بىللە پەيدا بولغانىدى.

— ياق، بىز سىجاڭنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشمەي قويمايمىز. ئۇ بىزنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىمىزنى ئۇقمايدۇ. شۇڭا بەلكىم شۇنداق دېگەنىدۇ. ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقسا جەزمەن بىزنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىمىزنى كەچۈرىدۇ.

— نېمە؟ سىز سىجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى بىر تىينىگە ئالمامسىز؟ سىلەردەك ھەربىر ئەپەندىچاق غەلۋە- غوغا بىلەن بېرىپ ئاۋارە قىلىۋېرىدىغان كىچىك ئادەمۇ ئۇ؟! ھەقىقىي ئەھۋالنى يېزىپ بېرىڭ- دە، كېتىۋېرىڭ. بىز خەتنى يەتكۈزۈپ قويايلى.

مەمتىلى ئەپەندى جىلە بولۇپ ئېلىشىپ قالغۇدەك ھالغا كەلدى. ئۇ ھېچقاچان بۇنچىلىك جىددىيلەشمىگەنىدى. سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئاخىرقى ئۈمىد بولۇپ، بۇ ئۈمىد يوققا چىقسا ھەممىسى تۈگۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۇلۇغ پىلانلىرى بەرباد بولاتتى. ئەمدىلا پەيدا بولغان كىچىككىنە چىقىش يولى ئېتىلىپ، بۇ بەختسىز ئەلنىڭ كۆزى ئېچىلىشى يەنە بىر مۇنچە كېچىكەتتى. خەت، مەسىلىنى ھەل قىلالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەتنىڭ دېگەن جايىغا تېگىشىگىمۇ ئىشەنچ قىلغىلى بولمايتتى. ئەگەر ئۆزى كۆرىشەلىسىلا ئۇ سىجاڭنى تەسىرلەندۈرۈشكە، ئۇنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغاشقا ئىشەنچ قىلاتتى.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدە تىكلىپ قارىغۇچىلارنى جۈرئەتسىزلەندۈرىۋېتىدىغان، بەھۇرمەتلىك قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان قىلىپ قويىدىغان ئۆزىگە خاس نۇر پەيدا بولدى. ئۇ ئاشۇ كۆز نۇرىنى ئىدرىسقا تىكىپ:

— ياق، ئەپەندى، خەت دېگەن بەربىر يېرىم دىدار، بىز پۈتۈن دىدار كۆرۈشمىسەك بولمايدۇ! — دېدى.

ئىدرىس روھسىزلانغاندەك بوشۇشۇپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆزىنى

قاچۇردى. شۇنداق بولسىمۇ دەسلەپكى ھەيۋىسىنى بىردىنلا تۆۋەنلەتكۈسى كەلمىگەندەك، سۇنئىي ھەيۋە بىلەن:ــ مېڭىشىڭلارغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، بۇ دېگەن سىجاڭنىڭ بۇيرۇقى! ــ دېدى ۋە ئالدىراڭاتقاندەك ئاسمانغا قاراپ، ۋاقىتنى مۆلچەرلەپ باقتى،ــ گەپ شۇ. بىز كەتتۇق، بېرىپ قالغۇچى بولسىڭىز خاپىلىق ئۆزىڭىزگە! ــ دېدى ۋە ئاتلىرى تەرەپكە كەتتى.

ــ بۇ ئىككىسى راستىنلا سىجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ كەلگەنلەرمۇ قانداق؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ.

ــ بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ. ماۋۇ ئادەم سىجاڭنىڭ كونا ئادەملىرىدىن ئەمەس، ھەر ھالدا ئىككى تىللىق ئادەم... ھەي، بۇ ئادەملەرنى ... ــ دوختۇر چۈشۈنۈكسىز ھالدا غۇدۇڭشىدى ۋە قوشۇپ قويدى، ــ يېقىندا سىجاڭنىڭ كادىرلىرىدىن قۇربان نىياز، قۇربان سەئىدى، ئابدۇراخمانلار سوۋېتكە ئوقۇشقا چىقماقچىمىش...

ــ بۇ سىجاڭنىڭ ئويىمۇ ياكى ھۆكۈمەتنىڭمۇ؟

ــ ھېلىقى ساقاللىق ئۇرۇس مۇشاۋۇر تەكلىپ بەرگەن ئىش دەيدۇ، شاڭ دوبەننىڭ ئىشىمۇ، سوۋېتنىڭ ئىشىمۇ بىلىپ بولمايدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟... ــ تەۋپىق مۇلاھىزە قىلىۋاتقاندەك جىم بولۇپ كەتتى.

ــ سىز قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسىز؟ مېنىڭچە بىرەر خاپىلىق بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن...

ــ ياق، دوختۇر، ئارقامغا قايتىش يوق. مەن ئۇ يەردە جازاغا تارتىلسام، ھەتتا ئۆلۈمگە بۇيرۇلسامۇ مەيلى، ئارقامغا قايتسامۇ بەربىر ئۆلۈم، چۈنكى قىلۋاتقان ئىشلىرىم ۋەيران بولۇپ، ئۇنى داۋام قىلدۇرىشىڭ ئىمكانىيىتى بولمىسا ياشاشنىڭ ھېچ مەزىسى قالمايدۇ، مەنسۇبي جەھەتتىن ئۆلگەن بولىمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە ئالدىمغا قاراپ مېڭىپ نېمە كۆرسەم كۆرەي!ــ تەۋپىق قەتئىيلىك بىلەن شۇنداق دېدى ۋە دوختۇرغا، ــ بىز يەنە كۆرۈشىمىز، پاراڭلىشىمىزنى شەھەردە داۋام قىلدۇرايلى، ھازىر تەلەبلەر غىزالىنىپ بولدى، يولغا ئاتلىنىمىز.

ــ ئەمسە مەن ئالدىنراق ماڭغاچ تۇراي، دوستلىرىڭىزغا خەۋەر قىلىپ قويساي، ــ دېدى مەجبۇرىن ئەپەندى ھاسسىنى بىر پىرقىرىتىپ قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئېتى تەرەپكە ماڭدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى سەپكە تىزىپ ھەزرەتتىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. ناغرا-سۇناي، بارابانلار يېڭىباشتىن ياڭراشقا باشلىدى. بۇ ئاجايىپ قوشۇن ھېچنېمە كۆرمىگەن ساددا كىشىلەرنى ئۈيلىرىدىن چىللاپ چىقىپ تاكى تۆشۈك دەرۋازىسى ئالدىغىچە بولغان يول بويلىرى تىقما- تىقما ئادەمگە تولدى. خەلق توپى بۇ كەم كۆرىلىدىغان قوشۇننى كۆرۈپ، زادىلا ئاڭلاپ باقمىغان ناخشىلارنى ئاڭلاپ، ياش بالىلارنىڭ رەتلىك، مەزمۇت قەدەملىرى بىلەن مېڭىشىغا زوقلۇنۇپ:

ــ ئادەمنىڭ زوقى كەلگۈدەك باللىكەن، بۇ جۇما.

ــ خۇدا ئۆزى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، بۇ بىر مۆجىزە، ــ دېيىشەتتى.

ئەما خۇددى ئاتۇشتىكىدەك، ماقۇللىمايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەسدى:

ــ خۇدايا خۇدا ۋەندەكبىرىم، شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىدىدىن خالاس قىلغايسەن.

ــ مۇپتاخۇنۇم، بۇنىڭ ئۆزى شەيتانىنىڭ نەغمىسى. جىنلارمۇ شۇنداق نەغمە- ناۋا بىلەن چارشەنبە ئاخشىمى سەپ تاتىپ ئۆتەرمىش.

ــ ناخشا- سازغا بېرىلگەن ئەل ئاپەتكە يېقىن، ئامەتتىن يىراق. شۇڭا كونىلار دەيدۇ ئەمەسمۇ «بۇقىنى كالام دېمەڭ، ئەلنەغمىچىنى بالام» بولار زە...

ــ پەيغەمبەرىمىزنىڭ ھەدىسىمۇ: «بىرىڭلارنىڭ ئىچى شېئىر بىلەن تولغاندىن كۆرە، يېرىڭ بىلەن تولغىنى تۆزۈكرەك» دېيىلگەن ئەمەسمۇ...ــ دېيىشەتتى.

ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىلىرى ئۇستىگە تېخىمۇ ياڭراق، تېخىمۇ شاۋقۇنلۇق سۇرەن- چوقان ئاڭلاندى. خالايىق بويۇنلىرىنى سوزۇپ ئالدى تەرەپكە قارىشۇشدى ئۇ يەردە بىرەر يۈزچە ئاتلىق ئەسكەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە بولسا ھەربىي ئورگىسترنىڭ ناغرا-كانىيى ياڭرىماقتىدى.

ـــ مامۇت سجاڭ قارشى ئالغىلى ئەسكەر چىقىرىپتۇ.
ـــ ھازىر مامۇت سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئوقۇغۇچىلارنى قوغداپ كېتىۋاتىدۇ...
ئۇلار تەدرىجىي يىراقلاپ تۇمەن دەريا سىدىن ئۆتۈپ تۆشۈك دەرۋازىسى بىلەن شەھەرگە كىرىپ كەتتى. شەھەرنىڭ كوچىلىرى تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. ئادەملەر توپىنى ئەسكەرلەرنىڭ ھەيۋىسى سەل پەسكارىغا چۈشۈرۈپ يول ئېچىپ كېتىۋاتاتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈرەكلىرىدە بىر خىل ئوت دەريا سى ئېقىۋاتقانىدەك ھاياجانلانغان، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شۇنچىلىك دېققەتكە سازاۋەر ئىكەنلىكىنى بىلىشكىنىدە ئۇلاردىكى ھارغىنلىق تامام يوقالغان، پۈت- قوللىرىغا ماغدۇر كىرىپ قالغانىدەك تېخىمۇ چىڭ دەسسەپ ماڭاتتى ۋە تېخىمۇ ئاۋازىنى قويۇپتىپ ناخشا ئوقۇشاتتى.
ئۇلار مانا شۇ يۇسۇن ئۆستەڭ بويى كوچىسى بىلەن دېۋىزىيە ئىشتابى تۇرۇشلۇق قورغانغا يېتىپ كېلىشتى. «يۇمۇلاق شە» سىپىلىنىڭ دەرۋازىسىدىن تارتىپلا سانجاق- سانجاق ھەربىيلەرنىڭ ئائىلە- تاۋابا تلىرى ئىككى تەرەپتە تۇرۇشاتتى. ھەربىيلەرنىڭ ھۆرمەت قاراۋۇلى ئالدىدىن ئۆتكىنىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈرىكىدە تېخىمۇ زور خوشاللىق ئۇرغىدى. مەمتىلى ئەپەندى قايتىپ كېتىش ھەققىدىكى تەكلىپكە پىسەنت قىلمىغىنىدىن خوشال بولدى. ھەربىر ئوقۇغۇچىمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە خوشاللاندى.
ئابدۇراخمان كۆڭلىدە بۇ ھاياتلىق مىنوتلىرىنىڭ ئىلھامى بىلەن شېئىر توقۇشقا ئۇرىناتتى. سابىتنىمۇ خىيالچان بېشىنى تۆۋەن قىلىپ، مۇشۇ ئاجايىپ سەپەرنى مىسرالارغا تىزماقچى بولاتتى. ھەمدە ئۇنى سۆيگۈنىگە قانداق قىلىپ چۈشۈنۈشلۈكرەك سۆزلەپ بېرىشنى ئويلايتتى. ئۇنى تۇرۇپلا يادىغا يېتىپ قالىدىغان ئۇيغۇر مىراس دەۋاسى قاتارلىق ئىچكى ئازاپلىرى ئىزىپ قويمىغاندا ئىدى، بۈگۈن بۇ خاراكتېرىگە مۇناسىپ بولمىغان ھالدا قىيغىتىپ كەتكەن بولاتتى. مەھمەمەد قارى مەشرەپنىڭ يۈرىكىدە توختىماستىن ساز چېلىش ياكى ئۇزاقىچە ئۇسسۇل ئويناپ قىيغىتىپ يۈرۈش ئىستىكى يانىاتتى. مەھمەمەد قارى زەكى بولسا

چېچەن كۆزلىرىنىڭ قۇيرىقىدا ئىككى تەرەپتىكى ئەسكەرلەرنىڭ ھەيۋەتلىك تۇرقىغا قاراپ، بۇ ئىشلارنىڭ قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى خىيال قىلاتتى. سەيپىددىن، ئەمەت مەخسۇم، ئابدىغۇپۇرلارنىڭ قەلبىدىمۇ تەسۋىرلىگۈسىز ئىللىق تۇيغۇلار جۇش ئۇراتتى...

ئوقۇغۇچىلار ئىشتاپىنىڭ ھويلىسىدا ــ دۇنيە ئىشتابىنىڭ ئالدىدىكى سۇپىدا تۇرۇشقان ئوفىستىلارغا يۈزلىنىپ بىردەم مەش دەسسەپ شېئىر. ناخشا ئوقۇغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ياڭراق، ھەيۋەتلىك ئاۋازى ھەممە شاۋقۇننى بېسىپ چۈشكىدەك كۈچ بىلەن ياڭرىدى:

ــ تۇر!...

ناغرا. كاناي، بارابان. سۇنايلار، قەدەم تۇشى، ناخشا ساداسى ھەتتا ئەتراپتا تۇرۇشقان ئەسكەر ۋە پۇقرالارنىڭ شۇئار. شۇئارلىرى توختاپ، ئەتراپىنى بىردىنلا سۈرلۈك جىم. جىتلىق باستى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ رەتلىك قاتارلىرى ئالدىدىكى سۇپا ئۈستىدە مەھمۇد مۇھتى، ربالكو، قۇربان سەئىدى، قۇربان نىياز، سەمىتاجى، ئابدۇللاھ دامۇللا نەئىمى، سىجاڭنىڭ تۇپى باي ئېزىز، ئىشتاب باشلىقى ئىدرىس قاتارلىقلار تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئىيلاس باشچىلىقىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر ۋىزۋودى تۇراتتى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنى ئىنتايىن قىزغىن قارشى ئالدى، ئەسكەرلەر قىزغىن ئالقىش ياڭراتتى.

مەھمۇد مۇھتى ئۈستى يېپىق سۇپىنىڭ ئالدىغا چىقىپ تۇرۇپ ھاياجان بىلەن سۆز باشلىدى:

ــ ئەي، ياش يىگىتلەر، ئەي ئوقۇغۇچىلار،ــ دېدى ئۇ قاتتىق ھاياجانلانغانلىقىدىن سۆزلىرىنى تاپقا چۈشۈرەلمەيۋاتقاندەك ساقاللىرىنى تىترىتىپ،ــ كەلگۈسىنىڭ مۇئەللىملىرى، سىلەر مىللىتىمىزنىڭ ئۈمىدى، ئىسلام دىنىمىزنىڭ ھامىلىرى، مەن سىلەرنى قارشى ئالىمەن!

ئەسكەرلەر ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ گۈلدۈراس ئالقىشلىرى ئۇنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى. ئوقۇغۇچىلار سېپىنىڭ ئالدىدا تۇرغان مەمتىلى ئەپەندى ئالقىشنىڭ باشلىغۇچىسى ئىدى.

ــ بىز ئوقۇماسلىقنىڭ زىيىنىنى كۆپ تارتتۇق، ئوقۇمىغان ئادەم كۆزى ئوچۇق قارىغۇ بىلەن ئوخشاش! ــ دەپ داۋام قىلدى مەھمۇد مۇھتى جاراڭلىق، كۈچلۈك ئاۋازى بىلەن، ــ مانا، سىلەر مەكتەپ يۈزى كۆرگىنىڭلار ئۇچۇن كەپسىز، بىۋاش بالىلاردىن رەتلىك، تەرتىپلىك ئوقۇغۇچىغا ئايلىنىپسىلەر. بۇ ئوقۇشنىڭ خاسىيىتى بولماي نېمە؟ سىلەر شۇ تۈرقى ياراملىق ئادەم بولۇپسىلەر. سىلەر ئەسكەر بولساڭلارمۇ ناھايىتى ياخشى ئەسكەر بولالايسىلەر، مۇئەللىم بولساڭلار بالا ئوقۇتالايسىلەر، ئەمەل تۇتساڭلار يۈرت سورىيالايسىلەر. ئوقۇمىغان ئادەمچۇ؟ ئىشقا يارىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن سىلەرگە ئېھتىرام بىلدۈرىمەن سىلەرگە ئالقىش!

يەنە بىر ھازا تەنتەنە سادالىرى كۆتۈرۈلدى. گۈلدۈراس ئالقىشلار توختىغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى سەھنىگە چىقتى. ئۇنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرى بىر تەرەپتە ئولتۇرۇشقان ئوفىتسېرلارغا، مەيدانىدا رەتلىك تۇرۇشقان ئوقۇغۇچىلارغا، ئەتراپتىكى ئەسكەرلەرگە بىرمۇ-بىر تىكىلدى. نۇرلۇق يۈزىدە ھەم ھاياجانىنىڭ قىزىللىقى ھەم تەمكىنلىك تەبەسسۇمى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ ھۆرمەتلىك ئەمىرلەر، پۈتكۈل تۈمەندىكى[1] سۇبايلار[2]، ئەسكەلەر، ھەممىڭلارنىڭ تېنىي ئېسەن بولغاي!ــ مەمتىلى ئەپەندى بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن ناتىقلارغا خاس تەبئىي، تەمكىنلىك بىلەن، خاتىرجەم ئاھاڭدا داۋام قىلدى، ــ مەن ئالدى بىلەن گېنىرال مەھمۇد مۇھتىغا ئۆزۈمنىڭ پائالىيەتلىرىدىن قىسقىچە دوكلات قىلىشنى زۆرۈر ھېسابلايمەن، ــ ئۇنىڭ ئانچە چىڭ بولمىسىمۇ كىشىگە كۈچلۈك تۇيۇلىدىغان ئاۋازى دېۋىزىيە ئىشتابنىڭ ھويلىسىدا ھەربىر بۇلۇڭلارغىچە بىر خىل سالماقتا بېرىپ يېتتى. ھەممە ئۇنىڭ تەسىرچان ئاۋازىغا جىم قۇلاق سالاتتى، ــ مەن ئىككى ئاي ئاۋۋال ئاتۇشتا مەكتەپ ھەيئىتى تەشكىللەپ داربلمۇئەللىمىن ئاچتىم. 61 نەپەر تەلەبە قوبۇل قىلىپ

---

[1] تۈمەن ــ دېۋىزىيە، ــ ئا.

[2] سۇباي ــ تۈركچە ــ subay ئوفىتسېر، ــ ئا.

ئوقۇتۇشقا كىرىشكەندىم. ئارقىدىن ئاتۇشتىكى 24 كەنتتە 24 مەكتەپ تەسىس قىلىش ئۇچۇن كەنتلەردە ئاتالار ھەيئىتى تەشكىللەپ، بىر تەرەپتىن مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئېلىپ بارغانىدىم. مىللەتنى ئويلايدىغان يۇرت مۆتىۋەرلىرى، خۇدا يولىدا ساۋابلىق ئۇچۇن مەكتەپ سېلىشنى خالايدىغان بايلارنىڭ قوللىشى بىلەن مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشىمۇ باشلانغانىدى. بىر تەرەپتىن كەلگۈسىدە بۇ مەكتەپلەردە مۇئەللىملىك قىلىدىغانلار تەييارلىنىۋاتقانىدى. بىراق، بىر نەپسى ئۇچۇن ئەلنى سېتىشنى ھار ئالمايدىغان مۇتىئەسسىپ مۇناپىقلار نادان كىشلەرنى ئالداپ قاقتى-سوقتى قىلىپ چۆنتەك توشقۇرۇپ كەلگەن قازى- ئەلەم دېگەنلەرگە ئوخشاش جاھىل سوپىلار مىللەتنىڭ ئويغۇنۇشىدىن، ئۆزلىرىنىڭ بازارسىز قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بىزگە توسقۇنلۇق قىلىشقا باشلىدى. قاينام- تاشقىنلىقتا چۆمگەن ۋەزىيەتىمىزنى سوغۇق سۇ قۇيغاندەك سۇۋۇتۇشقا ئۇرۇنماقتا. تەلەبىلەرگە تاش ئېتىپ سۈئىقەست ئۇيۇشتۇرسا، ئىش باشلىغان مەكتەپلەردە ئىش توختىدى، بۇ ھال بىزنىڭ يۇرىكىمىزنى ئېچىشتۇرىدۇ. بىز كەلگۈسى ئەۋلادلار ئالدىدا جاۋابكارمىز، بۇ ھالەتكە قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرالمايمىز! بىزگە يارەم كېرەك!

ئېچىنىش تۇيغۇسىدا يانغان بارلىق كىشىلەر ئۇنچىقماستىن ئولتۇرۇشۇپ كەتتى. بۇ جىمىلىق كۆپچۈلۈكنىڭ يۈز بەرگەن بەختسىزلىكىنى ناتىق بىلەن ئورتاقلىشىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرەتتى. مەمتىلى ئەپەندى تېخىمۇ تەبئىي يېقىملىق ئاۋازدا نۇتۇق ئاخىرىنى شېئىر بىلەن ئاخىرلاشتۇردى:

ئەي ئانا يەر، كۆزلىرىڭدە ئۈمىد پارلار ھەر زامان،
ئۈستۈڭدەدۇر گاھى تۇتۇق، گاھى روشەن كۆك ئاسمان.
ئۆتتى يىللار، ئۆتتى تارىخ، قوزغىلاڭلار بولدى كۆپ،
جەڭ چېلىشلار يالقۇنىدا چىقتى سانسىز قەھرىمان.
ئەي ئاناجان، پاك، مۇقەددەس سەندە بىزنىڭ جانىمىز،
سۆيگۈ مېھرىڭ ۋە سۈتۈڭدىن پۈتتى بىزنىڭ قانىمىز.

ئەل يوقالماي كەلدى سەندە، جاندا كۆكلەپ بەرق ئۇرۇپ،
بولدى ھەمدەم قاينىغان جەڭلەردە تىغ يارىمىز....
ئەمدى ئەلنىڭ بەختى كەلدى دەپ خوشال بولغاندۇق،
شۇم نىيەتلەر چەيلىدى ئاچسا چېچەك ئارمانىمىز.
كۆپ زامان تارتتۇق نادانلىق دەردىنى ۋەيران بولۇپ،
ئەمدى ئاچساق يېڭى مەكتەپ توسالدى ئىلىم- ئىرپانىمىز.

مەتىلى ئەپەندى شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىۋاتقاندا چوڭراق تىنىشتىن، بۇ يېقىملىق ئاۋازنىڭ ھاۋادىكى دولقۇنلىرىغا پۈتلىشىپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلىپ ئولتۇرۇشقان ئەسكەر ۋە ئوفىتسېرلار ئۇ توختىغان ھامان بىردىنلا توسمىنى بۇزغان كەلكۈندەك چىن كۆڭلىدىن ئۇرغىغان ئالقىش چاۋاكلىرىنى ياڭرىتىۋەتتى. ھەتتا بەزى جەڭچىلەر ۋە بەزى ئوقۇغۇچىلار كۆزلىرىگە ياش ئېلىشتى.

مەتىلى ئەپەندى ئورنىدىن قوزغىلىشى ھامان ئەڭ ئاۋۋال مەھمۇد مۇھتى ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئىككى قەدەم يېقىنلاپ كەلدى. بۇ چاغدا قالغان ئوفىتسېرلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇشقانىدى. مەھمۇد مۇھتى مەتىلى ئەپەندىنىڭ قولىنى قوشقوللاپ سىقىپ بىر ھازاغىچە ئۇنىڭ ياراشقان كىچىك بۇرتىغا، ھاياجاندىن قىزارغان، تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان چېھرىگە، نۇرلۇق كۆزلىرىگە بىر ھازا تىكىلدى. ئۇنىڭ لەۋلىرى تارتىشىپ قېلىۋاتقاندەك غەلىتە ،مىدىرلاپ كەتتىيۇ، لېكىن گەپ قىلماستىن ئۇنىڭ قولىنى تۇتقانچە ئورۇندۇقتا ئېلىپ كەلدى. مەتىلى ئەپەندى باشقا ئەمەلدارلار بىلەنمۇ كۆرۈشتى. ئاندىن مەھمۇد مۇھتى بىلەن ياندىشىپ ئولتۇرۇشتى. مەھمۇد مۇھتى ئەنە شۇ چاغدىلا بۇغۇزىغا كەپلىشۋالغان نەرسە نېرى كەتكەندەك مەتىلى ئەپەندى تەرەپكە يوغان بەستىنى سىڭايان قىلىپ، سىرىق ساقاللىرىنى ئۇنىڭ يۈزىگە تەككۈدەك يېقىن كېلىپ:

ــ سىزنى ھەر قېتىم كۆرسەم ئاكامنى كۆرگەندەك بولىمەن. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىمۇ مۇشۇنداق نۇر، سۆزلىرىدە ئاشۇنداق كۈچ بارىدى. كۆڭلۈم

سىزنى ئىسسىق كۆرۈپ قالدىغۇ... ــ دېدى هاياجان بىلەن شۇئىرلاپ.

بۇ چاغدا سەيپىددىن بىلەن مەشرەپنىڭ ئىككى كىشىلىك ئويۇنى باشلىنىپ، مەشرەپ ئوتتۇرغا چىقىپ بولغانىدى. ئۇنىڭ بىر قولىدا دەپتەر- قېرىنداش، بىر قولىدا «ئىزچىلار كالتىكى» . ئۇ شوخ كۆزلىرىنى ئەتراپقا تىكىپ سەل هودۇقۇش هېس قىلدى. بۇ ئۇنىڭ بۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ ئالدىدا تۇنجى قېتىم سەھنىگە چىقىشى بولغاچقا دەرمەھەل گېپىنى تاپالماي تەمتىرەپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى ئۇستازىنىڭ تەبەسسۇم يېغىپ تۇرسىمۇ ئۆزىنىڭ بوشاڭلىقىغا نارازىلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا قوشۇمسىنى تۇرۇپ دەرهال ئۆزىگە كەلدى. ئۇنىڭ تېڭىرقېشى ئۆزىگە بەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، پەقەت بىر نەچچە سېكىنوتلا ۋاقىت كەتكەنىدى.

ــ خەلقىمىز ئەسىرلەردىن بۇيان نادانلىق ئىچىدە قۇللۇقتا ئۆتكەنىدى. قۇللۇق نادانلىقنى ئىلگىرى سۈرگەن بولسا، نادانلىق قۇللۇقنىڭ زېمىنى بولغانىدى. ئاخىرى بىز زۇلمەتنى يېمىرىپ، تاڭنى كۈتۈۋالىدىغان خاسىيەتلىك كۈنلەرگە ئۇلاشتۇق. زۇلمەتنى يورۇتۇدىغان چىراق، جاهالەتنى قورقۇتىدىغان ياراق قولىمىزغا كەلدى. مەكتەپ- مانا شۇ چىراق، ئىلىم- مەرىپەت- ئەنە شۇ ياراقىدى. بىز ئەسىرىي كۈلپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بۇ ئەنگۈشتەرگە چىڭ ئېسىلدۇق. يۇرتىمىزغا يېڭىلىقنىڭ نۇرلىرى چېچىلىشقا باشلىدى. خەلق بىزنى قوللىدى. هەر يەردە يېڭىچە هەرىكەت، هەر مەھەللىدە يېڭى مەكتەپ قۇرۇلۇشى باشلاندى.... بىز ئوقۇپ چىقىپ ئەنە شۇ مەكتەپلەردە ياش ئەۋلادلارغا بىلىم بېرىمىز، ئىرپان ئاتلىق تۇتىيا بىلەن خۇراپاتتىن كور بولغان كۆزلەرنى ئاچىمىز، يېڭىلىقتىن نۇرلار چاچىمىز... مانا، بىز ئاتلاندۇق! بىر قولىمىزدا ئەلەم- (مەشرەپ «ئىزچىلار كالتىكى»نى يۇقىرى كۆتەردى)، ــ بىر قولىمىزدا دەپتەر- قەلەم، ــ (يەنە بىر قولىدىكى دەپتەر - قەلەمنى يۇقىرى كۆتەردى)، ــ ئىلىم يولىغا قەدەم تاشلىدۇق، يېڭى يولدا يۇرۇش باشلىدۇق، يولىمىز پارلاق!...

ــ توختا، ئارقاداش![1]... ــ دەپ توۋلىدى قاتار ئىچىدىكى سەيپىددىن قولىنى كۆتۈرۈپ ۋە مەيدانغا چىقىپ كېلىۋېتىپ. ئۇنىڭ بۇنداق تۇيۇقسىز چىقىپ كېلىشىنى ھېچكىم ئويلاپ كۆرمىگەنىدى. ئەسكەرلەر بىلەن ئوفىتسېرلار قاتتىق-قاتتىق بولۇشۇپ كەتكەن ھەم ئەجەبلەنگەن ھەم ئويۇننى بۇزۇۋاتقىنى ئۈچۈن ئاچچىقى كەلگەن ھالدا قاراشتى. سەيپىددىن بىر قولىدا «ئىزچى كالتەك» بىر قولىدا دەپتەر- قەلەم تۇتقىنىچە مەزمۇت قەدەم بىلەن خۇددى تەربىيلەنگەن ھەربىيلەردەك مېڭىپ سەھنىگە چىقتى. ئۇ مەشرەپكە بىر قاراپ قويۇپ، ــ سېنىڭ ئاۋالقى سۆزلىرىڭ راست، يۈرتىمىزغا يېڭىلىقنىڭ نۇرلىرى چېچىلىشقا، ياش ئەۋلادلارنىڭ كۆزلىرى ئېچىلىشقا باشلىغان، لېكىن ئاخىرقى سۆزلىرىڭگە قوشۇلمايمەن!

مەشرەپ تېڭىرقاپ نېمە قىلىشنى بىلمەي قالغاندەك بىر چەتكە ئۆتۈپ، نېمە دەيسەنكىن ئاڭلاپ باقاي قېنى، دېگەندەك ساۋاقداشنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ بۇنداق تۇرۇشى تەربىيە كۆرگەن ئارتىسلارنى ئەسلىتەتتى. سەيپىددىن كۆپچۈلۈككە بۇرۇلۇپ سۆز باشلىدى:

ــ راست، بىز ئۇلۇغ مۇساپىنى باشلىدۇق. ئېيلىم- مەريەت، مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن باتۇر قەدەملەر تاشلىدۇق. پۈتۈن خەلق، ئاتا- ئانىلار ۋە بالىلارنىڭ ھەممىسى بىزنى قوللىدى. بىز مۇشۇنداق شانلىق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرلەۋاتقاندا بىر قىسىم مۇتىئەسسىپلەر قويغا ئېتىلغان ئاچ قاشقىردەك بىزگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. بىزنى تىللاپ ئۇرماقتا. ھاقارەت قىلىپ يوللىرىمزغا تاشلار ئاتماقتا. ھاياتىمىز خەۋپكە ئۇچرىماقتا. يولىمىز توسۇلۇپ قالغاندەكلا بولدى. ئۇلار بىزنى ئۆلتۈرىشى، مەكتەپلىرىمىزگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرىشى مۇمكىن. ئۆلسەك رازىمىزكى، يولىمىزدىن ھەرگىز يانمايمىز. شۇڭا بىزگە يارەم كېرەك!

غەزىۋى قاينىاپ تېشىپ ئارانلا ئولتۇرغان مەھمۇد مۇھتى

[1] ئارقاداش ــ تۈركچە ــ مەكتەپلەردە ساۋاقداش، باشقا ساھەلەردە يولداش، سەبداش قاتارلىق مەنىلەردە، ــ ئا.

سەيپىددىننىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ۋە:
ــ كىم ئۇ، سىلەرگە قەست قىلىپ يولۇڭلاردا پۇتلىشىۋاتقان؟! ــ دەپ ۋارقىرىدى.
سەيپىددىن تەمكىنلىك بىلەن، گويا بۇ ئويۇنداغا ئۇچىنچى بىر رول ئالغۇچى بىلەن سۆزلۇشۇۋاتقاندەك داۋام قىلدى:
ــ قازى- ئەلەم، باي- بېگىم باشلىق يوغان قورساقلار، يەڭدەك سەللە، ھارام تاماقلار! خەلقنىڭ قېنىنى شورايدىغان مۇشتۇمزورلار! ئۇلار بىزنى «دەھرى»، «كالتە قۇيرۇق»، دىنسىزنىڭ بۇزغۇنچىلىرى دەۋاتىدۇ. بۇ گەپ بۆھتان! بىز دىنسىزنى بۇزغۇنسىز يوق، بىز مۇقەددەس ئىسلام دىنسىزنى قوغدايمىز. بىز پەيغەمبىرسىزنىڭ «ھەممە ئەر- ئايال مۇسۇلمانلارغا ئىلىم تەلەپ قىلماقلىق پەرزدۇر» دېگەن ھەدىسىنى ئادا قىلىۋاتىمىز. خەلقىمىز غەپلەتتىن ئويغۇنىشى كېرەك. نادانلىقتىن قۇتۇلۇپ ئالغا بېسىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ بولۇشى، ئىلىم ئوقۇشى كېرەك! بىز باشلىغان ئۇلۇغ ئىشسىزدا توسقۇنلۇققا ئۇچراۋاتىمىز. بىزگە ياردەم كېرەك! ئاتىمىز مامۇت سىجاڭنىڭ بىزنى قوللىشىنى، بىزگە ياردەم قىلىشىنى، بىزنىڭ غالىبىيەت بىلەن ئالغا بېسىشىمىزغا مەدەت بېرىشنى ئىلتىماس قىلىمىز...
كۆپچۈلۈك تېخىمۇ ھاياجانلىنىشقا باشلىدى. شۇئەر ئاۋازلاردا غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتتى. ھەممە كىشى بۇنداق ياخشى ئىشنىڭ توسۇلۇپ قالغانلىقىغا ئاچچىقى كېلىۋاتقاندەك ئىپادىدە بولدى. ئۇلارنىڭ گۇدۇڭلىشى سەيپىددىن بىلەن مەشرەپنىڭ ئاۋازى ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغاندەك جىمىپ قالدى. ئۇلار تەۋپىق ئوگەتكەن مۇنۇ شېئىرنى دىكلاماتسىيە قىلدى:

ۋەتەن ئۈچۈن تەرەققىيات ئىستەيمىز،
ئارزۇيىمىز: راۋاجلانسۇن مائارىپ.
جاننى پىدا قىلدۇق ئەزىز خەلقىمگە،
بىزنىڭ يۈرەك زالىملارغا مۇخالىپ.

بولسا دەيمىز بىزدە ھوقۇق، ئادالەت،
بولسا بەربات خۇراپاتلىق، جاھالەت.
شۇنىڭ ئۈچۈن ياشىسۇن بۇ ئىنقىلاپ،
زاۋال تاپسۇن ئىناقسىزلىق، ئىختىلاپ.
پورەكلىسۇن گۈزەل باھار گۈللىرى،
شوخ سايرىسۇن يۇرتىمىز بۇلبۇللىرى.
ئىقبال ئۈچۈن بولايلى بىز ئىتتىپاق،
جىلۋىلەنسۇن مەرىپەتنىڭ نۇرلىرى.

سەيپىددىن بىلەن مەشرەپلەر دىكلاماتسىيە قىلىشتىن توختىغان ھامان مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئۆرە تۇرغىنىچە مەمتىلى ئەپەندىگە:

ــ ئۆلىمالارغا ھەرگىز يول بەرمەڭلار! مەن بىر پارچە خەت يېزىپ بېرەي، كېيىن سىزگە ئىككى نەپەر قوراللىق ئەسكەر بېرەي. ئەگەر يەنە قارشىلىق قىلىدىغانلار بولسا باغلاپ ماڭا ئەۋەتىپ بېرىڭلار. مەن بار ئىكەنىمەن، سىلەرنىڭ مەكتەپ ئېچىشىڭلارغا ھېچكىم توسقۇنلۇق قىلالمايدۇ! ــ دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى ناھايىتى جاراڭلىق، غەزەپلىك بولۇپ، بىر ئاز تىترەڭگۈ ئىدى. ئۇنىڭ شۇ سۆزى بىلەنلا پۈتۈن مەيدانىدا يەنە بىر قېتىم گۈلدۇراس ئالقىش ياڭراپ كەتتى. ئوقۇغۇچىلار قوللىرىدىكى «ئىزچىلار كالتىكى»نى، ئەسكەرلەر قوللىرىدىكى قورالنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ تەنتەنە قىلىشتى.

شۇ چاغدا ئوقۇغۇچىلار توپىدىن ئابدۇراخمان چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىچەك ئىزى بار، دانىخورەك باسقان يۈزى قىزىرىپ كەتكەن بولسىمۇ گۈگۈمغا پېتىۋاتقان مەھەللە كۆرۈنمىدى، ئىچكى ھاياجاندىن تىترەپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، ھەممە ئادەم ھاياجانلىنىۋاتقان سورۇندا بىلىنمىدى. ئۇ سەھنىدە ئاۋۇال ساۋاقداشلىرىغا، ئاندىن ئەسكەرلەرگە قاراپ قويۇپ، بايىاتىن بېرى كۆڭلىدە پىشىشقىلاپ تۇرغان شېئىرىنى شائىرانە دىكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى:

بەھەمدۇللاھ[1] بۇ مەكتەپ ئاچىلىبان گۈلئۈزار بولدى،
زوھۇر[2] ئەيلەپ قوياشتەك نۇرىن، مىللەت ئاشكار بولدى.
بۇ مىللەت باشىغا چۈشكەن ئىدى شىددەت قارا كۈنلەر،
تۈپەيلىدىن سېنىڭكى، ئەي، زەھى[3] خۇش زوزىگار بولدى.
بۈگۈن سەن ئۆلكە باغىدا ئېچىلغان لالە گۈل مەھمۇد[4].
ئۇلۇغ نام ـ شۆھرىتىڭ بىرلەن كۆڭۈللەر شادى بار بولدى

ئابدۇراخمان سەل ـ پەل تىنىۋبلىپ ھەمدە شۇ پۇرسەتتە ئەتراپقا بىر كۆز يۈگۈرتۈپ، مۇخەممەسنى داۋام قىلدى:

خالىققا ھەمد بولسۇنكى، ئەدەمدىن[5] ئەيلىدى مەۋجۇد،
بەنى ئادەم ياراتىپ ھەم شېپى[6] قىلدى ئۇنى ماھمۇد[7].
تەكەببۇر ئەيلىدى شەيتان خۇدا دەرگاھىدىن مەردۇد[8].
بەرىسى ئۆزگە ئەردى، مۇھەممەد مۇستاپا مەخسۇد[9]،
چىقتى تۇرپاندىن، مۇھەممەت ئۈممەتىدىن ئوشۇل مەھمۇد[10].
.....

---

[1] ئاللاھقا شۈكرى، ــ ئا.
[2] ئاشكارە بولماق، مەيدانغا چىقماق، ــ ئا.
[3] زەپ ياخشى، گۈزەل، ــ ئا.
[4] مەھمۇد مۇھىتى كۆزدە تۇتۇلغان، ــ ئا.
[5] ئەدەم ــ يوقلۇق، ــ ئا.
[6] شېپى ــ شاپائەت قىلغۇچى، ــ ئا.
[7] ماھمۇد ــ ھەمد ئېيتىلغۇچى، ماختالغۇچى (ئاللاھ)، ــ ئا.
[8] مەردۇد ــ قوغلاندى قىلىنماق، ــ ئا.
[9] مەخسۇد ــ مەخسەد، ئەگەر ئەي مۇھەممەد، سېنى دېمىگەندە ئىنسانلارنى ياراتمايتىم، (ئەسلى مەخسەت سېنى يارىتىش ئىدى) دېگەن توقۇلما «ھەدىس قۇددۇسى» كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك، ئەمما بۇنداق بىر ھەدىسنىڭ بولغىنى يالغان. ــ ئا.
[10] ئابدۇراخمان شائىرنىڭ مەھمۇد مۇھىتىنى مەدھىلەيدىغان ئىككى پارچە شېئىرى (كېيىنكىسىنىڭ پەقەت باش قىسمى)لا تېپىلدى. ئۇنىڭ تولۇق دىۋانلىرى (قولىيازما) بارلىقى مەلۇم، ئەمما مۇئەللىپ بۇلارنى تاپالمىدى، ــ ئا.

بۇ قېتىم گۈلدۈراس ئالقىشلار تېخىمۇ قاتتىق، تېخىمۇ ئۇزاق داۋام قىلدى. تەۋپىقنىڭ ئۆزىمۇ بۇ يىگىتتىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ چاۋاك چېلىۋەتتى.

ــ بۇ شائىر كىم؟ ئىسمى نېمە؟ ــ دەپ سوردى مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقتىن پەس ئاۋازدا، گۈلدۈراس ئالقىشلار داۋام قىلىۋاتقان ئارىلىقتا.

ــ بۇ ئابدۇراخمان شائىر، ــ دېدى تەۋپىق دىلى سۆيۈنگەن ھالدا، ئۇ سۆزنى دەۋاتقاندا ئابدۇرخماننىڭ ئىسمىغا «شائىر» دېگەن نامنىڭ مەڭگۈلۈك لەقەم بولۇپ، قوشۇلۇپ سېڭىپ قالغاندىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.

ئۇزاققا سوزۇلغان چاۋاك ۋە قىقاسلاردىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار يەنە «ئىزچىلار مارشى»نى باشلىۋەتتى ۋە سەيپىددىننىڭ كومانداسىدا مەيدان بويلاپ مەش دەسسەش ماھارىتىنى كۆرسۈتۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ گاھ تۆتتىن ئۇزۇن سەپ بولۇپ، گاھ چاسا سەپ بولۇپ، مەيدان بويلاپ ئايلىنىشى، يېيىلىپ، يىغىلىپ، شۇنچە رەتلىك، شۇنچە چاققان مېڭىشلىرى ۋە رېتىملىك مەش دەسسەشلىرى ھەممەيلەننىڭ زوقىنى كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ ھەربىكەتلىرى مەخسۇس تەربىيلەنگەن ھۆرمەت قاراۋۇللىرىدىن قېلىشمايتتى. مەھمۇد مۇھىتى تېخىمۇ سۆيۈنگەن بولۇپ، ئۇ ھەربىي قوماندانغا خاس نەزەر بىلەن ئۇلارنىڭ تولىمۇ يارىملىق، ئاڭلىق قوشۇن بولالايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدى. ھەم ئاللىقاندىق ئۇمىد بىلەن كۆڭلى پاللىدە يورۇپ، شادلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ بالىلارغا مۇھەببىتى ئېشىپ، كاتىۋى ئابلا داموللا نەئىمنى يېنىغا چاقىرىپ:

ــ سىز مەمتىلى ئەپەندىگە بىر پارچە خەت يېزىپ بېرىڭ، مېنىڭ نامىمدا ئاتۇشتىكى جىمى يۇرت كاتتىلىرى ۋە پۇقرالارغا بۇيرۇڭ، بۇ ئىشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغان كىشى مەيلى قايسى مازايى- ماشايىخ بولسىمۇ كەچۈرمەيمەن. شۇنداق كەسكىن يېزىڭ. دەرھال بېجىرىڭ، ــ دېدى ئۇ تېخىچە غەزىپى بېسىلمىغاندەك كالتا ساقىلىنى تىترىتىپ، چىڭ- چىڭ سۆزلەپ.

تۇنجى يۇلتۇزلار ئاسمان سەتھىنى بىزەشكە باشلىغاندا مەش ئويۇنى ئاياقلاشتى. مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئەمدى بىر گېنېرالدىن مېھرىبان ئاتىغا ئايلىنىپ قالغانىدەك مۇلايىم ئاۋازدا كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ:

— ئەمدى دەم ئېلىڭلار، بالىلىرىم، بىر- ئىككى كۈن مېھمان بولۇپ قايتىڭلار. ئەمدى سىلەرگە ھېچكىم كاشىلا قىلالمايدۇ، — دېدى. ئاندىن بالىلار ئارىسىدىن سەيپىددىن، مەشرەپلەرنى ئالاھىدە ئىزدەپ تېپىپ ئەركىلەتتى، ماختىدى، — شائىر ئوغلۇم، — دېدى ئۇ ئابدۇراخمانىڭ مۇرىسىگە قېقىپ، — ياخشى ئوقۇڭلار، بالىلىرىم، ھەممىڭلار تىرىشىڭلار...

دوكلات يېغىنى ئاياقلاشتى. ئوقۇغۇچىلار «يۇمىلاق شە» ئىچىدىكى بىر نەچچە ئېغىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ يەردىمۇ كادىرلارنىڭ بالا- چاقىلىرى ئۈچۈن بىر مەكتەپ قۇرۇلۇاتاتتى.

ئۇلار ئورۇنلاشقان ياتاق ئوفتىسېر ۋە ئەسكەرلەر بىلەن تولۇپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇغۇچىلارغا تىلەكداشلىق بىلدۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئەمدى كۆڭلىدىكى دەككە- دۈككىدىن تامام خالاس بولۇپ، ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ توسالغۇسىز داۋام قىلىشىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلار ئەسكەرلەر بىلەن خۇشال چىقىشىپ، ناخشا- ساز، كۈلكە پاراڭلار بىلەن يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇشتى.

بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندى مەھمۇد مۇھتىنىڭ ياتقىدا ئايرىم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. مەھمۇد مۇھىتى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاقارتىش پائالىيىتىنى قوللاش يۈزسىدىن ئۇنىڭغا 40 مىڭ سەر كۈمۈش پۇل ئىئانە قىلدى. ئۇ تەۋپىققە مېھرىبانلىق بىلەن:

— سىزنىڭ ھاياتىڭىز بىز ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك، بىز ھەمىشە قىممەتلىك ئادەملەر ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنلا ئارزۇسىنى يەيمىز، تېرىكلىكىدە كارىمىز يوق. مەن سىزنىڭ روھ ۋە جىسمىڭىزدا ئاكامنى كۆرىمەن، ئابدۇخالىقنىڭ جاسۇرەتلىك يۈرىكى سىزگە كۆچكەندەك ھېس قىلىمەن. سىز مېنىڭ ئويلىغىنىمدىنمۇ بۈيۈك ئىشلارنى قىلالايدىغان

ئادەم ئىكەنلىكىڭىزگە كۆزۈم يەتتى. سىزنى ئاياش كېرەك. مەن سىزگە ئىككى ئەسكەر بېرەي، ئەتە كۆرۈپ بېقىڭ. ئون ئادەمگە تېتىيدىغان يىگىتلەردىن بېرىمەن. ئىشەنچىلىكراق بولۇشى ئۈچۈن ئۆزۈڭ سىنالغان ماڭا ئەگىشىپ تۇرپاندىن كەلگەن يىگىتلەردىن بېرىمەن، ــ ئۇ شۇنداق دەۋېتىپ تەۋپىقنىڭ قولىنى ئاغرىتىپ تۇرۇپ سىقتى، ئاندىن بىردىنلا ئېسىگە ئېلىپ، ــ ھوي، راست، بۇ جەڭچىلەر سىزگە يوچۇن ئەمەس، يېڭىساردا تونۇشقان تونۇشلىرىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟ نىمىتۇللاھ بىلەن مەڭلىكاخۇن ئىككىسىنى بەرمەكچىمەن، قانداق؟ــ دېدى.

بۇ گەپ بىلەن تەۋپىقنىڭ يادىغا ئابدۇنىيازمۇ كەلدى. ئۇ بۇ قابىل ئوفتسىرنى سۈرۈشتۈرۈپ باقماقچى بولغان بولسىمۇ مەھمۇد مۇھىتى كۆرسىتۈۋاتقان مېھرىبانلىق ئۈنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويغانىدەك گەپ قىلالمىدى. ئۇنىڭدا شۇتاپ مۇشۇ بەستلىك كىشىنى قۇچاقلۇۋلىش ئىستىكى ھۆكۈم سۈرمەكتىدى. شۇ چاغدا ئۇ بىردىنلا ئىدرىسىنىڭ ئۆلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلغانلىقىنى، بۇنى سىجاڭنىڭ بۇيرۇقى دەپ پوپوزا قىلغانلىقىنى، ئەمدىلىكتە سىجاڭنىڭ شۇنچە قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقىنى، ئويلاپ بۇ ئارىدا جەزمەن دۈشمەننىڭ ئويۇنى بولۇشى مۇمكىن. دېگەن قاراشقا كەلدى. شۇڭا ئۇ مېھرىبان ئاتەدەك ئۆزىگە غەمخورلۇق قىلۋاتقان بۇ ئادەمنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلىش بىلەن، يوشۇرۇن دۈشمەندىن ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇشنى قەرز دەپ بىلىپ، ھەزرەتتە بولغان گەپ- سۆزلەرنى سۆزلەپ بەردى.

ــ ئىدرىس؟ــ دېدى مەھمۇد مۇھىتى تەئەججۈپىنى ئانچە بىلىندۈرمەي، ئەمما قايتا سوئال سورىمىدى. ھەم ئۆزىمۇ ئىپادە بىلدۈرمەي جىم جىتلا ئۆتكۈزۈۋەتتى. بىردەمدىن كېيىن سۆزىنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ، ــ بالىلارنى ئوقۇتۇش ئۇچۇن نېمە كەتسە- كەتسۇن. تارىختىن بېرى خەلقىمىز نادانلىق ئارقىسىدىلا قۇل بولدى. ئەڭ ئاخىرىقى بىر قىسىم ئىشلارنى ئېلىپ ئېيتساقمۇ جىن شۇرىن ھاكىمىيىنىڭ ھۆلىنى تەۋرىتىۋەتكەن خەلق ئىنقىلابىنىڭ ئۆز ئۆزىدىن سۇسىيىپ ئاخىرىدا بۇنداق ۋەزىيەتكە كېلىشىمىز، ئاڭلىق

قوشۇنمىزنىڭ يوقلىقى بىلەن ئىقتىدارى بولغان يول باشچىنىڭ كەملىكى. يول باشلىغۇچىلار بىلىمسىز ۋە گول بولغانلىقى ئۈچۈن ياخشى چارە ـ تەدبىر، توغرا يول، توغرا نىشانىنى تاپالمىدى. مۇھىت بولسا يامان تەرەپكە قاراپ راۋاجلىنىشقا تۇرتكە بولدى. تۆمۈر ئىلىغا قارتا «ھارۋىكەش قەشقەرنى سورامدۇ» دەپ پىتنە تېرىسا، خۇتەنلىكلەرنى يەنە بىر نېمە دېيىشتى. باشقا ھۆكۈمرانلار سورىسا بولىدىكەنۇ، نەلىك بولسا بولسۇن ئۆز ئىچىمىزدىن چىققانلار سورىسا ياخشىراق ئەمەسمۇ دېگەننى ئويلاپ كۆرۈشكە ئەقىللىرى يەتمىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى نادانلىق ئارقىسىدا بولۇۋاتقان ئىشلار. شۇڭا مەن ئەپەندىلەرنى تولىمۇ ھۆرمەت قىلىمەن، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى ھاياجان بىلەن.

ــ مەن ئەسلىدە ئاشۇ خەلق ئىنقىلابىنىڭ تازا قاينىغان ۋاقتىغا ئۇلگۈرۈپ كېلىپ پىدائىي بولۇشنى ئويلىغانىدىم. بىراق، كېچىكىپ قالدىم، ئارمىنىمغا يېتەلمىدىم. بۇنى ئويلىسام ئىچ ـ ئىچىمدىن پۇچۇلۇنۇپ كېتىمەن. قولۇمغا قورال ئېلىپ خەلق ئىنقىلابى سېپىدە بىر جەڭگە كىرسەم دەپ ئويلايتتىم.

ــ ئەلھەمدۇلىللا، بۇمۇ تەقدىر. ياخشىمۇ كېچىكىپ قاپتىكەنسىز، بولمىسا ـ زە، بىرلا جەڭگە كىرىپ قىزغىنلىقنىڭ قۇربانى بولۇپ كېتىدىكەنسىز. ھېچنىمىدىن يانمايدىكەنسىز. ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلىرىمىزدىن ئايرىلدۇق. مەن ئاكامدىن ئايرىلدىم، سىزدىنمۇ ئايرىلىپ قالسام بولمايتتى. سىزنىڭ يارىقىڭىز قەلەم جەڭگاھىڭىز مەكتەپ.

ــ دېگىنىڭىزغۇ توغرا، بىراق، دۇشمەنگە بولغان قىساس ئوتى، غەزەپ ـ نەپرەت ئادەمدە ئۇلارنى بىۋاستە ئاتمىغىچە، ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق قىقىراشلىرىنى ئاڭلىغاچ ئۆلتۈرمىگىچە ھادىق چىقمايدىغاندەك كەيپىياتنى ھاسىل قىلىپ قويىدىكەن؛ دۇشمەننىڭ بىزگە سالغان جەۋرى ـ جاپالىرىنى، بىزنى كەلتۈرۈپ قويغان بۇ زۇلمەتلىك مەنزىلىنى ئويلىغاندا ئۆز قولىڭىز بىلەن بوينىنى يۇلۇۋەتمىگىچە دەردىڭىز چىقمايدىغاندەك روھى ھالەتكە كېلىپ قالىدىكەنسىز.

شۇنچىلىك تىت- تىت بولىمەنكى، بىر كۈندىلا خەلقىمنى دۇنيادىكى جىمى مىللەتتىن مەدەنىيەتلىك، جىمى مىللەتتىن پاراۋان قىلىۋەتسەم دەيمەن... ئويلاپ كۆرۈڭ، بىر قەدىمىي مەدەنىيەتلىك مىللەت قانداق بولۇپ بۇ ھالغا چۈشۈپ قالدى؟ تۇغرا، بۇنىڭ بىردىن- بىر سەۋەبى ياكى ئەڭ مۇھىم سەۋەبى نادانلىق ۋە ئىناقسىزلىق. لېكىن، بىز نېمىشقا بىر- بىرىمىزگە يېپىشمايمىز، پالانى يەرلىك، پوكۈنى يەرلىك دەيمىز؟ بۇ ئۇيغۇر قېنىنىڭ مۇرەككەپلىكىدىنمۇ؟ بۇ ھەقتە ھەر مىنۇت ئويلاپ خيالىنىڭ چېكىگە يېتەلمەيمەن... بۇنداق تەپرىقچىلىقنىڭ ئەڭ چوڭ جىنايەتچىسى ئاباق خوجا باشچىلىقىدىكى سوپى ئىشانلار، ئەلۋەتتە... لېكىن، نادان خەلق بۇ مىللىي مۇناپىقنى ھازىرغىچە ئۇلۇغلايدۇ تېخى!... خەلقىمىزدە ئىنسانىي ئاڭ، مىللىي روھ ئويغانمىسا، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلمىسە ئۇنى قوتقازغىلى بولمايدىكەن، ئۇنىڭ قوتۇلۇشى ئۆزىگىلا باغلىقكى، تاشقى كۈچلەردىن تامادا بولۇپ ئولتۇرۇش بىزنى غەپلەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

ــ ئاكامۇ ھەمىشە شۇنداق دەيتتى. ئابدىخالىقمۇ شۇنداق قاينايتتى. ھازىر سىز نىجاتلىق تۇلپارىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنە قورال تۇتۇپ جەڭ قىلمىغىنىڭىزغا ئۆكىنەمسىز؟ تىلسىمنىڭ ئاچقۇچى قولۇڭلاردا ئىكەن، ئۇنى ئېچىشنى ھەربىر ئادەمگە ئۆگۈتۈڭ. سىرلادىن قورقىدىغانلارغا ئەسلى قىيىاپەتنى كۆرسۈتۈپ قويۇڭ. كۆزى ئېچىلغان ئادەم يولنى تېپىپ ماڭالايدۇ.

ــ رەخمەت سىزگە، سىزنىڭ پۈتۈن ئۆمرىڭىزدە قىلغان ۋە قىلىدىغان ھەممە ساۋابلىرىڭىزدىن بۇنىسى كاتتىراق بولغۇسى.

مەھمۇد مۇھتى بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن باشقا بىر خىل ئاھاڭدا:

ــ ئۆز بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن سىزگە بىر گەپنى قىلاي، سىلەرنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىڭىزلارنى باشقىچە مەنادا چۈشۈنۈپ ماڭا پەنت قويۇدۇغانلار ئاز ئەمەس. بۇ كەمگىچە بۇ يەردە بولغان ھەممە گەپ-سۆز، ھەربىرىڭىز يېڭىشىگە يېتىپ بولدى. سىزنىڭ مەن بىلەن شەخسىي يېقىچىلىقىڭىز يوقلىقىنى، كۆچۈلۈكنىڭ ئىشى ئۈچۈن يارىدەم سوراپ

كەلگەنلىكىڭىزنىڭ، سىز ئۇچۇن مەنمۇ، باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئوخشاشلا ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇپ قويۇش ئۇچۇن شاگىرتلىرىڭىز بىلەن ئەتە يېڭىشەھەرگە لىيۇبىڭ دېگەن لومۇدىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قويۇش زۆرۈر تۇرۇۋاتىدۇ. قانداق دەيسىز؟ ــ دېدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ بۇ سىياسىي ئېھتىياج ئۇچۇن زۆرۈرىكەن، مەيلى، چىقساق چىقايلى.

ــ ئۇنداق بولسا ياخشى بولدى، مەنمۇ بىللە چىقىمەن.

ئۇلار سۆھبەتلىرىنى توختۇتۇپ، ئارام ئېلىش ئۇچۇن خەيرىلەشتى.

3

ئەتىسى تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 200 چە ئەسكەرنىڭ مۇھاپىزىتى بىلەن يېڭىشەھەرگە قاراپ ماڭدى. مەھمۇد مۇھتى ئۇلار بىلەن ياندىشىپ پىيادە يولغا چىققانىدى. ئۇلار شەھەردىن چىققىچە ناغرا-كانايلىرىنى ياڭرىتىپ، ناخشىنى جارانلىق تۇۋلاپ ماڭدى. شەھەردىن چىققاندىن كېيىن بىر ئاز ئىختىيارىراق مېڭىشتى.

قىزىل دەريا كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈۋېتىپ تەۋپىق سول تەرەپتىكى ــ دەريانىڭ شىمالىي قىرغىقىنى بويلاپ شەرقە سۈزۈلغان، كەڭ كەتكەن سازلىقنى كۆرسۈتۈپ:

ــ بۇ سازلىق نېمە دەپ ئاتىلىدىغاندۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ بۇ يەرنى ئەسكىسا[1] دەيدىكەن، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى، ــ بۇنى سوراپ قالدىڭىزغۇ؟

ــ بۇ يەردە كۆڭۈلدىكىدەك تەنتەربىيە مەيدانى بەرپا قىلغىلى بولىدىكەن.

ــ شۇنداق، بۇ يەردە ئوغلاق تارتىشىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ.

---

[1] ئەسكى سا (ئەسكى ھىسارــ كونا قورغان، قەلئە) ــ بۇيەردە قەدىمى شەھەر خارابىسى بارىدى ــ ئا.

ئۇلارنىڭ سۆھبىتى شۇنىڭ بىلەنلا مەكتەپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەربىيىلىنىشى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرى قاتارلىقلارغا بۇرۇلۇپ، مۇشۇ ھەقتە ناھايىتى قىزغىن پىكىرلىشىپ كېتىشتى. مەھمۇد مۇھىتى گويا پەقەت ھەربىي بولۇش ئۈچۈنلا يارالغاندەك قاۋۇل بەستىگە يارىشا يوغان چامداپ ماڭاتتى. تەۋپىق بولسا ئۇزاق چېنىققان كىشىلەرگە خاس چاققانلىق بىلەن تېز- تېز قەدەم ئېلىپ ھەمرىيغا تەڭلىشىپ ماڭاتتى.

ئۇلار يېڭىشەھەر قورغىنىغا يېتىپ كەلگەندە ئالدىن خەۋەر تاپقان گارنىزون قوماندانى لیۇبىڭ خىللانغان ئەسكەرلىرىدىن يۈزچىنى دەرۋازىدىن ئىشتاپ ئالدىغچە تىزىپ كۈتۈپ تۇرغانىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ناغرا- سۇنايلىرى قورغانغا كۆز يېتىم يەرگە كەلگەندىلا ياڭراشقا باشلىغانىدى. ئۇلار ئاشۇ سۇر ھەيۋىتى بىلەن لیۇبىڭ قوشۇنلىرى ئالدىدىن ئۆتۈپ ئىشتاپ ئالدىدىكى مەيدانغا رەتلىك يېيىلىپ چاسا سەپ ھاسىل قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى دېقىقەت كوماندىسى بېرىپ، لیۇبىڭ ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى ئوفىتسېرلار بىلەن كۆرۈشتى ھەم ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىدىنى مەلۇم قىلغان بولدى. لیۇبىڭنىڭ توڭچىسى تەرجىمە قىلىپ تۇردى.

ــ بىز خەلقنى ئاقارتىپ، ۋەتىنىمىزنى ئىلغار مەملىكەتلەر قاتارىغا ئۆتكۈزۈشنى مەقسەت قىلىمىز. بۇ ئىشىمىز ئۈچۈن ئۆلۈغلىرىمىزدىن يارىدەم سوراپ كەلگەنىدۇق، ــ دېدى تەۋپىق قىسقىچە دوكلاتنىڭ ئاخىرىدا، ــ ماموت سىجاڭ ئاتىمىز بىزنى قوللىدى ھەم ئىقتىسادىي يارىدەم بەردى،ــ ئۇ بۇنداق دېيىش ئارقىلىق لیۇبىڭدىنمۇ بىر نەرسە يۇلماقچى ئىدى.

ــ قارشى ئالىمىز، قارشى ئالىمىز، ــ دېدى لیۇبىڭ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ھېجىيىپ، ــ ماموت سىجاڭنىڭ قارشى ئالغىنى مېنىڭ قارشى ئالغىنىم ئوخشاش. ئۇ قوللىغانىكەن مەنمۇ قوللايمەن. كۆپچۈلۈككە مەلۇم، مەنمۇ شىڭ دوبەن جانابلىرىغا ئوخشاش ئىلغار پىكىردىكى كىشىمەن. شىڭ دوبەن جانابلىرى سۇۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست،

شۇڭا شاڭ دوبەننىڭ سىياسىتىمۇ خەلقچىل سىياسەت، خەلقنى ئوقۇتۇش، نادانلىق ئۈيقۇسىدىن ئويغۇتۇش ئەلۋەتتە قارشى ئېلىشقا تېگىشلىك ئىش. مەن مامۇت سىجاڭ ئاكىمىز ئەۋەتكەن ئادەمدىن ئوقۇپ بەك خوشال بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈمنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئازراق تەييارلىق قىلىپ قويدۇم. ئاۋۋال ھەممىگىلار ماڭا مېھمان بولۇڭلار، دەم ئېلىڭلار، ــ دېدى ئۇ.

مەھمۇد مۇھتى رەسمىيەت ئۈچۈن بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلدى. شۇنىڭ بىلەن لىيۇبىڭ ئادەملىرىگە بۇيرۇپ، ئۇلارنى دەم ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئوقۇغۇچىلار دەم ئېلىشقا قويۇتېلگەندىن كېيىن تەۋپىق، مەھمۇد مۇھتىلار ساھىپخانلار بىلەن مېھمان كۈتۈش بۆلۈمىدە ئىختىيارى سۆھبەتتە بولدى. لىيۇبىڭ بۇ يەردىمۇ ئاغزىدىن بال تامدۇرۇپ تەۋپىقنى ماختىدى. ھەر ئىككى ئېغىز گەپتە مەھمۇدنى كۆكلەرگە ئۇچۇرۇپ، خوشامەت قىلىپ تۇردى. «مامۇت ئاكىمىز» دېگەن سۆزنى ئۇيغۇرچە قىلىپ، باشقىلىرىنى خەنزۇچە قىلىپ دىپلوماتلارغا خاس خاراكتېرىنى ئىپادىلىدى.

بۇ ماختاش ئەمەلىيەتتە سىياسىي ئېھتىياجدىن تۇغۇلغان خوشامەت بولۇپ لىيۇبىڭنىڭ خەلقپەرۋەرلىكىنى ئىسپاتلىمايتتى. ئەينى ۋاقىتتا قەشقەر ۋەزىيىتىدە ھەربىي كۈچ سىلىشتۇرمىسى جەھەتتە ئۈستۈنلۈك مەھمۇد مۇھتى تەرەپتە بولۇپ، بۇ يەردىكى ھەربىي كۈچلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى مۇنداق ئىدى:

1. قەشقەر گارنىزونى. ئوفتسېرلىرى 65، ئەسكەرلىرى 234 نەپەر. قوماندانى لىيۇبىڭ، (قوشۇمچە) مۇئاۋىن قوماندانى مەھمۇد مۇھتى.

2. ئاتلىق 4- پولكى. ئوفتسېرلىرى 45، ئەسكەرلىرى 542 نەپەر؛ ملتىق 604 تال، پىلىمۇت يەتتە دانە، پولكوۋنىك يې چىڭبو.

3. ئاتلىق 5- پولكى (يەرلىك خەنزۇلاردىن تەشكىللەنگەن). ئوفتسېرلىرى 45، ئەسكىرى 365 نەپەر. ملتىق 382 تال، پىلىموت ئىككى دانە.

4. ئاتلىق 9- پولكى (يەرلىك قىسىم). ئوفتسېرلىرى 40،

ئەسكىرى 632 نەپەر؛ مىلتىق 287 تال، پىلىموت ئۇچ دانە.

5. پىيادە ئەسكەرلەر 6 ـ دىۋىزىيىسى: ئەسكەر سانى 1500[1]. دىۋىزىيە قوماندانى مەھمۇد مۇھتى. بۇلارنىڭ 80%ى ئۇيغۇر، 20% قىرغىز (خوجانىياز ھازجى، تۆمۈر ئىلى، ئوسمان ئالى قاتارلىق قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىدىن قالغان ئەسكەرلەردىن). بۇلاردىن بىر پولك يەكەندە، بىر پولك يېڭسارداً، بىر پولك قەشقەر دۆلەتباغدا، يەنە بىر پوللىك قوم دەرۋازىسىدا تۇراتتى.

ئەسكىرى كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتىن 6ـ دىۋىزىيە سان جەھەتتىلا ئەمەس، سۈپەت جەھەتتىنمۇ ئۈستۈن تۇراتتى. تېخمۇ مۇھىمى ئۇلار قەشقەر سىرتىدا ئىككى ناھىيىدە ئوبدان پۇت تىرەپ تۇرۇش زىمىنىگە، ئىشەنچىلىك ئارقا سەپ ۋە ئەسكەر زاپىسىغا ئىگە ئىدى. بۇ ھال لىيۇبىڭنىلا ئەمەس، شېڭ شىسەينىمۇ تەشۋىشكە سالاتتى. شۇڭا ئۇ ئالدامچىلىق قىلىپ دىۋىزىيە ئىچىگە ئۆزىنىڭ كۆز-قۇلاقلىرىنى قىستۇرۇپ، ھەرخىل يوللار بىلەن «قورغاننى ئىچىدىن بۇزۇش» كويىدا بولاتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ربالكونى تەكلىپ قىلىپ مۇشاۋۇرۇ قىلىپ قويۇشى سوۋېت ــ شىڭ ھەمكارلىقىنىڭ مۇنىسى ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا لیۇبىڭنىڭ ياغلىمىچىلىق قىلىپ، ئىلاجى بار مەھمۇد مۇھتىنىڭ كۆڭلىنى ئۆتۈش كويىدا بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ ئۇلارنىڭ «يولۋاسىنىڭ تۇكىنى يېتىشىغا سىلاش» چارىسى ئىدى.

مەھمۇد مۇھتىنىڭ ئېھتىياتچانلىق قىلىپ ئالدىن خەۋەر بېرىپ يۇرىشىدىمۇ ئوبېيكتىپ سەۋەبلەر بار ئىدى. ئۇنىڭغا ئايان ئىدىكى، ئۇنىڭ ئىشتابىدا بولغان ئىشلار لیۇبىڭدىن يوشۇرۇن قالمايتى. شۇڭا بەزى ئىشلارنى يورۇققا چىقىرىپ ئاخباراتلارنىڭ قىممىتىنى يوقۇتۇۋەتمەسە لیۇبىڭ قاتارلىقلار شىڭ شىسەيگە ۋە سوۋېت تەرەپكە ئۇنى ھىلە- مىكىر

[1] بۇ سان ئەمەلىيەتكە ئانچە ئۇيغۇن كەلمەيدىغاندەك تۇرىدۇ، بەلكىم 15000 بولۇشى مۇمكىن، ــ ئا.

ئىشلىتىپ، سۈيقەست پىلانلاۋاتىدۇ دەپ چاقاتتى. بۇ بولسا شاك شىسەينىڭ ھەربىرىكەتلىنىشى ئۈچۈن باھانە بولاتتى، ھازىر شۇڭا ئىككى تەرەپ ئېھتىيات بىلەن تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەھمۇد مۇھىتى شاك شىسەينىڭ پۈت تىترەپ تۇرۋاتقان ھامانلا ئۆزىنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ھەربىرىكەت باشلايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېھتىيات بىلەن ئاشۇ كۈننى كېچىكتۈرۈشكە تىرىشاتتى.

زىياپەتتىن كېيىن رەسمىي مۇراسىم ئېچىلىپ، لىيۇبىڭ سۆز قىلدى. ئاندىن ئۇ ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن تەييارلىغان سوغىتى- قوڭغۇراق سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن يەڭ بەلگىسىنى تارقىتىپ بەردى. لىيۇبىڭ بۇ بەلگىنى چۈشەندۈرۈپ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا:

ــ سىلەر غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقانلارنى ئويغاتقۇچى قوڭغىراقچىلار...ــ دېدى. ئارقىدىن ئادىۋانتى پەتنۇس بىلەن تۆتۈپ تۇرغان، قىزىل رەڭلىك قەغەزگە ئورۇلۇپ، سىرىق ھەل بىلەن ھۆسنىخەت يېزىلغان بولاقنى مەمتىلى ئەپەندىگە سۇنۇپ ــ بۇ مېنىڭ ئىنئانەم، ئاز بولسىمۇ پېقىرنىڭ كۆڭلى، قوبۇل قىلارلا، ــ دېدى.

لىيۇبىڭنىڭ سۆزى ۋە ئىنئانە تەقدىم قىلىش رەسىمىيىتى ئاياقلاشقاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار ماھارەت كۆرسەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن لىيۇبىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئۇرۇتىشى بىلەن قەشقەر شەھرىگە قايتىشتى.

ــ بۇ تۈلكىنى ئوبدان ئىلدۇقمۇ، ئەپەندىم، ــ دېدى مەھمۇد مۇھىتى كېتىۋېتىپ، ــ ئۇلار لىيۇ بىڭنىڭ قانچە پۇل بەرگەنلىكىگە قىزىقىپ بىرلىكتە قاراشتى. لىيۇ بىڭ 17 مىڭ سەر بەرگەندى، ــ بۇ پۇللار سىزنىڭ نۇرغۇن ئىشلىرىڭىز ئۈچۈن بىمالال يېتىدۇ، ــ دېدى مەھمۇد مۇھىتى مەمنۇنىيەت بىلەن.

ــ شۇنداق، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۈچۈن سىز ئاكىمىزغا رەخمەت ئېيتىمىز، ــ دېدى تەڭپىق ئىچ- ئىچىدىن خوشاللانغان ھالدا، ــ ئىككىلارنىڭ مۇناسىۋىتى قانداقراق؟

ــ ھەي، ھازىر ئۇلارنىڭ ئۇرۇشقىدەك ھالى يوق، يالقۇن بېسىلغان

بىلەن چوغ تېخى ئۆچمىدى، شۇڭا تىنچ ئۆتۈش ئۈچۈن ماڭا بىر ئاز يول قويىدۇ. شۇڭ تۈلكىنىڭ ھالى سەل- پەل ئوڭشالسىلا مېنى ئارامىمدا قويمايدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟... بۇنى بىلىدىكەنسىزۇ، ئەجەپ يەنە خەتەرلىك ھالەتتە تۇرۇپ خىزمەت قىلۇبرەمسىز؟ــ مەمتىلى ئەپەندى گېنىرالغا سىناش نەزىرىدە قارىدى.

ــ نېمە چارە؟ ھاجىمنى قاپقانىدىن ھەزەر ئەيلەشكە شۇنچە دەۋەت قىلدىم، ئۇنىمىدى. ئۇ رەئىسلىكنى قوبۇل قىلىپ ھۆكۈمەت تەرەپكە ئۆتۈۋالسا، ماڭا نېمە ئامال؟ ئۆلمىگەن جانىدا ئۇمىد بار دەپ تۇرۇپ باقمايمىزمۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن بىر گەپ بولمامدۇ. ھېچ بولمىسا شۇ چاغقىچە ئازراق ساۋابلىق ئىش قىلىپ گۇناھىمىزنى يېنىكلەتسەكمۇ ئەجەپ ئەمەس.

تەۋپىقنىڭ يەنە كۆپ نەرسىلەرنى سورىغۇسى بار ئىدىيۇ. لېكىن سىجاڭنىڭ چېھرىسىدىكى چوڭقۇر قايغۇ ئالامىتىنى كۆرۈپ قېلىپ، گەپ قىلمىدى.

ئون سەككىزىنچى باب

قەھرىمانلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازلىرى ئاڭلانغاندا
هاپىز ناخشىسىنىڭ نېمە كېرىكى؟
ئات جەڭگە چېپىپ كېتىۋاتقاندا مەن قانداق
قىلىپ چىمەنلىكتە ياتالايمەن؟
ــ ئىبراھىم مۇنتەسىر(xئەسىر) شېئىرلىرىدىن
(«چىڭگىزخان»دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل)

1

يېڭىشەھەردىن قايتقان كۈنى كەچتە تەۋپىق ئوقۇغۇچىلارنى دېۋىزىيە ئىشتابىدىكى ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى شاگىرتلىرىدىن ئابدۇراخمان شائىر، سابىت، ئابدۇغۇپۇرقۇناجى، ئەمەت مەخسۇم، سەيپىددىنلارنى ئېلىپ نوۋېشى مەكتەپكە كەلدى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭغا بەرگەن مۇھاپىزەتچى جەڭچىلەر نېمۇتۇللا، مەڭلىكاخۇنلارمۇ ئۇلار بىلەن بىللىدى (مۇھاپىزەتچىلەر شۇكۇندىن باشلاپلا ئۇنىڭ خىزمىتىگە كىرىشكەنىدى) نوۋېشى مەكتەپتە ئۇلارنى مەجىددىن ئەپەندى، ئەخمەد ئەپەندى ۋە باشقا بىر قانچە ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوبۇلقاسىم باشلاپ كەلگەن سانايى نەپىسە قارمىقىدىكى بىر قانچە سازەندىلەر كۈتۈۋالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇتلۇقھاجىم شەۋقىمۇ باردى.

مەمتىلى ئەپەندى مەكتەپ هويلىسىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ شاگىتلىرىغا:

ــ مەن سىلەرنى دەم ئالدۇرماي نېمىشقا باشلىۋالدىم، بىلەمسىلەر:ــ دېگەن سوئالنى قويدى، ــ چوڭلارنىڭ سۆھبىتىدە سىلەر بېلىۋېلىشقا تېگىشلىك پايدىلىق نەرسىلەر بولۇپ قېلىشى مۇمكىن،

شۇلارنى ئاڭلاپ قالسۇن دەيمەن.

تەۋپىق ئۆزلىرىنى كۆتۈپ ئولتۇرغان بىر مۇنچە ئادەمنى كۆرۈپلا چاقچاق باشلىدى:

ــ قارىغانىدا بىرەر كاتتا مۇراسىمغا تەييارلىنىپ تۇرغانىدەكلا قىلىسىلەرغۇ؟ مەجىددىن ئاغىمىز قايتا توي قىلماقچى ئەمەستۇر؟ ئۇنداق بولۇدۇغان بولسا ئىبادەت خېنىم ساقلىنى يۇلۇپ، دوختۇر دوستىمىزنى كوسا قىلىپ قويىدىغۇ؟

ــ بۇ ئەپەندى ماڭا ئارام بەرمەيدۇ، ھەمىشە ھوجۇم نىشانى مەن، ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى ياسىما تېرىكىش بىلەن، ــ ئۇنداق ئەمەس، ئەپەندىم، سىزنى ئۆيلەپ قويۇش توغرىسىدا مۇزاكىرە ئويۇشتۇرۇپ تۇرۇپتىمىز. ئەمدى پەقەت ئۆزىڭىزنىڭلا پىكرى كەملىك قىلىۋاتاتتى، ــ دوختۇر چاقچاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇدى.

ــ مېنىڭسىزمۇ قارار قىلىشقا بولاتتى، مانا شەۋقى ئاكىمىز ماڭا تولۇق ۋەكىللىك قىلالايتى ئەمەسمۇ؟

ــ ئوھۇي، شەۋقى بىلەن تۇغۇلغاندىن بېرى بىللە ئويناپ چوڭ بولغاندەك گەپ قىلىسىزغۇ؟ ياخشىمۇ تۇنۇگۈنلا تونۇشقىنىڭىز.

ــ تۇنۇگۈن تونۇشقان دوستۇمنى ۋەكىل قىلمىسام، سىزدەك كونا تونۇشلار مېنى چۈشەنمەسە.

ــ بوپتۇ، يۇقىرى ئۆتۈڭ، ۋەكىلىڭىزگە يېقىن ئولتۇرۇڭ. ھازىر سىز مېھمان، نېمە دەۋالسىڭىزمۇ كەڭچىلىك قىلىمىز. قېنى يېگىتلەر، سىلەرمۇ ئولتۇرۇڭلار.

ــ تارچىلىقىڭىزمۇ بارمىدى ئەمسە؟ ماڭا زامانىڭ تارلىقى ئاز كەلگەندەك؟ بولىدى گەپ قىلماڭ، ھاجىكام بىلەن ئوبدانراق پاراڭلىشۋالغىلى قويۇڭ، ــ تەۋپىق شۇنداق دەپ چاقچىقىنى تۇگۈتۈپ، بۇنداق چاقچاقلارنى بولدى قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ دوستلىرىغا ئىشارە قىلدى (ئۇ شاگىرتلىرى ئالدىدا بەزى گەپلەرنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشىدىن ھەزەر قىلاتتى). ئاندىن شەۋقىگە بۇرالدى، ــ خوش، ئۇستاز، ئەھۋالىڭىز نېچۈك؟

ـــ ئەلھەمدۇلىللاھ.

ـــ بىزنىڭ بەختىمىز ئۇچۇن سالامەت بولۇڭ. ئاكامدىن كۆپ سالام يوللاپتىكەنسىز، رەھمەت.

ـــ بىراق، ئەپەندى، ئاكىلىرىدىن سىلىنىڭ تۆرت سائەتلا ئۇخلايدىغانلىقىلىرىنى ئاڭلاپ، سىلىگە بەك ئاچچىقىم كەلدى. ھەقىقەتەنمۇ بالىلارچە قىزغىنلىق! ئۇنداق قىلىشقا ھەققىلىرى يوق جۇمۇ. رەسۇلىللاھ سەللەھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم كېچىسى ئۇخلىماي ئىبادەت قىلىدىغان بىر ساھابىگە كايىپ:«سېنىڭ بەدىنىڭدە بالىلىرىڭنىڭمۇ ھەققى بار»[1] دېگەن. يەنى، دېمەكچىكى، ئۇنى شەخسىيلا مۇلكى بىلىپ قالايمىقان خورتىدىغان ئىشنى چەكلىگەن. خۇددى شۇنداق، سىلىنىڭ بەدىنلىرىدە دوست بۇرادەرلەرنىڭ، مىللەتنىڭ ھەققى بار، ئۇنى ئاسرىماي تېزلا كېرەكتىن چىقارسىلا گۇناھكار بولىلا.

ـــ ئايىغىنىڭىز ئۇچۇن رەخمەت، ئۇستاز، مېنىڭ ئېسىمدىن يادىم سىزدىلا بولدى. مەنغۇ ياش، يۈكنى ئېغىرراق كۆتەرسەممۇ ھېچقىسى يوق. سىز ياشىنىپ قالغان چاغدا ئۆزىڭىزنى ئاسرىمىسىڭىز بولمايدۇ.

ـــ بولدى، تەكەللۇپ قىلىشمايلى، ئۆزئارا تەكەللۇپ قىلىشماسلىق ئۆزلىرىنىڭ شۇئارىدىغۇ، سىلىگە بەرىبىر گەپ ئاڭلاتقىلى بولمايدۇ. قۇرۇق گەپنى قۇيۇپ تەمبۇرنى قوللىرىغا ئالسىلا.

ـــ ئۇنىسىڭىز ئۆزەممۇ چىداپ تۇرالايمەن، ـــ تەۋپىق تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى. ئۇ تەمبۇرنى سازلىغاچ ئەخمەد ئەپەندىنى كۈزەتتى. ئەخمەد ئەپەندى خىيالچان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىكەن ھالدا پاراڭلارغا ئارىلاشماي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايى بىر ئاز تاتارغان ھەم ياداپ قىلغاندى. ئۇ تۇرۇپلا بوينىنى سىپاپ قويۇپ، ئېغىر-بېسىق، چوڭ سۈپەتلىك بىلەن قۇلاق سالاتتى. تەۋپىق بىر نەچچە ناخشا ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن تەمبۇرنى سانايى نەپىسەنىڭ سازچىلىرىدىن بىرىگە بېرىپ، خەلق ئاھاڭلىرىغا چېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى.

[1] «سەھىھ بۇخارى»غا قارالسۇن، ـــ ئا.

ئۇمۇ بىر نەچچە پەدە چالغاندىن كېيىن داستىخان سېلىنىپ، گۆش بىسىلغان پولو كەلتۈرۈلدى. تاماق ئۈستىدە ئۇلار ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرى، ھازىرقى ۋەزىيەت، قانداق خىزمەتلەرنى ئىشلەش زۆرۈرلۈكى ھەققىدە سۆھبەتلىشىپ كېتىشتى.

ــ بىز مەكتەپتە ئويۇن تەييارلىماقچى ئىدۇق، يارىدەملىرىنى ۋە مەسلىھەتلىرىنى كۆپ كۈتتۇق، ــ دېدى تۇرغۇن ئەپەندى تەۋپىققا قاراپ.

ــ شۇنداقمۇ؟ــ دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئالدىرىماي تاماق يېگەچ، ــ ياخشىغۇ، خەلقنى ئويغۇتۇشنىڭ ۋاقتى كەلدى. بۇنى پەقەت سانايى نەپىسەگىلا تاشلىۋەتمەي بىز ئانچە- مۇنچە تىرىشساق ئارتۇق كەلمەيدۇ.

ــ قايسى مەزمۇنلاردا ئويۇن تەييارلىساق بولار؟ ناخشىلارغا ئۆزلىرى ئاھاڭ ئىشلەپ بېرىلا، ئەلۋەتتە، ــ دېدى ساۋۇت ئەپەندى.

ــ مېنىڭچە «غېرىپ- سەنەم»، «تاھىر- زۆھرە» گە ئوخشاش خەلق داستانلىرىنى سەھنىلەشتۈرسە تازا ياقاتتى، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم قىرلىق بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمداپ قويۇپ.

ــ مەمتىلى ئەپەندى ئۆزگەرتىپ يېزىپ چىقسا بولىدۇ، ــ باشقىمىز بۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالمايمىز، ــ دېدى نامان ئەپەندى.

ــ سىلەر دەۋاتقان داستانلارنى سەھنىلەشتۈرۈشنىڭ قانچىلىك ئەمەلىي ئەھمىيىتى بار؟ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ــ خەلق ياقتۇرىدۇ، جەزمەن ئالقىشقا ئىگە بولغىلى بولىدۇ.

ــ «ياقتۇرۇش» دېگىنىگە كەلسەك، ئادەم دېگەن شۇنداق نەرسىكى، ئۆزىگە زىيانلىق نەرسىلەرنىمۇ خۇمارداپ قالىدۇ، بەكرەك ياقتۇرۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، مەسىلەن: نەشە، ئەپيۇن دېگەندەك نەرسىلەرمۇ كىشىنى ھوزۇرلاندۇرارمىش، ــ دېدى تەۋپىق سۆھبەتداشلىرىغا بىرمۇ- بىر قاراپ چىققاچ. نىمىشكىدۇ ئۇبۇلقاسىم كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچتى،ــ كېسەل كىشى قېرىق، ئاچچىق بولسىمۇ دورا ئىچمەي ئامال يوق، ... مېنىڭچە، بىز ھەم كېسەلنى ساقايتىدىغان ھەم ئۇنىڭغا لەززەت تۇيۇلۇدۇغان دورىلارنى تاپساق ئەڭ ياخشى. بولمىغانداشپالىق ئاچچىق

دورىمۇ بولۇۋېرىدۇ.

ــ ئەپەندىم، قاراشلىرىڭىزنى ئۇچۇقراق تەپسىلىراق قويۇپ باقسىڭىزچۇ، ــ دېدى ئابدۇراخمان شائىر چوڭلارنىڭ سۆھبىتىگە ئارىلىشىشقا جۈرئەت قىلىپ.

ــ ئەدەبىيات- سەنئەت ئىلاجى بار ھەم بەدئىي زوق بەرسە ھەم تەربىيە بەرسە ياخشى. بۇ ئىككىسىگە بىرلا ۋاقىتتا ئېرىشكىلى بولمىغان ئەھۋالدا قايسىسى زۆرۈر بولسا شۇنى مەخسەت قىلىپ قويۇش كېرەك، بۇ مېنىڭ كۆز قارىشىم. ــ مەمتىلى ئەپەندى داستىخاندىن چەتنەپ قولىنى سۈرتكەچ داۋام قىلدى، ــ مېنىڭچە، ئەدەبىيات- سەنئەت كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشتا يولۇققان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشى، ئەۋلادلارنى تەربىيلىشى، بەدئىي زوق بېرىشى كېرەك. شۇ زامان رېئاللىقنىڭ تەسىر كۆرسەتمىگەن، رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرمىگەن، رېئاللىقتىن ئايرىلغان ئەدەبىيات كىشىگە «زوق» بېرىدىغان، «قىزىقارلىق» بولسىمۇ، پايدىسىزدۇر. ئۇ پەقەت توقلار ئۇچۇن ئىچ پۇشقى، بىكارچىلار ئۇچۇنلا كېرەك. ئەدەبىيات- سەنئەت بۇيۇك ئىجتىمائىي ۋەزىپە ئارتقان ياكى شۇنداق ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. ئالايلۇق، بىزنىڭ كىلاسسىكلىرىمىزنىڭ سۆيگۈ غەزەللىرى، ئىشقى داستانلىرى رېئاللىق ئۇچۇن قانچىلىك خىزمەت قىلدى؟ بۇلار شۇ دەۋر رېئاللىقىمۇ؟ ئۇلار قانچىلىك خىزمەت قىلالىشى مۇمكىن؟ خەق ئۇلاردىن قانچىلىك نەپ ئالدى؟ قوليازما ھالىتىدە تۇرۇدۇغان ياكى چەكلىك نۇسقىدا كۆچۈرۈلۈدۇغان بىر زامانداۋ زور كۆپچۈلۈكى ساۋاتسىز بولغان بىر ئەلدە بۇ يازمىلاردىن قانچىلىك ئادەم بەھرىلەندى؟ بىز باشقا مىللەتلەر ئالدىدا بۇ نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ماختىنىدىغان دەسمايە قىلساقمۇ، ئۆز ئىچىمىزدە بۇ نەرسىلەرنىڭ مىللەتنىڭ تەقدىرى، ئىستىقبالى ئۇچۇن ھېچقانداق ئۆزگۈرۈش، ھېچقانچە پايدا ئېلىپ كەلمىگەنلىكىنى، بىزنىڭ ئەمەلىيەتتە ماختانغۇدەك ھېچنەرسىمىز يوق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلساق بولۇدۇ. ھەر قانداق جاراھەتنى يوشۇرۇش كېسەل ئۇچۇن پايدىسىز، ماختىنىش ئىنسانغا ئەڭ زىيانلىقتۇر، ــ ئۇ بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن مەسخىرىلىك

تەلەپپۇزدا قوشۇپ قويدى، ــ ئەنجان تەرەپتە بېسىلغان بەزى يېڭى كېتابلاردىن كىسلاسكىلىرىمىزنىڭ خىلۇەتتىكى «ئاھ ـ ۋاھ» لىرىغا سىياسىي مەنا، ئارقا كۆرۈنۈش تېڭىپ شەرھى بېرىلگەنلىكىنى كۆرۈپ قالدىم. كومۇنىستلارنى دوراپلا شەخسىي «ئاللا ـ توۋا» لارغا سىنىپىي ئوقۇملارنى تېڭىپ چۈشەندۈرۈپتۇ. بىراق، بىزنىڭ زاھىدلىرىمىز ئەينى چاغدا بۇلارنىڭ قالتىس مۇلاھىزلىرىدە ئوتتۇرىغا قويغان ئۇقۇملارنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈمىگەنلىكىدە شەك يوق. مەسىلىنىڭ ئېچىنىشلىق تەرىپىمۇ دەل شۇ يەردە!

ــ شۇنداق، ئەدەبىيات تۈرمۇشقا يۈزلۈنۈشى كېرەك، ــ دېدى شەۋقى ساالھىيىتىگە يارىشا سالمالىق بىلەن،ــ لېكىن، سىلىنىڭ كىلاسسىكلارنى يوققا چىقارماق بولۇشلىرىمۇ توغرا ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئېچىدە مول تارىخىي ئەھمىيەتلىك نەرسىلەر بار.

ــ شۇنداق، بولۇپمۇ ئىلمىي ئەسەرلەردە، ئاندىن قالسا دىداكتىك ئەسەرلەردە، مەن بۇنى رەت قىلماقچى ئەمەسمەن. ئۇلارنى تارىخىي نۇقتىدىن قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. شۇ دەۋردىكى تىل، ئۆرپ-ئادەت، مەدەنىيەت،... قاتارلىقلارنى باشقا مىللەتلەرگە سېلىشتۇرغاندا مەنىۋىي مەھسۇلاتلار بىزدە بەكمۇ ئاز ۋە بىر ئاز جەمئىيەتتىن ئايرىلغان، ئەپسانىۋىي تۈس ئالغان. بۇلارنى يېڭىۋاشتىن كۆتۈرۈپ چىقىش مۇشۇ دەۋرده ھېچقانداق ئەمەلىي ئەھمىيىتى يوق ئىش.

ــ ئەپەندى، ئۆز ئىللەتلىرىڭىزنى ئۆزىڭىز ئاچقىلى تۇردىڭىزغۇ؟ــ دەپ گەپ قاتتى مەجىددىن ئەپەندى چاقچاق ئارىلاپ.

ــ ئىنسانىڭ ئۆزىدىكى ئىللەتلەرنى كۆرۈۋالايدىغان بولغانلىقى ــ ئۇنىڭ ئاقىللىق دەرىجىسىگە يەتكەنلىكىنىڭ بىشارىتىدۇر.

ــ ئەجەبا باشقىلار «ئۇيغۇر» سۆزى بىلەن سەل- پەل ناچار سۈپەتنى قوشۇپ سۆزلەر بولسا قويقا چاچلىرىڭىز تىك تۇرۇپ، ئۇنىڭ چوڭلىقى، ھۆرمتى بىلەن، ھەتتا سىزگە دوست بولۇشى بىلەنمۇ ھېسابلىشىپ ئولتۇرماي رەددىيە بېرىدىكەنسىز، ئۆزىڭىز قىلچە ئايىپ تۇرماستىن ھەر نېمە دەۋېرىكەنسىزغۇ؟

ــ باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىللىتىمىزنى تىلغا ئېلىشى ھاقارەت ئۇچۇندۇر. ئۆزىمىزنىڭ تىلغا ئېلىشىمىز ۋە سۆكىشىمىز تۆزۈتۈش ئۇچۇندۇر. بۇ ئىككىسى ئىككى گەپ.

ــ ئەپەندىم، ئەدەبىيات- سەنئەت ھەققىدىكى سۆھبىتىمىزنى داۋاملاشتۇرايلى، ــ دېدى شەۋقى، ــ سىلىنىڭچە ھازىرقى ئەدەبىيات- سەنئىتىمىز قانداق بولۇشى كېرەك؟

ــ بۇ ھەقتە سىزنىڭ تۆتقان يولىڭىز بىلەن مېنىڭ قارىشىم ئوخشاش دەپ ئويلايمەن، ــ دېدى تەۋپىق تەمكىنلىك بىلەن، ئاندىن ئېنىقراق قىلىپ داۋام قىلدى، ــ ئىنسانغا تىرىكلىكنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن بىرىنچى زۆرۈرىيەت ــ تاماق، تىرىكلىكنىڭ بىرىنچى ۋە ئەڭ مۇھىم شەرتى ھازىرلانغاندىن كېيىن، ئىنسانىنىڭ ئويلايدىغىنى نومۇسىنىڭ پەردىسى بولغان كىيىمدۇر. ئاچلار ئۈچۈن «بەدئىي زوق» دېگەندەك گەپلەر ئىنتايىن بىمەنىلىك ۋە كۈلكىلىك بولغان بولاتتى. مۇشۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا بىزگە ھازىرقى ئەھۋالدا زۆرۈر بولغىنى ئاللىقاندىق «زوق ئېلىش»، «ھۆزۈرلۇنۇش» ئەمەس، رېئاللىقنى ئۆزگەرتىشنىڭ قۇرالى! زوق بېرىدىغان تەمبۇر زۆرۈر ئەمەس ئويغۇتۇدۇغان دۇمباق كېرەك! گەرچە ئۇ يېقىملىق ئاڭلانمىسىمۇ.

ــ ئۇغۇ شۇنداق، ئەپەندىم، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمداپ تۇرۇپ، ــ باشقا نەرسىلەرگە، مەسىلەن، خەلق داستانلىرىغا ئۆزىمىزنىڭ خاھىشى بويىچە يېڭى مەزمۇنلارنى يوشۇرۇپ، مەخسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرساق بولمامدۇ؟

ــ ئۇنداق قىلىسىمۇ بولۇدۇ. مېنىڭچە ئەڭ ياخشىسى ئۇ نەرسىلەرنى مەخسەتكە لايىقلاشتۇرىمىز دەپ بۇزۇپ ئولتۇرغىچە يېڭىدىن ئىجاد قىلساق ياخشىراق. ئويغۇتۇش دېسە بەزى ئەسەرلەرگە ئاز- پاز ئىسيانكارلىق روھىنى يوشۇرۇپ قويۇش كۇپايە قىلمايدۇ. ئۇنداق ياپتا گەپنى كىم چۈشۈنۈدۇ؟ دانالار ئېيتقان: «ھېچقاچان شېئىرنى شائىر ئۆزى ئۇچۇن سۆزلىمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن شېئىرنىڭ مەنىسى روشەن، ئېنىق

بولۇشى»[1] كېرەك.

ــ دېمەك، بىر خەلقە تەقدىم ئېتىلىدىغان نەرسىلەردە ئېسىيانكارلىق روھنى ئىمكانىيەت يار بەرگەن ئەڭ ئاخىرقى چەككىچە ئاشكارا ئوتتۇرغا قويۇشىمىز كېرەك. چۈنكى بىزنىڭ كىتابخان، تاماشىبىنلىرىمىز ئىنتايىن نادان خەلق ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز، شۇلار ئۈچۈن لايىقلاشتۇرۇپ يېزىشىمىز كېرەك. ياپتا گەپلەر بىلەن سىمۋول قىلىش ئارقىلىق ھەر قانچە يوغان گەپلەرنى قىلىۋەتكەن بىلەنمۇ ئۇنى پەقەت كۆزى ئوچۇقلار چۈشۈنۈدۇ. بىز ئويغاتماقچى بولغانلار چۈشەنمەيدۇ. بۇ خۇددى ئارقىسىدىن بېرىپ ئوقۇپ بەرمىسە باشقا ھېچكىم ئوقۇيالمايدىغان نەسىرىدىن ئەپەندىمنىڭ سالام خېتىدەك نەرسە بولۇپ قالىدۇ.

سەل سۈكۈتتىن كېيىن، بۇرۇننى چىمداپ ئولتۇرغان ئوبۇلقاسىم چوڭقۇر ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ:

ــ تەۋپىق ئەپەندىنىڭ ئىستىداتىغا قايىلمەن. ئەمما- زە مۇشۇنداق ئادەملىرىمىزنىڭ سەھرالاردا ئەپەندىچىلىك قىلىپ ئۆمرى ئۆتىۋاتقىنىغا ئېچىنىپمۇ كېتىمەن، قىلىۋاتقان ئىشىغا ئوشۇقلا كېتىدۇ - دە...، ــ ئۇ مۇشۇنداق ماختاشتىن كېيىن تۇيۇقسىز سۆھبەت تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ، ــ بولشۇكلەر ھەققىدە نېمە دەيسىلەر، ئەپەندىلەر؟ ھازىر قەشقەر كوچىلىرىدا سوۋېتكە قارشى تەشۋىق ۋاراقلىرى، شۇئارلار پەيدا بولۇپ قالىدىغان بولۇپ قالدى، بەزىلەر بۇنى ئەنگلىيە قاتارلىق جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئويۇنى دەيدىكەن، بەزىلەر مەھمۇد...

ــ بىز، ئەپەندىم، مۇشۇنداق ئىشلارغا كەمرەك ئارىلىشايلى، بىزنىڭ ئىشىمىز ھازىرچە ئاقارتىش بولغانىدىكىن، دەيمىنا، ــ دېدى شەۋقى ئوبۇلقاسىمنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تېپىپ.

تەۋپىق ئوبۇلقاسىمنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ئۇنىڭغا سەل ئىچى ئاغرىپ قالدى. «بوۋاي ئۇنىڭغا ئازار قىلىپ ھەجەپ

[1] «قابۇسنامە»، ــ ئا.

سىلكىۋەتتىيا؟» دېگەنلەرنى ئويلىغاچ، شەۋقىگە قارىۋىدى، شەۋقىنىڭ رەڭگىمۇ بوزۇرۇپ كەتكەنىدى. شەۋقى ئۆڭايسىزلىقنى كۆتۈرۈۋېتىش، ماۋزۇدىن چەتنەتىلگەن سۆھبەتنى بۇرۇنقى ئىزىغا سېلىش ئۈچۈن يەنە ئوبۇلقاسىمنىڭ ئاۋالقى سۆزىگە، تەۋپىق ھەققىدىكى مەدھىيە سۆزىگە قوشۇلغاندەك قىلىپ:

ــ مەنمۇ بۇ ئىنىمىزنىڭ زايا بولۇپ كېتىۋاتقىنىغا ئېچىنىمەن، ــ دېدى.

بۇ سۆزلەر تەۋپىقنى ھەم خجىل قىلدى ھەم ئاچچىقنى كەلتۈردى. خجىل قىلغىنى يۈزمۇ- يۈز ماختاش بولسا، ئاچچىقنى كەلتۈرگىنى نوقتىئىنەزەرنىڭ خاتالىقى ئىدى.

ــ بىز كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ بىزنى چۈشۈنۈدۇغانلىقىغا ئىشىنىشىمىز لازىم، ــ دېدى تەۋپىق تەمكىن ئاھاڭدا، دائىمى كۈلۈمسىرەشى بىلەن، ــ ئۇلار بىزنىڭ مۇشۇ دەۋر ئۈچۈن مۇھىملىقىمىزنى، مۇشۇ دەۋر رېئاللىقىنى ئۆزگەرتىش ئىشلىرىنى دەپ، پاساھەتلىك داستانلار، يېرىك ئەسەرلەر، ئاشىق-مەشۇقلار ھەققىدىكى بازىرى ئىتتىك نەرسىلەرنى يېزىش ئارقىلىق پاتراق تونۇلۇپ، شەخسىي نام قازىنىش بەختىدىن ۋاز كەچكەنلىكىمىزنى مۇشۇ ئىجتىمائىي رېئاللىق، مۇشۇ زۇلمەتلىك جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش، خەلقنى ئويغۇتۇش ئۈچۈن قوپالراق ھەم ئاددىيراق بولسىمۇ كېرەكلىك نەرسىلەرنى يازغانلىقىمىزنى چۈشۈنۈدۇ. ئۇلار بىزدىن «خەمسە» چىلىكنى داۋام قىلدۇرماپتۇ، ھەقىقەتەن ئىلگىرىكىلەرگە يەتمەيدىكەن دەپ ئاغرىنمايدۇ، ئەگەر ئاغرىنسىمۇ مەيلى! ئىلگىرىكىلەر يۇرتتا يېغىلىق، مالىمان، خارابلىق، مۇنقەرزلىك ئاسارىتى، ھۆرلۈكنىڭ تەنتەنىسى ياكى ئاپەتلەرنىڭ دەھشىتى ھۆكۈم سۈرۈۋاتسىمۇ بۇ رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرمەي، ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ، خىلۇەتتە ساپ مۇھەببەتنى كۈيلەۋېرىپتىكەن. لېكىن بىزمۇ شۇ ئىزدىن ماڭساق بولماس. ھازىرقى كۈندە يۇقۇرىدا دېيىلگەن داستانلارنى كۆتۈرۈپ چىقىشنىڭ قانچىلىك رېئال ئەھمىيىتى بار؟ بىز ئەمدى ئۇلارنى ئاجايىپخانىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى،

شەخسىي شان- شەرەپتىن، شائىر، مۇتەپەككۇر دېگەن شۆھرەت تاجىدىن مەھرۇم بولۇپ ئەپەندىچىلىكىمىزنى قىلىۋېرىش ئۈچۈن مەردلىك جامىنى قولىمىزغا ئالايلى. ئورماندىن تېخىمۇ كۆپ ياغاچ توشۇش ئۈچۈن ھازىر بار بولغان جىمى ياغاچنى دەسمايە قىلىپ يولغا كۆۋرۈك سالايلى... ئەگەر بۇ ياغاچلاردىن كۆۋرۈك سېلىشقا قىيمىساق ياكى چىرايلىق جاھازلارنى ياساش ھەۋىسىگە بېرىلسەك پۈتۈن ئورمانىنى زىيان تارتىمىز! ئۆز شەخسىيىتىدىن مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىنى ئۈستۈن قويىدىغان بىر گوروھ ئوغۇل- قىزى بولمىغان مىللەت بەختسىزدۇر. شەۋقى ئاكىمىز بايا مېنىڭ زايا بولۇۋاتقان ئۆمرۈمگە ئېچىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەگەر بۇنداق ئېچىنىش تۇغرا بولۇدۇغان بولسا ئېچىنىشقا تېگىشلىكلەردىن بىرى دەل ئۆزى ئەمەسمۇ؟ ــ ئۇ شەۋقىگە قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، ــ ئۇنداق ئەمەس دەيدىغان بولسىڭىز نېمە ئۈچۈن:

بىر قىلىچ بەرسە خۇدا «كەس» دەپ ئۇنىڭغا بۇيرىسام،
ئۇزسە خەلقىم بوينىدىن خورلۇق كىشەن- زەنجىرىنى.
گەر خاراپكەن ئەل-ۋەتەن، كاللامنى ئۇزسۇن ئۇ قىلىچ،
كۆرمىسۇن شەۋقى كۆزى قۇللۇقتا ئەل تەقدىرىنى!

دەپ يازدىڭىز؟ سىزمۇ «پەرھات-شېرىن»نى يېڭى بىر خىل شەكىلدە يازسىڭىز، «خەمسە» چىلىكىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرسىڭىز بولماسمىدى؟ بايا دېمىدىمۇ، ئىككىمىزنىڭ قاراشلىرى ئوخشاش.

شەۋقى كۈلۈپ كەتتى.

ــ راست دەيلا، ئىنىم، بىز ئۆز دەۋرىمىز ئۈچۈن ئاددىي ئىشلارنى قىلىپ نامىسىز كەتسەكمۇ مەيلى دەيدىغان يولنى تاللىدۇق. بايا مېنىڭ ئېچىنىمەن دېگىنىم، ھەرگىزمۇ سىلىنى خىلۇەتكە بېكىنىۋېلىپ كونا بىر نېمىلەرنى قايتا باشتىن يازسۇن دېگىنىم ئەمەس، ئەكسىچە زامان تەتۈر بولمايدىغان بولسا، خاتىرجەم مۇھىتتا ئىلمىي خىزمەت ئىشلىسە قابىلىيىتىنى جارى قىلالايتتى دېگىنىم ئىدى.

ــ رەھمەت، ئۇستاز، دەرۋەقە، ھېلىقىدەك تېمىلارنى يېزىش كەلگۈسىدىكى ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىنىڭ مۇشۇ دەۋر ئەدەبىياتى

ئۇچۇن كۆرۈنەرلىك دەپ تىلغا ئېلىشقا (ھەتتا زورمۇ زور سىياسىي خاھىشلانى تېگىپ تەھلىل قىلىشقا) ئوبدان بولسىمۇ، مۇشۇ دەۋر خەلقىگە ھېچنىمە بېرەلمەيدۇ، ــ ئۇ بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەرنى توختىتىش ئۈچۇن گەپنى بۇرىدى، ــ ئەمدى تۇرغۇن ئەپەندىنىڭ تەكلىپىگە كېلەيلى. مېنىڭچە سىلەر سەھنە ئەسىرى ئىشلىمەكچى بولساڭلار دەل مۇشۇ زامانىنىڭ پەرھادلىرىنى ئېلىپ چىقىڭلار. ئۇلار بىر ئۆزىنىڭ شېرىنى ئۈچۈنلا ئاھ ئۇرىدىغان ئەمەس، پۈتۈن شىرىن ۋەتىنى ئۈچۈن ئىلىم كەۋسىرى ئېلىپ كېلىدىغان روللارنى ئويناسۇن. كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزـ ھەركىتىدىن بۇندىن كېيىن نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى بىلىۋالىدىغان بولسۇن.

ــ توغرا، مەن تەۋپىقنىڭ قاراشلىرىغا قوشۇلىمەن، ــ دېدى شەۋقى، ــ سەھنە ئەسىرىدىكى سۆزلەر بىر ئاز ئاشكارا بولسۇن، تېپىشماق بولۇپ، قالسا يەنە ئۆزىمىز يېشىپ بەرمەسەك بولمايدۇ. زىددىيەت، توقۇنۇشلىرى ئاددىيراق بولسۇن، ئالدى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ زوق ئېلىش سەۋىيىسىنى ئويلاشماي بولمايدۇ.

ــ لېكىن، يەنە خەلقنى پۈتۈنلەي ئاخماققا چىقىرىپ، ئۇلار ئۇچۇن «ئۇيلىنىش سوئاللىرى» بەرمەي، ھەممىنى مۇئەللىپنىڭ ھەل قىلۇېتىشمۇ تۇغرا ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئويلۇنۇپ كۆرۈشمۇ زۆرۈر، ــ دېدى تەۋپىق قوشۇمچە قىلىپ، ــ كېيىن بارا- بارا مۇرەككەپلەشتۈرۈپ بېرىش ئارقىلىق خەلقنىڭ زوقلىنىش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش كېرەك.

سۆھبەتلەرنىڭ جىددىيلىكى سەل پەسكويغا چۈشكەن پۈرسەتتە ئوبۇلقاسىم سۆز ئېلىپ:

ــ مەمتىلى ئەپەندى ھەقىقەتەنمۇ چوڭقۇر پىكىرلىك، كىشىكەن، مەن بۇ كىشى بىلەن تۇنۇشقىنىمغا، ئۇنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولۇپ قالغانلىقىمغا ناھايىتى خۇشال بولۇۋاتىمەن، ــ دېدى قىزغىنلىق بىلەن بۇرنىنىڭ ئۇچىنى سىلاپ-سىلاپ قويۇپ، ــ ئەگەر ئەپەندىگە ماقۇل كەلسە مۇشۇ يەردىكى ئوتتاقوپ ئەتىگىنچە مېنىڭ غېرىپخانەمگە قەدەم تەشرىپ قىلغان بولسا مەن خۇشال بولغان، تۇنۇشلۇقىمىز تېخىمۇ

چوڭقۇرلاشقان بولاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئوبۇلقاسىمنىڭ ئاۋۋالقى سۆزلىرىدىن تەنلىرى جىمىرلاپ كەتكەن بولسىمۇ، كېيىن يەنە: «ئۇ ئاقكۆڭۈل، تۇز ئادەم بولسا كۆڭلىگە كەلگەننى دەۋېرەمدۇ» دەپ ئويلاپ، ئۆزـ ئۆزىگە كايىدى ۋە:

ــ ئۇنىڭسىزمۇ بىز چاپسانلا، چىقىشىپ كېتىمىز ھەم ئۆزلۇشۇپ تۇققاندەك بولۇپ كېتىمىز، ــ دېدى چاقچاق قىلىپ.

ــ بۇنىڭغا كۆزۈم يېتىپ تۇرۇپتۇ، سىلى دېمىسىلمۇ مېنىڭ ئويلۇغۇنۇمدىن باشقىچىلا كىشى بولۇپ چىقتىلا. مەن ئىلگىرى سىلىنى ئادەمنى قورۇندۇرۇدۇغان، سۇرلۇك كىشىمىكىن دەپتىكەنمەن، لېكىن ئۆزۈمۇ تۇيماي ئىككى قېتىم كۆرۈشۈپلا ئىچەكشىپ قالدىم.

ــ دوستلارغا شۇنداقمەن. دۇشمەنگە بولسا ئىلگىرى ئويلىغىنىڭىزدەك، ــ دەپ چاقچاق قىلدى تەۋپىق كۈلۈپ تۇرۇپ، ئەمما كۆڭلىدە ئوبۇلقاسىمنى يەنە ياقتۇرماي قالدى. «نېمە، بۇ ئادەم تازا خوشامەتكوي، ياغلىمىچىمۇ قانداق؟... »

مەمتىلى ئەپەندى قەشقەر مائارىپ سېپىدىكى ئاغىنىلىرىگە ناخشا مۇزىكا تەرەپتىن يارەم بېرىشكە ۋەدە بېرىپ خوشلاشتى. ئوبۇلقاسىم خېلى يەرگىچە بۇلارغا ھەمرا بولۇپ ماڭدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرىغا قىزىقىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مەمتىلى ئەپەندى كۆڭلىدە بايىقى باھاسىغا ئوخشىمىغان يەنە بىر باھاغا كېلىپ: «بۇ خېلى قىزغىن، تىرىشچان كىشىدەك تۇرىدۇ.... » دەپ ئويلىدى. ئەمما ئۆزىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرى ھەققىدە كونكېرىت توختۇلۇشنى خالىمىدى. ئوبۇلقاسىم بولسا ئاۋۋالقى قىزغىنلىقى بىلەن تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن تونۇشۇپ قېلىشقا تىرىشىپ، ئىسمىنى سوراپ، بەخت ھېسسىغا چۆمگەن كىشىدەك يىراپ ماڭاتتى. ئۇلار بىلەن تەۋپىقنىڭ قاۋۇل مۇھاپىزەتچىلىرى بىللە بولغاچقا كىشى ھەقىقەتەنمۇ ئۆزىنى ئەركىن، ئازادە ھېس قىلاتتى.

2

ئەتسى تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرىنى ئېلىپ ئاتۇشقا قايتتى. نىمىتۇللا بىلەن مەكتىلىكاخۇن ئوقۇغۇچىلار سېپىگە سۇر. ھەيۋە بېغىشلاپ تەۋپىقنىڭ يېنىدا پىيادە كېلەتتى. ئۇلارنىڭ جەڭ ئاتلىرىغا يۈك. تاق ئارتىلغان بولۇپ، ئارقىدىن كېلەتتى.

ــ شۇنداق قىلىپ، دوستۇمىز ئابدۇنىياز ھازىر يەكەندە ئىكەن. دە؟ ــ دېدى تەۋپىق جەڭچىلەر بىلەن سۆھبىتىنى داۋام قىلىپ، ــ ئۇ تازا جەڭدە كۆكلەيدىغان ئادەم ئىكەن، جاڭگالنىڭ توغراقلىرىدەك...

ئۇلار يېڭىسار قورشاۋىدىن بۇيانقى جىمى كەچمىشلىرى ھەققىدە كەڭ كۆشادە سۆزلۈشۈپ ماڭدى. بەشكېرەمنىڭ شەرقىي چېتىدىن قۇمسېغى يېزىسىغىچە بولغان چۆللۈك كۆڭۈللۈك سۆھبەت بىلەن بىلىنمەيلا ئارقىدا قالدى.

تەۋپىق قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەھمۇد مۇھتىنىڭ خېتىنى ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن يېغىن چاقىرىشقا ھەم يېغىندىن پايدىلىنىپ يەنە بىر قېتىم ئاقارتىش تەرغىباتى ئېلىپ بېرىشقا نىيەت قىلىپ، تەييارلىقىغا كىرىشتى. يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپ ھەيئىتىنى مائارىپ ھەيئىتىگە ئۆزگەرتىپ قۇرۇش، ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ ئىناۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىككىنچى نۆۋەتتە يەنە بىر يېغىن ئۆتكۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. بۇ يېغىنلارغا ئاتۇشنىڭ جىمى كەنتىدىن ئادەم قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن يىراق كەنتلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ خەۋەر قىلىش ئۈچۈن ئاغۇلۇق ئوقۇغۇچىلاردىن ئابلىز قارىنى ئەۋەتتى. كاتتايلاقلا ئۆزى بېرىشنى قارار قىلدى.

ئۇ قەشقەردىن قايتىپ كېلىپلا يېقىن يېزىلارغا خەۋەر قىلىشنى ئوقۇغۇچىلارغا تاپشۇرۇپ ھەر قايسى كەنت يۇز بېشىلارغا خەۋەر قىلۇەتكەنىدى. ئەتسىلا ئۆزى كاتتايلاقلا قاراپ ئاتلاندى. نىمىتۇللا بىلەن مەكتىلىكاخۇن ئىككىسى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى.

ئۇلار كاتتايلاقلا كېلىپلا قوغان كەنتىدىن مۇھەممەد دامۇللىنى تاپتى. مۇھەممەد دامۇللا ئاكىسى ئىمىن مەۋلىۋى دامۇللا بىلەن بۇخارا،

ھىندىستانلاردا ئوقۇغان بولۇپ، ئىمىن مەۋلىۋى قەشقەر خانلىق مەدرىسىتە مۇددەرسلىك قىلاتتى. مۇھەممەد دامۇللا يېڭىلىق تەرەپدارى (جەدىت) بولغانلىقى ئۈچۈن ئاكىسى بىلەن كۆپ جەھەتلەردىن ئوخشىمايتتى ۋە پىكىرلىرىدە ئىختىلاپ بارىدى. ئۇنىڭ نۇرغۇن كۆز قاراشلىرى تەۋپىق بىلەن ئوخشىشىپ كېتەتتى. تەۋپىق خېلىدىن بېرى بۇ كىشى توغرىسىدا ئاڭلاپ كەلگەچكە ئۇنى كۆرمەيلا تونۇپ بولغانىدى. مۇھەممەد دامۇللا ئارقىلىق مۇللاق چەكەدى، ناسىراخۇن خەلپىتىم قاتارلىق نوپۇزلۇق يۇرت ئاقساقاللىرىنى شۇ يەرگە يىغىدى. ناسىراخۇن خەلپىتىم باشچىلىقىدا ئاتىلار ھەيئىتى تەشكىللىدى. بۇلاردىن باشقا ئۆزى قاتنىشالمىغان بولسىمۇ گۇللۇك كەنتىدىن قاسىم چوڭ (يۇز بېشى)، ئونتامدىن مۇھەممەد بەگ قاتارلىقلارنى كاتتايلاق يېزىسىنىڭ ئاتىلار ھەيىتىگە كىرگۈزۈشتى. ئوقۇتۇش خىزمىتىگە مۇھەممەد دامۇللا مەسئۇل بولدى.

ئۇ مۇھەممەد دامۇللىغا ئاۋۋال ئوقۇتۇش خىزمىتىگە يارايدىغان بىر نەچچە ئادەم تېپىشنى تاپىلىدى. ئاتىلار ھەيئىتىگە مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ توپلاش، خەلقىگە تەشۋىق قىلىپ، مەكتەپكە ئوقۇغۇچى جەلەپ قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. دەرسلىك ماتېرىيالنى ئاتۇشتىن بىر تۇتاش تارقىتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

بۇ مەجلىسنى كېچىچە تۇگۇتۇپ، مۇھەممەد دامۇللىنى ئېلىپ ئاتۇشقا قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بۇنداق تېنىمسىزلىقىنى كۆرگەن مۇھاپىزەتچى جەڭچىلەر ئۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:

ــ ئەپەندىم، ئەسكەر بولۇپ پىشىپ كەتتۇق دېسەك، سىز بىزنىمۇ بىكار قىلىۋەتكۈدەكسىزغۇ. بىر كېچىدە شۇنچە ئۇزاق يولنى بېسىپ، شۇنچە كۆپ ئىشنى تۇگۇتۇپ كەلدىڭىز، بۇنداق قىلىپ ئۆزىڭىزنى ئالدۇرۇپ قويىسىڭىز بىز سىجاڭنىڭ ئالدىدا خجالەتچىلككە قالىمىز جۇمۇ، ــ دېدى.

مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ كەتتى:

ــ يىگىتلەر، ھايات ــ ھەرىكەت، ھايات ــ كۈرەش، دەم ئېلىشقا

كەلسەك، كېيىن ھەممىمىز مەڭگۈ دەم ئالىمىز ھەم بۇ «دەم ئېلىش» تىن قۇتۇلۇپمۇ كېتەلمەيمىز. ئىككىڭلار مۇھەممەد دامولللىغا ھەمراھ بولۇپ راسا بىر ئۇخلىۋېلىڭلار، ئاڭغىچە مەن سىلەرگە ئىش تېپىپ تۇراي، ــ دېدى خۇشخۇيلۇق بىلەن.

*

**

دارىلمۇئەللىمىنىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئەمدى خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن، شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ كەيپىياتىدىن خۇشاللىق ئۇرغۇپ تۇراتتى. پەقەت سابىتلا ئىلگىرىكىدەك جىمغۇر ۋە خىيالچان بولۇپ، چىرايى تېخىمۇ تۇتۇلۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېغىر بىر تاش بېسىپ تۇرغاندەك بولاتتى. ئۇ ئۆزىنى دۇنيادا ھەممىدىنمۇ بىچارە ھېس قىلاتتى. بۇ ئۇنىڭ ماكانسىز قالغانلىقىدىن تۇغۇلغان ئومىدسىزلىك بىغىشلىغۇچى تۇيغۇلاردىن ئىدى. ئۇ ئۆي ئىشىنى قايتىدىن داۋا قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىگە بولۇشقا كۆزى يەتمەي روھسىزلىنىپ كېتىۋاتاتتى.

ئابلىمىت قارى بىلەن مۇھەممەد قارى كەچلىك تاماقتىن كېيىنكى ئىختىيارى پائالىيەت ۋاقتىدا كەيپى چاغ ھالدا سابىتنى مەيدانغا ئېگىز سەكرەشكە ياكى «ياغاچ ئاياغ» ئويناشقا تەكلىپ قىلىشتى.

ــ نېمە ئاندىق گۇشۇرۇپلا تۇرىسەن؟ مەشۇقىڭ يادىڭغا يېتىپ سېغىنىشتىن ئېزىلگەن بولساڭ غىپپىدە بېرىپ كەل، بولمىسا بىزگە ئاندىق قاپاق تۇرۇپ بەرمەسەڭمۇ بولىدۇ، ــ دېدى مۇھەممەد قارى چاقچاق قىلىپ.

سابىت ئاغىنىسىگە ئۆمسە قاراپ قويۇپ، نېمىدىن بېشى قېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتىش. ئېيتماسلىق توغرىسىدا بىر قارارغا كېلەلمىگەندەك گال قېرىپ، جايىدا قىمىلداپ، ئاخىر تەسەللىگە ئېرىشىش ئۈمىدىدە كۆڭلىدىكى پاراكەندىچىلىكنىڭ سەۋەبىنى ئېيتتى. ئۇلارنىڭ قېشىغا ئەمەت مەخسۇم، ئابدۇغۇپۇر قۇناجى، مۇھەممەد قارى مەشرەپلەر كېلىپ قوشۇلدى. ھەممىسى ھېسداشلىق قىلىشتى. تەسەللى ئېيتىشتى. سابىت قولىدا غاڭزىنى تۇتۇۋېلىپ، ئەمەك قىلىپ

ئويناپ تۇراتتى.

ــ خېلىدىن بېرى بۇ ئىشنى ئۇنتۇپ قالغانىدەك بولىۋېدىڭ، تۇرۇپلا بۇگۈن ئەسلەپ قاپسەنغۇ؟ ــ دېدى ئابلىمىت قارى.

ــ ئۇنتۇپ قالغىلى بولامدۇ، هامان يۇرىكىمنى تاتلاپلا تۇردى...

ــ ئەتىيازنىڭ ھاۋاسىدەك تۇتۇلۇپلا يۇرىدىكەنسە، ئاغىنە، ــ دېدى مەشرەپ چاقچاق قىلىپ،

ــ خاپىلىقنى بېسىشنىڭ دورىسى تاماكا، ئەكىلە قولۇڭدىكىنى، بىر چېكىم سېلىپ بېرەي، ــ دېدى ۋە شوخلۇق بىلەن سابىتنىڭ قولىدىكى غاڭزىنى ئېلىپ، ئۆرۈپ- چۆرۈپ قارىدى ۋە:

ــ ۋاي- ۋۇي، خېلى ئۇزۇن نېمىكەنغۇ بۇ؟ نەدىن تېپىۋالدىڭ بۇنى؟

ــ دەپ سورىدى.

ــ بۇنى قەشقەردىن تېپىۋالغانتىم، ــ دېدى سابىت سەبى بالىلاردەك ساددىلىق بىلەن ۋە تولۇقلاپ قوشۇپ قويدى، ــ دوتەي يامۇلنىڭ ئالدىدىن...

ــ كىم بىلىدۇ، دوتەي جانابلىرىنىڭ ئۆزى ئىشلەتكەن نەرسىمۇ تېخى، ئىشقىلىپ بىز خەقنىڭ بۇنداق نەرسىدە تاماكا چەككىنىنى كۆرگىنىمىز يوق، ھەقىچان خىتاينىڭ بىرنېمىسى، پەرەڭلەرنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن. كېلە، بىر چېكىپ باق، ئۇگۇنۇپ قويساڭ خاپىلىقتا ئەسقاتىدۇ، ــ مەشرەپ غاڭزىنى تۇتاشتۇرۇپ سابىتقا تەڭلىدى، ــ ھېچنىمە بولمايدۇ، چېكىپ باق، دەرت كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. سەن كۆيگەنچىلىك بىزمۇ كۆيگەن، مانا شۇ دەرت بىلەن بۇنىڭغا ئۇگۇنۇپ قالغانمىز.

باشقىلارمۇ سابىتنى كۈلدۈرۈپتىش، خىيالىنى غەمدىن خالاس قىلىپ، ئۆزىنىڭ خۇشال كۈنلىرىگە قوشۇۋېلىش ئۈچۈن ھەممىسى سالا قىلىپ، دېۋىلەپ تۇرۇشاتتى. سابىتمۇ ئۇلارغا ماقۇل بولۇپ، غاڭزىنى تارتىشنىمۇ، ماقۇل بولماسلىقنىمۇ بىلمەي، ئىختىيارسىزلا غاڭزىنى قولىغا ئالدى ۋە دوستلىرىنىڭ چاقچاقلىرى ئىچىدە بىرنى تارتتى. لېكىن شۇئان يۆتۈلۈپ كەتتى. باشقىلار بولسا كۈلۈشمەكتىدى.

ــ نېمه قىلۋاتسىلەر، يىگىتلەر؟ ــ دېدى ئىشخانىدىن چىققان تەۋپىق ئۇلارغا يېقىنلىشىپ كېلىپ.

يىگىتلەر تەمتىرىشىپ قالدى. سابىتمۇ قولىدىكى تۇتۇن چىقىپ تۇرغان غاڭزىنى قەيەرگە يوشۇرۇشنى بىلمەي ئاۋارە بولۇپ كەتتى.

ــ سابىت، قولۇڭدىكى نېمە، ئوغلۇم؟

ــ ...

ــ جاۋاب بەرگىن!

ــ بۇ ... ھېلىقى شۇ، غاڭزا... تېپىۋالغان... دوتەي يا...

ــ دېمەك سەن تاماكا چېكىدىكەنسەن ـ دە، شۇنداقمۇ؟

ــ چەكمەيتىم... بۇگۈن بىر تارتىشىم...

ــ چەكمە، ئوغلۇم، بۇنداق نەرسىنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ ھايا تنى ئاسراش كېرەك. ھايا تنى ئاسراشمۇ مەدەنىيەتلىك ئادەملەرنىڭ ئارتۇقچىلىقى. تاماكا زىيانلىق نەرسە، يەنە كېلىپ تېپىۋالغان غاڭزىدا چەككىنىڭنى قارىمامدىغان! يىگىتلەر، بىز خەلقە ھەممە تەرەپتىن ئۈلگە بولىشىمىز كېرەك. خەلق بىزدىن ئەدەپ ـ ئەخلاق ھەم باشقا جىمى ياخشى پەزىلەتلەرنى ئۆگۈنۈدىغان بولسۇن. «يېڭى مەكتەپتە ئوقۇغانلار ناھايىتى ئەدەبلىك، كەيىپ ـ ساپاغا بېرىلمەيدۇ» دەيدىغان تونۇشنى پەيدا قىلايلى. بىز خەلقنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولساقلا ئاندىن كۆزلىگەن مەخسەتكە يېتەلەيمىز.

سابىت خىجىل بولغىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، ئاخىر قولىدىكى غاڭزىنى تاشلىۋەتتى. مەمتىلى ئەپەندى غاڭزىنى يەردىن ئېلىپ ئۈنى يەنە سابىتقا بەردى.

ــ گەپ غاڭزىنى تاشلىۋېتىشتىلا ئەمەس، ئىشلەتمىسەڭلا بولىدى. بۇ خېلى ئەتىۋارلىق نەرسىدىن بەلكى پىل چىشىدىن ياسالغاندەك تۇرىدۇ، شۇڭا ساقلاپ قوي. بۇ ساڭا بۇگۈنكى كۈننىڭ، مۇشۇ تەربىيىنىڭ ئەستىلىكى بولۇپ قالسۇن، ــ دېدى ئۇ.

ــ ئەپەندىم، ــ دېدى خىجىل بولۇپ كەتكەن مەشرەپ ، ــ سابىت ئەسلىدە تاماكا چەكمەيتتى. مەن ئۇنىڭغا زورلاپتىمەن. ئەيىپ مەندە، ئۇ

بەك خاپا تۇرۇپتىكەن، شۇڭا...

ــ شۇنداقمۇ؟ نېمىشقا خاپا بولغانسىڭ، ئوغلۇم؟

ــ قازىلار بىزنىڭ ھېلىقى مىراس دەۋايىمىزنى ھېلىقىدەك.... ئۆگەي ئانامغا بۇيرۇپ بېرىپ توگۈتۈپتۇ،... بىر بازار كۈنى ئۆيگە بارغاندا قارىسام پىچەت چاپلاپ قويغانىكەن. شۇندىن بېرى ئابلىمىت قارى بىلەن بىللە تۇرۇۋاتىمەن....

ــ شۇنداقمۇ؟ خاتىرجەم بول، ئوغلۇم، مەن ساڭا يارىدەم قىلىپ دەۋالىشىمەن، ھەم ئۆيىنى ساڭا ئېلىپ بېرىمەن. نېمىشقا بالىدۇررائق ئېيتمىغانسەن؟ «تارتىنىش رىزقىقا توسالغۇ بولىدۇ»[1] دەيدىغان گەپ بار، ئوغلۇم. زىيادە تاتىنچاقلىقمۇ، بەك شاللاقلىققا ئوخشاشلا ئەيىپ، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلماي، ئەرز يېزىپ قازىغا بەر، مەن بىر بازار كۈنى ۋاقىت چىقىرىپ سېنىڭ گۇۋاھچىڭ بولۇپ قازى ئالدىغا بارىمەن.

ــ ماقۇل،... ئاللاھ رازى بولسۇن، ئەپەندىم.

ــ رەھمەت ئېيتىشقا ئۇلگۇرىسەن. يىگىتلەر، ئەتە ھەزرەت سۇلتاندا چوڭ يىغىلىش ئۆتكۈزىمىز، بۇگۈن بالىدۇررائق ئۈخلاڭلار، سەھەر تۇرۇپ مەشھەدكە ماڭىمىز. خەير، ياخشى چۈش كۆرۈڭلار، ــ تەۋپىق شۇنداق دېدى- دە، بالىلار بىلەن خوشلۇشۇپ، سەيپىددىننىڭ ھوجرىسىغا قاراپ كەتتى. ئۇ ئارقىسىدىن يىگىتلەرنىڭ سابىتقا چاقچاق قىلىپ ئېيتقان مۇنۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدى:

ــ سابىت، دەرھال شورۇققا قاراپ چاپ، «شېرىن» نىڭغا خەۋەر قىل، ئۇمۇ ئەتە مەشھەدكە بېرىپ كارامىتىمىزنى كۆرۈپ باقسۇن. ئاۋۇال ئۇنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ غەزەللىرىگىدىن بىرنى ئوقۇۋەت.. ــ بۇ مۇھەممەد قارىنىڭ ئاۋازىدى.

تەۋپىق بۇنى ئاڭلاپ: «ئۇنىڭ سۆيگۈنى باركەن- دە!» دەپ ئويلىدى ۋە كۈلۈمسىرەپ قويدى.

ئۇ يىراقلاپ كەتكەن ھامانلا يىگىتلەرنىڭ سۆھبەت، چاقچاقلىرى

[1] «قابۇسنامە»، ــ ئا.

باشلىنىپ كەتتى. مەشرەپ:

ــ مەن ئەمدى تاماكىنى چوقۇم تاشلايمەن، ــ دېدى ۋە سابىتقا، كەتمەيدىغان بولساڭ، كۆڭلۈڭنى ئېچىش ئۈچۈن تەمبۇرنى چېلىپ بېرەتتىم، ــ دېدى.

ــ راست، ــ دېدى سابىت سەل ئويلۇنۇپ، ئۆزىنى ئاللىقاندەك يوشۇرۇن شادلىق كۈتۈپ تۇرغاندەك ئۇمىدۋارلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلگەن ھالدا، ــ ئۆيگە... يۇرتقا بېرىپ كېلەيمىكىن، ــ ھەر پەيشەمبە ئاخشىمى گۈلزادە ئۇنى كۈتەتتى. خېلىدىن بېرى ئوقۇغۇچىلار بازارلىق قىلمىغاچقا بىچارە قىزنىڭ ئىنتىزار بولۇپ كۈتۈاتقىنىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ تۇرغۇسى كەلمىدى.

دوستلىرى ئۇنىڭ بېرىپ كېلىشىگە ماقۇل بولدى. يۇ، يالغۇز مېڭىشىدىن ئەنسىرەشتى. بىراق سابىت ئەنسىرەپ ئولتۇرمايلا يۈرۈپ كەتتى.

3

كەچ كۈزنىڭ مەيىن شامىلى ئۇرۇپ تۇرىدۇ. كۈز كېچىسىدىكى مەيىن شامال كىشىگە ئالاھىدە راھەت بەخش ئېتىدۇ.

ھاۋا ئۇچۇق، يۇلتۇزلار جىمىرلاپ يېنىپ تۇرغان كېچە، ئەما قاراڭغۇغا ئۇگەنگەن كۆزلەرگە ئانچە قاراڭغۇ بىلىنمەيدۇ. يىراق-يىراقلاردىن دېھقان ناخشىسى، ئىتلارنىڭ قاۋۇشى ئاڭلىنىپ تۇرسىمۇ، كىشىگە جىمجىت تۇيۇلىدۇ.

سابىت ئالدىراپ كېتىۋېتىپ سۆيگۈنى بىلەن كۆرۈشكەندە نېمىلەرنى دېيىش توغرىسىدا ئوبدانراق ئويلۇنۇۋېلىش ئۈچۈن ئۆز - ئۆزىنى مەجبۇر قىلسىمۇ ھامان خىيالى چېچىلىپ كېتەتتى. تۇرۇپلا «بۇ قېتىم ئۇنى چوقۇم سۆيىۋالىمەن» دەپ ئويلايتتى. ھەم بۇ خىيالى ربئاللىققا ئايلانغاندەك يۈزى قىزىرىپ، ۋۇجۇدى قىزىپ كېتەتتى. تۇرۇپلا گۈدەك چاغلىرىنى، گۈلزادە بىلەن ھەمىشە جاڭگالدا ئۇچراشقانلىرىنى، بىرسى

مال باقسا، بىرسى ئوت ئالغىلى بېرىپ، جىگدىلىكلەردە قوغلۇشۇپ يۈرگىنىنى، ئۇ چاغدىكى كۆڭۈللۈك ھايانىنى، كېيىن ئۇنىڭدىن تارتىنىدىغان، ئۇنى كۆرگەندە قىلغىلى گەپ تاپالماي قالىدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ كېتەتتى. كېيىن زادى قاچاندىن باشلاپ گۈلزادىنى كۆرگەندە هودۇقۇدۇغان بولۇپ قالغانلىقىنى ھېسابلاپ كۆرۈشكە تىرشتى. بىراق، خىيالى يەنە شاخلىنىپ كېتىپ بۇگۈن ئۇنى چوقۇم سۆيۈۋالمەن دېگەنلەرگە كېتىپ قالاتتى... «مەمتىلى ئەپەندى قىلىمەن دېگىنىنى قىلالايدۇ، ئەمدى ئۆينىڭ ئىشىدىن خاتىرجەم بولسامۇ بولۇدۇ (ئۇ دەل شۇنىڭ ئۈچۈن تېتىكلىشىپ، شوخلىشىپ قالغانىدى) بۇنى گۈلزادىگە ئېيتىمەن قەشقەرگە بېرىپ، كېلىش ئارلىقىدىكى جىمى ئىشنى سۆزلەپ بېرىمەن. ئەتە يىغىلىش بولۇدۇغانلىقىنى، ئەمدى بىزگە ھېچكىم تاش ئاتالمايدىغانلىقىنىمۇ ئېيتىپ بېرىمەن ... »

سابىت شورۇقنىڭ بوستان مەھەللىسىگە كېلىپ سۆيگۈنىنىڭ بېغىغا شوربىدىن چۈشۈپ بىر تۈپ نوتا ئۈرۈكنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى يۈرىكى دۈپۈلدەپ سالماقتىدى. مانا شۇنداق ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ خىيالىغا ناۋايى غەزەللىرىدىن مۇنۇ مىسرالار كەلدى:

گۈل تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، گۈلگە تاماشالار قىلىپ،
قورقا- قورقا ئەيمىنىپ بىر غۇنچە ئۈزمەك ئارزۇ.

ئىككى ھەپتىدىن بېرى سابىتنى كۆرەلمەي تىت- تىت بولغان قىز ھەر پەيشەمبە ئاخشىمىدىكىدەك بۇگۈنمۇ ئۈمىدلىنىپ، پۈرسەت تاپسىلا باقماقا كىرىپ ئەتراپقا قۇلاق سېلىپ تۇرغانىدى. ئۇ يەنە بىر قېتىم باغقا كىرگىنىدە گويا ئۆز- ئۆزىنى بەزلىمەكچى بولغاندەك يېاكى سابىت كەلگەن بولسا ئاڭلىسۇن دېگەندەك:

ــ ۋىيەي، بۇگۈن ھەجەپ ھاۋا ئوچۇق كېچە بوپتۇ - يا، ــ دېدى.

سابىت يۈرىكىنىڭ دۈپۈلدىشىنى تەستە بېسىۋېلىپ، چېكەتكىدەك ئاۋازدا «كىرىت- كىرىت» قىلىپ ئۈچ قېتىم سايرىدى.

گـــۈلزاده ئىنتـــــزارلىقىتىن چـــاك بولغـــان بـــاغرىنى ئاشـــقىغا ياقىدىغانـدەك ئالـدىرغىنىچە نوتـا ئـۈرۈك تـۈۋىگە كەلـدى. بـراق ئۇرۇكنـاڭ قارشىسىغا كېلىپ توختاپ قالدى ۋە:

ــ سىزمۇ؟ ــ دەپ سوردى تىترەڭگۈ ئاۋازدا.

ــ شـەيتان دەپ ئويلىغـانمۇ؟ جـىن دەپمـۇ؟ ــ دەپ قـايتۇرۇپ سـوردى سـابىت بايـدىن بېـرى قـىز كەلـگەن ھامـان ئـۆزىنى ئېتىـپ شـېرىن ئەركىلىتىشلەر بىلەن سۆيۈپ بەزلەيدىغانـدەك تۇيۇلغانـدى. ئەمـدى ئۇنـاڭ جىمى جۇرئىتى تۇتەككە ئايلىنـىپ، قولاشـمىغان ھالـدا شـۇنـلا دېيەلـدى. پالاكەت قوللىرىنـاڭ بـرى ئورۇنسـز ئېسـلىپ تۇرغانـدەك بىلىنەتتى، يەنە بـرى يانچۇقىدا غاڭزىنى سـقىمداغلىق ئىدى. كـېچە جىملىقىدا ئىككى يـۈرەكتىن چىقىۋاتقـان تىـز ۋە بوغـۇق نەپەس ئالاھـدە سـادا بېرەتتى. يـاكى ئۇلارنـاڭ ئـۆزلىرىگە شـۇنداق تۇيـۇلاتتى. كـېچە پەردىسـى ئۇلارنـاڭ بىـر-بىرنى قېنىپراق كۆرۈۋېلىشى ئۈچۈن ئىمكان بەرمەيتتى. ئـۇلار پەقەت بىـر-بىرىنـاڭ ئوتلۇق نەپەسلىرىنى ئاڭلاپ تۇرىشـاتتى خـالاس. شـۇنچە ئالـدىراش بولغـان ئۇچرۇشـۇش مۇشـۇمۇ؟ ئىنتىـزارلىـق پەقەت مۇشـۇنداق تـۇرۇش ئۈچۈنمىدى؟ ئۇلارنى نوتا ئۇرۇك ئايرىپ تـۇراتتى. ئۇلارنـاڭ كـۆزلىرى شـاخلار ئارلىقىدىن بىر-بىرىنـاڭ گىرىمسەن كۆلەڭگۈسىگە قاراپ تۇراتتى.

ــ گەپ قىلمامسـىز؟ نېمىشـقا كەلـدىڭىز؟ مۇشـۇنداق كېچىـدە، ــ دېدى قـىز شـۇئىرلاپ ئۇنـاڭ ئوتلـۇق نەپسـى تەگسـىز خىياللارغـا پېتىـپ تۇرغـان سـابىتنى چۆچۈتـۈۋەتتى، ھەتتـا غـاڭزىنى تۇتـۇپ تۇرغـان قـولىنى ئىتتىكلا تارتىـپ يانچۇقىـدىن چىقـاردى ۋە ئىككـى قـولى ئارىسـىغا ئېلىـپ، ئۇياق، بۇ ياقىقا غىلدىرلاتتى.

ــ ھە؟ نېمىشـــقا؟... نېمىشـــقا كېلەتـــتىم؟... كەلگـــىنىم يامـــان بوپتىمۇ؟ كېتەيمۇ ئەمسە؟

ــ ۋىيەي، مـا گەپنـى، نىمانـداق تـاۋى نـازۇك بولـۇپ كېتىپتـۇمىش ئەمدى؟ گەپ قىلماي تۇرغاندىكىن شۇنداق سورىماي نېمە ئىلاجىم؟

ــ گەپ تاپالماي قالدىم... سېنىڭ گېپىڭ بولسا دەۋەرسەڭ بولىدىغۇ؟

ــ پىشانىڭىزدىكى يېرىق ساقايدىمۇ؟

ــ ساقايدى.

ــ بۇگۈن نېمانداق ... كەچقۇرۇن ئۆتەمدىكىن دېسەم ھېچقايسىڭلار ئۆتمىدىڭلار.

ــ بۇگۈن ھېچكىم ئۆيىگە قايتمىدى. مەن قاراڭغۇ چۈشەي دېگەندە ماڭغانىدىم، ئۇدۇل مۇشۇ يەرگىلا كەلدىم. ھېلى يەنە مۇشۇ يەردىن مەكتەپكە كېتىمەن.

ــ ۋىيەي، ھېرىپ- ئېچىپ نىمىشقا كەلگەنسىز، يا گېپىڭىز بولمىسا ...

ــ كۆرۈشسەك يۈرەككە ئارام- دە ...

ــ ۋىيەي، سەتلىكىنى!

ــ دېمىسەڭمۇ مەن سەت، تۆگىدەك قوپال ...

ــ ئۇنداق بولغان بىلەن قىز بالىدىنمۇ نازۇك ئىكەنسىز، نېمىشقا دېسە ... تېخى ...

سابىت بارا- بارا روھلۇنۇپ، ھودۇقۇشلىرىدىن سەل ئازاد بولدى. ئۆيى ھەققىدىكى خاپىلىقى يېقىن ئارىدا ھەل بولۇدۇغانلىقى كۆڭلىدىن كەچتى. ئەپەندى ئارىلاشقان ئىش خەيرلىك بولماي قالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۇرغۇشقا باشلىغان قانلىرىدا شائىرانە ھېسسىيات ئۆرلەشكە باشلىدى، سۆزلىرى شائىرانە تۈس ئالدى:

ــ كۆرۈشكەننىڭ نېمە پايدىسى دېمەكچىمۇسەن؟ مەن سېنىڭ شېرىن نەپەسىڭنى ئاڭلايمەن ... ــ سابىت بۇ سۆزنى ئويلاپ تاپقىنىدىن خۇشال بولدى. ئۇ ھەر كۈنى كەچتە خىيال سۈرۈپ ياتقان چاغلىرىدا ئاجايىپ گۈزەل بېيتلارنى توقۇپ چىقاتتى. بىراق سۆيگۈننى كۆرگەندە بۇنداق سۆزلەر ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ، ئۇنى مەسخىرە قىلماقچى بولغاندەك تىلسىز قالدۇراتتى. ئۇ ھازىرقى سۆزىنى تاپالمغانلىقىدىن خوشال بولۇش بىلەن بىللە بۇنى گۈلزادىنىڭ چۈشۈنۈشىنى ئۈمىد قىلدى.

ــ ۋىيەي، موللىچاقنىڭ گەپلىرىنى! «شېرىن» مىش تېخى! تېزەك پۇراۋاتقاندىمەن، تاينىلىق؟

ــ چىرايىڭ قىزىل گۈلنى ئەسلىتەر، بويۇڭ سەرۋ سېنىڭ،
مەيلى نېمە پۈرسما، بەربىر، ماڭا ئەنبەرھىدىڭ.

سابىت كېچىلىرى كۆڭۈلدىن كېچىدىغان گۈزەل بېيىتلىرىدىن بىرىنمۇ تاپالماي، مۇشۇ قوپال مىسرالارنى زورۇقۇپ توقىدى بۇ ھال ئۆزىگە بەك ئەلەم قىلدى.

ــ قوشاقچىكەنسىز- ھە، تېخى؟ بۇنداق كارامىتىم بارەڭ، ئوقۇغان ئادەم دېگەن نېمە دېگەن بىلەنمۇ باشقا گەپ - تە!...

ئۇلار تۇنجى مۇھەببەتنىڭ سەبىي ۋە پاك، ئىنتىلىش ۋە تارتىنىش، سېغىنىش، ۋە قېچىش تۇيغۇلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن قوينىدا لەززەت ئارىلاش ئازاب تارتىشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىدە قاقۇاش بولۇپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ «مۇھەببەت»دەك ھەرخىل شەخسىيەتچىل ئامىللار يوقىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئادەتتە ئاشۇنچىلىكلا سۆھبەت بولاتتى. كىتاپ سۆزلىرى ۋە سۈيۇق ئادەملەرنىڭ «كۆيدۇم، ئۆلدۇم... » لىرى دېيەلمەيتتى. گۈلزادىنىڭ چۈشۈنىدىغان نەرسىلىرى بەك ئاز بولغاچقا سابىت كۆڭۈل سۆزلىرىنى چۈشىنەرلىك ئىپادىلەش كويىدا كۆپ ئاۋارە بولاتتى. ئۇ ئەڭ گۈزەل سۆزلىرىنى خاتىرىسىگە نەزىم قىلىپ پۈتۈپ باراتتى. خۇدا نېسىپ قىلىپ ئىككىسىنىڭ يۈلتۇزلىرى قوشۇلسا بۇ خاتىرىلەرنى سۆيگۈنىگە شۇ چاغدا ئوقۇپ بېرىشنى ئويلايتتى. ئۇ چاغدا زېرىكمەي چۈشەندۈرۈشكە بولاتتى. چۈنكى ۋاقىت يېتەرلىك ئىدى؛ ئەندىشىلەرمۇ يوق بولاتتى...

ئۇ ئەمدى گەپنى بۇراپ قەشقەر سەپىرىنى سۆزلەپ بەردى. (بۇنداق «ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى» گە ئالاقىسى يوق تېمىلاردا سۆزلەش ھەر ھالدا خىلى ئاسان ھەم راۋان بولاتتى). بىراق ئۆزى تەسەۋۋۇر قىلغانىدەك تەسىرلىك سۆزلەپ بېرەلمىدى. تەپسىلىي سۆزلەشكە ۋاقىت يوق ئىدى... ئارقىدىن ئەتە بولۇدۇغان يىغىلىش ھەققىدە ئىپتىخار بىلەن سۆزلەپ، ئىلاج بولسىلا بېرىپ كۆرۈشنى تەكلىپ قىلدى.

ــ سىلەرنىڭ قانداق بېرىپ كەلگىنىڭلارنى بىزمۇ ئاڭلىدۇق، ئەپەندىنىڭ ئەسكەر باشلاپ كەلگىنىمۇ ئوقۇلدى. شۇڭا ھازىر نامازدا يامان

گېپىڭلارنى قىلىدىغانلار جەمئىيەت قاپتىمىش. مەن دادامدىن ئۇقتۇم. ئىككى كۈندىلا ئۇ خەقنىڭ زۇۋانى ئۆچۈپتۇ، توۋا...

ــ مەمتىلى ئەپەندى ئېيتتى، ھېلىقى دالدىدا تۇرۇپ تاش ئاتقان، خەقنى ئۇرۇپ قاچقانلارنى ئىزدەپ تېپىپ ئەدىبىنى بەرگۈدەك.

ــ خۇدا جاجىسىنى بەرگۈلەر... ــ قىز خۇرسىنغاندەك چوڭ تىندى.

ــ بىزنىڭ ئۆيىنىڭ داۋاسىنىمۇ ئەپەندىم ئۆزى ئارىلىشىپ ھەل قىلىپ قويۇدىغان بولدى.

ــ ھە؟ ئۇ كىشىنىڭ قازىغا گېپى ئۆتەرمۇ؟ قازى ئۇنى پەلەقە تاتمىسىلا مەيلىدىغۇ، ئىگەكىم...

ــ ھەي، سادىدىيە، قاراپ تۇر، قازىدەك ئادەمنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتمەيدىغان بولسا...

ــ سابىت، ئەمدى خاپا بولماي كېتىڭ. سىزگە بەك كەچ بولۇپ كەتمىسۇن،... مەنمۇ ھايال بولدۇم.

ــ ماقۇل ... ياخشى چۈش كۆر. ئەتە ئامال بولسىلا مەشھەدكە بار جۇمۇ.

ــ ماقۇل، خۇدا بۇيرۇسا، سىزمۇ ياخشى چۈش كۆرۈڭ.

سابىت قىزنىڭ قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان دەرەخ غوللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ تۇرىۋەردى. بىر ھازادىن كېيىن نۇرغۇن گەپلىرىنىڭ چالا قالغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ ئەپسۇسلانغان ھالدا ئارقىسىغا قايتتى. ئۇ سۆيۈۋالمىغىنىغا تېخىمۇ ئۆكۈنۈپ مەكتەپكە كەلگىچە ئۆز- ئۆزىنى ئەيىبلىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

ئۇلار (پولشا مىسسىئونېرلىرى) دىنىي بىزنىڭ تەلىپىمىز بويىچە تارقىتىشى. بىزنىڭ تەلىپىمىز بويىچە ئىش قىلمىغان مىسسىئونېرلارنى ئۆجۈقتۇرۇۋېتىش كېرەك. مىسسىئونېرلارنىڭ ۋەزىپىسى بۆلەكلەرنى سىڭگەن نېنىنى يەيدىغان قىلىش، نادانلىقتا قالدۇرۇشتىن ئىبارت بولۇشى لازىم.

ــ گېتلېر. («3- ئىمپېرىيىنىڭ گۈللىنىشى ۋە هالاكىتى» دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل).

مەمتىلى ئەپەندى ئەتىسى هەزرەت سۇلتان جامەسىگە هەممە يۈرتنىڭ كاتتىلىرىنى، يېقىن ئەتراپتىكى كەنتلەرنىڭ هەممە ئادەمنى توپلىغان ئىدى.

ئاش ۋاقتى بىلەن مەجلىس باشلاندى. سۇلتان سۈتۈق جامەسىنىڭ پىشايۋىنى يۈرت كاتتىلىرى، بايلار، مۇللا- ئۆلىمالار بىلەن تولدى. پىشايۋان سىرتىدىكى ئېگىز سۇپا ۋە سۇپىنىڭ شەرقىدىكى مەيدانىدا ئاتۇشنىڭ هەر قايسى يېزا- كەنتلىرىدىن يىغىلغان، بازارغا كەلگەنلەر بولۇپ ئون مىڭدىن ئارتۇق كىشى يىغىلىپ ئورۇن ئالدى. مەمتىلى ئەپەندى مەسچىد پىشايۋىنىدا يۈرت ئاقساقاللىرى ئارىسىدا كۆلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا سىدىقبەگمۇ بار ئىدى. نىمتۇللا بىلەن مەخسۇلكاخۇن قۇراللانغان هالدا ئىككى تەرەپتە تۇراتتى.

خەلقنىڭ چىرايىدا مەجلىسنىڭ مەزمۇنى ۋە نەتىجىسىگە بولغان قىزىقىش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. پىشايۋاندىكىلەرنىڭ بىر مۇنچىسى هودۇقۇش ئىلكىدە يالغان يۆتۈلەتتى. توپ ئىچىدىكى هابولهاجىم،

كەنجى قازاخۇنۇم، ئابدۇراخمانھاجى ۋە باشقا مەرتىۋىلىك ئادەملەرنىڭ روھى ھالىتى كىشىلەر تەرىپىدىن كۈزۈتۈلمەكتە ئىدى. مانا شۇ چىرايلارغا قاراپ بولغۇسى ئىشلارغا قارىتا ئۆز مەيدانىنى بەلگىلەشكە ئۇگەنگەن جاھانساز ئادەملەر بۇ چىرايلاردىن مەنا تېپىشقا ئۇرىناتى.

شۇ ئاردا مەمتىلى ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، پىشايۋان سۇپىسىنىڭ لىۋىگىرەك كەلدى، ئۇنىڭ بېشىدا قاردەك ئاق قىرغىز قالپىقى ئۆزىگە ياراشىپ تۇراتتى. ئۇچىسىدا تۈركىيىدە تىكتۇرۇلگەن كۆينەك بولۇپ، بۇ ئۇستىباش ئۇنى ياش ھەم روھلۇق كۆرسىتەتتى، ئۇنىڭغا ئوقۇمۇشلۇق سالاپەت بەخش ئەتكەنىدى. ئەمدى ئۇ خېلىدىن بېرى تون كىيمەي، ئوقۇغۇچىلارغا تىكتۇرۇلگەن نۇسقىدا كىيىنەتتى، بەزىدە بولسا ئەجنەبىيچە كېيىنىپ گويا بۇ كونا دۇنياغا جەڭ ئېلان قىلماقچى بولغاندەك چىرايلىق تارالغان چېچى بىلەن يالاڭباشتاق قەددىنى كېرىپ يۈرەتتى.

شۇ ئاندا ئۇ جامائەتكە سۆز قىلىش ئۈچۈن ئالدىغىراق كېلىۋىدى، مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە دېققەتتە تۇرۇشتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزلىرى ھە دېگەندە توختى زۇنۇننىڭ كۆزى بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالدى. توختى زونۇن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئەستە قالدۇرۇۋېلىشقا تەييارلانغاندەك دىققەتتە تۇراتتى.

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى كىشىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىدىغان يېقىملىق ئاھاڭدا سۆز باشلاپ، ــ كۆپچۈلۈكنى بۇ يەرگە يىغىپ ئاۋارە قىلىشىمىزدا باشقىچە مەخسەت يوق. يەنى، ھاشار، ئالۋاڭ ۋەزىپىلىرى يوق، پەقەت، مەكتەپ ئېچىش ھەققىدە مەھمۇد سىجاڭنىڭ بۇيرۇق خېتى بار، شۇنى كۆپچۈلۈككە ئۇقتۇرۇپ قويماقچىمەن،ــ مەمتىلى ئەپەندى قىسقا پائۇزا ئارىلىقىدا بېشىنى يېرىم دائىرە بۇراپ، كۆپچۈلۈككە قاراپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى بىلەن دۇقۇرۇشقان ھامانلا بەزى كۆزلەر ھوجۇمغا ئۆچرىغاندەك جىددىيلىشىپ دەرھال ئۆزىنى چەتكە ئالدى؛ بەزىلىرى خۇدۇك ئارىلاش خوشامەتنى ئىپادە قىلدى؛ يەنە بەزىلىرى بولسا دوستانىلىق بىلەن خوشاللىقىنى ئىپادىلىدى، ئۇ يانچۇقىدىن مەھمۇد مۇھتىنىڭ خېتىنى ئېلىپ ئاچتى.

كىشىلەر تېخىمۇ تىمتاس بولۇپ كەتكەن، پەقەت پارامان ئارىسىغا ئۇۋا سالغان كەپتەر، پاختەكلەر بىلەن كۆل بويىدىكى تېرەك شاخلىرىدا ئالدىرىشىپ يۈرگەن قۇچقاچلارنىڭ ۋىچىرلىشى هەم بۇقۇلدىشى جىملىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. تەۋپىق خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى، ــ «ئاتۇشتىكى جىمى ئۆلۈمايۇ. ئېكرام، يۇرت كاتتىلىرىغا، جىمىكى پۇقرالارغا، سالامدىن سۆزىرە مەلۇم بولسۇنكى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتۇشى ئىنتايىن تۇغرا ۋە ساۋابلىق ئىش بولۇپ، كىشىنى خوشال قىلىدۇ. بۇ خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى ئىش. خەلقىمىز ئۇچۇن نادانلىقتىن ئويغۇنۇش ۋاقتى يەتتى. دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەر بىزدىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ مۆجىزىلىرىنى كۆرسە كىشى هەيران قالىدۇ. لېكىن بىز تېخىچە خۇراپات زەنجىرىدە باغلىنىپ يۇرۇپتىمىز. ئەمدى كۆزىمىزنى ئاچمىساق، كېيىنكى ئەۋلادلارنى ئوقۇتۇپ تەربىيلىمىسەك، مەڭگۇ قۇل بولۇپ ئۆتۈپ كېتىمىز. كېيىنكىلەر ئۇچۇن بەخت يارىتىش ئالدىنقىلارنىڭ بۇرچىمىز، بالىلار ئۇچۇن بەخت يارىتىش، ئۇلارنى تەربىيلەپ ياراملىق قىلىش ئاتا- ئانىلارنىڭ ۋەزىپىسى. مەمتىلى ئەپەندى رەسۇلۇللاهنىڭ سۈنئىتىنى ئادا قىلىۋېتىۋۇ. بىز ئاتا- ئانىلارنىڭ بۇرچىنى ئادا قىلىدىغان ياخشى پۇرسەت يارىتىپتۇ. بۇ تازا ياخشى ئىش ئەمەسمۇ؟

«ئاڭلىساق مۇشۇنداق بىر ياخشى ئىشقا قارشىلىق بولۇۋېتىپتۇ. بەزى قىتىغۇر دۇشمەنلەر، مىللەتنىڭ ساتقۇنلىرى بۇ ئىشقا يامان نىيەتتە بولۇپ ئوقۇغۇچىلارغا تەهدىت سېلىش، ئاتىلار هەيئىتىگە تەهدىت سېلىش، ئوقۇغۇچىلارنى هاقارەتلەش ۋە ئۇرۇشتەك ناموسسىز ئىشلارنىمۇ سادىر قىلىشتىن يانماپتۇ. بۇنداق ئىشلارغا يول قويۇۋەرگىلى بولمايدۇ. مەمتىلى ئەپەندىگە مەكتەپ ئېچىش، مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۇچۇن هوقۇق بېرىلدى. كىمكى بۇ ئىشقا يەنە قارشىلىق قىلسا، دۇشمەنلىك قىلسا، مەيلى ئۇ قانداق چوڭ ئاخۇن بولسۇن، قانداق كاتتا قازى، كاتتا باي بولسۇن، مەيلى قانداق مازايى- ماشايىخ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭغا قاتتىق جازا بېرىلىدۇ. چوڭ- كىچىك بارلىق پۇقرامۇ

مەمتىلى ئەپەندىگە ۋە ئۇنىڭ مەكتەپ ئىشلىرىغا ياردەمدە بولۇشى كېرەك.

دەپ:

سىجاڭ مەھمۇد مۇھىتى (موھۇر)

1934-يىل، 9-ئاينىڭ 25-كۈنى»

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزى يەنە ئىختىيارسىز ھالدا توختى زۇنۇننى ئىزدەپ تاپتى. توختى زۇنۇن مەمتىلى ئەپەندىگە قۇلاق سالغاچ ھابولھاجىم، كەنجى قازاخۇنۇملارغا قاراپ ئۇلارنىڭ ئۆچۈپ كېتىۋاتقان رەڭگىگە قىزىقىپ قېلىۋاتقانلىقىنى بايقىدى. ئۇنىڭ كۆزى تويۇقسىزلا مەمتىمىنگە چۈشۈپدى، مەمتىمىن يىغىنىنى بۇزۇش نىيىتىدە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىندى. ئۇنىڭ توختى زۇنۇن بىلەن ئىشارەتلەر قىلىشىش ئىھتىمالى ھەققىدە بىر تەسەۋۋۇر پەيدا بولۇپ، قايتىدىن توختى زۇنۇنغا بۇرۇلۇشدى، ئۇ بۇ ئىشلاردىن مەمنۇن بولۇۋاتقان قىياپەتتە ھىجايدى. مۇللا ئېزىز دامۇللام، قۇناجىم، ئەمەتھاجىم، تاھىر خەلپەت، ئابدۇراخمانھاجىم قاتارلىقلار قىزغىن پىچىرلىشىپ، خوشال بولۇۋاتقانلىقىنى چىرايلىرىدىن بىلىندۇرۇپ تۇراتتى. ئاددىي پۇقرالارمۇ بۇ ئىشتىن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇپ غۇلغۇلا قىلىشىپ كېتىشتى.

ــ بالىلارنى ئوقۇتۇپ ئاق- قارىنى پەرق ئېتىپ قالسۇن دېگىنى يامانمىدى؟

ــ شۇنى دەيمەن، بىلىدىغانلار كۆپ بولۇپ كەتسە بىلىمدانلارنىڭ ئەتىۋارى قالمايدۇ دەپ ئەنسىرەمدىغاندۇ، بۇ خەق؟

ــ بالىلارنى كەمسۇس قىلىۋېتىمىش دېگەن گەپ قانداق؟

ــ ھەممىسى يامانلارنىڭ تارقاتقان پىتنىسى بولمامدۇ!

ــ ...

كۆپچۈلۈكنىڭ غۇلغۇلىسىنى يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ جاراڭلىق ساداسى ئۈزۈپ قويدى. مەيداق ئاۋالقىدىنمۇ تىم- تاسلىققا چۈمدى.

ــ ئەي ۋەتەنداشلار، يۇقۇرىدا مەھمۇد سىجاڭنىڭ خېتىنى

ئاڭلىدىڭلار، ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىش ھەربىرسىمىزنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسى. ھېچكىمنىڭ بويۇنتاۋلىق قىلىشقا ھەققى يوق. ئەسلىدە بۇنداق بىر بۇيرۇقنىڭ زۆرۈرىيىتى يوقىدى. ھەممىمىز ئاش- نان يەۋاتقان ئىنسان بولغاندىكىن نېمىنىڭ پايدىلىق، نېمىنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى بىلىشكە تىگىشلىك ئىدۇق. ئەپسۇسكى، ھەققانى ئىشمۇ توسقۇنلۇققا ئۇچرىغاچقا مۇشۇنداق مەجبورىي چارە قوللۇنۇشقا مەجبۇر بولدۇق. بىز ئۆزىمىزنىڭ ھەقلىق ئىكەنلىكىگە قەئىي ئىشەنگىنىمىز ئۈچۈن قارشىلىقلاردىن قورقۇپ قالمىدۇق ھەم قورقمايمىز! ئۆلسەكمۇ ئارقىغا يانمايمىز!... ۋەتەنداشلار، مەن كۆپ ئەللەرنى ئايلىنىپ، مىللەتنى دەپ ئوقۇپ كەلدىم. ئەگەر مىللەتنى دېمەيدىغان بولسام، شەخسىيەتچى بولسامىدى، ئاشۇ ئەللەرنىڭ ھەر قاندىقىدا بايلىقات ياشاپ قالالايتىم ياكى ماڭا مۇساپىر بولۇپ ئەل كېزىشنىڭ ھاجىتىمۇ يوقىدى. كۆپچۈلۈككە مەلۇم، مەن بىر تۇپىنىڭ ئوغلى، ئاتا كەسپىدىن ئاز- تولا خەۋىرىم بار. بۇندىن باشقا يەنە ئائىلىمىزدە بويىقچىلىق، جۇڭچىلىق قىلىپ كەلگەنمىز. مەن يەنە ئاشپەزلىكىنىمۇ قىلالايمەن دېمەك، ئەگەر مۇددىئايىم بىر جېنىمنىڭلا قايغۇسى بولۇدۇغان بولسا مۇشۇ ھۇنەرلەر بىلەن جان باقالماسمىدىم؟ ياق، ۋەتەنداشلار، مەن ئاشۇ ئۆزۈم كەزگەن ئەللەردە ئۆزگە مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىنى، مەدەنىيىتىنى كۆردۈم. ئۇلار ئىنسانغا خاس ھۆرلۈكتە، ھوزۇر- ھالاۋەتتە، ئىجاد- مېھنەت بىلەن ياشاۋاتىدۇ. ماشىنىدا ئولتۇرۇشۇدۇ. سۈيىمۇ ئۆينىڭ ئىچىدە چىرىقىمۇ پەقەت بېسىپلا قويسا يورۇيدۇ. يوللىرىدا ئادەمنىڭ شولىسى كۆرىنىدۇ. بىزنىڭچۇ؟ بىزنىڭ مىللىتىمىز نى ھالدا؟ مانا! ــ تەۋپىق قولىغا ئېلىۋالغان قالپىقى بىلەن ئەتراپىنى يېرىم دائىرە كۆرسۈتۈپ داۋام قىلدى، ــ مانا بىزنىڭ تۇرقىمىز! سۆزلىگىنىمىز بولمىسا، بىزنىڭ تۇرمىشىمىزنى قانداقمۇ ئىنسان تۇرمۇشى دېگىلى بولسۇن؟! مەڭگۈ ئاشۇنداق چاڭ- توزاڭ ئىچىدە، ماتا- سەگەزگە ئورۇنۇپ ياشاۋېرىمىزمۇ؟ ماشىنا، قەۋەت- قەۋەت بىنالار، زاۋۇتنىڭ سىپتا رەختلىرى بىزگە ھارامۇ؟ خۇدا بىزنى مۇشۇنداق ياشاشقىلا يارىتقانمۇ؟ ياق، ۋەتەنداشلار، خۇدا جىمى ئىنسانىيەتكە مىللەت،

ئېرىق ئايرىماستىن ئوخشاش ئەزا، ئوخشاش ئەقىل بەردى. ھەممە مەخلۇقاتتىن ئېزىز قىلىپ ياراتتى. بۇنداق ياشىساق بىزنىڭ «ئېزىز»لىكىمىز نەدە قالىدۇ؟ بۇ خۇدانىڭ ئىرادىسىگىمۇ خىلاپ ئەمەسمۇ؟! بىز خۇراپات بىلەن چىرمىلىپ قىلىپ، خۇدا بەرگەن ئەقىل- پاراسىتىمىزنى جارى قىلدۇرالمىغانلىقىمىز ئۈچۈنلا مۇشۇ كۈندە قالدۇق. باشقىلار ئاللاھ بەرگەن ئەقىل- پاراسىتىنى ئىشقا سالغاچقا ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەجىر- ئىجتىھادىغا يارىشا نەسىۋە بەردى. قۇرئان كەرىمدە: «بەندىنىڭ تىرىشچانلىقىغا يارىشا نەسىۋە بارىدۇر» دەپ ئېيتىلغان ئەمەسمۇ؟ بىز باشقىلارنىڭ تەرەققىياتىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، پەننىڭ كۈچ- قۇدرىتىنى كۆرۈپ، يەنە مۇشۇنداق ئۆتۈۋېرەمدۇق؟ بۇ ئەھۋاللار مېنى شەخسىي جان قايغۇسىدىن كەچكۈزۈپ مىللەت يولىدا ئوقۇپ بىلىم ئېلىشقا ئۇندىگەنىدى. مانا شۇ مۇددىئا، مانا شۇ مەقسەت يولىدا ئوقۇپ، كېلىپ مەنمۇ مىللىتىمىزنىڭ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش كۈنلەرگە ئېرىشىشى ئۈچۈن مەكتەپ ئېچىپ، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىغا قەدەم قويدۇم. قارشىلىقلار بولۇدۇغانلىقى تەبئىي، چۈنكى ئىنسانلار ئېچىدە شۇنداق قىتىغۇرلار، ئىچى يامانلار، شەخسىيەتچىلەر باركى، ئۇلار كۆز ئالدىدىكى بىرەدەملىك خاتىرجەملىكنى، بىرەدەملىك ھوزۇر- ھالاۋەت، كىچىككىنە پايدىنى دەپ مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىنى سېتىشنى ئار سانىمايدۇ. مەن بۇ ئىچى قۇتۇلارغا شۇنى جاكارلايمەنكى، يولۇمدىن قايتىمايمەن! ھەتتا بىر كۈنلىرى ئالتە پۇللۇق بىر تال قوغۇشۇن ئوق مېنىڭ كۆكرىكىمگە كېلىپ تېگىشى مۇمكىن، شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ئارتقا قايتمايمەن! مىللەتنىڭ بەختىنى دەپ ئوقۇدۇم، مىللەتنى دەپ ۋەتەنگە قايتتىم. ئەمدى نېمىشقا مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدىكەنمەن؟ ئامانەت جاننى قوغداش ئۈچۈنمۇ؟ ياق، ھامان بىر ئۆلۈم، شۇڭا مەيلى قانچە يىل ياكى قانچە ئاي، ھەتتا بىر نەچچە كۈن ياشىساممۇ كۆزلىگەن مەقسەت يولىدا ئىشلەيمەن. مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن كۆچەت تىكىمەن. يىراق كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلارنىڭ مېۋە يېيىشى ئۈچۈن كۆچەت ئۆستۈرۈشكە، ھېچ بولمىسا كۆچەت قويۇش ئۈچۈن

يەرنى ئۆزلەشتۇرۇپ تەييارلاپ قويۇپ ئۆلۈشكە رازىمەن!

سۇرلۇك جىسىم- جىتلىق بىر مۇنچە يۇرەكلەرنى سىقىۋەتتى. ھابۇلھاجى ھەتتا يېنىدىكى ھەمتاۋاقلىرىغا بىر نېمە دەپ پىچىرلاشتىن قورقۇپ، قېتىپ ئولتۇراتتى. بۇ ھال توختى زۇنۇننى ئۈمىدسىزلەندۈرىۋەتكەن بولسىمۇ چىرايىدىن مەمنۇنلۇقنى ئىپادىلىگۈچى كۈلۈمسىرەش كەتمەيتتى. مۇللا ئېزىز دامۇللام قاتارلىق قوللىغۇچىلار بىر- بىرىگە ئاللىنىملەرنى دەپ باشلىرىنى لىڭشىتاتتى.

ــ ئۇنداق بولسا، كۆچۈلۈكنىڭ مەكتەپ ئىشىغا قانداق پىكىرى بولسا يۈز تۇرانە ئېيتىپ باقسۇن. كۆرسۈتۈدىغان يارىمى بولسا ئۇنى سۆزلىسىمۇ بولۇدۇ،ــ دېدى تەۋپىق سۆزىنىڭ ئاخىرىدا.

تۇختى زۇنۇن ھېچكىم ئوتتۇرىدا ئۆزىنى ئاشكارىلاشقا جۈرئەت قىلالمايدىغۇ، دەپ ئۈمىدلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇۋچىنىڭكىدەك ئىتتىك كۆزلىرى ئالاق- جالاق بولۇپ كەتتى. مۇللا ئېزىز دامۇللام ئورنىدىن تۇرۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

ــ مەمتىلى ئەپەندى ھەممە گېپىنى ئېيتتى، ــ دېدى ئۇ كۆچۈلۈككە قاراپ ۋەزمىن ئاھاڭدا،ــ ئۇ گەپلەرنى قايتىلىمايمەن، مەن پەقەت ئۆزۈمنىڭ يۈرىكىدىكى گەپنى دېسەم، بۇ ئىش باشتىلا كۆڭلۈمگە خوپ چۈشكەن. شۇڭا شۇ چاغدىلا مەن ئەپەندىنى قوللىغان، بالام ئەمەت مەخسۇمنى تەربىيىسىگە بەرگەنىدىم. ھازىرمۇ قوللايمەن. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ قوللايمەن. بۇ بىر سۆزۈم، ــ مۇللا ئېزىز دامۇللام بىر ئاز توختىۋېلىپ داۋام قىلدى، ــ بەزىلەر بالىلارنىڭ كىيگەن چاپىنىنى پالان- پوكۇن دەپ گەپ تاپتى، بەزىلەر چاچ قويغىنىنى سۆز چۆچەكنىڭ ئاساسى قىلىۋالدى. جامائەتكە بىر دىنىي ئۆلىما بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنى دەپ قويايكى، بۇنداق گەپلەرنى تاپقانلار ئۆزىنىڭ شۇم ئېغىزلىقىدىن، دۈشمەنلىكىدىن تېپىۋاتىدۇ، بۇنى شۇنداق چۈشەنسەڭلار بولۇدۇ، بۇنداق پىتنىلەر ئۇچۇن ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇغانلار، دىن نامىدىن پەتىۋا ئويدۇرۇپ ھۆجۇم قىلغانلار ئاللاھنىڭ لەنىتىگە دۇچار بولۇدۇ. كىمكى ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇيدىكەن، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ لەنىتى ياغىدۇ،

دېگەن ھەدىس بار. بۇنىڭ يالغانلىقى شۇ يەردىكى، بۇ پىتنىلەرنىڭ ھېچ دىنىي ئاساسى يوق! چاچنى رەسۇلۇللاھمۇ قويغان، بەزى ھەدىسلەردە رەسۇلۇللاھنىڭ چېچى مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى، دېيىلگەن. شۇڭا بۇنداق شەپىرەڭلەرنىڭ يالغان پەتۋالىرى بىلەن كاللاڭلار ئايلىنىپ كەتمىسۇن، ئېتىقاد دېگەن چاپانىنىڭ قانداقلىقى، سەللىنىڭ يوغانلىقى بىلەن ئۆلچەنمەيدۇ، ئېتىقاد قەلبىتە بولۇدۇ. قايمۇقماڭلار، گېپىم شۇ، ــ دامۇللام جايىغا كېلىپ ئولتۇردى.

مەتىلى ئەپەندى باشقىلار سۆزلەۋاتقان پۇرسەتتە ھامان چاندۇرماستىن توختى زۇنۇننى كۆرىتەتتى. ئۇ توختى زۇنۇننىڭ مۇللا ئېزىز دامۇللامغا غەلىتە بىر خىل نەزەردە تىكىلىپ قالغىنىنى، بۇ تىكىلىشتە چەكسىز ئۆچمەنلىك يوشۇرۇنغانلىقىنى ھىس قىلدى. دامۇللامنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئىناۋىتى تۇيۇقسىز ئۇنىڭ ئاشكارە قوللاپ سۆز قىلىشى نۇرغۇن جامائەتنىڭ پىكرىدە مايىللىق قوزغايتى. مانا بۇنى بىلىدىغان توختى زۇنۇن بەلكى شۇ سەۋەپتىن ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك نەزىرىدە قارىغان بولۇشى مۇمكىن.

مۇللا ئېزىز دامۇللامنىڭ ئارقىسىدىن ئابدۇراخمانھاجى ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ ئادەم ئاتمىش ياشلاردىن ھالقىغان بولسىمۇ ئۇستى- بېشى، ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدىن ياشلارغا خاس لاتاپەت، كۆپىنى كۆرگەن ئادەملەرگە خاس تەمكىنلىك چىقىپ تۇراتتى. پەقەت سوۋېت سارجىسىدىن تىكتۇرۇلگەن ئوچ يانچۇقلۇق، ياقىسىز ئۇزۇن چاپىنى ۋە مەيدە يانچۇقى بىلەن ئىككىنچى تۇگمىسى ئارىسىدا ئېسىلىپ تۇرغان سائەتنىڭ ئالتۇن زەنجىرى ئۇنى توختالغان ئادەم قىلىپ كۆرسىتەتتى.

ــ مېنى كۆپچۇلۇك بىلىدۇ، مەن يېقىندا ئالتايدىن كەلگەن. مەنمۇ مەتىلى ئەپەندىگە ئوخشاش يۇرتتىن چىقىپ ياقا يۇرتلاردا يۈردۈم. چەتكىمۇ چىقتىم. مەتىلى ئەپەندى دېگەندەك، بىز خەق كۆزى ئوچۇق قارىغۇ ئىكەنمىز. تۆت ئېغىز ئۆي بىلەن بىر پىشايۋاننى ۋاسا جۇپ قىلىپ، گەجلەپ سېلىۋالغىنىمىز مەندىن كاتتا باي يوق دەپ جاھانغا پاتماي قالمىكەنمىز. مۇشۇنچىلىك نەرسە بىزنى دەندىتىپ، دۇنيا مۇشۇ

دەپ ئـويلاپ قالـدىكەنمىز. مۇشـۇنىڭدىنلا بىزنىـڭ قـانچىلىكلىكىمىز بىلىنـىپ تۇرىدۇ. كاشكى بۇ قالتىس چاغلاپ كەتكەن «كاتتا» ئۆيلىرىمىز توپا- لايـدىن بولمـاي قاشتېشـىدىن بولغـان بولسـا! مەنمـۇ يـۇرت كـىزىش جەريانىـدا ئوقۇمـغـان ئـادەم بېيىـپ ئاسـمانغا چىقـىپ كەتـتىم دېگەنـدىمۇ يەنـىلا بىـر هاماقەتنىـڭ چايخالتىسـى ئـىكەن دەپ ئويلـۇدۇم. مەنمـۇ ئەپەنـدىنى قـوللاپ بازارغـا بىـر مەكـتەپ سـېلىپ بېرىشـكە ۋەدە قىلغـان، كېيىنكـى كۈنلـۈكتە يۇرتتـا پىتـنە- پاسـات كۆپۈيـۈپ كېتىـپ خەلقنىـڭ يەكلىشـىگە، چەكلىشـىگە ئـۇچراپ قۇرۇلـۇش توختـاپ قالغانـدى. ئەمـدى خۇدا بۇيرىسا، بىر ئاي ئىچىدە هەممىنى تەييار قىلىـپ ئەپەنـدىگە ئۆتكـۈرۈپ بېرىمەن مېنىڭ گېپىم تۈگىدى.

«يەنە بىرىسـى چىقتى،قـورۇپ كەتكـۇر! بۇنىمـۇ بىلىـپ قـويغىنىمىز ئوبـدان بولـدى!» دەۋاتقانـدەك بىـر ئىپـادە تـوختى زۇنۇنىنـىڭ سـۈنئىي كۈلكىسى تېگىدە بىلىنىپ تۇراتتى.

ئابدۇراخمانهاجـىدىن كېيىـن قۇنـاجىم، ئەمەتهـاجىم، تـاهىر خەلـپەت، قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىـم، مىرەخمەت غوجـاملار ۋە باشـقا كەنتلەرنىـڭ ئاتىلار هەيئەتلىرى قىسقىچە سۆز قىلىشتى.

هەتتا هەر زامان ئاساسىي كۆپچۈلۈكنىڭ مايىللىقىنى تـوغرا ئىگىلەپ، شـۇنىڭغا يارىشـا يـول تۇتىـدىغان تـوختى زۇنۇنمـۇ يېڭـى مائـارىپچىلىقنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، بىـرنەچچە ئېغىـز سـۆز قىلـدى. دۇشـمەنلىك قىلغـۇچىلارنى ئەيىبلىـدى. بـۇنى كـۆرگەن هابۇلهاجىمنىـڭ سـاقاللىرى تىتىرەپ كەتتى. توختى زۇنۇنىنىڭ مەكتەپنى قـوللاپ گەپ قىلىشـى قـازىنى ئەنسىرىتىپ قويدى.

شـۇڭا ئـۇ «قاتـاردىن قـالغىچە سـالادىن قـال» دەپ ئەمەس، يـۈرىكىنى چىرمىۋالغـان قورقۇنـۇچتىن، ئورنـىدىن ئايرىلىـپ قـېلىش قايغۇسـىدىن، مىلىتسىلىـق ئىككـى ئەسـكەرنىڭ سـۈرىدىن قورقـۇپ ئورنـىدىن تـۇرۇپ، يەكتەكنىـڭ پەشـىلىرىنى لەپىلـدىتىپ ئوتتۇرىغـا چىقتـى. ئۇنىـڭ چىرايىدىن كۈلكە يېغىـپ تـۇراتتى. ئـۇ «هـابۇل شـەيتان» دېگەن لەقەمـگە يارىشا هەييارلىق بىلەن، يالغان يۆتۈلـۈپ، باغلاشتۇرالمىسـمۇ زورۇقـۇپ بىـر

نەرسىلەرنى دەپ، مەكتەپ ئېچىشنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ھەتتا ئۇ باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشمىسە بولمايدىغاندەك ھىس قىلىپ:

ــ مەن ئەپەندىگە بالام روزىمۇھەممەدنى بەردىم، شۇ مەكتەپتە ئوقۇشقا بەردىم، مانا، مېنىڭ گېپىم شۇ، ... ــ دېدى. ئۇنىڭ سۆزلەشلىرىدىن بىر ۋەھىمە بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ناھايىتى كۆپ پىتنە تارقاتقانلىقى ئۈچۈن مانا ئەمدى بەكلا قورقۇپ كەتكەن ئىدى. قورقۇنچىنى يوشۇرۇش يېكى قورقۇتقۇچىلارغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن بالىسىنى مەكتەپكە بېرىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ئۇ سۆزلەۋاتقاندا مەمتىمىن كىرپىكلىرىنى ئېتىپ، غەزىۋىنى زادىلا باسالماستىن ئىسقىرتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۇشقۇيتىشى دەرھال دىققەتنى قوزغىدى. تەۋپىق بايىدىن بېرى توختى زۇنۇن ئىككىسىنى كۈزۈتۈپ تۇرغاچقا ئۇنىڭ ئولتۇرغان يېرىنى بىلەتتى، شۇڭا ئاۋازنىڭ چىققان يېقىندىنلا كىمنىڭ قىلۋاتقان قىلىقى ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىپ بولدى. ئاندىن ئۇنىڭ يەنە نېمە شۇملۇق قىلىشىغا دىققەتتە تۇردى. مەمتىمىن ئەسلىدە يىغىن تەرتىپىنى بۇزۇپ قالايمىقانچىلىق چىقارماقچى بولغانىدى، بىراق، مۇشۇ تاپ جەمئى خەقنىڭ ئۆزىنى يەۋەتكۈدەك قاراشلىرىدىن ھودۇقۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە توختى زۇنۇنمۇ ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىنى چەكلەش مەنىسىدە ئالايغانىدى. شۇڭا ئۇ توپتىن غىپپىدە سۈغۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى.

سورۇندا سۆزلەشكە تېگىشلىرىدىن پەقەت سىدىقبەگ سۆزلىمىدى.

يىغىندىن كېيىن كىشىلەر ئەپەندىگە سالام قىلاتتى، ئۆيگە تەكلىپ قىلاتتى. بالىلىرىنى تونۇشتۇراتتى. شوخ، تارتىنمايدىغان بالىلار ئۆزلىرى كېلىپ ئەپەندىگە ئېسىلىپ ئەركىلىشەتتى. توختى زونۇننىڭ يۈرىكى جاراھەتلەنگەندەك ئېچىشىپ تۇرغانىنىڭ ئۈستىگە مەھەللىسىدىكى بىر بالىمۇ ئەپەندىگە سۇركەلدى:

ــ ئەپەندى دادا، مەنمۇ ئوقۇيمەن! ــ دېدى جاراڭلىق ئاۋازدا.

ــ ئىسمىڭ نېمە؟

ــ قۇربان.

ــ داداڭنىڭ ئىسمىچۇ ئوغلۇم؟
ــ جاپپار.
ــ ئوبدان گەپ، ھاجىم، ــ دېدى ئۇ قېشىدا كېتىۋاتقان ئابدۇراخمانھاجىغا، ــ قۇربان جاپپارنى ئۇنتۇپ قالماڭ، ــ ئۇ بالىغا بۇرۇلۇپ،ــ بىز دوستلىشايلى، قۇربان جاپپار، ــ دېدى بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ.

يىگىرىمىنچى باب

1

شۇنداق قىلىپ داۋىلمۇئەللىمىنىڭكى ئوقۇش يەنە ئىزىغا چۈشتى. تەۋپىقنىڭ خاتىرجەم ۋە پائالىيەتچان كۈنلىرى باشلاندى. ئەمدى قورقماستىن چوڭ- چوڭ پىلانلارنى تۈزەلەيتى. بۇ پىلانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن تولىمۇ ئالدىراش ياشايتتى. ئۇ خۇراپاتقا پاتقان مىللەتنىڭ كۆزىنى چاپسانراق ئېچىش ئۈچۈن ئالدىرايتتى. ئۇنىڭ تەسىرى، ئاڭ- پىكرى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى شاگىرتلىرىغا ئاستا- ئاستا سىڭىپ بارغاچقا ئۇلارمۇ ئۇستازىغا ئوخشاش ئالدىراپ ياشايدىغان بولۇشتى. شۇڭا ئاز ئۇخلاپ، ئاز دەم ئېلىپ ، كۆپرەك ئوقۇش، كۆپرەك پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئۇرۇدىغان بولۇشتى.

مەھمۇد مۇھىتتىنىڭ بۇيرۇق خېتىنى ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن يىغىندىن كېيىن مەتبۇلى ئەپەندى ھەر بىر يۈرتنىڭ ئاتىلار ھەيئەتلىرى ــ مائارىپ مەسئۇللىرى بىلەن بىر يىغىن ئاچتى. كاتتايلاق، ئاغۇ قاتارلىق يىراقراق بولغان يېزىلاردىنمۇ كىشى قاتناشتۇرۇلدى . بۇ يىغىن ئاتىلار ھەيئىتىگە توختاپ قالغان مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى داۋام قىلدۇرۇش، كاتتايلاق قاتارلىق تېخى مەكتەپ قۇرۇلۇشى باشلانمىغان جايلاردا دەرھال قۇرۇلۇش باشلاش، سوغۇق چۈشكىچە پۈتتۈرۈش ھەققىدە سەپەرۋەرلىك ئېلىپ بېرىشنى مەخسەت قىلغانىدى.

ئۇ بۇ يىغىنغا يەنە ئەڭ شۇدى بار شاگىرتلاردىن ئابدۇراخمان شائىر، ئەمەت مەخسۇم، مۇھەممەد قارى مەشرەپ، زەكى، سەيپىددىن، ئابدۇغۇپۇر ۋە سابىتلارنىمۇ قاتناشتۇردى. ئۇنداق سورۇنلاردا ياشلارنى چېنىقتۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى.

ــ ئەي، ۋەتەداشلار، ــ دېدى مەتبۇلى ئەپەندى مېھرىبان چېھرىگە جىددىي تۈس بېرىپ. ئۇنىڭ سۆزلىرى شۇنچىلىك تەسىرلىك، ئۇرغۇلۇق

ئېيتىلاتتىكى، ئۇنىڭ ئاھاڭىدا ۋەتەننىڭ جىمى تاغ دەريالىرى، دالا-چۆللىرىنى ۋە ئۇنىڭدىكى خەلقلەرنى بىراقلا قۇچاقلاش تۇيغۇسى چاقناپ تۇراتتى، ــ گەرچە مەھمۇد مۇھتىنىڭ بۇيرۇق خېتى بىلەن دۇشمەن ئاشكارە هوجۇملىرىنى توختۇتۇشقا مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، ئۇلارنى يوشۇرۇن هوجۇم قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بىز قانچە كېچىكسەك، شۇنچە كۆپ زىيان تارتىمىز. بۇنداق خاتىرجەم مۇھىت ئۇزاققىچە كاپالەتكە ئىگە ئەمەسلىكىنى ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز، «ئوتۇنۇڭ ئاز بولسا ئوچاققا بىرلا سال» دېگەندەك مۇشۇ قىسقا پۇرسەتنىڭ بىر مىنۇتىنىمۇ ئىسراپ قىلماسلىقىمىز لازىم. ھەربىر يېزىنىڭ مۇھتىرەم ئاقساقاللىرى، ھەربىر ئىگىلارغا قويۇدىغان تەلەپ، دارىلمۇئەللىمىن تەلەبىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بىكار يۈرۈدىغان ئىش بولمىسۇن، ئۇلارغا دەرھال ئىش باشلاپ كېتىش ئۇچۇن مەيدان كېرەك.

تەۋپىق ئالدىنقى قاتاردىكى ئوقۇغۇچىلىرىنى نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىسۇن ئۇچۇن يىغىنلارغا قاتناشتۇراتتى. شۇڭا ئۇلار پەقەت ئاڭلىغۇچىلار بولۇپ، چوڭلار ئالدىدا جىم- جىت قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئېچىدە ئابدۇراخمان شائىر (ھازىر ئۇنىڭغا بۇ لەقەم ئۆزلۈشۇپ قالغانىدى) ئۆزىنىڭ مۇلاھىزىلىرىنى قويۇشتىن تارتىنمايتتى.

ــ ئەپەندىم، ــ دېدى موللا ئېزىز دامۇللام، ــ مەن باشتا دېگىنىمدەك مەكتەپ ئىشىغا دەرھال كىرىشىمەن. شۇنداق قىلىمىزغۇ، ئەمەتھاجىم؟ــ دېدى ئۇ تېجەن ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ مەسئۇلىغا بۇرۇلۇپ ھەم قۇناجمغىمۇ قاراپ قويۇپ، بۇ ئىككەيلەن موللا ئېزىز دامۇللامنىڭ ئىشەنچلىك يانتايانچىلىرى، تېجەندىكى مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تايانچلىرىدى. موللا ئېزىز دامۇللام سەل تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى، ــ مەن مۇشۇ دەملىك بولغىچە تالاي ئىشلارنى كۆردۇم، يېغىلىقلارنى، بىر نەچچە ھۆكۈمەتنى باشتىن كەچۈردۇم. شۇنداق چۈشەنچىگە كەلدىمكى، ھەر قانداق ھۆكۈمران تائىپە ئۇچۇن خەلقنىڭ نادان ۋە ئاخماقراق بولۇشى پايدىلىق ئىكەن. بىراق، مەن كۆپ يىللاردىن بېرى كۆڭلۈمنى تاتلاپ

كېلىۋاتقان مۇشۇ تەسىراتنى تۇغرا ئىپادىلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلغانىدىم، پەقەت مۇشۇ خەلقنىڭ قانداقتۇر بىر ئاجىز تەرىپى بار، ھۆكۈمەت ئەنە شۇ ئاجىز تەرەپنى تۇتۇۋېلىپ بىزنى سورايدۇ، دەپ بىلەتتىم. ئەمما بۇ ئاردىكى مۇناسىۋەتلىك سىرنى ئوچۇق-ئايدىڭ چۈشۈنۈپ ھەم چۈشەندۇرۇپ بېرەلمەي كەلگەنىدىم، سىز بىلەن بولغان بىرنەچچە سۆھبەتتىلا بىزدىكى دۇشمەننى پايدىلانىدۇرۇپ قويۇۋاتقان ئاجىزلىقنىڭ ئەڭ ئاۋۋال نادانلىق ئىكەنلىكىنى، ئاندىن ئىناقسىزلىق ئىكەنلىكىنى خۇددى كۆڭلۈمگە چىراق يېقىلغاندەكلا بىلىۋالدىم، راست ئەمەسمۇ، ئوقۇمىغان ئادەم ھەر نېمە دېسە راست دەيدۇ، خۇددى بىر توپ پادىدەك بىر «پادىچى» بولسىلا يۈۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇپ يۈرۈپبېرىدۇ. ئۇندىقىنى ئالدىماق، بوزەك قىلماق ئاسان. ئوقۇغان ئادەمچۇ؟ ئوقۇغان ئادەم ئۇنداق ئەمەس، ئۇنى ئالداش تەس ئالدىنقى يىللاردىكى ئىنقىلابنى ئالدىغان بولساق، پەقەت نادان ۋە گۇل بولغانلىقىمىز ئۈچۈنلا ھەددى ھېسابسىز قان تۆكتۇق، لېكىن ھېچنەرسىگە ئېرىشەلمىدۇق. بۇنىڭ سەۋەبى بىزنىڭ يول باشچىلىرىمىز قارام، ئىنقىلاپ ئەزالىرى نادان ساۋاتسىز ئىدى...

ــ موللا ئېزىز دامۇللام ئوبدان دېدى، ــ دەپ ئۇن قاتتى مۇھەممەد دامۇللام ئۇنىڭ بەردەم نوچىلارغا خاس تۇرقى، ئاۋازىدىن بىلىنىپ تۇرۇۋاتقان ھاياجان، جىددىيلىكتىنمۇ ئۇنىڭ ناھايىتى قىزغىن ۋە قىزىققان، يىگىتلەرگە خاس جەسۇرلۇقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇستىبېشىدىكى تون، پاكىز ياستىلغان ساقال- بۇرۇت ھەم بېشىدىكى دوپپىسىمۇ جەدىتچىلىكىنى بىلىندۇرۇپ تۇراتتى، ــ مېنىڭچە بىزنىڭ ھازىرقى ھالىتىمىزدە ئەگەر بىزگە ئىنتايىن ئوقۇمۇشلۇق، ئىنتايىن دانا داھىدىن بىرى رەھبەرلىك قىلغان ھالەتتىمۇ غەلىبە قىلالمايتۇق! ــ ئۇنىڭ سۆزى ھەممە ئادەمنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ يىغىن ئەھلىگە بىر- بىر قاراپ چىقىشقا، يىغىن ئەھلىمۇ ئەجەبلىنىش بىلەن ئۇنىڭغا قاراشقا باشلىدى. پەقەت مەمتىلى ئەپەندىلا مېيىقىدا كۈلۈپ تۇراتتى، ــ نېمە ئۈچۈن؟ ــ مۇھەممەد دامۇللام ئاساسىي گېپىنى قىلىشتىن ئىلگىرى

شۇنداق سوئال قويدى. ئۇنىڭ بۇ تەقلىدته سۆزلەشلىرىدىنمۇ بىر خىل تەشەنالىق، يېگىتلەرچە قىزغىنلىق بىلىنەتتى، ــ «يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس، چېكى چىقسىمۇ دېگى چىقماس» دېگەندەك، بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ هازىرقىدەك ئاگسىز، ساۋاتسىز، چېچىلاڭغۇ مۇهىتتا دانا داهىنىڭ گۆھەردەك سۆزلىرى قۇمغا يېزىلغان خەتتەك بىكار كەتكەن، ئۇنىڭ پىلان، سىياسەتلىرى زايا كەتكەن بولاتتى. چۈنكى نادانلىقتا قالغان خەلقىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى خۇراپاتنىڭ تىنجىق هاۋاسىدا ئۆلۈپ قالغان، مىللەت قارىشى يوق، مىللىي روهى ئىنتايىن ئاجىز بولغان، ۋۇجۇدىنى شەخسىيەتچىلىك، ساختىپەرزلىك ۋە مەزھەپچىلىك قاپلىۋالغان خەلقنى توغرا يولغا باشلاشتا تولىمۇ ئاجىزلىق قىلغان بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېيتىمەنكى، بىز ئۇيغۇر خەقتە ئىنقلاپ قىلىشنىڭ (غەلبىلىك ئىنقلاپ قىلىشنىڭ) شەرتلىرى تېخى هازىرلانمىغان. بۇنداق ئەھۋالدا ئىنقىلاپ قىلىش بىھۇدە قۇربان بېرىش ۋە هالاكەتتىن دېرەك بېرىدۇ. غەلىبە قىلىش ــ ئازادلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن بىزدە يېتىلگەن زىيالىلار قوشۇنى بولۇشى لازىم. خەلقنىڭمۇ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئاڭلىق بولۇشى، مىللىي روهقا ئىگە بولۇشى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى بولۇشى، ئازادلىق دەپ نېمىگە ئېيتىلىدىغانلىقىنى چۈشۈنۈدۇغان بولۇشى كېرەك!

بايا ئۇنى نېمىلەر دەپ ئالجۇاتقاندۇ دېگەندەك ئەجەبلىنىپ قاراپ قالغان كۆپچۈلۈك شەرھىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قايىل بولغاندەك بىر- بىرىگە قاراپ ماقۇللۇق بىلەن باش لىڭشىتتى. بىراق، دەسلەپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللاپ ئولتۇرغان تەۋپىق ئەمدى باش چايقىدى ۋە مۇھەممەد دامۇللا سۆزدىن توختىغانىدىن كېيىن كۆپچۈلۈككە كىم سۆزلەيدۇ دېگەندەك بىر دەم بىر دەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن دېدى:

ــ دامۇللامنىڭ دەسلەپكى سۆزلىرى توغرا، مەن بۇ سۆزلەرگە قوشۇلۇمەن راست، هەر قانداق دانا رەهبەرمۇ پەقەت «يالغۇز ئات»، ئۇنىڭغا «چاڭ» چىقىرىشىپ بېرىدىغان بىر توپ ئاتلىقلار بولمىسا، ئىنقىلاپنى غەلبىگە ئېلىپ بارالمايدۇ. نادان، شەخسىيەتچى، مىللىي روهى كەمچىل،

ئىسيانكارلىق روھى يېتەرسىز بولغان مۇشۇ خەلقتىن ھاسىل بولغان ئىجتىمائىي مۇھىتتا بىر سىياسىي داھىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئىش پۈتمەيدىغانلىقى راست. لېكىن، ئاخىرىقى پىكىردە ئازراق ئېغىش بار، ــ تەۋپىق مۇھەممەد دامۇللىنىڭ قىزغۇچ قارامتۇل چېھرىسىگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ قويۇپ، ئاندىن يەنە جىددىيلىك بىلەن داۋام قىلدى، ــ بىز زۇلۇمغا ئۇچرىغان ۋاقتىمىزدا «خەلقنىڭ تېڭىدىن كۆپىرەكى ئاڭغا ئىگە بولمىسا بەربىر قۇربان بېرىشلا بار، غەلبە قىلىش يوق» دەپ ئازاپقا چىداپ ئولتۇرۇۋېرىلمەيمىز، ئەلۋەتتە (ھۆكۈمران گۇرۇھمۇ بىزنىڭ «يېرىمدىن كۆپىرەك ئاڭلىق» بولۇشىمىزغا يول قويۇپ تۇرمايدۇ. ئۇلار سەرخىل زىيالىلارنى ھەرخىل يوللار بىلەن يوقۇتۇپ تۇرىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆسۈپ- يېتىلىشىنى ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن چەكلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆزلىرىنىڭ زاۋالىــ بىزنىڭ غەلبە كۈنىمىزنى كېچىكتۇرۇشكە تېرىشىدۇ). دېمەكچىمەنكى، كۇرەشلەرنىڭ بىرمۇنچىسى ئازاپ ۋە زۇلۇم زېمىنىدە، ھېچقانداق سىياسىي سەپەرۋەرلىكسىز، ئۆز - ئۆزىدىن ئۇنۇپ چىقىدۇ. خەلق ھەر قانچە نادان بولسىمۇ، ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا ئىنسانــ ئاڭلىق مەقلۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ناھەقچىلىككە، ئاشكارە خورلۇققا، ئادالەتسىزلىككە ئۇچرىغاندا نارازىلىقىنى ئىپادىلىمەي قالمايدۇ. تۇغرا، بۇ كۇرەشلەرنىڭ خۇلاسىسى ئىنتايىن زور قۇربان بېرىش بولۇدۇ، لېكىن بۇ پۈتۈنلەي نەتىجىسىزمۇ بولۇپ كەتمەيدۇ. مەسىلەن: بۇ قېتىمقى ئىنقىلاپتا نەچچە ئون مىڭ كىشى ھالاك بولغان بولسىمۇ، كىشىلەرگە (ھېچ بولمىسا مەھمۇد مۇھتىقا ئوخشاش ئىنقىلاپ رەھبەرلىرىگە) «نادان ئادەملەر بىلەن ئىنقىلاپ قىلىش چوڭ پايدا بەرمەيدۇ»غانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى تونۇتۇپ قويغان بولسا، ھۆكۈمەتنى خەلقنىڭ قاناۋاتقان قېنىنى سۇۋۇتۇش ئۈچۈن ۋاقتىلىق بولسىمۇ، ئالدامچىلىق مەقسىتىدە بولسىمۇ، بىر ئاز ئەركىنلىك بېرىشكە مەجبۇر قىلىدۇ. خوجانىياز ھاجىمنىڭ قورچاق بولسىمۇ مۇئاۋىن رەئىس بولغانلىقى بىر يېڭىلىق. بىز ئەمدى مانا مۇشۇنداق ۋاقتىلىق كەڭچىلىكلەردىن پايدىلىنىپ بىر مۇنچە ھەرىكەت قىلىمىز. شۇنداق

قىلىپ، ھەر قېتىمقى ئىنقىلاپ بىر مۇنچە قۇربانلارنى بېرىش بىلەن بىرگە يەنە بەزى يوللارنى ئاچىدۇ. يول تەييارلايدۇ، بىزگە تەجرىبە تەقدىم قىلىدۇ. بۇلار گەرچە بېرىلگەن قۇربانلارغا قارىغاندا بەك ئەرزىمەس نەرسىلەر بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئاخىرقى غەلىبىگە يېتىشتە كەم بولسا بولمايدۇ. مىسال ئۈچۈن بىر شاگىرت جۇڭچى قولىغا كۆپ قېتىم يىڭنە سانجىپ، ۋاقتىنى كۆپ سەرپ قىلىپ، سۈپەتسىز جۇڭلارنى تىكتىپ چىققان بولسا، بارا- بارا ئاز ۋاقىت سەرپ قىلىپ ھەم قولىغىمۇ ئازراق يىڭنە ئىزى قىلىپ بىر مۇنچە جۇڭنى پۈتتۈرىدىغان بولىدۇ، ــ ئۇ يەنە بىر قېتىم مۇھەممەد دامۇللىنىڭ چىرايىغا تىكىلدى. ئاندىن خۇشخۇي كۈلۈپ داۋام قىلدى،ــ مەن دامۇللامنىڭ دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەندىم. ئۇ ئاشۇنداق زىيانلىق بولغان نادانلىق ئىلكىدىن قۇتۇلۇش، ئازادلىق كۈرەشلىرىنىڭ غەلبىلىك بېرىشىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ئاۋۋال خەلقنى ئاقارتىش كېرەك، دېمەكچى شۇنداقمۇ ؟ دېمەك، بىز كۆرۈنۈشتە ماۋزۇدىن چەتنەپ كەتكىنىمىز بىلەن، ئەمەلىيەتتە يەنىلا ئاقارتىش ھەققىدە سۆزلۇشۈۋاتىمىز.

ــ مەن قىزىشىپ ئاخىرىقى سۆزلۈرۈمنى كۆڭلۈمدىكىدەك سۆزلەپ بېرەلمەي مۇجمەللەشتۈرۈپ قويۇپتىمەن، ــ دېدى مۇھەممەت دامۇللا ئۇچۇق يۈزۈقلۇق بىلەن، ــ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرى توغرا.

ــ ئەمدى بىز، ۋەتەنداشلار، ھەممىمىز چۈشۈنۈدۇغان ئوقۇملار ھەققىدە بىر- بىرىمىزگە ۋەز ئېيتىپ ۋاقتىنى سوزماي، مەقسەتنىڭ ئۆزىگە كېلەيلى.

ھاياجانلىنىپ ئولتۇرغان مۇھەممەد دامۇللا بىرىنچى بولۇپ دېدى:

ــ مەن بايلارنىڭ، يۇرت كاتتىلىرى مەكتەپ سېلىپ بېرىشىنى كۈتۈپمۇ ئولتۇرمايمەن. ئاۋۋال ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەۋېرىمەن، ئاندىن ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرلىكتە مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى باشلايمەن. ھەم ئىش مەيدانىدا ئوقۇيمىز. ئەڭ يېقىن مۇھلەتتە مەندىن خوشخەۋەر كۈتۈڭ.

مۇھەممەد دامۇللىنىڭ شۇ قەدەر قىزغىن، شۇ قەدەر كەسكىنلىكى مەمتىلى ئەپەندىگە يېقىپ قالغانىدى. ئۇ دامۇللامنىڭ قارا ساقاللىق

چېھرىسىگە قاراپ ئىللىق تەبەسسۇم قىلدى.

بۇ پاراڭلاردىن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شاگىرتلىرى ئىلھاملىنىپ، ھاياجانلىنىپ، مەكتەپنى چاپسانراق پۈتتۈرۈپ خەلق ئۈچۈن ئىشلەپ بېرىشكە ئالدىراشتەك بىر خىل قىزغىن تۇيغۇ قوزغىدا ئەللەيلىنىشتى.

يېغىن تۈن نىسبىگچە داۋام قىلدى. بۇ چاغدا سىنتەبىرنىڭ سالقىن، جىم- جىت كېچىسىدە يىراق- يىراقلاردا ئىتنىڭ قاۋغان ئاۋازىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ھەممە نەرسە شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى.

2

تەۋپىق «دىۋان» نى تەرجىمە قىلىشنى يەنە باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋاقتى تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ سابىتقا بەرگەن ۋەدىسىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ۋاقت تاپتى. ئۇنىڭچە بۇنداق ئىشمۇ ئۇنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى ئىدى. بىرىنچىدىن ئۇ ئۆزىنىڭ بىر شاگىرتى ئۈچۈن خاتىرجەم ئوقۇش شارائىتى ھازىرلاپ بېرىشى كېرەك بولسا، ئىككىنچىدىن، كىم، بولسا- بولسۇن بىر ئادەمنىڭ غەم- غۇسسە ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلگەن ئىكەن، ئۇنى غەمدىن خالاس قىلىشقا تىرىشىشى كېرەكىدى؛ ئۈچۈنچىدىن، ھازىر كەڭ خەلقنىڭ كۆڭۈل مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش زۆرۈر بولغىنى ئۈچۈن ھەرقاچان ئادالەت مەيدانىدا تۇرۇپ، خەلقىقە تەسىر قىلىدىغان نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلمىقى زۆرۈر ئىدى. شۇڭا ئۇ سابىتنىڭ مىراس دەۋاسىنى بىرگىنە شەخسنىڭ ئىچكى ئىشى دەپ قارىمىدى. ئۇ بۇ ئىش ھەل قىلىنسا خەلق ئىچىدە ياخشى تەسىر قوزغايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ئۇ سابىتقا ئەرزنى سۈرۈشتۈرۈپ تۇرۇش ۋە سوراقنى جۈمە كۈنگە توغرىلاشقا تىرىشىشنى ئېيقانىدى. چۈنكى باشقا كۈنلەردە تەۋپىقنىڭ ۋاقتى زىق بولاتتى. سابىت كەنجى قازاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشۈپ بۇ تەلەپنى قويغانىدى، كەنجى قازاخۇنۇم ئۇنىڭ گۈۋاھچىسى مەمتىلى ئەپەندى

ئىكەنلىكىنى ئوقۇپ مەڭدەپ قالدى. ئاخىرى بۇ دەۋانى سوراشتىن باش تارتىپ ھابۇلھاجىمغا ئىتتىرىپ قويدى.

ــ بۇنىڭ ئۆزىنى، ئۆتكەن نۆۋەتتىمۇ قازىكالان ئۆزى سوربغان، ــ دېدى. ئۇ ئېگىكىنىڭ ئاستىنى تاتىلاپ تۇرۇپ، ــ بۇ نۆۋەت يەنە شۇ كىشى ئۆزى سوربسۇن،... ــ دېدى ئۇ.

سابىت ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ھۈدۈقىۋاتقانلىقىنى دەرھال سەزدى ۋە ئۆزىنىڭ ھامىسى ھەقىقەتەنمۇ كۈچلۈك ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ سۆيۈنۈپ كەتتى. لېكىن بۇ ئىللىق تۇيغۇسىنى چاندۇرماستىن قايتىپ چىقىپ، ھابۇلھاجىم بىلەن سۆزلەشتى. كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن دەۋانى قايسى جۈمە كۈنى سورايدىغانلىقى ھەققىدە پۈتۈمگە كېلىشۈالدى. ئۇ چاغدا قازىكالان بۇلارنى شەرىئەت ئەھكاملىرى بىلەن بابلايمەن، غىدىڭ- پىدىڭ قىلسا ئاللاھنىڭ كالامغا قارشى چىققان بولۇدۇ، كۆپنىڭ نەزىرىدىن چۈشىدۇ، دېگەنلەرنى ئويلاپ، تەمەننا بىلەن قالغانىدى.

قازىنىڭ ئالدىغا بارىدىغان جۈمە كۈنى مەتىلى ئەپەندى ئادەتتىكىدىن سەھەررەك تۇردى. يۇيۇنۇپ، ئېغىز چايقىغاندىن كېيىن بىر بۇردا قاتتىق نانىنى ئاغزىغا سېلىپلا ھويلىدا گىناستىكا ئويناندى. ئاندىن تەرجىمىگە كىرىشتى. بۈگۈن سابىتنىڭ ئىشى بىلەن قولدىن كېتىدىغان ۋاقتىنى ئۇشلۇپىش ئۈچۈن، كۈنلۈك تەرجىمە نورمىسىغا تەسىر يەتكۈزمەيمەن دەپلا شۇنچە سەھەر تۇرغانىدى.

نامىاز بامداتقىچە بىر ئاز ئىشلەپ، ئاندىن نىزامىددىن بىلەن نامازغا چىقتى. نامازدىن كېيىن ئاكىسىغمۇ قارىماستىن ئالدىراپ قايتىپ كىرىپلا، يەنە ئىشنى داۋام قىلدى.

نىزامىددىن جامائەت بىلەن بىرەدەم بىللە بولۇپ، خېلىدىن كېيىن ئۆيگە ياندى. ئۇ ئۆيگە يېقىن كەلگەندە ئالدىدىن مۇھەممەد ئىمام چىقىپ كەلدى. بۇ قاچانلاردا جامائەتتىن ئايرىلىپ بۇ تەرەپلەرگە كېلىشكە ئۇلگۈرىكىن، ئەيتاۋۇر ئۇ نىزامىددىنىڭ ھويلىسىدىن چىققاندەكلىدى. ئۇ نىزامىددىنى كۆرۈپ بىر ئاز ھودۇقۇپ كەتتى. ئەمما نىزامىددىن

ھېچقانداق غەيرى نورماللىق ھېس قىلماي ئۇنىڭغا سالام قىلدى:

ــ خوش كەپسىز، ئىمام، ئۆيگە كىرىپ پاتمە قىلىپ ماڭمامسىز؟ بۇسۇغىدىن كەتكىنىڭىز قانداق؟... ــ نىزامىددىنىڭ كۆزى ئىمامنىڭ يارىشىملىق قارا ساقلى تىترەۋاتقانلىقىغا ۋە ئۆتكۈر كۆزلىرىنىڭ يوشۇرۇنۇشقا جاي ئىزدەۋاتقىنىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

ــ خوش، خوش، ئاللىدىرايتتىم..... ــ مۇھەممەد ئىمام ئاللىدىراپ كېتىپ قالدى، نىزامىددىن چىن كۆڭلى بىلەن قاتتىق تۇتقان بولسىمۇ ئۇنمىدى.

نىزامىددىن ئۇنىڭ خۇشپىچىم قامىتىگە ئارقىسىدىن قاراپ، مۇلايىم مىجەزلىك، دىيانەتلىك ئادەمنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن يەنىلا بۇ ئادەمنىڭ سېزىلەرلىك ھودۇقۇشىغا دىققەت قىلماي، ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

نىزامىددىن ھويلىغا كىرىپلا تارچۇقتا تۇرغان پۇكلەنگەن سامان قەغەزگە كۆزى چۈشتى. ئۇ قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا يېزىلغان بىر مۇنچە ئەپسانە سۆزلەرنى ئوقۇدى. ئاخىردا تېخى مۇنداق بىر قوشاقمۇ بار ئىكەن:

«ئەي ناسارا! ئەي، ئاختا!
قىلغان ئىشلىرىڭ ساختا!
تولا ھەددىڭدىن ئاشما،
جايىڭ بولار ئاۋاقتا» [1]

خەت تەھىدىت خاراكتېرىدە يېزىلغان بولۇپ، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قىلمۇاتقان ئىشلىرى خاتا ۋە گۇناھ ھېسابلىنىپ ئەيىپلەنگەن، ئۇندىن باشقا ئۇنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىدىغان ھاقارەتلەر، ئىنتايىن بىمەنە ۋە ئىپلاس سۆزلەر بىلەن تولغانىدى.

بۇنى ئوقۇپ نىزامىددىنىڭ ۋۇجۇدىنى تىترەك بېسىپ كەتتى. ئۇ بۇ خەتنى كىملەرنىڭ تاشلىشى مۇمكىنلىكىنى پەرەز قىلىشقا ئۇرۇنۇپ،

[1] ئاۋاختا ــ زىندان، تۇرمە، ھەپسخانا، ــ ئا.

كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ جايىدىلا تۇرۇپ قالغانىدى. شۇئان مۇھەممەد ئىمامنىڭ ھودۇقۇش ئارىلاشقان كەڭ چېھرىسى كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. ئىلگىرىمۇ نۇرغۇن پىتنە- پاساتلارغا مۇشۇ ئادەمنىڭ نامى ئېلىنىپ ئوتتۇرىغا چىققاندا نىزامىددىن ئىشەنمىگەن ياكى ئەسلىدە ئانچىكى گەپ بولسىمۇ سۆخەنچىلەر يۇغىنىتۇەتكەن بولسا كېرەك دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ ئىمامنىڭ تەقىي- تۇرقىدىن بۇنداق شۇملۇق زىمىنىنى تاپالمىغان، شۇنداق سالاپەتلىك ئادەمنىڭ پىتنە تېرىپ يۇرىشىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالمىغانىدى. بىراق، ھېلىمۇ ئىمامغا ئۇيغۇن قويغۇسى كەلمىدى. كۆڭلىدىن كەچكەن گۇمانىنى گويا گۇناھلىق ئىش قىلىپ قويغانىدەك دەرھال ئۆزىدىن نېرى قىلىپ، قەغەزنى ئۇشتاق يىرتىپ تاشلاپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

ئۇ بۇ زەربىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي، ئۆيگە كىرىپلا ئىنىسىگە ئېيتىش نىيىتىگە كەلدى- يۇ، يەنە دەرھال بۇ پىكىرنىڭ قىزىشىپ كېتىش نەتىجىسىدە تۇغۇلغان بىردەملىك ۋەسۋەسە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئاز دەم ئېلىپ كۆپ ئىشلەۋاتقان بىر ئادەمنىڭ نېرۋىسى ئۇچۇن يەنە بىر روھى يۈك ئارتىشتىن ئارانلا ساقلىنىپ، ئاۋۋال بويىقانغا كىرىپ بىردەم ئىختىيارسىز ھەركەتلەر بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزدى. ئاندىن ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش پۇرسىتى يارىتىش ئۇچۇن ۋاقىت ئۆتكۈزمەكچى بولدى. ئۇنىڭ يېقىن بىر كىشى بىلەن ئەسرالىشىپ ئىچىنى بوشاتقىسى كېلەتتى.

ــ نېمانداق تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ ــ دېدى زوربخان ئېرىنىڭ خۇددى بىرسى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغاندەك ئەلپازىغا قاراپ ئەنسىرىگەن ھالدا.

ــ ھېچنىمىغۇ بولمىدىم... مەمتىلىنىڭ ئىشىدىن بېشىم قېتىپ... ــ نىزامىددىننىڭ قېلىن كالپۇكلىرى تۇتاقلىقى بارەدەك غەلىتە لىپىلداپ كەتتى.

ــ نېمە بولدى؟ مەمتىلىگە بىر نېمە بولمىغاندۇ؟

ــ بىر نېمىغۇ بولمىدى،... گەپىگە كىرسە ئۇنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويساق ئوبدان بولاتتى...

ــ نېمە، بۇگۈن ئىت پوق يېمەستە بۇ ئىش يادىڭىزغا يېتىپ قالدى؟ شۇنداق ئويلاپلا تاتىرىپ كەتمىگەنسىز؟ ھەقىچان بىر ئىش بولغان بولسا... ــ زورىخان ئايالالارغا خاس سەزگۈرلۈك ھەم سىر كوچىلاش خۇسۇسىيىتى بىلەن شۇلارنى دەۋېتىپ، ئىتتىك سۆزىنى توختۇتۇپ، دەرھال مۇقامىنى ئۆزگەرتىپ، ــ مەمتىلى بالا- چاقىلىرىم بار، يەنە نېمىشقا ئۆيلىنىمەن. دەۋاتسا، ئۇرغىلى بولامدۇ؟ ــ دەپ قويدى.

نىزامىددىن بەك ئالدىراقسانلىق قىلغانلىقىنى، راست دېگەندەك بۇنچە ئەتتىگەندە مۇشۇنداق گەپنى قىلىش ھەقىقەتەنمۇ گۇمان قوزغايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. لېكىن نامەلۇم ئادەملەر تەرىپىدىن ھويلىغا تاشلانغان خەتنى ئويلىغاندا يەنە ۋۇجۇدىنى تىترەك بېسىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئايالالارغا بولغان ئەنئەنىۋى قاراش تۇپەيلى، ئىنىسى ھەققىدىكى يامان گەپلەر يېزىلغان خەت توغرۇلۇق ئايالىغا ئېيتقۇسى كەلمىدى. پەقەت بۇنداق ھاقارەتلەردىن چاپسانراق قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئالدىراش كېرەكلىكىنى، بۇ ئىشنى قەتئىي بىر ياقلىق قىلماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ زورىخانغا يەنە ئىلگىرىكىدەك ئېگىز- پەس گەپلەر قۇلىقىغا كىرىپ قالغانلىقىنىلا دەپ قويدى.

ئەتتىگەنلىك چاي ئۈستىدە ئۇلار بۇ ئىشنى مەمتىلى ئەپەندىگە دېمەكچى بولۇپ نەچچە رەت تەملىشىلىپ، يەنە دېيەلمىدى. ئەر- خوتۇن بىر- بىرىگە قارىشىپ ئېغىر تىنىپ قويۇشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ خىل كەيپىياتنى دەرھال پەملەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى:

ــ باشقىچىلا كۆڭۈلسىز ئولتۇرسىلەر، نېمە ئىش بولدى؟ ياكى ماڭا بىر نېمە دېمەكچىمىدىڭلار؟

ــ باشقا ئىشقۇ بولغىنى يوق، ئۇكام، ــ دېدى زورىخان نىزامىددىننىڭ ئىشارىتى بىلەن ئاۋۇال گەپ باشلاپ، ــ يەنە شۇ، سىزنىڭ بېشىڭىزنى ئوڭلاپ قويۇدىغان ئىشنى دېيىشكەنىدۇق. سىزمۇ ھەرەج تارتىپ قېلىۋاتىسىز، ماقۇل دېسىڭىز مۇشۇ ئىشنى قىلىۋەتسەك، بىزمۇ خاتىرجەم بولساق، سۆز- چۆچەكلەرمۇ بېسىقسا، ئانام بىلەن داداملارنىڭ روھىمۇ قورۇنماي ياتسا... دېمەكچىدۇق، ــ زورىخاننىڭ

سۆزلىرى بارغانسېرى چۈڭۈلغان سۈپۈرگىدەك چېچىلىپ كەتتى.

ــ سۆز- چۆچەكلەردىن ئانچە ھۆركۈپ كەتمەڭلار، ــ دېدى تەڭپۇق يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ، ــ پىتىنە- پاساتلارنىڭ بازىرى ئانچە ئۇزاققا بارمايدۇ. ئۇ تايىنسىزلار ھېلى مېنى بىر مۇنچە ئايالالار بىلەن باغلايدۇ يەنە باشقا خىل سۈپەتلەيدۇ. مانا شۇنىڭدىنلا ئۇلارنىڭ بىچارىلىقى بىلىنىپ تۇرمامدۇ.

ــ ئۇغۇ شۇنداق، ــ دېدى نىزامىددىن بۇ گەپلەرنىڭمۇ رول ئوينىشىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ، ــ بىراق، ئۆيلۈك- ئوچاقلىق بولماي بولمايدۇ- دە، ئۆزەڭمۇ قىينىلىپ قالسەن، بويتاقچىلىق دېگەن تەس...

ــ مەن سىلەرگە ئېيتقان، مېنىڭ ئايالىم بار، ئۇنىڭدىن بالامۇ بار، ئۇلار شەمەيدە قالغان، ئۇلارنى ئىزدىيەلمىگىنىم يەتمەي، ئەمدى يەنە ئۆيلەنگىنىم قانداق؟

ــ بىر ئەر دېگەنگە تۆرت خۇتۇن راۋا، ــ دېدى زوربخان،ــ ئۇ يەردە قالغان ئايالىڭىز بولسا باردۇر، كىم بىلىدۇ، ئۇ بەلكىم ئەرگە تىگىپ كەتكەندۇ. ئۇنداق بولمىغاندىمۇ، يانىدا بولمىغان خۇتۇننى دەپ جېنىڭىزنى نېمىشقا قىينايسىز؟

ــ ماڭا كۆيۈنگىنىڭلار ئۈچۈن رەھمەت. بىراق، مەن خۇتۇنۇم تۇرۇپ، يەنە ئۇستىگە ئۆيلەنمەيمەن. بۇ ئىش ئىسلام دىنىندا تۇغرا بولسىمۇ، ئۆزەم ئۈچۈن تۇغرا ئەمەس. چۈنكى ئۇ مېنىڭ ئىستىقبالىم ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بەختىنى قۇربان قىلغان پىدائى ئايال، ئۇنىڭغا ۋاپاسىزلىق قىلىش ماڭا دۇرۇست ئەمەس. قۇرئاندىمۇ بىر خوتۇن بىلەن كۆپايىلىنىش تەقۋادارلىققا تېخىمۇ يېقىن دېگەنمۇ بار.

ــ خەق سېنىڭ ئۆيلەنمەسلىكىڭ توغرىسىدا گەپ تاپقىنى-تاپقان «كوچىدا يۈرۈپ ئۇگۈنۈپ كەتكەن نېمە، شۇڭا بىر ئۆيگە باغلىنىپ قالغۇسى كەلمەيدۇ' دەۋاتقان، 'پالانچىنىڭ ئۆيىگە مەكتەپنى باھانە قىلىپ، قىزىنى كۆزلەپ باردۇ، ئايالىنى دەپ باردۇ» دەۋاتقان،... خەقنىڭ پەيلىدىن قورقۇپلا قالىدۇ كىشى. ئىشقىلىپ بىر دۇشمەنلىك قىلماي قويمايدىغۇ بۇلار...

ـــ سىلەرنى ئەتتىگەنىدىلا ئىسەنكىرىتىۋەتكەن ئىش شۇمىدى؟ ـــ دېدى تەۋپىق ئىرەڭشىمەستىن، ـــ «ئاچ نېمىنى يىمەيدۇ، دۇشمەن نېمىنى دېمەيدۇ» دەپتىكەن. دۇشمەن دېگەن شۇنداق ئوچۇن دۇشمەن- دە! بۇنداق قورقۇپ كەتكۇدەك نېمىسى بار؟ ئەكسىچە دۇشمەن قورقۇپ دۇشمەنلىكىنى يوشۇرۇن قىلىۋاتقان تۇرسا! مەن تېخى ئۇلارغا ئاشكارە جەڭ ئېلان قىلمەن دەۋاتسام...

ـــ ئۇغۇ ئۆزەڭنىڭ ئىشى. بىراق، ھەربىر ئادەمگە بىر ئوي، قۇشقۇمۇ بىر ئۇۋا كېرەك - تە!

ـــ ياق، ئاكا مەن ئۆزەمنىڭ ئىنتايىن قىسقا ۋە جەڭگىۋار، شۇنداقلا خەتەرلىك ھايىاتىمنى ياشىماقتىمەن. بۇنداق ئوچۇن مۇشۇنداق ياشىغىنىم ھەممىدىن ئاقىللىق بولار. ئۆزەمنىڭ بۇرنىغا پۇراپ تۇرغان پاجىئەلىرىمگە يەنە بىر گۇناھسىزنى، بەلكى بىر نەچچە گۇناھسىزنى قوشۇۋېلىشنى خالىمايمەن. ئائىلە دېمەك (ئەگەر بەختلىك بولغانىدا)، كىچىك جەننەت دېمەكتۇر. جەننەتتىكىلەرنىڭ ھېچنىمىدىن غېمى، تەشۋىشى بولمايدۇ ئەمەسمۇ، ـــ تەۋپىقنىڭ سۆزلىرى ئەمدى ئاۋۇلارنى قىيىن ئەھۋالدىن چىقىرىش ئوچۇن چاقچاق ئارىلاش داۋام قىلدى، ـــ مەن بولسام بۇنداق خاتىرجەملىكنى بەك سۈيمەيمەن، دەرىزىدە ئۆستۇرۇلگەن گۈلدەك ھېس قىلىمەن. بۇنداق خاتىرجەملىك بىر مۇنچە ئۇششاق غەملەرگە ـــ ئاشۇ كىچىك جەننەتنى قوغداپ قېلىش تەشۋىشىگە ئېلىپ بارىدۇ. قىسقىسى كىشى غايىلارنى ئويلاشتىن تەدرىجىي ئۆينى ئويلاشقا مەجبۇر بولۇدۇ...

ـــ ھەجەپ سەن، بىرلا سېنىڭ ئىشىڭدەك قىلىپ كېتىدىكەنسەنغۇ؟... ئائىلە، ئىشلىرىڭغا پۇتلىكاشاڭ بولارمۇ؟

ـــ شۇنداق ئائىلىنى پۇتلاشتۇرمايمەن دېسە پۇتلاشتۇرماي ئىشلەۋەرگىلى بولۇدۇ. بىراق، مەن ھازىر خەتەرلىك ئەھۋالدا ياشاۋاتقانلىقىمنى بىلىپ تۇرۇپ، مۇشۇ بىر مەزگىللىك راھىتىم ئوچۇن باشقىلارنى بەختسىز تەقدىرىمگە شېرىك قىلىۋالسام بۇلارمۇ؟

ـــ بىرلا سېنىڭ مۇشۇنداق قىلغىنىڭغا كاشكى... ـــ نىزامىددىن

بۇنداق سۆزلەرنى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ياماندىن كۆرىدىغانلىقىنى ئويلاپ توختاپ قالدى.

— راست، بىرلا مەن! بىرلا بولسامۇ مەيلى! — دېدى تەۋپىق جاھىلانە ئاھاڭدا، — ئاكا، ئۇيغۇرلاردىكى بىر ئىللەت مانا: خەق قىلىپ باقمىغان ئىشلارنى قىلىپ بېقىشقا جۈرئەت قىلالماسلىق ياكى ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى بەك تۆۋەن چاغلاش. «بىر مېنىڭ قۇربان بېرىشىم بىلەن نېمە ھاسىل بولماقچى ئىدى، ئۇندىن كۆرە ئەل نېمە كۆرسە شۇ» دەپ مەن ئارقامغا يانسام، «بىرلا مەن نېمە قىلالايتىم» دەپ ئۇ ئارقىسىغا يانسا، سىزمۇ شۇنداق دەپ ھېچ ئىش قىلماي قول قوشتۇرۇپ تۇرسىڭىز، ھەربىر كىشى پەقەت ئۆزىنىلا ئويلىسا بۇ ئىشلار ئۇچۇن باش قاتۇرۇدۇغانغا كىم قالىدۇ؟... ئاللاھ قۇرئانى كەرىمدە ئۆزىنىڭ ئەلچىسىگە: «(ئەي، مۇھەممەد،) يالغۇز قالساڭمۇ جىھاد قىلغىن»[1] دەپ بۇيرىغان. بىزنىڭ قىلۋاتقىنىمىزمۇ جىھادنىڭ بىر تۈرى ياكى تەييارلىقى، ئاكا. بىز رەسۇلۇللاھتىنمۇ ئۇلۇغمىدۇق؟ ئۇنىڭغا بېرىلگەن بۇيرۇق بىزگە مۇناسىۋەتسىز بولماس؟ — ئۇ بىردەم ئاكسىنىڭ چېھرىسىگە سىنچى نەزىردە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، قوپاللىق قىلىپ قويغان بولسام ئاكام رەنجىپ قالمىسۇن دېگەندەك، — لېكىن، ئاكا، مەن ئۆزەمنى تەنھا ھېس قىلمايمەن. خىزمەتتىمۇ، تۇرمۇشتىمۇ شۇنداق. قېنى، ئەمدى دۇنيا قىلىپ بېرىڭ ئازراق ئىش قىلاي ئاندىن بازارغا بارىمەن، — دېدى.

نىزامىددىن يەنە گەپ قىلىشىنىڭ ئورنى يوقلۇقىنى چۈشۈنۈپ دۇئاغا قول كۆتەردى. كۆڭلىدە بولسا دوستى مولالا قادىرنىڭ ئەنجانغا قاتناپ تۇرۇدۇغان ئوغلىغا تاپىلاپ شەمەيدىكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خوتۇن بالىلىرىنى تېپىپ، خەۋرىنى ئالغاچ كېلىشىنى، بولسا ئۆزلىرىنىمۇ ئالغاچ كېلىشىنى ھاۋالە قىلىمەن دېگەنلەرنى ئويلىدى. ئەمدى ئۇنى ئۆيلەشتىن ئۈمىد بولمىغان ئىكەن، ئۇنىڭ ئايالىنى ئەكەلدۈرمەكتىن باشقا چارە يوق ئىدى.

---

[1] «قۇرئانى كەرىم» سۈرە «نىسا» 84 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى، — ئا.

مەتىلى ئەپەندى مەيدە يانچۇقىدىكى سائىتىنى زەنجىرىدىن تارتىپ چىقىرىپ قاراپ قويغاندىن كېيىن يەنە بىر سائەت ئىشلەپ، ئاندىن بازارغا بېرىش نىيىتىدە دەرھال شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ تەرجىمىگە كىرىشىپ كەتتى.

بىر سائەتتىن كېيىن يازغانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ھەممە نەرسىنى جايى- جايىغا قويغاندىن كېيىن، ئۆيدىن چىقتى. مەكتەبكاخۇن بىلەن نىمىتۇللا ئىككىسى ھېلىلا ئوقۇرۇقتىن يېتىپ كەلگەن بولۇپ، مەتىلى ئەپەندىنىڭ بىر ياقىقا بارماقچى ئىكەنلىكىنى سېزىپ، قوراللىرىنى ئېلىپ راسلاندى.

ــ بۇگۈن ئىككىتەلەر دەم ئېلىڭلار، خالىساڭلار بازار ئارىلىساڭلارمۇ بولۇدۇ. مەن بۇگۈن ئۆز ئىشىم بىلەن بازارغا بارىمەن،ــ دېدى ئۇ ئەسكەرلەرگە.

ــ ياق، ئەپەندىم، سىز نەگە بارسىڭىز بىزمۇ شۇ يەرگە بارىمىز. مەھمۇد سىجاڭ بىزگە شۇنداق بۇيرۇق بەرگەن، سىزنى قوغداش بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، ــ دېدى نىمىتۇللا.

ــ رەھمەت، يىگىتلەر، بىراق سىلەر دەم ئېلىشىڭلار كېرەك. بۇگۈنكى ئىشىم ئۆزەملا بارمىسام بولمايدىغان ئىش بۇنى مەھماندارچىلىق دېيىشكىمۇ بولۇدۇ.

ــ بەربىر، ــ دېدى مەكتەبكاخۇن تەرسالىق بىلەن.

ــ ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، ھەممىمىز بىللە بازارغا بارايلى، سىلەر بازار ئايلىنىپ تۇرۇڭلار، مەن كىرىدىغان يېرىمگە كىرىپ چىققاندىن كېيىن بىرلىكتە قايتىپ كېلىمىز، قانداق؟

ئۇچەيلەن بىرلىكتە ئاتلىق يۈرۈپ كېتىشتى.

بازارغا بارغاندىن كېيىن ئىككى جەڭچى مەتىلى ئەپەندى بىلەن بىللە دادخاھقىمۇ كىرمەكچى بولغانىدى، مەتىلى ئەپەندى قەتئىي رەت قىلدى.

ــ بولمايدۇ، يىگىتلەر، مەن بۇ يەرگە بىر ھەق دەۋاسى بىلەن كىرىمەن. سىلەرنى ئېلىپ كىرسەم بولمايدۇ. ئۇلارغا تەھدىت سېلىپ،

بىسىم بىلەن يېڭىپ چىققان بولۇپ قالمەن. ئەمەلىيەتتە ماڭا بۇنداق قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. ئۇنىڭسىزمۇ يېڭىپ چىقالايدىغانلىقىم بەلگىلىك. ئۇلارنىڭ ئارقامدىن گەپ تاپماسلىقى ئۈچۈن روبىرو مەيدانغا چۈشەي. سىلەر ھەرگىزمۇ ئۇ ئەتراپقا يېقىن يولىماڭلار، ئەگەر مەھمۇد مۇھتى سىلەرگە تەۋپىقنىڭ جېنىنى قوغدىساڭلارلا بولۇدۇ، ئابرويى مەيلى، دىمىگەن بولسىلا مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلىڭلار.

ئىككى جەڭچىگە ئارتۇق تالىشىپ ئولتۇرۇشقا زېمىن قالمىدى. ئۇلار ئۆز ئارا قارىشىپ كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېتىپ ئورنىدىن كېيىن ماقۇل بولدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇلاردىن ئايرىلىپ چوڭ جامە ئالدىغا كەلگەندە سابىت بۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغانىكەن. ئىككىسى قازىنىڭ ئالدىغا قاراپ كەتتى.

ــ ئۆزەڭنى بەردەم تۇت ئوغلۇم، ــ دېدى ئۇ سابىتنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ مېھرىبانلىق بىلەن.

3

قازى دەۋاگەرلەرنى قوبۇل قىلىدىغان چوڭ ئۆيگە چىقتى. بۇ يەردە پاشاخان ۋە ئۇنىڭ گۈۋاھچىسى، سابىت ۋە مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى. قازىكالان ئۆز ئورنىغا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن پۈتۈكچى مىرزىلىرى ئۇنىڭ يېنىغا جايلاشتى. ھابۇلھاجىم سورۇن ئەھلىگە ئۆتكۈر كۆزلىرىنى پاقىرتىپ ئاجايىپ بىر تەرەزدە قاراپ چىقتى.

كۆز گۆھىرىنىڭ چانىقىدا غىلدىرلاپ ئۇيۇقا ئۆتۈشلىرىدە بىر خىل دەھشەتلىك كۈچ بارىدى. ئۇ ئادەتتە ئۆز دەۋاگەرلىرىنى تەمتىرتىش، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىنى بىت. چىت قىلىۋېتىش ئۈچۈن دەرھال سوراق باشلىماي ئەنە شۇنداق سۈر بىلەن بىر ھازا قارايتتى. بۈگۈنمۇ بىر ھازاغىچە ھەمەيلەنگە يەۋەتكۈدەك ئەلپازدا قاراپ تۇردى. بۇ قاراشتا ھەم بۇ دەۋانىڭ قايتا سورىلىشىدىن بىزار بولغانىدەك نارازلىق ھەم مەمتىلى ئەپەندى بىلەن روبىرو كېلىشىپ قالغىنىغا ئاچچىقى كېلىش تۇيغۇسى بارىدەك قىلاتتى. ئادەتتە شەيتانلىق يېغىپ تۇرۇدۇغان رەڭگى. روھىدىن قەھرۇ.

غەزەپ تېشىپ تۇراتتى. بىر قېشىنىڭ تۇرۇپ- تۇرۇپلا لىكىلدىشىمۇ ئۇنىڭ ھەيۋىتىنى ئاشۇرۇپ تۇراتتى.

ــ خوش، ئۆزى،... بۇ دەۋانى ئىلگىرى تۈگەتكەنىدۇق، يەنە نېمە گەپ بۇ؟ ــ دېدى ئۇ گۈلدۇرمامىدەك باس ئاۋازى بىلەن.

ــ شۇنداق، ھاجىم بۇ دەۋا ئىلگىرى سوربغالغانىكەن بىراق، ئادالەتلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن قايتا سوراشنى ئىلتىماس قىلىشقا تۇغرا كەلدى، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنى بۇ يەردە بىر گۇۋاھچىلا ئەمەس، ئادالەتنىڭ ھامىسىدەك مەغرۇر تۇتۇپ.

ــ سىز كىم بولىسىز، تەقسىر؟ بۇ دەۋاغا نېمە ئالاقىڭىز بار؟ ياكى دەۋاگەر ئۆزىڭىزمۇ؟ ــ دېدى ھابۇلھاجىم ئاۋازىنى تېخىمۇ قەھرلىك چىقىرىشقا تىرىشىپ، كىبىر كۆرسۈتۈپ قارشى تەرەپنى ھودۇقتۇرۇش ئۈچۈن چىرايىدىنمۇ جۇت ياغدۇرۇپ.

ــ مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، كەسپىم مۇئەللىم، ــ دېدى تەۋپىق قارشى تەرەپنى ساراسىمگە سالىدىغان كۈلۈمسىرەش بىلەن، ــ دەۋاگەر مېنىڭ تەلەبىم بولغانلىقتىن ئۇنىڭغا گۇۋاھ بولۇپ، مۇشكۈلنى ئاسان قىلىشنى قەرزىم دەپ بىلىپ ھوزۇرىڭىزغا كېلىپ قالدىم. ھاجەتمەنلەرگە ھەمدەمدە بولۇش شەرىئەتتە گۇناھ سانالمايدىغۇ؟

ھابۇلھاجىم ئادەتلەنگەن ھۇنەرى بويىچە ئاساسىي دەۋا ـ مۇنازىردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ قارشى تەرەپنى زېرىكتۈرۈشكە، ئەپقاچتى گەپلەر بىلەن پاچاقلاپ يىقىتۇۋېلىشقا ئۇرۇنماقتا ئىدى. ئۇ گۇۋاھچىنىڭ گۇۋاھ بولۇش سالاھىيىتىنى كوچىلاپ، ۋاقتىنى كەينىگە سۈرۈشكە باشلىدى.

ــ مەن ئەھۋالدىن پۈتۈنلەي خەۋەردار، ئۇنىڭ ئۈستىگە گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈشنى خالايمەن. بۇ ئىش ئۈچۈن ئۆزۈمنى سالاھىيەتلىك دەپ ئويلايمەن. ئەگەر سىز بۇنىڭغا ئىشەنچ قىلالمىسىڭىز، شۇرۇقنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئالدىڭىزغا گۇۋاھلىقتا ئەكىلەلىشىم مۇمكىن.

ــ دەۋاگەر سۆزلىمەي گۇۋاھچى سۆزلىگىنى قانداق؟ ــ ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزلىرى چانىقىدا پىلدىرلاپ، يالت- يۇلت چاقناپ كەتتى، ــ ئۆزى سۆزلىسۇن!

ــ ياش بالا، چوڭ ئادەملەر ئالدىدا تارتىنىدۇ، يەنە كېلىپ سابىت تېخىمۇ تارتىنچاق. چەتئەللەردە سوتتا ھەمىشە دەۋاگەر، ئەيىپكارلار ئورنىدا ئۇنىڭ ۋەكىلىنى سۆزلىتىدۇ. ھەمايىچى ئۆز دەۋاگەرى ئۈچۈن دەۋا قىلىشىدۇ.

ــ ناسارالارنىڭ، كاپىرلارنىڭ ئىشى ــ شۇلارنىڭ ئىشى! ــ بىزدە شەرىئەت! ــ قازىكالاننىڭ كۆزلىرى ناھايىتى تېز سۈرئەت بىلەن ھەركەتلىنىپ كەتتى، ــ بۇ دېمەك، ئاللاھنىڭ كالامى بىلەن ئىش قىلىدىغان، ئاللاھنىڭ كالامى بىلەن دەۋا سورايدىغان گەپ! نېمە گەپ ئۇ يەنە!؟ ــ ھابۇلھاجىم قارشى تەرەپنى تەمتىرتىپ قويىدىغان باھانىنى تاپتىم، «ئىرىم» ئوبدان بولدى، ئەمدى ئۇ گېپىنى تاپالماي قالىدۇ، دەپ ئويلاپ، مەمنۇن بولدى. ئەمما چىرايىدىن غەزەپ ياغدۇرۇپ تۇراتتى.

ــ ھېچقانداق مۇخالىپ گەپلەر بولغىنى يوق، تەقسىر، قىزىشىپ كەتمىسۇن، سۇراقنى باشلاڭ ئەمىسە. ئاللاھنىڭ كالامى بىلەن دەۋا سورايدىغان بولغاندىكىن بىز ئۆزىمىزنىڭ ئۈتۈپ چىقىدىغانلىقىمىزغا ئىشەنسەك بولىدىكەن ئەمىسە. بۈيۈك ئىسلام شەرىئىتى ئادىل ئەمەسمۇ، قانداق ھاجىم؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ روھى دۇنياسىغا ھۇجۇم قىلىپ، سىزلەرلىك تەھدىت سالدى.

ــ ئەپەندىم، ياراغ ئاسقان نەۋكىرىم بار دەپ دەندەپ كەتمەڭ، بۇ دېگەن تۆت كۈنلۈك ئالەم، سورىقى بار جاھان! ــ دېدى ھابۇلھاجىم چېچىلىپ ئۇ تېخىچە ئەپقاچتى گەپلەر بىلەن قارشى تەرەپنى پۈتلاشتۇرۇشقا ئۇرۇناتتى.

ــ تەقسىر، مەن سىزگە ئەسكەرلىرىمنى پەش قىلىمغانىدىكىن، ئۇلارنى تىلغا ئېلىپ نېمە قىلىسىز؟ بۇ قورال ئىشلىتىدىغان سورۇن ئەمەس، بۇنى سىزدىن ئوبدان بىلىمەن. يەنە كېلىپ مەن بۇ دەۋادا ھەق ئىكەنلىكىمنى، ھەق يېڭىدىغانلىقىنى، ئىسلام شەرىئىتىنىڭ ئادالەتلىكلىكىنى بىلىدىغان تۇرسام نېمىشقا يولسىز ئىشنى قىلغۇدەكمەن؟ غالىبلار ھامان كەڭ قورساق ۋە سالماق كېلىدۇ. مەغلۇپلار ھېچ بولمىسا ھاردۇقنى ياكى ئاچچىقنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن

ئىشنى جىدەلگە بۇرايدۇ! سىزمۇ مېنى شەرىئەت بىلەن قورقۇتماي قويۇڭ، شەرىئەت ئادەم قورقۇتىدىغان قورال ئەمەس، ئۇ ئادالەت مەھكىمىسى، ئاللاھ نېمىدېگەن؟ «شۇبھىسىزكى، ئاللاھ سىلەرنى ئامانەتلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشقا، كىشىلەر ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغانىدا ئادىل ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ... »[1] ــ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزىگە ئىلمىگەندەك بىر خىلدا كۈلۈمسىرەپ ،شۇنچە ئىشەنچ بىلەن سۆزلىشى، ئەزەلدىن سۇر كۆرسۈتۈپ ئۇگۇنۇپ قالغان، ھېچقاچان ئويلىغىنىڭ ئەكسىچە ھۆكۈم قىلىشقا توغرا كەلمىگەن قازىكالانغا مىسلىسىز ئېغىر كەلدى. ئۇنى ئاللىقانداق بىر تەشۇش ــ شەرمەندىلەرچە يېڭىلىپ قېلىش تەشۋىشى پاراكەندە قىلىۋەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن تەتۇرلۈك بىلەن:

ــ ھەر ھالدا، ئادەم قورقۇتۇپ ئۇگۇنۇپ قالسىمۇ تەس- تە. لېكىن بۇ كىچە ئەمەس، كوچا ئەمەس ھەم مەن يالغۇزمۇ ئەمەس،... ــ دېدى يەنە شەيتانلىق ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ.

تەۋپىق ئۇنىڭ «كېچىسى يول تۈسۈپ ئادەم ئۇرۇش» ۋەقەسىگە دارتمىلاۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. كۆڭلىدە بۇ ئىشنىڭ ھەقىقى جىنايەتچىلىرىنى تېپىپ چىقىپ بۇنداق ئادەملەرنى ئاخىرقى كۇزىرلىرىدىنمۇ مەھرۇم قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى ئاندىن ھايۋلھاجىمغا جاۋابەن:

ــ شۇنداقمۇ؟ ئادەم قورقۇتۇپ ئۇگۇنۇپ قالسىمۇ تەس، دەپ تۇغرا ئېيتتىڭىز، بۇنداق ئادەملەرگە بىزنىڭ ئېيتىدىغىنىمىز: جاناپ، بىز سىز قورقۇتۇپ كەلگەن نادان ئادەملەرگە ئوخشىمايمىز، ھوشىڭىزنى تېپىڭ، دېگەندىن ئىبارەت بولۇدۇ. شۇنداقلا سىز دېگەن كىچە نوچىلىرىنىمۇ تېپىش ئىشىنى قىلىۋاتىمىز، ئۇنىمۇ ھوزۇرىڭىزغا ــ ئىسلام ئادالىتىگە روبىرو قىلىشىمىز مۇمكىن. بۇ گەپلەرنى شۇ چاغدا قىلىشساق قانداق؟ سىزنىڭ ۋاقتىڭىز قىس ھەقىچان، شۇڭا بالدۇرراق ئىشنى تۈگەتسەك.

---

[1] سۈرە «نىسا» 58 ـ ئايەت، ــ ئا.

هابۇلهاجمننىڭ كۆزلىرى چاناقلىرى ئىچىده يەنه جىددى هەركەتكه كەلدى. لېكىن بۇ قېتىم سۇر ۋە هەيۋه بىلەن ئەمەس، بىچارىلىك بىلەن چاقنىدى. ئۇ ئاخىرقى كۈزىرى بىلەنمۇ كۆزلىگەن مەقسەتكه يېتەلمەي، بوشۇشۇپ كەتتى.

شۇڭا ئۇ دەسلەپ سوراقخانىغا كىرگەنده كۆرسەتكەن هەيۋىسىدىن بىراقلا ئون گەز چۈشۈپ، چىرايىغا باشقىچه تۈس بەردى. بىر قېشىنىڭ لىكىلدىشىمۇ باشقىچه ــ سۆلهى تەلەپ قىلىۋاتقاندەك بىلىندى.

ــ ماڭا نېمه، ــ دېدى ئۇ تېخىمۇ ياخشىراق جايلىشىپ ئولتۇرىۋالماقچى بولۇۋاتقاندەك مىدىرلاپ ۋە بۇ جەريانىدا ئۆزىگه كېلىۋېلىش ئۈچۈن پۈرسەت يارىتىپ، ــ كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزى گۇۋاه بولغان ئىش قانداق يالغان بولۇدۇ، دەپ ئىشىنىپ دېگەن گېپىم ـ ده، بۇ. بولمىسا سۈرۈشتۈرسەك هەممه ئىش ئايدىڭلىشىدىغۇ ...

بىردىنلا سابىتنىڭ ئۆگەي ئانىسى ئۆزىنى باسالماي يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئورنىدىن سەل كۆتۈرۈلۈپ دېمىقىنى قاقتى:

ــ ۋەيەي، بۇ نېمه دېگىنىڭىز، هاجىم؟ ئەجەپ ئەمدى توغرا-خاتاسىنى ئاڭقىرالماي قاپسىزا!؟ ... پاشاخان بۇ ئارقىلىق دەسلەپ كەنجى قازاخۇنۇم، هابۇلهاجىم ۋە ئۇنىڭ ئارىسىدا بولغان توختامنى ئېسىگه سالماقچى بولغانىدى. بۇ، مەمتىلى تەرەپىدارلىرىنىڭ زىيان تارتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان غەرەزلىك سۈئىقەستلىك كېلىشىم ئىكەنلىكى ئۆز- ئۆزىدىن ئايان ئەلۋەتته.

شۇڭا پاشاخاننىڭ تەھدىتلىك دارىتمىلاشلىرى، ئۆزىنىڭ هوقۇق، ئورنىنىڭ تەشۋىشىدىلا قالغان هابۇلهاجىمغا باشقىچه تەسىر قىلىپ تاتىرىپ كەتتى. قېشىمۇ ئادەتتىكىدىن تېز- تېز لىكىلداپ كەتتى. ئەگەر بۇ هازازۇل خوتۇننىڭ ئالۋاستىمۇ قورقىدىغان بالا تەككۇر ئاغزى ئېچىلىپ كېتىدىغان بولسا تېخىمۇ رەسۋاچىلىق بولۇدۇغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىككىنچى بىر تەشۋىش هوجۇم قىلماقتىدى. شۇڭا ئۇ دەرهال بىر قارارغا كېلىپ، كەسىپدېشى كەنجى قازاخۇنۇمنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق ئىككى تەشۋىش ئارىلىقىدىن ساق قۇتۇلۇش قارارىغا كەلدى.

ــ خوتۇن كىشىلىكىڭنى قىلمايراق تۇر، شۇ چاغدىمۇ مەن كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ گىپى بىلەن بۇ ئىشقا ئارىلاشقان، باشقا ئىشنى ئۇقمايمەن. ئاۋۋال دەۋاغا قۇلاق سېلىپ، هە، ئاندىن يەنە نارازى بولۇدۇغان تەرەپ بولسا، باشتا سورىغان كەنجى قازاخۇنۇمنى تاپسىڭ بولمىدىمۇ؟ــ دېدى ئۇ سۇر-هەيۋىسىنى پاشاخانغا كۆرسۈتۈپ، يەنە تەھدىت ئارىلاش قوشۇپ قويدى، ــ دەۋانى چىگىشلەشتۇرۇپ، ئارقىغا سۆرىگەن بىلەن ئاقىۋەتتە ئۆزەڭ پالە تۆلەپ قالىدىغان ئىش چىقىدۇ جۇما.

پاشاخاننىڭ قازىكالانغا راسا ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ، دەۋاغا مەمتىلى ئەپەندى ئارىلىشىپ قالغىنىدىن زۇۋان سۇرەلمىدى. هەر قانداق سورۇن، هەر قانداق كاتتا ئادەم ئالدىدىمۇ بىشەملىك بىلەن ۋاتىلداشتىن ئاغزىنى تىيالمايدىغان بۇ خوتۇن نىمىشكىدۇر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مېھرىۋان، مۇلايىم لاتاپىتى ئالدىدا بۇنداق ئەسكىلىكلەرنى قىلىشقا ئۆزىنى ئاجىز هېس قىلدى. ئۇ هەمىشە مەمتىلى ئەپەندىنى كىشىلەرنىڭ هەممىسى تەرىپلەۋاتقىنىنى ئاڭلايتتى. بۇ كىشىنىڭ ئاغزىدىن چىققان مۇنداقلا بىر ئېغىز گەپنىمۇ خەلق يادلاپ يۈرەتتى. بۇنداق بىر كىشىنىڭ ئالدىدا هازاز‌ۇللۇق قىلىش، جىمى خەلقنىڭ لەنىتىگە قېلىش بىلەن ئوخشاش بولغاچقىمۇ، پەيلىگە هاي بەردى. يەنە كېلىپ ئۇ يېقىندىن بىرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئارقىسىدا مىلتىقى بار ئىككى يىگىتنىڭ يۈرگەنلىكىنى كۆرگەنىدى. مىلتىقى بار خەق بۇنداق بىر تۇل خوتۇننى هەر قاچان ئىتنى ئاتقانىدەك ئېتىۋېتەلەيدىغۇ؟ پاشاخان مۇنداق بىر چاتاق دەۋاغا چېتىلىپ قالغىنىغا ئۆكۈنۈشكە باشلىدى. راستىنى ئېيتقاندا ئېرى ئۆلگەندە يۈرت كىچەك ۋە سابىتىنىڭ ئۆزىگە بەرگىنىنى ئېلىپ قايتىپ كەتمەكچىدى. هېچ بولمىغاندىمۇ پۈتۈنسۈرۈك ئۆي- جايىنى تالىشىپ يۈرمەيتى. لېكىن بىر مۇنچە ئادەملەر ئۇنىڭغا ئەقىل ئۆگەتتى. بولۇپمۇ قازاخۇنۇمنىڭ ئۆزى بۇ ئىشنى قوزغاپ قالدى. ئۇ دەسلەپ كۆپەڭ مال- مۈلۈككە ئېرىشىش مەقسىتىدىلا كەنجى قازاخۇنۇمغا ئەرز قىلىپ بۇ ئىشنى تېرىپ قويغانىدى.

ــ خوش، ئەمىسە ئەرزىڭىزنى ئېيتىڭ، ــ دېدى هابۇلهاجىم

تەۋپىققا قاراپ، ئادەتتىكىچە تەلەپپۇزدا.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ تەلەپپۇزنىڭ ئۆزگۈرۈپ قالغانلىقىدىن ئۇنىڭ ئەمدى مۇداپىئەگە تەييارلانغانلىقىنى، كۆپ ئۆتمەي چېكىنىشكە يۈز تۇتىدىغانلىقىنى ھايالسىز قىياس قىلدى.

ــ ئەرزىمىز شۇكى، سابىتنىڭ ئانىسى بۇرۇنلا قازا قىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇ ئاساسەن ھامىسىنىڭ ئۆيىدە ئوسكەن. دادىسى ئاخىرىقى ئۆمرىدە كېسەلچان بولۇپ، ئۆزىگە قاراشقا بىر جۈرە لازىم بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ سىگىلىمىزغا ئۆيلەنگەنىكەن. لېكىن بۇ مەزلۇم ئېرىگە ياخشى قارىمايلا قالماي، ئۆيدىمۇ كۆپ تۇرمىغان. ئايدا بىر-ئىككى قېتىم بېرىپ قويۇپلا باشقا چاغدا ئاپىسىنىڭ قېشىدا تۇرغان. ھەتتا ئېرى جان ئۈزۈش ئالدىدىمۇ بۇ ئايال مەرھۇمنىڭ قېشىدا ئەمەسكەن. شۇڭا بۇنداق ۋاپاسىز ئايالغا نەچچە ئون يىللىق ئۆينى پۈتۈنلەي بېرىش ھەقىقەتەنمۇ ئادالەتسىزلىك بولغان. ھەممىدىن يامىنى مىراسخوردىن بىخەۋەر ئۆينى پېچەتلەپ ھۆكۈم چىقىرىلغان. ئاڭلىساق مەرھۇمنىڭ بالىسى يوق ئىدى، شۇڭا بىردىن- بىر مىراسخورى تۇل قالغان جۈرىسى بولۇدۇ، دېگەن ئاجايىپ پەتىۋا بارىكەن. زۆرۈر تېپىلسا بىز بۇنى ئىسپاتلايمىز! ئايەتتە شۇنداق دېيىلگەن،ــ تەۋپىق بىر ئايەتنى ئوقۇدى، ئاندىن ئۇنى تەپسىر قىلىپ،ــ بۇ دېگەن گەپ: «زۇلۇم قىلىپ يېتىملارنىڭ مال- مۈلۈكىنى يەۋالىدىغانلار شۇبھىسىزكى، قورسىقىغا ئوتنى يەۋالغان بولىدۇ. ئۇلار يېنىپ تۇرغان تەئەددى بىلەن. ئوت(دوزاق) قا كىرىدۇ»[1]،ھاجىم، سىلى ئەھلى ئۆلىما ئىدەم بۇنداق ئوتنى يۇتۇۋېلىشتىن قورقىسىزغۇ، دەيمەن! ــ دەپ قوشۇپ قويدى

ــ ئەلۋەتتە، كىشىنىڭ رىسقىنى يەيدىغانلاردىن ئەمەسمىز، خۇداغا شۈكرى.

ــ مېنىڭ ئېرىمنىڭ خىزمىتىدە بولماي، ئۆيۈمگىلا كەتكىنىمنى كىم كۆرۈپتىكەن؟ يالغان!ــ پاشاخان قورقۇپ تۇرۇۋاتسىمۇ يەنە بىر

[1] «قۇرئان كەرىم» سۈرە «نىسا»، 10- ئايەت، ــ ئا.

تەرەپتىن تەييارلا نەپتىن قۇرۇق قېلىشنى خالىماي تىرىشىپ باقتى.

ــ مانا ، بۇنىڭغا گۈۋاھ قېشىمىزدىلا بار، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى سابىتنى كۆرسۈتۈپ، ــ مانا بۇ ئۆگەي ئوغلىڭىز، ئۇنىڭ گۈۋاھلىقى راست بولار؟

ــ بۇنىڭ دادىسى...ۋوي، نېمە دەۋاتقانىدىمەن، ــ پاشاخان ھودۇقۇپ گېپىنى تۈزىتىشكە ئالدىرىدى. ئۇ ھازىر چىڭ تۈرسا پايدا ئالدىغانلىقى ياكى بىچارە بولۇۋالسا پايدىسى بولۇدۇغانلىقىنى ئاڭقىرالماي گاڭگىراپ قالغانىدى، ــ مەن ئۇ كىشىگە ياتلىق بولغانىدىن بېرى بالىسى بارلىقىنى بىلمەيمەن. بۇ بالىنى كۆرگۈنۈمۇ يوق. گەپ قىلساڭلارچۇ، ــ پاشاخاننىڭ گۈۋاھچىلىرى مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپلا ھودۇقۇشقا باشلىغانلىقتىن ۋەدىسى بويىچە يالغان گۈۋاھلىقتىن ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالماي، بىر- بىرىنى بېقىندىشىپ:

ــ بۇ بالىنى تاغىسى باققان...

ــ دېمەك، باققىنى تاغىسى، شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا دادىسى كىم؟ توغرا گۈۋاھلىق بېرىڭلار، ئاللاھ قۇرئانى كەرىمدە شۇنداق بۇيرۇيدۇ: «... ئادىللىق بىلەن گۈۋاھلىق بېرىڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار (ئۇلارغا) ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەپ بولمىسۇن، (دۈشمىنىڭلارغا) ئادىل بولۇڭلار، بۇ (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشۇڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر... »[1]. يەنە مۇنۇ ئايەتنىمۇ سىلەرگە ئۇقتۇرۇپ قويايلى، ھەر ھالدا گۇناھتىن يىراق بولۇشۇڭلارغا پايدىسى بولار: «ئى مۆمىنلەر! خۇدالىق ئۈچۈن گۈۋاھلىق بېرىشتە، ئۆزۈڭلارنىڭ ياكى ئاتا- ئاناڭلارنىڭ ياكى تۇغقانلىرىڭلارنىڭ زىيىنىغا گۈۋاھلىق بېرىشكە توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئادالەتنى بەرپا قىلىشقا تىرىشىڭلار، (گۈۋاھلىق بېرىلگۈچى) باي بولسا (ئۇنىڭغا رىئايە قىلماستىن) ياكى پېقىر بولسا (ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتماستىن) ھامان ئادىل گۈۋاھ بولۇڭلار،...

[1] «قۇرئانى كەرىم» سۈرە «مائىدە» 8 ـ ئايەت، ــ ئا.

»[1] ــ مەمتىلى ئەپەندى مىقىتەك قادىلىۋېدى، گۈۋاھچىلارنىڭ پۈتۈن جاسارىتى، نوچىلىقى، ۋەدىسى كۆپۈككە ئايلاندى. ئۇلار ئىنتايىن روھسىز تەمتىرەپ:

ــ ئۆز دادىسىنى بىزمۇ تازا بىلەلمىدۇق...

ــ ئۇنى بىلمىگەن بولساڭلار ھېچقىسى يوق، مەرھۇمنىڭ بالىسى ئەمەسلىكىنى ئېنىق بىلەمسىلەر؟

ــ ...

ــ ئېنىق بىلمىدىغان بولساڭلا مۇشۇ يەردە قەسەم قىلىسىلەر، ئاندىن ھەممىمىز ھازىرنىڭ ئۆزىدە شورۇق ئازنا مەسچىتكە بارىمىز، بۈگۈن جۈمەگە يىغىلغان بارلىق جامائەت ئالدىدا بۇ ئىشنى ئېيتىمىز. راست- يالغىنى شۇ يەردە ئايرىلىدۇ.

ــ ياق، ياق، بىز ئېنىق بىلمەيمىز، شۇنداققۇ ئاداش؟...

ــ دېمەك، ھازىردىن باشلاپ سىلەرنىڭ گۈۋاھلىق بېرىش سالاھىيىتىڭلار يوق! شۇنداق ئەمەسمۇ قازىھاجىم؟ ئەھۋالنى ئېنىق بىلمىگەن ئادەمنىڭ گۈۋاھلىقى قوبۇل قىلىنامدۇ- قانداق؟

ھاجۇلھاجىم مەڭدەپ قالدى. بۇنىڭغا جاۋاب بەرمەي قۇتۇلغىلى بولمايتى. جاۋاب بەرسىلا دەۋا ھەل بولغان بولۇدۇ. ئۇ كۆزلىرىنى چاپسان- چاپسان ئوينۇتۇپ، ئۆز ئىناۋىتىنى قوغداپ قېلىش، غالىپ تەرەپكە ئېغىش، يېڭىلىگەن تەرەپنى ئىتتىرىۋېتىش قارارىغا كەلدى.

ــ ئەھۋالنى بىلمىگەن ئادەمنىڭ گۈۋاھلىقى بولمايدۇ! يوقال، شەرىئەتنى ئالداشقا نېمە ھەددىڭ! ــ دېدى ئۇ ۋاراقلاپ، ئەمدى ئۇ ئۆزىنىڭ باشقا يالغانچى ۋە ئالدامچىلار تەرىپىدىن ئالدانغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغانغا باھانە تاپقان، كۆڭلىدە ئىناۋىتىنى تۆكمىگەن ئاساستا بۇ چېگىش ئىشتىن قۇتۇلۇدۇغانلىقىدىن خوش بولدى، ــ ھۇ، كىسپۇرۇچلار، شەرىئەت قازىسىنى خاتاغا دەسىتىشكىنىنى!

دەۋانىڭ بىلىنمەيلا ئۆز زىيىنىغا ئايرىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن

[1] «قۇرئانى كەرىم»، سۈرە «نىسا» 135 ـ ئايەت، ــ ئا.

پاشاخاننىڭ چىرايى ئۆمچىيىشكە، ياغلىق بىلەن يۈزىنى چۈمكەپ يىغلاشقا باشلىدى.

ــ ياپ- ياش تۇرۇپ قېرى ئادەمگە تېگىپ، كېسەل كۆرپىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلغىنىمنىڭ ھەققى يوقمىكەن! ھۇ ھۇ...

ھابولھاجىم چەكسىز دۇشمەنلىك نەزىرىدە مەمتىلى ئەپەندىگە بىلىندۇرمەي يالىت ئىتىپ قاراپ قويدى. ئۇ يېڭىلگۈچىلەردە بولۇدۇغان نەپرەت، قەھرۇ - غەزەپ، ئۆچمەنلىك دەستىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك ھالغا كەلگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئاخىرقى ئۇرۇنۇشلىرنى ئىشقا سېلىش ئۈچۈن، ئايالىنىڭ يىغىسىغا مەمتىلى ئەپەندى قانداق ئىنكاس قايتۇرىدىكىن دەپ كۈتۈپ تۇردى ۋە ئاخىرى چىدىماي:

ــ مەزلۇم كىشىنىڭ نالىسىمۇ يامان،ــ دېدى تۇلكىلىك بىلەن سالا قىلىپ،ــ ئايال كىشى دېگەن ئاجىز نېمە، مۇشۇ ئىشقا كەڭچىلىك قىلساق ساۋاب بولاتتى... ــ دېدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ بىراق يىغىنىڭ ھەممىسى ئاجىزلىقنىڭ بەلگىسى بولۇۋەرمەيدۇ. ئۇ بەزىدە بىر خىل قورال. بولۇپمۇ ئايالالارنىڭ قورالى. قازاجىم، قېنى ئۆزىڭىز ئېيتىپ بېقىڭ، پاشاخان تېخى ياش، يەنە ياتلىق بولۇشى چوقۇم، كۆڭلىنى يېرىم قىلمىسىمۇ بولۇدۇ، نا ئۈمىد شەيتان، دېگەن گەپ بارغۇ؟ بىزنىڭچە ئۇنىڭ خىزمىتىگە مەرھۇمدىن قالغان ئىككى قوينى بەرسەك ئارتۇقى بىلەن جاۋاب بەرگەن بولۇمىز. باشقا مۇلۇكلەر ئوغۇلغا تەئەللۇق.

ــ ئۇغۇ شۇنداق، بۇ مەزلۇم قانداق چاغدا ئېرىنىڭ قېشىدا تۇرىتىكى، بازاردىن نېرى بارمايدىغان...

پاشاخان ئەسلىدە ھېچنىمگە ئېرىشەلمەيدىغان بولدۇم دەپ بۇغۇلغانىدى، يەنە ئىككى قوي تېگىپ قالىدىغانلىقى زادىلا خىيالغا كەلمىگەنىدى. شۇڭا خېلى خاتىرجەم بولدى. شۇنداق بولسىمۇ يەنە بىر قېتىم ئۇششۇقلۇق قىلىپ باقماق بولۇپ:

ــ نېمە؟ ئىككى قوي؟! ئۇ قوي دېگەننى ئۆزۈم باققان ئۇ دېگەن ھازىر ماۋۇ ئۆيدە، ئانام بېقىۋاتىدۇ، ــ دېدى سەكرەپ.

ــ شۇنداقمۇ؟ دېمەك سىز ئۇ ئۆيدە تۇرمىغانلىقىڭىز ئۈچۈن قويلارنى ئاچتىن ئۆلۈپ قالمىسۇن دەپ بۇ يەرگە ئەكىلىپ قويۇپسىز، مەھرى ھەققىڭىزنى ئېلىپ بوپسىز. ئەمدى دەۋادىن يانسىڭىز بولۇدۇغان بوپتۇ. بىلىشىڭىز كېرەككى، ئىسلام شەرئىتى ئادىل، ھەققانىيەتنى ياقلايدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھاجىم؟

بۇ ئەمەلىيەتتە ھابۇلھاجىمنى ئاخىرىقى قارارنى چىقىرىشقا قىستاش بولۇپ، قارارنىڭ مەزمۇنى بەلگىلەپ قويۇلغانىدى. ئەمدى ھابۇلھاجىمغا شۇ قارارنى ھۆكۈم دەپ ئېلان قىلىشلا قالغانىدى. ئۇ ئىچىدە ئاچچىق ئەلەمنى بىلىندۇرمەي، سالاپىتىنى چۈشۈرمىگەن ھالدا مىرزىلارغا يېزىش ئىشارىسى قىلىپ، ھۆكۈمنى ئېلان قىلىشقا باشلىدى.

....

ھابۇلھاجىم تۇنجى قېتىم ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا ھۆكۈم چىقىرىپ ئولتۇرغىنى ئۈچۈن چەكسىز خورلۇق ھېس قىلدى.

غالىپ كەلگەن دەۋاگەرلەر ئۆزاپ چىقىۋاتقىچە مەمنۇنىيەت بىلەن ئۆز خىياللىرىغا بەنت بولدى. مەمتىلى ئەپەندى بىر شاگىرتىنى غەمدىن خالاس قىلغىنى، بۇنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئىجابىي تەسىرىنى ئويلاپ يېنىكلەشكەندەك بولدى. سابىت بولسا قايتىپ بېرىپلا بۇ خۇشاللىقنى گۈلزادىگە يەتكۈزمەن، ئۇمۇ خوشال بولسۇن دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

*

**

بۇ چاغدا پاشاخان تېخىچە دادخاھتا ــ ھابۇلھاجىم ھوزۇردا مىشىلداپ ۋە ۋىتىلداپ ئولتۇراتتى.

ھابۇلھاجىم پۈتۈكچى مىرزىلارنى چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلىپ، پاشاخانغا ھاي بېرىشكە باشلىدى. ئەسلىدە ئۇ بۇ ئايالنى بىر ۋاقىراش بىلەن ھەيدەپ چىقارسىمۇ بولاتتى، بىراق ئۇنىڭ تەۋپىقىگە بولغان ئۆچمەنلىكى ئۇنى بۇ ئايالدىن پايدىلىنىشقا ئۈندىدى. تېخىمۇ يامان يېرى ئەگەر بۇ ئايالنىڭ سەپرايى قوزغىلىپ قالسا ئارىدا تۇزۇلگەن

سۈئىقەستلىك پىلانلارنى دەۋەتسە تېخىمۇ چوڭ رەسۋاچىلىققا قالاتتى. شۇڭا:

ــ مەنمۇ ئوسال بولدۇمغۇ؟ لېكىن نېمە ئامال؟ ئۇنىڭ ئاقىسىدا ھېلىقى ئىككى سالىكى تۇرا، بىر نېمە دېگىلى بولمىدى. دە! شۇڭلاشقا بۇنداق ناساراچە ئوقۇغاننى كۆرسەم تۈكۈم تەتۈ ئۆرىلىدۇ. مەيلى، ئۆكام، ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق، شىڭ دۈبەن جانابلىرىنىڭ بېشى ئېسەن بولسا، بۇنداق «جەدىت» لەرنىڭ بارار يېرى سامانلىق بولماي قالمايدۇ. شۇ چاغدا يەنە بۇنىڭ ئۆزىنى يېڭىباشتىن سوربساق، يەنە ئۆزىمىزنىڭ ئىشى ئەمەسمۇ!ــ ھابۇلھاجىم كۆزلىرىنى ئۇزلۇكسىز مىدىرلىتىپ پاشاخاننى كۈزەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە دەسلەپكى سۈر يوق، كۈلكە يېغىپ تۇراتتى، ــ ساڭا راست ئۇڭال بولدى. قۇرئاندىمۇ ئېيتىلغان: «زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى كىشى ئىنتىقام ئالسا ئۇنى ئەيىبلەشكە بولمايدۇ» دەپ، مەن سېنى خېلى جىگىرى بار ئايال كۆرىمەن، بولمىسا ساڭا بۇ ئەقىلنى ئۆگەتمەيتتىم. ئۆچ ئال، قاراپ تۇرۇپ شۇنچە بايلىقتىن قۇرۇق قالدۇرغان ئادەمدىن نېمىشقا ئۆچ ئالمايتتىڭ؟ بۇ دېگەن ھەق ئىش. رازى بولدىغانلا بولساڭ يولنى ئۆزۈم تونۇرلايمەن، قانداق؟

ــ سىز ماڭا يامان يول كۆرسىتەمتىڭىز، سىز نېمە دېسىڭىز شۇ.

ــ ھەببەللى، ئەمىسە بىر پۇرسەتنى تېپىپ ھېلىقى ئەپەندىڭ بىلەن ياخشى. خوپ بولۇڭال يەنى مەسىلەن: قازىكالانىڭچە بولسا ماڭا ھېچنىمە تەگمەيتتى، سىزنىڭ ياخشىلىقىڭىز بىلەن ئىككى قويغا ئىگە بولدۇم، دېگەندەك گەپلەرنى قىل؛ ھەم شۇندىن باشلاپ كۆرسەڭلا سالام قىلىشنى ئۇنۇتما قالدىسىنى كېيىن دېيىشىمىز، ــ ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزلىرىدە شەيتانلارچە نۇر جىلۋە قىلدى.

پاشاخان يوشۇرۇن ئۇمىد بىلەن تەسەللى تېپىپ قايتىپ چىقتى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

بىرەر تەۋەككۈلچىلىك قىلماي ھوقۇققا ئېرىشكىلىمۇ، ياي بولغىلىمۇ بولمايدۇ. تەۋەككۈلچىلىك قىلساڭ خەق سېنى سارالڭ دەيدۇ. مېنىڭچە بىر جۈڭگولۇقتا ئازدۇر-كۆپتۇر سارالڭلارچە روھىي كەيپىيات بولۇشى كېرەك، ئاندىن بۇ مىللەتنى قۇتۇلدۇرۇۋالغىلى بولۇدۇ. بولمىسا ھىندىئانلارغا ئوخشاش كۈندىن-كۈنگە خاراپلىقا قاراپ ماڭمىز.

— بەي ياڭ: «رەزىل جۈڭگولۇقلار»

1

دۇشمەننىڭ كاشلىسى تۇگەپ كەتمىدى. ئۇلار يەنىلا كېچىلەردە ئادەم ئۇراتتى. ئوقۇغۇچىلارغا تاش ئېتىشمۇ ئاندا-ساندا كۆرۈلەتتى. گەپ-چۆچەكلەرمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ ئەلنى كېزىپ يۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلارنى ھەممە ئىشنىڭ جىنايەتكارى دەپ خۇلاسە قىلىشاتتى.

— ئۇستازى ناچار ئادەم بولغاندىكىن، ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن نېمىنى كۈتسەن؟ — دېيىشەتتى ئۇلار ئەپ پۇرسەت تاپسىلا. بويامەتتەكى مۇھەممەد ئىمام، تەختىھوندىكى ھۇھەممەد جاڭجال، شورۇقتىكى كەنجى قازاخۇنۇم قاتارلىق ئادەملەر ھەمتاۋاقلىرى ئالدىدا غەيۋەتنى قىلىپ-قىلىپ، سىرتتا ئاق ھەم ساق بولۇۋالاتتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى سۈخەنچىلەر جەمئىيەتكە يايىاتتى. پىتنىنىڭ ئۇلغۇيىشى بىلەن پۇرسەت

كەلدى دەپ بىلىپ ئۇلار ئۆزلىرىمۇ ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلاشتى.
— مەمتىلى ئەپەندىنى ناھايىتى خوتۇنپەز نېمە دەيدىغۇ؟
— ئەمسە. شۇڭا بويتاق يۈرىدۇ - دە.
— ئۇنى بەگنىڭ ئۆيىگە تولا بارىدۇ دېگەن گەپلەر قانداق گەپكەن؟
— كۆرگەن ئادەم بار!
— خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم، پاناھىڭدا ساقلا!
— ...

مەمتىلى ئەپەندى، بەگ بىلەن دۇشمەنلەشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ توقۇپ چىقىرىلغان گەپلەرنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ كېچە قاراقچىلىرىنى تازىلاپ، خەلقىگە كىمنىڭ ھەقسىز جىنايەتچىلەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشقا نىيەت قىلدى. ئۇ ئاخىرىقى قېتىم ئاكىسىغا شۇنداق ۋەدە قىلغان، كېيىن ھاۋۇلھاجىمنىڭ تىكنى بار گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۆز- ئۆزىگە شۇنداق ۋەدە قىلغان، ھاۋۇلھاجىم ئالدىدا بۇنى ھەتتا جاكالاپمۇ قويغانىدى. كەنتلەردە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىش ئۈچۈنمۇ بۇ پۇتلىكاشاڭنى تازىلىۋەتمەي بولمايتتى.

ئۇ بۇ ئىشنى نېمىتۈللا بىلەن مەڭلىكاخۇنغا مەسلىھەت سالدى. ئىككى يىگىت ئىلگىرى يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ھەققىدە سۇراپ بىلىۋالغاندىن كېيىن خۇددى تەجرىبىلىك رازۋېدچىكلاردەك، بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىشنى ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئەڭ يېقىن پۇرسەتتە بۇ ئىشنى ئورۇنداپ بولۇشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ئەسكەرتىپ، ئۇلارنىڭ مەيلىگە قوشۇلدى.

جەڭچىلەر ۋەزىپە تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن چەبدەس، شوخ، قاۋۇل، يىگىتلەرنى تاللىدى ۋە ئۇلارغا نېمىلەر قىلىش ھەققىدە كۆرسەتمە بېرىپ، كېچىلىرى يوشۇرۇن ھەرىكەت باشلىۋېتىشتى. ئۇلار ئاتۇشقا كەلگەندىن كېيىنكى بىۋاستە تەسىراتى ۋە ئاڭلاشلىرىدىن شۇنى ھېس قىلغانكى، ھەر قانداق جېدەل ماجرانىڭ بىر تەرىپىدە بازارلىقلار بولاتتى. شۇڭا بۇ قېتىمۇ كېچىسى يول توسۇپ يۈرگەنلەر بازار

لۇكچەكلىرى بولۇش ئېھتىمالى چوڭ ئىدى. ئۇلار بازارنىڭ ئەتراپىدىكى يېزىلار بىلەن تۇتىشىدىغان يوللارنىڭ دوقمۇشلىرىغا مۆكۈنۈپ يېتىشتى.

*

**

ئىزچىلار ئەتىرىدىنىڭ ئەزالىرى مەشھەدتىن چىقىپ، ئۈستەڭنى يېقىلاپ ئازغان تەرەپكە ماڭغان كالتە چاپانلىق بەش كىشىدىن شۇبھىلىنىپ، ئۇلارغا مەلۇم بىر ئارىلىق ئەگىشىپ بېقىشنى توغرا تاپتى. چۈنكى، ئاتۇشتا ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا كالتە چاپان كېيىدىغانلار بولمىغاچقا ئاسانلا دىققەتنى تارتاتتى. ئەمما ئۇلار ئىزچىلار ئەمەس، ناتونۇش ئىدى.

يېڭى چىققان ئاي كۆك ئاسماندا تەنھا ئۇزىتتى. ئۇنى توسۇۋالىدىغان نە بۇلۇت، نە تۇمان يوق ئىدى. يۇلتۇزلارمۇ روشەن چاقناپ تۇراتتى. ئىزچىلار ناتونۇش كالتە چاپانلارغا ئېرىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ــ دەرەخلەرنىڭ دالدىسىدىن مېڭىپ ئەگىشەتتى. بەش يوچۇن ئادەم ئازغان كوچىلىرىدا مەلۇملۇق بايلارنىڭ، ئابرويلۇق شەخسلەرنىڭ دەرۋازىلىرى ئالدىدا تىمسىقلاپ يۇرۇشتى. ئۇلار بىر يوغان دەرۋازا ئالدىدا خېلى ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشتى. ئىچىدىكىلەرنىڭ ئۇخلىمىغانلىقى بىلىنەتتى: بىراق ئاستىدىكى سۇپىدىن خېلى كۆپ ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى، پىشايۋان يورۇق ئىدى. دېمەك ئۇ يەردە بىر مەشرەپ ياكى چوڭ مېھمانداركىلىق بولۇۋاتقاندەك ئىدى.

بەش كۆلەڭگە بۇ دەرۋازا ئالدىدا بىر ئاز گۇڭۈلدىشىپ توختاشتى. ئاندىن بىرسى توپتىن چىقىپ هويلىغا كىرىش ئۈچۈن هويلا تېمىنىڭ ئەپلىكىراق يېرىنى ئىزدەپ تام يېقىلاپ يۈردى، سۆڭگۈچلارغىمۇ تۇمشۇقىنى تىقتى، ئاخىرى بىر يەردىن چىتنى قايرىپ كىرىپ كەتتى. ئىزچىلاردىنمۇ بىرسى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەتكەنىدى.

بىر هازادىن كېيىن ئىزچى ئۆز توپىدىكىلەر يوشۇرۇنغان جايغا كېلىپ، گورۇپپا مەسئۇلى يارمۇهەممەدكە ئەهۋالنى مەلۇم قىلدى:

ــ بۇ نېمىلەر تونۇشتەكلا قىلىدۇ، تازا بىلەلمىدىم.

ــ ئوغرىدەك قىلامدۇ؟ ــ سورىدى يارمۇھەممەد.

ــ ياق بىردەم ھويلىنى تەكشاپ باغدىكى تال بارىكى تېگىدە ياتتى، بىرسى قويدىن بىرنى باققا سۆرەپ بوغۇزلىغىلى تۇرغانتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ قايتىپ چىقتى، مەنمۇ يېنىپ چىقتىم. ئۆيدىكىلەر باراۋەت قىلىۋاتسا كېرەك، قوينى ئەمدى سويدى، ئولتۇرۇشى خېلى ئۇزاققا كېتىدىغاندەك...

ــ ھەرھالدا بۇ يەردە بىر چاتاق چىقىشى چوقۇم، بىرىكلار بېرىپ نىمىتۇللاكاملارنى باشلاپ كەلسەكلار بوپتىكەن، بۇلارغا بىزنىڭ كۆچىمىز يەتمەي قالمىسۇن، يەنە، ــ دېدى يارمۇھەممەد ۋە بىر ئىزچىگە ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ دەرھال مۇشۇكتەك چاققانلىق بىلەن ئېرىقنىڭ ئىچىدىن يۇرۇپ كەتتى.

نىمىتۇللاھ بىلەن مەكلىكاخۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بايقالغان ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتىشتى. ئىككى جەكچى ئۆزىنىڭ تەجرىبىلىرىگە تايىنىپ شۇنداق خۇلاسىگە كەلدى: بۇلار ئوغرى بولۇشى كېرەك، شۇڭا ساپلا بايلارنىڭ ئۆيىگە دىقىقەت قىپتۇ؛ ئاخىرى بۇ ئۆينى تاللاپتۇ؛ ئەمدى باراۋەت ئاخىرلاشقاندا، ئۆي ئىگىلىرى ئۇخلىغاندا ئۆيگە تەگسە كېرەك. ئىككىنچى ئىھتىمال: ئۆيدىكى مېھمانلاردىن بىرەسى نىشان قىلىنغان بولسىمۇ، سورۇننىڭ تارقىشىنى كۈتىدۇ، ئاندىن قول سالىدۇ.

ئۇلار نامەلۇم كالتە چاپانلىقلارنى كۆزۈتۈپ يېتىشقاندا ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرى دەرۋازىنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئېرىقتا بېرىپ يېتىۋالدى. قالغان تۆرتى قاتار بولۇشتى ۋە تەختىھون تەرەپكە قاراپ ماڭدى. بۇ ۋەقە يەنە بىر چۈشۈنۈكسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغاندى، تېخىمۇ قىزىق بىر ئىش يۈز بەردى، بىرى ناخشا باشلىدى:

ــ بىز ئىزچىلارمىز، پۈت- قوللارىمىز،
كۆز دىماقىمىز، ھەر يېرىمىز ساغلام!
...

كېچە جىملىقىدا ئۇلار ئوقۇغان «ئىزچىلار مارشى» يىراق-يىراقلارغا كەتتى. تەختىھوننىڭ ئارقىسىدا قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان تاغدىن ئەكس سادا

قايتتى.

ئىزچىلار تېخىمۇ ھەيرەتكە چۈشتى ۋە ئۇلارنىڭ ناخشىنى ئىنتايىن ناچار ئوقۇشلىرىدىن ئىزچىلار ئەمەسلىكىنى مۇقىملاشتۇردى ۋە نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى سالاھىيىتىگە كىرىۋېلىپ كېچىلىرى ۋەقە تۇغدۇرغان دۇشمەننىڭ مانا شۇلار ئىكەنلىكى ياكى شۇلارنىڭ بىر گورۇپپىسى ئىكەنلىكى ئېنىق بولغانىدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى ئوغرى ئەمەسلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئىزچىلار نېمە قىلىمىز دېگەندەك ئىككى جەڭچىگە قارىدى. جەڭچىلەرمۇ ساختا ئىزچىلارنىڭ زادى نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەيتى، شۇنداق بولسىمۇ خۇددى شۇلارنىڭ ئۈسۈلى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇش قىلدى: بىرىنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ، باشقىلارنىڭ ھەممىسى كەتكەنلەرنىڭ ئىزىغا چۈشتى.

ساختا ئىزچىلار تەختىھوندىكى مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كېتىشتى. ئىزچىلاردىن بىرى مايمۇنەدەك چەبدەسلىك بىلەن دەرەخلەرگە يامىشىپ، ئۆگزىگە چىقىپ كەتتى، باشقىلار يول بويىدا ئېرىق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ ياتتى.

*

**

ئالاھەزەل ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن تۆرت كۆلەڭگە مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىدىن شىركەيپ بولغانىدەك سەندىرەكلەپ چىقىپ كېلىشتى. مېھمان بىلەن ساھىپخان ئارىسىدا بولۇۋاتقان سۆزلەردىن ئۇلارنىڭ مەستلىكى بىلىنەتتى. دېمەك ئۇلار كونا بەڭگى مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىدە پۇخادىن چىققۇدەك چېكىشكەنلىكى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى. ئۇلار كەيپىلىكتىن دەلدەڭشىپ مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئازغانغا قاراپ ماڭدى.

ئەتراپ جىمجىت ئۇلارنىڭ ئاياغ تېۋىشى تولىمۇ ئېنىق ئاڭلىناتتى. ئەتراپتا ئاللىنمە ۋىشىلدىغاندەك بىلىنەتتى. ئاللىقانداق ئېغىر ئەمما پەس سادالار ئاتمۇسفېراغا سىڭىپ قالغانىدەك ھوھۇلداپ، قۇلاقلارنى

شىڭتايتىپ تىڭشاشقا مەجبۇر قىلاتتى.

ئۇلار ئازغانىدىكى ھېلىقى ئۈي ئالدىغا يەنە كېلىشتى، ئۇ يەردە قالدۇرۇپ كەتكەن ئادىمى ئۇلارغا ئىھتىيات بىلەن يېقىنلىشىپ:

— سەل بالدۇرراق كەلسەڭلار بولمامدۇ! كېتىپ قالدى،... ھەممىسى... — دەپ شۇرلىدى.

ئەمما شۇ چاغدا دەرۋازا تەرەپتىن سۆزلەشكەن ئاۋاز ئاڭلاندى، دېمەك ئەڭ ئاخىرقى ئەتىۋارلىق ئىككى مېھمان ئەمدى ئۇزاپ چىقىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن خېلى روھى كۆتۈرۈلگەندەك ھېلىقىلارنىڭ بىرى خېلى ئۇنلۇك قىلىپ:

— ئۆزلىرىمىزنىڭ ھەممىسى كېتىپ قاپتۇ. مۇنۇ ئىككىسىنى ھەممىگە تاۋاپ قىلىپ راسا سالايلى ـ دە، يوقىلايلى، بولۇڭلار! — دېدى.

ھايىت ـ ھۇيت دېگۈچىلا «ئىزچىلار» مېھمان بىلەن ساھىپخان ئۈستىگە بېسىپ كەلدى.

ئۇلار ئاللا ـ تۇۋا تۇۋلاپلا قالدى، ئەمما ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن قېچىپ كىرىپ دەرۋازىنى تاقىۋېلىشقا قادىر بولالمايلا تىياق ـ پەشۋا ئاستىدا قالدى. قىيا ـ چىيانى ئاڭلاپ، ئۈي يېغىشتۇرۇۋاتقان خوتۇنلار «ئەييۇھەنناس» قىچقىرىپ، ئۆزلىرىنى ئۇرۇپ يۇگرەپ چىقىشتى.

— ۋاي، ئادەم ئۆلدى! ھۇ، بېشىڭنى يەيدىغان، ناسارانىڭ پوقىنى يىگەن (جەدىت) لەر!...

— يېتەر، جېنىڭنى ئېلىشە! — دېدى بىرى كوماندا بەرگەندەك ۋە ئۆزى ئاۋال قاچاي دەپ تۇراتتى، كوچىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن ۋە تۆۋەن تەرىپىدىن ئىزچىلار ئۆلارغا قاراپ بېسىپ كەلدى ۋە قەھىرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— قىمارلاشما! بولمىسا ئوق چىقىرىمەن! — دېدى نىمىتۇللاھ.

لۇكچەكلەر مەڭدەپ قالدى. قاچاي دېسە كوچىنىڭ ئىككى ئۇچى ئىزچىلار تەرىپىدىن قورشۇۋېلىنغان، كوچىنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا ئۆيلەر، ئېگىز پەخشى تاملار بولغاچقا قېچىشنىڭ ئامالى يوق ئىدى. ئۇلار مەڭدەپ قالغان پۇرسەتتە ئۇلارنىڭ ھېلىقى باشلىقى باشۇ باراۋەت بولغان

هويلىغا ئۆزىنى ئاتتى. بوسۇغدا يىقىلىپ ياتقانلارغا پۈتلىشىپ سەندىرەكلەپ هويلىنىڭ ئورتتۇرىسىغچە بارىدىۋ، ئۆزىنى ئوڭشۇۋلىپ، بىر تار ئىشىك بىلەن باقتا كىرىپ كەتتى.

كوچىدىكىلەر بىر پەس ئېلىشتى، لۇكچەكلەر سان جەھەتتىن ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغرىلاردا بولۇدۇغان يۇرىكى پوك- پوكلۇق بولغاچقا، قارشى تەرەپ بىلەن تەڭ كېلەلمىدى.

باغ ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتكەنلىكى كەينىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ كىرگەن مەڭلىكاخۇن قاچقۇنىنى باغدا يوقۇتۇپ قويدى. ئەنجۇر ۋە تال باراڭلار ئاستىغا زەڭ سېلىپ ھۇشيارلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى، قاچقۇنىنىڭ گەۋدىسى باغنىڭ ئارقا تېمى ئۈستىدە لىپ قىلىپلا پەيدا بولۇپ قالدى. ئارىلىق يىراق، ئۇنىڭ ئۈستىگە باغنىڭ ئىچىدىكى مېۋە دەرەخلىرىنى ئارىلاپ بارغىچە ئۇ بىمالال قېچىپ كېتەلەيتتى. شۇڭا جەڭچى قاچقۇن تامدىن ئارتىلاي دەپ تۇرغاندا ئۇنىڭغا قارتىپ بىر پاي ئوق ئاتتى. بىراق تەپكىنىڭ بېسىلىشى بىلەن ئۇنىڭ ئۇ تەرەپكە سەكرىشى بىرلا ۋاقىتتا بولۇپ، ئوق بايا ئۇ تۇرغان بوشلۇقتىن، باغ تېمىنىڭ يېرىم مېتىرچە ئۈستىدىن قىپ- قىزىل ئىز قالدۇرۇپ ئۇچۇپ كەتتى.

— مەڭلىكاخۇن ، قېنى سەن؟ — دېدى نىمىتۇللا ئۇنى چاقىرىپ،— بولدى قوي، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تۇتتۇق، بۇلار ئەتىگىچە قېچىپ كەتكۈچىنىڭ كىملىكىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. كەل بىز ماۋۇ تايىاق يىگەنلەرنى ئۆيگە ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ قويايلى.

نىمىتۇللا مەڭلىكاخۇنىنىڭ ئارقىسىدىن دەرۋازا ئالدىغا چىققاندا ئوقۇغۇچىلار لۇكچەكلەرنى باغلاپ ئوتتۇرىغا ئېلىپ تۇرۇشاتتى. جەڭچىلەر ئىنجىقلاپ ياتقانلارنى يۆلەشكە باشلىدى. ئىياللار ھېلىلا بولۇپ ئۆتكەن ئالا توپىلاڭدىن ئېسەنكىرەپ بىردەم جىم بولۇشقان بولسىمۇ، ئەمدى يەنە قىيا- چىيا قىلىشقا باشلىغانىدى.

— ۋايەي، نېمە كۆرگۈلۈك بۇ! بۇ تالىپچاقلارنىڭ دەستىدىن خاتىرجەم كۈن كۆرگىلىمۇ بولمايدىغان بولدىغۇ!... — دەپ ۋايسايتتى ئايال

خوجايىن.

ــ ئاغزىڭىزغا بېقىپ سۆزلەڭ، لۇكچەكلەرنى تۇتقانلار «تالىپچاقلار» مۇ، ياكى «تالىپچاقلار» نى باشقىلار تۇتىۋالدىمۇ؟ كۆرۈپ قويۇڭ،ــ دېدى نىمىتۇللا ۋە ئوقۇغۇچىلارغا لۇكچەكلەرنى ئۆيگە ئېلىپ كىرىشنى بۇيرىدى.

لۇكچەكلەر ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىن ئۆي ئىگىلىرىنى ئوبدانراق كۆرۈۋالسۇن دەپ ئۇلارنىڭ بېشىنى مەجبۇرى يۇقىرى كۆتۈرۈشتى.

ــ كۆرۈۋېلىڭلار، ئوبدانراق كۆرۈپ قويۇڭلار، ھەممە ئىشنى قىلىپ، ئارقىدىن ئەيىپنى بىزگە دۆڭگەۋاتقان بۇزۇقلار مانا!

ــ تــوۋا! مــاۋۇ ھېلىقــى مەشــھەتتىكى...نــاڭ ئوغلىغــۇ!؟ ... ــ ساھىپخانلار لۇكچەكلەرنى تونغىلى باشلىدى،ــ ھەۋ، زىدى پەس بۇزۇق! چېكىشىڭ بەڭ بولغاندىكىن ھەقاسىڭدىن ھەر قانداق بالا يانىدۇ ـ دە! خۇدا جاجاڭنى بەرگۈلەر!

ــ قالغان تاماشانى ئەتە ئەسىۋلتاندا كۆرۈڭلار، ــ دېدى مەڭلىكاخۇن ۋە يولداشلىرىغا مېڭىشنى ئىشارەت قىلدى.

ئەمدىلا ئەسلىرىگە كېلىشكەن ساھىپخانلار ئۇلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ چىڭ تۇتتى، قاتتىق ئىلتىماس قىلىپ ئىشىككىچە بىللە چىقتى. ئەمما چاقىرىلمىغان مېھمانلار ئۆزرە ئېيتىپ كەتتى.

ــ ئەگەر بۇ ئەبگالار ئىقرار قىلمىسا، ھېلىقى مۇھەممەد جاڭجال دېگەن خام قاپاقتىن سۈرۈشتۈرسەك قېچىپ كەتكەننىڭ كىملىكى ئايدىڭلىشىدۇ، ــ دېدى مەڭلىكاخۇن كېتىۋېتىپ.

2

ئەتىسى پىشىم نامىزى ئۈچۈن ھەزرەت سۇلتان جامەسىگە يىغىلغان خالايىققا كېچە تۇتۇلغان لۇكچەكلەر كۆرسىتۈلمەكچى ئىدى. ئالدى بىلەن ئۇلار سوراق قىلىنىپ قېچىپ كەتكۈچىنىڭ خېلىل راخمان ئىكەنلىكى ئىگىلەندى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنى تۇتۇپ كېلىشتىن ئىلگىرى،

سەۋەنلىكتىن ساقلىنىش ئۈچۈن مەمتىلى ئەپەندى مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن ئاخشام زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلاردىن ھال سورىغاچ، مۇھەممەد جاڭجالنىڭكىگە بېرىپ يەنە بىر مەرتە سۈرۈشتۈرۈپ كۆرۈشىنى زۆرۈر ھېسابلىغاندى.

مۇھەممەد جاڭجال تولىمۇ ئەسكى، ئاتىقى چىققان ئۇششۇق ئادەم بولغاچقا ئەسكەرلەر بىلەن بىللە كىرگەن تەۋپىقنى تولىمۇ سوغۇق قارشى ئالدى.

ــ ئالدىڭىزغا ئاخشامقى ئۇلپەتلىرىڭىزنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرگىلى كەلدۇق، ــ دېدى تەۋپىق ئۆزىگە خاس ۋەزمىن ئاھاڭدا.

ــ كىم بىلەن ئۇلپەتلەشسەم ئۆزۈمنىڭ ئىشى!

مۇھەممەد جاڭجال تەتۈرلۈك قىلدى.

ــ ۋاقىرىشىڭنى قويۇپ، سورىغانغا جاۋاب بەر! جېنىڭدىن تويدۇڭمۇ يا؟ ــ دېدى نىمۇتۇللا مىلتىقىنى مۇرىسىدىن ئېلىۋاتقاچ.

ــ نېمە بوپتۇ؟ كىم بىلەن ئۇلپەت بولۇپ نېمە قىپتىكەنمىز؟...

ــ نېمە قىلىشقان بولسىڭىز ھېساب. كىتابنى كېيىن قىلىشىمىز، ھازىر ئۇلپەتلىرىڭىزنىڭ كىملىكىنى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا بولۇدۇ.

ــ نېمە؟ گۇناھ قىلغان بولسام توۋا قىلاي...

ــ شۇنداقمۇ؟ بولۇدۇ، بۇ گۇناھلارنى قايتا سادىر قىلماڭ، بىزمۇ تەگمەيلى، ئەمدى سىزگە ئوخشاش توۋا قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلپەتلىرىڭىز بىلەن كۆرۈشمىسەك بولمايدۇ.

ــ خېلىل راخمان دېگەن ئاداش ئوچ. تۆت ياش بالىنى باشلاپ كەپتىكەن، ئىسمىنى تازا ئەسلىيەلمەي قالدىم ، ئىلگىرى ئارىلىشىپ باقمىغان نېمىلەر،... ــ دېدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ دېمەك، سىز ئۇلارنىڭ ئىسمىنى بىلمەيسىز؟ خېلىل راخمان بىلەر؟ ھە، ئۇنداق بولسا قالغانلىرىنى خېلىل راخماننىڭ ئۆزىدىن سۈرۈشتە قىلايلى. بىز سىزگە ئىشىنىمىز، سىزمۇ لەۋزىڭىزدە تۇرۇڭ ئىلگىرى ئۆيىڭىزگە كېلىپ ئۇلپەت بولۇشىدىغانلاردىن يەنە كىملەر بار؟

مەسىلەن خېلىل راخمان بىلەن باشقا چوڭراقلار كەلمەمتى؟

ــ ياق، ياق، خۇدا تۇرۇپتۇ، مەن بىرىنچى قېتىم ئازدىم. ئىلگىرى...

ــ شۇنداقمۇ؟ بوپتۇ، ئەمسە ئىشەنچىمىزنى يەردە قويماڭ، ئەگەر مۇشۇنداق ناشايان ئىشلارنى قايتا سادىر قىلىپ قالىدىغان بولسىڭىز، رەنجىمىسىڭىز بولۇدۇ.

مۇھەممەد جاڭجال خوشامەت بىلەن ئۇلارنى داستىخانغا زورلاپ باققان بولسىمۇ، مەمتىلى ئەپەندى سىلىق رەت قىلىپ قايتىپ چىقتى.

ئۇلار مەشھەدكە قايتىپ كېلىپلا خېلىل راخمانى تۇتماقچى بولۇۋېدى، ئۇنىڭ ئىز- دېرىكىنى ئالالمىدى. ئەمما بۇ خېلىل راخماننىڭ تەشكىللىگەن ئىشى بولۇشى ناتايىن ئىدى. خېلىل راخماننىڭ مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە ئىككى خىل ئىنكاس ئوتتۇرىغا چىقتى: بىرلىرى ئۇ ھابۇلھاجىمغا يېقىن ئىدى، دېيىشتى؛ يەنە بەزىلەر توختى زۇنۇن بىلەن بىر ئىشى بارەدك قىلغان دەپ پەرەز قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مۇتىئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ئىشىمۇ ياكى جاسۇسلارنىڭ ئىشىمۇ، دېگەن مەسىلە ئايدىڭ بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن قالغان لۈكچەكلەرنى پىشىم نامىزغا يىغىلغان جامائەت ئالدىغا ھەيدەپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە قىلمىشلىرىنى سۆزلەتتى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېڭىچە، ناخشىلىرىنى قانداق ئۇگۈنۈۋالغانلىقىنى، ئاندىن كىم- كىملەرنى ئۇرغانلىقلىرىنى خەلقى- ئالەم ئالدىدا ئىقرار قىلىشتى. ھەمدە نامازخانلارنى «ئىنساۋىمىزغا دۇئا قىلىپ بەرسەڭلار، تۇزەلسەك» دەپ تەسىرلەندۇرۇدى. نامازخانلار مەمتىلى ئەپەندىگە قاراپ، تەرەپ - تەرەپتىن سالا قىلىپ:

ــ ئەپەندىم، ئۆزلىرى دۇئا قىلىپ بەرسىلە.

ــ كۆپچۈلۈك بۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتتى. ياش بالىلاركەن، ۋەدە قىلدى، تۇزۇلۈپ كېتىدۇ، بىز ئۆتتۇق، سىلىمۇ ئۆتىسلە...

ــ قېنى ئامىن دەڭا، ئەپەندىم، كۆپنىڭ رايى، كۆپنىڭ كۆڭلى!..ــ دېيىشىپ كەتتى.

كۆپچۈلۈك تەۋپىقنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ جىم بولۇشقان پۇرسەتتە كۆل بويىدىكى سۆگەت سايىسىدا تۇرغان راخمان سارائ ئوقۇۋاتقان ئالاجوقى

ناخشا ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

ــ بىزنى ۋەيران دېگەنلەر ئۆزى ۋەيران ئەمەسمۇ.

.....

يېتىشىم دەڭ، چېكىشىم بەڭ،
بېرىپ ئاكامغا دەڭ...
قارا چاپلاپ خەقلەرگە،
ئەمدى جاجىكىزنى يەڭ!

....

مەمتىلى ئەپەندى يامانلىق يىلتىزىنىڭ خېلىل راخمان بىلەن تۆگمەيدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ يەنە باشقىلارغا چېتىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. بۇنىڭ پەردە ئارقىسىدا سىياسىي دۈشمەن بارلىقى كۆڭلىگە ئايان ئىدى. لۇكچەكلەرنى سوراق قىلغاندا بەزى ئاخباراتلارغا ئېرىشكىلى بولاتتى. بىراق، كۆپىنىڭ رايىنى ياندۇرۇپ، ئاممىنىڭ ئىلتماسىنى قوبۇل قىلماسلىقمۇ تۇغرا بولمايتتى. شۇڭا ئۇ كۆڭلىدە يامانلىق يىلتىزىنى تېپىشنىڭ باشقا بىر خىل يولىنى ئويلاپ، خەلقنىڭ رايىنى ئۆتۈش ئۈچۈن:

ــ بولۇدۇ، مېنىڭ مەيلىم جامائەتنىڭ كۆڭلىدىنمۇ ئۇلۇغمىدى، سىلەر ئۆتكەن بولساڭلار مەنمۇ ئۆتتۈم، ئامىن! ــ دېدى.

دىيانەتلىك بوۋايلار ئۇزاق دۇرت ئوقۇپ، لۇكچەكلەرگە ئىنساب، ئېزگۈ نىيەت تىلەپ دۇئا قىلىشتى.

شۇنىڭ بىلەن لۇكچەكلەرنىڭ قوللىرى يېشۈېتىلدى.

مەمتىلى ئەپەندى ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆز باشلىدى:

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، ئاللا بىزنى ئېزىز قىلىپ ياراتقان بىز مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ئېزىزى، لېكىن خەلقىمىز قالاق، مەدەنىيەتسىز بولغاچقا ياخشى- يامانىنمۇ پەرق ئېتەلمەس دېگۈدەك ھالغا كېلىپ قالدى. بىز بۇ ھالەتكە خاتىمە بېرىپ، كۆزىمىزنى ئېچىشىمىز كېرەك. بۇندىن كېيىنكى ئەمەلىيىتىمىزدە كىمنىڭ بۇزغۇنچى، كىمنىڭ

جەمئىيەتنى تۈزىگۈچى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايمىز. سىلەرگە شۇنداق ۋەدە بېرەلەيمەنكى، يېقىن كەلگۈسىدە سىلەر مەندىن ۋە يېڭى مەكتەپتە ئوقۇغان تەلەبىلەردىن رازى بولۇپ قالسىلەر، بىز ئوغرى- قىمارۋاز، نەشكەش- لۇكچەكلەرنى پۈتۈنلەي تازىلاپ، ئاتۇشتا ئاجايىپ ياخشى مۇھىت يارىتىمىز! بازاردا بولۇدۇغان ئىلگىرىكى ناھەق ئىشلار، ئادەم بوزەك قىلىشلار، ئەدەپ- ئەخلاقتىن چىققان ناشايان قىلىقلار، گەپ- سۆزلەرنىڭ يىلتىزىنى قۇرىتىمىز. ھەممىمىز دوستانە، ئىناق، ئىتتىپاق، ئادەمچە سۇپەتتە، مەھرى- مۇھەببەتتە ياشايدىغان مۇھىت بەرپا قىلىمىز، بىز دېگىنىمىزنى قىلالايمىز!

نامازدىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى جەڭچىلەرنى ئېلىپ ئوڭۇرۇققا قايتتى. ئۇ بۇ يەردە ئوقۇغۇچىلارنى ھەربىي مەشىققە ئۇيۇشتۇرۇپ، جەڭچىلەرنى مەشىققە يېتەكچىلىك قىلىشقا قالدۇرۇپ، ئۆزى مائارىپنى قوللىغۇچى دوستلارنى لۇكچەكلەرنىڭ تۈتۈلغانلىقىدىن خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن كەنتلەرنى ئارىلاپ كەتتى.

بۆگەنگە بېرىپ نۇرۇللا خەلپىتىم بىلەن بىردەم سۆھبەتتە بولۇپ، تۆركۈلگە كەلدى. بۇ يەردە ئىسلىماخۇن خەلپىتىم بىلەن مەكتەپ، كەچ كۇرس قاتارلىق ئىشلار ھەققىدە سۆزلەشكەندىن كېيىن تېجەنگە كېلىپ، ئەمەتھاجىم، قۇناجىملارنى چاقىرىپ، ئۇلارغا تۈنۈگۈندىن بېرى بولغان ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى. جامەدە سۆزلىگەن سۆزنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۆزىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن خوشلاشتى. مۇللا ئېزىز دامۇللام ئۇنى دەرقەمىتە ئولتۇرۇپ كەچلىك تاماق يەپ كېتىشكە ئۇندىگەن بولسىمۇ، ئۇنىمىدى:

ــ رەھمەت، دامۇللام، مەشھەدكە بېرىپ قىلىدىغان ئىشلىرىم بار، بەگ بىلەن كۆرۈشمەن...

ــ بەگ يوققۇ دەيمەن. ئالدىنقى كۈنى ئۇ پوچتىغا ئولتۇرۇۋاپتىكەن، سورىسام شەھەرگە كىرىپ بىرەر ھەپتە تۇرۇپ چىقىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

ــ ئۇنداق بولسا يەنە مەيلى. ئابدۇراخمانھاجىم، قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم، ئابدۇكېرىماخۇن خەلپىتىم، مۇپتاخۇنۇم، مىرەھمەت خوجاملار

بىلەن سۆزلىشىدىغان ئىشلىرىم بار. سىز مېنى چۈشۈنۈدۇغان ئادەم، ئۆزرەمنى قوبۇل قىلىڭ، ــ دېدى تەڭپىق كۈلۈمسىرەپ.

ئۇ تېجەندىن چىقىپ مەشھەد سايى بويىغا كەلگەندە ئالدىدىن زۆھرەگۈل سەتەڭ چىقىپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ جامائەت ئالدىدا ئۆزىنى ئۇرۇپ سۆزلەپ، ئوقۇغۇچىلارغا بۆھتان قىلغىنىدىن باشلاپ بىلەتتىي. كېيىن ئۇنىڭ ئۆيى سايغا يېقىن يەردە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى. كېيىن مەمتىمىنىڭ شۇ ئەتراپتا چۆگىلەپ يۈرگىنىگىمۇ كۆزى چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ شۇندىلا بىر ئىشتىن كۆڭلى پاللىدە يورىغانەك بولۇپ كەتتى: «مەمتىمىن! خېلىل راخمانىڭ ئارقىسىدا مەمتىمىن بار! بۇ ئايالمۇ ئوخشاش مەخسەت ئۈچۈن پايدىلىنىلغان ياكى ئالدانغان... » شۇڭا ئۇ ئايالغا قارىماسلىقتا تىرىشىپ ئۆتۈپ كېتىشكە تەمشەلگەنىدى، ــ زۆھرەگۈل ئۇنىڭغا سالام قىلدى.

ــ بۈيان چىقىپلا، ئەپەندىم، ياخشى تۇرۇۋاتاملا؟

ــ خۇداغا شۈكرى، ــ مەمتىلى ئەپەندى بوغۇز تەرەپكە- تاغ چوققىسىغا قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى. ئۇ بۇ ئايالنىڭ ھە دېگەنىدىلا غىلجىڭلاپ، ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۆزىگە سۇر بېرىپ تۇردى.

ــ ھېلىقى چاغدا ئەجەپ ئۇقۇشماسلىق بوپتىكەن... جىجىل بولۇپ قېلىۋاتىمەن... ــ دېدى ئايال خېلى سالاپەت بىلەن، ئانچە سۈيۈقلۇق قىلماي.

ــ قايسى ئۇقۇشماسلىقنى دەيسىز؟ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى بىردىنلا دېققىتى قوزغۇلۇپ ھەمدە ئايالنىڭ پات ئاردا گېپى تۇگىمەيدىغانلىقىنى پەملەپ ئاتتىن چۈشتى.

ــ ئالدىراش بولسىلا مالال قىلىپ قويارمەنمۇ، ...ــ دېدى ئايال چىن كۆڭلىدىن چىققان خىجىللىق بىلەن ئۇنىڭ مۇئامىلىسىدە تەربىيە كۆرگەن ئادەملەرگە خاس ئېلىمىنىتلار بار ئىدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ نۇقتىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

ــ ياق، ئانچە ئالدىرىمايمەن، بەربىر كەچ قالىدىغان بولدۇم،

دەۋېرىلىك، ــ ئۇ زۆھرەگۈلگە پەم بىلەن زەك سېلىپ، ئۇنىلىك ھەقىقى گۈزەللەردىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇنىلىك بۇرنىغا يېقىن يېرىدە بىر تال يوغان قارا مەك بولۇپ، ئاق يۈزنگە بەكمۇ يارىشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇنداق گۈزەل ئايالغا قاراش ۋە ئۇنىلىك ئىپارەدەك خۇش ھىدىنى پۇراش بىلەن ۋۇجۇدىدا ئاللىقانداق تۇيغۇلارنىلىك باش كۆتۈرۈپ، تەخىرسىز بېسىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇ تۇيغۇ ئويغۇنۇش بىلەنلا گۇگۈم چۈشۈۋاتقان مۇشۇ مەزگىلدە ئۇنىلىك بىلەن يالغۇز تۇرۇشى پىتىنخورلار ئۈچۈن دەسمايە بولۇدۇغانلىقىنى ئويلاپ كېتىشكە ئالدىرىدى. بىراق، ھېبلىلا ئۇنىلىك ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالغان تۇيغۇلار ئېھتىياتچانلىقتىن غالىپ كېلىپ كۆپرەك تۇرۇشقا ئۇندەپ بېشىنى ئايلاندۇرۇەتتى.

تەۋپىق بۇ ئايال ئاللا- تۇۋا سېلىپ ئوقۇغۇچىلار ئۈستىدە گەپ تارقىتىپ يۈرگەندىلا ئۇنىلىك ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ باقماندى. ئۇ يېڭىشەھەردىكى خېلى ئابرويلۇق بىر ئائىلىنىلىك ئەتىۋار قىزى بولۇپ، بالاغەتكە يەتكەندە ئۆيدىكى نىمكارلاردىن بېرى بىلەن مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈپ نىكاھسىز تۇغۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى دەرھال ياتلىق قىلىپ، ئائىلىنىلىك ئىززىتىنى قوغداش ئېھتىياجى ئۈچۈنلا ئۆيدىن يىراق، گەپ- چۆچەكلەردىن يىراقراق تۇرسۇن دەپ مۇناسىپ بولمىغان، تۇرسۇنتازدەك مۇشۇنداق بىر ئادەمگە ياتلىق قىلىشقاندى.

ــ ھېلىقى چاغدا مېنى قېينىئانامنىڭكىدىن كېلىۋاتسام تارتقۇشلاپ، ئاۋارە قىلغان ئەمەسمۇ، مەن ئۇ چاغدا خەق دېگەننى راست دەپ، سىلىنىلىك شاگىرتلىرىدىن كۆرۈپ يۈرۈپتىكەنمەن، بايا ئۆيدىكىلەر نامازدىن يېنىپ بىر خوشخەۋەر يەتكۈزدى، لۈكچەكلەر تۇتۇلۇپتۇ، دەيدۇ. ئاڭلىسام ئۇ خەق مۇشۇ بازارنىلىك لالمىلىرى ئىكەن، سىلىنىلىك يىگىتلەر تۇتۇپتۇ، شۇنداقمۇ؟

ــ ھە، شۇنداق، ئۇلار تۇتۇلدى.

ــ مەن بەك خوشال بولدۇم ھەم ھەق- ناھەق ئايدىلىك بولغىنى بەك ئوبدان بولدى. ھېلىقى چاغدا ئۇقۇشماي سۆزلەپ يۈرگىنىمگە- زە، بەك

خىجىل بولۇپ قالدىم، ــ زۆھرەگۈلنىڭ پوزىتسىيىسى بەك ئەستايىدىل بولغاچقا مەمتىلى ئەپەندى قىلچە گۇمان قىلمىدى، سەممىيلىك بىلەن تەسەللىي ئېيتتى:

ــ كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئۇقۇشماسلىق دېگەنگە نېمە ئامال؟ ئەمدى بۇنداق ئىشلار بولمايدۇ. بىز ئۆزىمىز ئاتۇشنى راۋۇرۇس تۇرەيمىز.

ــ شۇنداق بىر قىلسىلا، ئىگەكىم...ــ ئايالنىڭ خۇلقلىرىنىڭمۇ ناھايىتى بەلەنلىكىنى تەۋپىق يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدى، ــ مەشھەدتە مەكتەپ ئاچىدىكەن دەپ ئۇقۇۋاتىمەن، راست گەپمۇ قانداق؟

ــ راست، ئوقۇيمىكىن دەۋاتامسىز؟

ــ مېنىڭغۇ خەت- ساۋادىم بار، دېمەكچى بولغۇنۇم، شۇنداق بولسا قوشنا بولىدىكەنمىز، بىزگىمۇ ئانچە- مۇنچە ئىلىم ئۇگەتسىلە، بىزمۇ ئانچە يامان ئادەملەردىن ئەمەس. ھېچ بولمىسا ئوقۇپ تۇرغىدەك كىتاپ ئول- بول بېرىپ تۇرىلا ـ دە. يېڭى كىتاپلاردىن بولسا، دەيمەن ـ دە.

ــ شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق نىيىتىڭىز بولسا باش ئۈستىگە! قانداق كىتابلارنى ياقتۇرىسىزكىن؟ ــ مەمتىلى ئەپەندى بۇ تونۇشۇشتىن كۆڭلى سۆيۈنۈۋاتقىنىنى ھېس قىلدى.

ــ سىلى بەرگەن كىتاپنىڭ ھەممىسىنى ياقتۇرىمەن،ــ دېدى زۆھرەگۈل سەل سۈيۇقلۇق بىلەن غەلىتە ھىجىيىپ، سىرلىق تۇستە. بۇ ھېجىيىش تەۋپىقە ئاجايىپ شېرىن تەسىر قىلغان بولسىمۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

ــ بولىدۇ، ئوقۇيمەن دېگەن ئادەمنىڭ خىزمىتىدە بولۇش مېنىڭ خوشاللىقىم، ــ دېدى.

ــ ئۆتكىچە كىرىپ ئۆتەلا، مېنىڭ ئۆيۈم مۇشۇ، شۇ... بولمىسا بۇگۈن يېنىشلىرىدا كىرسىلىمۇ...

ــ بىلمەن،... كۆرۈشەرمىز.

ــ ئەمىسە كىتاب ئالغاچ كەلگەندە ئۆيگە تاشلاپ ئۆتەلا.

ــ خۇدا بۇيرسا.

ــ خوش ئەمسە، تازا مالال قىلدىم. بەگنىڭ ئۆيىگە ماڭغانىدەك تۇرىلا...

مەمتىلى ئەپەندى ئەندىكىپ كەتتى. بىراق گەپنىڭ ئاخىرىنى ئېتىۋارغا ئالماي:

ــ ھېچقىسى يوق، خوش!... ــ دېدى ــ ئاتقا مىنىپ بولغاندىن كېيىن زۆھرەگۈلگە يەنە بىر قاراپ قويۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ كېتىۋېتىپ بۇ ئايال ھەققىدە ھەرخىل ئېزىقتۇرغۇچى خىياللار بىلەن بەنت بولدى. كېيىن ئۆزۈ- ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ: «ھەر ھالدا بۇ ئايالنىڭ مەمتىمىن بىلەن يېقىن ئىكەنلىكى راست، بۇ نوقتا دىققەت قىلىشقا، ئېھتىيات قىلىشقا يېتەرلىك سەۋەب بولالايدۇ... » دېگەنلەرنى ئويلىدى.

ئەمدى باردىغان مەنزىلى، قىلىدىغان ئىشلىرى ھەققىدە ئويلاپ، خىياللىرى قوزغۇلۇپ، تەدرىجىي موللا ئېزىز دامولللامنىڭ «بۇگۇن بەگ ئۆيدە يوق» دېگەن گېپىگە كېلىپ توختاپ قالدى. قانداق بولۇپ بۇ خىيالغا كېلىپ قالغىنىنى ھېچ ئەسلىيەلمىدى. بىراق بۇ گەپ يادىغا كېلىش بىلەنلا ئۇنىڭ قەلبىدە تەلۈە ئىستەكلەر ئويغۇنۇپ، ئابدۇراخمانھاجى بىلەن كۆرۈشكىلى بېرىشتىن يالتيتىپ، مەلىكزات بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىرايتتى. ئۇ: «بۇگۇن مەن نېمە بولدۇم؟ تۇيغۇلىرىمنى كونتېرول قىلالمايلا قېلىۋاتىمەنغۇ، نېمە سەتچىلىك بۇ؟... » دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆز ـ ئۆزىنى ئەيىپلەپ باققان بولسىمۇ بولمىدى.

ئەمدى ئۇنىڭ ئېتى توختاپ قالغان بولۇپ، بۇمۇ چۈشۈنۈكسىزلا ئىش ئىدى. قايسى تەرەپكە مېڭىش كېرەك؟ «ئەگەر ئەر كىشى يوق ئۆيگە كىرگىنىم خەقنىڭ كۆزىگە چۈشۈپ قالىدىغان بولسا جىمى پىلانلىرىم توسالغۇغا ئۇچرايدۇ! تۇڭشىمەن!» «ئاتنى بىرەر دالدىغا باغلاپ قويۇپ، ئاستىلا ھويلىسىغا كىرىۋالسام، مەلىكزاد بىر ئىش بىلەن ھويلىغا چىقىپلا قالسا ئۇنى باغرىمغا بىر بېسىۋالسام خېلى خۇماردىن چىقاتتىم! ئۇ جەزمەن قارشىلىق قىلمايدۇ. ئۇنىڭ كۆزلىرى ماڭا مەيلى بارلىقىنى

ئىزھار قىلىپلا تۇرمامدۇ! تېخى كىم بىلىدۇ، ئۇ مېنى ئاستىلا ئۆزىنىڭ ھوجرىسىغا باشلىسا...»

ئىنساندا بولۇدۇغان تەبىئىي تۇيغۇلار غالىپ كەلدى. ئاتنىڭ بېشى بەگنىڭ ئۆيى تەرەپكە بۇرالدى...

ئۇ ئاتنى دالىدىغا باغلاي دەپ ئاتتىن چۈشۈپ تۇراتتى، قېلىن جىگدە شاخلىرى لىڭشىپ كەتتى! بىرسىنىڭ دەرەخ ئارىسىدىن چىقىپ ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكىنى غىل- پال كۆرۈنۈپ قالدى.

«توزاق! توزاق!» بۇ خىيال تەۋپىقىنى ئارقىغا يانىدۇردى. ئۇ قاتتىق چۆچۈپ كەتكەچكە بەڭگۈش خىياللار شىپپىدە تارقاپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ ئابدۇراخمانھاجىنىڭ ئۆيگە كېتىۋاتقىچە: «خۇدا بىر ساقلاپتۇ - دە!» دەپ ئويلىدى.

يىگىرمەئىككىنچى باب

مەكتەپتىن بىرسى كۆپەيسە تۇرمىدىن
بىرسى ئازىيىدۇ.

ــ ۋىتور ھىيوگو

1

ئۆكتەبىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تارتىپ يېزا- كەنتلەردىكى مەكتەپلەر پۈتۈشكە باشلىدى. شۇڭا تەۋپىق ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ھەر قايسى كەنتلەردىكى ئاتالار ھەيئىيىتى ئۇنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتەتتى. ھېلى ئۇ مەكتەپنى كۆرۈپ بېقىشقا چاقىرسا، ھېلى يەنە بىر كەنتنىڭ مەكتىپىنى كۆرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلاتتى.

ئۇ مۇللا ئەزىز دامۇللا، ئەمەتھاجىم، قۇناجىملارنىڭ تەكلىپى بىلەن تىجەن مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇرۇشىغا تاھىر خەلىپەت ئۇنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتتى.

ئۆگۈنى سائەت تۆرتلەردە تەۋپىق دەرستىن چۈشۈپ، مەڭلىكاخۇن، نىمىتۇللا ئىككىسىنىڭ ھەمراللىقىدا شورۇققا مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈچۈن كەلدى. تاھىر خەلىپەت قاتارلىق شورۇقنىڭ ئاتالار ھەيئەتلىرى ئۇنى يېڭى مەكتەپنىڭ ھويلىسىدا كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. تاھىر خەلىپەت ئىشلەۋاتقان نىمكارلاردىن بىرنىمە مېھمانلارنىڭ ئېتىنى باغلاشقا بۇيرۇپ، ئۆزى خۇشال چاقچاق بىلەن مېھمانلارغا قاراپ كەلدى.

ــ سىزنىڭ مۇبارەك قەدىمىڭىز بىرىنچى بولۇپ پەگا تاختىيغا دەسسىسۇن دەپ پۈتكەندىن كېيىن ھېچكىمنى كىرگۈزمىدىم، قېنى ئەمىسە كۆرۈپ بېقىڭ، ــ دېدى ئۇ مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقىچە.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئادەتتى بويىچە، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ــ شۇنداق بولماي ئەمسە.

ــ رەھمەت، خەلپىتىم، ــ دېدى تەۋپىق ھاياجانلىنىپ.

تۇنجى ئوقۇتۇش بىناسى ئۈچ ئېغىز بولۇپ، ئەنئەنىۋي ئۆي سېلىش ئادىتىدە سېلىنغان، ئالدى بوز تاغ تەرەپكە قارايتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن ئالتە باسقۇچلۇق پەللەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈپ، سىنىپ دالىنغا كىردى. بۇ ئۆي ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېغىر ئۇستىباشلىرىنى ئېسىپ قويىدىغان بۆلۈمچە بولۇپ، ئوڭ ۋە سول تەرەپتە ئىككى سىنىپ بارىدى. بۇ تەۋپىقنىڭ لايىھىسى بويىچە ئىشلەنگەن قۇرۇلۇش بولۇپ، ئائىلە بىنالىرىنىڭ ئۇسلۇبى بىلىنىپ تۇراتتى.

مەمتىلى ئەپەندى سول تەرەپتىكى سىنىپقا كىردى. سىنىپقا ئىككى قاتار پارتا تىزىلغان بولۇپ، قىرىق نەچچە ئوقۇغۇچى ئولتۇراتتى. ئىشىك بار تامنىڭ ئىشىكتىن باشلاپ ئۈيىقتىكى بۆلۈڭغىچە دوسكا چىرىلغان، دوسكا ئالدىغا بىر غېرىچ ئىگىزلىكتە سۇپا، سۇپىنىڭ ئالدىغا پارتىلارغا روبىرو قىلىپ ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىش ئۈستىلى قويۇلغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى يېڭى ھەربىلەنگەن ياغاچ ھىدى كېلىپ تۇرغان سىنىپقا تەكشى كۆز يۈگۈرتتى، پولنى چىڭ- چىڭ دەسسەپ باقتى. سىنىپنىڭ مەكتەپ ھويلىسى تەرىپىدە ئىككى دەرىزە بولغاچقا شۇنچىلىك ئازادە ۋە يورۇق ئىدى. مەكتەپ ھويلىسىغا قارىغان بىر دەرىزىنىڭ كېشىكىگە: «1353 ـ ھ . رە 6» دېگەن خەتلەر ئويۇپ قويۇلغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇلارنى پىچىرلاپ ئوقۇدى:

ــ بىر مىڭ ئۈچيۈز ئەللىك ئۈچىنچى ھىجىرىيە، رەجەپنىڭ 6-كۈنى، ــ بۇ مەكتەپنىڭ رەسمىي پۈتكەن ۋاقتى ئىدى[1]. بۇ يەردىن چىقىپ

[1] 1934- يىلى، ئۆكتەبىر (بۇ تەۋرۈك سىنىپلار 1964- يىلى چېقىۋېتىلدى. مۇئەللىپ بىرىنچى سىنىپنى شۇ يەردە ئوقۇغانىدى)، ــ ئا.

ياتاق ۆە ئاشخانىلارنى كۆزدىن كەچۈرۈشتى. ئاندىن مەكتەپ ھويلىسىغا- جامائەتنىڭ ئالدىغا قايتىپ چىققاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى ئاتىلار ھەيئەتلىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم قول سىقىشىپ:

ــ ئاللاھ رازى بولسۇن، ۆتەنداشلار، ــ دېدى ھاياجان بىلەن، ــ ھەدىستە «كىمكى ئاللانىڭ يولىدا بىر جۈپ نەرسە ئاتا قىلسا ئۇنى جەننەتنىڭ ھەربىر ئىشىكىدىكى ئىشىك باقار ‹ھەي، پالانى، بۇيرى كەلگىن› دەپ چاقىرىدۇ» دېيىلگەن. «ۆتەننىي سۆيمەك ئىمان جۈملىسىدىندۇر» دېگەن ئاتىلار سۆزىمۇ بار، سىلەرنىڭ مەكتەپ سالغىنىڭلار خۇدا يولىدا قىلىنغان ساۋاب ئىش. ئەگەر بۇ ئىشقا دىن نۇقتىسىدىن قارىماي، پەن نۇقتىسىدىن- ئىلمىي نۇقتىدىن، ئىنسانى پەزىلەت نۇقتىسىدىن قارىغانىمۇ بۇ مىسلىسىز ياخشى ئىش. دۇنيادا ئىنسان بالىسىنى تەربىيلەپ ئادەم قىلماقتىنمۇ شەرەپلىك ئىش بارمۇ؟ ناۋايى ھەزرەت شۇنداق دېگەن: «ھەق يولىدا كىم ساڭا بىر ھەرپ ئوقۇتمىش رەنج ئىلە، ئەيلەمەك بولماس ئانىڭ ھەققىنى ئادا يۈز كەنج[1] ئىلە». «بىر ھەرپ ئوقۇتۇش» ئۇچۇن مەكتەپ كېرەك. ئۇنداقتا مەكتەپ بىنا قىلغۇچىلارنىڭ ساۋابى تېخمۇ كۆپ- تە. رەخمەت، ۆتەنداشلار. بۇ بىر قانچە ئېغىز ئۆيلا ئەمەس، مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئۇچۇن ئېچىلغان يول. سىلى بىلەن بىز مانا شۇ يولىدا دەسلەپ ماڭغۇچىلارمىز. بىزدىن قالىدىغىنى قۇتلۇق ئىز. بۇنىڭ ئۇچۇن ئىشەنچ بىلەن ئېيتىمەنكى، بىز كېلىچەك ئەۋلادلارنىڭ خاتىرىسىدە ياشايمىز.

ئاتىلار ھەيئەتلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ تەسىراتلىرىنى ئېيتىشتى.

تەۋپىق ئەترايىغا ــ سىنىپ، ياتاق، ئاشخانا، ھەيۋەتلىك مەسچىتنىڭ قۇببىلىرىگە ۆە بىنا- ئىمارەتلەر بىلەن قورشالغان كەڭرى مەيدانغا سىنچى نەزىرى بىلەن بىردەم قاراپ چىققاندىن كېيىن تاھىر خەلپەت تەرەپكە بۇرۇلۇپ:

ــ خەلپىتىم، قاراڭ، بىز مەكتەپنى مۇشۇنداقلا قويمايمىز، مەكتەپ

[1] كەنج ــ تىللا، ــ ئا.

ئەقلىي پائالىيەت مەيدانى بولغانكەن، مېڭىنى ئاچىدىغان مۇھىت بولمىسا بولمايدۇ. بىز مەكتەپنى باغ- بوستانلىققا ئايلاندۇرىمىز. سىز باش بولۇپ، مانا بۇ يەردىن بىر ئۇزۇن قېرىم ئالدۇرۇپ تەييارلىتىپ قويسىڭىز، ــ ئۇ مەسچىت ئالدىنى پاراللىل كۆرسەتتى، ــ ئەتىيازلىققا جىمى يېڭى مەكتەپلەرگە كۆچەت قويۇپ، شۇنداق كۆركەرتەيلىكى، بىزنىڭ كىينكى ئەۋلادلىرىمىز ئۇ يەردە كۆڭۈللۈك، ئازادە بىللىم ئالىدىغان بولۇدۇ، قانداق؟

ــ بولۇدۇ، ئەپەندىم، بولمامدىغان.

ــ«مۆرۈۋەت ــ بارچە بەرمەكتۇر، يىمەك يوق، پۇتۇۋەت ــ بارچە قىلماقتۇر، دېمەك يوق»[1]، شۇنداق ئەمەسمۇ خەلپىتىم؟ ــ دېدى تەۋپىق. ھەممەيلەن باشلىرىنى لېڭشىتىپ تەستىقلاشتى.

ــ مەكتەپنى كۆرۈپ بولغان بولسىڭىز، ئەمدى ئۆيگە بارايلى، ــ دېدى تاھىر خەلپەت مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ھارغىنلىقىنى ئىپادە قىلىپ سەل- پەل قىسىلىپ كېتىۋاتقان كۆزلىرىگە قاراپ.

ــ مېھماندارچىلىقمۇ؟ رەخمەت، خەلپىتىم، مېھماندارچىلىققا ئۆلگۈرىمىز، ئەمما قولدىن كەتسە تاپقىلى بولمايدىغان پۇرسەتلەردە نېمە قىلىش كېرەك؟ سىز ھېلىقى تىزىملىكتىكى يېڭى تەلەبلەرنى مەكتەپكە يىغىپ بەرسىڭىز، ئۇلارنى ئازراق بولسىمۇ تەلەبە ئىسكەتىگە كەلتۈرگەچ تۇرسام ئوبدان بولاتتى. يېڭى مۇئەللىملەر ھە دېگەندە جاپا تارتىپ قالمىغاي دەيمەن، ــ ئۇ ئۆتۈنۈش ئىپادىسى بىلەن كۆزلىرىنى سەل قىسىپ كۈلۈمسىرەپ قاردى، ئوڭ كۆزىنىڭ قۇيرىقىدىكى كىچىككىنە تارتۇقى كۆزلىرىنىڭ سەل قىسىلىشى بىلەن ھاسىل بولغان پۈرۈك تالالىرى ئارىسىدا غايىپ بولدى، ــ ماۋۇ ئىككى ئىنىمىز سىلىنىڭ ئۆيىدە دەم ئېلىپ تۇرسا، مەن قاراڭغۇ چۈشكىچە مۇشۇ يەردە بولۇپ، ئاندىن ئۆيگە بارسام رەنجىمەسسىز؟

---

[1] ئۆزى يېمەي بېرىش ــ ئادىمىگەرچىلىك، دېمەستىن ئىشلەش ــ مەرتلىكتۇر، (ناۋايى)، ــ ئا.

تاهىر خەلىپەت تەۋپىقنىڭ قەتئىيەت چىقىپ تۇرغان، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىللە بىرخىل يېقىنلىق، مېھرىبانلىق يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ دېدى:

ــ ئۆتكەندىكى سۆزىڭىز بويىچە، ھەر قاچان سىز كېلىدىغان كۈنى بالىلارنى مەكتەپكە ھازىر قىلىپ تۇرۇدۇغان بولغان ئەمەسمۇ، بۈگۈنمۇ ئۇلار مۇشۇ يەردە بارىدى، سىلەردىن تارتىنىپ تاراپ كېتىشتى. لېكىن يىراقتا كەتمەيدۇ، مۇشۇ ئەتراپتا بار.

ــ شۇنداقمۇ؟ تېخىمۇ ياخشى بولدى. دە، كۆپرەك مەشىق قىلىۋالىدىغان بولدۇق.

تاهىر خەلىپەت نىمكار يىگىتلەردىن بىرىنى جامەنىڭ ئارقىسىغا چىقىپ، بالىلارغا قاراپ بېقىشىغا بۇيرىدى. كۆپ ئۆتمەيلا 10 ياشتىن 15 ياشقىچە بولغان بىرمۇنچە بالا تارتىنغان ھالدا، ئەمما بىر-بىرىگە توختىماستىن پىچىرلاپ بۇ تەرەپكە كېلىشتى. ئۇلار يېقىن كەلگەندە پىچىرلاشلىرىنى توختۇتۇپ، قورۇنغانلىقىدىن ئوڭ سولىغا قارىغىنىچە توختاپ قېلىشتى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بالىلار،ــ دېدى تەۋپىق ئەڭ ئاۋۋال سالام قىلىپ ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېقىنلاپ.

بالىلار بىر- بىرىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈشكە تىرىشىپ، تارتىنغىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇشاتتى.

ــ ئەمدى مەن ئۆز ئوغۇللىرىم بىلەن، قېرىنداشلار، سىلەر ئارام ئېلىۋېرىڭلار. سىلەرنى يەنە ئاۋارە قىلىشقا ھەققىم يوق، ئەلۋەتتە، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئاتىلار ھەيئىتى ئەزالىرىغا.

ــ مەيلى، ئەپەندىم، بىللە كېتىمىز، ــ دېدى تاهىر خەلىپەت كۈلۈپ، ــ ئۆيگە بارساقمۇ ھەقچان بىكار ئولتۇرمىز ئەمەسمۇ.

تەۋپىق ئۇلارنىڭ كەتكىلى ئۇنىمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇلارنىڭ چېھرىسىگە بىر- بىرلەپ قاراپ چىققاندىن كېيىن:

ــ ئەمسە مەيلى، مەن ئىشىمغا كىرىشۈېرەي، ــ دېدى - دە، بالىلار تەرەپكە بۇرالدى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگەنلىكى، بالىلارنى مەشكە ئۆگەتمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قەدەمجاينىڭ دېھقانلىرى بىر- ئىككىدىن مەكتەپ هويلىسىغا يىغىلىشقا باشلىدى.

ــ ئەمدى سىلەر كوچىدا يۈرىدىغان بىكارچىلارغا ئوخشىمايسىلەر، ــ دېدى ئۇ بالىلارغا قاراپ، ــ تەلەبىلەردە تەرتىپ ــ ئىنتىزام بولۇدۇ. تەلەبىلەر ئاۋام خەلقىقە هەر جەهەتتىن نەمۇنە بولۇشى كېرەك. مۇئەللىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىشى كېرەك. ئۇقتۇڭلارمۇ؟

ــ ئۇختۇق!ــ بالىلار ئېگىز- پەس چۇرقىراشتى. ئەمدى ئۇلارنىڭ تارتىنىشلىرى تۈگەپ بۇ مۇهىتقا چاپسانلا ماسلىشىپ قېلىۋاتاتتى.

ــ ئۇنداق بولسا بويىرى قاتار بولۇڭلار، سىلەر قاتار بولغانىنى كۆرگەنمىدىڭلار؟ هەببەللى، مانا مۇشۇنداق،...ــ مەمتىلى ئەپەندى بىر- بىرىنى ئىتتىرىشىپ، قىستىلىشىپ، قاتارغا تۇرۇۋاتقان بالىلارنى رەتلەشكە باشلىدى.

ــ بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرنى قاتار بولۇڭلار، دەپ چاقىرمايمەن، كېيىن كېلىدىغان مۇئەللىمىڭلارمۇ ئۇنداق چاقىرمايدۇ، «هازىر بول!» دېگەن كامانداا بېرىلگەن هامان مۇشۇنداق قاتار بولسىلەر، ئۇقتۇڭلارمۇ؟ ئېزىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن كىمنىڭ ئارقىسىدا، كىمنىڭ ئالدىدا تۇرغىنىڭلارنى ئوبدان كۆرۈۋېلىڭلار. شۇنى ئېسىڭلاردا تۇتساڭلار كومانداا بېرىلگەن هامان شۇ ئارقادىشىڭلارنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ تۇرساڭلار بولۇدۇ، ــ ئارقىسىغا بىر نەچچە قەدەم چېكىنىپ، بۇيرۇق ئاهاڭىدا دېدى،ــ ئەمىسە مۇشۇ هەرىكەتنى يەنە بىر قىلىمىز. كىمنىڭ قېشىدا تۇرغىنىڭلار ئېسىڭلاردا بولسۇن، ــ بالىلار ئوڭ ۋە سولدىكى ساۋاقداشلىرىغا قارىۋالغاندىن كېيىن،ــ قاتاردىن ئازاد بولۇشتا «تارال!» دەپ كومانداا بېرىلدۇ. شۇ چاغدا هەممىڭلار سەپتىن چىقىپ ئىختىيارى بولۇسىلەر. قېنى ئەمىسە، تارال!ــ بالىلار بىر نەچچە سېكونت مەڭدەپ قېلىپ، يەنە دەرهال ئېسىگە كېلىشتى- دە تارقىلىشتى. بىراق ئۇلارنىڭ تارىلىش هەرىكىتى تازا تەبئىي بولمىدى.

ــ دەققەت، ــ دېدى تەۋپىق بالىلارنىڭ دەققىتىنى جەلپ قىلىش

ئۇچۇن، ــ ھازىر ئول!ــ بالىلار بىردەم ئوپۇر- توپۇر بولۇشۇپ قاتارغا تىزىلدى، ــ تېز، تېز! قاتارغا تىزىلىشقا بۇنداق ئۇزۇن ۋاقىت سەرپ قىلىشقا بولمايدۇ. تېز بولۇش كېرەك! يەنە باشقىدىن كېلەيلى.

بۇ ھەربىكەت بىر نەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن بالىلارنىڭ قاتارغا تىزىلىشى، تارقىلىشى خېلى يامان ئەمەس بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلارنى مەشكە دەسستىش باشلاندى.

ئەتراپتىن يىغىلغان دېھقانلار قاتاردا ئۆز ئوغۇللىرىنى كۆرۈپ بەزىلىرى ئىپتىخارلىق بىلەن كۈلۈمسىرىسە، بەزىلىرى زورمۇ- زور مەكتەپكە بەرگەن بالىلىرىنى قېچىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلاتتى. لېكىن بۇ يېڭى ئىشقا ئالاھىدە قىزىقىپ قالغان بالىلار ئۇنداق ئىشارەتلەرگە ئېرەن قىلماي ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ماڭاتتى.

مەسچىتنىڭ سۈپىسىغا چىقىدىغان پەللەمپەينىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۇدۇللاپ تىكىلگەن ئىككى تۈپ ياش رېدىنىڭ يوپۇرماقلىرى خازان بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، بالىلارنىڭ ئايىاق ئاستىدا ئالتۇن رەڭلىك يوپۇرماقلار دەسسەلمەكتە ئىدى. تەۋپىق سەپنىڭ ئالدىدا گاھ بالىلارغا يۈزلۈنۈپ كومانىدىغا كەلتۈرۈپ ئارقىچە ماڭسا، گاھ قاتارلىشىپ مېڭىپ ئۇلگە كۆرسىتەتتى. ئۇنىڭ بىر خىلدا جاراڭلاپ تۇرۇدۇغان ئاۋازى كىشىگە ھەم قەتئىي ھەم ھەيۋەتلىك ھەم سالماق ھەم جىددىي ئاڭلىناتتى، ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى بولسا بەئەينى ھۆرمەت قاراۋۇللىنىڭكىدەك بەردەم، رەتلىك ئىدى. «گۇپ- گۇپ» چۈشۈشلىرىدىن يەر زىرىلداپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى...

ئۇ بالىلار بىلەن قاش قارايغىچە مەشىق ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ئۇلارنى ئازاد قويۇۋەتتى. قاتاردىن تارالغانلار ئىچىدىكى كونا تونۇشلىرىدىن ئەكبەرنى ئالاھىدە ئەركىلىتىپ قويىدى ۋە ئۇنىڭدىن ئابلەققە ياخشى قاراشنى تاپىلىدى:

ــ سەن ئابلەقنى باشلاپ كېلىشىڭ كېرەك ئىدىغۇ؟ ــ تەۋپىق قاتاردا ئابلەقنى كۆرمىگىنىدىن كۆڭلى يېرىم ئىدى، شۇڭا ئەكبەردىن سورىدى.

ـــ ئـــۇنى كىچىـــك دەپ ئانىســـى خەتلەتمەپتـــۇ، ـــ دېـــدى ئەكـــبەر چاقماقتەك سۆزلەپ.

ـــ ئۇنـداق دېـگەن بولسـا مەن ئانىســـنى مـاقۇل كەلتـۇرەي، ئەمـمـا ئەكىلىپ ئەكىتىشتە سەن ئۇنىڭغا ئاكا بولسەن، بولامـدۇ؟ باشـقىلار بـوزەك ئېتىدىغان ئىشلار بولمىسۇن.

ـــ ئانىســـى بەرســـلا مەن ئەكىلـــمەن، ئاخشـامدا ئاپىرىـــپ ئـــۆيىگە تاپشۇرىمەن، كىم ئۇنىڭغا چېقىلىدىغان بولسا تۆمشـۇقىنى ئېزىـۋېتىمەن، گەپ يوق، ـــ دېدى ئەكبەر شوخلۇق بىلەن.

ـــ ئەمىسە شۇنداق پۈتۈشـتۇق، خـوش، ـــ شـۇنداق دەپ ئەكـبەر بـىلەن خوشلاشـتى. ئانـدىن مەيـدانغا يىغىلغـان دېھقـانلار بـىلەن دوسـتانە سالاملىشـىپ، ئۇلارنـىڭ پەرزەنتلىرىنى مەكـتەپكە بېرىشـى ھەققىـدە بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغاندىن كېيىن ھەممەيلەن بىلەن خوشلاشتى.

تاھىر خەلپەت، موللاقادىر، ئابدىرېھىماخۇن، ياقۇبھاجىلار ئۇلار بىلەن بىللە كەتتى. ئەمدى ئۇلار تاھىر خەلپەتنىڭ ئۆيىدە مەكتەپنىڭ كەلگۈسى ئىشلىرى ھەققىدە مـۇزاكىرە قىلىشى كېرەك ئىدى. ئـۇ بـۇ ئىشـلارنى تۈگۈتـۈپ يېـرىم كـېچىلەر بىلەن ئاران ئۆگۈرۈققا قايتىـپ كېتەلەيتتى. كۈزنىڭ بىلىنەر- بىلىنمەس سالقىنى ئاللىقاياقلاردىن قونـاق شـېخىنىڭ دۈتىنـى ئېلىـپ كېلەتتـى. تەۋپىـق ھـېلىلا پـۈت- قـوللىرى تېلىـپ ئېغىرلىشـىپ كەتكەنـدەك ھـس قىلغـان بولسـمۇ، مانـا ئەمـدى سـوغاق ھاۋانى قانغۇدەك سۈمۈرۈپ نەپەس ئېلىپ، يەنە تېتىكلىشـىپ قالـدى. شـۇڭا ئۇ بىر كېچە ئۇخلاپ پۈتۈنلەي ھاردۇقى چىققانـدەك روھلۇنـۇپ، ئاللىقانـداق خوشـاللىق ئىلكىـدە پەپىلىنـىپ، تـاھىر خەلـپەت بـىلەن ئوچـۇق- يـورۇق چاقچاقلىشـىپ ماڭـدى. گاھىـدا مەڭلىكـاخون بـىلەن نىمىتۇللاغىمـۇ چاقچـاق قىلـىپ قويـاتتى. ئەمـما بـۇ ئىككـى جەڭچـى ئـۆزلىرى ئۈچـۈن ناھـايىتى مـۇھىم ۋە ئۇلـۇغ بولغـان بـۇ كىشـىگە چاقچـاق بـىلەن جـاۋاب قايتۇرۇشـقا قۇرۇنـاتتى. گەرچە ئـۇلار مەمتىلـى ئەپەنـدى بـىلەن بىرىنچـى ئۇچرۇشۇشـتىلا ئەسرالىشـىپ، قېرىنداشـلاردەك بولـۇپ كەتـكەن بولسـمۇ، ۋەزىپىسى ئۇلارنى چەكلەپ تۇراتتى.

ــ خەلپىتىم،ــ دەپ خىتاپ قىلدى تەۋپىق ئۇشتۇمتۇت بىر مۇھىم ئىش يادىغا يەتكەندەك، ــ مېنىڭ ھېلىقى كىچىك دوستۇم ئابلەق مەكتەپكە خەتلەنمىدىمۇ؟

ــ ئۆزىنىڭمۇ خەتلەنگۈسى بارئىدى، ئۆگەي ئانا بولغاندىكىن تەس دەڭا، بالا كىچىك، كېلەر يىلى بارا دەپ باھانە قىلىپ قالدى. ئۇنى ئۇلاق باقتۇرۇش، تېزەك تەردۇرۇش قاتارلىق ئىشلارغا سالماقچى ـ دە.

ــ مەنمۇ ئۇنى كېلەر يىلى ئوقۇشقا باشلىسۇنمۇ دەپ ئويلىغان، كىچىكرەك باشلىسا تېخىمۇ ياخشى بولۇدۇ، ئەمەسمۇ، ببرىپ كېلىشتە مەسىلە بولسا ئەكىبەرگە تاپىلىساق، بىللە ئاپىرىپ ئەكەلسە بولۇدۇغۇ؟ ئەمسە مەن ھازىر ئاۋۋال شۇلارنىڭكىگە ببرىپ، ئاتا- ئانىسىنى كۆندۇرەي، ئۇنىڭ بېشى ساقايدىمىكىن، ئۆز كۆزۈم بىلەن بىر كۆرۈپ باقاي. دورىنى سابىتتىن ئەۋەتىپ، ھەپتىدە بىر قېتىم چېپىپ قويۇشنى شۇ بالىغا ھاۋالە قىلغانىدىم، ئوغۇ راستچىل بالا.

ئۇلار بىر مەسچىت ئالدىدا ئاچا يولغا كەلگەندە مەمتىلى ئەپەندى ئېتىنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى.

ــ سىلەر كىرىپ كېتىۋېرىڭلار، مەن ئەبلەقنى كۆرۈپ چىقاي ھېلىلا ھوزۇرۇڭلاردا ھازىر بولىمەن،ــ دېدى ئۇ. جەڭچىلەرگىمۇ تاھىر خەلىپەت بىلەن كىرىپ كېتىۋېرىشنى بۇيرىدى. ساھىپخانلار سەل ئىككىلىنىپ قېلىشتى- يۇ، تەۋپىقنىڭ لەۋزىدە تۇرۇدۇغانلىقىنى ئويلاپ ئىلاجسىز رازى بولۇشتى.

2

ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىدىن بېرى ئىدى. بىر پەيشەنبە كۈنى دەرستىن چۈشكەندە مەمتىلى ئەپەندى ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەن كاتتايايلاققا بارماقچى بولدى. مۇھەممەد دامۇللا بىر ئاي ئىچىدە مەكتەپ بىنا قىلىشقا ئۇلگۈرگەن ۋە ئۇنى كۆرۈپ ببقىشقا تەكلىپ قىلغانىدى. ئۇ ئوقۇشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن كاتتايلاققا ببرىشنى دەم ئېلىش

كـۇنىگە توغرىلىغانـدى. پەيشـەنبە كـۇنى كەچـتە بېرىـپ جـۇمە كـۇنى كەچكىچە قايتىـپ كەلسە ئوقۇش ئاقسـمايتتى.

ئالدى بىلەن ئۆيگە قايتىـپ ئاكىسـىنى خەۋەرلەنـدۈرۈپ قويغـاچ، ئـازراق دورا- دەرمەك ئېلىـۋېلىش، جەڭچىلەرنىـڭ ئـازراق بىـر نەرسـە يېۋېلىشـى ئۈچـۈن بويـامەتكە كەلـدى. ئۆيـدە يېـرىم سـائەتمۇ هايـال بولمـاي سـەپەرگە ئاتلاندى.

ئۇلار بويامەتنىڭ كوچىسىدا كېتىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى بىـر دەرۋازا ئالدىدا بىـردەم توختاپ، يـول بويىـدىكى ئېرىقتـا، قويـۇق سـۆگەتنىڭ قويـۇق گوستاكلىـرىغا ۋە دەرۋازىغـا دەمـمۇ دەم قـاراپ چىقىـپ، ئاخىـرىدا شـۇ ئۆينىـڭ ئۆگزىسـىگىمۇ ئالاهـىـده دىقـقەت قىلـدى. بـۇ يەرلەر ئۇنىڭغـا بىـر كونـا ئەسـلىمىنى خاتىرىلىتـاتتى. بـۇ يەردە ئـۇ تـۇنجى ياشـلىق هەسـلىرىنى باشتىن كەچۈرگەن، پاجىئەلىك ئاخىرلاشـقان ئاشـقلىق رومانىنىـڭ تـۇنجى سـەهىپلىرى ئىـدى. ئـۇ ئىچىـده مەنىسـانىڭ گۈنـاهلىرىنى ئـاللاهتىن تىلىدى...

ئـۇلار قويـۇق تـوغراق ئـورمىنى بىـلەن قاپلانغـان ئاچيـارنى بېسـىپ ئۆتۈپ، بۆگەن بېزىسىنى ئارىلاپ، تۆركـۈل بىـلەن ۋاقۋاقـا كەلـدى. ئەسـلىده ئۇ بۆگەنـده نـۇرۇللا خەلپىـتىم بىـلەن كۆرۈشـۈپ مېڭىشـنى نىـيەت قىلغـان بولسـىمۇ، ئۇچرىشـالمىدى. شـۇڭا ئـۇ ۋاقـۋاق بىـلەن مېڭىـپ سـارىخېنىمغا سالام بېرىپ ئۆتۈشنى نىيەت قىلدى.

(ئۇنـداق قىلمىسـا 20 نەچچە كىلـومېتىر يـولنى بېسـىپ كاتتايلاققا يېتىـپ بېـرىش ئۇچـۇن بەك كەچ بولـۇپ كېتەتتى). ئـۇ سـارىخېنىمنىڭ ئەھۋالىنى سـوراپ، ئاندىن سـالاهىدىن ئەپەنـدى، مۇشـپىقە خانـىملار بىـلەن كۆرۈشـتى- ده، خېنىمنىـڭ زورلاپ چايغـا تەكلىـپ قىلىشـىغا، تاماققـا تۇتقىنىغـا ئۇنمـاي ئـۆزر ئېيتىـپ يولغـا چىقتـى. لـۇاهىـدىننىڭ نەۋرە ئاكىسـى بىـلەن بىللـه بولغۇسـى كېلەتتى. تەۋپىـق ئۇنىـڭ خاهىشـىنى چۈشـۈنەتتى، بىـراق كۆلۈمسـىرەپ تـۇرۇپ، مېهرىبـانلىق بىـلەن ئۇنىـڭ كۆڭلىنى ياساپ، ئېتىنى يورتۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئـۇلار كېچىكىزنىـڭ شـەرقى جەنۇبىـدىكى يـاردىن ئۆتكەنـدىن كېـيىن

مەمتىلى ئەپەندى جىم. جىت كېتىۋاتقان ئىككى جەڭچىنىڭ كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن چەتئەل لەتىپلىرىدىن ئىككىنچى ئېيتىپ بېرىپ ئۇلارنى راسا كۈلدۈردى. ئاندىن ئۇ ئىزوپ مەسەللىرىدىن «دوك داۋالاش»نى سۆزلەپ بەردى:

ــ بىر دوك كىشى باربكەن، ئۇنىڭ ئىككىگىلاردەك قاۋۇل ئۈچ ئوغلى باربكەن. ئۇلارنىڭ ھال. كۈنى ياخشى، قولىمۇ ئۇزۇن ئىكەن. بىراق ئوغۇللار دادىسىنىڭ دوكلىقىدىن كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلىشىدىكەن. كېيىن بۇ يۇرتقا دوك داۋالايدىغان بىرسى كەپتۇ. ئوغۇللار دادىسىنى دوك داۋالىغۇچىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. تەۋپ دوكنى ساقايتىشقا ھۆددە قىپتۇ. ئۇلار باھاسىنى كېلىشىپ، پۈتۈشكەندىن كېيىن، ئوغۇللار دادىسىنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ ئۆز ئىشلىرىغا كېتىپتۇ. تەۋپ دەرھال ئىشقا كىرىشىپتۇ. دوكنىڭ پۇت-قوللىرىنى ماتاپ،كۆكسىگە تاقاق قويۇپ، دۇم يېتقۇزۇپ تۇرۇپ دۇمبىسىدىكى بۆرتۈپ چىققان يېرىگە دەسسەشكە باشلاپتۇ. دوكنىڭ پەريادلىرىغا قۇلاق سالماپتۇ. كېيىن دوكنىڭ ئاۋازىمۇ ئۆچۈپتۇ. بۇ چاغدا دوكنىڭ بېلىمۇ تۈپ- تۈز «ساقايغان» ئىكەن. كەچتە ئوغۇللار دادىسىنى ئېلىپ كەتكىلى كەپتۇ. «دادام ساقايدىمۇ؟» دەپ سوراپتۇ ئۇلار «ھە، ساقايدى، مېنىڭ ئىش ھەققىمنى بېرىۋتىپ ئېلىپ كېتىڭلار» دەپتۇ تەۋپ. ئوغوللار دادىسىنى كۆرمەك بولۇپ، قارىغۇدەك بولسا دادىسى ئاللىقاچان ئۆلۈپ قالغانىكەن! «ھوي، تىجىمەل، سەن قانداق تەۋپ؟ دادىمزنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپسەنغۇ؟» دەپ ۋارقىراپتۇ ئوغوللار. «مېنىڭ كەسپىم دوكنى داۋالاش، ئادەمنىڭ ھاياتى بىلەن چاتىقىم يوق. دوك ساقايغان بولسىلا مەن ئىشىمنى ياخشى قىلغان بولىمەن. ئىش ھەققىنى بېرىسىلەر - دە كېتىۋېرىسىلەر» دەپتۇ تەۋپ. «دوكنى ساقايتىشنىغۇ ساقايتىپسەن. لېكىن ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ دوكنى ساقايتقىنىڭنىڭ نېمە پايدىسى؟ دادامنى تۆلەيسەن!» دەپ تەۋپقا ئېسىلىپتۇ دەر غەزەپ بولغان ئوغۇللار. «سىلەر بىلەن ئەتىگەن پەقەت دوكنى ساقايتىش ھەققىدىلا سۆزلەشكەن، باشقا گەپ ئارتۇقچە. ئىش ھەققىمنى بېرىپ داداڭلارنى كۆزۈمدىن يوتتۇرۇڭلار» دەپ ۋارقىراپتۇ

تۇپىمۇ بوش كەلمەي. ئوغوللار ھەر قانچە قىلسىمۇ تۇپىكە گەپ تېپىپ بېرەلمەپتۇ. دادىسىنىڭ جەستىنىمۇ ئېلىپ كېتەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇپىقا «ئىش ھەققى» تۆلەشكە مەجبۇر بوپتۇ.

نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن چىن دىلىدىن يايراپ كۈلۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى تېخمۇ يايراپ كۈلدى ئاندىن جەڭچىلەرگە قاراپ:

ــ ئەمدى سىلەرمۇ بىر نەرسە سۆزلەپ بەرمەمسىلەر؟ ــ دېدى كۈلۈپ:

ئىككىسى بىر- بىرىگە قارىشىپ مەڭدەپ قېلىشتى.

ــ بىز نىمىنى سۆزلەپ بېرەرمىز، ئەپەندىم؟ دېھقان ئىدۇق، كېيىن ئەسكەر بولدۇق. ئازراق خەت ساۋادىمىز بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا كۆرگىنىمىز، بىلىدىغىنىمىز ئاز، ــ دېدى نىمىتۇللا.

ــ ئەمىسە قىلغان جەڭلىرىڭلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرىڭلار، قانداق قوزغالىدىڭلار، قۇرال تۇتۇشىنى قانداق ئۆگەنىدىڭلار، نەچچە دۈشمەننى يوقاتتىڭلار، مانا بۇلارنى سۆزلىسەڭلار تېخمۇ قىزىق ئەمەسمۇ؟ قىزىق بولمايدۇ دېسەڭلار لاپ ئارىلاشتۇرىسىلەر ـ دە.

نىمىتۇللا مەڭلىكاخۇنغا قاراپ قويدى. ئۇ بولسا بۇنىڭغا «سەن سۆزلىگىن» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نىمىتۇللا ئىنقىلابقا قاتنىشىش جەريانىنى، ئۆزى باشتىن كەچۈرگەن بەزى جەڭلەرنى ھىكايە قىلىشقا باشلىدى.

يول تېخى تۈگىمىگەنىدى. نىمىتۇللانىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن مەڭلىكاخۇن تەۋپىقتىن سورىدى:

ــ ئەپەندىم، بىر ئىشنى سوراي دەيمەن، ھېچ پۇرسەت بولمايدۇ، پۇرسەت بولغاندا ئېغىز ئاچالمايمەن...

ــ سوراۋېرىڭ، ــ دېدى تەۋپىق چىن كۆڭلىدىن.

ــ بايا بويامەتتىن چىققىچە بىر دەرۋازا ئالدىدا بىر ھازا تۇرۇپ قالدىڭىز، ئىلگىرىمۇ بۇنداق ئىش بىر نەچچە قېتىم بولدى، بۇنىڭ تېگىدە بىر گەپ بارغۇ دەيمەن؟

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ تەۋپىق بىر ھازا شۈكلەپ كېتىپ، ــ شۇنداق، بىر

گەپنىڭ بارلىقى راست. بۇ ھويلا ماڭا يېگىرمە نەچچە ياشلىق دەۋرىمنى ئەسلىتىدۇ. شۇ مەھەللە مېنىڭ شېرىن ۋە ئاخىرى ئازابلىق بولغان كەچمىشىمگە چېتىلىدۇ. ئۇ بويامەتنىڭ يۈز بېشى ئابدۇلباقى چوڭنىڭ ئۆيى... ــ دېدى. بىر ھازا سۈكۈتتىن كېيىن شۇ كەچمىشىنى ھىكايە قىلىپ بەردى .

بۇ كەچمىشنى ئەسلەش بىلەن مەيۈسلەنگەن كۆڭلىگە تەسەللى بىرىش ئۈچۈن چاقچاق باشلاپ:

ــ سىلەرچۇ؟ تەلپۈندۇرىدىغان دەرۋازاڭلار بولمىغانمۇ؟ ــ دەپ سورىدى، ــ ئاتۇشقا كەلگەندىن بېرى زېرىكىپ قالدىڭلار ھەقچان، بىرلىرىگە ساقال تاشلاپ يۈرمىگەنسىلەر؟ بىزنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىز ئۇلۇغ ئىش. مۇھىتىمىز ناھايىتى زىل شۇڭلاشقا دۈشمەننىڭ سۆز- چۆچىكىگە باھانە تېپىپ بەرمەسلىككە تىرىشىڭلار، ئىنىلىرىم. ئەگەر ھەقىقىي تۈرمە بىرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان بولساڭلار بۇنىڭ ھۆكۈمى بۆلەك، ئۆزۈم باش بولۇپ تويۇڭلارنى قىلىپ قويىمەن.

ئۇلارنىڭ ئاياق ئاستىدا ئۈستى قېتىشىپ تازنىڭ بېشىدەك پوستەك ئۆرلەپ قالغان، ئەمما ئاستى ناھايىتى بوش بولغان شورلۇق يىيىلىپ ياتاتتى. سول تەرەپتە ئاتۇش بىلەن ئاغۇ يېزىسىنى ئايرىپ تۇرۇدۇغان بوز تاغ گىرىمسەن كۆرۈنۈپ تۇرغاننى ھېسابقا ئالمىغاندا ئالدى تەرەپ (شەرق) ۋە ئوڭ تەرەپ تاكى ئۇپۇق سىزىقىغچە ئەنە شۇنداق شورلۇقتەك تۈپ- تۈز يىيىلىپ ياتاتتى. شورلۇقنىڭ ئۈست قەۋتىدىكى قېتىشما ئېغىرلىقىنى كۆتۈرەلمەي «پوس» قىلىپلا يېرىلاتتى- دە، ئاستىدىكى يۇمشاق قەۋەتكە پېتىپ كېتەتتى. 15 ـ 20 سانتىمېتىر، گاھىدا 30 سانتىمېتىر پېتىپ كېتەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا پىيادە يۈرگۈچىلەرلا، ئەمەس، ئاتلىقلارمۇ ھەربىر قەدەمنى بۇنداق چوقۇرلۇقتىن تارتىپ مېڭىشقا تۇغرا كەلگەچكە چاپسانلا ھېرىپ قالاتتى.

ئۇلارمۇ شۇ تەقلىدته گاھ شورلۇقنى ئۇدۇل كېسىپ، گاھىدا ئەگرى- بۈگرى چىغىر يوللار بىلەن مېڭىپ، ئەل ئايىقى جىمىققانىدا كاتتايلاق

يېزىسىنىڭ قوغان كەنتىگە يېتىپ كەلدى. ئەڭ ئاۋۋال مەھەللىدىكى ئىتلار تۆشمۇ- تۆشتىن قاۋاب كېچە جىمجىتلىقنى غەۋغالىرى بىلەن تولدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن غۇر-غۇر شامال چىقىپ تۇرغان كېچە يەنىلا خاس تىمتاسلىقى بىلەن ھوۋۇلداپ تۇراتتى.

مۇھەممەد دامۇللام مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كېلىشىدىن خەۋەردار بولغاچقا ئۇخلىماي كۈتۈپ ئولتۇرغانىدى. شۇڭا مېھمانلار دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى تاراقلاتقان ھامانلار گەپ قىلغاچ دەرۋازىنى ئاچقىلى كەلدى:

ــ ئۆزەمنۇ ئەمدىلەتىن كېلىپ قالىدىغۇ دەپ ئولتۇراتتىم، ــ دېدى ئۇ. ئاندىن مېھمانلار بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۆيگە باشلىدى، ــ مەن سىزگە دېمىدىمۇ پات ئارىدا مەندىن خوشخەۋەر كۈتسىڭىز بولۇدۇ، دەپ مانا، دېگىنىمنى قىلدىم. قانداق بولغىنىنى ھېلى سۆزلەپ بېرىمەن، ــ دامۇللام مېھمانلارنىڭ ئېتىنى جايلاشتۇرۇۋېتىپ قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ جىمى قىلىقلىرىدىن بىر خىل ئەسەبىي قىزغىنلىق، توغان بۇزۇپ ماڭىدىغان كەلگۈندەك خاراكتېر بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇشى ھامانلا ساھىپخان ئايالىنى داستىخان راسلاشقا بۇيرۇپ، ئۆزى كاتتايلاقنىڭ مەشھۇر قوغۇنى بولغان كۆك بەھرى، قارا كۆسەيدىن بېردىن ئىككىنى ئېلىپ كىردى. ئۇ مېھمانلارنىڭ قورسىقى تازا ئاچقانلىقىنى بىلگەنىدى. مېھمانلارمۇ قۇرۇق تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرۇشمىدى. يۇزىگە كۈنجۈت ۋە سىيادان سېپىلگەن قاتلىما نانلار بىلەن قوغۇن داستىخانغا كەلتۈرۈشى بىلەنلا ئۆزلىرىنىڭ يولدا يېيىش ئۈچۈن ئېلىۋالغان نانلىرىنى يېيىش ئىسىدىن چىقىپ قالغىنىنى بىلدى. مەڭلىكاخۇن يېنىدىكى نانىنى داستىخاندا قويغاندا ساھىپخان بىلەن مېھمانلار تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتى.

ــ «مازار ئاتلاپ كەلگەن نان» دېگەن شۇ، بۇ چىشقا دورا بولارمىش. ئەمدى بۇ نانلارنى «ھىندىستاندىن كەلگەن دورا» دەپ سىلەر يەڭلەر، بىز مۇنۇسىنى يەيلى، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ تۇرۇپ.

ــ ئەمسە بىز بۇنى تەۋرۈك قىلىپ ساقلاپ يېسەك بولغۇدەك. قېنى

ئەمسە، قورساقنى ئازراق قارا باستۇرۇپ تۇرۇۋاتقان، ــ دېدى مۇھەممەد دامۇللا چاقچاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، ــ تاماقمۇ تەييارلا بولۇپ قاپتىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، سىلەرنى يەنە بىردەم ساقلىتىشقا كۆڭلۈم ئۇنمىدى.

ــ دېيىشىدىغان گېپىڭلارنى دېيىشكەچ تۇرساڭلار، ۋاقتنى تېجەپ، ئەپەندىمگە دەم بېرىش كېرەكتى، ئۇنىڭ ماجالى قالمىغان بولسا كېرەك، ــ دېدى نىمىتۇللا.

ــ ئەلۋەتتە، دۇرۇس گەپ. بۇ تەرىپىنى ئويلىماي بولمايدۇ، ــ دېدى مۇھەممەد دامۇللا دەرھال قوشۇلۇپ.

ــ بىراق، بۇ گەپلەرگە ئالدىراپ ئىشىنىپ كېتىشكىمۇ بولمايدۇ، ــ دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىپ، ــ كىم بىلىدۇ مۇشۇلارنىڭ ئۆزى چارچاپ كېتىپ شۇنداق دەۋاتامدۇ تېخى.

ــ بەربىر،ــ دېدى دامۇللام كۈلۈپ، ــ مەن قورسىقىدا گەپ ياتمايدىغان بىر ئادەممەن، بۇ گەپلەرنى تاماق ئۈستىدىلا سۆزلەپ تۈگەتمەيمۇ ئىچىمگە پاتقۇزالمايمەن، ئەلۋەتتە، ــ گېپىنى توختۇتۇپ چىقىپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي پەتنۇس كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى، ــ ئاۋۋال سۈيۇق- سەلەڭ هاردۇق ئېشى ئىچكەچ تۇرايلى، ــ دېدى ئۇ پەتنۇستىكى هورى كۆرۈلۈپ تۇرغان خام قېيمىلىق ئۈگرىنى مېهمانلارغا سۇنۇپ. ئاشتىن زىرىنىڭ لەززەتلىك پۇرىقى گۇپۇلدەپ پۇراپ تۇراتتى.

مېهمانلارنى ئاشقا تەكلىپ قىلىپلا مۇھەممەد دامۇللام هىكايىسىنى باشلىدى. ئۇ گاهـ گاهـ هېسىياتىنى باسالماستىن ۋاقىراپ كېتەتتى.

ــ سىزگە ئېيتقىنىمدەك مەن بايلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىگە ئىنانە بېرىش، مەكتەپ سېلىش هەققىدە تەرغىبات قىلىشقىلا قاراپ تۇرمىدىم. ئوقۇغۇچىلارنى توپلىدىم. سۇغۇن تەرەپتىكى تاغ ئارىسىدا بىر توغراقلىق بار ئىدى. قاچاندىن باشلاپكىن، ئۇزاق زامانلاردىن بىرى هېچكىم بۇ توغراقلىقتىن بىر تال تاياق ئوشتۇشقىمۇ جۇرئەت قىلىشمايدىغان بولۇپ قېلىشقانىكەن. ئوتۇنچىلار نەچچە كۈنلۈك يەرگە بېرىپ ئوتۇن ئەكىلىشكە

رازی ئىدىكى بۇ تۇغراقلىقنى مۇقەددەس جاي ئۇنىڭغا چېقىلىشقا بولمايدۇ، چېقىلغان ئادەمنىڭ قولى تۆتماس بولۇپ قالىدۇ، كۆزى قۇيۇلۇپ كېتىدۇ. دەپ ئىشىنىپ، ئۇ يەردىن ئەيمىنىپ كەلگەنىدى. مەن ئوقۇشقا خەتلەنگەن بالىلارنى باشلاپ، بىر نەچچە ھارۋا، ئۇلاغ بىلەن شۇ ئورمانىنى كۆزلەپ ئاتلاندىم. بالىلار توغراقلىققا بېرىپ نىمىشكە كەلگەنلىكىنى بىلىشكىنىدە بىر- بىرىگە تاپا- تەنە قىلىشتى، كەتمەكچى بولۇشتى. بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقۇتۇشتى. مەن دېدىم «ئەي، بالىلار، يامان بولۇدۇ دېگىنى زادى نېمە؟ قانداق يامان بولۇدۇ؟ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا يامان بولۇدۇغان ئىش بولسا قانداق يامان بولۇدۇغانلىقىنى كۆرۈپ بېقىش ئاسان». دېدىم - دە، بىرىنىڭ قولىدىكى پالتىنى ئېلىپ قۇرۇپ قالغان ئەڭ چوڭ توغراقا پالتا سالدىم. ھەممەيلەن تەشۇش، قىزىقىش ئىلكىدە مېنىڭ ھەرىكىتىمگە قاراپ تۇرۇشتى. بۇنداق قاراپ تۇرۇش تاكى مەن توغراقنى يېقىتىپ بولغۇچە داۋام قىلدى. توغراقنى يېقىتىپ بولۇپ، دېمىمنى راستلۇبلىپ، يەنە «مانا، مېنىڭ قولۇم تۆتماس بولۇپ قالمىدى، كۆزۈمۇ، ئۆزۈمۇ ساق، شۇنداق ئەمەسمۇ؟» دېسەم قاراپ تۇرىشىدۇ. «بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، بۇنىڭ يامىنى بۇ دۇنيادا بولمايدىكەن. دېمەك بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولساڭلار بولۇدۇكەن. يامىنى ئۇ دۇنيادا بولامدۇ؟ كىم غەيپىتىن قارار بېرىشكە جۇرئەت قىلالايدۇ؟ بالا قازا بېرىشكە كىم قادىر؟ ئاللاھ! بەخت - ئامەت بېرىشكە كىم قادىر؟ ئاللاھ! مۇشۇنداق دەل- دەرەخلەردىن ــ مەخلۇقتىن بالا - قازا بېرىشمۇ، بەخت- ئامەت بېرىشمۇ كەلمەيدۇ، سىلەر ئەمەس، مەن دامولىلا، ئۇنداقكەن، سىلەر بىلەمسىلەر، مەن ياخشىراق بىلەمدىمەن؟ ئەگەر دەرەخلەرنىڭ قولىدىن بالا بېرىش كېلىدۇ دېسەڭلار، مۇھەققەقكى، مۇشىركىلىك بولۇدۇ! گۇناھ بولۇدۇغان ئىش بولسا ماڭا بولسۇن، ئەگەر ساۋاب بولۇپ قالسا ساۋابى سىلەرگە بولسۇن، قانداق؟» دىدىم.

شۇ گەپ بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتتى. بەزىلەر: «دامولىلام دەۋاتقانىدىكىن نىمە بولسا بولمامدۇ ، خۇدا ئۆزى كۆرۈپ تۇرۇدىغۇ» دىيىشتى. بەزىلەر : «يامىنى ھازىر بولمىغان بىلەن كىيىنچە

ئـادەمنى نەس باسـدۇ» دېيىشـتى. ئـاخىرى، مۇنازىرىنىـڭ دائىرىسـى تارىيـپ، «دامـوللام نـمـه كۆرسـه بىزمـۇ شـۇنى كـۆردۇق» دېيىشـتى- دە، قوللىرىغا سايمانلىرىنى ئېلىپ ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. مانا شۇنداق قىلىپ بىز يېتەرلىك ياغاچ ۋە بادىرىنى ئاشۇ ئورماندىن ئېلىپ كەلدۇق. كۆرمەمسـىز، بـۇ ئورمانـدا قـۇرۇپ، چىرىشـكە باشـلىغان ياغـاچلارمۇ نۇرغۇنىكەن، بىكاردىن- بىكار ئاشۇنداق بىر قـۇرۇق گەپكە ئىشـىنىپ، ئـۆزى كۆكلەپ، ئۆزى قۇرۇپ، چىرىپ كېتىۋاتقان ئورمانغا ئىچىكـىز ئاغرىيـدۇ. بـىز بـۇ ئورمانـدىن ئەنە شـۇنداق قىلـىپ ساۋابلىق ئـىش ئۈچـۈن پايدىلانـدۇق. يەنە بىر مـۇنچە هـۆل ياغـاچلارنى هەم كېسـىپ تاشـلىۋەتتۇق، كـېلەر يىلى مەكتەپنى كېڭەيتـىپ قـۇرۇش ئۈچـۈن ئېلىـپ ئىشـلىتىمىز. ئـوغرى ئېلىـپ كېتىدىغان خەۋپىمـۇ يـوق. بىـزدەك تەلـۈلەر ئالمىسا باشـقىلاردا ئۇنچىلىـك يۇرەك يوق.

مەمتىلـى ئەپەنـدى مـۇھەممەد دامولللىنـىڭ سـۆزىگە دېقـقەت بىـلەن قـۇلاق سـلىپىپ ئولتـۇراتتى. دامـوللا شـۇ يەرگە كەلگەنـدە هىكايىسـىنى توختـۇتۇپ:

ــ ئەپەنـدىم، قـاراڭ، ئەسـكەرلىرىڭىز نـېمە بولغـان ئـۆزى، ــ دەپ قالدى.

مەمتىلـى ئەپەنـدى شـۇنداىلا ئەسـكەرلەرگە قارىۋىـدى، ئـۇلار ئاشـىنى ئىچـىپ بولـۇپ چىنىسـىنى قويۇپتـۇ- دە، ئولتـۇرغـان يېرىـدە تامغـا ۋە بىـر- بىرىنىڭ مۇرىسىگە يۆلىنىپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

ــ مەيلـى، ئاشـۇنداق ئۇخلىۋالسـۇن، ئـۇلار ماڭـا مۇھـاپىزەتچى بولغىنىغـا تويـدىغۇ دەيـمەن. بەك چارچـاپ كەتتىـى. بىـز سـۆزىمىزنى تـۈگەتكىچە كۆزىنىـڭ ئـاچچىقىنى چىقىرىۋالسـۇن، ئانـدىن قوزغـايلى، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ۋە تېخىچە قولـدا تۇرغـان ئاشـنى چاپسـانلا ئېچىـپ تۈگۈتۈپ چىنىنى قويدى.

ــ ئەستاغ، بۇلار تاماقنى يىمەيلا ئۇخلارمۇ ئەمدى؟

ــ مەيلـى، ئۇخلىسـۇن، ئاشـتىن ئۈيقـۇ تـاتلىقراق، پولـۇنى ئىككىمىـز يەۋېرىمىـز. قېنى داۋامىنى سۆزلەڭ.

ــ توختـاڭ، مەن ئاشـقا چىقـــىپ باقـاي، گەپنـــى ئەتە قىلشمىســاق بولمىغۇدەك، ئاشنى قويۇپ سىزمۇ ئۇيقـۇ سەھراســغا كېتـــىپ قالمـاڭ يەنە، ــ مـــۇھەممەد دامـــوللا چىقـــىپ كېتىشـــى بىلەنـــلا تەۋپـــىق ئـــۇگە- ئۇگىلىرىنىـاڭ سـقىراۋاتقانلىقىنى، كۆزىنىـاڭ قـۇم قويغانـدەك ئېچىشـىپ، ئـۆز - ئۆزىـدىن يۇمۇلـۇپ قېلىۋاتقـانلىقىنى ھېس قىلـدى. ئۇمـۇ ئولتۇرغـان جايىـدىلا ئـۇخلاپ قـالغۇدەك هالـدا ئىـدىيۇ، لـېكىن ئـۇ تېخـى ئـۆزىنى قىزىقتۇرۇدۇغان بىرمۇنچە ئىشلارنى سوراپ بىلىۋېلىشـقا ئۇلگۈرمـگەنـدى. ئۇنـاڭ ئۈسـتىگە ھەر قانـداق سـورۇن، ھەرقانـداق كـىشـى ئالدىـدا ئۆزىنىـاڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۈرۈشنى مىسلىسىز ھار ئالاتتى. شـۇڭا بېشـىنى قـاتتىق سـلكىپ، كـۆزىنى ئـۇۋلاپ ئـۆزىنى سەگەكلەشتۈرۈشـكە ئۇرۇنـدى. شـۇ تـاپ ئونـاڭ ھەر قانـداق ئېسـىل تامـاقتىمۇ ئىشـتىيى يـوق ئىـدى. دەممـۇ-دەم بېشى بىر ياقىـا قىشـىيىپ، قانـداقتۇر كاتـاڭ يولـدا يـار- يـار ھـارۋا ئۈسـتىدە ئۇخلاپ كېتىۋاتقاندەك، ھارۇنـاڭ تاراقلىشـى ۋە تـنمـاي سىلكىنىشـىدىن پات- پـات ئويغۇنـۇپ كېتـىپ، كۆڭۈلدىكىدەك ئۇخلىيالمايۋاتقانـدەك روھـى ھـالەت ئـۇنى قىينـايتتى. كـۆزى ئوچـۇق تۇرغانـدەك قىلىپمـۇ قۇمـدەك ئۇششـاق چۈشـلەرنى كـۆرەتتى. ئـۇ راسـتىنلا ئاشـۇ ھارۇىـدا كېتىۋاتقانـدەك، قانـداقتۇر كاتاڭغـا چۈشـۈپ كېـتـتش بـىلەن سـىلكىنىپ كەتكەنـدەك ئىتتىـك بېشـىنى كۆتـۈردى. ئەسـلىدە ئـۇ بېشـىنىاڭ تېخمـۇ يامـانراق قىشـىيىپ كېتىشـىدىن چۆچـۈپ ئويغانغانـدى. ئـۇ راسـتىنلا مۇگـدەپ قالـدىمۇ يـاكى خيـال قىلـدىمۇ، ئـۆزى ھەم ئېنىـق ئاڭقىرالمـايتتى. ئىشقىلىپ بۇ يېرىم ئۇيقۇلۇق بىر ھال (كەشپى) ئىدى.

شـۇ چاغـدا مـۇھەممەد دامـوللام گـۆش ۋە بىھـى بېسـلغان بىـر لـىگەن پولونى كۆتۈرۈپ كـىرىـپ كېلىـپ، ئۇنـاڭ ئاشـۇ ھالـتىنى بايقـاپ قالـدى ۋە چەكسىز خىجىللىق ئىلكىدە دېدى:

ــ كەچـــۈرۈڭ، ئەپەنـــدىم، بىـــز خەقنـــاڭ مېھمانـــدارچىلىقىمۇ شـــۇ ھاشارەك، بەزى هاللاردا مېھمانىنى قىيناپ بىر يەرگە ئاپىرىدىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى روھى ھالـتىنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتـۈرۈپ، چىـن دىلىدىن ئېچىلىپ كۈلدى:

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى ئۇ ئاندىن ئۆزى جاۋاب بېرىپ، ــ شۇنداق. بەزىدە توق قورساققا يەنە بىر مۇنچە نەرسىنى يېيىشكە مەجبۇر بولىسەن، ــ ئۇ ئىشتىيى ئۇيقۇچىلىقتا تۇتۇلۇپلا قالغان بولسىمۇ ساھىپخانىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن ئاشقا باقتى. ئاشنى زورمۇ زور چاينىغاچ ئەتە كاتتايلاقنىڭ مەكتىپىنى كۆرۈپ بولۇپلا قايتسام ئاۋۇال قايسى ئىشنى قىلمەن، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە كەلگۈسى ئىش پىلانىنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈۋالدى.

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

جەمئىيەت ئۈچۈن بىردىن- بىر خەۋپ
ــ جاھالەتتۇر.
ــ ۋىكتور گيوگو «خارلانغانلار»

1

«يۇرت مۇتەۋەرلىرى» يەنە قارا ئاغۇ بۇلۇڭ- پۇچقاقلاردا ئۇچرۇشۇپ، زامان يېڭىلىقلىرىغا بولغان تەتۇرلۇكىدىن بىر يولدا جەم بولۇپ، ئورتاق نىشان ئۈچۈن سۆھبەتلەر قىلىپ، 'مۇقەددەس ئىسلام دىنىنى قوغداش' 'ئاسىي مۇسۇلمانلارنى گۇناھ ئۆتكۈزۈشتىن ساقلاپ قېلىش' ئۈچۈن ۋەدە قىلىشقاندىن كېيىن، ھەر قايسىسى ئۆزلىرىنىڭ يېزا مەھەللىرىدىكى مەسچىتلەردە ئاق- قارىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىنى يوقتىشقىچە بىرىپ يەتكەن نادان خەلقە تېرە تارقىتىپ ۋەمە سېلىشنى باشلىۋەتكەنىدى.

'كىمكى ئۆز بالىسىنىڭ دىلىغا ئىمان سالمىسا، ئۇنى گۇناھلىق يولدىن توسمىسا بالىنىڭ بارلىق جىنايىتىگە شۇ ئاتا- ئانا جاۋاب قىلىدۇ' دېگەندەك سۆزلەر ئېتىقادى خۇراپات بىلەن چىرمىلىپ قالغان دېھقانلارنىڭ يۈرىكىنى زىرىلداتماي قالمايتتى. ئۇلار بۇنداق پەتۋالار راستىنلا قۇرئانغا پۈتۈكلۈكمۇ ياكى موللىلار ئۆزلىرى ئويلاپ تېپىۋاتامدۇ، بۇلارنى بىلمىگەچكە، موللىلار نېمە دېسە شۇنى راست دەپ ئىشىنىشەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار بالىلىرىنى ئىلاجى قىلىپ مەكتەپتىن قاچۇرۇشقا ئۇرۇناتتى. باشقا يېزىلاردىكى تۇققانلىرىنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىۋېتەتتى. نەتىجىدە بىرى بالا يوق دەپ قۇتۇلسا، ئىككىنچى تەرەپ: 'بۇ بالا ماڭا ئامانەت، ئۆزىنىڭ ئاتا- ئانىسىدىن بى جاۋاب مەكتەپكە

بېرەلمەيمەن' دەپ قۇتۇلىشاتتى.

بالىلار بولسا ئوقۇشقا قىزىقاتتى. چۈنكى يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى موللىنىڭ تالىپلىرىدەك بولماي، ئادەمنىڭ زوقى كەلگىدەك ئىش - ھەركەتلەرنى قىلاتتى، نۇرغۇن كۆڭۈللۈك ئويۇنلارنى ئويناشاتتى. ھەيۋەتلىك سەپ بولۇپ، گۈرسلدىتىپ قەدەم تاشلاپ مېڭىشاتتى. بۇنى كۆرگەن كىشى قانداقمۇ قىزىقمىسۇن؟ بىراق ئۇلارنىڭ ئاتا- ئانىسى ئاز بالىلىرىنى دوزاق ئازاۋىدىن قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن (ئۆزلىرىچە بالىلارنىڭ بەختىنى كۆزلەپ) ھەرىكەت قىلاتتى.

تەۋپىق بۇنداق كەيپىياتنىڭ يەنە باش كۆتۈرۈپ قىلۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇ يېڭى تىزىملانغان بالىلارنى مېڭىش- تۇرۇشقا ئۈگۈتۈش ئۈچۈن سەپكە تىزغاندا ھامان بىر- ئىككى بالا كېمىيىپ باراتتى. سۈرۈشتۈرگەندە يە ئۇلار 'ئاغرىپ' قالغان بولاتتى ياكى ھاممىسىنىڭ، تاغىسىنىڭ ئۆيىگە كەتكەن بولاتتى. ئۇ شورۇقتا بارغاندا ئابلەقىنىڭمۇ قاتاردا بولماسلىقى بەكلا ئاچچىقىنى كەلتۈرگەنىدى. كېيىن تاھىر خەلپەتتىن بالىنىڭ ئۆگەي ئانىسى كاشىلا قىلۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە سۆھبەتلەشكىلى كىرىپ، ئۇنىڭ دادىسى ۋە ئۆگەي ئانىسىغا ناھايىتى كۆپ گەپ قىلغاندىن كېيىن نامازدا موللىلارنىڭ ۋەز ئېيتىپ تەھدىد سېلىۋاتقانلىقىنى سەل- پەل سەزدۈردى. بۇ قۇتراتقۇلۇقنىڭ ئارقىسىدا ھابۇلھاجىم، قازى رەئىس قاتارلىقلارنىڭ پىتنە مەنبەئەسى ئىكەنلىكى بىلىنەتتى. ئەمما ئۇلار بۇاستە ئوتتۇرىغا چىقماستىن باشقىلارنىڭ قولى بىلەن جىنايەت ئۆتكۈزۈش شۇملىقىنى قىلىشاتتى. بەلكى ئۇلارنىڭمۇ ئارقىسىدا يەنە باشقا بىر كۈچ بولىشى چوقۇم. تەۋپىق بۇلارنىمۇ كۆز ئۆڭىدىن ئۆتكەزدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ سەۋرىسى ئاخىرقى چەكىكە يېتىپ، كاتتايلاقتىن قايتىپ كېلىپلا بۇ ئىش ئۈستىدە باش قاتۇردى ھەم ھەر جۈمە كۈنى بىر كەنتنىڭ ئازنا مەسچىتىدە نامىاز ئوقۇيدىغان ۋە نامازدىن كېيىن كۆپچۈلۈككە، شۇنداقلا مۇتئەسسىپلەرگە ۋەز ئېيتىدىغان بولدى.

ئۇ ئىشتاچىدا، ئازغانىدا، تىجەنىدە، بۆگەنىدە مۇشۇنداق نۇتۇق

يىغىنلىرىنى ئېچىپ، موللىلارنىڭ نەپسىيانەتچىلىكىنى، ئۇلاردا ۋەتەن، مىللەت تۇيغۇسىنىڭ كەملىكىنى مىساللار ئارقىلىق چۈشەندۈردى. ھەمدە بۇنداقلارغا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ چىقتى.

ئۇ شورۇقتا بولۇۋاتقان مۇتەئەسسىپلىك ئارقىسىدا كەنجى قازاخۇنۇم بارلىقىنى سىزىپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ بەزى پىتىنە- ئېغىۋالىرىنى ئۇ كۆپ قېتىم ئاڭلىغان، راسا بىر ھېساب- كىتاب قىلىشماقچى بولۇپ يۈرەتتى. نويابىرنىڭ ئاخىرىدىكى بىر جۈمە كۈنى جۈمە نامىزىغا شورۇقنىڭ بۇستان مەسچىتىگە يېتىپ كەلدى.

بۇ چاغدا نامازخالارخانلار سەپراس بولۇشۇپ بولغان بولۇپ، مەمتىلى ئەپەندى ئىككى جەڭچىسى بىلەن ئاخىرقى سەپتىلا تۇرۇشتى. ئۇنىڭ كېلىپ قالغىنىنى كۆرۈپ سالام قىلماقچى بولغانلارغا «نامازدىن كېيىن كۆرۈشەيلى» دەپ ئىما قىلدى. چۈنكى بۇ چاغدا كەنجى قازاخۇنۇم ۋەز ئېيتىۋاتاتتى.

نامازدىن كېيىن كەنجى قازاخۇنۇم يەنە ۋەز باشلاپ قالدى.

ــ مۆمىن مۇسۇلمانلار، ئاگاھ بولۇڭلاركى، يۇرتتا دەھرىلىك ئەدەپ، ئىسلام دىنىنىڭ چىرىقى خىرەلەشمەكتە. دەھرىلەر ئەۋلادلىرىمىزنى دىندىن چىقىرىشقىچە بېرىپ يەتمەكتە. بۇ ھالنى بۈگۈن يەر تەۋرەشتىنمۇ بىلىۋالغىلى بولۇدۇ، ــ ئۇ ساقاللىرىنى تىترىتىپ، تەھدىد ئاھاڭدا سۆزلەيتتى. شۇڭا نامازخانلارنىڭ ھېچقايسىسى مەسچىدتىن چىقىپ كېتىشكە جۈرئەت قىلىشالمايتتى. قازاخۇنۇم ئېڭىكىنىڭ ئاستىنى تاتىلاپ قويۇپ داۋام قىلدى، ــ يەر تەۋرەشنىڭ ئۆزى خۇدانىڭ غەزىۋى! بەندىلەر گۇناھقا پېتىپ كەتكەندىلا ئاللاھ يەر يۈزىگە ئاشۇنداق ئاپەتلەرنى ئەۋەتىپ، بەندىلەرنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. تۇۋا قىلىشقا ئۈندەيدۇ. يەنە بولمىغاندا تېخىمۇ بەتتەر بالايى - قازا ئەۋەتىپ دۇنيانى كومپەيكۇم قىلىۋېتىدۇ! نوھنىڭ قەۋمى توپان ئاستىدا قالغان،... ئاد قەۋمى، سەمۇد قەۋمى گۇناھقا پاتقانلىقىدىن جازالانغان. بۇ مانا شۇنداق ئىش! مۇسۇلمان بەندە ئۈچۈن ئەركىشنىڭ چاچ قويمىقى، كالتە چاپان كەيمىكى نىمىدىن بىشارەتتۇر؟ ئاينىڭ ، يۇلتۇزنىڭ ۋە يەنە يەر شارى دېگەندەك نەرسىلەرنىڭ

گېپىنى مۇسۇلمان بالىلىرىغا ئۇگۈتۈش نەقىلا دەھرىلىك ئەمەسمۇ!؟ بۇنى ئۇگەنگەنلەر گۇناھقا پاتىدۇ! يەر شارمۇ، چاسمۇ بۇ دىگەن ئاللاھنىڭ ئىلكىدىكى ئىش! غەيبىنى بىر ئاللاھ بىلىدۇ! بۇنداق گەپلەرنى قىلغانلىق خۇدالىق داۋاسى قىلغانلىق! خۇدالىق دەۋاسى قىلغان پىرئەۋن نېمە بولدى؟ نەمرۇد، شەددادلار نېمە بولدى؟ ئىبرەت ئالمامدۇق؟ ئاللاھنىڭ سىرلىرىنى كوچىلاش مۇسۇلمانلار ئۇچۇن ناتوغرا. بۇنداق ئادەملەر ئۇ دۇنيادا سۇرىتى مۇبەددىل بولۇپ، ھايۋان سىياقىدا قوپىدۇ! بىز سىزلەرنى يامان يولدىن يانسۇن دەيمىز، توغرا يولغا ھىدايەت قىلمىز، گۇناھقا پاتمىسۇن دەيمىز. ياخشىلىقنى بىلمىگەنلەر دەۋزىخىدۇر!...

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تاقىتى پۈتتى. ئۇ خالايىقنىڭ چېتى بىلەن مەسچىت سۇپىسىغا چىقىش ئۈچۇن ماڭدى. مەڭلىكاخۇن بىلەن نىمىتۇللا ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئەگەشتى.

ئىككى قۇراللىق ئەسكەرنىڭ مۇھاپىزىتىدىكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مۇنبەردە پەيدا بولىشى بىلەن كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ گېلىغا بىر نىمە تۇرۇپ قالغاندەك ئۇنى ئۆچتى.

ــ خوش كەپلا... تەقسىر... ئۇ ساقلىنى يۇقىرى قىلىپ ئېڭكىنىڭ ئاستىنى تاتىلىدى.

ــ نىمە دەپ زەھەر چېچىۋاتىسەن، يىلان!؟ــ دەپ ۋارقىرىدى مەمتىلى ئەپەندى غەزەپتىن تىترەپ،ــ نىمە دېمەكچىسەن؟ قايسى مەقسەتكە يەتمەكچىسەن!؟ سەندەك شۆتاڭغا بالا بەرگەنلەر جەننەتكە كىرىپ، ئۆزىنىڭ زۇۋانىدا ئىلىم ئوقۇغانلار دوزاقتا كىرەمدۇ؟ سۆزلە! قانداق دەھرىلىك ئەدەپ كەتتى؟ نېمىسى دىنغا مۇخالىپ؟ قۇرئان ھەدىستىن دەلىل كۆرسەت! چاچ قويسا يامان بولۇدۇغان، كاپىر بولۇپ كېتىدىغانغا دەلىلىڭنى كۆرسەت! بارمۇ دەلىل؟ سۆزلە!

كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزىنى يۇشۇرىدىغان تۆشۈك ئىزدەپ ئوڭ-سولغا، ئالاق-جالاق قاراشقا باشلىدى. ئۇ توپ ئارىسىغا كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى، نىمىتۇللا ئۇنى توسۇۋالدى ئۇ نەچچە يۈزلىگەن ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا شۇمشەيگىنچە بوينىنى قىسىپ، بېشىنى تۆۋەن

سىلىپ جىم تۇراتتى. ئۇنىڭ ھېلىلا خالايىققا سۇر كۆرسۈتۈپ ۋارقىرىغان چاغدىكى ھەيۋىتىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

ــ سەن بايا دېگەن تۆھمەتلىرىڭنى جامائەت ئالدىدا بوينۇڭغا ئالمايدىغان بولساڭ، قۇرئان ھەدىستىن دەلىل كۆرسۈتۈپ، تۇغرا دېگەنلىكىڭنى ئىسپات قىل! بارمۇ دەلىلىڭ؟!

ــ ...

ــ كىمىكى ئاللاھ ناملىدىن يالغانىنى توقۇيدىكەن، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ لەنىتى ياغدۇ، دېگەن ھەدىسنى ئاڭلىغانمۇ سەن؟

ــ ...

ــ بايا دېگەنلىرىڭ دىن نامىدىن، ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇش بولمىسا دەلىلىڭنى قوي! ــ مەمتىلى ئەپەندى جامائەت ئىچىگە بىر قۇر كۆز يۈگەرتىپ، ــ ئىچىڭلاردا دىنىي بىلىگەن باشقا ئادەم يوقمۇ؟ بىزنىڭ قىلمۇاتقانلىرىمىزدىن دىنغا خىلاپ كېلىدىغان ئىشلار بولسا دەلىلى بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ بېقىڭلار، بىز تۇزۇتەيلى، بارمۇ سۆزلەيدىغانلار؟

خالايىق زۇۋان سۈرمىدى. تىرىك قىلغان ئاۋازمۇ ئاڭلانمايتى. ھېچكىم زۇۋان سۈرۈشكە پېتىنالمايتى. مولىلا ئەمەس بىرسى يۈزلەپ ئايەت كەلتۈرسىمۇ ئىشىنىپ كەتمەيدىغان بۇ ئادەملەرگە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرى قايىل قىلىش رولى ئويناندى دېيىشكىمۇ بولار، ئەمما، بىر مىلتىقلىق ئادەمدىن پۈتۈن بىر يۇرت قورقۇپ سىيىۋېتىدىغان بۇ خەلق كۆز ئالدىدا ئىككى قوراللىق ئەسكەر تۇرغاندا ئىشەنگەن موللىسىنىمۇ ھەمايە قىلالمايتى. ئۇقۇمۇشلۇقلاردىن بەزىلىرى گەرچە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرىنى تۇغرا تاپسىمۇ، ئەنئەنىدىكى تۇغرا- خاتا بىلەن ھېسابلاشماي قىلىنۇبرىدىغان «يۆز- خاتىرە» تۈپەيلى، كەنجى قازاخۇنۇمغا قارشى مەيدان تۇتۇشقا «يۇزى چىدىمايتى». ئەپەندى دېگەن كېتىدۇ، بىز يەنە قازاخۇنۇم بىلەن قالىمىز دېگەنلەرنى ئويلىشاتتى.

ــ خەلقنى توغرا يولغا باشلىماقچىمۇ سەن؟ ياكى ئەگرى يولغىمۇ؟

ــ خاتا يولغا باشلاپتۇق، ئۆزى...

ــ تۇفېي!ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى بۇ بىچارە ھالەتكە چۈشكەن،

كەچكۇزدىكى چۈشىنىدەك دۈگدەرەپ قالغان، گويا بېشىدىكى ئادەتتىن تاشقىرى يوغان سەللىسىنى كۆتۈرەلمەي قالغانىدەك بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن بايقۇشقا نەپرەت بىلەن تۈكۈردى. ئارقىدىن ئۇنىڭ بېشىغا بىگىز بارمىقى بىلەن نوقۇپ تۇرۇپ، ــ ھەي، شەرمەندە! ھىلى سەن خەلقنى تۇغرا يولغا ھىدايەت قىلغۇچى بولۇپ ئىشەنچ بىلەن گەپ قىلۋاتاتتىڭ، ھالىڭ شۇمىدى؟ ئۆزەڭ قىلىۋاتقان ئىشنىڭ ھەقىقەتەن تۇغرا ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلالماي قالدىڭمۇ ياكى ئاغزىڭدا مۇقەددەس دەپ چەل تەگكۈرمەي كۆتۈرۈۋالغان ئېتىقادىڭدىن جېنىڭ ئەۋزەلراق تويۇلۇپ، ئۆزەڭنى ئەيىبلەۋاتامسەن؟! ئەگەر سەندە راست ئېتىقاد بولسا مېنىڭ مىللىتىمىدىن قورقماي توغرىسىنى سۆزلە! «زالىم پادىشاھ ئالدىدا بىر ئېغىز ھەق گەپنى قىلىشمۇ جىھاد قىلغانلىق بولۇدۇ» دېگەن ھەدىسكە كۆرە، ئۆزەڭنى ھەق دەپ بىلسەڭ دەلىل بىلەن سۆزلە شۇ ھەقنى! يالاقچىلىقىدىن شۆتاڭغا بالا بەرگىنىڭ ھىدايەت ئىچىدە بولغىنىڭمىدى؟ بۇ مەكتەپ ئاللاھنىڭ سۆزى، ئاللاھنى تەسدىقلايدىغان ئىلىملەر ئۇگۈنۈلىدىغان مەكتەپقۇ؟ يەنە نېمە دەيسەن؟!

ــ ئازماس ئاللا ... ئىنسان دېگەن خام سۈت ئەمگەن ... ــ كەنجى قازاخۇنۇم بىچارىلىك بىلەن غۇدۇڭشىدى.

ــ ئېيتىپ باقە، بايا قىلغان تەرغىباتلىرىڭنىڭ خاتا بولغانلىقىنى ئۇشتۇمتۇت ھېس قىلىپ مۇشۇنداق دەۋاتامسەن ياكى جاننىڭ تاتلىقلىقىدىنمۇ؟

ــ ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، تەقسىر، سىلى دېگەندىن كېيىن بىز ئۇنى توغرا دېمەي بويۇن تاۋلىق قىلىپ بېشىمىز ئونمۇ؟...

ــ ئاڭلىدىڭلارمۇ، ۋەتەنداشلار؟ بۇنداق ئادەملەردە ۋىجدان دېگەن نەرسە بولمايدۇ. ئۇلار سىلەرگە ئىمانىنى، ئېتىقادنى تەشۋىق قىلىدۇ. يۇ، ئۆزىنىڭ ئىمانى، ئېتىقادى مۇستەھكەم ئەمەس. ئازراق مۇشكۈلگە يولۇقسا ئىماندىن، ئېتىقادىدىن كېچىپ ئىت جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزىنى- ئۆزى كاچاتلايدۇ. ئۆزىنى - ئۆزى يالغانغا چىقىرىدۇ. ئۇ بايا نېمە دەپ ۋەز ئېيتقان؟ ئەجەبا مېنىڭ ئىككى ئەسكىرىمنى كۆرۈپلا سىلەرگە

دەۋاتقان، سىلەرگە تەشۋىق قىلۋاتقان يولىنى ئۆزى خاتا دېدىغۇ؟ بۇنداق ئادەملەرگە ئەگىشىش توغرىمىكىن؟ــ مەمتىلى ئەپەندى يۈكسەك دەرىجىدىكى ناتىقلىق قابىلىيىتى بىلەن رەقىبىنىڭ ئەينى مەيدانىدىكى ئىككى خىل ھالىتىدىنلا پايدىلىنىپ ئۇنى شەرمىسار قىلىۋەتتى. خەلق ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان كارتىنىلار بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ ئويلىغىنىدا قايىل بولمىغىنىمۇ ئاز قالدى. مەمتىلى ئەپەندى سوئالنىڭ كىشىلەر قەلبىدە قانداق تەسىر قوزغايدىغانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولغانىدەك، بىردەم كۆپچۈلۈككە سەپ سېلىپ قارىدى. كۆپچۈلۈك چوڭقۇر تىنىپ، جىم- جىت قۇلاق سالاتتى. ئۇ سۆزىنى دادام قىلدى، ــ شۇنداق، ۋەتەنداشلار، بۇنداق رەزىل ئادەملەر مىللەتتىن ئىبارەت بۇيۇك تەنگە چىققان جاراھەتتۇر! ئۇلار ھامان جان قايغۇسى بىلەن ھەلەك. شۇڭا ئۇلار شەخسى پايدىسى ۋە ھاياتىنى قوغداپ قېلىش ئېھتىياجى ئۈچۈن ھەر قانداق ھۆكۈمران گۇرۇھقا، ھەر قانداق چەتئەل جاھانگىرلىرىغا ئوخشاشلا يالاقچىلىق قىلىۋېرىدۇ. بىزنىڭ ئىمانىمىز توغرىسىدا ھېلىلا گۇمان بىلەن سۆزلىگەن بۇ ئادەم ئەگەر پەرەڭلەر ياكى ھىندىلار يۇرتىمىزغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن كەلسە مانا شۇنداق تەشۋىقات بىلەن سىلەرنى قوزغاپ چىقىپ ئىسلام دىنىنى قوغداش شۇئارى بىلەن ئاشۇلارغا قارشى كۈرەش قىلارمۇ؟ ناتايىن! ئۇ بايا ئېيتقانىدەك «ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ» دەيدۇ- دە، ھىندىلارغىمۇ، پەرەڭلەرگىمۇ، مۇڭغۇللارغىمۇ ئوخشاشلا خىزمەت قىلىۋېرىدۇ. ئۇلارنىڭ دىنسىزلىقى، تاجاۋۇزچى بولۇشى، مىللەتنىڭ پايدا- زىيىنىدىن قەتئىينەزەر، پۇل بەرسىلار ئولارنىڭ پايدىسىغا پەتۋا بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ سىياسىتىنى دىنىي ئەھكاملار بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مەدھىيىلەيدۇ. بىچارە جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تاپىنىنى يالاپ، يالاقچىلىق قىلىدۇ. مانا، سىلەرگە ئىمان، ئېتىقاد ھەققىدە گەپ قىلغان ئادەمنىڭ ئەھۋالى!ــ ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى،ــ ھۆكۈمرانلارچۇ؟ ئۇلار دەل مۇشۇنداق ئىمانى سۇس تەبىجىمەللەردىن پايدىلىنىپ بىزنىڭ ئۇستىمىزدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. چۈنكى،

هۆكـۇمرانلار بىلمـدۇكى، بىزنىـڭ خۇراپاتلىققا پاتقـان خەلقىمىـز قىلىـچ شىلتاپ قىلىغان گەپكە ئۇنىمايدۇكى، قۇرئـاننى، خۇدانىـڭ نـامىنى شـىپى كەلتۈرۈپ قىلىنغـان سـۆزگە شەرتسـىز بويسـۇنىدۇ. هۆكـۇمران بىۋاسـتە گەپ قىلغانـدا ئاڭلىمىغـان خەلـق شـۇ سـۆزنى مۇنىڭـدەك يـالاقچى كانـايلار ئـارقىلىق دېسـە ئاڭلايـدۇ. دېـمەك بۇنـداق «مۆتـەۋەرلەر» مىللىتىمىزنـى قۇل قىلغۇچىلارنـىڭ قولىدىكى قـورال! ئـۇلار مۇشـۇ تەقلىدته هىدايىتۇللا ئابـاقنى قانـداق هىمـايە قىلغـان بولسـا، يـاقۇپبەگنىمۇ شـۇنداق خوشـامەت بىلەن قارشى ئالغان؛ روروڭتاڭنى قانـداق چاجـاڭ قـۇرۇپ كۈتۈۋالغـان بولسـا، يـاڭ زېڭىشـڭغىمۇ شـۇنداق سـاداقەت بىـلەن خىـزمەت قىلغـان. ئۇلارغـا هۆكۈمرانلىـق قىلغۇچىلارنـىڭ پەرقـى يـوق. هامـان شـۇلار تەرەپـتە تۇرىـدۇ. پەقەت ئۇنىـڭ خـۇدانى ۋە خەلقنـى ئالدايـدىغان، سـاختا ئىخـلاس بىـلەن ئۇقۇلۇدىغان نامىزىغا كاشىلا قىلىمىسىلا، پەتـۋا چىقىرىـپ ئـۆز خەلقنـىڭ قېنىنـى شـوراش ئۈچـۈن كـالتە قوشـۇقنىڭ سـېپىنى تۈتقـۇزۇپ قويسـىلا بولـدى. بىـر ئۆمـۈر ئۇلارغـا يـالاقچىلىق قىلىۋېرىـدۇ. ئەمـدى ۋەتەنداشـلار، ئۇتمۇشـكە نەزەر سـېلىپ، بۈگۈننىمـۇ كـۆز ئالـدىڭلاردا قويـۇپ، ئـويلاپ كۆرۈڭلار، مېنىڭ دېگەنلىرىم راستمۇ- قانـداق؟ كىمنىـڭ ئىمـانى كامىـل ئەمەسكەن؟ كىمنىڭ كامىلراق ئىكەن؟

مەيدانـدا شـۇنداق سـۈرلۈك جىملىـق هۆكـۈم سـۈردىكى، كۆپچۈلـۈك مەمتىلـى ئەپەنـدىنىڭ ئـاخىرىنى ئـۇلاپ داۋاملىـق سۆزلەۋېرىشـىگە تەشـنا بولـۇپ كەتتـى. بۇنـداق جىـم- جىتلىـق كىشـىنىڭ يـۈرىكىنى سـىقاتتى. نويابىرنـىڭ ئـاخىرى بولغاچقـا غـۇر- غـۇر شـامال كىشـىلەرنىڭ تېنىنـى چېقىـپ ئـۆتەتتى. بەزىلەرنـىڭ پـۇتى توڭۇشـتىن سـەزمەس بولـۇپ كەتكەنىدى. لېكىن هېچكىمنىڭ خىيالىدا مەسچىتتىن چىقىـپ كېتىش خىيالى، هەتتا پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ ئـازراق هـارارەت هاسـىل قىلىـش خىيـالى يوق ئىدى.

ــ ۋەتەنداشلار،ــ مەمتىلى ئەپەندى سۆزىنى داۋاملاشـتۇردى. بـۇ نـۆۋەت ئۇنىـڭ سـۆزى مۇلايىملىـق بىـلەن جاراڭلىـدى. ئۇنىـڭ تاۋۇشـىدا «ئەي خالايىق، نېمىنىـڭ تـوغرا، نېمىنىـڭ خاتـا ئىكەنلىكىنى چۈشەنسـەڭلەرچۇ،

چۈشەنسەڭلارچۇ!» دېگەن ئىلتىجا بار ئىدى، ــ ئاراڭلاردا سودىگەرچىلىك بىلەن چەتئەلگە چىققانلار بار، شۇلاردىن سوراپ كۆرۈڭلار، دۇنيادا يەنە كىملەر بىزدەك ياشايدىكەن؟ كىم بىزدەك ھاياتنىڭ لەززىتىنى سۈرۈشتىن مەھرۇم ھالدا، تىرىك مۇردىلاردەك ياشايدىكەن؟ ئويلاپ كۆرۈڭلار، ۋەتەنداشلار، مۇشۇمۇ ھاياتمۇ؟ ھەربىر ئادەم ئۆچۈن بىر قېتىمدىلا بېرىلىدىغان قىممەتلىك ھايات مۇشۇنداق قۇرۇتتەك مىدىرلاپ يۈرۈش بىلەنلا قانائەت تاپامدۇ؟ ئەي، بۇغرا ئۇلادلىرى، بىزنىڭ تومۇزنىمزدا ئاتىلانىڭ، ئاقساق تۆمۈرنىڭ قېنى بارمۇ- يوق؟! بىزنىڭ يورۇق چۈشمەيدىغان چالما ئۆيلەردە ئولتۇرۇشمىز، توپا توزۇپ تۇرۇدۇغان ۋەيرانە كوچىلاردا يالاڭئاياق يۈرىشىمىز تەقدىردە پۈتۈلگەنمۇ؟ ئاللاھ بىزنى مۇشۇنداق ياشاشقىلا يارىتقانمۇ؟ بۇنداق دېگۈچىلەر ئاللاھنى تولىمۇ ئادالەتسىز دېمەكچىمۇ- قانداق؟ ئەجەبا ئاللاھ بىزگە ئۇ دۇنيادىلا بەخت- جەننەت ئاتا قىلىپ، بۇ دۇنيالىقنى غەيرى مۇسۇلمانلارغا بەرگەن بولسا؟ ياق، ۋەتەنداشلار، بۇلار ھۆكۈمران كۈچلەرنىڭ يالاقچىلىرى مۇسۇلمانلارنى ئالداش، قورقۇتۇش ئۈچۈن ئويلاپ تاپقان يالغان سۆزلەر! سىلەر ئوقۇمىغىنىڭلار ئۇچۇن دۇنيادىن بېخەۋەر، موللىلار نېمە دېسە شۇنى راست دەيسىلەر. ئەگەر ئوقۇغان بولساڭلار ئىدى، ئۇ ھالدا دۇنيادىن بېخەۋەر قالمايتىڭلار- دە، دۇنيادا «پانى دۇنيالىقنى بەرگەن» غەيرى مۇسۇلمانلارنىڭمۇ ئىنتايىن نامرات ۋە مەھكۇملۇقتا ياشاۋاتقانلىرى بارلىقىنى؛ «باقى دۇنيالىقنى بەرگەن» مۇسۇلمانلارنىڭ مۇشۇ دۇنيادىمۇ ئىنتايىن پاراۋان ھايات ئىچىدە ياشاۋاتقانلىرى بارلىقىنى بىلگەن بولاتتى. شۇڭا ھۆكۈمرانلار سىلەرنىڭ قېنىڭلارنى ئىچكۈچىلەر سىلەرنىڭ نادان، گول، ئاخماقراق بولۇشۇڭلارنى ئارزۇ قىلىدۇ. نادان ئادەملەر خۇددى بىر پادىغا ئوخشايدۇ. پادىغا بولسا نەچچە قورۇسى ئۆچۈن پەقەت بىر پادىچى بولسىلا كۇپايە، خوجايىن ئازراق ھەق بېرىپ پادىچىلارنى ياللايدۇ ياكى يۇندىسىنى بېرىپ پادىچى ئىتلارنى باقىدۇ - دە، بۇ «پادا» نى باشقۇرۇپ كېتىۋېرىدۇ. ئەنە شۇ «پادىچىلار»، ئەنە شۇ «چوپان ئىتلىرى» مانا مۇشۇنداق مىللىي مۇناپىقلار! بۇ «پادىچىلار» ئۆز پادىسىدىن خالىغان

ۋاقىتتا، خالىغان جاننى زامان قاسساپلىرىغا سېتىپ بېرىدۇ ياكى ئۆزى تۆتۈپ بېرىدۇ، پەقەت خوجايىن شۇنى خالىسىلا!

كۆپچۈلۈك ئېغىر تىنىدى. ئۇلار خۇددى چەكسىز بوشلۇققا تاشلىۋېتكەندەك بولۇپ قېلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى يەنە ئازراق پائۇزىدىن كېيىن داۋام قىلدى:

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، سىلەر ئىنسانمۇ- قانداق؟ ئىنسان بولۇپ تۇغۇلۇپ، ئاڭسىز پادا بولۇپ ياشاشنى ۋىجدانسىزلار كۆتۈرەمدۇ؟ خۇدا بىزنى جەمئى مەخلۇقاتتىن ئەزىز ۋە ئۇلۇغ قىلىپ ياراتقان تۇرسا، بىز شۇ ئۇلۇغلۇقنى قولغا كەلتۈرەلمەي، باشقا تۆۋەن دەرىجىدىكى ھايۋانلار قاتارىغا چۈشۈپ قالساق بۇ خۇدانىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەسمۇ؟ بۇ خۇدانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئەمەسمۇ؟ ئىنسانىنىڭ ئىنسان سۈپىتىگە كىرىشى ئۈچۈن بىلىم ئىگىلىشى زۆرۈردۇر. مانا شۇنداق بولغاندىلا ھەرخىل روھى كىشىلەردىن قۇتۇلۇپ كېتەلەيمىز. ئۆزىمىزنىڭ بارچە مەخلۇقتىن ئەزىز، ئۇلۇغراق ئىكەنكىمىزنى نامايان قىلالايمىز. مانا شۇنداق بولغاندىلا ئادەم دېگەننىڭ ھايۋانىدەك ياشىماسلىقى كېرەكلىكىنى، ئەركىن پاراۋان ھۆر- ئازادە ياشاش ئىنسانىنىڭ ئىززەت-نەپسىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشىنەلەيمىز. ئۆزىمىزنىڭ قەدىر- قىممىتىنى بىلىمىز. بىلىم بولغاندىلا ئىنساندەك ياشاشنىڭ شەرت- شارائىتلىرىنى يارىتالايمىز. ۋەتەنداشلار، ئورۇسلار، پەرەڭلەرمۇ ئوخشاشلا ئادەمغۇ؟ ئۇلارنىڭمۇ ئىككى قولى بار، ئەقلى ھوشى بار، بىزمۇ ئوخشاشلا شۇنداققۇ؟ نېمىشقا بىز ماشىنا ياسىيالمايمىز؟ نېمىشقا بىز ئەۋلاتتىن- ئەۋلادقىچە كېسەك ئۆيلەردە ئولتۇرىمىز؟ نېمىشقا ئاسماندا ئۇچالمايمىز؟ خۇدا بىزگە نېمىشقا ئاشۇ نەرسىلەرنى ئاسماندىن تاشلاپ بەرمىدى؟ نېمىشقا شۇنداق بەختسىيار تۇرمۇش ئاتا قىلمىدى؟ بۇ بىزنىڭ خۇداغا ئۆگەي بولغانلىقىمىزدىن ئەمەس، ھەممىزنى خۇدا ياراتتى. ھەممە مىللەتنى خۇدا ياراتتى، خۇدا ھەممە مىللەتكە ئوخشاش ئەقىل بەردى. ئۆزىمىزنىڭ ئەقىل- پاراسىتىمىزنى جارى قىلالماي يۈرسەك ئەيىپ كىمدە؟ ئەلۋەتتە ئۆزىمىزدە! ئوقۇيلى، ۋەتەنداشلار. بىز مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئەۋلادى.

خۇراپاتتىن قۇتۇلمىساق شەرىپىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرەلمەيمىز، ساقلىيالمايمىز.

مەمتىلى ئەپەندى سۆزلەپ بولغىچە سۇغا چۈشكەن ئىتتەك شۇمشىيىپ تۇرغان كەجى قازاخۇنۇم مەمتىلى ئەپەندى سۆزىنى تۈگەتكەندە بۇركۈتنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇش شاتلىقىغا چۆمگەن تۇلكىدەك، يۇرىكى ئويناپ كەتتى. نىمىتۇللا ئۇنىڭغا يېقىنراق كېلىپ بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئاللىقانداق يامان تەرغىباتلارنى داۋام قىلىدىغان بولسا ئېتىپ تاشلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ پوپوزا قىلدى. چۈنكى ئىلمىي ئاساسلار بىلەن قايىل قىلىشقا بولمايدىغان بۇنداق مۇتەئەسسىپلەرگە ئەڭ مۇۋاپىق چارە مەجبۇرلاش ئىدى. ئارقىدىن ئۇ كەنجى قازاخۇنۇمنى مۇرىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى. بۇ ئۇنىڭ «ئەمدى كۆزدىن يوتسەڭمۇ بولۇدۇ» دېگىنىدى. كەنجى قازاخۇنۇم كېتىشكە تەمشەلدىيۇ، يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ رۇخسەت قىلماسلىقىدىن قورقۇپ ئۇنىڭ كۆزىگە قارىدى، دېگەندەك، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئۇنىڭغا قىلىدىغان سۆزلىرى باردى.

ــ قازى، سەن بايا خاتا قىلغانلىقىڭنى ئېتىراپ قىلغانىدىڭ، ئۇنداق بولسا بۇندىن كېيىن خەلق مەنپەئەتىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بۇنداق قىلمىشنى قىلماسلىققا قەسەم قىلىپ باقە!

ــ بىللاھكى... ــ كەنجى قازاخۇنۇم شۇنداق دەبدەبىلىك سۆزلەرنى تىزىپ قەسەم قىلىشقا باشلىدىكى، ئۇنىڭ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىدىن بۇركۈتنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن جىمكى ۋاستىلەرنى قوللۇنۇشتىن يانمايدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، ــ دېدى تەۋپىق كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ تەنتەنىلىك قەسىمى ئاخىرىلاشقاندىن كېيىن، شائىرانە ئاھاڭدا، ــ سىلەر مانا مۇشۇنداق ئادەمگىمۇ ئىشىنەمسىلەر؟ ھېلىلا باشقىچە گەپ قىلغان ۋە شۇ گەپلەرگىمۇ خۇدانىڭ نامىنى شىپى كەلتۈرگەن بۇ كىشى ئەمدى ھېچبىر قىزارماستىن قەسەمۇ ئىچىۋاتىدۇ، دېمەك، جىننى دەپ ئۆزى توغرا دەپ ئىشەنگەن نەرسىدىن تىنىۋاتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا قارشى ئىش قىلىۋاتىدۇ، ــ تەۋپىق قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن يېنىدىكى

كەنجى قازاخۇنۇمنى كۆرسۈتۈپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ بۇنداق تۇرۇشى خۇددى بىرەر ئەخلەت دۆۋىسىنى ياكى باشقا شۇنىڭغا ئوخشاش ئىپلاس نەرسىنى كۆرسۈتۈپ تۇرغاندەك تۇيۇلاتتى، ــ بىز بۇنداق قەسەم قىلمايمىز، بۇنداق ئىككى يۈزلۈك ئەمەسمىز، جېنىمىزنى دەپ ئۆزىمىز توغرا دەپ ئىشەنگەن ئىشىنىڭ تەتۈرسىنى قىلمايمىز، بۇنىدىن ئىككى ئاي ئىلگىرى تەلەبىلەرنىڭ باشلىرى يېرىلغان، ماڭا تەھدىتلەر بولغان، بىراق، بىز ئۆزىمىزنىڭ توغرا قىلۋاتقانلىقىغا قەتئىي ئىشەنگىنىمىز ئۈچۈن ئارقىمىزغا يانمىدۇق. قالغىنىنى بۇنىدىن كېيىنكى ئەمەلىيىتىمىزدىن كۆرسىلەر قازاخۇنۇمنىڭ ئىچكەن قەسىمىدە قانچىلىك تۇرۇدۇغانلىقىنىمۇ كۆرۈشكە ئۇلگۈرسىلەر، ئۇنىڭدا ۋە ئۇنىڭغا ئوخشىغانلاردا بۇنداق ئەرزان باھالىق قەسەملەر ئاز بولمىسا كېرەك. دېمەك، يەنە بىر كۈنلىرى ئۇنىڭ بۈگۈنكى قەسىمىگە مۇخالىپ يەنە باشقا قەسەملەرنىمۇ ئىچىدىغانلىقىغا ئىشىنۈېرىڭلار!ــ ئۇ بىردەم توختاپ، سۆزىنى خۇلاسىلىگەندەك قوشۇپ قويدى، ــ توغرۇلۇق ئاددىي ئادەملەرنىمۇ ئۇلۇغلۇق دەرىجىسىگە كۆتىرىدۇ، ئەگىرىلىك ئۇلۇغلارنىڭمۇ رەسۋا بولۇشىغا سەۋەپ بولۇدۇ.

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى سۆيدىن چۈشۈۋېتىپ ئېيتتى. بۇ چاغدا كەنجى قازاخۇنۇم ئاللىقاچان چاشقان تۆشۈكىكە كىرىپ يوقالغانىدى، مەسچىد هويلىسىدىن چىققاندا هەربىر كىشى مەتىلى ئەپەندىنى ئۆيىگە باشلاپ كىرىش ئۈچۈن چىن قەلبىدىن تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشتى. ئۇلار تەكلىپ قىلىۋېتىپ، يەنە قازاخۇنۇم ياكى ئىماماخۇنۇم دېگەنلەر بىر بۇلۇڭدا كۆرۈپ تۇرغان بولمىسۇن دېگەندەك ئەيمىنىپ ئەترايقا قاراپ قويايتتى. دېمەك، ئۇلار قورقۇپ ئادەتتىنىپ كەتكەندى.

مەتىلى ئەپەندى هەممەيلەنگە سىلىقلىق بىلەن ئۆزرە ئېيتتى. ئۇ مېھمان بولۇپ يۈرۈشكە ئېشىنالمايتتى. دەل هازىرنىڭ ئۆزىدە ئاغۇ يېزىسىغا قاراپ مېڭىپ خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش زىدىيەتنى هەل قىلىپ كەلمىسە بولمايتتى.

ــ رەخمەت، ئاكىلار، سىلەرنىڭ ئىشىمىزنى قولىغانلىقىڭلار بىز

ئۇچـۇن قـوي سـويۇپ بەرگەنـدىن ئـارتۇق بولـۇدۇ، بۇنىڭـدىنمۇ كاتتـا مېھماندۇسلۇق بارمۇ؟ رەخمەت، مەن يەنە ئىش قىلىشىم كېرەك.

*

**

يەنە بىـر جـۈمە كـۈنى ئـۇ سـۈنتاغ مەسـچىتىدە بولـدى. بـۇ يەردىمـۇ نامـازدىن كېـيىن جـامەتكە تەشـۇىق تەرغىبـات قىلغانـدىن كېـيىن قايتىۋاتقانـدىمۇ، بـۇ يەردىكىلەرنـىڭ كۆپچىلـۈكى ئـۇنى خـۇددى ئەڭ يـېقىن دوستى بىلىپ، ئاغرىنغان ھالدا ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشتى.

ــ ھېچ بولمىسا بىر پىيالە چاي ئىچىپ كېتىڭ، ئەپەندىم.

ــ بىزگە ھېچ ھەشەم يوق، قوي سويامتۇق، ئاسقان ئۈزۈملىرىمىز بار، سـوغۇق كۆرسـۈتۈپ كەسـكەن. ئېغىـز تىگگـىپ ماڭسـىڭىز بـولاتتى. يـاز چىكەتتى، ئېغىز تەگمىدىڭىز...

ــ ئەمسە ئاناردىن بىر نەچچىنى ئېلىۋېلىڭ...

ئۇلارنـىڭ ھەر بـىرى ئـۇنى تۇتـۇپ قېلىشـقا تىرىشـاتتى. مەمتىلـى ئەپەنـدى ھەمـمە ئـادەمنى ئىللىـق مۇئـامىلە، يېقىملىـق سۆزلىرى بىـلەن پەپىـلەپ، تەكلىپلىرىنـى ئۇنتۇلـدۇراتتى. كىشـىلەردە ئـۇنى مـالال قىلماسلىق خاھىشى پەيدا بولاتتى.

ئۇلار مەسجىد قەۋمىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا (تېخى ئاتلىرىغا مىنىشىكىمۇ ئولگـۈرمەي) ئىشـىك ئالدىـدا تۇرغـان بىـر كىشـى ئۇلارنى توسۇپلا ئالدى.

ــ بىر پىيالە چېيىمنى ئىچىـپ كەتمىسـەڭلا بولمايـدۇ. بوسـۇغامدىن ئۆتـۈپ كەتسـەڭلا بەك سـەت بولـۇدۇ، ــ دېـدى ئـۇ. قارىغانـدا ئـۇ نامـازدىن چىقىـپلا ئىشـكى ئالدىـدا سـاقلاپ تۇرغـان بولسـا كېـرەك، ــ منېـڭ ئىسمىم سەمەد، مەن سىزگە يۇز كېلەلمەيمەن.

ــ نېمىشـقا؟ سـىز مېنىـڭ ئالدىمـدا ئەيىـپ ئىـش قىلغىنىڭىـز يوققۇ؟ ــ تەۋپىق يېقىملىق تەبەسسۇم قىلىپ سورىدى.

ــ ھېلىقى چاغدا... تالادا ئادەم ئۇرىدىكەن، خوتۇنلارغا ئېسىلىدىكەن،

... دەپ ئۇستۇڭلاردىن گەپ تارقاتقانىدا شۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ يۈرگەنكەنمەن... مەكتەپكە خەتلەنگەن بالامنىڭ ئۇرۇشۇپ يۈرۈپ ئۆچۈرگۈزىۋەتكەنتىم...

ــ ھەي، ساددا دوستۇمەي، ئۇ گەپلەر نۇقاقى گەپ؟ بولدى، بولدى، ئۇنى كۆڭلىڭىزدىن چىقىۋېتىڭ، ماقۇل خەير...

ــ ئۆيدىغۇ ئۆزۈم يالغۇز،... بالىلار بىلەنلا،...ئايال كىشى بولمىسىمۇ سىزنى بار- يوقۇم بىلەن مەھمان قىلمەن، كىگىزچىلىك قىلمەن، ھال- كۇنۇم يامان ئەمەس، خۇداغا شۈكرى، بالىلارنىمۇ ئوقۇتقۇچىلىكىم بار...

ــ شۇنداقمۇ؟ بۇمۇ ياخشى بولدى، دوستلۇشۇپ قالدۇق، يەنە بىر قېتىمدا...

ــ مۇشۇنداقلا كەتسەڭلار سەت بولۇدۇغۇ؟ مەن تېخى ھېلىقى توغرۇلۇق كۆڭلۈمدىكىنى تۆكەرمەن دەپتىم...

ــ سەت بولمايدۇ، نېمىشقا سەت بولاتتى؟ دوستلۇق جەڭدە سىلىنىدۇ. داستىخان دېگەندە ھەممە ئادەم دوست، بايا كۆپچۈلۈكنىڭ ئىپادىسىدىن مېنى قوللايدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. دېمەك، سىلەرنىڭ دوستلۇقۇڭلاردىن گۇمانلانمايمەن. شۇنىڭ ئۈزى بولمىدىمۇ؟ چايدىن باشقا ئۈسۈل بىلەن دوستلۇقنى بىلدۈرگىلى بولمامدىكەن؟ ــ ئۇ سەمەدكە بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن،ــ بىر بىرىمىزنىڭ ئەھۋالىغا ئۇنىڭسىزمۇ يېتىۋېرىمىز، مەسىلەن: بايا يالغۇزمەن دېدىڭىزمۇ؟ ھە، دېمەك ھەمرىيىڭىز سىزدىن بۇرۇن كېتىپ، سىزنى دەرتتە قويۇپتۇ ـ دە، تېخى ياشكەنسىز، ئەلھەكمىلىلا دەپ تۇرۇڭ، بىز سىزنى يەنە ئۆيلەيمىز، شۇنداق، بۇ دېگەن دوستىنىڭ بۇرچى ـ دە.

ــ ئۇغۇ شۇنداق... بىراق... مەن ھېلىقى چوڭ بالامنى يەنە مەكتەپكە خەتلەتكەن، ئۇنى سىزگە تاپشۇرسام، سىز ئوقۇتمىسىز ئەمەسمۇ... ــ دېدى سەمەد تەمتىرەپ، ئۇنىڭ ئىنتايىن ساددا ۋە يۇڭاشلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. دەمۇ دەم ئوڭ- سولغا قاراشلىرىدىن بىرەر مولىلا كۆرۈپ قېلىپ كېيىن زەھىرىنى تىقىپ يۇرمىسۇن دەپ ئەنسىرەۋاتقانلىقىمۇ چىقىپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ ساددا سۆزلىرىدىن كۈلكىسى كەلگەن، تەۋپىق ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ:

— بالىڭىزنى ئوقۇتقۇنۇم ئۈچۈن ئالدىن زەللە ئالدىكەنمەن. دە، هاها... بىز بۇرۇنقىلارغالارغا ئوخشىمايمىز، پەيشەمبىلىك ئۈچۈن قىلمايمىز. بىزنىڭ مەقسىدىمىز جان بېقىش ئەمەس، خەلقنىڭ كۆزىنى ئېچىش، خەير، دوستۇم سەمەد، كېلەر قېتىم كەلگىنىمدە ئەگەر ۋاقتىم بولسىلا ئۆيىڭىزگە كىرىپ ئۆتىمەن. بالا ئوقۇتقۇنۇم ئۈچۈن ئەمەس. بەلكى دوستلۇشۇپ قالغىنىم ئۈچۈن داستىخىنىڭىزغا داخىل بولىمەن.

سەمەد ئىككى ئەسكەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پاكار بوز ئاتقا ئەپچىل جايلىشىپ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان بۇ يېقىملىق ئادەمنى كۆز نۇرى بىلەن ئۇزۇتۇپ قالدى. غۇر- غۇر شامال تېرەك ئوچىدا نېمىشقىدۇر چۇشمەي قالغان بىر تال قورۇق يوپۇرماقنى ئۇچۇرۇپ كېلىپ بېشىغا چۇشۇرگەندىلا ئاندىن ئۆزىگە كېلىپ:

«خۇدا يەتكۈزگەن ئادەم ئوخشايدۇ جۇما، بۇ... قۇرۇپ كەتكۇر بويتاقچىلىق، بولمىسا راستىنلا چىڭ تۇتاتتىم. ئەر كىشىنىڭ تۇللىقىدىن يامان ئىش يوقكەن. ... » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. مۇشۇ خىيال بىلەن بىللە ئۇنىڭ يۇرىكىدە ئاجايىپ بىر خىل قىزغىن مېھىرى- مۇھەببەت قوزغۇلۇپ ئوغلىنى هېچبىر ئىككىلەنمەستىن مەكتەپكە بېرىشكە ۋەدە قىلدى.

2

مەمتىلى ئەپەندى هەر كۈنى دەرستىن چۇشكەندە بىر يېزىغا بېرىپ، ئىپتىدائىي مەكتەپكە تىزىملانغان يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا دەسلەپكى ئوقۇغۇچىلىق هەرىكەت قائىدىلىرىنى، دەسلەپكى پائالىيەتلىرىنى ئۇگۈتۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، دېكابىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغچە يېگىرمە تۆرت مەكتەپكە قاتناپ يۈرۈپ ئىككى مىڭ ئوقۇغۇچىغا قاتار بولۇش، مەش دەسسەش، سىنىپتا قانداق ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىش، يوقلىما

قىلغانىدا قانداق جاۋاب بېرىشكىچە ئۇگۈتۈپ چىقتى. ھەر بىر مەكتەپتە ھەربىر سىنىپنىڭ يوقلىمىسى بارئىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى يوقلىمىغا تىزىملاپ، سىنىپ باشلىقى، تازلىق باشلىقى قاتارلىق سىنىپ ھەيئەتلىرىنى بېكىتىپ، يېڭى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەن ھامان قىينىچىلىققا يولۇقماسلىقى، زېرىكىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئىشىنىڭ باشلىنىشىدىكى قىيىن ئۆتكەنلەرنى ئۆزى ھەل قىلىپ قويماقتا ئىدى.

دارىمۇئەللىمىدىكى ئوقۇش يەنە بىرەر ئايدىن كېيىن تاماملىناتتى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە كەنتلەردىكى ئىپتىدائىي مەكتەپلەرنىڭ يېڭى ئوقۇغۇچىلىرىغا بىر نەچچە جۈملە خەت ئۇگۈتۈپ چىقىشقا بولۇدۇغانلىقىنى ھېس قىلىپ، يەنە دەرستىن چۈشكەن ھامان ئېتىنى مىنىپ يېزىلارغا كېتىدىغان ئادىتىنى توختاتمىدى. ئۇنىڭ دىلىدا ئاتۇش يېزىلىرىنىڭ بىر رويىخېتى بولۇپ، شۇ رويىخەتتىكى رەت بويىچە ھەر كۈنى بىرىگە باراتتى. جۈمە كۈنلىرى بىر نەچچىسىگە باراتتى، جۈمە نامىزىدىكى تەشۋىقاتنىمۇ قولدىن بەرمەيتتى.

بۇگۈن نۆۋەت تەختىھون مەكتەپكە كەلگەنىدى.

ئۇ تەختىھون ئىپتىدائىي مەكتىپىگە كەلگەندە يېڭى ئوقۇغۇچىلار ئۈنى كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. سىنىپتىكى تەكرە مەشتە قاقشال ئوتۇن گۈرۈلدەپ سىنىپ ھارارەت چېچىپ تۇراتتى. تەۋپىق ئادەتتە قايسى ۋاقىتتا كېلىدىغانلىقىدىن ئالدىن خەۋەر بېرەتتى. ئاتىلار ھەيئىتى بالىلارنى مەكتەپكە ھازىر قىلىپ تۇراتتى. شۇڭا بالىلارنى كۈتۈش بىلەن ۋاقىت زايا بولمايتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پاكار تورۇق ئېتىنىڭ بېشى كوچىنىڭ ئاغزىدا كۆرۈنۈشى بىلەنلا ئوقۇغۇچىلار سىنىپلىرىغا كىرىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇگۈتۇلگەن تەرتىپ بويىچە ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇپ، ئەپەندىنىڭ سىنىپقا كىرىشىنى كۈتۈشەتتى.

تەۋپىق ۋاقىتنى تېجەش ئۈچۈن ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ شۇ كۈنكى نۆۋەتچىسى بىلەن قىسقىلا تېنچلىق سورۇشۇپ، سىنىپقا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئىشىك باسقۇچىدا قېلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى

دالاندىن ئاۋۋال ئوڭ تەرەپتىكى سىنىپقا كىرگەندە بوم ئاۋازلىق، شۇ سىنىپتىكىلەرگە نىسبەتەن يېشى ھەم بويى يوغانراق بىرسى:

— ھۆرمەت! — دەپ ۋارقىرىدى. ئۇ بۇ سۆزنى دېيىش ۋاقتى ھەقىقىي يېتىپ كەلگىچە نەچچە قېتىم مۇشۇ ھاياجانلىق مىنۇتلارنى كۆڭلىدە تەكرالاپ كۆرگەن، ھەمدە ۋۇجۇدى تىترەپ كەتكەنىدى. رەسمىي ۋاقتى كەلگەندە بولسا قانچە يادلاپ تۇرغىنىغا قارىماي يەنە سەل مەڭدەپ، بىر سىكىنۈتچە ھايال بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قانداق روھى ھالەتتە ئىكەنلىكىنى چۈشۈنۈپ تۇرغان تەۋپىق ئۇنى ئەيىبكە بۇيرىمىدى.

قالغان ئوقۇغۇچىلارمۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئوقۇتقۇچى كىرگەندە قانداق سالام قىلىش ھەققىدىكى ئۆگۈتۈشلىرىنى ئەسلەشكە تىرىشىپ، ئوڭ قولىنى باش ئۈستىگە (ئالقىنىنى ئالدى تەرەپكە قارىتىپ) كۆتۈرۈشنى كۆپ قېتىم كۆڭلىدىن كەچۈرگەن، سىنىپ باشلىقىنىڭ سالامغا چاقىرىشىنى كۈتۈپ جىددى روھى ھالەتتە تۇرۇشقانىدى. سىنىپ باشلىقىنىڭ خىتابى جاراڭلىغاندا بولسا ئۇلارنىڭ بىر مۇنچىسى مەڭدەپ كېتىپ سالام تەكشى بولمىدى ئورنىدن تۇرغاندىمۇ تاراق- تۇرۇق بەك ئۇزاقتا سوزۇلغاندەك بىلىنىپ كەتتى. بۇ ھالنىمۇ تەۋپىق روھى ھالەتنىڭ جىددىيلىشىپ كېتىشىدىن، چالا ئۆگەنكەنلىكىدىن ئەمەس دەپ ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇلارنى ئەيىبكە بۇيرۇمىدى.

مەمتىلى ئەپەندى، ئىللىق كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتتى ۋە ئىنتايىن مۇلايىم، رازىلىق ئاھاڭىدا «ئولتۇرۇڭلار» دېدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئولتۇرۇش ۋاقتىمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلغاندەك تۇيۇلدى. يەنە بىر پەس تاراق- تۇرۇق بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالىدىن بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھازىرقى مۇھىتى، ئىلگىرىكى ئەھۋالى ئائىلە تەربىيىسى ۋە ئائىلە مۇھىتى، ئاتا- بۇۋىلىرىنىڭ ئۆتمۈشى قاتارلىق ناھايىتى كۆپ ئىشلار چاقماق تېزلىكىدە ئۆتتى. دېمەك، ئۇ شۇنى ئويلىدىكى ھازىرقى مۇنداق كوللىكتىپ ھالدا بىر سىنىپتا، ئۇنىڭ ئۈستىگە پارتىلاردا ئولتۇرۇپ مۇنداق تەرتىپكە ئۆگۈنۈش بۇ بالىلار ھەم ئۇلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا كەلمىگەنلا ئىشلار ئىدى. ئەمدىلىكتە ئۇلار ئۆزلىرىگە ھەم غەلىتە ھەم قىزىق

تۇيۇلغان بۇ ئىشلارنى ئۆزلىرى بىۋاسته باشتىن كەچۈرۈپ ئولتۇرۇشاتتى. تەۋپىق بۇ سەبىي بالىلاردىن ئىبارەت بىر پارچە بوز يەرگە ئۇرۇق چېچىپ، ئۇنىڭدىن هوسۇلنىڭ بىخلىرىنى كۆرگىنىده كۆڭلى سۆيۈنۈپ، هاردۇقى چىققاندەك بولۇپ قالدى.

ــ ئەي، تەلەبىلەر، ــ دېدى تەۋپىق ناتىقلاردەك توختۇتۇلۇپ، هەمده شائىرانه هېسيات بىلەن، ــ يېقىن ئاردا سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا كېلىپ سىلەرنى ئوقۇتۇدۇغان مۇئەللىملەر هازىر ئۆزلىرىمۇ تېخى تەلەبه، ئۇلارنىڭ يېشى سىلەردىن بەك چوڭمۇ ئەمەس، شۇڭا هه دېگەنده قىينىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن سىلەر تەرتىپلەرنى تىرىشىپ ئوگۇنۇۋېلىڭلار. هازىرمۇ خېلى ئوبدان ئوگەندىڭلار يەنه شۇنداق بولسىمۇ، يېڭى ئوستازلارنى ئۆزەڭلارغا تېخىمۇ ئامراق قېلىۋېلىش ئۈچۈن ئەمدى بىز بىر مۇجىزه تەييارلاپ قويايلى. مەن سىلەرگه ئىككى جۈمله خەت ئۇگۇتۇپ قويايي، بۇ خەت تاختىغا يېزىقلىق تۇرسۇن، مۇئەللىم سىلەردىن بۇنى سورىغاندا دەرهال جاۋاب بېرىپ، ئۇنى هەيران قالدۇرۇپتىڭلار يېڭى مۇئەللىم ئىچىده: «بۇ بالىلار دەرس ئاڭلىمايلا تۇرۇپلا خەتلەرنى ئوگىنىۋاپتۇ، تازا زەكى(چېچەن) بالىلار ئىكەن» دەپ ئويلاپ خوش بولۇپ كەتسۇن بولامدۇ؟

ــ بۇ ئۇنىڭ بىر خىل ئوگۇتۇش مىتودى ئىدى، بۇنىڭ بىلەن بالىلار بىر قىيىن ۋەزىپىنى ئورۇنداۋاتقاندەك ئەمەس، بىر كۆڭۈللۈك ئويۇن ئويناۋاتقاندەكلا تۇيماستىن ئوگۇنۇپ قالاتتى.

ــ بولۇدۇ! ــ بالىلار بىر ئېغىزدىن چۇرقىراشتى.

بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەكتەپكه كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان دېهقانلار بىر- ئىككىدىن مەكتەپكه كىرىشىپ، دېرىزىلەردىن سىنىپقا قاراپ تۇرىشاتتى. ئەزەلدىن مۇنداق يېڭىچه مەكتەپ، يېڭىچه تەرتىپنى كۆرمىگەن، تېخىمۇ مۇهىمى، نامرات ۋه قالاق تۇرمۇشتا، خۇراپى مۇهىتتا مەدەنىي هاياتتىن مەهرۇم بولغان خەلق، ئەمەك ئۇچۇنمۇ تەنتەربىيه ئۈيناۋاتقان بالىلارغا قاراپ تۇرۇشنى چوڭ كۆڭۈل خۇشى هېسابلايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى دېرىزىدىن قارىشىۋاتقانلارغا بىر نەزەر تاشلىدى.

ئەمما ئۇلارغا گەپ قىلماستىن بورنى قولىغا ئېلىپ مۇنبەرگە چىقتى ۋە يوغان- يوغان قىلىپ، «ياشىسۇن ۋەتەن! ياشىسۇن مىللەت!» دېگەن خەتلەرنى يازدى. بۇ خەتلەرنىڭ ئاستىغا ئۇدۇل قىلىپ، شۇ سۆزلەرنى «ۋ + ە+ تـ+ ە + ن ... » شەكلىدە ھەرپلەر بويىچە ئايرىپ يازدى ئاندىن كۆرسەتكۈچ تاياق بىلەن كۆرسۈتۈپ:

ــ ياشىسۇن ۋەتەن! ياشىسۇن مىللەت! ــ دەپ جاراڭلىق ئاۋازدا ئوقۇدى، ــ مۇشۇ ئىككى سۆزنى ئۆگۈنۈۋېلىڭلار، ساۋادىڭلارنى مانا شۇ ئىككى سۆزدىن باشلاپ چىقارماقنى زۆرۈر دەپ ئويلايمەن. بۇنىڭ مۇھىملىقىنى سىلەر ئىپتىدائىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ رۇشتى مەكتەپكە چىققاندا چۈشەندۈرۈپ قويىمەن. ئەمىسە ئالدى بىلەن ھەجىلەپ ئوقۇيلى، ماڭا ئەگىشىپ ئوقۇڭلار.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئۆزگىچە ئىدى. ئۇ ئادەتتە ئېلىپبەنى بىر ھەرپ- بىر ھەرپتىن ئۆگۈتۈشنى ھەم ئۇنۇمسىز، ھەم ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىدۇ، دەپ قارايتتى. ئۇنىڭ كۆز قارىشىچە يەككە ھەرپلەر تولىمۇ ئابستراكت بولۇپ، تېخى ھېچنەرسە بىلمەيدىغان بالىلارنىڭ بۇنداق مەۋھۇم بەلگىلەرنى ئەستە تۇتۇۋالمىقى تەسىدى. شۇڭا ئۇ ئەڭ ئاۋۋال ئومۇملاشقان، تۇرمۇشتا كۆپ ئۇچرايدىغان ئاددىي جۈملىلەرنى ئۆگۈتۈش بىلەن ھەرپ ئۆگۈتۈشنى بىرىكتۈرۈپ ئېلىپ باراتتى. بۇنداق بولغاندا ئوقۇغۇچىلار كونكرېت ئوقۇملارنى ئاسانلا يادىلىۋالالايتى- دە، يادىلىۋالغان جۈملىلەردىكى ھەرپلەرنمۇ بىرلىكتە ئۆگۈنۈپ كېتەتتى. بۇنداق بولغاندا ۋاقىت ناھايىتى كۆپ تېجىلەتتى. ئۇ بىر ئاي ئىچىدە ساۋادلىق قىلىپ بولۇشنى نىشان قىلاتتى. بىر ئاي ئىچىدە ساۋاد چىقىرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىيالمىغان مۇئەللىم ئەڭ يارامسىز مۇئەللىم دەپ ھېسابلايتتى.

ئۇ زېھنى غۇبارسىز ئۆسمۈرلەرگە ئىككى جۈملە سۆزنى چاپسانلا يادلىتىپ بولدى. بىر پارچە ئاق قەغەزدە ئەڭ دەسلەپكى رەڭ بەلگىلەر قانداق روشەن ۋە ئاسان ئىز قالدۇرسا، بۇ بالىلاردىمۇ ئىككى جۈملە سۆز شۇنداق ئىز قالدۇردى. ئۇ كۆپ قېتىم ئوقۇتۇپ ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى

ئوقۇپ بېقىشقا بۇيرۇدى. ئۇقۇغۇچىلار ھەر بىر جۈملىنى يادلىۋېلىپلا قالماي، بۇ جۈملىلەردە ئىشلىتىلگەن تاۋۇشلارنىڭ نامىنىمۇ تەرتىپ بويىچە ئېيتىپ بېرەلەيدىغان بولدى.

ــ ئەمىسە، مەن سىلەر بىلەن شۇنچىلىكلا بىللە بولۇمەن، بۇ مېنىڭ سىلەرگە ئاخىرقى قېتىم ئۆگۈتۈشۈم بولۇپ قالىدۇ. بۇ سۆزلەرنى يېڭى مۇئەللىمىڭلار كەلگۈچە ئۇنتۇپ قالساڭلار ئەيىبكە قالسىلەر شۇڭا ھەر كۈنى كېلىپ ئوقۇپ كېتىڭلار ئەمدى ئۆزۈڭلار ئوقۇڭلار، مەن يەنە بىر سىنىپقا كىرەي، دېدى ئۇ.

تەۋپىق يەنە بىر سىنىپقا كىرىپ، ئۇ يەردە كۈتۈپ ئولتۇرۇشقان ئۆسمۈرلەرگە خۇددى شۇ ئىككى جۈملىنى ئۆگۈتۈشكە باشلىدى.

دەريا بۇغۇزىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تىك تاغنىڭ ئۈستىدە كەچكى شەپەق جىلۋىلەنگەندە تەۋپىق تەختىھوندىن قايتتى. ئۇ بۇگۈن مەكتەپكە قايتماي، بويامەتكە ــ ئاكسىنىڭ ئۆيىگە بارماقچى ئىدى. ئۇ يولدا بارغىچە ئىككى جەڭچىسىگە يەنە بىر مۇنچە لەتىپىلەرنى سۆزلەپ بېرىپ ئۇلارنى جانلاندۇرۇپ قويدى. ئادەتتە ئۇ بۇ ئىككى ئەسكىرى ھەققىدە ھەمىشە «ئۇلار زېرىكىپ قېلىۋاتامدىغاندۇ؟ بىرلىكتە جەڭ قىلغان سەبداشلىردىن ئايرىلغىنى ئۈچۈن نارازىمىدۇ؟ ئۇلارغا مېنىڭ ئارقامدا يۇرۇشتىن قوشۇندا يولداشلىرى ئارىسىدا بولغىنى ئەلۋەتتە كۆڭۈللۈكرەك بولسا كېرەك مەن بىلەن بولۇپ يا كېچىسى، يا كۈندۈزى ئارام تاپمىسا، ياش ئادەمنىڭ ئىچى سىقىلماي قالامدۇ؟» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرەتتى. ئادەتتە ئۇلار بىلەن ئەسرالىشىدىغان بۇنداق پۇرسەت يول ئۈستىدىلا بولاتتى. كەچتە بولسا جەڭچىلەر ئەپەندىنىڭ بارى- يوقى بىر نەچچە سائەتلا بولغان دەم ئېلىش ۋاقتىنى ئالماسلىق ئۈچۈن ئۇنىڭ قاتتىق تۇتقىنىغا ئۇنمىماي ئۇخلايلى دەپ ئالدىرايتى. ئۇلارغا بىرەر كۆڭۈللۈك ئەمەك تېپىپ بېرەلمەيۋاتقىنىغا ئۆكۈنۈپ قالغان ئەپەندى «سۇرناي» تاماكىسىدىن چىقىرىپ ئۇلارغا بىر تالدىن تۇتتى. ئۇ تاماكىنى ناھايىتى ئاز چېكەتتى ھەم خەلق ئالدىدا چەكمەيتى.

ئۇ كېتىۋېتىپ، ھېچنەرسىنى ئويلىماسلىققا، پۈتۈن ھېسىياتى بىلەن

هازىرنىڭ ئۆزىدىكى سۆھبەتنى، جەڭچىلەرنىڭ پاراڭى ۋە ئۇلارغا قانداق لەتىپىنى سۆزلەپ بېرىش بىلەنلا بولۇشقا تىرشتى. ئادەتتە ئۇ يول ئۈستىدە ئەنە شۇنداق دەم ئالاتتى.

يىگىرمە تۆرتىنچى باب

1

دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە ئازلا قالدى. رامىزان ئايلىرى بولغاچقا تەقسىم قىلىش پائالىيىتىنى رامىزاندىن كېيىنگە قالدۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپتە يەنە نۆۋغۇن قېتىملىق تەنتەربىيە پائالىيىتى، نۆتۈق سۆزلەش، ئۇيۇن قويۇش پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى. ئۇلار قەدىر كېچىسىنى قوشنا دېھقانلار بىلەن تۇنەپ ئۆتكۈزدى. بۇ تۇنەك كېچىسى شۇنداق مەزمۇندار ئورۇنلاشتۇرۇلدىكى، مەدرىس ئەتراپىدىكى دېھقانلار هاياتى بويى ئۇنۇتۇلماس تېتىپ قالدى: ئىبادەت قىلىندى، قۇرئان تەپسىرى ئۈچۈن مۇللائېزنىز دامۇللام تەكلىپ قىلىنغاندى، ھەدىستىن تۇرمۇشمىزدىكى بىدئەتلەرنىڭ چەكلىنىشىگە دائىر مەزمۇنلارنى تاھىر خەلىپەت سۆزلەپ بەردى، چەتئەلدىكى هايات يېڭىلىقلىرى، تەرەققىياتلار ھەققىدە تەۋپىق سۆزلەپ بەردى، ئابدىراخمان شائىر، سابىتلار شېئىر ئوقۇپ بەردى... بۇنىڭ يەنە شۇنداق ئەھمىيىتى بولدىكى، ئۆتكەندە ئۇلار ئۇستىدە توقۇلغان پىتنىلەر، دەھرىلىك بۆھتانى، ناسارا، جوھۇت دېگەندەك بەدنامىلار خەلقنىڭ قەلبىدىن ئەبەدىيەن يۇيۇپ تاشلاندى! خەلق ھېچقاچان بۇنداق مەنىلىك تۇنەك تۇنەپ باقمىغانىدى. ئۆزلىرىنى دىنىنىڭ ھامىسى، تەرغىباتچىسى كۆرسۈتۈدىغانلار بۇندىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ھېچ زامان بۇنداق چۈشۈنۈشلۈك تەرغىبات قىلىپ باقمىغان، بۇنچىلىك كۆپ دىنىي ساۋاق بەرمىگەنىدى.

دارىلمۇئەللىمىن پۈتۈش ھارپىسىدا تەۋپىق قەشقەردىكى دوستلارغا خەۋەر قىلغانىدى. قەشقەردىن ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئەخمەد ئەپەندى بىلەن مەجىددىن ئەپەندى چىقتى.

ــ باشقىلار ئۆز ئىشلىرىدىن ئېشىنالمىدى. دوستۇم، ــ دېدى دوختۇر، ــ يەنە مەن قېرى دوستىڭىز خۇشاللىقىڭىزغا ئورتاق بولۇدۇغان

بولدۇم.

ــ ئۆتكەنده مەن يامان كۈنلەرگە قالغاندىمۇ سىز كىلىپ قايغۇمغا ئورتاق بولغاندىڭىز، ئەمدى خۇشاللىقىمغا ئورتاق بولمىسىڭىز بۇ خۇددى جاپاسىنى تاتىپ، ھالاۋىتىنى كۆرمىگەندەك بىر ئىش بولاتتى، ــ تەۋپىق ئەخمەد ئەپەندىگە قاراپ ئەھۋاللاشتى، ــ خوش، دوستۇم، ئۆزىڭىز، ئىشلىرىڭىز ھەممىسى جايىدا، ئەمدى ھېلىقى دوستىمىز رېھىم ــ قاچاق ئەسكەر نېمىش تۇتۇۋاتىدۇ؟ ئوقۇشى قانداق؟ مال بولۇدۇغاندەك قىلامدۇ؟

ئەخمەد ئەپەندى كەم سۆزلىكىگە ياراشا بىر ئېغىزدىن ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ جاۋاپ بەردى. رېھىمنى بىر ـ ئىككى ئېغىز ماختاپ قويدى.

ــ ئەخمەد ئەپەندىنى ماڭا ھەمراھ بولۇڭ دەپ شۇنچە قىلدىم، رەت قىلغىلى تاسلا قالدى. مۇشۇنداق بىر ئادەم قانداق دوست بولسۇن؟

بۇ چاقچاقلارغا ئەخمەد ئەپەندى مېيىقىدا كۈلۈپ، جىمجىت قۇلاق سالاتتى. ئۇ ئىلگىرىكىدەكلا خىيالچان ۋە كەم سۆز ئىدى.

دوستلار كېلىپلا تەۋپىقنىڭ ئىشلىرىغا يارەدەم بېرىشكە كىرىشىپ كەتتى. ھەر قايسى كەنت مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىنىدىغان مۇئەللىملەرنىڭ رويخېتىنى تەييارلاش، ھەر بىر كەنت ئېتىدائىي مەكتەپلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئارخىپ ئۇچۇن تەپسىلىي خاتىرلەش ۋە كېيىنكى بىر يىللىق ئوقۇتۇش پىلانى قاتارلىقلارنى قولمۇ- قول پۈتتۈرۈۋەتتى. ئىش ئۈستىدە مەجىدىن ئەپەندى قەشقەردىكىلەرنىڭ ھەر بىرى توغرۇلۇق راست بىلەن يالغاننى قوشۇپ لەتىپىلەر سۆزلەپ بېرەتتى. ئىشنى ئاساسەن ئەخمەد ئەپەندىلا قىلدى دېسەمۇ بولاتتى. ئۇ ئىشتىن باش كۆتۈرمەيتتى. ھەم كۈلمەيتتى. تەۋپىق بولسا قولى ئىش بىلەن بولاتتى- يۇ، ئاغزى بولسا مەجىدىن ئەپەندىنىڭ لەتىپىلىرىنى كوچىلاشتىن توختىمايتتى.

ــ زىيانىڭ گېپىنى تېخى قىلمىدىڭىزغۇ؟ ئۇ ھەقتە تازا كۈلكۈلۈك لەتىپە بولسا سۆزلەپ بەرسىڭىز ئىدى، مەن قەشقەرگە بارغىنىمدا لەتىپىڭىزدىن پايدىلىنىپ ئەدىپنى بېرەتتىم.

ــ دېمىسىڭىزمۇ تازا كۆڭلىڭىزدىكىدەك بىر لەتىپە بار، ــ دەيتتى. مەجىددىن ھاسسىنى پىرقىرىتىپ ئولتۇرۇپ كۈلۈپ تېلىققان ھالدا لەتىپىنى باشلاپ.

ــ شەۋقى بۇۋاي ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسىز؟ ئەخمەد ئەپەندىنى قېشىمىزدا دەپ يۈز خاتىرە قىلىپ ئولتۇرماڭ جۇمۇ، ــ تەۋپىق دوختۇر بىلەن قەۋەتلا چىقىشقاچقا ھەم بىر- بىرىنىڭ مىجەزىنى بىلىشكەچكە بىردەمدۇ چاقچاقسىز تۇرۇشالمايتتى.

تەۋپىق ھەر قايسى مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىنغان مۇئەللىملەر ۋە شۇ مەكتەپ مۇدىرلىرىنىڭ ئىسمى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلارنى يېڭى خىزمەت ئورۇنلىرىغا ئۇزۇتۇشنى بىر خىل داغدۇغلۇق پائالىيەت تەرىقىسىدە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ خېلىدىن بېرىلا مۇشۇنداق قىلىشنى ئويلاپ كېلىۋاتاتتى. بۇنداق بولغاندا بۇ نوقۇل يېڭى مۇئەللىملەرنى خىزمەت ئورۇنلىرىغا تەقسىم قىلىشلا ئەمەس، بىر قېتىملىق يېڭى مەدەنىيەت تەرغىباتى ــ يەنە كېلىپ كونكېرىت ۋە جانلىق تەشۋىقات بولاتتى. ئۇ ئاخىرقى كۈنلەردە شاگىرتلىرىغا «بىز ــ مۇئەللىم!» دېگەن ناخشىنى ئۆگۈتۈشكە ئۇلگۈرگەنىدى.

شەۋۋالىنىڭ ئونلىرىدا[1] ئۇلار ئاخىرى يولغا چىقىدىغان بولدى. جەمئى تەييارلىقلار پۈتكەنىدى. يولغا چىقىدىغان كۈنى سەھەردە ئۇلار مەدرىسە ھويلىسىدا سەپ تۈزۈپ، يەر- جاھان ئارقارغىچە مەشىق قىلىشتى. ئۆگۈرۈق خەلقى ئۇلارنىڭ «ئەپەندى» بولۇپ، بالا ئوقۇتۇش ئۇچۇن تاراپ كېتىدىغانلىقى ۋە ئەمدى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قايناپ تۇرغان مەدرىسە ھويلىسى جىمىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە چوڭ بىر بوشلۇق ھاسىل بولغاندەك بولدى. ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار شاۋقۇنلىرىغا ئۆگۈنۈپ قالغان كىشىلەر ئۇلارسىز بۇ يەرنىڭ چۆلدەرەپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا كۆڭۈللىرى يېرىم بولغاندەك بولاتتى. شۇڭا ئۇلار بۇگۈن ئاخىرقى قېتىم بۇلارنىڭ «ئويۇن»لىرىنى كۆرگەچ بالىلارنى ئوڭۇرۇقتىن

[1] 1935 ـ يىلى يانۋارنىڭ ئوتتۇرىلىرى، ــ ئا.

ئۇزۇتۇپ قويماقچىدى.

دارىلمۇئەللىم ئوقۇغۇچىلىرى ــ ئەتىنىڭ مۇئەللىملىرى «بىز ــ مۇئەللىم!» دېگەن ناخشىنى ياڭرىتىپ مەكتەپ هويلىسىدا كۆچلۇك قەدەملىرى بىلەن ئەكس سادا ياڭرىتىپ بىر نەچچە مەيدان ئايلانغاندىن كېيىن، غەرب تەرەپكە ــ دەرۋازىغا قاراپ يۈزلەندى، مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى ئادەتتىكى ئۇسۇلى بويىچە بوم ئاۋازلىقلار، زىل ئاۋازلىقلارنى ئايرىپ ئورۇنلاشتۇرغاندى. ئۇلارنىڭ سېپى ئالدىدا بايراق ۋە تۆمۇر قاسقانلىق يېڭى دۇمباق ۋە بارابانلار باردى. (بۇ خىلدىكى تەنتەربىيە سايمانلىرى توختاجىنىڭ تىرشچانلىقى بىلەن يېقىندىلا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەنىدى) بايراقنىڭ ئارقىسىدىلا نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن ئىككىسى تولۇق قوراللانغان هالدا مېڭىشقان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار قوشۇنىغا تېخىمۇ سۇر هەيۋە قوشقانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىنتايىن چاققان ۋە تېتىك قەدەملەر بىلەن گاھ سەپنىڭ ئالدىغا، گاھ سول تەرەپكە، گاھ ئوڭ تەرەپكە ئۆتۈپ، خۇددى ياغاچچىلار رەندىلىگەن تاختىغا قارىغاندەك قاراپ سەپنى تۈزلەيتتى. كىمنىڭ بىلىكى چىقىپ قالغانلىقىنى خاتاسىز سېزەتتى- ده، شۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ۋارقىرايتتى. قاتار شۇنچىلىك ئەستايىدىل ۋە قاتتىق قوللۇق بىلەن يۈقىرى تەلەپتە تىزىلغاندىن كېيىن ئۇ ھەربىي قوماندانلاردەك كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازاد كوماندا بەردى:

ــ ئالدىغا قــــا ر ا پ، ــ ئۇ سوزۇپ توۋلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى سەھەردە موربلاردىن چىققان تۈتۈن بىلەن تۇمان ئارىلاشقان سوغۇق ھاۋادا تىترىگەندەك بولۇپ يىراقلارغا كەتتى. ئېغىز- بۇرۇنلاردىن توختاۋسىز هور كۆتۈرىلەتتى، ــ قەدەملەپ، مارش! ــ مەمتىلى ئەپەندى كوماندا بىلەن تەڭلا سەپنىڭ يېنىدا گاھ ئالدىغا، گاھ ئارقىغا يۈگرەپ، ئېگىشىپ تۇرۇپ توغرا قاتارنىڭ قەدەم ئېلىشقا بىرمۇ-بىر قاراپ چىقتى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەدەم ئېلىشى گويا ھەربىي پاراتتىكى ھۆرمەت قاراۋۇللىرىنىڭكىدەك تەكشى، يەرگە چۈشكەن ئاۋازى خۇددى بىرلا ئايىقتىن چىققانىدەك رېتىملىك ئىدى. توغرا قاتاردىكى تۆت ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا

چىقىرىلىرىۋاتقان پۈتى ۋە ئارقىدا قېلىۋاتقان پۈتى خۇددى ئېچىلىپ يېپىلىۋاتقان دەرۋازا قانىتىدەك بولسىمۇ تەۋپىق قاتارلىق يېنىدا يەل تاپاندەك سىلىق يۈگرەپ، ئەستايىدىل كۆزۈتەتتى. ئۇ ھەتتا قەدەم تەۋشىنىڭمۇ بىر خىل چىقىشىنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇ بەزى- بەزىدە:

ــ ئابدۇغوپۇر، ئوغلۇم، پۈتۈڭنى بەك چىڭ ئۇرۇۋەتتىڭ! رېتىمنى بۇزما! مۇھەممەد قارى، سەن چىڭراق دەسسىگىن! ــ دەپ ۋارقىراپ تۇراتتى.

ــ ئابلىمىت قارى، پۈتۈڭ سەل بۇرۇن چىقىۋاتىدۇ، دىققەت قىلغىن ئوغلۇم!

بايانىن بېرى ئۇلارنىڭ مەش دەسسىگىنىنى كۆرۈپ تۇرۇشقان خەلق ئارقىدىن ئەگىشىپ چىقىشتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلار بېسىپ ئۆتىدىغان يوللارغىمۇ خەلق دەۋرەپ چىقىپ، ئىختىيارسىز تەشكىللەنگەن قارشى ئېلىش مۇراسىمى ھاسىل قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بۇ ئاجايىپ قوشۇنغا، ھەيۋەتلىك دۇمباق ساداسى، رېتىملىك سۇناي ۋە يەنە بىر خىل مۇزىكىدەك رېتىملىق قەدەم ئۇرۇشىنى ئاڭلاپ ھاياجانلىناتتى. بۇ سەپتە ئوغۇللىرى بارلار بولسا گويا ئۆزى ئاشۇ سەپتە كېتىۋاتقانىدەك پەخىرلىنىپ كېتەتتى.

ــ ناخشا! ــ دەپ توۋلىدى تەۋپىق.

پۈتۈن سەپ ناخشا باشلىۋەتتى:

بىز ــ مۇئەللىم، يۈتلاردا مەكتەپ ئاچمىز،
ۋەتەن، مىللەت باشىگە نۇرلار ساچمىز.
ئۆتمىشۈن دەپ ئەۋلادلار ئەمدى قۇل بولۇپ،
بىز قان كېچىپ، جان بېرىپ يوللار ئاچمىز.

تالاي يىللار زۇلمەتتە تېنەپ خار بولدۇق،
ئىلىم- ئىرپان يولىغا شۇنچە زار بولدۇق.
خۇراپاتتا قالدۇرۇپ ئەزدى زالىملار،
كۆزلىرىمىز قارىغۇ، كۆپ ناچار بولدۇق.

بىزنىڭ ماڭغان يولىمىز سائادەت يولى،
بىز ۋەتەننىڭ يېڭىدىن ئېچىلغان گۈلى.
ئوقۇتىمىز ئەۋلادنى يېڭى پەن بىلەن،
پۈختا بولسۇن مەكتەپنىڭ بېسىلغان ھۆلى.

يورۇق تاڭغا تەلپۈندى ۋىلايىتىمىز،
ئىلىم بىلەن تىكلەنگەي ئىناۋىتىمىز.
مەنبە بولدى ئىرپانغا يۈرتىمىز ئاتۇش،
ئىرپان بىلەن ئېچىلغان سائادىتىمىز.

مارش تېمپىسىدا ئېيتىلغان بۇ ناخشىنى ئوقۇغۇچىلار شۇ قەدەر جۇشقۇن، شۇ قەدەر مۇھەببىتى بىلەن ئوقۇشتىكى، يول بويلىرىدا تۇرغان بىر مۇنچە كىشىلەر يىغىۋېلىشتى. قېرى مومايلار دۇنيادىكى ئەڭ نازۇك، ئەڭ نەپىس ئىسىملار بىلەن ئاتاپ، ئەڭ تاتلىق سۆزلەر بىلەن ئۇلارنى ئەركىلىتىشەتتى، ماختىشاتتى. ھەمدە ئاللاھ سۇبھان ۋە تائالانىڭ ئۇلارنى يامان كۆز، يامان تىلدىن ساقلىشىنى تىلەپ دۇئا قىلىشاتتى. بۇۋايلا ساقاللىرىنى سىپاپ:

ــ مەمتىلى ئەپەندى ئاز تېپىلىدىغان ئادەم جۇما، مۇنداق مۆجىزىنى ئاتىمىز كۆرگەنمۇ، ئانىمىز كۆرگەنمۇ؟ ھە، مانا، كوچا- كوتاڭدا ئاپتاپ سۇنۇپ، بىكارچىلىقتىن بۇزۇلۇپ كېتىدىغان بىر توپ كۆك پوتلىلارنى تۇزۇكلا ئادەم قىلىپ قويۇپتىغۇ؟ قارىمامسىز، ئۇلارنىڭ مېڭىشلىرىنى! ــ دېيىشەتتى زوقلۇنۇپ.

ئۇلار ئاچىيىاردىن ئۆتۈپ بويامەت مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغان ئۇچ نەپەر يولدىشىنى يېڭى مەكتەپنىڭ ھويلىسىغا قەدەر ئۇزۇتۇپ كىرىشتى. ئاندىن ئۇلار بىلەن بىللە سىنىپنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن كىرىشۈندى،

ئوقۇغۇچىلارنىڭ رەتلىك ئولتۇرۇشقىنىنى كۆرۈشتى. تەكرەمەشتە[1] گۇرۇلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. سىنىپ ئىسسىق، ئوقۇغۇچىلار رەتلىك كىيىم- كېچەك كىيگەن(تەۋپىقنىڭ تەلىپى بويىچە ھەر يۇرت ئاتىلار ھەيئىتى يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا مەمتىلى ئەپەندى تەمىنلىگەن ئەندىزە بىلەن پىچىپ تىكتۇرۇلگەن ئوقۇغۇچىلىق فورمىسى ــ ماشرەڭ فورما كىيدۇرگەندى)، سەبى چىرايلىرى پاكىز ۋە ئىللىق ئىدى. ھەممىگە قىزىققۇچى كۆزلىرى بۇركوت كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇراتتى.

سىنىپ باشلىقىنىڭ «ھۆرمەت» خىتابى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئوڭ قولىنى چېكىسىگە كۆتۈرۈپ سالام قىلدى. بۇ ھال يېڭى مۇئەللىملەرنى چەكسىز سۆيۈندۈرۈۋەتتى. تەۋپىق بۇ يەرگە تەقسىم قىلىنغان مۇئەللىملەرنى ئوقۇغۇچىلارغا تونۇشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ مۇراسىم تۈگىگەندە كىلىپ رەسمىي ئىشقا چۈشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئوقۇغۇچىلار بىلەن خەيرلەشتى.

يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى سەپىرىنى داۋام قىلدى. ئۇلار ھەربىر كۆجۇم مەھەللىگە كەلگەندە «بىز ــ مۇئەللىم» دېگەن ناخشىنى توۋلىشاتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن «ئىزچىلار مارشى» نى ۋە باشقا ناخشىلارنى ئوقۇيتتى. ئۇلار بويىمەتتىن چىقىپ غەربىي جەنۇپ تەرەپكە بۇرۇلۇپ، يەنە ئاچيارىدىن ئۆتۈپ، تېتىر يېزىسىغا كىرىشتى. تېتىردا يېڭى مۇئەللىملەرنى مەكتەپكە ئەكىرىپ قويدى ۋە يەنە ناخشا ياڭرىتىپ، تېتىرىدىن ئۆتتى. ئۇ يەردىن مېيى مەكتىپىگە قاراپ مېڭىشتى. بۇ يېزىلاردىمۇ خەلق كوچىلارغا دەۋرەپ چىقىپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پەرزەنتلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك سىپىنى ئۇزۇتۇپ قېلىشاتتى. تاغ تەرەپتىن سوقۇپ تۇرغان ئېزغىرىن يانۋار شامىلى يۇزلەرنى نەشتەردەك چاقاتتى. لېكىن جىددىيلەشكەن، ھاياجانلانغان، يۈرىكىدە ئىپتىخار ئوتى يېنىپ تۇرغان كىشىلەر سوغۇقنى سەزمەيتتى.

ئۇلار مېيى مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغان سۇلتان ئۆمەر قاتارلىق

[1] تەكرەمەش ــ ئوتۇن قالاشقا باپ كېلىدىغان بىر خىل مەش، ــ ئا.

يولداشلىرىنى ئۆزۈتۈپ سىنىپقىچە بىللە كىرىشتى. بۇ يەردىمۇ تەرتىپكە كەلتۈرلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆرمەت سالىمىنى قوبۇل قىلىشقاندىن كېيىن، شۇ يەردە ئارام ئېلىشتى ۋە چۈشلۈك تاماق يېيىشتى. مەتىلى ئەپەندى بۇ سەپەرنىڭ مۇساپىسىغا ئاساسەن قايسى چاغدا قەيەرگە يېتىپ بارىدىغانلىقىنى، قەيەردە تاماق يەپ، قەيەردە قونۇدۇغانلىقىنى كەنتلەردە ئاتلار ھەيئىتىگە ئۇقتۇرۇش قىلغانىدى.

كۈن قىسقا بولغاچقا ئۇلار تاماققا كىرىشكەندە چۈشتىن سەل ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئوقۇغۇچىلار ياتاقلاردا تاماق يەۋاتقاندا ئاتلار ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى بىلەن پاراڭلىشىۋاتقان مەتىلى ئەپەندى مەجىدىن ۋە ئەخمەت ئەپەندىلەرنى مۇئەللىملەر ياتىقىغا تەكلىپ قىلدى.

ــ ھېرىپ قالمىغانسىز، دوختۇر؟ ئاتنى مىنىۋېلىشقا ئۇنىمىدىڭىز، ئەمدى ئۆز ئۆۋالىڭىز ئۆزىڭىزگە.

ــ ياق، ھارغىنىم يوق. ئاغىنىڭىزدىن سوراپ كۆرۈڭ، مەن تېخى ئۇنى يۆلەپ ماڭدىم.

ــ بۇ گەپچىزە ئەخمەت ئەپەندىگە يۈك بوپسىز- دە؟ ــ دېدى تەۋپىق ئەھۋالنى چۈشۈنۈپ.

ــ ياق، يۈك بولمىدى،ــ دېدى ئەخمەت ئەپەندى تۇزلا.

تاماق ئۈستىدە تەۋپىق ئاتلار ھەيئىتى بىلەن خىزمەت توغرۇلۇق پاراڭلاشتى، ھەم چاقچاق قىلىپ ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشتى. ئۇ كەچلىك تاماق ۋە قونۇدىغان جاينىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئاتلار ھەيئىتىدىن بىرنى ئاتلىق ئىشتاچىغا ئەۋەتتى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ «تاماشاسى»نى كۆرۈش ئۈچۈن ئەتراپتىن يىغىلغان دېھقانلار، بالىلار ۋە ياشلار ئۇلارغا بىر مۆجىزىگە قارىغاندەك ھەۋەسلىنىپ قارىشاتتى. ئۇلار بۇ ياشلارنىڭ يۈرتدىشى، ۋەتەندىشى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگىسى كەلمەيۋاتقاندەك قىلاتتى. تېخى تۇنۇگۈنلار بۇۋاش، سايات كۆرگەن «چۆجە خوراز»لارنىڭ بۇگۈن مۇشۇنداق ئادەمگە ئايلانغىنىغا ھەيران قالاتتى. ئۇلارنىڭ تەكتۈشلىرىدا بۇ ھەيرانلىق «سەندەك

بولالماسمەنغۇ، خەپ... » دېگەندەك بەسلىشىش تۈيغۇسىنى ــ مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ ئۆزىمۇ شۇنداق ياراملىق ئادەم بولۇش ئىستىكىنى ئويغاتسا؛ ئاشۇلار بىلەن تەڭتۇش بالىلىرى بار كىشىلەردە «مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنى ئەدەبلىك، ياراملىق قىلىپ بېرىدىغان چېغى، بالىلىرىمىزنى بەرسەك بولغۇدەك' د»بگەن قارارنى مۇستەھكەملەيتتى.

تەۋپىق ھەر جايدا خەلقنىڭ مۇشۇنداق يىغىلىدىغانلىقىنى، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يەنە بىر قېتىم ئاقارتىش تەرغىباتى قىلىشقا بولۇدۇغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەنىدى. شۇڭا ھەر توختىغان يەردە توپلانغان جامائەتكە ئوقۇشنىڭ پايدىسى ھەققىدە سۆزلەشنى قولدىن بەرمىدى؛ بۇ يەردىمۇ دۇنيا يېڭىلىقلىرى، بىزنىڭ ھالىمىز، ئوقۇشنىڭ ئەھمىيىتى قاتارلىقلارنى چۈشەندۈردى. ھەمدە ئوقۇش دېگەننىڭ ياش-قېرى دەپ چەكلەنمەيدىغانلىقىنى، ئاتا-ئانىلارنىڭ بالىلىرىنى مەكتەپكە بېرىپلا قالماي، ئۆزلىرىنىڭمۇ كەچكۈرسىلاردا ئوقۇپ ساۋادىنى چىقىرىۋېلىشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۇلار بۇ قىسقا مۇراسىمدىن كېيىن جەڭگىۋار سېپىنى تۈزەپ، يەنە شۇنداق ھەيۋەت بىلەن مارشلار ياڭرىتىپ ئىشتاچىغا قاراپ ماڭدى. مېيى، تېتىر خەلقى ئۇلارنى چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن ئۇزۇتۇپ قالدى.

ئۇلار ئاۋۇال ئىشتاچى مەكتەپكە كىرىپ، يېڭى مۇئەللىمنى سىنىپقىچە ئۇزۇتۇپ كىرىدى. بۇ يەردىمۇ ئوخشاشلا بالىلار تەرتىپلىك ئولتۇرۇشاتتى. ئازادە ۋە يورۇق سىنىپ گۈپپىدە ئىسىغان، ئوقۇغۇچىلارنىڭ روھىدىن تېتىكلىك جۇش ئۇرۇپ تۇراتتى. مۇئەللىمىلەرنى كۆرۈش بىلەن ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئوڭ قوللىرىنى كۆتۈرۈپ سالام قىلدى. ئۇستەلدە يوقلىما تۇراتتى. ئۇنىڭدا بالىلارنىڭ ئىسمى تەۋپىقنىڭ چىرايلىق پوچۇركىسى بىلەن كۆچۈرۈلگىنىنى كۆرۈشتى.

يېڭى «ئەپەندىلەر» ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ باشچىلىقىدا مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن ساھىپخانلارنىڭ داستىخانىغا داخىل

بولـدى. ئانـدىن ئـۇلارنى تەييارلانغـان ئـۆيلەرگە باشـلاپ، دەم ئېلىشـقا ئورۇنلاشتۇردى.

****

ئەتىسى ئـۇلار بويۇنلىرىغا بىر خىلدا كـۆك رەڭلىك شارپا ئوراشـتى. ماشـرەڭ ئۈستىباش، پەتىنكە كىيگەن يىگىتلەرگە شارپا بەكمۇ ياراشـقان ئىـدى. ھاۋانىـڭ تېخىمـۇ سوغۇقلۇشـۇپ كېتىشـىدىن قەتئىيـنەزەر ئـۇلار ئىشتاچىدىن يولغا چىقىپ يەنە داغدۇغا بىلەن ئايلىنىشـنى داۋام قىلىـپ، تېجەنگە كەلدى.

تـېجەن مەكـتەپ ئـاتىلار ھەيئىتـى مـۇدىرى ئەمەتھاجىمنىـڭ ئۆيىنىـڭ ئالدىـدا ــ كـۆل بويـدا ئىـدى. ھـازىر قەھرىتـان قىـش بولغاچقـا دەل-دەرەخلەر يالىڭاچلىنىپ قالغـان بولسـىمۇ، يـاز كـۈنلىرى بـۇ يەرنـىڭ تولىمـۇ ھاۋالىق بۇككىدە دەرەخلەر بىلەن قاپلانغـان راھەتبەخش جاي ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

ئـۇلار سـەيپىددىن، ئابـدۇلباي ۋە ئابدۇرەشـىد قاتـارلىق مـۇئەللىملەرنى ئـاتىلار ھەيئىـتىگە تونوشـتۇرۇپ قويغانـدىن كېيـىن، بىـر ئـاز دەم ئېلىـپ، يولىنى داۋام قىلىشتى. چۈشلۈك تاماق تەختىھونغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

چۈشتىـن كېيىـن ئازغان مەكتەپكە ۋە ئۇ يەردىـن ئۆتـۈپ بـازار (مەشـھەد) غـا كېلىشـتى. بـۇ يەر يەنە بىـر قونـالغۇ ئىـدى. شـۇ كـۈنى ئـۇلار يېڭـى مۇئەللىملەرنى سـىنىپلارغىچە ئۇزۇتـۇش ۋە ئـاتىلار ھەيئىـتىگە تونۇشـتۇرۇش رەسـىمىيەتلىرىنى تۈگۈتـۈپ، ئابـدۇراخمانھاجى، قۇتلۇقاخۇنلارنىـڭ ھەمرالىقـدا رۇشـتى مەكـتەپ، قۇمباغـدىكى ئىپتىـدائىي مەكـتەپ ۋە كەلگۈسـىدە سـېلىنىدىغان قىـزلار مەكتىپىنىـڭ ئـورنى قاتـارلىقلارنى كۆرۈشـتى. ئانـدىن ياتاقلارغـا جايلاشـتى. ئەتىسـى بـۇ يەردە ئوقۇغۇچىلارنىـڭ ماھارەت كۆرسۈتۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلمەكچىدى.

2

ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ ھويلىسىدا، خانىقا ھوجرىلىرىنىڭ ئالدىدىكى كەڭ مەيدانىدا تەۋپىقىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى مەش دەسسەش، سەپ تۈزەش، خەت ھاسىل قىلىش ماھارىتىنى كۆرسۈتۈۋاتقاندا قارا كۇچلەر ئۇنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئابرويىنىڭ مىسلىسىز ئۆسۈۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ دەملىرى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئەسلىدىنلا قىتىغۇر كېلىدىغان بۇ تائىپە ئەمدى خەلق ئالدىدا ھۆرمەت مۇسابىقىسىدە تەۋپىق تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلۋېتىلگەندىن كېيىن يۇرىكىدىكى ئۆچمەنلىك ئوتى تېخىمۇ يامانراق تۇتۇشۇپ كەتتى.

ھابۇلھاجىم ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ، توپ- توپى بىلەن ھەزرەت سۇلتانغا قاراپ ماڭغان جامائەتكە ئەلەم ۋە ئۆچمەنلىك بىلەن قارايتتى. كىشىلەر «مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى» مەش ئويناۋاتقان دېگەن گەپنى ئاڭلاپ پۇتۇن مەشھەدتىن، يەنە ئازغانىدىن، تېجەن، شورۇق، سۇنتاغ قاتارلىق قوشنا كەنتلەردىن كېلىشمەكتە ئىدى.

ھەزرەت سۇلتانغا يېقىن ھويلىلارنىڭ بىرى ئالدىدا بۇ تاماشاغا بارمىغان بىرنەچچەيلەن تۇرىشاتتى.

ــ ھاجىم، بۇنىڭ ئۆزى...؟ ــ دېدى بىرى ئېغىز تاتىلاپ، خوشامەتكۆيلۈق بىلەن، ھابۇلھاجىمغا يولدا كېتىۋاتقان كىشىلەرنى ئىما قىلىپ،ــ ئۇلۇغ جامەنىڭ ھويلىسى قىيامەت، ئادەم ئۇستىگە ئادەم!...

ــ ھە، بۇ دەججاللىنىڭ ئېشىكىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭىدىغانلار مېڭىپ تۇرسۇن، باردىغان يېرى قىيامەت- ئازاپ! دوزاققا تۇتۇرۇق بولۇدۇغانلار!ــ بايىاتىن بېرى بىر خىل بىچارىلىك، مەيۇسلۇك بىلەن يېتىملىك ھېس قىلىپ، پەقەت مەغلۇپ بولغۇچىلاردا بولۇدۇغان تۆۋەن كەيپىياتتا قېشىنى ئېتىپ تۇرغان ھابۇلھاجىم يېنىدا خوشامەتچىلەر پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭغا چىشىنى چىقارغان ھامان قايتىدىن ئۇمىد تۇغۇلغانىدەك كەيپىياتقا كېلىپ، چىرايى خېلى ئېچىلىپ قالدى، لېكىن ئۇ بالدۇرقىغا قارىغاندا بەك ئىھتىياتچان بولۇپ كەتكەنىدى. قورقۇشتىن باشقا ئاشۇ توپ ئىچىگە جامائەتنىڭ كۆز ئۇنىدە قېتىۋەتكەن بالىسىنىڭ بولۇشى بىر ئاز

تىلىنى قىسىپ تۇراتتى.

جامە تەرەپتىن يەرنى زىرىلدىتىپ قەدەم ئاۋازى، دۇمباق ۋە بارابانناڭ تاغ گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈۋاتقاندەك، تۇمەنمىڭ ئات يىراقتىن چېپىپ كېلىۋاتقاندەك «گۈمبۇر، گۈمبۇر، گۈمبۇر» قىلغان رىتىملىك ئاۋازى، ياشلارنىڭ پۈتۈن زوقى- شوقى بىلەن ئوقۇۋاتقان ناخشىسى بۇ يەرگە ئاشكارە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئاۋازلار ھېلىقىلارنىڭ قۇلىقىغا مۇش ئۇرغاندەك ئىشتىلەتتى. بارابانناڭ قارنىغا بېكىتىلگەن بوم تارىنىڭ زىرىلدىشى بۇلارغا توغرىدىن- توغرا يۇرىكى زىرىلداۋاتقاندەك تويۇلاتتى.

ــ جاھان مۇشۇنداقلا بولسا ھەممە ئادەم دەۋرىقى بولۇپ كېتىدىغۇ، ھاجىم؟ ــ دېدى كىچىك بېشىغا تولىمۇ يوغان سەللە ئورىۋالغان بىرى بۇيۇك ئىسلام دىنى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ تەقدىرىدىگە كۆڭۈل بۆلۈپ.

ــ ئاللاھ ئۇلۇغ! - دېدى يوغان سەللە ساقلىنى سىپاپ، شەيتانلارچە ھېجىيىپ، ــ ئاللاھ ھەلىم[1]، پىرئەۋنگىمۇ مۆھلەت بېرىلگەن. دىنىي ئىسلامنىڭ نۇرىنى ئۆچۈرمەكچى بولۇشقانلار كۆپ بولغان، ئامما لېكىن ئىسلام دىنى يەنىلا مۆمىنلەرنىڭ كۆڭۈللىرىنى يورۇتۇپ تۇرۇپتۇ. بۇمۇ بىر ۋاقىتلىق ئىش. باقى دۇنيادىغۇ ھېچقانداق گۇناھ ئاللاھنىڭ جازاسىدىن قۇتۇلالمايدۇ، مۇشۇ دۇنيادىمۇ بۇلارغا كۆرگۈلۈك جىق!

ــ لېكىن بۇلار... مەمتىلى ئەپەندى پىرئەۋن، نەمرۇد،مەنسۇر ھەللاجلارغا ئوخشىمامدىكىن دەيمەن...

ــ شۇنداق، بۇنىڭ پوپاڭلىرى ئۇلارغا قارىغاندا ھېچگەپ ئەمەس تېخى!- دېدى توپنىڭ چوڭى ــ ھابۇلھاجىم قىزىلباش، يۇرىكىنىڭ ئاجىز دۈپۈلدەپ تۇرۇشىغا قارىماي، باشقىلارنى ئۈمىدلىكرەك قىلغۇسى كېلىپ.

بۇ چاغدا جامە تەرەپكە ماڭغۇچىلارنىڭ ئايىقى ئۆزۈلمىگەنىدى. ئۇ تەرەپتىن بولسا گۈلدۇرماما‌مدەك جاراڭلاپ چىقىۋاتقان كوماندا ئاۋازى بىلەن ناخشا، ناغرا- سۇنايى ئاۋازى گۈمبۇرلەپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

---

[1] ھەلىم ــ ئاللاھنىڭ ئىسىملىرىدىن بىرى بولۇپ، گۇناھكارلارنى جازالاشقا ئالدىراپ كەتمەيدىغان سۈپەتىنى بىلدۈرىدۇ، ــ ئا.

ــ تەقسىر، ئۆزلىرىمۇ جىنلارنىڭ ساماسىنى كۆرۈپ باققىلى ماڭلىمۇ؟ ــ دەپ تەئەددى قىلدى جاھالەت ھامىلىرىنىڭ توپىدىن بىرى، بىر مويسىپىت ئۆتكۈنچىگە.

خەلق ئاخىرقى ھېسابتا ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنىڭ جارچىلىرى ۋە غالچىلىرى بولغان قازى قۇززات، مۇپتى، ئەلەم دېگەندەكلەرنىڭ قامالى ئاستىدا بولغاچقا، يەنىلا ئۇلاردىن ئەيمىنىدى. ھامان بىر كۈنى ئۈستۈنلۈككە چىقىپ ئۆزلىرىدىن ھېساب ئېلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. شۇنىڭدەك بۇ مويسىپىت كىشىمۇ چوڭامنىڭ زەھەردەك تەئەددىسىنى چۈشۈنۈپ مەڭدەپ قالدى. ئۇنىڭدا رەددىيە بېرىپ مەردانىلەرچە يۈرۈپ كېتىشكە جۈرئەت يوق ئىدى.

ــ يوقسۇ، تەقسىر، ھېلىقى، ئۆزى، بىزنىڭ ھېلىقى ئوغۇل شۇيان كېتىپ قاپتىكەن، شۇنى قولىقىدىن تاتىپ كېلەي دەپ... ــ ئۇ ئۆزىنىڭ جۈرئەتسىزلىكى تۈپەيلىدىن يالغان سۆزلەشكە مەجبۇر بولغانىدى. شۇڭا يالغىنى ئۆزىگىمۇ ھار كېلىپ قىزىرىپ كەتتى، ئۇ ھودۇقۇشىنى بىلىندۈرمەسلىك ئۈچۈن، يەنە بىر مەررە خوشلۇشۇش مەنسىدە قولىنى كۆكسىگە ئالدى ـ دە، ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى.

توپتىكىلەرمۇ ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشەنمىگەنىدى. بىراق قارشى تەرەپنىڭ ئۆزىدىن تەپ تارتىپ يالغان سۆزلەشكە مەجبۇر بولغانلىقى، بارلىق سامان قوساق «مۆتىۋەر»لەرگە ئوخشاشلا ئۇلارنىمۇ قانائەتلەندۈرگەنىدى.

ــ ھەزىرىتى ئېلىنىڭ قىلىچى كېرەك، بۇ ئاداشقانلارغا! ــ دېدى ئۇ بىر قېشىنى زەردىلىك لىكىلدىتىپ.

ئۇنىڭ تىنىمسىز پۈتىنى يۆتكەپ، ھەدەپ يالغان ئەسنەشلىرىدىن تىت- تىت بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۆتكۈنچىلەرنىڭ ئايىقى بېسىققاندا ئۇ ھەمتاۋاقلىرىغا:

ــ قېنى بىزمۇ يېقىراق بېرىپ، نېمە سىرى- ئەسنا بارلىقىنى كۆرۈپ باقمايلىمۇ؟ ھېچ بولمىسا يېقىنراقتا بىرسىنىڭ ھويلىسىدا،... ــ دەپ تەكلىپ بەردى ئۇ. قارىغانىدا ئۇمۇ ھەزرەت سۇلتاندا نېمە كارامەتلەر

بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكە قىزىقىپ قالغانىدەك قىلاتتى. لېكىن بۇ قىزىقىشنىڭ بىر تەرىپىدە چەككە يەتكەن كۆرەلمەسلىك، ئىچى يامانلىق تۇيغۇسىمۇ بارئىدى.

ــ بۇنىڭ ئۆزى...؟ ــ دېدى سۇخەنچىلەر تازا ئىشىنەلمەي.

ــ ھېچقىسى يوق، بىز شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىگە ئالدىنىپ كەتمەيمىز.

ئۇلار جامە تەرەپكە قاراپ ماڭدى. بىراق ئۇلار شۇنچىلىك قورقۇشتىكى، ئۆزىچە ھەربىر ئادەم بۇلارنىڭ شۇ ياقتا ماڭغىنىنى مەسخىرە قىلىۋاتقانىدەك تۇيۇلۇپ ئىزا تارتىشى. ئۇلاردا كەم كۆرۈلۈدۇغان نومۇس تۇيغۇسى پەيدا بولغاندىمۇ ئەنە شۇنداق ئورۇنسىز تۇغۇلغانىدى.

*

**

مەمتىمىننىڭ مەيدانىدىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىغا ئىككى ئادەم دىققەت قىلىدى. بىرى توختى زۇنۇن، يەنە بىرى يېڭىدىن مەكتەپكە تىزىملانغان قۇربان جاپپار ئىدى. بالا تامغا مىنىپ ئولتۇرغاچقا ئىگىزدىن ھەممىنى كۆرۈپ تۇراتتى.

مەمتىمىندە ئۆزىنىڭ «شەرەپلىك» ۋەزىپىسىگە نىسبەتەن مۇھەببەت باربدى. ئۇ ئۆزىنى قالتىس چاغلايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ باشقىلارنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇۋاتقىنىنى كۆرسە چىداپ تۇرالمايتتى. خەلقتىن ئۆزىنىڭ قالتىسلىقىنى ھېس قىلمىغىنى ئۈچۈن ئاغرىناتتى. بۇنداق چاغلاردا ھەممە ئادەمنى قىيما-چىيما قىلىۋەتكۈسى، ئاندىن: «ئاكاڭ قارىغاينىڭ نوچىلىقىنى كۆردۈڭمۇ؟» دېگۈسى كېلەتتى. پات-پاتلا جاللاتلىق تەبىئي باش كۆتۈرۈپ مەخپى خىزمەتنىڭ ئىنتىزامىنى بۇزۇپ قويياتتى.

ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە نېمىشقىدۇر بارغانسېرى ئۆچ بولۇپ كېتىۋاتاتتى. بۇنىڭدا خىزمەتنىڭ تەلىپى، كۇزۇتۇش ئوبىكتى بولغانلىق سەۋەبىدىن باشقا، كۆرۈلمەسلىكمۇ ئېغىر ئىدى. گاھىدا ئۇنىڭدا مەمتىلى ئەپەندىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىپلا بىر ياقتا قېچىپ كېتىش

خاھىشى ئويغىناتتى. لېكىن ئۇ قېچىپ كېتىشكە بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى ئۇ خىزمەت كۆرسۈتۈپ ئۆسۈشى، يۇرت سوراپ خەقنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىشى كېرەك ئىدى. بارلىق ئىچى تار ئادەملەرگە ئوخشاش باشقىلارنىڭ مۇۋەپپىقىيىتىنى كۆرگەندە رەڭگى تاتىرىپ، ئۇنى ئۆچۈپ كېتىدىغان ئادەت بارىدى. ئەگەر مۇۋەپپىقىيەت قازانغۇچى ئۆزىنىڭ ئىنىسى ياكى خوتۇنى بولسىمۇ ئوخشاشلا ئىچى كۆيەتتى. ئۇنداقكەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ غالىبىيەت مارشىنى ياڭرىتىپ يۈرۈشى ئۇنىڭدا ئىچىنى مۇشۇك تاتىلاۋاتقاندەك ھەسەت ئويغاتماسلىقى مۇمكىن ئەمەس - تە!

ئۇ جامەنىڭ ئۆگزىسى، تېرەكلەرنىڭ شاخلىرى، دائىرە تاملىرىنىڭ ئۈستى، قوشنا ئائىلەرنىڭ ئۆگزىسى ۋە تاملىردا سانجاق-سانجاق بولۇپ تۇرۇشۇپ، كەتكەن ئادەملەرگە قاراپ ئىچىنى قىزىق بىر نەرسە كۆيدۈرۈپ ئېچىشتۇرۇۋەتكەندەك بولدى. بېشى پىرراپ قايدى- دە، بۇ يەردە تاماشىبىنلارنىڭ ئىدىيە ھالىتىنى ئىگىلەش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۈنتۇپ، مەيدانىدىن سوغۇرۇلۇپ چىقتى. ئەسلىدە ئۇنىڭ يۈرىكىگە تولغان ئۆچمەنلىك ئۇنى بىرەر شۇملۇق قىلىشقا، مۇشۇ خۇشال- خۇرام سورۇننىڭ كەيپىنى بۇزۇشقا ئۈندەپ ئارام بەرمىگەنىدى. ئۇ شۇ يەردىلا بۇ خىيالنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، خەقنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرۈشنى خالايتىيۇ، لېكىن بۇنداق چوڭ سورۇننى بۇزۇۋېتىش ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. شۇڭا بىر شۇملۇقنى كۆڭلىگە پۈكۈپ چىقىپ كەتتى.

شۇ چاغدا ئۇنىڭ ھېيلىگەر خۇجايىنىنىڭ مۇلۇننىڭدەك چاقچاق كۆزلىرى مەمتىمىنىڭ ۋە باشقا ئادەملىرىنى كۆزۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ مەمتىمىنىڭ چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپكە كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن مىجەزىگە ۋە كەسپى ئادىتىگە مۇۋاپىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇۋەردى.

مەمتىمىن تامنىڭ ئارقىسىغا چىقىپ شۇ يەردە ئاۋۇال قويۇن يانچۇقىدىن ئايرىمايدىغان «رىۋالبر» تاپانچىسىنى ئالدى ۋە سوۋالمىغان يېلىڭ قات تامنىڭ يېرىقىدىن ئىچى تەرەپكە قارىدى. مەمتىلى ئەپەندى

يۇچۇقنىڭ ئۇدۇلىدا پەيدا بولدى. مەمتىمىن تاپانچىسىنى بەتلىدى. لېكىن ئۇزاق ئىككىلىنىپ، ئاتالمىدى. مەمتىلى يەنە غايىپ بولدى. بۇ چاغدا ئۇ پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتكىنىدىن قاتتىق پۇشايمان قىلدى. يەنە بىردەم كۈتتى. بۇ قېتىم مەمتىلى ئەپەندى يوچۇقنىڭ ئۇدۇلىدىن تېزلا ئۆتۈپ كەتتى... يەنە بىر قېتىم پۇرسەت كەلدى. بىراق، ئۇ يەنە ئاتمىدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بەستلىك ئىككى ئەسكەرنىڭ سىماسى غىل-پال گەۋدىلىنىپ، تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى. ياق، ئۇ بۇ قارامىلىقنى قىلسا ھېچنىمىگە ئېرىشەلمەيدۇ. ئۇ ئۆسۈشى، باشلىق بولۇپ يۇرت سورىشى كېرەك! ئۇنىڭدا يەنە مەخپىي خىزمەت ئىشلىگۈچىلەرگە خاس تەمكىنلىك پەيدا بولدى. جانمۇ تاتلىق بىلىنگەنىدى. شۇڭا قولىدىكى تاپانچىنى باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىش خەۋپىنى ئويلاپ تىترەپ كەتتى ۋە دەرھال قوينىغا يوشۇرۇۋالدى. چۈنكى ئۇنىڭ باش ئۇستىدىلا تامغا مىنىپ ئولتۇرۇپ تاماشا كۆرۈۋاتقان بالىلار ۋە چوڭ كىشىلەر تۇراتتى. ئۇ باشقىلارنى گۇمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ھاجەت قىلماقچىدەك ئىشتان بېغىنى تۆتىۋېلىپ ئۇياق-بۇياقتا قاراپ قويۇپ ئىتتىك كەتتى.

ئۇ خىيالىدا تام ئۇستىدىكىلەر ئىچىگە قاراپ تاماشا كۆرۈۋاتىدۇ دېگىنى بىلەن، ئۇنىڭ سورۇندىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن قۇربان جاپپار مۇشۇنداق قىزىق سورۇننى تاشلاپ چىقىپ كەتكۈچىگە تەبىئىي ھالدا ھەيران بولۇپ قارىماي قالمايتى. ئەمەلىيەتتىمۇ بالا مەمتىنىنى كۆز ئۆڭدىن يوتتۇرمەي، پات-پات قاراپ تۇرغانىدى. ئۇنىڭ تام ئارقىسىدا تىمىسقىلاپ يۈرىشىگىمۇ ئىككى قېتىم كۆز تاشلاپ يەنە ئويۇن كۆرۈش بىلەن بولدى. كېيىنكى قېتىمدا بولسا ئۇ تاپانچىنى كۆرۈپ قالدى ۋە: «ئاپىلا! مەمتىلى ئەپەندىنى ئېتىپ قويمىغىدى!... » دېگەن ئەندىشە بىلەن ۋاقىرىۋەتكىلى تاس قالدى. مەمتىمىن تاپانچىنى قوينىغا سېلىۋالغاندىن كېيىن ئۇ يەنە بېشىنى ئىچىگە بۇراپ ئويۇن كۆردى. ئەمما ھېچ خاتىرجەم بولالمىدى. تام ئارقىسىدىمۇ قىزىق ئويۇن بولۇۋاتاتتى. ئۇ ياققىمۇ قارىغۇسى كېلىپلا تۇراتتى.

مەمتىمىن سەلدىن كېيىن، بىر خىل خەتەرلىك ئىشتىن ئۆزىنى

توختۇتۇپ قالغان چاغدىكى جىددىيلىكى، ھودۇقۇشى سەل پەسەيسەپ، بايا سورۇندىكى چېغىدا پەيدا بولغان ھەم بۇ يەرگە چىقىشقا مەجبۇر قىلغان ئۆچمەنلىك تۇيغۇسى يېڭىباشتىن مېڭىسىنى قىزىتتى. شۇنداق بىلەن قېچىشقا ئەپلىكرەك بىر دالدىنى تېپىپ، شۇ يەردە تۇرۇپ ناھايىتى تېزلىك بىلەن ئىككى پارچە كېسەكنى تامدىن ئارتىلدۇرۇپ ئىچى تەرەپكە ئاتتى ۋە بەدەر قاچتى.

ئۇ ئەڭ يېقىن بىر ھويلىغا ئۆزىنى ئاتتى. روھى ھالىتىدىن چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن دەرۋازا تۈۋىدە سەل توختاپ ئۆزىنى بېسىۋالدى ۋە نېمىشقا كىرگەنلىكىگە بىر باھانىنى ئويلىۋېلىپ، دادىلىراق چامداشقا تىرىشىپ ئىچكىرى ھويلىغا كىردى. ھابۇلھاجىم ۋە ئۇنىڭ ھەمتاۋاقلىرى مانا مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشكەنىدى.

ھابۇلھاجىم شەيتانلىق نەزىرى بىلەن، ئۆيگە كىرىپ كەلگەن مەمتىمىنىڭ ياسىما خاتىرجەم چىرايى ئاستىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ھەددىدىن زىيادە ھودۇقۇشنى سىزىپ قالدى. شۇنىڭغا يارىشا بۇ چاغدا جامە ھويلىسىدا ئايرىم قىيا- چىيا ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىپ قالدى. ھابۇلھاجىم ئېنىق بىر نەرسىنى بىلمىسىمۇ قانداقتۇر بىر ئىشنى سىزىپ تۇرغىنىدا ئۆي ئىگىسىنىڭ ئون نەچچە ياشلاردىكى بالىسى يۈگرەپ كىرىپ:

ــ بىر ئادەمنىڭ بېشى يېرىلىپ كېتىپتۇ، ــ دېدى توساتتىنلا.

ــ نېمە گەپ، بۇ ئۆزى؟ ــ دېدى ھابۇلھاجىم بىرىنچى بولۇپ، قېشىنى گۇمان بىلەن لىكىلىتىدىتىپ.

ــ بىرسى تامنىڭ كەينىدىن چالما ئاتقانىنىڭ گېپى بار. مەمتىلى ئەپەندى ياردىمىنى تېگىپ قويۇپتۇ. ھېلىقى ئىككى چېرىك تامنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئىزدەۋاتىدۇ.

مەمتىمىنىڭ رەڭگى تېخىمۇ ئۆڭۈپ كەتتى. بۇ چاغدا پەقەت ھابۇلھاجىم «ئىتتىپاقداش»نى ھولۇقۇش ئىچىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن سىپايىلىك بىلەن:

ــ خۇدانىڭ بەرگەن جازاسى! خۇدانىڭ ھويلىسىدا جىنىڭ

ساماسىنى سالغاندىكىن تويسۇن! بۇنى خۇدا پەرىشتە سۈپەت بىرسىنىڭ دىلىغا سېلىپ قىلدۇرغان. ھە، دېمەك، خۇدا ئەۋەتكەن بالا! بۇنى جازانى باشقىلارنى كۆرسۇن دېگىنى! قانداق دېدىم، مەمتىمىناخۇن؟ نىمىشكە پەگادىلا تۇرىسىز؟ بۇ يەرگە ئۆتۈپ ئولتۇرۇڭ، ــ ھابۇلھاجىمنىڭ ئوغلى روزىمۇھەممەدمۇ بۇگۈنكى «جىنلار ساماسى»دا بولسىمۇ ۋە ئۇمۇ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بۆگەن مەكتەپكە تەخسىم قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇنى پەقەت مەھمۇد مۇھتىدىن قورقۇپلا مەكتەپكە بەرگەچكە، ئىچىدىن قايىللىقى بولمىغان ھابۇلھاجىم يەنىلا دۇشمەنلىك پوزىتسىيىسىدە ئىدى.

«پەرىشتە سۈپەت» مەمتىمىن بۇ سۆزدىن خېلى مەدەت تېپىپ، سۈپىغا چىقىپ ئولتۇردى. كۆپ ئۆتمەي جامەدىكى پائالىيەتمۇ تۈگىدى. كىشىلەر تارقاشقا باشلىغانىدى. مەمتىمىن بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن كىشىلەر توپىغا ئارىلىشىپ قايتىپ كەتتى.

ئۇ كىشىلەر چېھرىسىدىكى رازىمەنلىكنى كۆرۈپ، بەزىلەرنىڭ سورۇننى بۇزماقچى بولۇپ قىلغان دۇشمەنلىكى ھەققىدە غەزەپ بىلەن قىلشقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ يەنە ئوغىسى قايىندى. ئۇ رەقىبىنىڭ يەنە بىر قېتىملىق غەلىبە تەنتەنىسى ئىچىدە يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا كېتىۋېتىپ، كۆڭلىگە ئەڭ رەزىل، ئەڭ زەھەرخەندە پىلانلارنى پۈكەتتى. كېيىنكى كۈنلۈكتە ئەگەر قولىغا كېلىپ قالسا رەقىبىگە قانداق جازالارنى بېرىش ھەققىدە ئويلاپ كەتتى. بۇ جازالار كىشى ئاڭلاپ باقمىغان دەرىجىدە ئازاپلىق، چەكتىن ئاشقان بولاتتى، ئەلۋەتتە.

بۇ خىيالى ئۆچ ئېلىش مەنزىرىسى ئۇنى خېلى يېنىكلەشتۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۈگۈن ئاخشام قىلىدىغان ئىشلىرىنى ئويلاپ ھەممىنى ئۇنۇتتى. ئۇ ئاۋۋال ئۇلپەتلىرى بىلەن تېپىشىپ، كەيىپ قىلىپ، ئاندىن قىمار ئوينىشنى ئويلىدى. ئارقىدىنلا بۈگۈن تۈرسۈنتازىنىڭ ئۆيىدە بولمايدىغانلىقىنى ئېسىگە ئالغىنىدا، زۆھرەگۈل سەتەڭنىڭ قېشىغا كىرىش خىيالى ئۇنى يېنىكلەشتۈرىۋەتتى. بىردىنلا ئۇ ئۆزىنىڭ نەقەدەر قالتىس ئادەملىكىنى ھېس قىلىپ قالدى. ئۇ «بىر بېشى بار ئادەم»گە تېتىيالايدىغان نوچىلىقىنى، «بازارنىڭ گۈلى»، ھاياتىنىڭ

پەيزىنى سۇرۇپ، «مەيدىسىنى كېرىپ» ياشاشنى بىلىدىغانلىقىنى، ھەتتا خېلى مۇھىم ئادەملىكىنى ھېس قىلىپ قالدى. بۇ ھال ئۇنىڭدا بىر خىل غالىبلىق كىبرىسىنى پەيدا قىلدى. كېچە-كۈندۈز بالا ئوقۇتۇش ئىشىنى دەپ پالاقشىپ، مەنسىز ھېرىپ-چارچاپ، جاھانناڭ خۇۋلىقىنى كۆرمەي ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ بارغان، مۇشتلىشىشىنى بىلمەيدىغان رەقىبى ئۇنىڭغا بىچارە ۋە كۈلكۈلۈك تويۇلدى. شۇڭا ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن ھىجىيىپ، ساي بويىغا زۆھرەگۈلنىڭ ھوزۇرىغا ئاتلاندى.

3

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى مەشھەدتىكى مۇراسىمنى تۈگوتۇپ، ئابدۇراخمانھاجى، قوتلۇقئاخۇن خەلپىتىم باشلىق خەلق توپىنىڭ ئۇزۇتۇشى بىلەن يولنى داۋام قىلىپ شورۇق مەكتەپكە كەلدى.

بۇ يەردە سابىت، بەدرىدىن، ئابدۇراخمان تاش، مەتنىياز، ئوبۇلخەيراخۇن قاتارلىق يولداشلىرىنى سىنىپقىچە ئەكىرىپ، ئوقۇغۇچىلارغا تونۇشتۇرۇپ، ئاندىن ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ باشلامچىلىقىدا مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، چۈشلۈك تاماقنى يېگەندىن كېيىن، بۇ يەردىن قوزغۇلۇپ باغلا، كېچىكىزلەرنى ئارىلاپ ۋاقۋاققا كەلدى. ۋاقۋاق مەكتەپكە مۇھەممەد قارى قاتارلىق مۇئەللىملەرنى تونۇشتۇرۇپ، يەنە بىر قونغانىدىن كېيىن، ئەتىسى تۆركۈل، سۇنتاغ، بۆگەن قاتارلىقلارنى ئارىلاپ، ھەربىر مەكتەپكە تەقسىم بولغان مۇئەللىملەرنى شۇ يەردىكى ئاتىلار ھەيئىتىگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈپ، ئوڭۇرۇققا قايتىپ كېلىشتى.

كەچتە مەمتىلى ئەپەندى مەجىددىن، ئەخمەد ئەپەندىلەرنى باشلاپ بويامەتكە قايتىپ كەلدى.

ــ سىلەرنى تازا ھارغۇزۇۋەتتىم، ئەمدى نەغمە بىلەن ھاردۇغۇڭلارنى چىقىرىپ، ئەتە ئۇزۇتۇپ قويمەن، ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ.

ــ هارغۇزۇشىنى ئىلگىرىكىن ھارغۇزدىڭىز، بىراق شۇنداق ئاسان قۇتۇلماقچى بولغىنىڭىز قىزىق، ــ دېدى مەجىدىن ئەپەندى چاقچاق قىلىپ، ــ كۆردىڭىزمۇ، نىزامىددىن، ئىنىڭىزنىڭ ئۇستاتلىقىنى.

ــ ئەخمەد ئەپەندىنى يۆلەپ ماڭغىمەن دەپ بەكرەك ھېرىپ كەتتىڭىزدە، ــ دېدى تەۋپىق ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ.

ــ گەپنى ئاۋۇتماي تەمبۇرنى قولىڭىزغا ئېلىڭ،ــ دېدى مەجىددىن.

تەۋپىق تەمبۇرنى سازلىپ مۇقام مۇقەددىملىرىدىن، خەلق سەنەملىرىدىن تاللاپ چېلىشقا باشلىدى. ئۇ تاكى مەجىددىن دوختۇر قولىدىكى ھاسىنى پىرقىرىتىشتىن توختىغانغا قەدەر چالدى. مەجىددىن دوختۇر جايىدىلا ئۇخلاپ قالغانىدى.

ــ رەخمەت دوستۇم، ــ دېدى ئەخمەت ئەپەندى ئېغىر تىنىپ، ــ كونا- يېڭى ئەسلىمىلەرنى قوزغىۋەتتىڭىز، دوختۇر ئۇخلاپ قالمىغان بولسا مېنىڭ تېخى خۇمارىم قانمىغانىدى، ...

مەمتىلى ئەپەندى دوستىغا ئىچ ئاغرىتىش نەزىرىدە قارىدى. ئۇ ئەخمەد ئەپەندىنىڭ تۇركىيىدە قالغان ئايالى ۋە بالىسىنى ئويلاپ شۇنچىلىك ئېزىلىپ كەتكىنىنى بىلەتتى. ئۇزىمۇ ئەدىبىنى ۋە تۇركىيىدىكى كەچمىشلىرىنى ئەسلەپ قالدى. بۇ ئەسلىمىلەرنىڭ مۇڭلۇق زەربىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن گەپنى چاقچاققا بۇراپ:

ــ دوختۇرنىڭ ئۇخلاپ قالغىنىنى ئەتە ئۆزىگە ئېيتىپ بېقىڭ، ئۇ جەزمەن تېرىكىدۇ، كۆزۈمنى يۇمۇپ ساز ئاڭلىدىم، ئۇخلىغىنىم يوق دەپ تۇرىۋالىدۇ، ــ دېدى.

ئەتىسى مېھمانلار قەشقەرگە يۈرۈپ كەتتى.

ــ سىزنىڭ بۇ ئاجايىپ مۆجىزىڭىزدىن قەشقەردىكىلەرنى خەۋەردار قىلىمىز. گېزى كېلىپ قالسا سىجاڭنىڭ ئۆزىگىمۇ سۆزلەپ بېرىمىز ــ دېدى مەجىددىن، ــ ھەقىقەتەن قالتىس ئىش بولدى.

ــ دوستلارغا سالام ئېيتىڭلار، مەنمۇ يېقىن ئارىدا بارىمەن. ئەمدى بۇرۇنقىدەك ئالدىراش بولمايمەن، ــ دېدى تەۋپىق.

ــ شۇنداقلا بولسىغۇ، بۇ يەنە بىر مۆجىزە بولاتتى. بىراق، دوستۇم،

مەن سىزنىڭ بوش- بىكار بولۇپ قېلىشىڭىزنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن، خەير!

ــ خەير، ئاق يول بولسۇن!

*

**

خىزمەت تەقسىمات مۇراسىمى ۋە يېقىندا «ئەپەندى» بولۇپ خىزمەتكە كىرىشىشتىن ئىبارەت پەۋقۇلئاددە خوشاللىق، ئىپتىخار بارلىق يېڭى مۇئەللىملەرنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سېلىپ، ھەممە ئادەمگە سۆزلەپ بەرگۈسى كېلىپ يۈرىكى تىپچەكلەيتتى. ئۇلارنىڭ يېقىن كىشىلىرىدىمۇ ھەۋەسلىنىش، پەخىرلىنىش تۇيغۇسى تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇلارمۇ خوشاللىقىنى ئورتاقلىشىشقا مۇڭداش خۇمارداپ قېلىشقاندى. ئاتۇشتا بولۇپ ئۆتكەن بۇ پەۋقۇلئادە يېڭىلىقنىڭ كىشىلەر قەلبىدە قالدۇرغان تەسىرى ھەقىقەتەنمۇ چوڭقۇر بولدى.

سابىت ۋە ئۇنىڭ سۆيگۈنى گۈلزادىمۇ بۇ خىل روھى ھالەتتىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. ئۇلار تولىمۇ ئىنتىزارلىق ئىچىدە ئۇچراشتى.

ــ ئەمدى سىزمۇ ئەپەندى بولدىڭىزمۇ؟ ــ دەپ سوردى قىز، ئۇنىڭ كىيىۋالغان ئۇستىباشلىرى زىلۋا قامىتىگە زادىلا ماس كەلمىگەن بولسىمۇ، نىمىشقىدۇر ئۇ كىچىك بالا ئەركىلەپ چوڭ كىشىلەرنىڭ كىيىمىنى كىيىۋالغاندەك ئامراقلىق كەلتۈرەتتى.

ــ ھەئە، ئەپەندى بولدۇم، سەنمۇ مەكتەپكە بارساڭ ياخشى بولاتتى.

ــ ۋىيەي، ئەمدى مېنى ئوقۇتقىڭىز كەپقالدىمۇ؟ ئانام شۇ تاپتا دەللە خوتۇنلار بىلەن مۇقۇلدۇشۇپلا قالدى. ئۇنىڭ خىيالى ماڭا ئە تېپىش. سىز تېخى مەتتەپنىڭ (مەكتەپنىڭ) گېپىنى قىلىسىز... ــ گۈلزادە بىردىنلا مىشىلداپ يىغلىۋەتتى.

ئۇلار باغنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى سۇڭگۈچ تۈۋىدە تۇرۇشاتتى. قىشنىڭ غۇر- غۇر سوغۇق شامىلى تېنىنى شۇركەندۈرەلمىگىنى بىلەن يالىڭاچلانغان دەل- دەرەخلەرنىڭ يوشۇرالماسلىقى ئۇلارنى ئەنسىرىتەتتى. بۇ ئىككى ئاشىق- مەشۇق ئالدىنقى نۆۋەت گۈلزادىنىڭ ھويلىسىدا

ئۇچرۇشۇپ، ئۇنىڭ ئۆگەي ئانىسىغا كۆرۈنۈپ قالغاندىن بېرى قىزنىڭ بېشىدا غەم سايىسى ئەگىپ قالغاندى.

ــ شۇ كۈندىن تارتىپ ئۇ دەججال ھە دېسە مېنى «ئە ساراڭ» دەپ ئېغىز ئاچۇرمايدۇ، ئىككى گەپنىڭ بىرى بولسا دادامغا 'قىزىڭغا ھېزى بول، بولمىسا بىرسى بىلەن قېچىپ كېتىشتىن يانمايدۇ، بۇ شەقىقە' دەپ كوتۇلدايدۇ. كېيىن دادامۇ ئۇنىڭ تاپا- تەنىلىرىگە چىدىماي ھەم ئۇنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، مېنى ياتلىق قىلۇبتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ قالدى، دادامنىڭ ئالدىدا ئۆزۈمنى ئاقلاي دېسەم نومۇس قىلىپ تىلىم بارمىدى... دەللىلەر پات- پاتلا ئانام بىلەن پاراڭلىشىدۇ... پىچىر- پىچىر قىلىشىپ...

سابىت قوپال قوللىرىنى ئىختىيارسىز ئۆزۈتۈپ ئۇنىڭ ئۇزۇن ۋە تۇم قارا چاچلىرىنى سىلاپ، ئۇنى بەزلىمەكچى بولدى- يۇ، لېكىن يەنە گويا قىممەتلىك قوشنى ھۆركۈتۈپ قويۇشتىن قورقىقاندەك قولىنى يىغۋالدى. بىر قولى بولسا دەرھال يانچۇقىغا يۆگەردى ۋە غاڭزىنى تۇتىۋالدى. ئۇنىڭ يوغان بەستى، يېتىلگەن مۇسكۇللىرىغا قارىماي، قەلبىنىڭ بۇنچىۋالا نازۇكلىقى غەلىتە ئىدى. ئۇ يە قىزنى بەزلەيدىغان سۆزگە ياكى ھەركەتكە يارا قىسىزلىقتىن خىجىل بولۇپ، تەمتىلەپ قالدى. تېخى بايىلا كېلىۋېتىپ ئۇزۇندىن بېرىكى سېغىنچ خۇمارىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئۇچراشقان ھامان ئۇنىڭ نازۇك بەللىرىدىن قامالالاپ تۇتۇۋېلىپ، يومران ۋە قىزىل، ھۆل ۋە ئىسسىق لەۋلىرىدىن سۆيۈۋېلىشقا ئۆز - ئۆزىگە سۆز بەرگەنىدى. بۇ رومانتىك مىنوتلار ئۆزىنىڭ دائىمى خىيال بىلەن تولۇپ تۇرۇدۇغان، تاشقى كۆرۈنۈشى تۇتۇق ھەم خارامۇش بولغىنى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن ئىنتايىن ئورۇنلۇق تەپەككۇر قىلىدىغان روشەن تەسەۋۋۇرىدا نۇرغۇن قېتىم باشتىن كەچۈرگەنىدى. ھەتتا ئۇ تەسەۋۋۇرىدا بۇ ئىشنىڭ ھەرخىل شەكىلدىكى ئورۇنلىنىش ھالىتىنى سېلىشتۇرۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ تەسىرلىك ۋە ئەڭ رومانتىك بولغىنىنى تاللاشقا تىرىشقان، ھەتتا لەۋلىرىدە لەززەتلىك تەمنىمۇ ھېس قىلغانىدەك بولغانىدى.

لېكىن، بۇ يوغان بەستلىك، «يېرىلمىغان كۆتەكتەك» يىگىت، ئاشۇ

نازۇك ۋە ئاجىز قىزنىڭ يېنىغا كەلگەن ھامان، ئۆزىنى ھەممە ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىۋېتىلگەن ئەسىردەك ياكى مەھبۇستەك ئىتائەتمەن ھالەتتە ھېس قىلدى. «ئىھ، مۇھەببەتنىڭ سېھرى قۇدرىتى!» دەپ ئويلىدى ئۇ ئىچىدە. ئۇ ئەمدى قىزنى سۆيۈۋېلىشقا جۈرئەت تاپالمىدى. شۇڭا بۇ خىيالنى كاللىسىدىن قوغلاپ چىقارغانىدى. چۈنكى بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايدىغانلىقىغا تولۇق كۆزى يەتكەنىدى.

ــ ئۇنداق دېگىنىڭىز بىلەن قىز بالا دېگەن ئاجىز، ئۇچۇپ كېتىدىغان قانىتىم، ئۇ خەقنى قۇرقۇتقىدەك كۈچۈم بولمىسا...

بۇ گەپ بىلەن سابىتنىڭ خىيالىغا سەبى بالىلارچە بىر ئوي كەچتى. «سەن ئۆزۈڭنى ئاجىزمەن دېگىنىڭ بىلەن، مېنى قورقۇتسەن ئەمەسمۇ؟ سېنى كۆرسەملا ئۆزۈمنى بوشۇشۇپ كەتكەندەك ھېس قىلمەن، تىتىرەيمەن... » . لېكىن ئۇ بۇ خىيالنى چاپسانلا كۆڭلىدىن چىقىرىپ تاشلاپ:

ــ بولمايدىغان يېرى كەلسە مەمتىلى ئەپەندىگە ئېيتمىز، ئۇ بىزنىڭ بەختىمىزنى ئويلايدۇ، ئەلۋەتتە.

ــ ئۇ ئادەم ئۆيىگىزنى ئېلىپ بەردى. ئەمدى يەنە ئۇنىڭغا ئەھۋال ئېيتىسىڭىز، نېمە ئانداق گېپىي تۇگمەيدىغان نېمە بۇ دەپ قالا...ــ قىز ئانچە ئىشەنچ قىلماستىن شۇنداق دېدى ۋە يىگىتكە لەپپىدە قاراپ قويدى. گىرىمىسەن يورۇق بولغان كەچقۇرۇندا ئۇنىڭ كۆزلىرى بىرجۇپ چولپاندەك نۇرلۇق بىلىندى.

ــ ئۇنداق ئەمەس، سەن ئۇ ئادەمنى تازا بىلمەيسەن، ئۇ ياشلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىدۇ، بىزنىڭ بەختىمىز ئۇچۇن جەزمەن قولىدىن كەلگىنىنى قىلىدۇ.

ــ ئۇ ئادەمغۇ شۇنداق قىلا...

ــ ئەپەندى ئارىلىشىپلا قالسا ئۇزۇپ چىقىدۇ.

ــ لېكىن، ما خەق بىر كېچىدىلا ئۆزگۈرۈپ، ئالدىراپلا بىر ئىش قىلىۋېتىپ قالامدىكىن دەپ يۈرىكىم سۇ. ھېلىقى دەللە ئارىلاشقان ئىش بولماي قالمايدۇ. ھەقچان ماڭا ئوخشاش يىتىمەككە تەييار تۇرغان

بايۇەچچە يىگىت نەدىتى، دېسەم- دېمىسەم نەچچە بالا بىلەن تۇل قالغان قېرىندىن بىرنى تاپىدۇ، تايىنلىق ئۇنىڭدىن كۆرە ئۆلۈپلا تۇگەشسەم ياخشىراق ئىدى... ــ ھەر ھالدا گۈلزادە سەل جۈرئەتلىكراق بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ نازۇكلىقىغا قارىماي قوپالراق سۆزلىشى، كۆڭلىدە نېمە بولسا شۇ دېيىشى ھەقىقىي سەھرا قىزىغا مۇناسىپ ساددىلىقىنى ئىپادىلەيتتى،ــ ئىشقىلىپ مەن بەك ئەنسىرەۋاتىمەن... يۈرىكىم ئۆيەپ كېتىۋاتىدۇ...

ــ ياق، خاتىرجەم بول، مەمتىلى ئەپەندى بار، بۇنداق ناھەق ئىشنىڭ بولىشىغا يول قويمايدۇ...

ــ خۇدا بىزدەكلەرنىڭ بەختى ئۇچۇن شۇ كىشىنىڭ بېشى ئېسەن قىلسۇن، ئىگەكىم...

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پات- پاتلا ھۆكۈم سۈرىدىغان جىمجىتلىق ئارىسىدا پەقەت يۇقىرىقى سۆھبەتلا بولۇپ ئۆتتى. ئەمدى ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن بۇ ئۇچرۇشۇشنى ئاخىرلاشتۇرشقا توغرا كېلەتتى. مۇشۇ دەقىقىدە سابىت پۇشايماندىن ئۇرتىنىپ كەتتى. ئۇ مەھبۇسغا تەسەللى ئېيتىقىنى بىلەن ئۆزىمۇ ئۈمىدسىزلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇنىڭ قەلبىدە ئاللىقانداق بىر سادا «ئەمدى ئۇ قولۇڭدىن كېتىدۇ، ئەبدى سۆيەلمەيسەن، ئۇنىڭ ۋىسلىگە ئېرىشىشىڭ يوق گەپ!... » دېگەندەك بولدى. شۇڭا بۇ ئاچچىق ئاقىبەت ئۇنىڭدا ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن جۈرئەتنى تۇغدۇردى. ئۇ «مەن مۇقەددەس بىلىپ يېقىنلىشىشتىن ئەيمەنگەن تەننى باشقا بېرى، يەنە كېلىپ بىر قېرى مىجىقلىشى مۇمكىنغۇ» دېگەننى خىيالدىن ئۆتكۈزۈپ، مۇشۇ پۇرسەتتە ئۇنىڭ لەۋلىرىدىن ۋىسال كەۋسىرى ئېچۇلىشنى، ھېچ بولمىسا شۇنىڭغا ئېرىشىشنى نىيەت قىلىپ قالدى ۋە خوشلۇشۇپ ئارقىغا — باغنىڭ يان ئىشىكى تەرەپكە بۇرالغاندا قىزنىڭ مۇرىسىگە ئاستا قول ئۇزاتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن نىمىلەر بولۇپ ئۆتكىنى ئۆزىگىمۇ نامەلۇم، لەۋلىرى قىزىق بىر نەرسىگە يېقىلدى، ۋۇجۇدى دىرىلدەپ، نەپەس يېتىشمىگەندەك ئېغىر- ئېغىر تىنىپ قالدى، قىزنىڭ «ئەسكى!» دېگەن سۆزىمۇ چۈشىدىكىدەك ئاڭلاندى.

ئۇ قىزنىڭ ئارقىسىدىن ئۇنىڭ نازۇك بەستىگە مۇناسىپ بولمىغان پولامبىاي پاختىلىق چاپان، پۇتىغا پىيما كىيۋالغان تۇرقىغا ـ ئېرىقلاردىن يېنىك ئاتلاپ، يۈزىنى تۇقىنىچە قېچىشىغا ھەۋەس ۋە قىيالماسلىق ئىلكىدە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە بۇ قېلىن كىيىملەر ئىچىگە چۆكۈپ قالغان نازۇك بەدەن تېخىمۇ يېقىملىق، پەقەت سابىتقىلا مەلۇم بولغان ئالاھىدە بىر خىل نازاكەتلىك كۆرىنەتتى.

گۈلزادە يان ئىشىككە كىرىپ كەتتى. پەقەت شۇ چاغدىلا سابىت چۈشىدىن ئويغانغانىدەك ئورنىدىن قوزغىلىپ، يوغان- يوغان چامداپ كېتىپ قالدى. ئۇ كېتىۋېتىپ بايا بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى «چۈشۈمۈ؟ ئوڭۇمۇ؟» دەپ قايتا- قايتا ئەسلەيتتى ۋە خىيالىدا يېڭىباشتىن كۈرۈپ، ئىشنىڭ زادى قايسى تەرتىپتە بولۇپ ئۆتكىنىنى بىلمۇېلىشقا تىرىشاتتى. لەۋلىرىدە ئاجايىپ بىر خىل تەم سېزىلىپ تۇراتتى. خۇددى ياخشى نەمەتكە ئېرىشكۈچى ئۆز ريىقىنىڭ قولىدىن كېتىپ، بۇ خىل لەززەتتىن قۇرۇق قېلىشىنى جان- پېنى بىلەن يامان كۆرگەنىدەك، ئۇنىڭدىمۇ ئەنە شۇنداق ئۆز بەختىنى قوغداش، جان تىكىپ قوغداش ئىرادىسى پەيدا بولدى. كۆڭلىدە: «گۈلزادە مېنىڭ بولۇدۇ، ئۇ چوقۇم مېنىڭ بولۇشى كېرەك! ھاياتلا بولسام...! » دېگەن قەتئىيەت پەيدا بولدى.

ئۇ بۇگۈن خىيالىي تەسەۋۋۇرلارنى قىلىش ئۈچۈن تۈگمەس خام ماتېرىيالغا ئىگە بولغانىدى. ئۇ ئەمدى گۈلزادىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى قايتىدىن تەكرارلىسىمۇ، ئۇنىڭ قوپال كىيىملەرگە چۆكۈپ قالغان زىلۋا بويىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسىمۇ بولاتتى. ئۇنى ئېسىنكىرىتەكەن سۆيۈش توغرىسىدا تېخىمۇ گەپ ئىشلىمەيتتى. شۇڭا ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈپ قويدى. شۇتاپ ئۇنى خوشاللىقتا چۈمدۈرىدىغان ئىش بولا ئەمەس، ئۇ «ئەسكى» دېگەن سۆزنى ھەربىر ئەسلىگىنىدە ۋۇجۇدى لاۋۇلداپ يانىتتى... بۇندىن باشقا ئۇ ھازىر «ئەپەندى» بولغان، كىشىلەر ئۇنىمۇ «سابىت ئەپەندى» دەپ ئاتايدىغان بولغان. ئۇ ئەمدى ئۆزى ئەڭ-ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان ۋە سۆيىدىغان ئۇستازىدەك خەلقنى ئاقارتىش ئىشىغا ـ

ئەڭ ئۇلۇغ ئىشقا كىرىشەتتى. دەرستىن چۈشكەن چاغدىكى هارغىنلىقتىن بىر مۇنچە مەنىۋي لەززەت ئالاتتى. تېخى بالىلارنى ئازات قىلىۋەتكەندىن كېيىن چوڭلارنى يېغىپ كەچكۈرۈسقا تەشكىللەيتتى. كەچكۈرۈسقا قاتناشقانلار چوڭ - كىچىك بولۇپ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادەمگە بىرلا ۋاقىتتا بىلىم بېرەتتى. ئۇ بۇنداق قىلغاندا 16-18 سائەت جىددىي ئىشلەشكە تۇغرا كەلسىمۇ، ئۆزىنىڭ قاتارغا قوشۇلۇپ، خەلقىگە مەنىۋي تۈرمۈش يارىتىپ بېرەلەيدىغان بولغىنىدىن زادىلا هارغىنلىق هېس قىلمايتتى. ئۇ ئەمدى قايتىپ بېرىپلا كىتاپ ئوقۇشى كېرەك. ئۇنى ئاجايىپ خەيرىلىك ئىشلار كۈتمەكتە...

1987- يىل، يانۋاردىن 1987 - يىلى مايغىچە بىرىنچى ئارگىنال پۈتتى، 1988- يىل 31- ئاۋغۇست ئىككىنچى قېتىم تۈزۈتۈلدى، ئاتۇش — شورۇق.

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئىمىنجان ھەمدۇللا
رەنا ئابلىمىت
مەسئۇل كوررېكتورى:
زۇلەيخا ئەزىز
مۇقاۋىنى لاھىيىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

بایاۋاندىكى گۈلخان (1)

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: غۇلام ئۆمەر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي ئازاتلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى داجىنما مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: X1168 850، 1/32 مىللىمېتىر
باسما تاۋىقى: 14.125 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2003 يىل 8-ئاي 1- نەشرى
2003 -يىل 8-ئاي 1- بېسىلىشى
ISBN 7-228-08202-8
ئومۇمىي باھاسى: 60.50 يۈەن